ప్రషయానుక్రమణికా.

యద్యభిలషితాని గృహ
లైఫ్ ఇన్‌ష్యూరెన్స్ కంపెని మ గణి
థిగన్తవ్యాని, తేహి ప్రదాస్యే త్వమ్
పుస్తకనామాని.

॥ श्रीशः शरणम् ॥

मधुरवाणी

संस्कृतमासपत्रिका

क:

चार्यः

म्

सम्पादक

पं. बुर्लीश्रीनिवासाचा

संस्कृतसाहित्यभूषणम्

सहसम्पादकः

गलगलीपण्ढरीनाथाचार्यः

सं. सा. सुधाकरः

वार्षिकं मूल्यम् रूप्यकचतुष्टयम्

సుధీవిలోచనస్థ విషయానుక్రమణికా.

శ్రీరస్తు

పితృమేధసారస్తద్వ్యాఖ్యానం సుధీవిలోచనంచ

హరిః ఓమ్

శిష్టానుశిష్టః పితృమేధసారం ప్రశ్నంసమాఖ్యం ప్ర
థయన్ సమాఖ్యామ్ । వ్యాఖ్యానమాఖ్యాతుమహం
యతిష్యే బుధా విదధ్వం స్ఖలితంక్షమధ్వమ్ ॥ ౧ ॥

ప్రశ్నః ప్రసిద్ధః పితృమేధసారః కర్తా తథా వైదికసార్వభౌమః । సన్తోఽఙ్గ్యకుర్వన్నలమాగ్రహాన్ధైరన్యైర్భజధ్వం భవితా వివేకః ॥ ౨ ॥ బాహుల్యం క్వచిదస్తి నాస్త్యత పరిచ్ఛేదః కుతోభావ్యేహాయద్గ్రన్థాన్తరదుర్లభం తదిహ తైః కింకింవృథా మత్సరైః । సన్తో వైదికసార్వభౌమసుధియా సూక్తం సుధీలోచనం శఙ్కోద్ధాననమాద్రియధ్వమనఘం స్మృత్యోఘలీలాగృహమ్ ॥ ౩ ॥ గృహ్యాణి భాష్యాణి బహూని బహ్వీః స్మృతీస్సమీక్ష్య వ్యధిషి స్ఫుటార్థమ్ । ప్రశ్నం నతద్వ్యాకరణేతి యత్నో వ్యాఖ్యామి సాక్షాత్సాక్షి వచాంసివక్ష్యే ॥ ౪ ॥ క్వచిదత్రహి సూత్రార్థో వచనైః ప్రతిపాద్యతే । వచనార్థః క్వచిత్సూత్రైరుభయార్థః క్వచిత్స్వయా ॥ ౫ ॥ పితృమేధేషు సారోఽయం ప్రశ్నస్సారార్థనిర్ణయః । యస్సుధీలోచనాఖ్యాతం తద్వ్యాఖ్యానం విరచ్యతే ॥ ౬ ॥

మూ. — అథాతోఽవభృథేష్టిం వక్ష్యామః.

వ్యా — అత్ర, మఙ్గలాద్యనేకార్థకత్వేఽప్యథశబ్దస్యాతశ్శబ్దశిరస్కత్వాదానన్తర్యమేవార్థః । ఔర్ధ్వదైహికస్య దేహానన్తరభావిత్వాదిదంశబ్దస్య సన్నిహితవస్తువాచిత్వాదతశ్శబ్దేన దేహః పరామృశ్యతే । యద్వా, శరీరావస్థితికాలకర్తవ్యకర్మపరః స్మృతిరత్నాకరః అస్మాకీనః పూర్వవృత్తస్స

ఏవ పరామృశ్యతే, స్మృతిరత్నాకరప్రణయనానన్తరమిత్యర్థః । ఇష్టిః-యాగః, దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగః ॥ శ్రు ॥ "బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత" ॥ శ్లో ॥ సర్వోపాధివినిర్ముక్తం క్షేత్రజ్ఞం బ్రహ్మణి న్యసేత్ ॥ * ॥ ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం న్యాసస్య యాగశబ్దవాచ్యత్వం ప్రసిద్ధమ్, అతో న్యాసినో దేహవియోగోఽవభృథ ఏవ, "యన్మరణం తదవభృథః" ఇతి శ్రుతేః । అత్ర న్యాసస్య దాహాదిమన్త్రేషు ద్రవ్యదేవతయోః స్ఫుటత్వేన యాగత్వాన్న చోద్యావకాశః । అతో దేహవియోగానన్తరభావ్యౌర్ధ్వదైహికం వక్ష్యామ ఇత్యర్థః । వచేఽపరిభాషణవృత్తిత్వేఽపి ఛత్రిన్యాయేన ల్యుటః ప్రవృత్తేర్నానుశాసనవిరోధః । వక్ష్యామః - స్మృతిరత్నాకరఽపూర్వవృత్తఽపరైరర్థః, తదనన్తరం దేహవియోగే సతి కర్త్రా క్రియమాణం కర్మ భాషణార్థః.

దేహస్య హవిష్ట్వం కథమిత్యత్రాహ—

మూ — తత్ర దేహఽపరమం హవిఽపురుషాహుతిర్హ్యస్య ప్రియతమేతి విజ్ఞాయతే.

వ్యా — శ్రుత్యైవ దేహస్య హవిష్ట్వప్రతిపాదనాన్న చోద్యావకాశః । ఆజ్యాదిభ్యః పురుషాహుతేః ప్రియతమత్వప్రసిద్ధిద్యోతకో హిః.

ఉక్తార్థోపపత్తయే న్యాసస్య యాగసమాధిం ప్రతిపాదయతి—

మూ — న్యాసో యజ్ఞస్తస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరాదీన్యుపకరణాని దేహావస్థానం దీక్షా దేహాన్తోఽవభృథ ఇతి హి శ్రూయతే.

వ్యా — ॥ శ్రు ॥ "తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః" ఇత్యాది శ్రుతావస్యార్థస్య ప్రసిద్ధిస్స్పష్టా । దేహావస్థానం దీక్షేతి "యావద్ధ్రియతే సా దీక్షా" ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః । దేహాన్తోఽవభృథ ఇతి "యన్మరణం తదవభృథః" ఇత్యస్యార్థస్సఙ్గృహీతః । తత్ర జాతేష్టివదవభృథేష్టిశబ్దః కర్మనామధేయతయా రూఢః । అథాతశ్శబ్దార్థస్య న పౌనరుక్త్యమ్। న్యాసో యజ్ఞస్తస్యాత్మేత్యనేన తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యేత్యుపక్రమ్య దేహాన్త ఇత్యనేన యన్మరణమిత్యస్యార్థోపసంహారాత్తన్మధ్యే యదశ్నాతి యత్పిబతీత్యాదినోక్తార్థా అపి సందంశన్యాయేనాత్రోక్తా ద్రష్టవ్యాః.

“ప్రాజాపత్యో హారుణిః” ఇత్యనువాకే సత్యాది యజ్ఞాన్తం కర్మయోగముక్త్వా “మానసం వై ప్రాజాపత్యమ్” ఇతి తన్త్రేణావృత్త్యా వా భక్తియోగం జ్ఞానయోగం చాభిధాయ కర్మయోగాద్యతిశయితన్యాసయోగమ్ “ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత” ఇతి విధాయ తన్నిష్ఠస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరామ్నాయతే, “బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి” ఇతి। అతోఽస్య న్యాసాధ్వరవిధాయినోఽవభృథేనార్చిరాదినా పరమానన్దం ప్రాప్తస్య బ్రహ్మసలోకతామాప్నోతీత్యయం మహోత్సవ ఇత్యాహ—

మూ — తత్ఖలు న్యాసాధ్వరవిధాయినాం పుణ్యోఽవభృథో మహోత్సవ ఉపలాల్యతే.

వ్యా — పావనత్వాదభ్యుదయహేతుత్వాచ్చ పుణ్యః। అతః “ప్రేతోపస్పర్శనే దశరాత్రమ్” ఇత్యాదినా శవస్పర్శదర్శనాదౌ గౌతమాదిభిర్దోషస్మరణేఽపి పురుషవిశేషదేహత్యాగస్యావభృథత్వశ్రుతేః, “అవభృథమేత్యముచ్యతే” ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణమవిరుద్ధం ॥ శ్లో ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ। తస్మాదపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి ॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత। అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥ * ॥ శ్లో ॥ శ్లేష్మాశ్రు బాన్ధవైర్ముక్తం ప్రేతో భుఙ్క్తే యతోఽవశః। అతో న రోదితవ్యం హి క్రియాః కార్యాస్స్వశక్తితః॥ తనుం త్యజన్న శోచేత్తు స్వజనం వైష్ణవో జనః। కశ్శోచతి ప్రియం పుత్రం కారాగారాద్వినిర్గతమ్ ॥*॥ ఇతి గీతాచార్యయాజ్ఞవల్క్యాదిభిరుక్తత్వాత్; “నఖలు భాగవతా యమవిషయం గచ్ఛన్తి” ఇతి శ్రుతౌ, ॥ శ్లో ॥ పరిహర మధుసూదనప్రపన్నాన్ప్రభురహమన్యనృణాం న వైష్ణవానామ్ ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ న యమం యమలోకం చ న దూతాన్ ఘోరదర్శనాన్। పశ్యన్తి వైష్ణవాః క్వాపి సత్యం సత్యం వదామ్యహం ॥ * ॥ ఇతి, శ్రీవిష్ణుపురాణమాఘమాహాత్మ్యయోశ్చ, శ్రీవైష్ణవస్య యమవిషయగన్తృత్వాభావప్రతిపాదనాత్; ॥ శ్లో ॥ మద్భక్తా న వినశ్యన్తి మద్భక్తా వీతకల్మషాః। మద్భక్తానాం తు మానుష్యే సఫలం జన్మ పాణ్డవ ॥ జీవితం విష్ణుభక్తస్య వరం పఞ్చదినాన్యపి। న తు కల్పసహస్రాణి భక్తిహీనస్య కేశవ ॥ తే శవాః పరికీర్త్య

న్తేయేషాంహృది న కేశవః । కేశవార్పితచిత్తాయే నశవానపునర్భవాః॥*॥ ఇత్యాశ్వమేధికాదౌ భగవద్భక్తస్య కృతకృత్యత్వస్మరణాచ్చాస్యావభృథో నశోకపదమ్, అపితు మహోత్సవ ఏవ ॥ శ్లో ॥ ఏతేవైనిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః । స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిః ॥ ఆబ్రహ్మభువనాదేతే దోషాస్సన్తి మహామునే । అత ఏవహినేచ్ఛన్తి స్వర్గప్రాప్తిం మనీషిణః ॥ * ॥ ఇతి, ॥ శ్లో ॥ ఆబ్రహ్మభువనాదూర్ధ్వం తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ । శుద్ధం సనాతనం జ్యోతిః పరంబ్రహ్మేతి తద్విదుః ॥*॥ ఇతిమహాభారత శ్రీవిష్ణుపురాణ ముద్గలోపాఖ్యానాదిభిరుక్తమ్। మదమాత్సర్యాది దోషాకరం నిరయపర్యాయం శోకాస్పదం పదంప్రాప్తం ప్రతిహిశోకోయుక్తః, నతు శాశ్వతం శ్రీమత్పదం ప్రాప్తంప్రతి । ఏవమత్రోక్తార్థస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతిఖలుశబ్దః.

అత్రచ, శ్రీమార్గపరిపాలనాదిదర్శనధర్మే ప్రమాణమాహ—

మూ — అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ నిజధర్మావిరోధేనయస్తుసామయికోభవేత్ । సోఽపి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్చయః ॥

వ్యా — రాజకృతధర్మవన్నిజధర్మావిరుద్ధో దర్శనధర్మోఽవశ్యంకర్తవ్య ఇత్యర్థః.

పునరపిబ్రహ్మవిత్ప్రశంసామాహ—

మూ — ॥ శ్లో ॥ యత్తు బ్రహ్మవిదాత్యక్తమపితన్మఙ్గలంవపుః । దృష్ట్వాస్పృష్ట్వావిముచ్యేతబ్రహ్మహాబ్రహ్మహత్యయా ॥ * ॥ ఇతిస్మర్యతే.

వ్యా — అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయే ॥ శ్లో ॥ యేవహన్తి మహాత్మానంద్రృష్ట్వాస్పృష్ట్వాద్విజాతయః । హయమేధఫలం తేషామస్తీత్యేవం విదుర్బుధాః ॥ * ॥ మహాత్మా- " మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్గతిర్నారాయణః " ఇత్యామ్నాతమహాధ్యవసాయవాన్ । గీతశ్చ ॥ శ్లో॥ వాసుదేవస్సర్వమితి సమహాత్మాసుదుర్లభః ॥ * ॥ ఇతి.

అత్రపరిభాషామాహ—

మూ — ప్రాక్పాపాన్తికర్మణః ప్రాచీనావీతం దక్షిణాముఖత్వమ్.

వ్యా — సంకల్పప్రభృతి దశాహహోమాత్ప్రాచీనేషు కర్మసు ప్రాచీనావీతీ దక్షిణాముఖశ్చ భవేత్కర్తా, అత్రశ్రుతిః ॥ ప్రాచీనావీతం

పితౄణామ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదం బోధాయనేన వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ వా ॥ పిత్ర్ణామితీ స్మృతానామేవేదముక్తంభవతి ॥ * ॥ ఇతి । పితృగ్రహణం పితృకార్యేష్వపి ప్రాచీనావీతప్రాప్త్యర్థమ్ । శునఃపుచ్ఛః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతకృత్యేషు పిత్ర్యేషు ప్రాచీనావీతమిష్యతే । దక్షిణాగ్రాశ్చ దర్భాస్స్యుస్సచవైదక్షిణాముఖః ॥ * ॥ మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాచీనావీతినాసర్వమపసవ్యమతన్ద్రిణా । పిత్ర్యమానిధనాత్కార్యం విధివద్దర్భపాణినా ॥*॥ ఆనిధనాత్ - మరణమారభ్యేత్యర్థః । బోధాయనీయే చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాచీనావీతినా కార్యం ప్రేతకర్మ చ పైతృకమ్ । నివీతినో వహేయుస్తే జ్ఞాతయోఽన్యేచ వాహకాః ॥ * ॥ అతః " ॥ శ్లో ॥ సదోపవీతినా భావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోవ్యుపవీతశ్చ యత్కరోతి నతత్కృతమ్ ॥ " ఇతి వచనం విషయభేదాదవిరుద్ధమ్ .

మూ — ఉభయం ప్రాణాయామే వర్జ్యమ్ .

వ్యా — ప్రాచీనావీతత్వ దక్షిణాముఖత్వే ప్రాణాయామే వర్జయేదిత్యర్థః .

అత్రోత్తరత్రోదాహరిష్యద్వచనమిదానీం హేతూనాహ —

మూ — శుద్ధ్యర్థత్వాత్సర్వకర్మసాధారణత్వాచ్చాచమనాదావివసర్వత్ర ప్రాణాయామేషు యజ్ఞోపవీతీస్యాత్ .

వ్యా — సర్వత్ర - దేవకార్య పితృకార్య ప్రేతకార్యేషు " ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనే జపే హోమే స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి । స్నానే దానే తథాధ్యానే ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రియః " ఇతి కర్మప్రవచనాత్సర్వకర్మసాధారణత్వమ్, " ॥ శ్లో ॥ తతోఽభ్యన్తరశుద్ధ్యర్థం ప్రాణాయామాన్సమాచరేత్ ।" ఇతి యోగయాజ్ఞవల్క్యవచనాచ్ఛుద్ధ్యర్థత్వం చసుస్పష్టమ్ । అతః పితృప్రేతకర్మాఙ్గత్వభ్రాన్తిః కార్యాః
ర్మావసానేకర్మాదావేవమాచమనంపునః । కుర్యాత్సర్వకమ
దాసర్వకర్మసు ॥ " ఇతిభరద్వాజేన కర్మాద్యన్తయోఃక
స్యాచమనస్య పితృప్రేతకృత్యేష్వాదౌక్రియమాణస్య తద

న్తేయేషాంహృదినకేశవః । కేశవార్పితచిత్తాయే నశవానపునర్భవాః॥*॥ ఇత్యాశ్వమేధికాదౌ భగవద్భక్తస్య కృతకృత్యత్వస్మరణాచ్చాస్యావభృథో నశోకపదమ్, అపితు మహోత్సవ ఏవ ॥ శ్లో ॥ ఏతేవైనిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః । స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నివృతిః ॥ ఆబ్రహ్మభువనాదేతే దోషాస్సన్తి మహామునే । అత ఏవహి నేచ్ఛన్తి స్వర్గప్రాప్తిం మనీషిణః ॥ * ॥ ఇతి, ॥ శ్లో ॥ ఆబ్రహ్మభువనాదూర్ధ్వం తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ । శుద్ధం సనాతనం జ్యోతిః పరంబ్రహ్మేతి తద్విదుః ॥*॥ ఇతిమహాభారత శ్రీవిష్ణుపురాణ ముద్గలోపాఖ్యానాదిభిరుక్తమ్। మదమాత్సర్యాది దోషాకరం నిరయపర్యాయం శోకాస్పదం పదంప్రాప్తం ప్రతిహిశోకోయుక్తః, నతు శాశ్వతం శ్రీమత్పదం ప్రాప్తంప్రతి । ఏవమత్రోక్తార్థస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతిఖలుశబ్దః.

అత్రచ, శ్రీచూర్ణపరిపాలనాదిదర్శనధర్మే ప్రమాణమాహ—

మూ — అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ నిజధర్మావిరోధేనయస్తుసామయికో భవేత్ । సోఽపి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్చయః ॥

వ్యా — రాజకృతధర్మవన్నిజధర్మావిరుద్ధో దర్శనధర్మోఽవశ్యంకర్తవ్య ఇత్యర్థః.

పునరపిబ్రహ్మవిత్ప్రశంసామాహ—

మూ — ॥ శ్లో ॥ యత్తు బ్రహ్మవిదాత్యక్తమపితన్మఙ్గలంవపుః । దృష్ట్వా స్పృష్ట్వావిముచ్యేతబ్రహ్మహాబ్రహ్మహత్యయా ॥ * ॥ ఇతిస్మర్యతే.

వ్యా — అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయే ॥ శ్లో ॥ యేవహన్తి మహాత్మానందృష్ట్వాస్పృష్ట్వాద్విజాతయః । హయమేధఫలం తేషామస్తీత్యేవం విదుర్బుధాః ॥ * ॥ మహాత్మా - " మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్గతిర్నారాయణః " ఇత్యామ్నాతమహాధ్యవసాయవాన్ । గీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవస్సర్వమితి సమహాత్మాసుదుర్లభః ॥ * ॥ ఇతి .

అత్రపరిభాషామాహ—

మూ — ప్రాక్శాన్తికర్మణః ప్రాచీనావీతం దక్షిణాముఖత్వమ్.

వ్యా — సంకల్పప్రభృతి దశాహహోమాత్ప్రాచీనేషు కర్మసు ప్రాచీనావీతీ దక్షిణాముఖశ్చ భవేత్కర్తా, అత్ర శ్రుతిః ॥ ప్రాచీనావీతం

పితౄణామ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదం బోధాయనేన వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ వా ॥ పితౄణామితి స్మృతానామేవేదముక్తం భవతి ॥ * ॥ ఇతి । పితృగ్రహణం పితృకార్యేష్వపి ప్రాచీనావీతప్రాప్త్యర్థమ్ । శునఃపుచ్ఛః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతకృత్యేషు పిత్ర్యేషు ప్రాచీనావీతమిష్యతే । దక్షిణాగ్రాశ్చ దర్భాస్స్యుస్సచవై దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాచీనావీతినా సర్వమపసవ్యమతన్ద్రిణా । పిత్ర్యమానిధనాత్కార్యం విధివద్దర్భపాణినా ॥ * ॥ ఆనిధనాత్ - మరణమారభ్యేత్యర్థః । బోధాయనీయే చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాచీనావీతినా కార్యం ప్రేతకర్మ చ పైతృకమ్ । నివీతినో వహేయుస్తే జ్ఞాతయో౽న్యే చ వాహకాః ॥ * ॥ అతః “ ॥ శ్లో ॥ సదోపవీతినా భావ్యం సదా బద్ధశిఖేన చ । విశిఖో వ్యుపవీతశ్చ యత్కరోతి న తత్కృతమ్ ॥ ” ఇతి వచనం విషయభేదాదవిరుద్ధమ్ .

మూ — ఉభయం ప్రాణాయామే వర్జ్యమ్ .

వ్యా — ప్రాచీనావీతత్వ దక్షిణాముఖత్వే ప్రాణాయామే వర్జయేదిత్యర్థః .

అత్రోత్తరత్రోదాహరిష్యమాణవచనమిదానీం హేతూనాహ —

మూ — శుద్ధ్యర్థత్వాత్సర్వకర్మసాధారణత్వాచ్చాచమనాదావివ సర్వత్ర ప్రాణాయామేషు యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ .

వ్యా — సర్వత్ర - దేవకార్యపితృకార్యప్రేతకార్యేషు “ ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనే జపే హోమే స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి । స్నానే దానే తథా ధ్యానే ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః ” ఇతి కర్మప్రవచనాత్సర్వకర్మసాధారణత్వమ్, “ ॥ శ్లో ॥ తతో౽భ్యన్తరశుద్ధ్యర్థం ప్రాణాయామాన్సమాచరేత్ ।” ఇతి యోగయాజ్ఞవల్క్యవచనాచ్ఛుద్ధ్యర్థత్వం చ సుస్పష్టమ్ । అతః పితృప్రేతకర్మాఙ్గత్వభ్రాన్తిః కార్యా న హి, “ ॥ శ్లో ॥ కర్మావసానే కర్మాదావేవమాచమనం పునః । కుర్యాత్స్వకర్మసిద్ధ్యర్థం సర్వదా సర్వకర్మసు ॥ ” ఇతి భరద్వాజేన కర్మాద్యన్తయోః కర్తవ్యత్వేన విహితస్యాచమనస్య పితృప్రేతకృత్యేష్వాదౌ క్రియమాణస్య తదఙ్గత్వాప్రసఙ్గాత్ .

ప్రాణాయామప్రకారః

తత్ప్రకారమాహ—

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ ప్రణవేనతుసంయుక్తావ్యాహృతీస్సప్తనిత్యశః । గాయత్రీంశిరసాసార్ధం మనసాత్రిర్జపేద్ద్విజః ॥ ” ఇతిసంవర్తోక్తప్రకారః ప్రాణాయామః.

వ్యా — ప్రాణాయామః - ప్రాణవివరచారిణో వాయోర్నిరోధః ; తత్రైవజపంకుర్యాన్నతు రేచకపూరకయోః, “ ॥ శ్లో ॥ కుంభకేనజపంకుర్యాత్ప్రాణాయామస్యలక్షణమ్ । ” ఇతిస్మృతేః.

సఙ్కల్పప్రకారః

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ సదర్భహస్తా జానూర్ధ్వోదక్షిణౌదక్షిణోత్తరా । కృత్వాజానునికర్తవ్యమేతత్కర్మకరోతియత్ ॥ స్వనామ్నాసనస్మరణంయత్తత్సఙ్కల్పఈరితః । ” ఇతిభరద్వాజోక్తక్రమస్సఙ్కల్పః.

వ్యా — దక్షిణోత్తరౌకరావితిశేషః । దక్షిణేజానుని దక్షిణోత్తరౌకరౌ కృత్వేతి నియమాన్నాన్యథా కార్యః.

సఙ్కల్పాదౌనియమః

సఙ్కల్పాదౌ నియమమాహ—

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ ఆవాహనేఽర్ఘ్యసఙ్కల్పే పిణ్డదానేతిలోదకే । అక్షయాసనయోఃపాద్యే గోత్రంనామప్రకీర్తయేత్ ॥ ”

వ్యా — ఇదం స్మృత్యర్థసారవచనమ్.

మూ — ఏకం వాసో దక్షిణాగ్రాదర్భాఃప్రసవ్యం తూష్ణీం సమన్తం పరిషేచనమ్, పితృతీర్థేనోదకపిణ్డబలిప్రదానమ్.

వ్యా — “ ప్రేతస్యబాన్ధవా యథావృద్ధముదకమవతీర్యనోత్కర్షేయురుదకాన్తే ప్రసిఞ్చేయురపసవ్యం యజ్ఞోపవీత వాససా దక్షిణాముఖా బ్రాహ్మణస్య ” ఇతి ప్రచేతస్మరణేఽపి వికల్పితోఽర్థోఽస్మత్ప్రశ్నే నసంగృహీతః , కిన్త్వాపస్తమ్బోక్త ఏవ స్వగృహ్యప్రాబల్యాత్ । అవిరుద్ధానుక్తార్థాస్తు సంగృహీత ఏవ, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సాకాఙ్క్షాణామాకాఙ్క్షాపూరణస్యాన్యతఃకర్తుముచితత్వాత్ । అత్రసూత్రమ్,

“ఏకవాససోదక్షిణాముఖాస్సకృదుపమజ్యోత్తీర్య దక్షిణాగ్రేఽపి తేష్వేషు” ఇతిచ, “పిత్ర్యాణి ప్రాచీనావీతినా ప్రసవ్యం దక్షిణతోపవర్గః” ఇతి, “పైతృకేషు సమన్త్రమేవతూష్ణీమ్” ఇతిచ। అత్ర హారీతః ॥ శ్లో ॥ తర్పణం పిణ్డదానంచ బలిదానం పితౄన్ప్రతి। దీయమానంచ తత్సర్వం కుర్యాద్వై పితృతీర్థతః ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — బహువచనేన సర్వేజ్ఞాతయః ప్రత్యేకం సమన్త్రం తత్తత్కర్మకుర్యుః.

వ్యా — తద్యథా - “సిగ్భిరవధూన్వన్తస్తేషుజ్ఞాతయః, జ్ఞాతయోనిర్గచ్ఛేయుః, ఆదిత్యముపతిష్ఠేరన్, స్నానంకుర్యుః” ఇత్యాదిషు ధూననాదీని సర్వేజ్ఞాతయస్సమన్త్రకంకుర్యురిత్యర్థః। నన్విదంనవక్తవ్యమ్, సూత్రఏవస్పష్టార్థత్వాత్। మైవమ్, ధూననాదిషుసహచరితస్యారోహణస్య జ్ఞాతీనాం సమన్త్రకకర్తవ్యతాచోద్యనిరాసార్థత్వాత్, “దహేచ్ఛంసేత్” ఇత్యాదిషు కర్త్రైకాధికారాచ్చ స్పష్టార్థంవా సూత్రమిత్యవిరోధః.

జ్ఞాతిబాహుళ్యే ధూననాద్యనుష్ఠానక్రమమాహ—

మూ — ధూననాదిషు సర్వత్ర కనిష్ఠః ప్రథమమితరే మధ్యే యథావృద్ధం కర్తా పశ్చాత్ స్త్రియోఽగ్రే సర్వేషామ్.

వ్యా — కనిష్ఠోఽత్ర సర్వత్ర జ్ఞాతిష్వపరవయస్కః ఇతి నచోద్యావకాశః। ఇతరే - కనిష్ఠవ్యతిరిక్తాః, యథావృద్ధమ్ - వృద్ధమనతిక్రమ్య, వృద్ధానుక్రమేణేత్యర్థః। ఉక్తాపవాదః కర్తా పశ్చాదితి। ఏవమేవ భాష్యే “ధూననేఽన్వారమ్భణే సఙ్గాహనే సంసర్పణ ఉదకోపస్పర్శన ఆరోహణ ఇతి సర్వత్ర కనిష్ఠప్రథమా అనుపూర్వా ఇతరే స్త్రియోఽగ్రే” ఇతిసూత్రార్థస్సమర్థితః। అతో ధూననాదిషు సర్వత్ర కనిష్ఠః ప్రథమం జ్యేష్ఠోవాకర్తా సర్వేషాం పశ్చాత్తయోర్మధ్యే జ్యేష్ఠానుక్రమేణ జ్ఞాతయః కల్ప్యాః, ఏవమానుపూర్వ్యేణ తత్తత్కర్మకుర్యురితినియమ్యతే। తదేవం మధ్యే కేషాంచిత్కనిష్ఠానుక్రమకల్పనమజ్ఞానవిజృంభితమేవ। సర్వేషామగ్రే స్త్రియస్తాశ్చకనిష్ఠప్రథమా ఏవ। తథా బోధాయనః ॥ వా ॥ అథాస్య భార్యాః కనిష్ఠప్రథమాః ప్రకీర్ణకేశ్యో వ్రజేయుః పాంసూనావపమానాః ॥ * ॥ అతోఽత్ర

స్త్రియో మృతస్య భార్యా ఏవ నజ్ఞాతిస్త్రియః, మృతస్త్రియా ఏవోపనిపాతస్మృతేః । తదభావాద్ధూనసాదిషు తాసామనాదరః । ఆరోహణఇత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారవాచీ, అవగాహనతర్పణాదిష్వేవంప్రకారఇత్యర్థః । అత్రాశ్వలాయనో విశేషమాహ ॥ వా ॥ అన్వఞ్చోఽమాత్యాఅధోనివీతాః ప్రవృత్తశిఖా జ్యేష్ఠప్రథమాః కనిష్ఠజఘన్యాః ॥ * ॥ ఇతి । సర్వే తురీయాధ్వగమనేతథా ప్రవిశేయుః । కనిష్ఠప్రథమా జ్యేష్ఠజఘన్యాఇతి గ్రామప్రవేశే.

అత్ర బ్రహ్మమేధ పితృమేధయోస్సహోక్తయోరపి పృథక్పితృమేధకరణే వివేకమాహ —

మూ — అత్రప్రాగిత్యైః పూర్వపూర్వోక్తమన్త్రైర్యత్రకర్మక్రియతే సపితృమేధః.

వ్యా — అత్ర - పితృమేధబ్రహ్మమేధాత్మకేకర్మణి, ప్రథమం పితృమేధమన్త్రా ఇత్యన్తంప్రయుజ్య పశ్చాద్బ్రహ్మమేధమన్త్రా ఇత్యన్తఃప్రశ్నః ప్రయుజ్యతే । యథా - పరేయివాంసమితి, చిత్తిః, పృథివీతి, పూషాత్వేతఇతి, భర్తాసన్నిత్యాదిషు । అతః ఉత్తరోత్తరమన్త్రాన్విహాయ పూర్వపూర్వమన్త్రైః పితృమేధః కర్తవ్యః.

ఏవమేషాం పితృమేధమన్త్రాణాముత్తరోత్తరమన్త్రైస్సహ యస్మిన్కర్మణిసముచ్చయఃక్రియతే సబ్రహ్మమేధఇత్యాహ —

మూ — సముచ్చయోబ్రహ్మమేధః.

వ్యా — సముచ్చితైః పూర్వోత్తరమన్త్రైర్బ్రహ్మమేధః కర్తవ్య ఇత్యర్థః । అత్ర సూత్రమ్ ॥ శ్లో ॥ హోతౄంశ్చ పితృమేధంచ సంసృజ్యవిధిరుత్తరః । విహితస్తు సమాసేన క్రతూనాముత్తమః క్రతుః ॥ * ॥ ఇతి । నన్విదమనుపపన్నమ్, సముచ్చయోనామ తత్తన్మన్త్రేణ క్రియమాణే పితృమేధకర్మణి తత్తద్బ్రహ్మమేధమన్త్రాన్వయః, సహి నోపపద్యతే, ధూనసాదిషు బ్రహ్మమేధార్థం మన్త్రాభావాత్ । మైవమ్, సముచ్చయశబ్దార్థః, తస్య సగ్రహైరిత్యాదినా యస్మిన్కర్మణియోమన్త్రో విహితస్తస్యహి పితృమేధమన్త్రేణ సముచ్చయః, నానుక్తస్యాపి, తదభావాదేవ, నహ్యసతాన్వయస్సమ్భవతి । అతో దహనోపస్థానశంసనాదిషు యోమ

న్త్రైః ప్రథమమామ్నాయతే జ్యోతిష్మతీభిరుపోషణం నారాయణాభ్యాముప స్థానం మృత్యుసూక్తేన శంసనమిత్యాది, తస్యహి తత్తత్కర్మణి పితృమే ధమన్త్రైః సముచ్చయః, నానర్థతస్యాపి । అతో బ్రహ్మమేధమన్త్రాభావే పితృమేధమన్త్రైరేవ తత్తత్కర్మ కర్తవ్యమ్.

కిం తత్తత్కర్మేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ——

మూ — సంవేశనం వస్త్రప్రోర్ణనం వస్త్రోపాదానం వోఢౄణామ నుమన్త్రణం పర్యావర్తనం దహనదేశసంమార్జనం సంసర్పణమి త్యేతాని పితృమేధమన్త్రైరేవ క్రియన్తే బ్రహ్మమేధే విశేషానుక్తే రతోఽన్యత్ర సముచ్చయః.

వ్యా — దర్భేషు సంవేశయన్తి " సర్వస్యప్రతిశీవరి " ఇతి । వాససా ప్రోర్ణోతి " ఇదం త్వా వస్త్రమ్ " ఇతి । అథాస్యేతరముపాదత్తే " అపైతమూహ " ఇతి । " ఇమావాయునజ్మి తేవహ్నీ " ఇత్యుపయోజన ఆమ్నాతః । పరియన్తి " అపనశ్శోశుచదఘమ్ " ఇతి । శ్మశానాయతనం సంమార్ష్టి " అపేతవీత " ఇతి । అన్తరేణ ప్రసర్పన్తి " యద్వై దేవస్య " ఇతి । ఏవం సూత్రోక్తా వేశనాదీని " సర్వస్యప్రతిశీవరి " ఇత్యాదిభిః పితృమేధమన్త్రైరేవ కుర్యాత్, తేషు బ్రహ్మమేధే మన్త్రాన్తరానుక్తేః । అతోఽన్యత్ర ప్రచాఽఽహుతీర్జుహోతి " పరేయువాంసమ్ " ఇతి । సగ్రహైర్హోతృభిర్హోమ ఇత్యాదిభిరుక్తేషు కర్మసు పితృమేధబ్రహ్మమేధమన్త్రైస్సముచ్చయ ఇత్యర్థః.

అయం దేవతాన్తరభక్తానాం న కార్య ఇత్యాహ —

మూ — స ఖలు సర్వేషాం న విధేయః.

వ్యా — సః - బ్రహ్మమేధః, ఖలుశబ్దో బ్రహ్మమేధవైలక్షణ్యద్యోతకః, సర్వేషామ్ - దేవతాన్తరభక్తానామ్ । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ తాన్న సాధారణే శ్మశానే ప్రయుఞ్జీత ॥ * ॥ ఇతి । సాధారణే పురుష ఇతి భాష్యమ్, దేవతాన్తరబుద్ధావిత్యర్థః । శ్మశానగ్రహణం ప్రయోగోపదేశవ్యావృత్త్యర్థమ్ .

తర్హి కేషాం స విధేయస్తత్రాహ —

మూ — విధేయో బ్రహ్మవిదాం బ్రాహ్మణానామనన్యప్రాప్తికాఙ్క్షిణామేవ, "వేష్టితుంపురుషోత్తమమ్" ఇతి స్మరణాత్ .

వ్యా — బ్రహ్మవిద్గ్రహణాదబ్రహ్మవిదో నివృత్తిః । బ్రాహ్మణగ్రహణాద్వర్ణాన్తరస్య నిరాసః । అనన్యప్రాప్తికాఙ్క్షిణామిత్యుక్తేర్దేవతాన్తరప్రాప్తికాఙ్క్షిణః పరిహరణమ్ । పురుషోత్తమమిత్యభిధానాద్దేవతాన్తరప్రాప్తివిరోధః । అతస్సాధారణే బ్రహ్మమేధో న కార్యః, కృతేఽపి దేవతాన్తరభక్తత్వేన పురుషోత్తమప్రాప్త్యలాభాత్ । అత్ర సూత్రమ్ ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతీనామపవర్గో హ్యర్థాత్తత్త్వదర్శిభిః । ఋషిభిస్తపసో యోగాద్వేష్టితుం పురుషోత్తమమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ద్విజాతిః - బ్రాహ్మణః, తపః - తత్త్వజ్ఞానమ్, "విద్యయామృతమశ్నుతే" ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వశ్రుతేః । అతో విధురస్యాపి బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మమేధః కార్యః । అత్ర ద్విజాతీనామిత్యుపక్రమ్య హుతాత్మాంశ్చ పితృమేధం చేత్యాదినోక్తః క్రతుర్విహితః, తత్కిమర్థమిత్యాకాఙ్క్షాయామ్, వేష్టితుం పురుషోత్తమమ్ - పురుషోత్తమప్రాప్త్యర్థమ్, ఇతి ప్రతిపాద్యతే । స పురుషోత్తమ ఏవ పరం బ్రహ్మ, "యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్" ఇతి పురుషబ్రహ్మణోః పర్యాయతాశ్రుతేః, పురుషస్థానే బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ - బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ - స వై సర్వమిదం జగత్ - పురుష ఏవేదగ్ం సర్వమ్" ఇతి స్థానప్రమాణాచ్చ । అన్యత్రాపి పురుషబ్రహ్మణోః పర్యాయత్వం సుస్పష్టమ్ । అతః పురుషోత్తమప్రాప్తిరేవ మోక్షః । అత్ర కఠవల్లీ ॥ వా ॥ సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి చీర్ణాని చ యద్వదన్తి, యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ ప్రవక్ష్యే ॥ * ॥ బ్రహ్మవిద్యాయామ్ ॥ శ్లో ॥ విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవమేవ శ్రీవిష్ణుపురాణే చ విజ్ఞానసారథిరిత్యాది । బోధాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ స్వర్గాదిభిరాహురనిత్యాశ్రయాత్స్వర్గం చ నిత్యేషు వదన్తి మోక్షమ్ । మోక్షశ్చ విష్ణ్వఙ్ఘ్రిసమీపభా

వస్తాదాత్మ్యమేకేనయథా రుచిస్స్యాత్ ॥ * ॥ తాదాత్మ్యమ్ - తత్స్వభావత్వమ్, తత్సాధర్మ్యమిత్యర్థః, "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి శ్రుతేః, "మమ సాధర్మ్యమాగతాః" ఇతి గీతత్వాచ్చ । అతో నైక్యం మోక్షః । మోక్ష ఏవ పరమా గతిః । సా చ న రుద్రప్రాప్తిః । తథా యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ గతిజ్ఞో యది యోగేన నాప్నోతి పరమాం గతిమ్ । రుద్రస్యానుచరో భూత్వా తేనైవ సహ మోదతే ॥ * ॥ ఇతి । కించ ॥ శ్లో ॥ కర్మణాం పరిపాకత్వాదావిరిఞ్చాదమఙ్గలమ్ । ఇతి మత్వా విరక్తస్య వాసుదేవః పరా గతిః ॥ తదేతదతిదుఃఖానామాస్పదే తు భవార్ణవే । భవతాం కథ్యతే తథ్యం విష్ణురేకః పరాయణమ్ ॥ సంసారార్ణవమగ్నానాం విషయాక్రాన్తచేతసామ్ । విష్ణుపోతం వినా నాన్యః కశ్చిదస్తి పరాయణమ్ ॥ బన్ధకో భవపాశేన భవపాశాచ్చ మోచకః । కైవల్యదః పరం బ్రహ్మ విష్ణురేవ న సంశయః ॥ * ॥ ఇత్యాదీని మహాభారత శ్రీవిష్ణుపురాణ స్కాన్దపురాణాది వచనాని ద్రష్టవ్యాని । ఏవం చ రుద్రప్రాప్తికాఙ్క్షిణామయం విరోధాన్న కార్యః, పురుషోత్తమప్రాప్త్యర్థత్వాత్ । తస్య కృతేఽపి న తత్ప్రాప్తిః, అన్యభక్తత్వాత్ । తథా గీయతే ॥ శ్లో ॥ దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి ॥ * ॥ ఇతి । అతస్సాధారణే పురుషే బ్రహ్మమేధం న ప్రయుఞ్జతే, తత్తద్భక్తానామన్యప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానస్య విరుద్ధత్వాత్ । కింతు పురుషోత్తమప్రాప్తికాఙ్క్షిణామేవాసౌ కార్య ఇతి సిద్ధమ్.

మూ — ముమూర్షూణాం మన్త్రైస్సంస్నాపయ్య ధౌతం పరిధాప్యోర్ధ్వపుణ్డ్రం ధారయిత్వా తీర్థం తులసీదళం చ దద్యాత్.

వ్యా — ఏతచ్చతుష్టయమవశ్యం కర్తవ్యమ్, శ్రేయస్కరత్వాద్దురిత నివారణార్థత్వాచ్చ.

ఉక్తార్థసంవాదవచనాన్యుదాహరన్తి —

మూ — అత్ర శ్లోకానుదాహరన్తి ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరో మర్త్యో మ్రియతే యత్ర కుత్రచిత్ । శ్వపాకోఽపి విమానస్థో మమ లోకే మహీయతే ॥ సర్పం దృష్ట్వా యథా లోకే దర్వీకరాభయవిహ్వలాః । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాఙ్కితం తద్వత్కమ్పన్తే యమకిఙ్కరాః ॥ * ॥

ఇతిస్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ అన్త్యకాలేఽపి యస్యాస్యే దీయతే పాదయోర్జలమ్ । సోఽపి సద్గతిమాప్నోతి యశ్చాచారబహిష్కృతః ॥ విష్ణుపాదోదకం యస్మాన్మయి త్వం సిక్తవాన్మనే । ప్రాపితోఽస్మి త్వయా తస్మాత్తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ * ॥ ఇతి నారదీయే.

వ్యా — అత్ర వచనే, హితకరణప్రదర్శనం ప్రమాణదృఢీకరణార్థమ్, ॥ శ్లో ॥ శుచిం రక్షన్తి దేవాశ్చ రక్షన్తి పితరం శుచిమ్ । శుచేర్బిభ్యతి రక్షాంసి యే చాన్యే దుష్టచారిణః ॥ స్ఫోటయన్త్యశుచిం దృష్ట్వా పిశాచా యక్షరాక్షసాః ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనమత్ర భావ్యమ్ । కించ ॥ శ్లో ॥ అసామర్థ్యాచ్ఛరీరస్య వైషమ్యాద్దేశకాలయోః । స్నానాన్యేతాని తుల్యాని ॥ * ॥ ఇతి మన్త్రస్నానస్య వారుణస్నానతుల్యత్వస్మరణాద్వారుణాయోగాచ్చ మన్త్రస్నానమేవ కర్తవ్యమ్ । అధ్యాయాన్తరే నారదీయే ॥ శ్లో ॥ హరిపాదోదకం యస్మాన్మయి త్వం సిక్తవాన్మనే । ప్రాపితోఽస్మి త్వయా తస్మాత్తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ తులసీదళసంమిశ్రమపి సర్షపమాత్రకమ్ । గఙ్గాజలం పునాత్యేవ కులానామేకవింశతిమ్ ॥ అకాలమృత్యుశమనం సర్వవ్యాధివినాశనమ్ । సర్వదుఃఖోపశమనం హరిపాదోదకం శుభమ్ ॥ * ॥ సిక్తవానితి సేకస్మరణాచ్ఛరీరేపి తీర్థసేచనం పరమపావనమిత్యవగమ్యతే । ఏవం హరిసఙ్కీర్తనం మహదవలోకనాదికం చ కారయితవ్యమ్, తథా నారదీయే ॥ శ్లో ॥ యథాకథఞ్చిద్గోవిన్దే కీర్తితే వా శ్రుతేఽపి వా । పాపినోఽపి విశుద్ధాస్స్యుః శుద్ధా మోక్షమవాప్నుయుః ॥ హరేర్నామైవ నామైవ నామైవ మమ భేషజమ్ । కలౌ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ గతిరన్యథా ॥ * ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ మహాపాతకయుక్తో వా యుక్తో వా సర్వపాతకైః । పరం పదం ప్రయాత్యేవ మహద్భిరవలోకితః ॥ మహాపాతకయుక్తో వా యుక్తో వా సర్వపాతకైః । ఈక్షితో భగవద్భక్తైర్లభతే పరమాం గతిమ్ ॥ కలేబరం వా తస్యాత్త తద్గతమపి సత్తమాః । యది పశ్యన్తి ధర్మాత్మా స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥

ఇదం చ సూచయతి—

మూ — గోభూతిలహిరణ్యాదిశక్తితో దాపయిత్వా.

వ్యా — అత్రాశ్వమేధికే ॥ శ్లో ॥ అష్టాశీతిసహస్రాణి యోజనానాంయుధిష్ఠిర । మానుష్యస్యచ లోకస్య యమలోకస్య చాన్తరమ్ ॥ నతత్రవృక్షచ్ఛాయావా నవాప్యానచదీర్ఘికాః । నగ్రామో నాశ్రమోవాపి నోద్యానంకాననానిచ ॥ నకిఞ్చిద్విశ్రమస్థానం పథితస్మిన్యుధిష్ఠిర । కణ్టకాకీర్ణమార్గేణ తప్తవాలుకపాంసునా ॥ దహ్యమానాస్తుగచ్ఛన్తి నరా దానవివర్జితాః । తస్మాద్దానంతుకర్తవ్యం మృతికాలేకథంచన ॥ * ॥ శాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ అన్నపానాశ్వగోవస్త్ర భూశయ్యాశ్చాసనానిచ । ప్రేతలోకేప్రశస్తాని దానాన్యష్టావిశేషతః ॥ తిలాశ్చపాపహారానిత్యం తద్దానంతు ప్రశస్యతే । యోహిరణ్యందదాత్యన్తేత్వమృతత్వంభజేతసః ॥ * ॥ మహాభారతేచ ॥ శ్లో ॥ విద్యాప్రవసతోమిత్రం భార్యామిత్రంగృహేసతః । ఆతురస్యభిషఙ్మిత్రం దానంమిత్రంమరిష్యతః ॥ * ॥ అతోముమూర్షుణా పరలోకార్థంయథాశక్తిదేయమ్, “ ఇతఃప్రదానంహ్యముష్మిఁల్లోకేప్రజా ఉపజీవన్తి ” ఇతిశ్రుతేః । సంజ్ఞాహీనేతు హితైషిభిర్దాపయితవ్యమ్ । కించ ॥ శ్లో ॥ దానక్రియాశ్చవివిధాఃక్రియన్తే మోక్షకాఙ్క్షిభిః ॥ * ॥ ఇతి గీతత్వాన్ముమూర్షుణాఽపి భగవత్ప్రీత్యర్థం దేయమేవ । ప్రపన్నస్యతు, ॥ శ్లో ॥ నఖల్వపిదశాదేశ కాలహేతువిపర్యయైః । ప్రపత్తుస్త్యక్తదేహస్య పరయాత్రావిహన్యతే ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేర్నసాధనబుద్ధ్యా, కింతు కైఙ్కర్యబుద్ధ్యా భగవద్భాగవతార్థమర్థప్రదానమవిరుద్ధమ్, తథైవావిగీతశిష్టాచారదర్శనాత్.

మూ — దర్భాస్తృతే శుద్ధభూతలే నఖట్వాయాం నహర్మ్యాదౌ శాయయిత్వా.

వ్యా — అగ్నిమిద్ధ్వేతివచ్ఛాయయిత్వేతి విధిః, ఏవంసంస్నాప్య దాపయిత్వేత్యాదౌచద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ దక్షిణాశిరసం దర్భేషుసంవేశయన్తి ॥*॥ ఇతి । గౌతమీయేవిధౌచ ॥ వా ॥ మరణసమీపకాలే దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు దక్షిణాశిరసం సంవేశ్య ॥*॥ ఇతి । బోధాయనకారికాచ ॥ శ్లో ॥ భూమౌదర్భాస్తృతాయాంతు శాయయేన్మృతిసంశయే । జపేత్తద్దక్షిణకర్ణేవ్యోయమవఃప్రాణమిత్యపి ॥ * ॥ దక్షిణాశిరసమిత్యనన్తరసూత్రఏవవిధానాదత్రాపి తత్సిద్ధేర్నచోద్యావకాశః । అతోముమూర్షుంఖట్వాదిభ్యోఽవ

రోహ్య భూమావేవ శాయయేత్, ప్రమాదాత్ఖట్వాదిషు మరణె ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ । తథావిష్ణుః ॥ శ్లో ॥ ఖట్వోపే గోపురే ఖట్వాం ప్రాసాదేహర్మ్యభిత్తిషు । అకామతో మృతానాంతు దాపయేద్వైన్దవద్వయమ్ ॥ ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రం పరాకేణ విశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి.

ఇదమాహ —

మూ — ఖట్వాదావకామమరణే చాన్ద్రాయణద్వయం కామతస్తు ప్రాజాపత్యం పరాకంచ కుర్యాత్.

వ్యా — "తపఃపరం కృతయుగే" ఇతి కృచ్ఛ్రానుష్ఠానస్య కృతయుగధర్మత్వస్మరణాత్స్వరూపతోఽనుష్ఠానాయోగాచ్చ ప్రతినిధ్యనుష్ఠానమేవకర్తవ్యమ్ । విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో॥ ప్రాజాపత్యక్రియాఽశక్తౌ ధేనుందద్యాద్విచక్షణః । ధేనోరభావే దాతవ్యం తన్మూల్యంవా నసంశయః ॥ ధేనోరభావే నిష్కస్స్యాత్తదర్ధం పాదమేవవా । పాదహీనం నకర్తవ్యమితి వేదవిదోవిదుః ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యేతు గామేకాందద్యాత్సాన్తపనేద్వయమ్ । పరాకతప్తకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రేతిస్రస్తుగాః స్మృతాః ॥ అష్టౌచాన్ద్రాయణేదేయాఃప్రత్యామ్నాయవిధౌ సదా ॥ * ॥ ఇతి । ఏతద్ధనికవిషయమితి చతుర్వింశతిమతె వ్యాఖ్యాతమ్ । యస్యధాన్యసమృద్ధిస్సకృచ్ఛ్రాదివ్రతాని విప్రభోజనేన సంపాదయేత్ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ కృచ్ఛ్రేపఞ్చాతికృచ్ఛ్రేత్రిగుణమహరహస్త్రింశదేవతృతీయేచత్వారింశచ్చతప్తేత్రిగుణనగుణితా వింశతిస్స్యాత్పరాకె । కృచ్ఛ్రేసాన్తపనాఖ్యేభవతిషడధికావింశతిస్సైవహీనాద్వాభ్యాం చాన్ద్రాయణెస్యాత్తపసికృశబలో భోజయేద్విప్రముఖ్యాన్ ॥ * ॥ అహరహరితి సర్వత్రసంబన్ధనీయమ్ । త్రితీయః - కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః । అత్ర ప్రాజాపత్యే దివసకలనయా షష్టివిప్రభోజనం భవతి, ఏవమతికృచ్ఛ్రేసాశీతిశతబ్రాహ్మణభోజనాని భవన్తి, కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే షష్ట్యధికశతత్రయమ్, తప్తకృచ్ఛ్రే అశీత్యధికం చతుశ్శతమ్, పరాకె వింశత్యధికం సప్తశతమ్, సాన్తపనే ద్వ్యశీత్యధికం శతమ్, చాన్ద్రాయణేషట్శతంబ్రాహ్మణభోజనాని భవన్తీతి శ్లోకార్థః.

మూ — ప్రాణసంశయే పుత్రాదిస్సహసాచమ్య, "ఆయుషః ప్రా

ణమ్" ఇత్యనువాకం దక్షిణే కర్ణే జపేద్బ్రహ్మవిదః, "బ్రహ్మవిత్, భృగుః" ఇత్యనువాకౌ చ.

వ్యా — అత్ర ప్రజాపతిః ॥ శ్లో ॥ ఉపక్రమే జపాదేస్తు కర్మణః ప్రయతోఽపి సన్। ఆచమ్యైవ తు కుర్వీత హ్యన్యథా తన్నిరర్థకమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మవిదో దక్షిణే కర్ణే "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" "భృగుర్వై వారుణిః" ఇత్యేతావనువాకౌ జపేత్। తస్మాత్, "ఆయుషః ప్రాణం సన్తను" ఇత్యనువాకజపో గోబలీవర్దన్యాయేనాబ్రహ్మవిద్విషయః। అత్ర సూత్రమ్॥ వా॥ యది మరణం సంశయీత "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" "భృగుర్వై వారుణిః" ఇత్యేతావనువాకౌ బ్రహ్మవిదో దక్షిణే కర్ణే జపతి, ఇతరస్య "ఆయుషః ప్రాణం సన్తను ॥*॥ ఇతి। అత్రైకవచనం కర్త్రైకఏవ జపేత్తదసన్నిధౌ సన్నిహితోఽన్యో వా జపేదితి ప్రదర్శనార్థమ్, విశేషానుపాదానాత్.

"యది ప్రేతేఽమాత్యాః ప్రాచీనావీతినః కేశాన్ప్రకీర్య పాంసూనావపన్తే" ఇతి సూత్రార్థమాహ.

మూ — మృతే జ్ఞాతయః కేశాన్ ప్రసార్య పాంసూనావపేయుస్స్వమూర్ధస్వం సేషు వా.

వ్యా — జ్ఞాతయ ఇత్యమాత్యశబ్దార్థ ఉక్తః। స్వమూర్ధస్వం సేషు వేతి పాంస్వావపనస్థానం భాష్యోక్తముక్తమ్। అత్ర బోధాయనః॥ వా॥ ఏతస్మిన్కాలేఽస్యామాత్యాస్త్రిస్సృభిరఙ్గులిభిరవహత్య పాంసూనం సేష్వావపన్తె ॥ * ॥ అమాత్యా బాన్ధవా జ్ఞాతయస్సపిణ్డాశ్శవస్పృశస్సనాభయస్సపత్న్యా ఇత్యర్థాన్తరమ్.

అత్ర స్నాపయిత్వా గ్రామ్యేణాలఙ్కారేణాలఙ్కృత్యేతి సూత్రార్థమాహ—

మూ — పుత్రాదయః ప్రేతం సంస్నాప్య వస్త్రగన్ధమాల్యాద్యైరలఙ్కుర్యుః.

వ్యా — అత్ర ప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥ స్నానం ప్రేతస్య పుత్రాద్యైర్వస్త్రాద్యైః పూజనం తతః। ప్రేతం దహేచ్ఛుభైర్గన్ధైర్వస్త్రాద్యైస్స్రగ్విభూషితమ్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేన మానుషాభరణాన్యుచ్యన్తె, దేవతాభరణాద్యైః ప్రేతాలఙ్కారస్యాయుక్తత్వాత్, ప్రేతాలఙ్కారస్యాభరణాదేః పునర్దేవతానర్హత్వాచ్చ। అత ఏవ హి గ్రామ్యేణేత్యాహ। దేవతార్పిత

యోర్గన్ధమాల్యయోఃస్మృత్యుక్తత్వాత్తాభ్యాంప్రేతాలఙ్కరణం ముఖ్యమేవ, “ ॥ శ్లో ॥ పుష్పైస్తు గన్ధమాల్యాద్యైర్ధూపవాస్త్రైః సమర్పితైః । యది ప్రేతమలఙ్కుర్యాత్సయాతి పరమాంగతిమ్ ॥ ” ఇతిస్మృతేః । నిత్యంచ వాసుదేవార్పితంగన్ధమాల్యాదికంధార్యమ్ । తథాఽస్మదుక్తేస్మృతిరత్నాకరే ప్రపఞ్చితమ్ .

మూ — అథాధ్వర్యుస్స్నాత్వా సభాయాం బ్రహ్మదణ్డద్రవ్యంశక్తితో నిధాయ ప్రణమ్యానుజ్ఞాతః ప్రాణానాయమ్య

వ్యా — బ్రహ్మదణ్డద్రవ్యమ్ - వృత్తివైకల్యే మృతపాపానుగుణ ప్రాయశ్చిత్త విధాయకబ్రాహ్మణానుజ్ఞానార్థద్రవిణమ్ । స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వాస్వశక్త్యాద్రవిణం దత్వాసభ్యాన్ప్రదక్షిణమ్ । పరీత్యైతైరనుజ్ఞాతః కర్మసఙ్కల్పయేత్తతః ॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతీ పరివర్త్య దక్షిణంకృత్వా ” ఇతిబోధాయనీయే । ఏవమేవహిశిష్టాఆచరన్తి । ఉక్తసూత్రపర్యాలోచనయా సఙ్కల్పతః ప్రాగుపవీతం సిద్ధమితి నచోద్యావకాశః.

మూ — అథప్రాచీనావీతంకుర్యాత్,

వ్యా — ప్రాణాయామానన్తరమేవ స్మృతిషు ప్రాచీనావీత విధానమితి జ్ఞాపనార్థమిదముచ్యతే , నత్వాదితఏవ ప్రాచీనావీతమితిచ । “ ఆచమనేచాగ్నిముఖేచాభిశ్రవణేచోపసంసర్గ్రహణేషు పశ్చాద్ధోమేషుచ యజ్ఞోపవీతమథేతరత్ర ప్రాచీనావీతమ్ ” ఇతిచ బోధాయనస్మరణం ప్రాణాయామాదీనామపి ప్రదర్శనార్థమ్, అన్యథా ఆఘారసమిదాధానతద్ధోమేషు స్విష్టకృతాదీనామపి ప్రాచీనావీతత్వప్రసక్తేః । ఆదితః ప్రాచీనావీతమితి సఙ్కల్పప్రభృతి ప్రాచీనావీతం కార్యమిత్యాఖ్యాతం తద్వ్యాఖ్యానే । అతఏవబోధాయనప్రయోగవృత్తిషు సంస్కార పిణ్డదానైకోద్దిష్ట సపిణ్డీకరణప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధోపక్రమే ప్రాణానాయమ్యప్రాచీనావీతీతి ప్రాణాయామానన్తరమేవ సర్వత్ర ప్రాచీనావీతముక్తమ్ । తాత్పర్యదర్శనేతు ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీతీత్యనుక్తిః పరమతానువాదతఇతి సదోషః । అతఏవహి తత్రానుష్ఠానవ్యుత్క్రమోఽనుక్తిశ్చ దృశ్యతే । కేషాంచిత్పాక్షికత్వంచోక్తమ్, తద్వదేవతముక్తిరిత్యవిరోధః, ప్రమాదాదలిఖితంవా లేఖకదోషోవేతిద్రష్టవ్యమ్ । నహివాచనికేఽర్థేయుక్తయఃక్రమన్తే.

అత్ర వచనమాహ —

మూ — అత్ర స్మరన్తి ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాయామే నమస్కారే స్నానే చైవ ప్రదక్షిణే । పైతృకే ప్రేతకృత్యేఽపి హ్యుపవీతం విధీయతే ॥ * ॥ ఇతి ।

వ్యా — అత్ర - ప్రాచీనావీత విషయే, అపవాదం స్మరన్తి మునయ ఇత్యర్థః । ఇదం స్మృతిసంగ్రహగ్రన్థే దృశ్యతే । శుద్ధ్యర్థస్నానాచమనాదివత్ప్రాణాయామస్యాపి తథాత్వాదుపవీతత్వమేవ । ఏవంహి శిష్టా ఆచరన్తి,

అథ సఙ్కల్ప ప్రకారమాహ —

మూ — అముకగోత్రమముకశర్మాణం ప్రేతమముకగోత్రామిమాం ప్రేతామితి వా అముకాగ్నినా పైతృమేధికేన విధినా సంస్కరిష్యామీతి, బ్రహ్మమేధే తు బ్రహ్మమేధవిధినేత్యాగూర్య,

వ్యా — అత్ర గోత్ర శర్మ శబ్దౌ సామాన్యపరౌ, అముకశబ్దో విశేషవాచీ, వత్సగోత్రం విష్ణుశర్మాణమిత్యర్థః । ఏవం సర్వత్ర అముకశబ్దప్రయోగే తత్తద్గోత్రశర్మనిర్దేశః కార్యః । ఏవం గృహ్యాగ్నినోత్థాపనాగ్నినా లౌకికాగ్నినేతి ప్రయోక్తవ్యమ్ । ఆగూర్య - గురూద్యమేన సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః । భూషణవత్సంస్కారస్యాపి ప్రేతాతిశయాధాయకత్వాత్సుదాగమస్సంపూర్ణాత్కృష్ణః । అతో భూషణతుల్యత్వేన సంస్కారస్య మృతాతిశయాధాయకతయా ఫలస్య కర్తృగామిత్వాభావేనాత్ర పరస్మైపదమేవ యుక్తమ్, ఆత్మనేపదప్రయోగశ్ఛాన్దస ఏవ । అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాద్యైర్ద్విజన్మనామ్ । కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ ॥ * ॥ హారీతశ్చ ॥ వా ॥ ద్వివిధ ఏవ సంస్కారో భవతి బ్రాహ్మో దైవశ్చ, గర్భాధానాదిస్మార్తో బ్రాహ్మః పాకయజ్ఞ హవిర్యజ్ఞ సోమయజ్ఞాశ్చేతి దైవః, బ్రాహ్మసంస్కారసంస్కృతో ఋషీణాం సమానతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి, దైవేనోత్తరేణ సంస్కృతో దేవానాం సమానతాం సలోకతాం సాయుజ్యం చ గచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి । అతః క్రియాఫలం న కర్తృగామీతి కుత ఆత్మనేపదప్రసఙ్గః.

మూ — ఔపాసనాగ్నిం ప్రజ్వాల్య అపరేణాగ్నిం దర్భేషు “సర్వస్య ప్రతిశీవరి” ఇతి ప్రేతం దక్షిణాశిరసం శాయయిత్వా,

వ్యా — ఔపాసనాగ్నిమిత్యుత్తరత్ర విధవా విధురానుపనీతాదివిషయమె వక్ష్యమాణోత్తపనాద్యగ్న్యుపలక్షణమ్ । దర్భగ్రహణాద్దర్భహీనస్థలసంవేశననిషేధః । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ తజ్జఘనేన గార్హపత్యందక్షిణాశిరసందర్భేషుసంవేశయన్తి “ సర్వస్యప్రతిశీవరి ” ఇతి ॥ * ॥ ఇతి । అనాహితాగ్నే రౌపాసనాగ్ని గార్హపత్యస్థానీయః, ఏవమాహవనీయాదిస్థానీయశ్చ, అత్ర సకృదేవ హోమః, అగ్నేరేకత్వాత్.

మూ — ప్రేతాన్వారబ్ధః కర్తా “ పరేయువాంసమ్ ” ఇతిహుత్వా చిత్తిః పృథివీత్యాది షడ్భిరనువాకైర్వాచాప్రయుక్తైః ప్రత్యనువాకం జుహుయాత్,

వ్యా — షడ్భిః - “చిత్తిః, పృథివీ హోతా, అగ్నిర్హోతా , సూర్యస్తేచక్షుః, మహాహవిర్హోతా, వాగ్ఘోతా ” ఇత్యేతైః ప్రత్యనువాకాన్తం నతు సర్వానువాకాన్తే, మన్త్రాణాం బహుత్వాత్, అన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోతీతివత్ । “ ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి, వచనాదేకంకర్మ బహుమన్త్రంనియమాత్ ” అత్ర భాష్యమ్ ॥ వా ॥ ఏకైకస్యకర్మణః ప్రకాశనార్థమేకఏవమన్త్రో భవేత్, యత్ర “ ద్వాభ్యాముత్రమయతి, చతుర్భిరభ్రిమాదత్తే ” ఇత్యాదివచనం తత్రైకం కర్మబహుమన్త్రమ్ । తతశ్చ, యత్ర “ ఏకయాజుహోతి ” ఇత్యాధివచనం తత్రైవబహుమన్త్రకఏకోహోమః, యత్రవచనాభావస్తత్రప్రతిమన్త్రంహోమఇతిసిద్ధమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అతోఽత్ర హోతృభిర్హోమఇత్యేకవచననిర్దేశేఽపి మన్త్రబహుత్వాత్ , సర్వాణి తస్యానుద్రుత్య జుహుయాదిత్యాది వచనాభావాచ్చ ప్రత్యనువాకమేవ హోమః । అత్రసూత్రమ్ । ॥ వా ॥ అన్వారబ్ధే మృతఆహవనీయే స్రుచాహుతీర్జుహోతి పరేయువాంసమిత్యేవం గార్హపత్యే తూష్ణీమన్వాహార్యపచనే తథాసభ్యావసథ్యయోరౌపాసనేచ ॥ * ॥ ఇతి । ఔపాసనేచేతి విశేషాధానవిషయమెకాగ్ని విషయంచ । అత్రాశ్వలాయనేవిశేషః ॥ వా ॥ సవ్యంజాన్వాచ్య దక్షిణాగ్నావాజ్యాహుతీర్జుహుయాత్ ॥ * ॥ బౌధాయనీయేచ ॥ వా ॥ ప్రేతస్య దక్షిణం పాణిమన్వారభ్య జుహోతి పరేయువాంసమితి.॥*॥ కించ “ అథాతఉత్తరం పితృమేధం వ్యాఖ్యాస్యామో యంబ్రహ్మ మేధ

ఇత్యాచక్షతే " ఇత్యుపక్రమ్య ప్రకృతివికృతి యథాపురస్తాత్తస్యసగ్ర
హైర్హోతృభి ర్హోమ ఇత్యత్ర సగ్రహైరిత్యాద్యర్థో భాష్యేవిస్తరేణభాషి
తః । భాష్యోక్తానుష్ఠేయార్థస్తు " చిత్తిస్స్రుక్పృథివీ " ఇత్యాదిభిస్సూత్రై ర్ద్వి
పృథగితి నప్రపఞ్చ్యతే । అత్రాయం వివేకః — చిత్తిస్స్రుక్పృథివీత్యాద్యను
వాకేష్వాదితో హుతాహుతారస్తతో గ్రహాస్తతశ్చ త్వాదయో హుతాత్మగ్ర
హాత్మకాః । తతశ్చ యత్ర చతుర్హోతౄన్ వ్యాచక్షీతేత్యాదావహుహో
మార్థాహుతారోఽధీతాస్తత్ర గ్రహవ్యతిరేకేణ హుతాత్మమాత్రప్ర
యోగః । యత్ర చతుర్హోతారం మనసానుద్రుత్యేత్యాదౌ సగ్రహో హుహో
మార్థా హుతారోఽధీతాస్తత్ర సగ్రహైర్హోతృభిర్హోమః । హుతాత్మా
న్మనసానుద్రుత్య సగ్రహైర్హోమ ఇత్యర్థః । మనసానుద్రుత్యేతి మానసత్వ
విధానాన్న తేషాం వాచా ప్రయోగః । అత్ర తు సగ్రహహుతాత్మహో
మవిధానాన్మానసత్వావిధానాచ్చ వాచైవ ప్రయోగః । హుతాత్మహో
మేషు ప్రతిహుతాత్మహోమదర్శనాత్సన్నమ్మార్గవత్సముచ్చయపరత్వైకై
కవచనావిరోధాచ్చ కూశ్మాణ్డజుహుయాదిత్యాదివత్పృథగేవ హోమ
స్స్పష్టః । అనువాకగ్రహణాద్వాక్యచతుష్టయాన్తే హోమేషు చోద్యం
గర్భస్రావగతమ్ । ప్రత్యనువాకమిత్యుక్తేస్సర్వానువాకాన్తే తన్నిరస్తమ్.

" అథాస్య దక్షిణేన విహారం పరిశ్రితే ప్రేతస్య కేశశ్మశ్రునఖలో
మాని వాపయిత్వా " ఇతి విహితం వపనమ్, " ఆహితాగ్నేర్మరణసంశ
యే " ఇత్యుపక్రమ్య అస్యేతి తస్యైవ పరామర్శాదాహితాగ్నివిషయ
మేవేత్యన్యస్య తన్నాస్తీత్యాహ —

మూ — నానాహితాగ్నేః ప్రేతస్య వపనం విద్యతే,

వ్యా — అత్రసూత్రే బోధాయనసూత్రేచ ప్రేతాహుత్యనన్తరం
వపనం విధాయ స్నానముక్తమ్, తద్వపననిమిత్తమేవ, వపనాభావే ప్రాణ
వియోగానన్తరమేవ స్నానం కారయితవ్యమ్ । ఏవంహి శిష్టా ఆచరన్తి । త
థాగౌతమీయేవిధావుయభత్ర స్నానముక్తమ్ ॥ వా ॥ ఊర్ధ్వాం రాత్రిశేషే ప్ర
జాపతేహృదయంమనసాధ్యాయేత్స్నాపయిత్వాలఙ్కృత్యేతి, దక్షిణా
గ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య తేషు యజ్ఞీయైర్గన్ధైర్దక్షిణాగ్రై ర్దారుచి
తించిత్వా ప్రేతస్య కేశశ్మశ్రులోమనఖానివాపయిత్వాస్నాపయిత్వేతి

చ ॥ * ॥ యథాగృహ్యమాచారవ్యవస్థితేనాఽత్రవికల్పఃకల్ప్యతే । విహితమప్యాహితాగ్నేర్వపనం శిష్టాచారానుసారేణగ్రాహ్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యాహ్యాహుతిస్సాస్యాచ్ఛూద్రసంస్పర్శదూషితా । ” ఇతిశూద్రస్పృష్టస్య శరీరహవిషోదుష్టత్వస్మృతేః.

మూ — శుక్లసూత్రేణ హస్తయోరఙ్గుష్ఠౌబధ్వాఽన్యేన పాదయోశ్చశిరసి నలదమాలామాబధ్య,

వ్యా — అన్యేన - హస్తాఙ్గుష్ఠబద్ధసూత్రవ్యతిరిక్తేన, సాధ్యభేదాత్సాధనభేదసిద్ధేః । యద్వాశిష్టాచారానుసారేణైకేన దీర్ఘసూత్రేణబద్ధః । నలదఖణ్డైఃకృతామాలానలదమాలా । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ శుక్లసూత్రేణాఙ్గుష్ఠౌబధ్వా § నలదమాలామాబధ్య ॥ * ॥ ఇతి । అఙ్గుష్ఠౌ పాణ్యోఃపాదయోశ్చేతి శేషః, అపిశేషేణోపాదానాత్, “ బధ్వాదశేనాఙ్గుష్ఠౌ పాణ్యోఃపాదయోశ్చ ” ఇతి విధౌ దర్శనాచ్చ । ఆబధ్య, శిరసీతి శేషః, “ శిరస్తోనలదమాలాంప్రతిముచ్య ” ఇతిబోధాయనోక్తేః.

మూ — ప్రేతమౌదుమ్బర్యామాసన్ద్యాముత్తానం నిపాత్య.

వ్యా — ఇదం సర్వగృహ్యావిశిష్టమ్ । కథఞ్చిదుదుమ్బరాలాభే “ జఘనేన గార్హపత్యమాసన్ద్యాం కృష్ణాజినే దక్షిణాశిరసం సంవేశ్య ” ఇతి కేవలమాసన్ద్యామిత్యుక్తమ్ । అతో యస్యాం కస్యాంచిదాసన్ద్యాంశవారోపోనవిరుద్ధః । కథంచిదాసన్ద్యలాభే బోధాయనః ॥ వా ॥ ఆసన్ద్యాతల్పేన కటేనవా సంవేష్ట్య దాసాఃప్రవయసోవా వహేయుః ॥ * ॥ అత్రకృష్ణాజినమాహితాగ్నివిషయమ్, అన్యస్యాసన్దీమాత్రమేవ, ఔదుమ్బర్యామాసన్ద్యాందక్షిణాశిరసముత్తానం సంవేశ్యాదగ్దశేన వాససాప్రచ్ఛాదయేతి విధౌదర్శనాదాచారాచ్చ.

మూ — “ ఇదం త్వావస్త్రంప్రథమన్వాగన్ ” ఇతిపత్తోదశేన నవేన వాససాప్రోర్ణూయ “ అపైతమూహ ” ఇతిపూర్వధృతం వస్త్రమాదాయ పుత్రాదిర్వాసీతాథాచామేత్.

వ్యా — ప్రోర్ణూయ - ప్రచ్ఛాద్య, పత్తోదశేన - పాదయోర్దశావస్త్రాన్తం యస్యతేన, ఆదిశబ్దాద్భ్రాత్రాదయః । అత్రసూత్రమ్

§ నలదమ్ - వెట్టివేరై.

॥ వా॥ పత్న్యోదశేనాహతేన వాససా ప్రోర్ణోతి "ఇదంత్వావస్త్రమ్" ఇతి, అథాస్యేతరదుపాదత్తే "అపైతదూహ" ఇతి, తత్పుత్రో భ్రాతాఽన్యో వా ప్రత్యాసన్నబన్ధుః పరితః పరిధాయాజరసో వసీతా థాప ఉపస్పృశ్య ॥ * ॥ ఇతి । అహతేన - అనివసితేన, ప్రోర్ణోతి - ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే, ఇతరత్ - ప్రోర్ణుతాదన్యత్ప్రాక్తనం వస్త్రమ్, ఆజరసః - ఆజరోత్పత్తేః, ఆదినశేషాద్వా । తథా బోధాయనః ॥ వా ॥ తస్యపుత్రోఽన్తేవాసీ వా పత్నీ వా పరిదధీత తదహాజరసమేవ వసీతాహ శ్శేషం వా ॥ * ॥

ఇదమాహ —

మూ — తచ్చాజరసమాహ శ్శేషం వాపరిదధీత.

వ్యా — తత్ - "అపైతదూహ" ఇత్యుపాత్తం వస్త్రమ్, తదుపాదానం రాత్రౌ చేత్తచ్ఛేషమితి వ్యవస్థితవిషయో వాశబ్దః.

మూ — అగ్నౌ చరుం శ్రపయిత్వా,

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ అన్వాహార్యపచనే తూష్ణీముపచరితం చరుం శ్రపయతి ॥ * ॥ ఇతి । "యస్యపురోడాశో దుశ్శృత స్తద్ధవిర్యమదైవత్యమ్" ఇతిస్మృతేస్సుశృతశ్చరుర్న కార్యః, "యశ్శృతస్సదేవః" ఇతి శ్రుతేః.

ఇదమాహ —

మూ — తద్దుశ్శృతం కుర్యాన్నసుశ్శృతమ్,

వ్యా — అస్యాపి యమప్రీత్యర్థత్వాదితి శేషః, "యమం రాజానం హవిషాదువస్యత" ఇతి శ్రుతేః.

మూ — "ఇమా యునజ్మి" ఇతి వోఢ్యాననుమన్త్ర్య,

వ్యా — బ్రహ్మమేధేఽప్యయమేవమన్త్రః, "ఇదం త్వావస్త్రమ్" ఇతిమన్త్రవదుభయత్రసన్త్రాన్తరానుక్తేః । యద్యపి సూత్రే "ఇమా యునజ్మి తేవహ్నీ" ఇత్యేషయోజన ఆమ్నాత ఇతి శకటయోజన ఏవాఽధీతోఽయం మన్త్ర ఇత్యుక్తమ్, "అనశ్చేద్యుఙ్క్ష్వాదిమాయునజ్మి" ఇతిబోధాయనోక్తంచ, తథాప్యాచారాదధ్వర్యువదో వోఢృత్వావిశేషాచ్చ తేనవోఢౄనియోగోయుజ్యతే । మన్త్రార్థపర్యాలోచనయాఽఽచారాచ్చవోఢౄన్నియుజ్య వోఢ్యాననేనానుమన్త్రయీత.

మూ — తైరాదీయమానం ప్రేతమ్ "పూషా త్వేతః" ఇతి, "భర్తాసన్" ఇత్యనువాకేన చానుమన్త్రయతే.

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ ఆదీయమానమనుమన్త్రయతే "పూషా త్వేతశ్చ్యావయతు" ఇతి చ భర్తృసూక్తేన భరణమితి చ ॥ * ॥ భర్తృసూక్తమ్ - "భర్తాసన్ భ్రియమాణో బిభర్తి" ఇత్యనువాకః । ప్రేత ఆదీయమానే భరణస్య సత్త్వాద్భర్తృసూక్తేన భరణమిత్యవిరోధః.

మూ — తే చ నివీతినో వహేయుః.

వ్యా — అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ అథ నివీతకార్యాణి వ్యవాయస్త్రీప్రజాసంస్కారః ప్రేతోద్వహనమన్యాని మానుష్యకార్యాణి కణ్ఠేఽవసక్తం నివీతమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనశ్చ ॥ వా ॥ అనాన్వరోహన్తోఽమాత్యా అథో నివీతాః ॥ * ॥ తథా "॥ శ్లో ॥ నివీతినో వహేయుస్తే జ్ఞాతయోన్యే చ వాహకాః"

అథ సమ్భరనయనే భాష్యోక్తక్రమమాహ —

మూ — అగ్రేఽగ్నిమథ సమ్భారాంస్తిలాంస్తణ్డులాంశ్చరుం పలాశశాఖాం హిరణ్యశకలాన్యాజ్యం పాత్రాణి దర్భాశ్మసికతాశ్చ ప్రస్థాప్య,

వ్యా — ప్రథమమగ్నిం, ప్రస్థాప్య - ప్రేష్య, అనన్తరం తిలతణ్డులాదీన్ సమ్భారాన్ క్రమాత్ప్రస్థాపయేత్ । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ అగ్నీనగ్నిభాణ్డమగ్నిహోత్రోచ్ఛేషణం యేన చాన్యేన చార్థీ భవతి న హీనమన్వాహరేయురథ వాతమాదదతే ॥ * ॥ ఇతి । హీనమ్ - కర్మణ్యనుపయుక్తమ్, న కించిదప్యన్వాహరేయుః, కింతు యేన సాధనేన కర్మణ్యర్థీ భవతి తదేవాన్వాహరేయుః । తత్ర కిమిత్యాకాఙ్క్షాయాం తదనుక్రమపరం భాష్యమగ్రేఽగ్నిమిత్యాదినోక్తమ్ । క్వచిద్భాష్యం క్వచిద్భాష్యార్థః ప్రశ్నేన సంగృహీత ఇతి న చోద్యావకాశః । ఏవమేవ బౌధాయనీయేఽపి ॥ వా ॥ అథాగ్నయోఽథ పాత్రాణి దధ్యాజ్యం దర్భా రాజగవీ యచ్చాన్యదప్యేవం యుక్తమథైనమేతయా సత్ర్యాయతల్పేన కటేన వా సంవేష్ట్య దాసాః ప్రవయసో వా వహేయుః ॥ * ॥ ఇతి । అనేన సమ్భరనయనానన్తరమేవ ప్రేతభరణముక్తమ్ । దాసాః - గర్భదాసాదయః, శిష్యభూతా విప్రా వా । ఃధౌచ ॥ వా ॥ క్షీరం దధీత్యుపక్రమ్య పురస్తాదగ్నిస్సంస్కర్తా ముక్తశిఖో మధ్యతశ్శవం ప

తస్మాత్సమ్భారనయనే ఉక్తక్రమపవక్రమః, క్రమాంతరంతు చిన్త్యమ్.

మూ — అథప్రేతంహరేయుర్న గ్రామాభిముఖంప్రేతంనిర్హరేయుః,

వ్యా — అథ - అగ్న్యాది సమ్భార నయనానన్తరమ్, ప్రేతంహరేయుః - తదా న గ్రామాభిముఖం ప్రేతం నిర్హరేయుః కింతు గ్రామపరాఙ్ముఖమేవ । అత్ర హారీతః ॥ శ్లో ॥ న గ్రామాభిముఖం ప్రేతం నిర్హరేయుః కదాచన । నిర్హారే శవదృష్ట్యాతు గ్రామోనశ్యతి వీక్షితః ॥ * ॥ అగ్రనియమమాహ మనుః ॥ శ్లో ॥ దక్షిణేన మృతం శూద్రం పురద్వారేణ నిర్హరేత్ । పశ్చిమోత్తరపూర్వైస్తు యథాసఙ్ఖ్యం ద్విజాతయః ॥ * ॥ పురగ్రహణాన్న గ్రామే నియమః.

మూ — సవ్యః ప్రేతం నిర్హరేయుర్న విలమ్బేత నిశ్యహ్నివాఽతీతే కృచ్ఛ్రత్రయం చరిత్వా పఞ్చగవ్యేన ప్రక్షాల్య పావమానీభిరభిషిచ్య పర్యుషితం శవం దహేత్.

వ్యా — అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ దివా వా యది వా రాత్రౌ శవస్తిష్ఠతి కర్హిచిత్ । తత్పర్యుషితమిత్యాహుర్దహనే తస్య కా గతిః ॥ బ్రాహ్మణేభ్యో విధిం లబ్ధ్వా కృచ్ఛ్రత్రయమథాచరేత్ । పఞ్చగవ్యం తు సంస్పృజ్య పావమాన్యాభిషిచ్య చ ॥ జలేన స్నాపయిత్వాథ తచ్ఛవం మన్త్రవద్దహేత్ ॥ * ॥ అత్ర సూత్రానభిజ్ఞాః కేచన ప్రథమం చరుం శ్రపయిత్వాఽథసంవేశనాదికం కుర్వన్తి తత్తథా న కార్యం ప్రమాణ విరోధాత్। సూత్రే హి, "దక్షిణాశిరసం సంవేశయన్తి "సర్వస్యప్రతిశీవరి" ఇత్యాదినా సంవేశన హిరణ్యాఙ్గుష్ఠబన్ధన నలదమాలాబన్ధనౌదుమ్బరాసన్దీనిధాన నవవాసఃప్రోర్ణనాన్యనుక్రమ్య "చరుం శ్రపయిత్వ" ఇతి చరుశ్రపణముక్తమ్ । తథైవ బోధాయనసూత్రే చాయమేవక్రమ ఉక్తః । అతః ప్రాగేవ చరుశ్రపణం సూత్రవిరుద్ధమ్ । నిర్హారస్య బహుపురుషసాధ్యత్వాద్బహువచనం పూర్వసూత్రే, అత్ర ప్రయోజకైకకర్తృత్వాభిప్రాయమేకవచనమితి వివేకః.

నిర్హారే నియమమాహ —

మూ — అత్రోదాహరన్తి ॥ శ్లో ॥ న విప్రం స్వేషు తిష్ఠత్సు మృతం శూద్రేణ నిర్హరేత్ । అస్వర్గ్యా హ్యాహుతిః సా స్యాచ్ఛూద్రసంస్పర్శ

దూషితా ॥ ప్రేతస్య పాదయోరగ్రే నగచ్ఛేయుః కదాచన । యస్మాదగ్రేతుగన్తౄణామాయుః క్షీణం పదే పదే ॥ * ॥ ఇతి.

వ్యా — ప్రేతస్యాగ్రే సంభారనయనవిధానాత్తద్విధిబలేనతన్నేతౄణామగ్రగమనం నదోషాయ । అతస్సంభారనేతృవ్యతిరిక్తవిషయం ప్రేతాగ్రగమననిషేధవచనం । అగ్రేస్వేషుతిష్ఠత్స్వితివచనాదసత్సుస్వేషుశూద్రాదిభిశ్శవనిర్హరణంనదోషాయేతి నభ్రమితవ్యమ్, అస్వర్గ్యాదిదోషస్మరణాత్.

మూ — తస్మాజ్జ్యేష్ఠానుక్రమేణప్రేతమనుగచ్ఛేయుర్నాగ్రేగచ్ఛేయుః.

వ్యా — “అనుగమ్యేచ్ఛయా ప్రేతమ్ - అనుగమ్య శవం బుద్ధ్యా - అనుగమ్యాప్యభిస్నాత్వా - అనుగన్తాతు న స్నాయాత్ ” ఇత్యాదివచనైరనుగమనస్యైవ విధానాత్సమ్భారనేతృవ్యతిరిక్తాశ్శవమనుగచ్ఛేయుర్నాగ్రేగచ్ఛేయుః । కర్తాతు శవాగ్నోర్మధ్యే వచనబలాద్గచ్ఛేత్ । జ్యేష్ఠానుక్రమేణేతిజ్ఞాతివిషయమ్, “అన్వంచోమాత్యా అధోనివీతాః ప్రవృత్తశిఖా జ్యేష్ఠప్రథమాః కనిష్ఠజఘన్యాః” ఇత్యాశ్వలాయనస్మృతేః । ప్రవృత్తశిఖాః - ప్రకీర్ణకేశా ఇత్యర్థః । అతోఽన్యే యథేచ్ఛమనుగచ్ఛేయుః .

మూ — గ్రామశ్మశానయోర్మధ్యే యదిశవాగ్నిః పతితస్స్యాత్ప్రేతాహుతిపూర్వకంపునః కర్మకుర్యాత్.

వ్యా — అత్రస్మృతిసంగ్రహే ॥ శ్లో ॥ గ్రామశ్మశానయోర్మధ్యే పతితేతుశవానలే । పునఃకర్మప్రకుర్వీత ప్రేతాహుతిపురస్సరమ్ ॥ * ॥ ప్రాయశ్చిత్తపురస్సరమితిచ గ్రన్థాన్తరే పాఠాన్తరముక్తమ్ । తదా ప్రాయశ్చిత్తం కృచ్ఛ్రద్రవ్యందత్వా ప్రేతాహుతిపూర్వకంకర్మకుర్యాత్ । ఇదంచకృతాన్వగ్నిపతనే, ప్రణీతార్ఘ్యసోమస్కన్నాదౌ దృష్టన్యాయస్యాత్రాపితుల్యత్వాత్ । ఏకదేశపాతేతుతముద్ధృత్య సంయోజయేత్ ।

మూ — నాత్రరాజగవ్యజానయనమసోమయాజిత్వాత్,

వ్యా — యదిసోమయాజీభవతీత్యుపక్రమ్య అజమనునయన్తి రాజగవీంసవ్యేపదిబధ్నామీతి రాజగవ్యజానయనపరం సూత్రం సోమయాజివిషయమిత్యర్థః.

తుర్యమధ్వనోగత్వా నిధాయ దక్షిణతోలోష్టానవరుజ్య తేషుచరుంప్రతిష్ఠాప్యైకవాససోదక్షిణాన్కేశపక్షానుద్గ్రథ్య సవ్యాన్విస్రస్యదక్షిణా

నూరూనాఘ్నానాస్సిగ్భిరభిధూన్వన్తస్త్రిః ప్రసవ్యం పరియన్తి "అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి సూత్రార్థమాహ —

మూ — అథాధ్వనశ్చతుష్పథం గత్వా ప్రేతం దక్షిణాశిరసం నిధాయ దక్షిణతో లోష్టానవరుజ్య తేషు చరుం ప్రతిష్ఠాప్య సర్వే జ్ఞాతయో ద్వేధా కేశాన్విభజ్య దక్షిణాన్ కేశభాగానాబధ్య సవ్యాన్విస్రస్య దక్షిణానూరూనాఘ్నానాస్సిగ్భిరభిధూన్వన్తోఽప్రదక్షిణముక్తక్రమేణ పరియన్తి "అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి.

వ్యా — అవరుజ్య - సమూహ్య, సిగ్భిః - అధోవస్త్రైః, ఉక్తక్రమేణ - కనిష్ఠః ప్రథమమితరే మధ్యే యథావృద్ధం కర్తా పశ్చాదితి పూర్వోక్తప్రకారేణేత్యర్థః.

మూ — తతస్సవ్యాన్ సన్నహ్య దక్షిణాన్ కేశభాగాన్విస్రస్య సవ్యానూరూనాఘ్నానా అనభిధూన్వన్తః ప్రాచీనావీతినః ప్రదక్షిణం పరియన్తి "అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి.

వ్యా — ప్రదక్షిణత్వాదుపవీతిత్వశఙ్కాం నిరస్యతి ప్రాచీనావీతిన ఇతి । పరిభాషావచనే ప్రదక్షిణ ఉపవీతవిధానమ్ "భుక్తవతోఽనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య" ఇత్యుక్తప్రదక్షిణవిషయం, "ప్రదక్షిణానువ్రజనేషు" ఇత్యభియుక్తోక్తేః । అత్రాపి సభాప్రదక్షిణనమస్కారాదావుపవీతమేవేతి న విరోధః । అత్ర సూత్రం ॥ వా ॥ సవ్యాన్సన్నహ్య దక్షిణాన్విస్రస్య సవ్యానూరూనాఘ్నానా అనభిధూన్వన్తస్త్రిః పరియన్తి "అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి ॥ * ॥ సవ్యాన్ దక్షిణానిత్యుభయత్ర కేశభాగానితి శేషః.

అత్ర సవ్యాపసవ్యయోరుభయోః పర్యావర్తనయోస్త్రిఃకరణాత్తన్నిబన్ధనమన్త్రస్యాపి త్రిరుచ్చారణచోద్యం నిరస్యతి —

మూ — ఉభయత్ర సకృదేవ మన్త్రస్త్రిః పర్యావర్తనమ్.

వ్యా — ఉభయత్ర - ప్రదక్షిణాప్రదక్షిణయోః.

"పరీత్య పరీత్య యథాతీత్యైకే" ఇతి పక్షాన్తరే భాష్యోక్తమర్థం వర్ధభాష్యం చోదాహరతి —

మూ — పరీత్య పరీత్య సుష్టనపక్షే ప్రతిపర్యావర్తనం మన్త్రావృత్తిర్వ్యతిషఙ్గాన్తరత్వాదత్రాపి నేత్యేకే.

వ్యా — ఇదంసూత్రముత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానే స్ఫుటీకరిష్యతే.

మేక్షణేన లోష్టేషు చరోస్త్రిః ప్రయౌతీతి సూత్రార్థమాహ—

మూ — లోష్టేషుచరోస్తృతీయాంశం సకృదేవప్రక్షిప్య మేక్షణేన త్రిర్ఘట్టయేత్.

వ్యా — ఇదమయుక్తం త్రిర్ఘట్టయేదితి, త్రిశబ్దస్య చరుతృతీయాంశపరత్వాత్, పునస్త్రిశబ్దాభావాత్, "చరుం మేక్షణేన ప్రయౌతి యదివా ఏకఏవభవతి చరోస్తృతీయం మేక్షణేన ప్రయూయ లోష్టానుపసంహృత్య తేషూపమృజ్య" ఇతిబోధాయనీయేచ త్రిశబ్దాభావాచ్చ। ఉచ్యతే, పరీత్య పరీత్య ప్రయౌతీతి పక్షాన్తరే లోష్టేషు తృతీయాంశం ప్రక్షిప్య మేక్షణేన సకృత్ప్రయూయ శవంపరీత్య పునశ్చైవం ప్రయూయ శవంపరీత్య పునశ్చైవం యదాకరోతి తదాత్రిర్ఘట్టనసిద్ధేః పక్షాన్తరేఽపి తథేత్యవిరోధః। ఘట్టనవ్యతిషఙ్గేణ ప్రతిపర్యావర్తనం మన్త్రోచ్చారణవత్పర్యావర్తనవ్యవధానేన ప్రతిపర్యావర్తనం ఘట్టనమితి త్రిర్ఘట్టనం తత్ర యుక్తమితిచేత్; తర్హి, తురీయాధ్వనస్థానత్రితయే చరుప్రదానవిధిసామర్థ్యాదేవ చరోస్సబన్ధితృతీయాంశత్వసిద్ధేః, చరోస్తృతీయమితి గృహ్యాన్తరదర్శనాచ్చ, త్రిః ప్రయౌతీత్యన్వయాదాచారాచ్చేతి న కథంతావకాశః। త్రిఃప్రదానంతు మూఢకృత్యమ్, భాష్యేగృహ్యాన్తరేషువా క్వచిదప్యతథాదృష్టేః, శిష్టాచారాభావాచ్చ। ప్రయౌతి - ఘట్టయతీతిభాష్యమ్। ఆచారాత్తు మేక్షణేన మిశ్రణం కుర్వన్తి, "యుమిశ్రణేఽమిశ్రణే చ" ఇతిహి ధాతుపాఠః.

మూ — "పూషేమా ఆశాః" ఇతి, "భర్తాసన్" ఇతిచ ప్రేతమాదీయమాన మనుమన్త్ర్య పునస్తుర్యమధ్వనోగత్వా దక్షిణాశిరోనిధానాది పూర్వవత్కృత్వా "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి "భర్తాసన్" ఇతిచాదీయమానం ప్రేతమనుమన్త్ర్య తురీయాధ్వగమనాది పూర్వవత్కృత్వా తృతీయేన ఘట్టనేనసహ చరుస్థాలీం చూర్ణయిత్వా,

వ్యా — తుర్యమితి, గ్రామశ్మశానాన్తరం చతుర్ధా విభజ్య తత్రాద్యోభాగః ప్రథమస్తురీయాంశః, తతోఽంశత్రయచతుర్థాంశో ద్వితీయః,

తతో భాగద్వయ చతుర్థాంశ స్త్రితీయః, శేషస్తురీయస్తురీయాంశః। పూర్వ వదితి, దక్షిణతో లోష్టానవరుజ్యేత్యాది ప్రసవ్యాప్రసవ్య పర్యాణచరుమి శ్రణాన్తం కృత్వేత్యర్థః। పూర్వవదితి, తృతీయ తురీయాధ్వగమనానన్త రం ప్రేతందక్షిణాశిరసంనిధాయేత్యాది త్రిర్ఘృష్టయేదిత్యన్తం కృత్వేత్య ర్థః। అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ ఆదీయమానమనుమన్త్రయతే "పూషేమా ఆ శాః" ఇతి, తుర్యమధ్వనో గత్వా నిధాయపూర్వవత్కృత్వాఽఽదీయమాన మనుమన్త్రయతే "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి, తుర్యమధ్వనో గత్వా ని ధాయ పూర్వవత్కృత్వా తృణీయేన సహచరుం ప్రక్షిణుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి। ప్రక్షిణుయాత్ - ఉదకావస్థానానర్హ మల్పశకకపాలం యథాభవ తి తథా చరుస్థాలీం భిన్ద్యాదిత్యర్థః। తథా సూత్రమ్ ॥ వా ॥ అథాస్య కపా లానిసుసంభిన్నాని సంభినత్తి యథైషూదకం నతిష్ఠేత్ ॥ * ॥ ఇతి.

"తూష్ణీంచతుర్థమాదాయ" ఇతిసూత్రభాష్యముదాహరతి —

మూ — గమనస్యాత్ర విద్యమానత్వాత్తదనుక్తేప్యనన్తరస్య విధేః ప్రాప్తిన్యాయేన భాష్యే భాషణాత్తురీయ తురీయాధ్వగమనే చ, "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి "భర్తాసన్" ఇతిచానుమన్త్రయతే.

వ్యా — అయమభిసంధిః — త్రిష్వపి తురీయాధ్వస్థానేష్వాదీయమా నే ప్రేతే సమన్త్రకమేవ గమనందృశ్యతే, అతస్తురీయాధ్వగమనస్యాత్రా పి విద్యమానత్వాత్తద్గమనంచ సమన్త్రకమేవ కర్తవ్యమితి న్యాయతః ప్రా ప్తమ్, తత్రమన్త్రానుక్తేపి "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి యోఽనన్తరః ప్ర త్యాసన్నో మన్త్రవిధిర్న్యాయాదపర్ధిర్వేదినియమాచ్చ స ఏవ ప్రాప్నో తీతి। అతో భాష్యకారవచనాత్సామాన్యసూత్రన్యాయతశ్చ చతుర్థాధ్వగ మనేచ "ఆయుర్విశ్వాయుః - భర్తాసన్" ఇత్యనుమన్త్రణం కర్తవ్యమ్.

భాష్యోక్తం తూష్ణీంశబ్దార్థమాహ—

మూ — అథమానిన ఇతి,

వ్యా — త్రిషు భరణేషు భాషమాణేష్వపి చతుర్థే వాగ్యతా వహే యుః। తతశ్చ సమన్త్రకం ప్రేతమాదాయచతుర్థమధ్వభాగంమానినో గ త్వేతి సూత్రార్థః। తదేవం చతుర్ష్వపి తురీయాధ్వభాగేషు భరణస్య విద్యమానత్వాద్భర్తృసూక్తేన భరణం కర్తవ్యమ్.

అనంతరకృత్యమాహ —

మూ — శ్మశానంనీత్వా దహన దేశపశ్చాద్భాగే శవం నిధాయ ఉదీచీం దిశమధ్వర్యుణాసహ వోఢారోఽనూత్క్రామన్తి తేన శాన్తింగచ్ఛంతి । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ జఘనేన దహన దేశం నిధాయోదఞ్చ స్సముత్క్రామన్త్యేషా వై దేవమనుష్యాణాంశాన్తాదిక్తామేవైనానూత్క్రామన్తీతి విజ్ఞాయతే ॥ * ॥ ఇతి.

వ్యా — అత్రసంవాద్య సంవాదకసూత్రద్వయం స్ఫుటార్థమ్.

ఇతిప్రథమఃఖణ్డః

ద్వితీయఃఖణ్డః

మూ — తతఃప్రత్యేత్యాధ్వర్యురనుపహత మనన్యదాహపూర్వందహనదేశమార్ద్రయా పలాశ శాఖయా వా "అపేతవీత" ఇతిసంహితాపాఠతస్సంమృజ్య దక్షిణతశ్శాఖాముదస్యాప ఉపస్పృశ్య తూష్ణీముద్ధృత్యావోక్ష్య హిరణ్యశకలం నిధాయ దర్భాన్ సంస్తీర్య దక్షిణాగ్రైర్యజ్ఞియైః కాష్ఠైరేవం "శకైర్వై స్తృణైర్వై ర్వా" ఇతిజ్ఞాపనాచ్ఛకైర్వైర్వాబ్రాహ్మణానీతైస్తులసీకాష్ఠయుక్తైర్దక్షిణాప్రాచీం చితింకుర్యాత్.

వ్యా — అనుపహతమ్ - ఇరిణసుషిరామేధ్యాది రహితమ్, పూర్వం కథంచిదన్యదాహరహితంచ । సంహితాపాఠత ఇతి "అహోభిరద్భిః" ఇత్యారణపాఠవ్యుదాసః, భాష్యకార వచనాదాచారాచ్చ । యుక్తంచైతత్, అనారభ్యాధీతత్వాత్; కించ "యావతీవైపృథివీ" ఇత్యారభ్య కృత్స్నాయాఃపృథివ్యాయమాధిపత్యం ప్రతిపాద్య ప్రార్థనయా కర్మార్థంయమదత్తభూభాగస్థ పురాణ ప్రేతపిశాచాద్యుత్సారణే "తే దేవా ఏతద్యజురపశ్యన్నపేత" ఇతి బ్రాహ్మణేన తస్యవినియుక్తత్వాత్; తత్రచానువాకే "అదాదిదం" ఇత్యేవామ్నాతత్వాత్సంహితపఠ "అపేతవీత" ఇతిమన్త్రః । దర్భాణామేవ పరిభాషయా దక్షిణాగ్రత్వసిద్ధేర(ప్ర)కాన్తవిషయం దక్షిణాగ్రత్వ విధానమితి దక్షిణాగ్రైరిత్యస్యాన్ను

గతార్థత్వమ్ । ఏవమితి, (యదినతాదృశానీవాపత్యానస్యుర్భస్మనారణీయం సంస్పృశ్యోత్థితవ్యం స్యాద్దేవైనం యోనేజనయితీతి విజ్ఞాయతే ఏవం శకేర్మైస్తృణైర్మైర్వా) ఇతి సూత్రం తృణశకేర్మైశ్చ దాహం జ్ఞాపయతీత్యర్థః । తులసీతిపూజార్థమ్, తులసీకాష్ఠయోగస్యాపి ప్రశస్తత్వాత్ ॥ తథా ప్రహ్లాదసంహితాయామ్ ॥ శ్లో ॥ శరీరం దహ్యతే యస్య తులసీకాష్ఠవహ్నినా । నరో యత్కురుతే పాపం తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యతే ॥ తీర్థం యదినసంప్రాప్తం స్మరణం కీర్తనం హరేః ॥ తులసీకాష్ఠదగ్ధస్య నరస్యన పునర్జనిః ॥ యదేకం తులసీకాష్ఠం మధ్యేవాపి చితౌ కృతమ్ । దాహకాలేభవేన్ముక్తిః పాపకోటికృతస్తథా ॥ తులసీకాష్ఠమిశ్రాస్తు యావత్ప్రజ్వలితా చితిః । దహ్యతే తస్య పాపాని కల్పకోటికృతాన్యపి ॥ * ॥ ఇత్యాది ॥ అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ ప్రత్యేత్య హరిణ్యా పలాశ శాఖయా శమీశాఖయా వాశ్మశానాయతనం సమ్మార్ష్టి " అపేతవీత " ఇతి దక్షిణతశ్శాఖాముదసిత్వాపఉపస్పృశ్యోద్ధృత్యావోక్ష్య హిరణ్యశకలమవధాయ తస్మిన్దక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య తేషు దక్షిణాగ్రైర్యాజ్ఞికైః కాష్ఠైర్దారుచితిం చిత్వా ॥ * ॥ ఇతి । హరిణ్యా - ఆర్ద్రయా । తథావిధా ॥ వా ॥ ఆర్ద్రయా§ వారుణశాఖయా శమీశాఖయా పలాశశాఖయా వా ॥ * ॥ ఇతి । యత్తుబోధాయనీయే ॥ వా ॥ అపివాధస్సమాంభూమిం పర్ణశాఖయా ॥ * ॥ ఇతి తచ్ఛాగపశున్యాయేన పలాశశాఖాదిషు పర్యవస్యతి, పలాశాద్యభావవిషయం వా । తతశ్చ పలాశాద్యభావే బహుపర్ణయా యయాకయాపి శాఖయా సంమార్గః కార్యః । ఆశ్వలాయనీయే ప్రోక్షణముక్తమ్ ॥ వా ॥ ప్రాప్యైతం భూమిభాగం కతోదకేన శమీశాఖయా త్రిః ప్రసవ్యమాయతనం పరిమృజన్ప్రోక్షతి " అపేతవీత " ఇతి ॥ * ॥ ప్రాగేవశ్మశానలక్షణముక్తమ్ । సూత్రే ॥ వా ॥ ఆహితాగ్నేర్మరణసంశయే ప్రాచీనావీతీ దహనదేశం జోషయతే దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణమనిరిణమసుషిరమనూషరమభఙ్గుర మనుపహత మవిదరణ మనుపచ్ఛిన్నప్రవణం యస్మాద్దక్షిణాప్రతీచ్య ఆపోనిస్సృత్యోదీచ్య ఏత్య మహానదీముపేత్య ప్రాచ్యస్సమ్పద్యన్తే సమం వా సుభూమిం బహులౌషధిమ్ " వనస్యావనం క్షేత్రస్యాక్షేత్రమి

---

§ వారుణమ్ - మావిలఙ్గై,

రిణస్యానిరిణమ్ ” ఇత్యేకే, యస్మాదారాత్క్షీరిణోవృక్షాః కణ్టకినశ్చత థోషధ్యః ॥ * ॥ ఇతి । కిఞ్చిదధికమేవ బోధాయనీయేప్యుక్తమ్ । ఈదృశంస్థలం నలభ్యత ఇత్యస్మాభిర్నవిస్తృతమ్ । అతోయథాలాభమనుపహతో దేశో గ్రాహ్యః । తథావిధా ॥ వా ॥ దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణమభఙ్గుర మనిరిణ మసుషిరంసఙ్ఘంవా ॥ * ॥ ఇత్యేతావన్మాత్రముక్తమ్ । అన్యత్రా ప్యుక్తం సమంవా సుభూమిమితి .

బ్రాహ్మణానీతైరిత్యుక్తమ్, తేనశూద్రో నిరస్యతఇత్యాహ —

మూ — అత్రైష శ్లోకో భవతి ॥ శ్లో ॥ యస్యానయతిశూద్రోఽగ్నిం తృణం కాష్ఠం హవీంషిచ । ప్రేతత్వంహి సదాతస్య సచాధర్మే ణలిప్యతే ॥ * ॥ ఇతి .

వ్యా — ఇదంవచనం విజ్ఞానేశ్వరేణలిఖితమ్ । చకారాత్సమ్భారాన యనంచ శూద్రేణ నకార్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ సమిత్పుష్పకుశాదీని శ్రోత్రి యస్స్వయమాహరేత్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మకుర్వన్పత త్యధః ॥ ” ఇతినిత్యకృత్యే సంవర్తోక్తస్యాత్రాపి తుల్యత్వాత్ .

మూ — చితేఃపురస్తాదగ్నిం నిధాయ దర్భైరగ్నించితించ పరిస్తీర్యద క్షిణతఃపశ్చాద్ద్వౌదర్భౌ సంస్తీర్య.

వ్యా — పురస్తాదితి గృహ్యాన్తరోక్తదిగ్వికల్పనిరాసః । అత్రసూ త్రమ్ ॥ వా ॥ దారుచితిం చిత్వాఽగ్నీనుపవపతి పురస్తాదౌపాసనం దక్షి ణాగ్రైర్దర్భైరగ్నిం దారుచితించ పరిస్తీర్య దక్షిణతఃపశ్చాద్ద్వౌ దర్భౌ సంస్తీర్య ॥ * ॥ ఇతి । చిత్యాసహైవాగ్నిపరిస్తరణమ్, పృథక్పృథగితి కే చిత్ । పాత్రసంసాదనార్థాస్తరణవికల్పస్మరణేప్యగ్నేర్దక్షిణతఏవాచారః। అత్రబోధాయనః ॥ వా ॥ దారుచితింకుర్వన్తి దక్షిణాప్రాచీమేవహిపితౄ ణాంప్రాచీదిగితి విజ్ఞాయతే, బాహ్యమౌపాసనం పురస్తాచ్చ ॥ * ॥ ఇతి। విఖనాశ్చ ॥ వా ॥ చితేఃపశ్చాత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంవిధేషుస్వసూత్రోక్తమే వగ్రాహ్యమ్, తత్రానుక్తౌ గృహ్యాన్తరగ్రహణే నదోషః । తథావక్ష్యతే.

మూ — తేషుదక్షిణాప్రాఞ్చేష్వేకైకశః స్రువమాజ్యస్థాలీం ప్రోక్ష ణీపాత్రంచ సాదయిత్వా .

వ్యా — తేషు - దర్భేషు, దక్షిణాప్రాఞ్చేష్వేకైకశః పాత్రాణి ప్ర

యునక్తీతి । దక్షిణాప్రాగ్భిరితి వదతా పరిస్తరణమపి దక్షిణాప్రాక్కర్తవ్యమిత్యుక్తం భవతి, తేష్వితి సంస్తీర్ణదర్భేష్వేవ పాత్రప్రయోగవిధేః.

"రజ్జూరవకృత్యాసన్దీముపవిధ్యన్తి రజ్జుష్వేవోత్తానశ్శేతే" ఇతి సూత్రార్థమాహ —

మూ — రజ్జూశ్ఛిత్త్వాఽఽసన్దీం వినా శైక్యైకైకమపనీయ యథారజ్జుషు ప్రేతశ్శయీత తథాకృత్వా,

వ్యా — ఏకైకమాసన్దీబద్ధదారువంశాది ప్రేతమనుద్ధృత్యాసన్దీరజ్జూరవకృత్య ఏకైకం వంశాదపనీయాసన్దీరజ్జుష్వేవ యథా శవశ్శయీత తథా కుర్యాత్ । అనన్తరమ్,

మూ — ఏకేన పవిత్రేణ ప్రోక్షణీరుత్పూయాఙ్గుష్ఠపాశౌ ఛిత్త్వా శవం పాత్రాణి చితిం చ ప్రోక్ష్యాజ్యం దర్వీం చ సంస్కుర్యాత్.

వ్యా — అఙ్గుష్ఠేతి - పాణిపాదోభయాఙ్గుష్ఠపాశావిత్యర్థః । సూత్రే "రజ్జూరవకృత్య" ఇతి సామాన్యోక్త్యాఙ్గుష్ఠరజ్జుచ్ఛేదనమపి సిద్ధమ్ । విప్రస్యైధ్మమితీధ్మబద్ధవిస్రంసనానన్తరమేవ ప్రోక్షణవిధానాదత్రాప్యేవమేవ కార్యమ్ । పిత్రా చ ॥ వా ॥ కృష్ణతిలైర్మృతం ప్రోక్ష్యాఙ్గుష్ఠపాశౌ ఛిత్త్వా ॥*॥ ఇతి తన్త్రేణాసమ్భవాత్ప్రోక్షణావృత్తిః కార్యా ॥ అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ ఏకపవిత్రేణ ప్రోక్షణీస్సంస్కృత్య మృతం పాత్రాణి దారుచితిం చ ప్రోక్ష్యాథాజ్యాని గృహ్ణాతి ధర్మపూర్ణమాపవక్త్రాక్షీమ్ ॥ * ॥ అత్ర బోధాయనః । ॥ వా ॥ ఆజ్యం నిరూప్యాధిశ్రిత్య పర్యగ్నికృత్యోద్వాస్యోత్పూయ తూష్ణీం దర్భైః పాత్రాణి సంమృజ్య ॥ * ॥ ఇతి.

అత్ర సూత్రకారేణ "అథైనముదరే విదార్య" ఇతి శాట్యాయనమతస్య, "అపి వాననిష్పురీషం కుర్యాద్యది కుర్యాత్ప్రజా హాస్య క్షోధుకా భవన్తీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి దూషితత్వాత్, "తత్తు తథా న కుర్యాత్క్షోధుకాస్య ప్రజా భవన్తీతి విజ్ఞాయతేఽపి వాసపురీషమేవాస్తాం వ్యాచ్ఛాద్యాలఙ్కృత్య" ఇతి బోధాయనవచనాదాచారాచ్చాహితాగ్నేశ్చ నిష్పురీషకరణం నాస్త్యేవ, దోషశ్రవణాత్తదాహ —

మూ — నాస్యోదరనిష్పురీషకరణం తత్ప్రజానాం క్షుధార్తిశ్రవణాత్.

వ్యా — ఆర్తిః - మృతిః.

అత్ర పత్నీముపనిపాతయతి "ఇయంనారి" ఇతి, తాంపతిష్ఠ ఏకధనే నోత్థాపయత్యన్యోవా బ్రాహ్మణ "ఉదీర్ష్వనారి" ఇతి సూత్రార్థస్సకలౌ నానుష్ఠేయ ఇత్యాహ —

మూ — నాత్ర పత్న్యుపనిపాతన పతిష్ఠోత్థాపనే, దేవరన్యాయాదేర్నిషిద్ధత్వాత్.

వ్యా — పతిష్ఠః - దేవరః, తేన భ్రాతృపత్న్యా ఉత్థాపనం పతిష్ఠోత్థాపనమ్। "ఉదీర్ష్వనారి" ఇతి మన్త్రే — పత్యుర్జనిత్వం మత్త ఏవలభస్వ, మృతం కిమర్థముపశేషే, అత ఉత్తిష్ఠ, మత్త ఏవ ప్రజాద్రవిణ ప్రాప్నుహి, ఇత్యభిప్రేత్య హి తాముత్థాపయతి పతిష్ఠః। ఏవమేవహి వ్యాఖ్యాతంచ। తచ్చనిషిద్ధంకలౌ। తథాస్మృతిచన్ద్రికాయాంస్మృత్యర్థసారేచ। ॥ శ్లో ॥ ఊఢాయాః పునరుద్వాహం జ్యేష్ఠాంశం గోవధం తథా । కలౌపఞ్చనకుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ॥ * ॥ క్రతుశ్చ ॥ శ్లో ॥ దేవరాచ్చసుతోత్పత్తిర్దత్తాకన్యానదీయతే । నయజ్ఞేగోవధః కార్యఃకలౌచన కమణ్డలుః ॥ విధవాయాం ప్రజోత్పత్తిర్దేవరస్యనియోజనాత్ । బాలికా క్షతయోన్యోశ్చ వరేణాన్యేన సంస్కృతిః ॥ దత్తౌరసేతరేషాంచపుత్రత్వేనపరిగ్రహః । అస్థిసఞ్చయనాదూర్ధ్వమఙ్గస్పర్శనమేవచ ॥ శిష్యస్య గురుదారేషు గురువద్వృత్తిరీరితా । సవర్ణానాం తథాదుష్టైస్సంసర్గశ్శోధితైరపి ॥ బలాత్కారోదితదుష్టస్త్రీసంగ్రహే విధిచోదితః । నవోదకే దశాహంచ దక్షిణాగురుచోదితా ॥ ఏతానిలోకగుప్త్యర్థంకలేరాదౌమహాత్మభిః । నివర్తితాని సర్వాణి వ్యవస్థాపూర్వకంబుధైః ॥ * ॥ ఇత్యాది । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యంలోకవిద్విష్టం ధర్మమప్యాచరేన్నతు ॥ * ॥ మనుః ॥ శ్లో ॥ పరిత్యజేదర్థకామౌ యౌస్యాతాం ధర్మవర్జితౌ । ధర్మంచాప్యసుఖోదర్కం లోకసంఘుష్టమేవచ ॥ * ॥ ఇతి.

అత్ర భాష్యార్థం మనసినిధాయ తదుక్తక్రమేణానుష్ఠానక్రమపరం సూత్రం ప్రణీతమ్, తదుదాహరతి —

మూ — "సువర్ణంహస్తాత్" ఇతి, "దేవస్యత్వా" ఇత్యనువాకేనచ సప్తదశభిరనువాక్యైః ప్రతిదక్షిణాప్రతిగ్రహం సువర్ణేన ప్రేతస్యహస్తౌసంమృజ్య.

వ్యా — అనుషఙ్గః - "అగ్నయేహిరణ్యమ్, సోమాయవాసః" ఇత్యాదిషు సప్తదశస్వన్వయాత్సప్తదశవిధః । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ హస్తేనసమ్మార్ష్టి-సువర్ణేన బ్రాహ్మణస్య "సువర్ణం హస్తాత్" ఇతి ॥*॥ వా ॥ దక్షిణాప్రతిగ్రహైర్నిమార్గః ॥*॥ ఇతిచ । దక్షిణాప్రతిగ్రహాః - "దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవే" ఇత్యాద్యాః పూర్వోక్తాస్సప్తదశానుషఙ్గాః । ప్రతిహోమాత్ప్రహోమవత్ప్రతిదక్షిణాప్రతిగ్రహం హస్తసమ్మార్గః కార్యః । కించ, వచనాదనేకమన్త్రికమేకం కర్మ, వచనాభావేత్వేకమన్త్రికమేవ కర్మేతిసామాన్యసిద్ధమ్ । తతశ్చ "సువర్ణం హస్తాత్" ఇతిప్రథమంసంమృజ్య "దేవస్యత్వా" ఇత్యాదిభిః ప్రతిదక్షిణాప్రతిగ్రహం సమ్మార్గః । యథా "పరేయువాంసమ్" ఇతిహుత్వా చిత్యాదిభిః ప్రతిహోమాత్ప్రహోమః, ఏవముపోషణోపస్థానస్రువాహుతిశంసనావగాహనాదిత్యోపస్థానావగాహనాదీని పితృమేధమన్త్రైః ప్రాకృతత్వాత్పశ్చాద్బ్రహ్మమేధమన్త్రైః కార్యాణి, భరణఉభయమన్త్రాన్తపవస్థలత్రయ నిధానవిధానం మధ్యేనిధానాయోగాదితి వివేకః । కించ, ఇహప్రతిగ్రహాభావేప్యనాదౌసంసారే పునరసమ్భావితార్థాభావాత్ప్రభవాన్తరప్రతిగ్రహదురితక్షయాయ సమ్మార్గః కార్యః । అర్థలోపాత్తదకరణే "పద్భ్యాముదరేణశిశ్నా" ఇత్యాద్యర్థాభావాత్సన్ధ్యాకర్మాదిత్యాగప్రసంగః, విహితత్వాత్తదనుష్ఠేయమితిచేత్సమానమత్రాపి, అన్యత్రాప్యగ్రహోన్మన్త్రలోపే కర్మాసిద్ధిశ్చ .

అనుషఙ్గప్రకారమాహ —

మూ — "దేవస్యత్వా" ఇత్యారభ్య "దేవిదక్షిణే" ఇత్యన్తైర్దేవతాద్రవ్యవాచివాక్యముక్త్వా "తేనామృతత్వమ్" ఇత్యుపక్రమ్యానువాకశేషంబ్రూయాత్ .

వ్యా — "దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవే, అశ్వినోర్బాహుభ్యామ్, పూష్ణోహస్తాభ్యాం ప్రతిగృహ్ణామి, రాజాత్వావరుణోనయతు దేవిదక్షిణే" ఇత్యన్తైర్దేవతాద్రవ్యవాచివాక్యమ్ — "అగ్నయేహిరణ్యమ్, సోమాయవాసః, రుద్రాయగామ్" ఇత్యాది దేవతాద్రవ్యపర వాక్యముక్త్వా అనన్తరమ్, "తేనామృతత్వమశ్యామ్, వయోదాత్రే" ఇత్యా

ది "ఉత్తానస్త్వాఙ్గిరసః ప్రతిగృహ్ణాతు" ఇత్యనువాకాన్తం బ్రూయాత్ । దేవతాద్రవ్యవాచకం వాక్యమేకం విహాయ దేవస్యత్వేత్యాది దేవిదక్షిణఇత్యన్తమ్, తేనామృతత్వమిత్యాద్యనువాకాన్తంచ పూర్వోక్తం సర్వానుషఙ్గం సమానమ్.

"గ్నాస్త్వాకృన్తన్నపసస్త్వాతన్వతవరూత్రయః" ఇత్యేతద్వాససాృనుషజ్యతీతి సూత్రోక్తమాహ —

మూ — ద్వితీయానుషఙ్గే "దేవిదక్షిణే గ్నాస్త్వాకృన్తన్నపసస్త్వా తన్వతవరూత్రయస్త్వావయంసోమాయ వాసస్తేనామృతత్వమ్" ఇత్యనుషజ్యతే.

వ్యా — అత్రసూత్రానభిజ్ఞత్వాద్వా ముద్రణాపరాధాద్వా కోశాంచిత్తదనుక్తిరిత్యవిరోధః, "వైశ్వానర్యర్చారథం ప్రతిగృహ్ణాతి" ఇతిశ్రుతేః "వైశ్వానర్యర్చారథం ప్రతిగృహ్ణీయాత్" ఇతిసూత్రమ్। వైశ్వానరీరృక్ - "వైశ్వానరః ప్రత్నథా నాకమారుహత్" ఇత్యాది వాక్యచతుష్టయమ్ । తదనన్తరమనువాకాన్తోక్తిస్సమానా.

తదాహ —

మూ — అన్త్యానుషఙ్గే "దేవిదక్షిణే వైశ్వానరాయరథమ్" "వైశ్వానరః ప్రత్నథానాకమారుహత్" ఇత్యారభ్యాన్తమనువాకశేషం బ్రూయాత్.

అత్ర కేచిన్మన్త్రవిధయో "గన్ధర్వాప్సరాభ్యస్స్రగలఙ్కరణే" ఇతి ద్వావనుషఙ్గౌ మన్యన్తే తాన్ప్రత్యాహ —

మూ — ఉభయోరుభయాధిదేవతాత్వగన్ధర్వాప్సరాభ్యాం ప్రాప్త్యామితి దర్శనాచ్చ "గన్ధర్వాప్సరాభ్యస్స్రగలఙ్కరణే" ఇత్యేకోఽనుషఙ్గః.

వ్యా — అయమర్థః — "గన్ధర్వాప్సరసావాపతమ్" "గన్ధర్వాప్సరసోయద్రాష్ట్రభృతః" "గన్ధర్వాప్సరసాం గృహాః" ఇత్యాదిషూభయోరవిభాగదర్శనాత్, "తస్మై స్వాహా తాభ్యస్స్వాహేతి జుహోతి" ఇతిచోదనావశాదేవ హోమేవిభాగాత్, "గన్ధర్వాప్సరాభ్యస్స్రగలఙ్కరణే" ఇత్యనయైవశ్రుత్యా గన్ధర్వాణామప్సరసాంచావిభాగేనప్ర

గలఙ్కరణోద్దేశ్యత్వప్రతిపాదనాత్ , పూర్వాపరవాక్యేష్వేకైకానుషఙ్గస్యైకైకవాక్యత్వదర్శనాత్, పృథగనుషఙ్గే భాష్యోక్తసప్తదశసఙ్ఖ్యావిరోధాచ్చ గన్ధర్వాప్సరాభ్యస్త్వాత్యమిత్యాదివదేకఏవ సపృథగనుషఙ్గ ఇతి.

నను తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శి , దక్షిణాప్రతిగ్రహేషు హిరణ్యవాసో గవాదిషు ప్రకృతమ్ , తతశ్చ హిరణ్యప్రతిగ్రహే తేనామృతత్వమితి , గోప్రతిగ్రహే తథేతి , అశ్వతరగర్దభావితి మన్త్రే త్వాభ్యామిత్యాది వక్తవ్యమితి మూఢచోద్యం నిరస్యతి —

మూ — సర్వానుషఙ్గేషు తచ్ఛబ్దస్య నలిఙ్గవచనభేదః , కారణపరత్వాత్ప్రతిగ్రాహ్యద్రవ్యపరామర్శాభావాచ్చ.

వ్యా — లిఙ్గమ్ - స్త్రీత్వాది , వచనమ్ - ఏకత్వాది , తచ్ఛబ్దస్య లిఙ్గభేదో వచనభేదశ్చ నాస్తి, కుతః , కారణపరత్వాత్ - రుద్రాయ గాం ప్రతిగృహ్ణామీతి యతః తేన తస్మాత్కారణాదితి కారణపరత్వాదిత్యర్థః, " తేన త్వాయుషాఽఽయుష్మన్తం కరోమి " ఇతివత్ । అతో నాత్ర ప్రతిగ్రాహ్య గవాది పరామర్శస్సర్వానుషఙ్గేషు । అతఏవహి శ్రౌతస్మార్తవిచక్షణాః, " తేనామృతత్వమ్ " ఇత్యేవ యథాపాఠం పఠన్తి.

" అథైనం చితావుపర్యభ్యూహతి, అథాస్య ప్రాణాయతనేషు హిరణ్యశలాకాః ప్రత్యస్యత్యాజ్యబిన్దూన్ వా " ఇతి సూత్రార్థమాహ—

మూ — ప్రేతం చితిమధ్యారోప్య సువర్ణశకలాన్యాజ్యబిన్దూన్వా సప్తప్రాణాయతనేషు తూష్ణీం ప్రక్షిపేత్ । ప్రథమమాస్యేఽథాక్షిణీ దక్షిణే తతస్సవ్యేఽథ దక్షిణే కర్ణే తతస్సవ్యేఽథ దక్షిణే ఘ్రాణే తతస్సవ్యే ఇతి క్రమః.

వ్యా — అత్ర ప్రాణాయతనానాం సప్తసఙ్ఖ్యాకత్వముత్తరసూత్రశ్రుత్యా స్పష్టమ్, స్థానక్రమస్తు భాష్యోక్తః । తూష్ణీమితి మన్త్రాభావశ్చ । తథైవ బోధాయనీయే । గౌతమీయే తు ॥ వా ॥ ఆస్యే చక్షుషోః నాసికయోః శ్రోత్రయోశ్చ సప్తహిరణ్యశకలాన్యాజ్యబిన్దూన్వా సప్తవ్యాహృతీర్మనసాఽధ్యాయన్నిరస్యతి ॥ * ॥ ఇతి । అస్మాకం తు భాష్యకారవచనాత్సూత్రే మన్త్రానుక్తేరాచారాచ్చ తూష్ణీమేవ హిరణ్యశకలనిధానమ్ । అత్ర బోధాయనీయే తు ॥ వా ॥ అథైనమేవ తయాసన్ద్యాసహ చితావాదధత్యేవ

కృష్ణ్యరజ్జ్వారా సక్థీనుపవిధ్యన్తి ॥ * ॥ ఇత్యాసన్నాస్యసహైవ చితౌ ప్రేతాధ్యారోపణముక్తమ్.

“హృదయే హిరణ్యశకలాన్” ఇతిసూత్రార్థం భాష్యవివృతమాహ —

మూ — బ్రహ్మమేధేతు “సువర్ణం ఘర్మమ్” ఇత్యాస్యే, “బ్రహ్మన్నద్రిమ్” ఇతిదక్షిణేఽక్షిణి, “శతంనియుతః” ఇతిసవ్యే, “సువర్ణం కోశమ్” ఇతిదక్షిణేకర్ణే, “ఇన్ద్రో రాజా” ఇత్యనువాకశేషేణ సవ్యే, తతస్తేనైవ సప్తహోతృహృదయేన దక్షిణే ఘ్రాణే సవ్యేచ క్షిపేత్.

వ్యా — “సువర్ణం ఘర్మమ్, బ్రహ్మన్నద్రిమగ్నిమ్, శతం నియుతః పరివేద, సువర్ణం కోశం రజసా, ఇన్ద్రో రాజా జగతోయ ఈశే” ఇతి క్రమేణ దశహోతృ చతుర్హోతృ పఞ్చహోతృ షడ్ఢోతృ సప్తహోతౄణాం హృదయాని, తైర్హిరణ్యశకలనిధానం కర్తవ్యమ్.

నను, తేనైవ సప్తహోతృ హృదయేన దక్షిణేఘ్రాణే సవ్యేచేత్యుక్తమ్, తదయుక్తం తస్యచ వినియుక్తత్వాత్, “తేనైవఘ్రాణయోః” ఇత్యనుక్తేశ్చ; తతశ్చస్థానానుగుణం మన్త్రాణాం సమశః ప్రవిభాగః కార్యః। యద్వా “॥ శ్లో ॥ హిరణ్యశకలాన్మాస్యేతు సువర్ణమితిమన్త్రతః। బ్రహ్మన్నద్రిమితిచాస్యాక్ష్ణోశ్శతంనియుతకర్ణయోః ॥” ఇతి కారికాక్రమమవలమ్బ్య వా హిరణ్యశకలనిధానం కార్యమ్, ప్రకారాన్తరాభావాదితిచేత్తత్రాహ —

మూ — మన్త్రాణాం పఞ్చత్వాత్, “సప్తశీర్షణ్యాః ప్రాణాః” ఇతి శ్రవణాచ్చ నసమశః ప్రవిభాగః, “ప్రతిప్రాణమేకైకేన హృదయేన హిరణ్యశకలాని నిక్షిపేత్” ఇతి భాష్యే భావః, నాత్రారుణకేతుకన్యాయః.

వ్యా — పఞ్చమన్త్రాస్సప్తస్థానాని శ్రుతిసిద్ధాని, అతోవిషమత్వాన్నసమవిభాగపరిభాషోపతిష్ఠతే। యత్రహి మన్త్రస్థానసామ్యం తత్ర ఖలు సావర్తతే। యత్రతు మన్త్రకర్మవైషమ్యం తత్ర “యదల్పీయాంసోమన్త్రాభూయాంసి కర్మాణి, అల్పీయాంసి కర్మాణి భూయాంసోమన్త్రాః” ఇతి పరిభాషాద్వయమేవ వ్యవస్థాయాం సన్నిపతేత్, సా

చవ్యవస్థా ఉత్తరత్రవక్ష్యతే। నచాత్ర కారికాక్రమః, శ్రుతివిరోధాద్భాష్యవిరోధాచ్చ పఞ్చస్థాన విషయత్వాత్తస్య । తస్మాదారుణకేతుకవిషయస్తత్కారికాక్రమఇతి నాత్రతన్న్యాయోయుక్తః, క్రమాన్తరసమ్భవాత్ । తథాహి — యత్రభూయాంసోమన్త్రా అల్పీయాంసికర్మాణి తత్ర యావన్తిస్థానాని తావతామేవమన్త్రాణాం వినియోగః, అవశిష్టానాంలోపః - అప్రయోగఏవ । యత్ర అల్పీయాంసో మన్త్రాభూయాంసి స్థానాని తత్రాన్తిమస్యమన్త్రస్య, వృద్ధిః - యావదవశిష్టస్థానమావృత్తిః, ఇతి సామాన్యసూత్రసిద్ధమ్ .

అతోఽత్రస్థానభూయస్త్వాత్సప్తహోతృహృదయస్యాన్తిమత్వాచ్చతస్యైవావృత్తిర్న్యాయ్యేత్యాహ —

మూ — “అన్త్యాల్లోపో వృద్ధిర్వా” ఇతి స్మరణాద్యథాఽప్తోర్యామే, “వస్యష్టిరసి” ఇతి వర్ధతే తథాఽత్రాపి సప్తహోతృహృదయమేవత్రిషు స్థానేష్వావర్తతే.

వ్యా — యథేతి, “రశ్మిరసిక్షయాయత్వాక్షయంజిన్వ” ఇత్యాదయఏకత్రింశత్ స్తోమభాగాః, యత్ర తావన్త్యేవస్థానాని నతత్రవివాదః । అప్తోర్యామేత్రయస్త్రింశత్కర్మాణి, తత్ర “వస్యష్టిః” ఇత్యన్త్యో మన్త్ర ఏవ స్తోభకార్యేషు త్రిష్వావర్తతే, ఏవమత్రాపీత్యర్థః । యథావాద్వాదశాఙ్గన్యాసేఽన్త్యబీజమేవాష్టస్థానావశిష్టస్థానచతుష్టయేఽప్యావర్తతే । ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ .

భాష్యోక్తంపక్షాన్తరమాహ —

మూ — అపివాకృత్స్నమనువాకముక్త్వాఽన్తే ప్రాణాయతనేషు తాన్నిక్షిపేత్ .

వ్యా — పూర్వోక్తస్థానక్రమేణేతి శేషః । అత్రకారికా ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యేకంసప్తసుస్థానేష్వేకైకంహృదయేనతు । క్షిపేద్ధిరణ్యశకలం సంస్కార్తాసంస్థితస్యతు ॥ సువర్ణంఘర్మమిత్యాస్యే బ్రహ్మన్వాం దక్షిణేఽక్షిణి । శతంనియుతమిత్యాద్యైస్త్రిక్షిపేత్సవ్యలోచనే ॥ సువర్ణంకోశమిత్యాద్యైర్దక్షిణేశ్రవణేక్షిపేత్ । ఇన్ద్రోరాజేతిశేషేణ సవ్యేకర్ణేతు నిక్షిపేత్ ॥ తేనైవ దక్షిణేఘ్రాణే సవ్యేచేత్యాహభాష్యకృత్ । వృద్ధిర్వేతిస్మృతేఃస్థానేష్వన్త్యో మన్త్రస్త్రిషుస్మృతః ॥ * ॥ ఇతి .

మూ — అథావీగత శిష్టాచారాత్, "దధిమధుతిలతణ్డులాన్" ఇతి విధాదర్శనాచ్చ ప్రేతస్యాస్యే తిలమిశ్రాంస్తణ్డులాన్ దత్త్వా,

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః । అయమత్ర విధిః ॥ వా ॥ ఆజ్యం ముఖే నినీయ పాదప్రభృత్యా ముఖాన్తం శేషం నినీయ దక్షిణతః పాత్రం నిరస్యత్యేవమాస్యే దధిమధుతిలతణ్డులాంశ్చ ॥ * ॥ బోధాయనీయే చ ॥ శ్లో ॥ దధ్యాజ్యతణ్డులతిలాన్ప్రేతస్యాస్యే తు నిక్షిపేత్ ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనీయే చ ॥ శ్లో ॥ సతిలాంస్తణ్డులాంశ్చాస్యే తు సృగ్విణం నిధాయ చ ॥ * ॥ ఇతి.

దాహనియమాః —

మూ — ఆదిత్యాభిముఖః స్థిత్వా "మైనమగ్నే" ఇతి ద్వాభ్యామ్, "జ్యోతిష్మతీం త్వా" ఇత్యనువాకేన చ జ్వలదుల్ముకేనోపదహేత్.

వ్యా — నను "అథైనముపోషతి మైనమగ్నే విదహ ఇతి పురస్తాదాహవనీయేన, శృతం యదేత్యై పశ్చాద్గార్హపత్యేన, తూష్ణీం దక్షిణతోఽన్వాహార్యపచనేన. పురస్తాత్సభ్యావసథ్యాభ్యామౌపాసనేన చ" ఇతి సూత్రే ఆహవనీయగార్హపత్యాభ్యాం దాహక్రమేణ "మైనమగ్నే, శృతం యదా" ఇతి మన్త్రద్వయం వినియుక్తమ్, బోధాయనీయే తు "ఆదీప్యమానమనుమన్త్రయతే మైనమగ్న ఇతి, ప్రజ్వలితమనుమన్త్రయతే శృతం యదేతి" ఇతి దీప్యమానజ్వలితాగ్న్యనుమన్త్రణే వినియుజ్యతే, తత్కథం ద్వాభ్యాం దహేదితి। ఉచ్యతే, శ్రౌతప్రధానత్వాదాహవనీయ గార్హపత్యాభ్యామాహితాగ్నేర్దాహోఽస్తు, ఏకాగ్నికేనాగ్నినా దాహ ఇతి చేదౌపాసనాగ్నినేతి, తర్హి సిద్ధం తాభ్యాం దాహ ఇతి, దాహమాత్రవినియోగాత్తయోరగ్నిభేదస్త్వకిఞ్చిత్కరః, తతః నిర్మన్థ్యోత్పన్నాగ్ని దాహే మన్త్రభేదప్రసక్తేర్దాహనిబన్ధనత్వేనాన్వాహార్యపచనాదినాహే తూష్ణీమితి నియమాత్, అనుపనీతదాహే మన్త్రాన్తరవిధానాచ్చోభయత్ర న తన్మన్త్రప్రసఙ్గః । కిఞ్చ, అనాహితాగ్నేరౌపాసనే శ్రపణధర్మాభావాశ్చేతి పిణ్డపితృయజ్ఞాదావౌపాసనాగ్నేరాహవనీయాద్యగ్నిస్థానీయత్వస్మరణాచ్చ తాభ్యామేవ దాహసిద్ధిః । కిఞ్చ, సూత్రకారేణ సోఽయమేవం విహిత ఏవానాహితాగ్నేరిత్యాదేశాచ్చ న కిఞ్చిచ్చోద్యావకాశః । ఏవం చ సిద్ధమేవ సూత్రమస్మాభిరభ్యధాయి । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ అథైనముపోషతీత్యాది, జ్యోతిష్మతీ

భిరుపోషణమితి చ ॥ * ॥ జ్యోతిష్మత్యః - "జ్యోతిష్మతీన్త్వా సాదయామి" ఇత్యాద్యాద్యా దశమన్త్రాః । జ్వలదితి, "తత్రోల్ముకమాదీప్య తేనైవ దహేయుః" ఇతి బోధాయనీయే । ఉపసీనకుతః, ఆచారాత్, "వక్షస్యగ్నిం నిధాయ చ" ఇత్యాశ్వలాయనీయే దర్శనాచ్చ । ఆదిత్యాభిముఖత్వం తు "యస్య హోతా ప్రాతరనువాకమనుబ్రువన్నగ్నిముప ఆదిత్యమభిపశ్యత్యుపైనముత్తరో యజ్ఞో నమత్యభి సువర్గం లోకం జయతి" ఇత్యాదిత్యాభిముఖస్య యజ్ఞసిద్ధిస్వర్గం జయత్వశ్రుతేః, "॥ శ్లో ॥ సావిత్ర్యాదిక్రియాస్సర్వా ఆదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ ।" ఇతి సర్వకర్మ సాధారణ్యేనాదిత్యాభిముఖత్వస్మృతేశ్చ సిద్ధమ్ । అతః పూర్వాహ్ణే ప్రాఙ్ముఖః అపరాహ్ణే ప్రత్యఙ్ముఖః ప్రేతం దహేత్ । స్థితిస్త్వర్థసిద్ధా ఆచారసిద్ధా చ.

మూ — కృత్స్నమగ్నిం తత్ర ప్రక్షిప్య.

వ్యా — ఏవం మన్త్రవద్దగ్ధ్వాఽగ్నిమవశేష్యాగ్నిం జ్వలితమ్, తత్ర-చితౌ, ప్రాగాదిక్రమేణ ప్రక్షిపేత్ । యుక్తం చైతత్, ఆహవనీయాదిస్థానీయత్వాదౌపాసనస్య ప్రాగారభ్యాహవనీయాదిభిర్దాహః క్రియతే । ఏవం సర్వతః ప్రతిక్షిప్య యుగపత్ప్రజ్వలయేత్ । తథా బోధాయనః ॥ వా ॥ సర్వత ఏవ సహసా ప్రజ్వలయేద్బ్రహ్మలోకం జయతీత్యేనం జానీయాత్ ॥ * ॥ ఏవం చ "శరీరమగ్నా సంయోజ్య" "శరీరేణాగ్నిం సంయోజయేత్" ఇతి శాతాతపాదిభిరగ్నేరధికరణత్వం కృత్స్నశరీరాగ్నిసంయోగస్మరణం చ సిద్ధ్యేత్, ఉరస్థమగ్నిమితి విశేషణం చ సార్థం స్యాత్.

మూ — ప్రేతాభిముఖః స్థిత్వా "సూర్యన్తే చక్షుః" ఇతి "సహస్రశీర్షా, అద్భ్యః" ఇత్యనువాకాభ్యాం చ ప్రేతముపస్థాయ,

వ్యా — మన్త్రలిఙ్గాద్దేవాభిముఖ్యం సిద్ధమ్ । స్థితిః, "అగ్న్యేతి ష్ఠేమవస్థానే" ఇతి స్మృతిసిద్ధా । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ అథైనముపతిష్ఠతే "సూర్యం తే చక్షుః" ఇతి ॥ * ॥ ఇతి । "నరనారాయణాభ్యాముపస్థానమ్" ఇతి చ । నరనారాయణౌ - "సహస్రశీర్షా, అద్భ్యస్సంభూతః" ఇత్యనువాకావితి భాష్యమ్ । నరః - పురుషః, నారాయణః - లక్ష్మీపతిః, తత్ప్రతిపాదకత్వాత్తౌ నరనారాయణావితి వ్యపదిశ్యేతే.

మూ — ఉరస్థమగ్నిం ప్రజ్వాల్యాపరేణ చితిం ప్రాఙ్ముఖః స్థిత్వా,

"య ఏతస్య పథః" ఇతి నవభిస్స్వాహాకారైః, "ప్రయాసాయస్వాహా" ఇత్యనువాకేనచ ప్రతిస్వాహాకారం హుత్వాఽఽజ్యస్థాలీం స్రువంచాగ్నౌ ప్రహరేత్.

వ్యా — ప్రజ్వాల్య - హోమార్థం తులసీకాష్ఠైరాజ్యసిక్తైరర్వాఽగ్నిమిద్ధీత । అత్రసూత్రమ్ "జుహోతి నవస్రువాహుతీర్య ఏతస్య పథోగోప్తార ఇత్యుభయం ప్రహరతి యేనజుహోతి" ఇతి, "ప్రయాసాయస్వాహేతి స్రువాహుతీః" ఇతిచ । అత్రబహువచనాత్ప్రతిస్వాహాకారం హోమసిద్ధిః । అత్రాజ్జానయనాభావాత్తస్య సోమయాజవిషయత్వాత్తదనుమన్త్రిణమన్త్రాస్తద్దవిరాహుతిమన్త్రాశ్చ నాస్త్యేవ । "ప్రేతస్యాపరేష్ఠిత్వా" ఇతిబౌధాయనవృత్త్యాదౌ దర్శనాదపరేణ చితిమితి నిర్వివాదమ్.

మూ — ననగ్నం దేహం దహేత్కిఞ్చిద్వస్త్రావృతందహేత్.

వ్యా — కిఞ్చిద్వస్త్రమ్ - పుంసఃకౌపీనమ్, స్త్రియాఃకర్పటమ్, తేనగుహ్యస్థానమాచ్ఛాద్య దహేత్। అత్ర ప్రచేతాః॥ శ్లో ॥ నగ్నం దేహం దహేన్నైవ కిఞ్చిద్దేయం పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ కిఞ్చిద్దేయమితి శవవస్త్రైకదేశం శ్మశానవాస్యర్థమ్, దేయమ్ - పరిత్యజేదిత్యర్థః ॥ * ॥ ఇతి.

ఇదమాహ —

మూ — శ్మశానవాస్యర్థం శవవస్త్రైకదేశం పరిత్యజేత్.

అథశంసనమాహ —

మూ — అథాపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖఉపవిశ్య "ప్రకేతునా" ఇతినవభిః ఋగ్భిఃప్రత్యృచం కృతటిలోపాభిఃప్రణవాన్తాభిరేకస్రుత్యా "హరింహరన్తమ్" ఇత్యనువాకేన షడ్భిః ఋగ్భిశ్చ శంసేత్.

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ "అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్యైతేనం యామ్యేన సూక్తేన నవర్చేన పరాచాఽనుశంసతి ప్రకేతునేతి, మృత్యుసూక్తేనానుశంసనమ్" ఇతిచ । యామ్యసూక్తమ్ - "ప్రకేతునా" ఇత్యాది "తపోయేచక్రిరే మహత్తాంశ్చిదేవాపిగచ్ఛతాత్" ఇత్యన్తం "యమస్యయోనౌ, యమస్యదూతౌ" ఇత్యాదిమన్త్రలిఙ్గాత్ । మృత్యు

సూక్తమ్ - “ హరిం హరన్తమ్ ” ఇత్యనువాకః, “ మాభిదోమృత్యో ” ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్ । కృతటిలోపాభిః - అత్ర టేరదర్శనాట్టిలోప ఇత్యుపచర్యతే, “ అదర్శనంలోపః ” ఇతిస్మృతేః । టేఃస్థానే ప్రణవఃప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః । తథా పాణినిః ॥ వా ॥ ప్రణవష్టేః ॥ * ॥ ఇతి । యజ్ఞకర్మణి ఋగన్తస్య టేః ప్రణవో భవతీత్యర్థః । ఆశ్వలాయనశ్చ ॥ వా ॥ స్వరాదిమృగన్తమోఙ్కారం త్రిమాత్రం కృత్వా ॥ * ॥ ఇతి । అయమర్థః— “ ప్రకేతునా ” ఇత్యత్ర “ వవర్థ ” ఇత్యత్ర అకారష్టిః, “ సధస్థే ” ఇత్యత్ర ఏకారః, “భురణ్యుమ్” ఇత్యత్ర ఉకారమకారౌ, “ అచోన్త్యాదిటి ” ఇతిస్మృతేః । తత్ర టేఃస్థానే ప్రణవాదేశే కృతే స్వరాదిమృగన్తమోఙ్కారాన్తం భవతీతి తమోఙ్కారాన్తం కుర్యాత్ । స్వర ఇత్యన్త్యస్వర ఏవోచ్యతే, ఆదిశబ్దేన స్వరాత్పరం వ్యఞ్జనముచ్యతే, ఋగన్తః స్వరమాత్రాన్తశ్చేత్తం స్వరమోఙ్కారం కుర్యాత్, వ్యఞ్జనాన్తశ్చేత్స్వరవ్యఞ్జనయోరుభయోః స్థానే ప్రణవం కుర్యాదితి । తతశ్చ, వవర్థోమ్, సధస్థోమ్, భురణ్యోమ్, సుదన్తోమ్, ధేహ్యోమ్, భక్రోమ్, గచ్ఛతోమ్, ఇతి ఋగన్తమ్ । బ్రహ్మమేధే, విక్రమస్వోమ్, విధేమోమ్, అజనయన్నృనోమ్, మానుభోమ్, మోతవీరోమ్, ప్రథమజామృతస్యోమ్, ఇతి శంసనం కార్యమ్ । “ కామేనాజనయన్నృనః ” ఇత్యత్ర అకార రేఫయోష్టిత్వాత్తస్యచ ప్రణవాదేశే కృతే న రేఫగన్ధః । యద్వా, అకారవిసర్జనీయయోష్టిత్వాత్తయోః ప్రణవాదేశ విధానాన్న రేఫప్రసఙ్గః । తతశ్చపునోమిత్యేవశంసనమ్ । ఏకశ్రుత్యేతి, “ సర్వమేకమయం పూర్వేషామ్ ” ఇతి వ్యాసః । “యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూఙ్ఖసామసు ” ఇతి పాణినిః । “ తా ఏకశ్రుతిసన్తతమనుబ్రూయాదుదాత్తానుదాత్తస్వరితానాం పరసన్నికర్ష ఐకశ్రుత్యమ్ ” ఇత్యాశ్వలాయనః.

మూ — ప్రణవేన సన్ధాయోత్తరాదిమర్ధర్చాన్తేఽవసాయ శంసేత్ .

వ్యా — తేనప్రణవేన ఉత్తరమన్త్రాదిం సమ్బధ్య అర్ధర్చాన్తే, అవసాయ - విరమ్య, శంసేత్ । అత్ర శ్రుతిః ॥ వా ॥ సంతతముత్తరమర్ధర్చమాలభేత, అర్ధర్చాన్సన్దధాతి ॥ * ॥ ఇతిచ । పూర్వేణ ఋగన్తేన ప్రణవాన్తేనోత్తరమర్ధర్చాదిం, సన్తతమ్ - అవిచ్ఛిన్నమ్, ఆలభేత - అరభేత, రలయోరభేదః । ఏవంపూర్వాపరార్ధర్చౌ, సన్దధాతి - సవిచ్ఛినత్తీత్యర్థః । అథా

ముత్తరార్ధర్చాన్తం విచ్ఛిద్యాదితిసిద్ధమ్ । తథాఽఽశ్వలాయనః ॥ వా ॥ ఉత్తరస్యార్ధర్చస్యైతత్సన్తతమవస్యేత్ ॥ * ॥ అవసానంకుర్యాత్.

త్రిః ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమామితి ప్రాప్తం ప్రతిషేధతి —

మూ — నాత్రాభ్యాసేనశంసేత్.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ పరాచానుశంసతి ॥ * ॥ ఇతి । పరాచా - పరావృత్య, ఏకవారమేవశంసేదిత్యర్థః । అతస్త్రిః ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమామితి విధిః పరవిశేషణ విరహేణ కేవలంసామిధేన్యాదిశంసన విధౌచరితార్థ ఇతినశ్రుతివిరోధ ఇత్యవిరోధం సూచయత్యత్రశబ్దః.

మూ — అపరేణ చితిముదగాయతాం స్త్రీ నవటాన్ఖాతాన్వాఽశ్మనస్సికతాశ్చ ప్రకీర్యాయుగ్భిరుద కుంభైరపః పరిప్లావ్య తేషు జ్ఞాతయః "అశ్మన్వతీ రేవతీః" ఇతి, "ఆప్యాయస్వమదింతమ" ఇత్యనువాకేన చోక్తక్రమేణ సఞ్జాహ్య,

వ్యా — ఉదగాయతాన్ - దక్షిణత ఆరభ్యోత్తరతో దీర్ఘాన్, అవటాన్ - గర్తాన్, అయుగ్భిరితియుగ్మనిషేధః, తేనఏకేనాప్యపాం పరిప్లావనంభవతి, "అదితిః పాశాన్" ఇతివద్బహువచనస్యావివక్షితత్వాత్ । అతఏవ హిశిష్టాఏవమాచారన్తి । ఉక్తక్రమః - కనిష్ఠః ప్రథమమితరేయథావృద్ధంకర్తారఃపశ్చాదిత్యభిహితప్రకారః । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ జఘనేనదహన దేశముదీచీస్తిస్రః కర్షూః ఖాత్వాఽశ్మభిస్సికతాభిశ్చాప్రకీర్యాయుగ్మైరుద కుమ్భైరపః పరిప్లావ్య తాసు జ్ఞాతయస్సఞ్జాహన్తే "అశ్మన్వతీ రేవతీః" ఇతి, సౌమ్యాసఞ్జాహనమ్ ॥ * ॥ ఇతిచ । సౌమీ - "ఆప్యాయస్వమదింతమ" ఇత్యనువాకః "ఆప్యాయస్వ మదింతమసోమ" ఇతిమన్త్రలిఙ్గాత్ । అశ్మభిస్సికతాభిరితి ద్వితీయార్థేతృతీయా, కిరతేస్సకర్మకత్వాత్ । కర్షూః - అవటః.

మూ — జఘనేన కర్షూః పలాశ శాఖేశమీశాఖేవాప్రతిష్ఠాప్య దర్భమయేనశుల్బేన తయోరగ్రే తోరణవద్బధ్వా తయోర్మధ్యేన "యద్వైదేవస్య" ఇత్యుక్తక్రమేణ జ్ఞాతయోనిర్గచ్ఛేయుః.

వ్యా — అబలేన శుల్బేనేతి గ్రన్థాన్తరే । తచ్చాబలత్వంసుఖచ్ఛేదార్థమ్ । శుల్బమ్ - రజ్జుః, ఉక్తక్రమః - కనిష్ఠః ప్రథమమిత్యాదిః । అ

త్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ జఘనేన కర్షూంః పలాశశాఖే శమీశాఖే వా నిఘ్నన్త్యథైతే దర్భమయేన శుల్బేన సంబధ్య తే అన్తరేణ ప్రసర్పన్తి “ యద్వై దేవస్యసవితుః పవిత్రమ్ ” ఇతి ॥ * ॥ “ జఘనేనకర్షూః - కర్షూణాం పశ్చాద్భాగే, నిఘ్నన్తి - ప్రతిష్ఠాపయన్తి, ఏతే - శాఖే, సమ్బధ్య - శాఖయోరగ్రే శుల్బేన తోరణవద్బధ్వా ” ఇతి భాష్యమ్ । తే అన్తరేణ - తయోర్మధ్యేన, అన్తరాన్తరేణ యుక్తే ఇతి ద్వితీయా .

మూ — జఘన్యః కర్తా తయోరన్తరే గచ్ఛన్, “ యారాష్ట్రాత్పన్నాత్ ” ఇతి శాఖే వ్యుక్షిత్య విక్షిపేత్.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ జఘన్యశ్శాఖే వ్యుదస్యతి “ యారాష్ట్రాత్పన్నాత్ ” ॥ * ॥ ఇతి । వ్యుదస్యతి - వ్యుక్షిత్య విక్షిపేదితి భాష్యమ్। అత్ర కర్తుశ్చ శాఖయోర్మధ్యగమనస్య విద్యమానత్వాత్ “ యద్వై దేవస్య ” ఇతిమన్త్రంజపిత్వా మధ్యేసర్పన్ “ యారాష్ట్రాత్పన్నాత్ ” ఇతిమన్త్రాన్తేభూమౌ నిఖాతే శాఖే ఉత్ఖాయ శుల్బం ఛిత్వా దక్షిణస్యాం నైఋత్యాం వాదిశి పృథక్ పృథక్ ప్రాస్యేత్.

మూ — అథసర్వేజ్ఞాతయోఽపి “ ఉద్వయం తమసస్పరి ” ఇతి, “ తరణిః ” ఇత్యనువాకేనచ ఆదిత్యముపతిష్ఠేరన్.

వ్యా — నను, “ ఉద్వయంతమసస్పరి ” ఇత్యాదిత్యముపస్థాయ, “ సౌర్యేణాదిత్యోపస్థానమ్ ” ఇతిహిసూత్రం, కిమత్ర “ ఉద్వయమ్ - తరణిః ” ఇతి ద్వాభ్యాం జ్ఞాతయ ఉపతిష్ఠేరన్ ? ఆహోస్విత్కర్తా ? నాద్యః, సూత్రే వ్యవస్థాయా అభావాత్ , నద్వితీయః, అవగాహనేన సమానకర్తృత్వావగతేః, “ ఆదిత్యముపస్థాయానవేక్షమాణా అపోఽవగాహన్తే ” ఇత్యత్రబహువచనశ్రవణాత్ “ ఆదిత్యముపతిష్ఠన్తే ” ఇతి బోధాయనస్మరణాచ్చ । తర్హి సర్వేఉపతిష్ఠేరన్నితి చేన్న, “ తాసుజ్ఞాతయస్సఙ్గాహతే ” ఇత్యత్రాపి మన్త్రద్వయ ప్రసక్తేః । “ అశ్మన్వతీ రేవతీః ” ఇతిస్మరణాన్న సౌమ్యమన్త్రప్రసఙ్గ ఇతిచేత్తర్హి “ ఉపతిష్ఠన్త ఉద్వయన్తమసస్పరి ” ఇతి, “ ఉద్వయంతమసస్పరీత్యాదిత్యముపస్థాయ ” ఇతిచ స్మరణాన్నసౌర్యమన్త్రప్రసఙ్గ ఇతీహాపి సమానమ్ । వక్తవ్యోవావిశేషః, నిషేధాభావాత్ । జ్ఞాతీనామ్ “ తరణిః ” ఇత్యుపస్థానమవిరుద్ధమితిచేన్న,

సఙ్గాహనేపి సౌమ్యమన్త్రప్రసక్తేః । బాధమితిచేన్న, హిమామసఙ్ఖ్యార్గప్రేతోపస్థానాదిమన్త్రాణాం కర్త్రైకవక్తృత్వదృష్టేః । ప్రేతకర్మణఃకర్త్రధీనత్వాత్తన్నిబన్ధనమన్త్రేషు దాహమన్త్ర ఇవ జ్ఞాతీనామనధికారిత్వేన తన్నివృత్తావపి శంసనాదౌ విరోధప్రసఙ్గో మర్త్యావరస్స్యాత్, యథా ధూన్వనాదౌ । మైవమ్, “ అథైనముపతిష్ఠతే - పరాచానుశంసతి ” ఇత్యేకవచనప్రయోగాజ్జ్ఞాతీనాంతయోరప్రసక్తేః । నను తర్హి, “ దక్షిణాశిరసం దర్భేషుసంవేశయన్తి సర్వస్యప్రతిశీవరీతి ” ఇతిబహువచనప్రయోగాత్సర్వేషాంసంవేశనమన్త్రప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న, సంవేశనబహుత్వాభిప్రాయేణతత్ప్రయోగాత్, సర్వేషుసంవేశనేష్విత్యుక్త్యా తదభిప్రాయావగతేః । యద్వా, ప్రేతసంవేశనస్యకర్తురేకస్యమశ్మకత్వాభిప్రాయేణతత్ప్రయోగ ఇతి నకశ్చిద్విరోధః । నన్వేవమపి సర్వేషాంమన్త్రాణాం కర్త్రైకవక్తృత్వంప్రసజ్యేత, వ్యవస్థాపరిహారాత్ । మైవమ్, సూత్రే వ్యవస్థాయా విద్యమానత్వాత్ । తథాహి — “ ఏకవాససాదక్షిణానైకశపత్న్యా - జ్ఞాతయోఽన్వారభన్తే - తాసుజ్ఞాతయస్సఙ్గాహన్తే ” ఇత్యాదిభిర్ధూన్వనాదీనాంజ్ఞాతీనధికృత్య విహితత్వాత్తాని జ్ఞాతీనామపిభవన్తి । ఆదిత్యోపస్థానస్య అవగాహనేన సమానకర్తృత్వావగమాత్సూత్రాన్తరేబహువచనదర్శనాచ్చ తదపి తేషాంసమన్త్రకంభవతి । కిఞ్చ, “ దక్షిణేకర్ణేజపతి - ప్రవాహణాత్రీజ్యా హిమాతి - అథైనముపోషతి - అథైనముపతిష్ఠతే ” ఇత్యాదిషు కర్త్రేకాధికారిత్వాభిప్రాయేణ ఏకవచనప్రయోగాత్కర్త్రైక ఏవ కర్మసమన్త్రకంకుర్యాదితినిరవద్యమ్ .

మూ — అత్రోపవీతం కేచిదాచరన్తి,

వ్యా — కింయుక్తమ్? బోధాయనవృత్తౌ తథాదర్శనాదుపవీతమితిచేన్న, ప్రేతకర్మాన్తఃపాతిత్వేన ప్రాచీనావీతస్యైవయుక్తత్వాత్, సూత్రభాష్యకారాభ్యామనుక్తేశ్చ । నను, ఉపస్థానమన్త్రస్య ప్రార్థనాపరత్వాదుపవీతమేవ యుక్తమితిచేన్న, “ అశ్మన్వతీ రేవతీః - యద్వై దేవస్య- యాంరాష్ట్రీత్యన్నాత్ ” ఇత్యాదిమన్త్రాణామపి తథాత్వేనోపవీతప్రసక్తేః । బోధాయనీయేతు, స్నానోదకదానాన్తప్రేతకృత్యానన్తరమేవాదిత్యోపస్థానవిధానాద్బోధాయనీయానాంతద్యుక్తమ్ “ నామగ్రహంత్రి

రుదకముత్సిచ్యోత్తీర్యాచమ్యాదిత్యముపతిష్ఠత ఉద్వయం తమస స్పరీతి " ఇతిహి తత్సూత్రమ్ । యద్యప్యుపవీతప్రసఙ్గో నాస్తి తథాపి తద్వృత్తివశాత్తథాఽఽచరన్తి । "యజ్ఞోపవీతీ పరిషత్స్వ్రిదక్షిణం కృత్వాఽఽదిత్యముపతిష్ఠత ఉద్వయన్తమసస్పరీతి " ఇతిహి తద్వృత్తిః .

మూ — శ్మశానమనవేక్షమాణా అపోఽగత్వా కేశాన్ ప్రకీర్య పాంసూనోప్యాత్యురవ్యఞ్జనాని కృత్వా "ధాతా పునాతు సవితా పునాతు" ఇతి, "ఈయుష్టేయే" ఇత్యనువాకక్రమేణచోక్తక్రమేణస్నానంకుర్యుః.

వ్యా — ఉక్తక్రమః-కనిష్ఠప్రథమమిత్యాదిః । ఇదమయుక్తమ్ "యవీయాన్యవీయాన్పూర్వం సగ్గాహతే " ఇతి బోధాయనీయే దర్శనాత్ , ఇతశ్చ ధూనన్వానాదిష్వపి అయమేవ క్రమః । తన్న, "అనుపూర్వా ఇతరే " ఇత్యస్మాకం విశేషశ్రవణాద్భాష్యకార ప్రామాణ్యాచ్చ స ఏవక్రమః । కిఞ్చ, అత్ర కేశప్రసారణ పాంస్వావపనయోర్లోకే క్వచిత్సమాచారాభావేఽపి నశాస్త్రీహానిః । అత్రసూత్రమ్ "అనవేక్షమాణాఅపోఽవగాహన్తే కేశాన్ప్రకీర్య పాంసూనోప్య" ఇతి । "ధాతాపునాతు సవితాపునాతు - ఈయుష్టేయే " ఇత్యవగాహనమితిచ । ఇతఃపరం బ్రహ్మమేధార్థే నవిశేషః । "సమానమత ఊర్ధ్వం పైతృమేధిక మాయవోదనప్రాశనాత్తాన్ పరంబ్రహ్మేత్యాచక్షతే " ఇతి సూత్రమ్ । అపామవగాహనాదూర్ధ్వం పైతృమేధికముదక దానాస్థిసఞ్చయనాదిశాన్తిహోమాన్తంసమమేవేత్యర్థః .

మూ — యద్యజ్ఞాతయోవాహ కాస్సభాం పరీత్య ప్రణమ్యానుజ్ఞప్తాః కాలశేషం బహిర్వాసం పఞ్చగవ్యప్రాశనం కృచ్ఛ్రపాదం చాచరేయుః.

వ్యా — అత్రవృద్ధహారీతః ॥ శ్లో ॥ ప్రాయశ్చిత్తాదికం కార్యం బ్రాహ్మణానామనుజ్ఞయా । తేనశుద్ధిమవాప్నోతి నాన్యథా శుధ్యతేతతః ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అగోత్రిణామబన్ధూనాం సజ్యోతిరశుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ హారీతః ॥ వా ॥ శవస్పృశో గ్రామం నప్రవిశేయురానక్షత్ర దర్శనాద్రాత్రౌచాదిత్యస్య దర్శనాత్తతశ్శుద్ధాః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥

కృచ్ఛ్రపాదోసపిణ్డస్య ప్రేతనిర్హరణేకృతే । అజ్ఞానాదుపవాసస్స్యాద్దశ క్త్వాస్నానమిష్యతే ॥ * ॥ అత్రశవస్పర్శ నిర్హరశబ్దయోః ప్రేతవహ నదహనాలఙ్కరణాన్యర్థః । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ సజ్యోతిస్తు బహిర్వాసో రాత్రౌ నక్షత్రదర్శనాత్ । ప్రాశయేత్పఞ్చగవ్యంచ బ్రాహ్మణైస్స్వస్తివాచయేత్ ॥ * ॥ దేవలః ॥ శ్లో ॥ విహితంతుసపిణ్డానాం ప్రేతనిర్హరణాదికమ్ । తేషాంకరోతి యఃకశ్చిత్తస్యాధిక్యం నవిద్యతే ॥ * ॥ ఆధిక్యమ్ - కృచ్ఛ్రచరణాది .

బహిర్వాసస్తు భవత్యేవ , తదాహ —

మూ — బహిర్వాసమాత్రం జ్ఞాతయః .

వ్యా — ఆచరేయురితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః । మాతృచా పఞ్చగవ్య ప్రాశన స్వస్తివాచన కృచ్ఛ్రపాదనిరాసః । అత్రాశ్వలాయనః ॥ వా ॥ ఆర్ద్రాణి వాసాంసి పరిధాయ సకృదేతాన్యపీడ్యోదగ్దశాని విసృజ్యాసత ఆనక్షత్రదర్శనాదాదిత్యస్యవాదృశ్యమానేఽదృశ్యమానే ప్రవిశేయుః కనిష్ఠప్రథమా జ్యేష్ఠజఘన్యాః ॥ * ॥ ఇతి .

మూ — నిన్దితప్రేత నిర్హరేకృచ్ఛ్రశ్చాత్రాధికః .

వ్యా — బహిర్వాసపఞ్చగవ్య ప్రాశనాదికం చసముచ్చినోతి । అత్రపరాశరః ॥ శ్లో ॥ గోభిర్హతం జలోద్బన్ధై బ్రాహ్మణేనచపాతితమ్ । తంస్పృశన్తితు విప్రాయే వోఢారశ్చాగ్నిదాయకాః ॥ తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యన్తి పరాశర వచోయథా ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణేన వధే ప్రాప్తే చణ్డాలస్య కరేణవా । ఆత్మనా శస్త్రపాతైర్వా శూద్రవద్దాహయేద్ద్విజమ్ ॥ ప్రాజాపత్యోభవేత్పశ్చాత్సపిణ్డానాం విధిః స్మృతః ॥ * ॥ బృహస్పతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ విషోద్బన్ధన శస్త్రాద్యైర్యస్త్వాత్మానం ప్రమాపయేత్ । మృతోఽమేధ్యేన లేప్తవ్యో నాగ్నిసంస్కారమర్హతి ॥ పాశచ్ఛేత్తాతుయస్తస్య వోఢారశ్చాగ్నిదస్తథా । అతికృచ్ఛ్రేణశుద్ధ్యన్తి దాహకశ్చ నరాధమః ॥ * ॥ సమన్త్రకామన్త్రక దాహభేదేనాగ్నిదదాహకభేదోద్రష్టవ్యః । బుద్ధిపూర్వాబుద్ధిపూర్వ విషయభేదేన ప్రాయశ్చిత్త విశేషాఽస్మాభిరాశౌచశతకవ్యాఖ్యానే ప్రపఞ్చితఇత్యుపరమ్యతే .

మూ — యత్యనాథనిర్హారే సద్యశ్శుద్ధిర్మహాఫలంచ .

వ్యా — అత్రపరాశరః ॥ శ్లో ॥ మిత్రబన్ధుసుహృత్పుత్ర ధనదార గృహోజ్ఝితమ్ । అనాథం బ్రాహ్మణం ప్రేతం యేవహన్తి ద్విజాతయః॥ పదేపదేయజ్ఞఫలమానుపూర్వ్యాల్లభన్తితే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ సన్యాసినాంతు సంస్కర్తుర్నాశౌచం నోదకక్రియా । అశ్వమేధ ఫలం తస్య భవేన్నాస్త్యత్రసంశయః ॥ * ॥

మూ — హీనవర్ణోపస్పర్శనే తజ్జాత్యుక్తమాశౌచంచ .

వ్యా — హీనవర్ణః - బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదిః, క్షత్రియస్య వైశ్యాదిః, వైశ్యస్యశూద్రః । ఉపస్పర్శనమత్ర దహన వహనాలఙ్కరణాది తజ్జాత్యుక్తమ్ । యద్యజ్జాతీయం శవంనిర్హరతి.తత్తచ్ఛవజాత్యుక్తం నిర్హర్తురాశౌచమ్ । అత్ర గౌతమః ॥ వా ॥ అవరశ్చేద్వర్ణః పూర్వంవర్ణముపస్పృశేత్పూర్వోవాఽవరం తత్ర శవోక్తమాశౌచమ్ ॥ * ॥ చశబ్దాద్బహిర్వాస పఞ్చగవ్య ప్రాశన కృచ్ఛ్రాచరణంచ । అత్రగోబలీవర్ద న్యాయేన "యద్యజ్ఞాతయోవాహకాః" ఇత్యాదిసూత్రత్రయంసజాతీయం ద్రష్టవ్యమ్ । తచ్చ బహిర్వాస గ్రామవాస ప్రేతాన్న భోజనాది భేదేనాశౌచాది వైషమ్యమాశౌచ శతకే తద్వ్యాఖ్యానేచ స్పష్టమ్.

మూ — భృతిగ్రహణేతు సవర్ణస్య స్వజాత్యుక్తమన్యస్య తత్తజ్జాత్యుక్తాద్ద్విగుణమాశౌచంచ .

వ్యా — భృతిం గృహీత్వా బ్రాహ్మణశవనిర్హారే బ్రాహ్మణస్య దశరాత్రమ్ । ఏవం క్షత్రియాదిష్వపి । క్షత్రియాదిశవనిర్హారే బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాది జాత్యుక్తాశౌచాద్ద్విగుణమ్ । "షోడశరాత్రం క్షత్రియస్య వింశతి రాత్రం వైశ్యస్య మాసం శూద్రస్య" ఇతిపైఠీనస్యాదిభిస్తత్తజ్జాత్యుక్తాద్ద్విగుణంద్వాత్రింశాదిదినాన్యాశౌచం భవతీత్యర్థః । క్షత్రియాదౌ ద్వాదశాహాది స్మరణమభిషిక్త క్షత్రియాది విషయత్వేన వ్యవస్థితమ్ । అత్రగౌతమః ॥ వా ॥ ప్రేతోపస్పర్శనే దశరాత్రమాశౌచమభిసన్ధాయచేదుక్తం వైశ్యశూద్రయోః ॥ * ॥ అభిసన్ధాయ - దృష్టమఙ్గీకృత్య, బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణశవనిర్హారవిషయమిదమ్ । ఉక్తమ్ - "॥ శ్లో ॥ వైశ్యేవింశతిరాత్రంస్యాన్మాసంశూద్రేతుశుద్ధయే ॥" ఇతి హారీతాదిభిరుక్తంస్యాదిత్యర్థః । హారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ అవరశ్చేద్వరంవర్ణం వరోవాప్యవరంయది । వహే

చ్ఛవవదాశౌచం దృష్టార్థే ద్విగుణంభవేత్ ॥ * ॥ ఇతి । శవవత్ - శవజాతు్యక్తవత్ । తథావృద్ధపరాశరః ॥ శ్లో ॥ యోఽసవర్ణమమూల్యేన నీత్వా ప్రేతందహేన్నరః । ఆశౌచంతుభవేత్తస్య ప్రేతజాతిసమఃంతదా ॥ * ॥

మూ — యో హీనజాత్యౌర్ధ్వదైహికంకుర్యాత్సచ స్వయం హీనజాతిస్స్యాత్.

వ్యా — మరీచిః ॥ శ్లో ॥ విప్రాదిహీనవర్ణస్య యఃకుర్యాదౌర్ధ్వదైహికమ్ । తత్తద్వర్ణమసౌయాయాదిహలోకేపరత్రచ ॥ * ॥

మూ — ప్రాగుపనయనాత్కన్యాబాలయోః "అస్మాత్త్వమధిజాతోస్యయంత్వత్" ఇతిమన్త్రేణైవ దాహోనాన్య త్వశ్చాత్పుప్రస్తాచ్చ కర్మాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాత్.

వ్యా — వివాహ ఏవకన్యాయా ఉపనయనమ్, " ॥ శ్లో ॥ వైవాహికోవిధిః స్త్రీణామౌపనాయనికఃస్మృతః । " ఇతిమనుస్మృతేః । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥అనుపేతానాం కన్యాశ్చ పునర్దహన మన్త్రేణైవదహేయుః ॥ * ॥ ఇతి । "అత్రావధారణేన దాహోత్ప్రాక్త నంచోపరితనంచోపస్థానాన్తం కర్మనాస్తీత్యర్థోదర్శితః " ఇతి భాష్యేభాషితమ్.

అత్రాపిభూసంస్కారాదికమవిరుద్ధంచేత్యాహభాష్యం తదాహ—

మూ — అత్రాపి భూసంస్కారోహిరణ్యశకలనిధానంచావిరుద్ధమ్.

వ్యా — అత్రాపి - కన్యానుపనీత విషయేపి । ఇదమయుక్తమ్, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాదిత్యుక్తేః । మైవమ్, దాహమన్త్రవ్యతిరిక్తమన్త్రయోగనిషేధాత్ । తర్హిసర్వంతూష్ణీం ప్రసజ్యతఇతిచేన్న, బాష్యవిరోధాదాచారాభావాచ్చ । విధౌచ ॥ వా ॥ అనుపనీతానాం కుమారీణాంసమ్మార్జన దహనేసమన్త్రకేకుర్యాత్ ॥ * ॥ అస్మాకంతుతూష్ణీమేవ సమ్మార్జనమ్.

మూ — దాహనిబన్ధనత్వాత్పిణ్డోదక దానంకార్యమ్.

వ్యా — దాహనిబన్ధనత్వం దాహాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వమ్, " ఉదక గ్రహణం తత్సహచర్యాదగ్నిసంస్కారస్య " ఇతివిజ్ఞానేశ్వరేణసాహచర్యశబ్దప్రయోగాత్ । స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ దాహోదేవోదకం పిణ్డంపఞ్చమాబ్దాదిసఞ్చయః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శేచ ॥ శ్లో ॥ అగ్నినాసంస్కృతస్యోక్తాపిణ్డదానోదకక్రియా ॥ * ॥ అతోదాహే సత్యేవోదకంనా

వ్యర్థేతిసిద్ధమ్.

అత్ర దాహఖననత్యాగానాం విషయభేదేన వ్యవస్థామాహ —

మూ — ప్రాగ్దశాహాన్మృతం బాలం సంస్నాప్యాలంకృత్య ఘృతేనాభ్యజ్య నిఖనేత్తతో ఽర్వాగ్దన్తజననాన్నిఖనేద్దహేద్వా। తతశ్చౌలాత్త్రివర్షాద్వా పూర్వం నిఖనేద్దహేదరణ్యే కాష్ఠవత్త్యజేద్వా నాత్ర ఖననత్యాగయోరుదకమ్.

వ్యా — తతః - దశాహాదూర్ధ్వమ్, తతః - దన్తజననాత్పరమ్। అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఊనద్వివార్షికం ప్రేతం నిఖనేన్నోదకం తతః। ఆశ్మశానాదనువ్రజ్య ఇతరో జ్ఞాతిభిర్వృతః ॥ యమసూక్తం తథా గాథాం జపద్భిర్లౌకికాగ్నినా। స దగ్ధవ్య ఉపేతశ్చేదాహితాగ్న్యావృతార్థవత్ ॥ * ॥ ఇతరః - ఊనద్వివార్షికాదితరః పూర్ణద్వివర్షః। అయం జ్ఞాతిభిస్సపిణ్డైస్సమానోదకైశ్చ జ్యేష్ఠపురస్సరైః శ్మశానపర్యన్తమనుగన్తవ్యః। ఉపనీతస్తు ఆహితాగ్నేః, ఆవృతా - దాహప్రక్రియయా, స్వగృహ్యోక్తవిధినా లౌకికేనైవాగ్నినా దగ్ధవ్యః। అర్థవత్, ప్రయోజనవత్। అయమర్థః — యదస్యక్లృప్తద్వారం కార్యరూపం ప్రయోజనం సమ్భవతి భూమిజోషణప్రోక్షణాది తదుపాదేయమ్, యత్త్వనక్లృప్తప్రయోజనం పాత్రప్రయోగాది తన్నివర్తతే; అనాహితాగ్నేరేకే నేత్యుపపాదితాల్లౌకికాగ్నివిధానాదనాహితాగ్నేశ్చ స్వగృహ్యోక్తాగ్నివిధానాచ్చాపహృతప్రయోజనత్వేనాహవనీయాదేరపి నివృత్తిరితి। మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాత్రివర్షస్య కర్తవ్యా బాన్ధవైరుదకక్రియా। జాతదన్తస్య వా కుర్యాన్నామ్ని వాపి కృతే సతి ॥ * ॥ లోకాక్షిశ్చ ॥ శ్లో ॥ తూష్ణీమేవోదకం కుర్యాత్తూష్ణీం సంస్కారమేవ చ। సర్వేషాం కృతచౌలానామన్యత్రాపీచ్ఛయా ద్వయమ్ ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ ఉదకగ్రహణం సాహచర్యాదగ్నిసంస్కారస్యాప్యుపలక్షణమ్, నాత్రివర్షస్యేతి వచనాత్కులధర్మాపేక్షయా చూడోత్కర్షేఽపి వర్షత్రయాదూర్ధ్వమగ్న్యుదకదానాది నియమోఽవగమ్యతే, లోకాక్షివచనాద్వర్షత్రయాత్ప్రాగపి కృతచౌలస్య తయోర్నియమ ఇతి వివేచనీయమ్, చౌలకర్మోత్తరకాలం నియమేనాగ్న్యుదకదానం కార్యమ్, అన్యత్రాపి - నామకరణాదూర్ధ్వం

కృతచౌలేఽపి, ఇచ్ఛయా - ప్రేతాభ్యుదయ కామనయా, ద్వయమ् -
అగ్న్యుదక దానాత్మకమ్, తూష్ణీం కార్యమ్, ననియమేనేతి వికల్పః ॥*॥
ఇతి। ఊనద్వివార్షికమితి సంస్కారస్య కాలనిబన్ధనత్వమ్, సర్వేషాంకృ
తచౌలానామితి చౌలనిబన్ధనత్వంచ స్మర్యతే; తదవలమ్బ్య నేనచౌలాత్త్రి
వర్షాద్వేత్యుక్తమ్। తతశ్చ ఏకాదశాహాదూర్ధ్వం చౌలాదర్వాక్ఖననందా
హస్త్యాగశ్చ త్రయం విహితమ్, తత్రఖననత్యాగయోరుదకదానం నా
స్త్యేవ। యథామనుః ॥ శ్లో ॥ ఊనద్వివార్షికం ప్రేతం నిదధ్యుర్బాన్ధ
వాబహిః। అలఙ్కృత్యశుచౌభూమావస్థిసఞ్చయనాదృతే ॥ నాస్యకా
ర్యోఽగ్నిసంస్కారో నచకార్యోదకక్రియా। అరణ్యే కాష్ఠవత్త్యక్త్వా ని
క్షిపేత్త్ర్యహమేవచ ॥*॥ తం గన్ధమాల్యాదిభిరలఙ్కృత్య శ్మశానా
దన్యత్రాస్థిసఞ్చయన రహితాయాం శుచౌభూమౌ గ్రామాద్బహిర్నిఖ
నేదిత్యర్థః। అత్ర త్యాగస్య పృథక్సంస్కారత్వం విజ్ఞానేశ్వరో నస్పృశ్య
తి। ఏవంహి సతస్యార్థమాహ। అరణ్యే కాష్ఠవత్త్యక్త్వేత్యస్యాయమర్థః—
యథాఽరణ్యే కాష్ఠంత్యక్త్వోదాసీనాస్తద్విషయేభవన్తి తథోనద్వివర్షేఽ
పి ఖాతాయాం భూమౌ పరిత్యజ్య తద్విషయశ్రాద్ధాద్యౌర్ధ్వదైహికేషూ
దాసీనైర్భవితవ్యమిత్యాచారాది ప్రాప్తశ్రాద్ధాద్యభావోఽనేన దృష్టాన్తే
న సూచ్యతఇతి। యమః ॥ శ్లో ॥ ఊనద్వివార్షికం ప్రేతం ఘృతాక్తం
నిఖనేద్భువి। యమగాథాం గాయమానో యమసూక్తమనుస్మరన్ ॥*॥
"పరేయువాంసమ్" ఇత్యాది యమసూక్తమ్, యమదైవత్యాశ్చ గా
థాః, తజ్జపస్తూపనీతవిషయః, "యమసూక్తం తథాగాథాం జపద్భిర్లౌ
కికాగ్నినా। సదగ్ధవ్యఉపేతశ్చేత్" ఇతియాజ్ఞవల్క్యస్మృతేః.

ఇదమాహ—

మూ — ఊఢోపనీతానాం విధివత్పితృమేధః.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ "సోఽయమేవం విహితఏవానాహితాగ్నేర
పాత్రచయేష్టకావర్జమ్" ఇతి, "అత్రైకేషాం కుమ్భనిధానాన్తమ్"
ఇతి, "అనాహితాగ్నౌ స్త్రియాశ్చ" ఇతి, "స్త్రియాశ్చ దహన
కల్పేన కల్పేరన్" ఇతిచ। సోయమితి, "అథాతస్సైతృమెధికం దహ
నమ్" ఇత్యాదినోక్తఃపితృమెధఇత్యర్థః। సతుపాత్రచయేష్టకావర్జమా
హితాగ్నేర్దాహప్రకారేణానాహితాగ్నేర్విహితఇత్యర్థః.

నను, "స్త్రియాశ్చైవమ్" ఇతిపితృమేధోనిర్దిష్టః, "ఊనద్వివార్షికమ్" "నాత్రివర్షస్య" ఇతిచ దాహోనిషిధ్యతే, త్రివర్షాత్పూర్వమూఢాయాఃకథంసంస్కారఇత్యత్రాహ —

మూ — నాత్రవయఃకారణమ్.

వ్యా — ఊఢావిషయే వయఃకారణం నభవతి । అత్ర స్మృత్యన్తరమ్ ॥ శ్లో ॥ త్రివర్షాత్ప్రాగ్వివాహేఽపి మరణం యాతికన్యకా । నిఖనేద్వోత్క్షిపేద్వాపి పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ * ॥

అనాశ్రమిత్వేనాశ్రమకర్మానధికారాద్విధవావిధురయోర్విధివద్దాహచోద్యం నిరస్యతి —

మూ — విధవానాం విధురాణాంచ,

వ్యా — విధివత్పితృమేధఇతిచకారేణానుకృష్యతే । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ యద్యాహితాగ్నిరుత్సృష్టాగ్నిర్విచ్ఛిన్నాగ్నిర్విధురాగ్నిర్వాప్రమీయేత - ప్రేతేమాతాత్య ఇత్యేతదాది కర్మప్రతిపాద్యతే ॥*॥ ఇతి । "॥శ్లో॥ సపద్ధవ్యఉపేతశ్చేదాహితాగ్న్యావృతార్థవత్ ।" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః । ఆహితాగ్నిర్విధురశ్చేదగ్నిత్రయముత్పాద్య విధివద్దాహఃకార్యః, అనాహితాగ్నేస్తు ఉత్తపనేనేతి భేదః, ప్రేతేమాతాత్యఇత్యాది సమానముభయోః । నన్వాహితాగ్నేరగ్నిత్రయోత్పాదన వదనాహితాగ్నేరప్యౌపాసనాగ్నిముత్పాద్య తేనైవ దాహఃకార్యఇతిచేన్న, "నతమన్యేనత్రేతాగ్నిభ్యోదహన్తీతి విజ్ఞాయతే చాధానప్రభృతి యజమానపవాగ్నయో భవన్తీతివిజ్ఞాయతే" ఇతి సూత్రకారేణ తత్ర హేతూపన్యాసాత్త్రేతాగ్నివ్యతిరిక్తాగ్నినాదాహనిషేధాచ్చ తస్య, తద్యుక్తమ్, విధురస్యానాహితాగ్నేస్తథావిధ్యభావాల్లౌకికాగ్నివిధానాచ్చ । తథావక్ష్యతే.

మూ — సజల్పపిణ్డోదక దానాదౌ లిఙ్గభేదః స్త్రీణాం నమన్త్రేషు లిఙ్గభేదః, శవపరత్వాత్తేషామ్.

వ్యా — అస్యాఃప్రేతకర్మ, ఇమాంపితృమేధకర్మణా, అస్యైప్రేతాయై, ఇత్యాదిషు లిఙ్గభేదః, "మైనమగ్నే" ఇత్యాదౌ లిఙ్గభేదోనాస్తీత్యర్థః । "శవపరత్వాత్తేషాం మన్త్రాణామ్" ఇతిభాష్యమ్ ॥ అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ స్త్రియాశ్చైవం పుంలిఙ్గవచనవర్జమ్ ॥ * ॥ ఇతి ।

విషయవ్యవస్థయాఽగ్నిభేదమాహ —

మూ — ఆహితాగ్నిం త్రిభిరగ్నిభిర్దహేద్గృహ్యాగ్నినాఽనాహితాగ్నిం కన్యామనుపనీతం విధవాంవిధురం లౌకికేనేతిమనువృద్ధయాజ్ఞవల్క్యౌ, నిర్మన్థ్యేన పత్నీముత్తపనేనేతరానిత్యాపస్తమ్బః, దర్భముష్టిత్రయేణ క్రమాత్ప్రివర్తితోఽగ్నిరుత్తప నాగ్నిః, విధవా విధురానుపనీతానుత్తపనాది భిరిత్యేకే.

వ్యా — అత్రబోధాయనః ॥ వా ॥ ఆహితాగ్నిమగ్నిభిర్దహతి యజ్ఞపాత్రైశ్చ గృహస్థమౌపాసనాగ్నినాబ్రహ్మచారిణం కపాలాగ్నినాఽన్యానుత్తపనేన ॥ * ॥ అత్రగృహస్థగ్రహణాద్విధురస్యౌపాసనాగ్నిప్రసఙ్గో గర్భస్రావగతః ॥ మనువృద్ధయాజ్ఞవల్క్యౌచ ॥ శ్లో ॥ ఆహితాగ్నిర్యథాన్యాయందగ్ధవ్యః స్త్రిభిరగ్నిభిః । అనాహితాగ్నిరేకేన లౌకికేనేతరేజనాః ॥ * ॥ ఇతరే - అనుపనీతానూఢావిధురవిధవాదయః । లౌకికాగ్నిగ్రహణేవర్జ్యానాహ దేవలః ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాగ్నిరమేధ్యాగ్నిస్సూతకాగ్నిశ్చ కర్హిచిత్ । పతితాగ్నిశ్చితాగ్నిశ్చనశిష్టగ్రహణోచితః ॥ * ॥ అమేధ్యాగ్నిః - షణ్డపాషణ్డపతితవ్రాత్యాద్యగ్నిః । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యామనుపనీతంచ అస్మాత్త్వమితిమన్త్రితః । లౌకికేన దహేదేతావుత్తప్తేనాగ్నినాఽథవా ॥ * ॥ విధౌచ ॥ వా ॥ కపాలసాన్తపనాగ్నిభ్యామితరయోరగ్నినాబ్రహ్మచారిణం కపాలసాన్తపనీయోత్తపనీయేనేతరాన్ స్త్రియంచ ॥ * ॥ నాస్మాకం స్వల్పోఽపి వికల్పఃకల్ప్యతే "ఔపాసనేనాహితాగ్నిందహన్తినిర్మన్థ్యేన పత్నీముత్తపనేనేతరాన్" ఇత్యస్మాకమవిశేషేణ స్మరణాత్ । అత్ర యది జాతారణిర్నాస్త్యుత్తపనేనైవ దాహః పత్న్యాస్తత్సద్భావేతు మథితేనైవతాందహేత్తస్యాగ్నిసమ్పాద్య కార్యమాత్రార్థత్వేనోత్పత్తేః । ఉత్తపనీయః - " ॥ శ్లో ॥ దర్భేష్వగ్నింసమారోప్యపునర్దర్భేషు సంస్థితః । పునర్ముష్ట్యన్తరారూఢో వహ్నిరుత్తపనాహ్వయః । " ఇత్యుక్తలక్షణః । అతోబ్రహ్మచారి విధురాదీనుత్తపనేనైవ దహేన్నాగ్న్యన్తరేణేత్యాపస్తమ్బానామయంఘట్టాపక్షః.

మూ — పూర్వమృతాం పత్నీమౌపాసనాగ్నినా దహేదగ్నిహోత్రేణవా.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ తయోర్యఃపూర్వం మ్రియేత యజమానఃపత్నీవాతస్యాగ్ని త్రయేణ పితృ మేధస్సంపద్యతే యఃపశ్చాత్తస్యౌపాసనేన ॥ * ॥ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ దాహయిత్వాఽగ్నిహోత్రేణ స్త్రియంవృత్తవతీంపతిః । ఆహరేద్విధివద్దారానగ్నీంశ్చైవావిలమ్బయన్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ పత్న్యైరేకాయదిమృతా తాందగ్ధ్వాస్మార్తవహ్నినా । ఆదధీతాన్యయాసార్ధ మాధాన విధినాగృహీ ॥ * ॥ అతస్స్వస్మాద్వాపత్న్యన్తరాద్వాపూర్వంమృతాం భార్యామనాహితాగ్నిరౌపాసనాగ్నినా దహేదగ్నిహోత్రేణాహితాగ్నిరితిసిద్ధమ్ .

అత్రవిశేషమాహ —

మూ — "నాగ్నిహోత్రేణ దహేదనధికృతాం కనిష్ఠాంశఙ్కితాం జ్యేష్ఠాంచ" ఇతి దేవలః .

వ్యా — "॥ శ్లో ॥ ద్వితీయాంవైతు యోభార్యాం దహేద్వైతానికాగ్నిభిః । తిష్ఠన్త్యాం ప్రథమాయాంతు సురాపానసమంహితత్ ।" తథా "॥ శ్లో ॥ మృతాయాంతుద్వితీయాయాంయోఽగ్నిహోత్రం సముత్సృజేత్ । బ్రహ్మోజ్ఝంతం విజానీయాద్యశ్చకామాత్సముత్సృజేత్ ॥" ఇదంవచనద్వయం శఙ్కితస్త్రీవిషయమ్, ఆధానానధికృత స్త్రీవిషయం వేతివ్యాఖ్యాతంవిజ్ఞానేశ్వరేణ । యత్తుభరద్వాజోక్తమ్ ॥ వా ॥ యజమానస్యైవాగ్నిత్రయమ్ ॥ * ॥ ఇతి, యచ్చవిష్ణూక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ మృతాయామపి భార్యాయాం వైతానాగ్నింతునత్యజేత్ । ఉపాధినాపి తత్కర్మయావజ్జీవంసమాచరేత్ ॥ అన్యేకుశమయీం భార్యాంకృత్వాతుగృహమేధినః । అగ్నిహోత్రముపాసన్తేయావజ్జీవమతన్ద్రితాః ॥ * ॥ఇతితద్వయముక్తవిషయమేవ, అన్యథా "యఃపూర్వంమ్రియేత" "స్త్రియంవృత్తవతీమ్" ఇత్యాది వచనవిరోధస్స్యాత్ । అత్రవృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥ బహుపత్నీకపక్షేతుజ్యేష్ఠాచేత్పూర్వమారిణీ । తాందహేదగ్నిహోత్రేణనిర్మథ్యేనతథేతరాః ॥ * ॥ అత్ర "స్త్రియాశ్చైవమ్" ఇతిమన్త్రవత్పితృమేధాతిదేశాత్, "॥ శ్లో ॥ గర్భాధానాది సంస్కారాఃకార్యామన్త్రవిధానతః ॥ శ్లో ॥ స్త్రీణాంమన్త్రవతఃకార్యా యథాకాలం యథావిధి ॥ శ్లో ॥ తూష్ణీమేతాఃక్రియాస్త్రీణాం వివాహస్తుసమన్త్రకః ।" ఇతినారదీయ యాజ్ఞ

వల్కృద్యది వచనంవివాహవ్యతిరిక్త విషయ వదౌర్ధ్వదైహిక వ్యతిరిక్తసంస్కారవిషయమ్ । నను "పుంలిఙ్గవపన వర్జమిత్యేకే" ఇత్యేకేషాంపక్షే పుంలిఙ్గవపన వర్జనవన్నారదాదిమతే పునరమన్త్రిక మౌర్ధ్వదైహికం స్త్రీణామితిచేన్న, జాతకాదిసంస్కారవిషయత్వాత్తస్య "స్త్రియాశ్చైవమ్" ఇత్యత్రసూత్రె తూష్ణీమిత్యనుక్తే రాచారాభావాచ్చ । తస్మాత్సర్వేషామపిపక్షే "అనాహితాగ్నే స్త్రియాశ్చ" ఇతిస్మరణాద్విధవదేవౌర్ధ్వదైహికం స్త్రియాశ్చసిద్ధమ్.

మూ — రాత్రావపి దాహోదకేవిదధ్యాత్,

వ్యా — తత్కాలవిషయమిదమ్ । శ్రీధరీయె ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌదగ్ధ్వాతు పిణ్డాన్తం కుర్యాద్వపనవర్జితమ్ । శ్వస్తదావపనంకార్యమేషధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ రాత్రావపిచదాహాన్తం కృత్వాచైవోదకక్రియామ్ । వపనంనెష్యతెరాత్రౌ శ్వఃకార్యావపనక్రియా ॥ * ॥

అతీతే నిషేధమాహ —

మూ — అతీతే ప్రేతకార్యంనారభేత.

వ్యా — కాలదీపె ॥ శ్లో ॥ దివాస్యుర్నవదేశాప్తిబీజావాపనసంస్క్రియాః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ దివైవప్రేతకార్యంస్యాన్నాపరాహ్ణేఽస్థిసఞ్చయః । రాత్రిదాహేతుపిణ్డాన్తం కుర్యాత్పిణ్డోదకక్రియామ్ ॥ * ॥ శ్రీధరీయెచ ॥ శ్లో ॥ శుభేక్షణంతథావర్జ్యం సర్వేవ్యయవినాశదాః । రాత్రౌనకుర్యాత్ప్రేతస్య సన్ధ్యయోరుభయోఃక్రియాః ॥ * ॥ అనేనతర్పణెప్రారబ్ధేఽపి దైవాద్దినేఽతీతె సన్ధ్యయోరాత్రౌచ నప్రేతకార్యంకార్యమ్, అపితుశ్వస్సహైవ.

మూ — నిన్ద్యర్క్షతిథివారాదిషు మరణేదాహేచ బ్రాహ్మణేభ్యశ్శక్తితోదత్త్వాఽనుజ్ఞాప్య తద్దోషం నాశయేయుః.

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ భద్రేభూమిప్రదానంస్యాత్త్రిపదర్క్షేహిరణ్యకమ్ । వారేవారాధిదైవత్యం నదోషఃపరికీర్తితః ॥ * ॥ ప్రత్యక్షమరణే నాస్తిదోష ఇతివక్ష్యతే । తథాపి శఙ్కాకాలే శావాఽపగమనాయ మనఃప్రీతయేచ మహదనుగ్రహఃకారయితవ్య ఇత్యుచ్యతే, యతశ్శిష్టాఏవమాచరన్తి । అత్రపరాశరః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాజఙ్గమంతీర్థం త్రిషులోకే

షు విశ్రుతమ్ । తేషాం వాక్యోదకేనైవ శుధ్యన్తి మలినా జనాః ॥ * ॥

. అస్నాత్వానుగన్తుర్గ్రామప్రవేశే ప్రాయశ్చిత్తపరం స్మృత్యన్తరవచనముదాహరతి —

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ అస్నాత్వా చేద్విశేద్గ్రామం శ్మశానాద్బుద్ధిపూర్వకమ్ । త్రిరాత్రేణ విశుద్ధిస్స్యాదమత్యాఽహ్నా విశుద్ధ్యతి ॥ ” ఇతి స్మరణాదస్నాత్వా గ్రామం న ప్రవిశేయుః .

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ స్త్రియోఽగ్రే ॥ * ॥ ఇతి । కవషశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రవేశనాదికం కార్యం దాహకేనైవ నక్వచిత్ । అనుగన్త్రీ చ వోఢ్రీ చ పురా స్నానాచ్చ యోషితామ్ ॥ * ॥

ఇదమాహ —

మూ — యోషిత్సు స్నాత్వా గ్రామం ప్రవిష్టాసు జ్ఞాతయోఽన్యే చ త్రయోదశవారం నిమజ్యాగ్నింస్పృష్ట్వా ఘృతం ప్రాశ్య పునస్స్నాత్వా త్రీన్ ప్రాణాయామాన్ కుర్యుః .

వ్యా — అత్ర భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనే చైవం త్రయోదశ నిమజ్య చ । ఆచమ్య ప్రయతః పశ్చాత్స్నానం విధివదాచరేత్ ॥ * ॥ యత్త్వ ఖణ్డాదర్శోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యం నిహన్త్యేవ స్నానేనైకేన మానవః । ద్వితీయేన నిమజ్జేన నిర్మలత్వం భవేద్ధ్రువమ్ ॥ తృతీయేనాతితృప్తిస్స్యాన్నిమజ్జనఫలం త్విదమ్ ॥ * ॥ తన్నిత్యస్నానవిషయమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అనుగమ్యేచ్ఛయా స్నాత్వా స్పృష్ట్వాఽగ్నిం ఘృతభుక్ఛుచిః ॥ * ॥ మాణ్డవ్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ శవేన సహ గత్వా తు జ్ఞాతిరజ్ఞాతిరిచ్ఛయా । స్నాత్వా స్పృష్ట్వా తు జ్వలనం ఘృతం ప్రాశ్య విశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ అతోఽనుగమనే తదభావే చ జ్ఞాతజ్ఞాతయోరగ్నిస్పర్శనఘృతప్రాశనే భవతః । తథా స్మృత్యన్తరమ్ ॥ శ్లో ॥ మృతముద్దిశ్య యో గచ్ఛేద్ఘృతప్రాశనమాచరేత్ । వర్జయేత్తదహోరాత్రం జపహోమార్చనాదికమ్ ॥ * ॥ కవషః ॥ శ్లో ॥ అనుగమ్య శవం బుద్ధ్యా స్నాత్వా స్పృష్ట్వా హుతాశనమ్ । సర్పిః ప్రాశ్య పునస్స్నాత్వా ప్రాణాయామైర్విశుద్ధ్యతి ॥ * ॥ ఉశనాఽపి ॥ శ్లో ॥ అనుగమ్య మృతం ప్రేతం జ్ఞాతీనప్యనుసృత్య చ । స్నాత్వా ఘృతం చ భక్షిత్వా పునస్స్నానం సమాచరేత్ ॥ * ॥ అతః కేషాంచిత్పునస్స్నానే

ప్రమాణాభావవచనమజ్ఞానకృతమేవ । అత్రజాబాలిర్విశేషమాహ ॥ శ్లో ॥ మృతంబాలంచవృద్ధంచానాథం విప్రమనువ్రజన్ । ద్విజస్స్నానేన శుద్ధ్యేత్తు ఘృతస్యప్రాశనం వినా ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ అనాథమనుపేతంచ ప్రేతం కన్యామనువ్రజన్ । అనూచానంక్రతుశ్రేష్ఠం నప్రాశ్నీయాద్ఘృతం ద్విజః ॥ * ॥ " బాలాదిష్వకరణే శోధనమకరణే నప్రత్యవాయః " ఇతిగ్రన్థేషూక్తేశ్శోధనస్యేష్టత్వాదస్మాభిర్నాభ్యధాయి, యతో బాలాదిష్వప్యగ్నిస్పర్శనం ఘృతప్రాశనంచ శిష్టా ఆచరన్తి । పునస్స్నానంచ స్మృత్యన్తరేవిహితమ్ ॥ శ్లో ॥ శవానుగమనే ఘాటే పునస్స్నానంవిధీయతే । ఆర్ద్రవస్త్రం పరిత్యజ్య శుష్కవస్త్రేణమజ్జనమ్ ॥ * ॥ కథంచిద్ఘృతాగ్న్యసంభవే " ॥ శ్లో ॥ అగ్న్యభావేఘృతాభావేసచేలస్నానమాచరేత్ । అభిమన్త్ర్యతుగాయత్ర్యాదశకృత్వోయథావిధి ॥ అర్ఘ్యాఞ్జలిమపః పీత్వాసర్వపాపైః ప్రముచ్యతే । " ఇతిస్మృత్యన్తరోక్తంద్రష్టవ్యమ్.

నైమిత్తికతర్పణేషు క్వచిదపవాదమాహ —

మూ — అత్రప్రేతస్నానే సర్వేషాంతర్పణంనవిద్యతే, స్మృతిభిర్నిషిద్ధత్వాత్.

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ నిత్యంనైమిత్తికం కామ్యం త్రివిధంస్నానముచ్యతే । తర్పణంత్రివిధస్యాపిఅఙ్గత్వేనప్రకీర్తితమ్ ॥ " ఇతిస్మృతమ్। నైమిత్తికస్నానాఙ్గ తర్పణ మత్రనిషిధ్యతే । తథాస్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ అజీర్ణేఽభ్యుదితేవాన్తే త్వశ్రుపాతే క్షురేభగే । స్నానంనైమిత్తికం జ్ఞేయందేవర్షి పితృవర్జితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అశ్రుపాతః - ఆతురవ్యఞ్జనమ్ ॥ స్మృత్యర్థసారేచ ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనస్నానే నాఘమర్షణతర్పణే । అజీర్ణేఽభ్యుదితేఘాటే పునస్స్నానేతు తేస్మృతే ॥ * ॥ " పశ్చాత్స్నానం విధివదాచరేత్ " ఇతి భరద్వాజః.

ఏవం శుద్ధ్యర్థంస్నాత్వాఽనన్తరమేవ వపనంకర్తవ్యమిత్యాహ —

మూ — అథానుభావినోవపన్తి.

వ్యా — అథ - స్నానానన్తరమ్, అస్నాత్వా స్వయమశుద్ధశూద్రాదిస్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తం భవేత్ । తథాదేవలః ॥ శ్లో ॥ అశుద్ధాన్స్వయమప్యేతానశుద్ధస్తు యదిస్పృశేత్ । విశుధ్యత్యుపవాసేన తథాకృచ్ఛ్రేణ

వాపునః ॥ * ॥ అజ్ఞానస్పర్శే ఉపవాసః, కామతస్స్పర్శే కృచ్ఛ్రమ్ । తథాఽఽగ్నేయపురాణే ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితాదీంశ్చ కామాద్యస్సంస్పృశేద్ద్విజః । ఉచ్ఛిష్టస్తత్రకుర్వీత ప్రాజాపత్యం విశుద్ధయే ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అనుచ్ఛిష్టేనసంస్పృష్టే స్నానంయేన విధీయతే । తేనోచ్ఛిష్టేనసంస్పృష్టః ప్రాజాపత్యేన శుద్ధ్యతి ॥ * ॥ అతఏవ బోధాయనీయే ॥ వా ॥ సచేలాదక్షిణాముఖాస్సకృత్త్రిర్వా ఆప్లవన్తే ॥ * ॥ ఇతి స్నానంవిధాయానన్తరమేవ ॥ వా ॥ ఏతస్మిన్కాలేఽస్యామాత్యాః కేశశ్మశ్రూణివపన్తి ॥ * ॥ ఇతి వపనంవిహితమ్ । తథాఽఽపస్తమ్బశ్చ ॥ వా ॥ తేషుచోదకోపస్పర్శనం తావన్తంకాలమనుభావినాంచ పరివాపనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అతఃప్రాయశ్చిత్తప్రసక్తేస్స్నానానన్తరమేవానుభావినోవాపయేయుః ॥ అత్రఏవ స్తీత్యన్తర్భావితోఽయంణిచ్ । అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ శావందుఃఖమనుభవన్తీత్యనుభావినస్సపిణ్డాః, తేషాంచావిశేషేణ వపనండతాల్పవయసామిత్యాకాఙ్క్షాయామిదమేవోపతిష్ఠతే, "అనుభావినాంచ పరివాపనమ్" ఇతి, అనుపశ్చాద్భవన్తీత్యనుభావినోమృతాపేక్షయాఽల్పవయసస్తేషాం పరివాపనమితి, అనుభావినః పుత్రాదయఇతికేచిన్మన్యన్తే "॥ శ్లో ॥ గఙ్గాయాంభాస్కరక్షేత్రే మాతాపిత్రోర్గురోర్మృతౌ । ఆధానే సోమయాగేచ వపనంసప్తసుస్మృతమ్ ॥" ఇతినియమదర్శనాత్ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరస్య ఇష్టమేవాదూషితత్వాత్ । విజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహని కర్తవ్యంక్షురకర్మప్రయత్నతః । తృతీయే పఞ్చమేవాపిసప్తమేవాఽఽప్రదానతః ॥ శ్రాద్ధప్రదానాదర్వాక్స్యాన్నియమః ॥ * ॥ ఇతి । ఇదంచాసన్నిధానవిషయమ్, సన్నిధౌతు ప్రథమేఽహనిచావశ్యం కర్తవ్యమ్, ఇదంచోపరిష్టాత్స్పష్టంవక్ష్యతే.

కనిష్ఠానాంసర్వేషాంసపిణ్డానాం వపనమిత్యత్రప్రమాణాన్తరంచాస్తీత్యాహ—

మూ — అత్రోదాహరన్తి " ॥ శ్లో ॥ జ్ఞాతయస్సప్తమాదర్వాక్కనిష్ఠాదశమేఽహని । వాపయేయుశ్చ తేసర్వేకర్తారంచ సహసర్వదా ॥" ఇతివసిష్ఠః.

వ్యా — వసిష్ఠగ్రహణంపూజార్థమ్.

ఇతిద్వితీయఃఖణ్డః.

తృతీయఃఖణ్డః.

అత్రప్రేతకృత్యేఽవశ్యం కర్తవ్యత్వేన యానికర్మాణి మహర్షయ ఉపదిశన్తి అవశ్యం జ్ఞాతవ్యత్వాత్తానిపరిభాషిష్యామహ ఇత్యాహ—

మూ — యాన్యత్రోపదిశన్తి తాన్యవశ్యంబోద్ధవ్యాని వక్ష్యామః.

వ్యా — “ ॥ శ్లో ॥ విస్తీర్యహిమహాగ్రన్థమృషిస్సంక్షేపమబ్రవీత్ । ఇష్టంహివిదుషాంలోకే సమాసవ్యాసధారణమ్ ॥ ” ఇతి మహాభారతవచనరీత్యామహర్షిభిస్తత్ర తత్రస్మృతిషు సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముక్తానర్థానత్రసఙ్గృహ్య ప్రదర్శయిష్యామ ఇత్యర్థః । ననుశాస్త్రాణామన్యోన్య విరోధాద్విశేషతోగృహ్యాణాం మిథోవిరుద్ధత్వాత్కథం తత్సఙ్గ్రహః, యదిశాస్త్రమన్తరేణ తర్హిసఙ్గ్రహస్యైవాప్రామాణ్యం ప్రసజ్యేత, “ ॥ శ్లో ॥ వేదాఃప్రమాణంస్మృతయఃప్రమాణంధర్మార్థయుక్తం వచనంప్రమాణమ్ । యస్యప్రమాణం నభవేత్ప్రమాణం కస్తస్యకుర్యాద్వచనం ప్రమాణమ్ ॥ ” ఇతి దేవలస్మృతేః । యదితర్కన్యాయేనవినా “ సధర్మంవేదనేతరః ” ఇతిధర్మానభిజ్ఞత్వప్రసక్తేః । యదిశిష్టాచారమన్తరేణ “ ఆచారశ్చైవసాధూనామ్ ” ఇతి మన్వాదిస్మృతివిరోధప్రసక్తేః । అతః కీదృశోధర్మస్సఙ్గ్రాహ్య ఇతి చేత్, అత్రబ్రూమః — శ్రుతిస్మృతివిహితోన్యాయసిద్ధశ్శిష్టాచరితోధర్మః ప్రమాణమితి సర్వావిగీతమ్ । తథాయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాఙ్గమిశ్రితాః । వేదాస్స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్య చ చతుర్దశ ॥ * ॥ పురాణమ్-బ్రాహ్మాది, న్యాయః - పూర్వమీమాంసాపూజితస్తర్కః, మీమాంసా - వేదాన్తవాక్యార్థవిచారః, ధర్మశాస్త్రమ్ - మన్వాదిస్మృతిః, అఙ్గాని - వ్యాకరణాదీని, పురాణాదియుక్తావేదాః, విద్యానామ్- పురుషార్థజ్ఞానానామ్, ధర్మస్యచ, స్థానాని - హేతవః । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ ధర్మంజిజ్ఞాసమానానాం ప్రమాణంప్రథమంశ్రుతిః । శ్రుతిస్తు వేదోవిఖ్యాతోధర్మశాస్త్రంతువైస్మృతిః ॥ తేసర్వార్థేష్వమీమాంస్యే తాభ్యాంధర్మోహినిర్బభౌ । యోఽవమన్యేత తేచోభే హేతుశాస్త్రాశ్రయాద్విజః ॥ ససాధుభిర్బహిష్కార్యో నాస్తికోవేదనిన్దకః ॥ * ॥ హేతుశాస్త్రమ్ - తర్కశాస్త్రమ్, అతశ్శాస్త్రసిద్ధేఽర్థే హేతుశాస్త్రబలాన్నవిచికిత్సాకర్తవ్యా । “ ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యంలోకవిద్విష్టం ధర్మమప్యాచరేన్నతు । ” “ లో

కంచిద్విష్టం పఙ్క్తిత్వావర్జయన్తి" ఇత్యాదిషు లోకశబ్దశ్శ్రుతిస్మృత్యర్థదర్శనవిశిష్టజనపరః । అతోవచనసిద్ధేషు వైకల్పికేషు ధర్మేషు శిష్టాచారః ప్రమాణమ్ । తథామనుః ॥ శ్లో ॥ విద్వద్భిస్సేవితస్సద్భిర్నిత్యమద్వేషరాగిభిః । హృదయే నాభ్యనుజ్ఞాతో యోధర్మస్తంవ్యవస్యత ॥ * ॥ అతశ్శ్రుతిస్మృత్యనభిజ్ఞోక్తోర్థో నానుష్ఠేయః, తస్యానాచారత్వాత్ । తథావ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ధర్మిష్ఠానాంచ సాధూనామాచారః పరమోమతః । నాస్తికానాంచ సర్వేషాం నాచారః పరమోమతః ॥ * ॥ యస్తుశాస్త్రసిద్ధమర్థంకదర్థయతి సతు నాస్తికః । అతఏవమనుః ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యక్షమనుమానంచ శాస్త్రంచ వివిధాగమః । త్రయంసువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సుభిః ॥ అమార్గేణ ప్రవృత్తానాంవ్యాకులేన్ద్రియచేతసామ్ । నివర్తకం ధర్మశాస్త్రంవ్యాధీనామివభేషజమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాద్యపిచాత్ర ద్రష్టవ్యమ్ । అతో బాహుశ్రుత్యమేవధర్మనిర్ణయే ప్రమాణమ్ । కిఞ్చాత్ర బహువక్తవ్యమస్తి తత్సర్వమస్మాభిః కృతేస్మృతిరత్నాకరే విస్తరేణ ద్రష్టవ్యమ్ । తస్మాదస్మాభిరీదృశో ధర్మోఽత్ర సఙ్గృహ్యతే ఇతి నకశ్చిద్విరోధః.

అతఇమమర్థం ప్రతిపాదయన్నస్య ప్రశ్నస్య ప్రామాణికానాం పరిగ్రాహ్యత్వమాహ —

మూ — "॥ శ్లో ॥ ధర్మశాస్త్రరథారూఢా వేదఖడ్గధరాద్విజాః । క్రీడార్థమపియద్బ్రూయుస్సధర్మః పరమోమతః ॥" ఇతిస్మరణాత్, యఃఖలుధర్మశాస్త్రతనుత్రాణోయుక్తిపరికరయుక్తశ్శిష్టాచారసుసహాయో వేదఖడ్గం ధత్తే సఖలు సంశయాటవీం ఛినత్తి, సూక్ష్మం ధర్మతత్త్వంచ విన్దతి, నత్వనీదృశోఽన్యః ఖలు "॥ శ్లో ॥ ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మం వేదనేతరః ॥" ఇతిమనుః ప్రాహ.

వ్యా — ధర్మశాస్త్రేతీదం బౌధాయనీయమ్, యథారథారూఢస్య ఖడ్గధరస్య శూరస్య "హతస్స్వర్గం ప్రాప్స్యామి, జిత్వావామహీం భోక్ష్యామి" ఇతి రణలీలావచనం పరమధర్మస్తథా శ్రుతిస్మృతిజ్ఞస్య లీలోక్తిః, ఏవం శాస్త్రసిద్ధాం శాస్త్రవిత్ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి ఖలుశబ్దః, తనుత్రాణమ్ - కవచమ్, తస్యాత్మరక్షణార్థత్వాత్తత్త్వేన రూపణమ్, యుక్తేరుప

శాఖిత్వాత్పరికరత్వవచనమ్, త్రైవిద్యైశ్శిష్టాచారస్యైవావలమ్బనత్వాత్సహాయత్వేన గణనా, సంశయస్యాటవీత్వేన తచ్ఛేదకత్వాద్వేదస్యకుఠారత్వేన రూపణమ్ । ఏవం విధోహి బహుద్వారస్యాపి ధర్మస్య యాథార్థ్యమ్, విన్దతి - వేత్తి, నతుధర్మశాస్త్రానభిజ్ఞ ఇతీమమర్థం ప్రథయతి ఖలు శబ్దః । ఉక్తార్థసంవాదకం మానవమ్ । ఆర్షమ్ - వేదః, ధర్మోపదేశః - స్మృతిః, వేదశాస్త్రావిరోధీత్యర్థశాస్త్రావిరోధే నదోషః । తర్కేణ - న్యాయేన, సధర్మం వేద నేతర ఇత్యనయోరర్థః, ధర్మతత్వం విన్దతి నత్వనీదృశోఽన్య ఇతి । మనుః ప్రాహేతి - "యద్వైకిఞ్చమనురవదత్తద్భేషజమ్" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధమిత్యర్థః.

శ్రుతిస్మృతివిహితో ధర్మః, తస్యానుగ్రాహకస్తర్కః, తం వినా సంశయోన్మూలనం నఘటతే తదాహ —

మూ — కోహినామవినాపరికరైశ్శాస్త్రశస్త్రమాత్రేణ సంశయవ్యాఘ్రసంహారాయోపసర్పేత్ఖలు " ॥ శ్లో ॥ తస్మాద్ధర్మవిరోధే తు నిశ్చిత్య గురులాఘవమ్ । యతో భూయస్తతో విద్వాన్ కుర్యాద్ధర్మవినిర్ణయమ్ ॥ " ఇతి హి స్మర్యతే । " ॥ శ్లో ॥ మీమాంసకా హి వాక్యార్థవిచారే ప్రస్తుతే సతి । లోకదృష్టిం ప్రతిఘ్నన్తి వచనవ్యక్తిపాంసుభిః ॥ " ఇతి చోచ్యతే.

వ్యా — కోహినామ - నకశ్చిదిత్యర్థః । ఆపాతప్రతీతవచనార్థస్యార్థత్వాభావాద్విప్రలమ్భాది వాక్యవత్త్యాజ్యత్వాచ్చ వచనాన్తరావిరుద్ధో న్యాయయుక్తో హ్యర్థో గ్రాహ్యః । తథా వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ధర్మం యో బాధతే ధర్మో న స ధర్మః కదాచన । అవిరోధీతు యో ధర్మస్స ధర్మస్సద్భిరుచ్యతే ॥ * ॥ ఏవం శాస్త్రవిరోధే పరిషద్వచనమపి త్యాజ్యమిత్యుక్తం చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ స్మృతేర్వేదవిరోధేతు పరిత్యాగో యథా భవేత్ । తథైవ లౌకికం వాక్యం స్మృతిబాధాత్పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ అతో విరోధే న్యాయస్సమాశ్రయణీయః । తత్ర నిర్ణయక్రమమాహ తస్మాదితి, ఇదం వ్యాసవచనమ్, మీమాంసకాహీతి భాట్టవార్తికమ్ । వచనమ్ - న్యాయః.

న కేవలం న్యాయమాత్రేణార్థసిద్ధిర్వచనవిరోధే, నహి వచనమాస్కన్దితుం న్యాయః ప్రభవతి, అతశ్శాస్త్రం వినా యుక్తిమాత్రేణ నార్థసిద్ధిస్తదాహ —

మూ — కోఽపి నామ వినా శాస్త్రదీపం న్యాయసూత్రఖద్యోతేన సంశయాన్ధతమసే గన్తుముద్యుఞ్జీత తదిదం కుణేరుల్ముకేన శిరః కణ్డూయనమ్ । తత్ఖలు " ॥ శ్లో ॥ వినా శాస్త్రేణ యో బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ ।" " ॥ శ్లో ॥ కులంమూలంబృహతిదుర్వివక్తుః ప్రజాం పశూనాయతనం హినస్తి ।" " ॥ శ్లో ॥ స్వాభిప్రాయకృతం కర్మ యత్కిఞ్చిద్విధివర్జితమ్ । క్రీడాకర్మేవ బాలానాం తత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్ ॥" ఇతి మహర్షయస్స్మరన్తి.

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ యద్వినా ధర్మశాస్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ । న తేన శుద్ధిమాప్నోతి ప్రాయశ్చిత్తే కృతేఽపి చ ॥ " ఇతి మహర్షయః స్మరన్తి । శాస్త్రమతిక్రమ్య న్యాయమాత్రేణార్థం నిశ్చిన్వతోఽవిపశ్చితో వైకల్యం సూచయతి కోఽపి నామశబ్దః , అర్థప్రకాశకత్వాచ్ఛాస్త్రస్య దీపత్వేన రూపణమ్ , స్వల్పస్ఫురణేఽపి కార్యకరత్వాభావాన్న్యాయస్య ఖద్యోతత్వరూపణమ్ , తదిదమితి శాస్త్రమనాదృత్య న్యాయమాత్రాఙ్గీకరణమ్ , కుణేః కణ్డూయనా సమ్భవే స్వాత్మనాశపర్యన్తం భవతీతి ద్యోతయత్యుల్ముకేనేతి । " ॥ శ్లో ॥ శజాఽపిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగః స్మృతో మూర్ఖో ధర్మతన్త్రోపరోధనాత్ ॥ " ఇతి బోధాయనోక్తమర్థం జ్ఞాపయతి ఖలుశబ్దః । వినేతి వ్యాసః । కులమిత్యాపస్తమ్బః । స్వాభిప్రాయేత్యాదిపరాశరః । కులం - పిత్రాదయః, మూలమ్-అత్రాగామినీసంపత్ , ప్రజాః-పుత్రాదయః , బృహతి - ఛినత్తి । ఏవంశ్రుతిస్మృతిసిద్ధో వచనాన్తరావిరుద్ధో న్యాయావిరుద్ధో ధర్మోఽనుష్ఠేయ ఇత్యుక్తమ్.

ఏవమేకవిషయే పరస్పరవిరుద్ధేషు శిష్టాచార ఏవ ప్రమాణం నాన్య ఇత్యాహ-

మూ — కోఽపి నామ శిష్టాచార కర్ణధారసుసహాయం విహాయ శాస్త్రప్లవమాత్రేణ విప్రతిషేధాబ్ధిమవతరేత్ । తత్ఖలు " ॥ శ్లో ॥ శిష్టాచారః స్మృతిర్వేదస్త్రివిధం ధర్మలక్షణమ్ ।" " ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణం వేదాశ్చ " " వేదో ధర్మమూలం తద్విదాం చ స్మృతిశీలే " ఇతి మన్వాపస్తమ్బగౌతమాదయో మహర్షయః ప్రాహుః .

వ్యా — శిష్టాచారానతిక్రమదార్ఢ్యం దర్శయతి కోఽపి నామేతి । శిష్టలక్షణం బోధాయన ఆహ ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేదస్సపరిబృంహణః ।

తేశిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాశ్శ్రుతి ప్రత్యక్ష హేతవః ॥ * ॥ ఆచారమాహ పరాశరః ॥ శ్లో ॥ సాధవః క్షీణ పాపాస్తు సచ్ఛబ్దస్సాధువాచకః । తేషామాచరణంయత్తు సదాచార స్సఉచ్యతే ॥ * ॥ ఈదృశాచారో వ్యవస్థాపకః “ ॥ శ్లో ॥ రాత్రే స్తృతీయ భాగాత్ప్రాక్ జన్మలంస్యాన్నిశిచేత్ స్త్రియాః । పూర్వేణాహ్నాతు సాశుద్ధ్యే దూర్ధ్వం చేముత్తరేణతు । ” “॥ శ్లో ॥ రాత్రావేవ సముత్పన్నే మృతే రజసిసూతకే । పూర్వమేవదినం గ్రాహ్యం యావన్నోదయతేరవిః ॥ * ॥ ఇత్యాదిస్మృతిద్వైధేతత్రద్దేశశిష్టాచారోనియామక ఇత్యర్థః, తస్యశ్రుత్యాదివత్ప్రమాణత్వాత్ । యథాఽబ్ధిముత్తితీర్షోః, కర్ణధారః - నావికః, సహాయస్తథాతుల్యబల వచనవిరోధముత్తితీర్షోః శిష్టాచార ఏవేత్యర్థః । ఉత్తారకత్వాచ్ఛాస్త్రస్య ప్లవవాదః । “ ॥ శ్లో ॥ సర్వంజ్ఞాన ప్లవేనైవవృజినం సన్తరిష్యసి ” ఇతిశాస్త్రానుసారీచాయం ప్రయోగః, “ ఆచారశ్చైవ సాధూనామ్ ” ఇతిస్మృతేః । “ యథా తే తత్రవర్తేరన్ । తథాతత్ర వర్తేథాః ” ఇతిశ్రుతిః । ఏవం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వం శిష్టాచారస్యైవ బోధయతిఖలుశబ్దః । ఆదిశబ్దేన “ ॥ శ్లో ॥ యేనాస్య పితరోయాతా యేనయాతాః పితామహాః । తేన యాయాత్సతాంమార్గం తేనగచ్ఛన్నరిష్యతి ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥ యత్రశాస్త్రగతిర్భిన్నా సర్వకర్మసుభారత । ఉదితేఽనుదితేచైవ హోమభేదో యథాభవేత్ ॥ తస్మాత్కులక్రమాయాత మాచారం చాచరేద్బుధః । నగరీయాన్మహాబాహోసర్వశాస్త్రోదితాదపి॥ ” ఇత్యాదిసంవర్తభారతవచనాదయోగృహ్యన్తే । మహర్షయఃప్రాహుః - “ బ్రహ్మవాదినోవదన్తి ” ఇత్యాదివత్.

ఉపసంహరతి —

మూ — తస్మాద్విజ్ఞాయశిష్టాచారం గ్రన్థార్థసమీక్ష్యతత్త్వంవిమృశ్య కర్తవ్యంపరిచ్ఛిద్యస్మృతిషుయదేవదృష్టంతదేవాత్రప్రశ్నేబహుస్మృతివేద్యం విషయవ్యవస్థాసధ్రీచీనం యుక్తియుక్తం ప్రతిపాద్యతే.

వ్యా — అత్రశ్రుతిస్మృతిన్యాయ శిష్టాచారాణాం సముదితత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥ యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః । నససిద్ధిమవాప్నోతి నసుఖంనపరాంగతిమ్ ॥ ” ఇత్యభిహితోదోషః పరిహృతః । శిష్టాచారః - “ ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టంతు కర్తవ్య మాదసేన మృతేఽహని । సపిణ్డీకరణాద

దూర్ధ్వం మాతాపిత్రోర్న పార్వణమ్ ॥ " “ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా
కుర్యాత్పార్వణ వత్సదా । ప్రతిసంవత్సరం విద్వాం శ్ఛాగలేయో దితో వి
ధిః ॥ " ఇతి పైఠీనసి శాతాతపాద్యుక్త నియమః విషయే స్వగృహ్యే విశేషా
భావే శిష్టాచారో వేదితవ్య ఇత్యర్థః । గ్రన్థాః - బౌధాయనాపస్తమ్బాశ్వ
లాయన గౌతమగృహ్య తద్ధర్మత దాఖ్యాన తత్ప్రయోగవృత్త్యాదీని ।
సమీక్ష్య - “ ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృతీతు విప్రాణాం చక్షుషీ దేవనిర్మితే ।
కాణస్తత్రైకయాహీనో ద్వాభ్యామన్ధః ప్రకీర్తితః ॥ " ఇత్యుక్త కాణత్వా
న్ధత్వ నిరస్య । తత్త్వం విమృశ్య - ప్రమాణోపపన్నం స్వరూపం నిశ్చిత్య । ఏతేన
“ ॥ శ్లో ॥ యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః । సర్వా
స్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ " ఇత్యాదికం నిరస్తమ్ ।
కర్తవ్యమ్ - “ ॥ శ్లో ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్య వ్యవ
స్థితౌ । జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ " ఇతి,
“ ॥ శ్లో ॥ అకుర్వన్విహితం కర్మ శక్తః పతతి తద్దినే । ప్రాయశ్చిత్తేన మహతా
శుద్ధిమాప్నోత్యనాపది ॥ " ఇత్యాది శాస్త్రోక్తమర్థం నిశ్చిత్య । స్మృతిషు -
“ ॥ శ్లో ॥ అర్హచ్చార్వాక వాక్యాని బౌద్ధాది పఠితాని చ । విప్రలమ్భ
క వాక్యాని సర్వాణి పరివర్జయేత్ ॥ " ఇత్యాదవర్జ్యత్వేనోక్తాన్యాసు ।
యదేవ - “ ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య నిషేవణాత్ । అని
గ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ " ఇతి అకరణే ప్రత్యవాయ
పరతయా స్మృతిషు ప్రసిద్ధమ్ । తదేవ - “ ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృత్యుదితం సమ్య
గ్నిత్యమాచారమాచరేత్ ॥ నిత్యనైమిత్తికే కుర్యాత్ప్రత్యవాయ జిహాస
యా ॥ " ఇతి యాజ్ఞవల్క్య వ్యాసాదిస్మృతిష్వవశ్యకర్తవ్యతయా ప్రసి
ద్ధమ్ । అత్ర ప్రశ్నే - “ ॥ శ్లో ॥ యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి నత
త్క్వచిత్ । " ఇతివదత్రోత్తర కృత్య విషయం సర్వమస్తీతి భావః । బ
హుస్మృతీతి - “ ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముప బృంహయే
త్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి ॥ " ఇత్యుక్తదోషో
నాస్తీత్యర్థః । విషయవ్యవస్థితి - దేశ కాల యుగ వర్ణాశ్రమ స్వగృహ్యా
దినియతం యుక్తియుక్తమ్, “ న్యాయ్యం వా నేచ్ఛతే కర్తుమన్యాయ్యం వా
కరోతి యః " ఇత్యుక్తం నాస్తి, “ యస్తర్కేణ " ఇత్యుక్తమస్తీత్యర్థః । అ

తోయుక్త్యాశాస్త్రవిఘాతీత్యాజ్యఏవ "॥ శ్లో ॥ పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్ బైడాలవ్రతికాంశ్ఛఠాన్ । హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥" ఇతి మనుపరాశరౌ। "॥ శ్లో ॥ డమ్భహైతుకపాషణ్డిబకవృత్తీంశ్చ వర్జయేత్ ।" ఇతియాజ్ఞవల్క్యః। "యుక్తిచ్ఛలేన సర్వత్ర సంశయకారీ హైతుకః" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరః । అతస్స్మృతిద్వైధే ధర్మాన్ విరోధాయ విచారో యుక్తః "॥ శ్లో ॥ తస్మాద్ధర్మవిరోధేతు నిశ్చిత్య గురులాఘవమ్ ॥" ఇతిస్మర్యతే । ప్రతిపాద్యతే - శాస్త్రతో న్యాయతో వ్యవస్థయా చ ప్రదర్శ్యత ఇత్యర్థః । అత్ర, గ్రన్థసమీక్షణ తత్త్వవిమర్శ కర్తవ్యతాపరిచ్ఛేద బహుస్మృతిదర్శన విషయవ్యవస్థాయోగానాం సఙ్గ్రహాయ పౌర్వాపర్యయుక్తత్వాదత్రోపన్యాసః । పరిచ్ఛిద్యేతి "॥ శ్లో ॥ అజ్ఞేభ్యో గ్రన్థినశ్శ్రేష్ఠా గ్రన్థిభ్యో ధారిణో వరాః । ధారిభ్యో జ్ఞానినశ్శ్రేష్ఠా జ్ఞానిభ్యో వ్యవసాయినః ॥" ఇతిమనువచనార్థ ఉక్తః । విజ్ఞాయేతి లోకవిద్విష్టత్వం పరిహృతమ్ , దృష్టమితియథార్థదర్శిత్వముక్తమ్ , బహుస్మృతీతిసకలయ్యనుగ్రహత్వమ్ , విషయవ్యవస్థితి ప్రాతిభాసిక వచనార్థవైముఖ్యం ప్రతిపాదితమ్ .

యత ఏవమతోఽత్ర ప్రశ్నే సఙ్గృహీతం సర్వం శ్రుతిస్మృతిన్యాయశిష్టాచార నిబన్ధనత్వాన్నిర్భయైర్గ్రాహ్యమిత్యాహ —

మూ — తదత్రోక్తం సర్వంనిర్విశఙ్కైర్గ్రాహ్యమ్ .

వ్యా —తత్ - తస్మాత్ — విజ్ఞానేశ్వర స్మృతిచన్ద్రికా స్మృత్యర్థసార స్మృతివరదరాజీయశ్రీధరీయ కాలనిర్ణయ కాలాదర్శాఖణ్డాదర్శాది సఙ్గ్రహ గృహ్యమన్వాది స్మృతిన్యాయ శిష్టాచారనిబన్ధనత్వాదిత్యర్థః। నిర్విశఙ్కైః కిమిదం కర్తవ్యమితివిశయం విహాయకర్తవ్యమేవేతి నిశ్చిత బుద్ధిభిరిత్యర్థః.

కిఞ్చ "॥ శ్లో ॥ నియుక్తో వాఽనియుక్తో వా ధర్మజ్ఞో వక్తుమర్హతి । దైవీంవాచం సవదతియశ్శాస్త్రముపజీవతి ॥" ఇతి కాత్యాయనః, "॥ శ్లో ॥ అనాచారరతాన్ దృష్ట్వా యశ్శక్తోననివారయేత్ । తత్పాపాదర్ధమాప్నోతియదోపేక్షాపరాయణః ॥ అజ్ఞానాయతుయో జ్ఞానం దద్యాద్వాధర్మదర్శనమ్ । కృత్స్నాంవాపృథివీందద్యాత్తేనతుల్యంనతత్ఫలమ్ ॥" ఇత్యాదివచనైర్యద్యపి పరోపదేశశ్శాస్త్రసిద్ధోధర్మ్యస్సాధుశ్చ , తథాపి తదర్థమయం ప్రశ్నస్తద్వ్యాఖ్యానంవా మయానక్రియతే , అపితుస్వానుష్ఠానార్థంస్వావగతార్థావిస్మృత్యైవాయత్నోఽయమిత్యాహ —

మూ — స్వార్థ ఏవ ప్రయత్నః.

వ్యా — స్పష్టోర్థః.

మూ — యది స్వసూత్రవిదభావస్స్యాచ్ఛ్వశురసూత్రేణ పూర్వక్రియాఃకుర్యాత్.

వ్యా — యది కథఞ్చిత్స్వసూత్రానుష్ఠానమనుష్ఠాపకాద్యభావాన్నోపపద్యతే తదా క్రియాలోపప్రసఙ్గాత్, "ధర్మిలోపాద్వరం ధర్మలోపః" ఇతి న్యాయాద్వచనాచ్చ శ్వశురసూత్రేణ దాహాది శ్రాద్ధాన్తకర్మాణి కుర్యాత్ । అత్ర భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్ సూత్రే వివాహస్స్యాత్తేన ప్రేతస్య చ క్రియా । పిణ్డసంసర్జనాదర్వాక్సపిణ్డీ తు స్వసూత్రతః ॥ * ॥

తదలాభే నియమమాహ —

మూ — తచ్చేన్న విన్దేత బోధాయనీయేన సూత్రేణ స్వసూత్రకార్యకరత్వాదా శ్రాద్ధాత్, సపిణ్డీకరణన్తు స్వసూత్రేణైవ కార్యమ్.

వ్యా — తచ్చేన్న విన్దేత - శ్వశురసూత్రం చేన్నలభేత, బోధాయనసూత్రస్య షట్సూత్రసాధారణత్వాత్స్వగృహ్యేఽనుక్తాఙ్కురార్పణప్రతిసరబన్ధాగ్నిద్వయసంసర్గపుత్రపరిగ్రహనారాయణబల్యాదీనాం తదుక్తానాం శిష్టానుష్ఠానదర్శనాత్స్వశ్వశురసూత్రయోరభావే బోధాయనోక్తమనుష్ఠేయమిత్యర్థః, తేనైవ స్వసూత్రఫలభాక్త్వస్మరణాత్ । తథాఽఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానే తు పరసూత్రేణ వర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ * ॥ ఏవమపి లక్షణప్రతిపదోక్తన్యాయేన శ్వశురసూత్రస్య ప్రాబల్యాత్తదభావ ఏవేదం ద్రష్టవ్యమ్ । అత్రాఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ సూత్రాన్తరేణ యద్దగ్ధం ప్రేతం తస్యోత్తరాః క్రియాః । స్వసూత్రేణైవ కర్తవ్యాస్సపిణ్డీ తు విశేషతః ॥ * ॥ దాహాద్యేకోద్దిష్టాన్తాః పూర్వాః క్రియాః తత్పరాస్సాపిణ్డ్యాన్తా మధ్యమాస్తదూర్ధ్వభావిన్య ఉత్తరాః క్రియాః । భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అలబ్ధాత్మీయసూత్రస్య శ్రాద్ధాన్తం పరసూత్రతః । కుర్యాత్సపిణ్డీకరణం స్వసూత్రేణైవ నాన్యతః ॥ * ॥ " ॥ శ్లో ॥ ఉపాత్తే తు ప్రతినిధౌ ముఖ్యార్థో యది లభ్యతే । తత్ర ముఖ్యమనాదృత్య గౌణేనైవ సమాపయేత్ ॥ " ఇతి స్మృత్యర్థసారోక్తవచనార్థస్యాత్రాపి తుల్యత్వాత్సూత్రాన్తరేణ దాహే కృతే న మధ్యే స్వసూత్రక్రియావకాశలేశః.

దాహాద్యేకోద్దిష్టాన్తకర్మణ ఏకాధికారిత్వాదేకకర్మత్వాచ్చక్రి
యావిషయే అధికారిభేదేన గోత్రభేదమాహ —

మూ — పరాశ్రితాయాశ్శుల్కోపనతాయాః పుత్రో బీజిన ఏవ క్రి
యాః కుర్యాత్, తస్య తు బీజిగోత్రేణైవ, అశుల్కోపనతాయాః
పుత్రః క్షేత్రిణ ఏవ, పుత్రాభావే బీజినశ్చ, తస్య హి క్షేత్రిగో
త్రేణైవ, నియోగజస్తు క్షేత్రిపూర్వం క్షేత్రిబీజినోరుభయోః కు
ర్యాత్, స హి ద్వ్యాముష్యాయణకః, తస్యాన్యతరగోత్రేణ, మా
తామహసమ్బన్ధే మాతుస్తద్గోత్రేణ, ఉభయసమ్బన్ధే వికల్పేన,
పుత్రికాపుత్రస్యైవమ్, దత్తస్య ప్రతిగృహీతృగోత్రేణ, అనే
కభర్తృకాయాః ప్రథమభర్తృగోత్రేణ తేన వ్యవాయే సతి, అక్ష
తయోన్యాః భర్త్రన్తరగతాయాస్తద్గోత్రేణ, దత్తానూఢాయాః
పితృగోత్రేణ, ఊఢాయా భర్తృగోత్రేణైవ, రాజవిశాం పురో
హితగోత్రేణ, శూద్రాణాం తూష్ణీం దాసాన్తేన తత్తన్నామ్నా
సర్వాః క్రియాః కుర్యాత్.

వ్యా — ప్రథమమేకం భర్తారమాశ్రిత్య భర్త్రన్తరమాశ్రితా పరా
శ్రితా, సా యది శుల్కోపనతా తస్యాః పుత్రః బీజిన ఏవ త్రివిధాః క్రియాః
కుర్యాత్ । తస్య తు - బీజిపుత్రస్య, బీజిగోత్రేణైవ క్రియాః । అశుల్కో
పనతాయాః పరాశ్రితాయాః పుత్రః క్షేత్రిణ ఏవ క్రియాః కుర్యాత్ । బీ
జినః పితుః పుత్రాభావే తస్య చ క్షేత్రిపుత్ర ఏవ క్రియాః కుర్యాత్ । తస్య-
క్షేత్రిపుత్రస్య, క్షేత్రిపితృగోత్రేణైవ క్రియాః । నియోగజస్తు - పు
త్రార్థం భర్తురనుజ్ఞయా జాతస్తు, క్షేత్రిబీజినోరుభయోః పిత్రోః కుర్యా
త్, దర్శాదౌ తు క్షేత్రిపూర్వకముభయోశ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్, స హి - ని
యోగజః పుత్రః, ద్వ్యాముష్యాయణకస్స్యాత్, తతస్తస్య క్రియా అన్య
తరగోత్రేణ కార్యాః । అత్ర నారదః ॥ శ్లో ॥ జాతా యే త్వనియుక్తాయా
మేకేన బహుభిస్తథా । అరిక్థభాజస్తే సర్వే బీజినామేవ తే సుతాః ॥ దద్యుస్తే
బీజినే పిణ్డం మాతా చేచ్ఛుల్కతో భృతా । అశుల్కోపనతాయాం తు పిణ్డ
దా వోఢురేవ తే ॥ * ॥ వోఢురేవ - క్షేత్రిణ ఏవ । తతశ్చ “ ॥ శ్లో ॥ ఓ
ఘవాతహృతం బీజం యస్య క్షేత్రే ప్రరోహతి । క్షేత్రీ తు లభతే బీజం న బీ

జీభాగమర్హతి ॥ తద్వత్పరస్త్రియాఃపుంసో ద్వౌసుతౌకుణ్డగోళకౌ ॥ ”
ఇతిపరాశరవచనమశుల్కోపనతాపుత్రవిషయమ్, శుల్కగ్రహే తు “బీ
జినామేవ తే సుతాః” ఇతిహి స్మర్యతే । అతోఽశుల్కోపనతాపుత్రస్య క్షే
త్రిగోత్రేణైవక్రియాః, అన్యస్యబీజిపితృగోత్రేణేతివివేకః । అత్రమరీచిః
॥ శ్లో ॥ బీజినో యది పుత్రోఽన్యో న భవేత్క్షైత్రజస్సుతః । క్షేత్రిణో బీజిన
శ్చాపిసర్వం శ్రాద్ధం సమాచరేత్ ॥ * ॥ స ఏవ ॥ శ్లో ॥ సగోత్రో వాఽ
న్యగోత్రో వా యో భవేద్విధవాసుతః । పిణ్డం శ్రాద్ధవిధానంచ క్షేత్రిణే
ప్రాగ్వినిర్వపేత్ ॥ బీజినే తు తతః పశ్చాద్భవేతాం యద్యుభౌ మృతౌ ।
బీజకర్తరి తు ప్రేతే క్షేత్రీ జీవతి చేత్క్వచిత్ । బీజినే దద్యురాదౌ తు మృ
తే పశ్చాత్ప్రదీయతే ॥ * ॥ అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అపుత్రేణ పర
క్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః । ఉభయోరప్యసౌ రిక్థీ పిణ్డదాతా చ ధర్మ
తః ॥ * ॥ “గోత్రరిక్థానుగః పిణ్డః” ఇతి మనుస్మృతేర్దత్తస్యోభయగోత్ర
త్వం సిద్ధమ్, అతోఽస్యాన్యతరగోత్రేణేతి సుష్ఠూక్తమ్ । దేవలయమౌ చ
॥ శ్లో ॥ ద్వ్యాముష్యాయణకా దద్యుర్ద్వాభ్యాం పిణ్డోదకే పృథక్ । ద్వాభ్యాం దే
యాస్తు షట్పిణ్డా ఏవం కుర్వన్న ముహ్యతి ॥ * ॥ అత్ర విశేషమాహాపస్తమ్బః
॥ వా ॥ యది ద్విపితా స్యాదేకైకస్మిన్పిణ్డే ద్వౌ ద్వావుపలక్షయేన్మాతామహే
న ॥ * ॥ ఇతి ॥ “ ॥ శ్లో ॥ అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యామ
లఙ్కృతామ్ । అస్యాం యో జాయతే పుత్రస్స మే పుత్రో భవేదితి ॥ ” ఇతి
వసిష్ఠోక్తక్రమేణ మాతామహేన సమ్బద్ధః, “ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రోఽహం ప్రదా
స్యామి తుభ్యం కన్యాం భవానపి । పుత్రార్థీ చేదిహోత్పన్నస్స పుత్రో నా
భవేదితి ॥ ” ఇతి కాత్యాయనోక్తప్రకార ఉభయసమ్బన్ధః । తత్ర మాతా
మహేనైవ సమ్బద్ధే మాతుః మాతామహగోత్రేణైవ క్రియాః కుర్యాత్ । త
థా ॥ శ్లో ॥ మాతామహస్య గోత్రేణ మాతుః పిణ్డోదకక్రియాః । కుర్వీ
త పుత్రికాపుత్ర ఏవమాహ ప్రజాపతిః ॥ * ॥ కాలాదర్శే చ ॥ శ్లో ॥ కుర్యా
న్మాతామహశ్రాద్ధం నియమాత్పుత్రికాసుతః । ఉభయోరపి సమ్బద్ధే కుర్యా
త్స ఉభయోరపి ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ ఆసురాదివివాహేషు
పుత్రికాకరణే చ పితృగోత్రమేవ, విశేషవచనాద్దానస్య నివృత్తేశ్చ । బ్రా
హ్మాదిషు వివాహేషు వ్రీహియవవద్రథంతరవద్వికల్పః ॥ * ॥ ఇతి । పుత్రికా

కరణేతి మాతామహేనైవసమ్బన్ధే, ఉభయసమ్బన్ధేతు తేనైవన్యాయేన
గోత్రవికల్పస్సిద్ధః । ఏవం పుత్రికాపుత్రస్యాపి మాతామహసమ్బన్ధే తద్గో
త్రత్వముభయసమ్బన్ధే గోత్రవికల్పశ్చసిద్ధః । అత్రమరీచిః ॥ శ్లో ॥ గోత్రా
న్తరప్రవిష్టానాం దాయమాశౌచమేవచ । జ్ఞాతిత్వంచనివర్తన్తే తత్కా
సర్వముచ్యతే ॥ * ॥ వృద్ధహారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాతామహపితృభ్యాంచ ప్రద
ద్యాత్పుత్రికాసుతః । ఉభయోరపిసమ్బన్ధే యస్మాదుభయగోత్రతా ॥ * ॥
అతోదత్తస్యచప్రతిగృహీతృ గోత్రమేవ, "గోత్రాన్తరప్రవిష్టానామ్"
ఇతిస్మృతేః । తదాహ దత్తస్యప్రతిగృహీతృ గోత్రేణేతి । యద్యపి పు
త్రికాపుత్ర దత్తయోర్గోత్రాన్తర ప్రవేశస్సమానః, స్వీకారభేదాద్భేద
ఇతి నచోద్యావకాశః । దత్తానూఢేతి ధారాపూర్వం దత్తాయా వివా
హాత్ప్రాక్ మృతాయా భర్తృగోత్రేణ పితృగోత్రేణవా క్రియాఽకుర్యా
త్, "॥ శ్లో ॥ దత్తానూఢాచ కన్యాయా సంస్కార్యాభర్తృగోత్ర
తః ।" "॥ శ్లో ॥ స్వగోత్రాద్భ్రశ్యతేనారీ వివాహాత్సప్తమేపదే ॥"
ఇత్యుభయథా వివాహదర్శనాత్ । ఏవంవిధేషు యత్రపునశ్శాస్త్రతో
నవ్యవస్థా తత్రసమయాచారతోవ్యవస్థితిర్ద్రష్టవ్యా । ఆచారాభావేపునః,
"ఆత్మనస్తుష్టిరేవచ" ఇతివచనాదాత్మనస్తుష్టిరేవ వ్యవస్థాపికా । నైవమనే
కభర్తృకాయాః, తత్రవ్యవస్థాపక వచనస్య విద్యమానత్వాత్ । తథా
ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ స్త్రీణామాద్యస్య వైభర్తుర్యద్గోత్రం తేననిర్వపే
త్ । యదిత్వేతు తయోర్నిస్స్యత్పతిమన్యం సమాశ్రితా ॥ తద్గోత్రేణ త
థాదేయం పిణ్డం శ్రాద్ధంతథోదకమ్ ॥ * ॥ ఇదమాహ అనేకభర్తృకాయా
ఇతి । ఏవమూఢాయాభర్తృగోత్రమేవేత్యాహ ఊఢాయాఇతి । ఏవకా
రేణ వికల్పనిరాసః । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ పితృగోత్రం కుమారీణామూ
ఢానాం భర్తృగోత్రతః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥ స్వగోత్రాద్భ్ర
శ్యతేనారీ వివాహాత్సప్తమేపదే । స్వామిగోత్రేణ కర్తవ్యాస్తస్యాఃపిణ్డో
దకక్రియాః ॥ * ॥ రాజేతి - అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ పురోహితస్యప్ర
వరేణ రాజా ప్రవృణీతే ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ వా ॥ యద్యపి రాజవి
శాం ప్రాతిస్విక గోత్రాభావాత్ప్రవరాభావః, తథాపి, పురోహితగోత్ర
ప్రవరా వేదితవ్యా । తథాచ "యజమానస్యార్షేయాన్ ప్రవృణీతే"

ఇత్యుక్త్వా, "పౌరోహిత్యాద్రాజవిశామ్" ఇత్యాహాశ్వలాయనః ॥*॥ ఇతి । అతః పిణ్డోదకాదికమపి పురోహితగోత్రేణైవ కర్తవ్యమ్, తయోః పురోహితగోత్రస్య నియమాత్ । శూద్రాణామితి - గోత్రప్రవరాభావాద్దాసాన్తేన తత్తన్నామ్నా క్రియాః కుర్యాత్ । తథాచ కాత్యాయనః॥శ్లో॥ పురోహితస్యగోత్రేణ కార్యా రాజవిశాం క్రియాః । దద్యాత్పిణ్డోదకే శ్రాద్ధం తూష్ణీం శూద్రస్య నామతః ॥*॥ తచ్చ నామ దాసాన్తమిత్యాహ మనుః ॥ శ్లో ॥ శర్మవద్బ్రాహ్మణస్యాస్యాద్రాజ్ఞో రక్షాసమన్వితమ్ । వైశ్యస్య పుష్టిసంయుక్తం శూద్రస్య ప్రేష్యసంయుతమ్ ॥*॥ ఇదం వ్యాఖ్యాతం ॥ వా ॥ ఏవఞ్చ నామధేయా భవన్తి భద్రశర్మా శక్తిపాలో ధనపుష్టో హీనదాసః ॥*॥ ఇతి । బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ శర్మాన్తం బ్రాహ్మణస్యోక్తం వర్మాన్తం క్షత్రియస్య తు । పోషాన్తం చైవ వైశ్యస్య దాసాన్తం శూద్రజన్మనః ॥*॥ అత్రైవం ప్రయోగః - విష్ణుశర్మా దశరథవర్మా తులాధరపోష సూనదాస ఇతి । సర్వాః - పూర్వా మధ్యమా ఉత్తరాశ్చ .

మూ — నిశి కృష్ణపక్షే దక్షిణాయనే వా ప్రమీయేత కథం ప్రాయశ్చిత్తిః, "తాసూర్యా" ఇతి షడ్భిర్జుహుయాత్ .

వ్యా — బోధాయనీయే ॥ శ్లో ॥ నిశి కృష్ణే చ పక్షే చ మరణే దక్షిణాయనే । తాసూర్యా ఇతి వై షడ్భిర్హుత్వా స్యాత్సంస్క్రియా తతః ॥*॥.

మూ — అప్సుమృతే "ఇమం మే వరుణ - తత్త్వాయామి" ఇతి ద్వాభ్యామ్, విషహతే "నమోఅస్తు సర్పేభ్యః" ఇతి త్రిభిః, పశుభిర్మారితే "అగావో అస్మన్ - ఇన్ద్రో యజ్వనే" ఇతి ద్వాభ్యామ్, అశనిహతే "మూర్ధానం దివః" ఇతి మన్త్రేణ, దంష్ట్రిభిః ప్రమీతే "దంష్ట్రాభ్యాం మలిమ్లూన్ - యే జనేషు మలిమ్లవః" ఇతి ద్వాభ్యామ్, సర్వత్ర చతుర్గృహీతేనాజ్యేన జుహుయాత్ .

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ యద్యాహితాగ్నిర్విషహతో మ్రియేత తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ "నమోఅస్తు సర్పేభ్యః" ఇతి తిసృభిశ్చతుర్గృహీతేనాజ్యేన జుహుయాత్ , యద్యాహితాగ్నిరప్సు మ్రియేత తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ "ఇమం మే వరుణ - తత్త్వాయామి" ఇతి ద్వే చతుర్గృహీతేనాజ్యేన జుహుయాత్, యద్యాహితాగ్నిః పశుభ్యో మ్రియేత తస్య

ప్రాయశ్చిత్తమ్ "ఆగావోఽగ్మన్ - ఇన్ద్రోయజ్వనే" ఇతి ద్వే చతుర్గృహీతేనాజ్యేన జుహుయాత్, యద్యాహితాగ్నిరశనిహతో మ్రియేత తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ "మూర్ధానందివో అరతింపృథివ్యాః" ఇతి చతుర్గృహీతేనాజ్యేన జుహుయాత్, యద్యాహితాగ్నిర్దంష్ట్రిభ్యో మ్రియేత తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ "దంష్ట్రాభ్యాం మలిమ్లూన్" ఇతి ద్వే చతుర్గృహీతేన జుహుయాత్, ఏతదేవాస్య ప్రాయశ్చిత్తం భవతీతి విజ్ఞాయతే ॥ * ॥ అత్ర నిమిత్తస్య తుల్యత్వాదేకాగ్నేరపి తత్తదుక్తప్రాయశ్చిత్తం భవత్యేవ । బోధాయనీయేచ ॥ శ్లో ॥ జలేమృతస్యజుహుయాదిమం మేవరుణేత్యృచా । సర్పేణచేన్నమోఽస్తు త్రిభిర్హుత్వాఽథసంస్క్రియా ॥ * ॥

మూ — విచ్ఛిన్నేఽగ్నౌ స్త్రియాఃపత్యుర్వా సంస్థితా ద్వాదశగృహీతేనాజ్యేన వ్యాహృతిభిః "అయాశ్చ" ఇతిమన్త్రేణానాజ్ఞాతత్రయేణచాగ్నిసిద్ధిః.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ "ద్వాదశగృహీతేన స్రువంపూరయిత్వా" ఇతి । "భూర్భువస్సువరితి సర్వప్రాయశ్చిత్తాని తదిదంసర్వప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్రక్రియతే" ఇత్యాశ్మరథ్యః, "యత్రానామ్నాతం తత్ర క్రియతే" ఇత్యుల్లేఖనః "అనుగతేఽపి చోత్తరయా జుహుయాత్" ఇతిచ । "అనాజ్ఞాతమితి తిస్రోఽనాజ్ఞాతే జుహుయాత్" ఇతిచ । అహతాస్యాస్మాకమేతావదేవ గృహ్యాగ్నివిచ్ఛిత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్, అధికానుక్తైః । "॥ శ్లో ॥ అగ్నౌనష్టే త్రయకృచ్ఛ్రాఃకర్తవ్యావత్సరంప్రతి ।" ఇత్యుక్తకృచ్ఛ్రాచరణం తత్తదతీతకాలానుగుణం కార్యమ్ । యద్యాహితాగ్నిరుత్సృష్టాగ్నిర్విచ్ఛిన్నాగ్నిరిత్యుపక్రమ్య ప్రాచీనావీత్యగ్న్యాయతనానీత్యాదినాఽగ్నిమథనాన్తముక్త్వా ద్వాదశగృహీతేన స్రుచం పూరయిత్వా తూష్ణీంహుత్వా ప్రేతేమాత్యా ఇత్యేతదాదికర్మప్రతిపద్యత ఇత్యాహితాగ్నేరగ్నిసన్ధానేప్యేతావదేవోక్తమ్ । విధురవిషయేబోధాయనీయానాం విశేషః ॥ శ్లో ॥ విధురస్య విధాయాగ్నిం స్మరన్పురుషసూక్తకమ్ । జుహుయాద్ద్వాదశాజ్యేన విధవాయాస్త్వయంక్రమః ॥ * ॥

పత్న్యసన్నిధానే ప్రతినిధిమాహ —

మూ — "॥ శ్లో ॥ యస్యభార్యావిదూరస్థా పతితా వ్యాధితాపివా ।

అనిచ్ఛుఃప్రతికూలా వా తస్యప్రతినిధౌ క్రియా ॥ " ఇతిత్రికాణ్డీ.

వ్యా — ఏతేషు పఞ్చస్వపి నిమిత్తేషు దర్భాదినా భార్యాప్రతినిధింకృత్వా పూర్వోక్తక్రమేణాగ్నింసన్ధాయ ప్రేతేమా త్వా ఇత్యాదికుర్యాత్, ఏవం రాత్ర్యాదిమరణే సర్పాదినిమృతౌ చ ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్హుత్వా ప్రేతేమా త్వా ఇత్యాదికర్తవ్యమ్, " నిర్హృత్య శవం దోషే పునఃకృత్స్నంకర్మ " ఇతిస్మృతేః.

స్త్రీసన్నిధానే విచ్ఛిన్నాగ్నిసన్ధానముక్తమ్, అసన్నిధానే ప్రతినిధిరుక్తః, తత్రాగ్నిసన్ధానేపి శేషమాహ —

మూ — మూరభార్యే ప్రేతే ప్రోషితభర్తృకాయాం వాఽతీతాయాంచతుర్గృహీతే నాజ్యేన సప్తతే అగ్నే సప్తవ్యాహృతయః పూర్వం దేవా అపరేణ ప్రాణాపానౌ మా త్వా వృక్షావభ్యావర్తినీత్యేతైష్షోడశాజ్యాహుతీర్జుహుయాత్ .

వ్యా — " మా త్వా వృక్షౌ సమ్బాధిష్టామ్- మా త్వా వృక్షౌ సమ్బాధేథామ్ " ఇతి క్వావుత్రౌ తన్త్రితస్సఙ్గృహీతౌ మా త్వా వృక్షావితి । అభ్యావర్తినీతి - " అగ్నేఽభ్యావర్తిన్ - అగ్నే అఙ్గిరః - పునరూర్జా నివర్తస్వ - సహరయ్యా నివర్తస్వ " ఇతి చతసృణాంసంజ్ఞా । అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ అథ యది గృహస్థస్యౌపాసనం విచ్ఛిద్యేత ప్రాణేషూత్క్రాన్తేషు శ్రోత్రియవచనాదుద్ధరేచ్ఛ్రోత్రియాగారాద్వాఽఽహృత్యాగ్నిముపసమాధాయ సమ్పరిస్తీర్యాజ్యం విలాప్యోత్పూయ స్రుక్స్రువం నిష్టప్య సమ్మృజ్య స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా " సప్త తే అగ్నే " ఇతి సప్తవ్యాహృతిభిర్హుత్వా " పూర్వం దేవాః- అపరేణ ప్రాణాపానౌ " ఇతి ద్వాభ్యామ్, " మా త్వా వృక్షౌ సమ్బాధిష్టామ్ - మా త్వా వృక్షౌ సమ్బాధేథామ్ " ఇతి చ ద్వాభ్యామ్, " అగ్నేఽభ్యావర్తిన్ - అగ్నే అఙ్గిరః - పునరూర్జా - సహరయ్యా " ఇతి చతస్రోఽభ్యావర్తినీర్హుత్వా, తత ఊర్ధ్వం పైతృమేధికం కర్మ ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ .

కేవలంశుద్ధాయాః స్త్రియస్సన్నిధానా సన్నిధానభేదేనాగ్నిసన్ధానముక్తమ్, సంప్రతి రజస్వలాగ్నిసన్ధానం పరిచోద్య తత్ప్రకారమాహ —

మూ — యది భార్యర్తుమతీ సూతికా వా సా వా పతిర్వా ప్రోషితః కథమగ్నిసన్ధీయేత జాతవేదసే మనో జ్యోతిర్భూర్భువరగ్నయే చేతి చత

ప్ర స్తన్తుం తన్వన్నుద్బుధ్యస్వాగ్నే ప్రయస్త్రింశ త్తంతవోవ్యా హృతయోవ్యస్తాస్సమస్తా అనాజ్ఞాతత్రయం సమస్తావ్యాహృత యశ్చేతి సప్తదశభిరగ్నిసిద్ధిః.

వ్యా — అత్రబోధాయనీయే ॥ శ్లో ॥ మ్రియమాణస్య చేద్భార్యా సూతికర్తుమతీతువా । దుర్గాం మనస్వతీంహుత్వా తత స్తన్తుమతీన్ఋచ మ్ । ఉద్బుధ్యస్వ త్రయస్త్రింశదాహృత్యాచ సమస్తయా । వ్యాహృత్యాత్రిరనాజ్ఞాతం మహావ్యాహృతిభిస్తథా ॥ హుత్వా వతుగృహ్యేహి తేన సర్పిషాథాస్య సంస్క్రియా ॥ * ॥ ఇతి । దుర్గా - " జాతవేదసేసున వామసోమమ్ " ఇతిఋక్, మనస్వతీ - " మనోజ్యోతిర్జుషతామ్" ఇతిఋక్, తన్తుమతీ - " తన్తుంతన్వన్ " ఇతిఋక్ , మహావ్యాహృతయః - " భూర గ్నయేచ పృథివ్యైచ " ఇత్యాద్యాశ్చతస్రఋచః , బోధాయ నేస తాసా మేవ మహావ్యాహృతిత్వస్మృతేః । అతస్తత్రైవతథాప్రసిద్ధిః । బోధాయ నీయవ్యతిరిక్త స్మృతిషు " ॥శ్లో ॥ ఉపనీయ గురుశ్శిష్యం మహావ్యాహృతి పూర్వకమ్ । ఓంకారపూర్వికా స్తిస్రోమహావ్యాహృతయోవ్యయాః॥ " ఇత్యాదిషు కేవలవ్యాహృతిష్వేవ నభూరగ్నయే చేత్యాదిషు । అత్ర " ॥శ్లో॥ జుహుయాత్తద్యమోద్వాభ్యాం వరందత్వాఽథసంస్క్రియా । " ఇతి కేచిత్పఠన్తి । తత్పక్షే " తద్యమోరాజాభగవాన్ - యస్మిన్నేనమ్ " ఇ తి ద్వాభ్యాంచహుత్వా , వరమ్ - ధేనుందత్వా , అథసంస్క్రియా కార్యా.

నను " ॥ శ్లో ॥ నజాతుపరశాఖోక్తం బుధఃకర్మసమాచరేత్ । ఆ చరన్పరశాఖోక్తం కర్మారణ్డః ప్రకీర్తితః ॥ " ఇతి దోషస్మర ణాత్కథంపర గృహ్యోక్తానుష్ఠానమితిచేత్స్వగృహ్యోక్తం విహాయాన్యగృహ్యో క్తానుష్ఠాతృవిషయత్వాత్తస్య, అతస్స్వగృహ్యానుక్తా గృహ్యాన్తరోక్తాను ష్ఠానమవిరుద్ధమేవ , తదాహ —

మూ — తత్రైవశ్లోకోభవతి ॥ శ్లో ॥ యన్నామ్నాతంస్వశాఖాయాం యథోక్తమవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయ మగ్నిహోత్రాది కర్మవత్ ॥ * ॥.

వ్యా — అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సాకాఙ్క్షాణామాకాఙ్క్షా పూరణస్యన్యాయతఃకర్తుముచితత్వాత్స్వగృహ్యానుక్తం గృహ్యాన్తరోక్త

షఃవిరుద్ధమనుష్ఠేయమేవ । యథోపనీతావుపవీతధారణమ్, యథాచోపాకర్మణిబ్రహ్మచారిణాంక్షౌరమ్, యథాచసన్ధ్యావన్దనగాయత్ర్యాది, నహ్యేతాన్యాపస్తమ్బోక్తాని, తథాప్యేతానిశిష్టా ఆచరన్త్యవిరోధాత్.

ప్రాగ్వాకర్మణామధ్యేవా సర్వత్ర శ్రౌత స్మార్త గార్హ్యకర్మసు ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తసమ్భవేసతి పూర్వమేవ ప్రాయశ్చిత్తంకృత్వాఽనన్తరంకర్మకుర్యాదిత్యాహ —

మూ — ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవే తత్కృత్వా సర్వత్రాథకర్మప్రతిపద్యతే, "నిర్హృతేనోషేపునఃకృత్స్నంకర్మ" ఇతిస్మృతేః ।

వ్యా — శ్రుతిలక్షణం ప్రాయశ్చిత్తంవిధ్యపరాధే విధీయతే, ఏకస్మిన్దోషేశ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తానిసముచ్చీయేరన్, అర్థాన్తరత్వాజ్జపో హోమాఇజ్యాచ దోషనిర్ఘాతార్థానిభవన్తి; అనన్తరం దోషాత్కర్తవ్యాని, నిర్హృతేదోషేపునఃకృత్స్నంకర్మేత్యాపస్తమ్బస్మరణాదిత్యర్థః। అతోఽత్రశస్త్రవిషాదిమరణే రజస్వలాసూతికానిన్దితమరణేచ కాలాతిక్రమేచతన్నిమిత్తసమ్భవేచ ప్రథమంప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానేన తద్దోషంనిర్హృత్యతతఃకర్మప్రారభేత.

మూ — ఆత్మారూఢానలేప్రేతే తద్దక్షిణహస్తం కర్తాలౌకికేఽగ్నావభితప్య "ఉపావరోహ" ఇత్యుపావరోహ్యాగ్నిమ్ "పునస్త్వాదిత్యాః" ఇతిప్రజ్వాల్యవ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ । "ఆత్మారూఢాగ్నిర్యజమానోమ్రియేత లౌకికాగ్నిముపసమాధాయ ప్రేతస్యదక్షిణంపాణిమభినిధాయతత్పుత్రో భ్రాతాఽన్యోవాప్రత్యాసన్నబన్ధురుపావరోహేత్యుపావరోహయేత్" "పునస్త్వాదిత్యా ఇత్యగ్నిముపసమిన్ధ్యాదేవంసర్వేష్వగ్న్యుపఘాతేషు" ఇతిచ । "భూర్భువస్సువరితిసర్వప్రాయశ్చిత్తాని" ఇతిచ । విధౌచ॥ వా॥ యద్యాత్మారూఢాగ్నిర్మ్రియేత తస్య దక్షిణంపాణింలౌకికేఽగ్నావభితప్య "ఉపావరోహ" ఇత్యుపావరోహయేత్ ॥ * ॥.

ప్రోషితవిషయే —

మూ — యస్యప్రోషితస్యవృత్తాన్తోనశ్రూయతే ద్వాదశాబ్దాదూర్ధ్వం తస్య ప్రతికృతిదాహపూర్వకం విధివదౌర్ధ్వదైహికంకుర్యాత్.

వ్యా — ప్రతికృతిర్వత్స్యతే। ప్రోషితస్య - దేశాన్తరగతస్య। కాలాదర్శే ॥ శ్లో ॥ యస్య న శ్రూయతే వార్తా యావద్ద్వాదశవత్సరమ్ । కుశపుత్రకదాహేన తస్య స్యాదవధారణమ్ ॥ * ॥

అత్ర విశేషమాహ —

మూ — పిత్రోస్తు పఞ్చదశాబ్దాదూర్ధ్వం దశాహోద్విధివదౌర్ధ్వదైహికం కుర్యాత్ .

వ్యా — అతో ద్వాదశాబ్దాదూర్ధ్వవిధిః పితృవ్యతిరిక్తవిషయః । అతః పిత్రోః పఞ్చదశవర్షాదూర్ధ్వం ప్రతికృతిదాహం కృత్వా దశరాత్రత ఏవ క్రియాః కుర్యాత్ । అత్ర దశాహవిధానాత్పూర్వత్ర త్ర్యహవిధిస్సిద్ధః, అవస్థానదేశాద్యజ్ఞానముభయత్ర సమానమ్, తచ్ఛ్రవణే తు న తత్ప్రతికర్మ । అత్ర జాతుకర్ణిః ॥ శ్లో ॥ పితరి ప్రోషితే యస్య న వార్తా నైవ చాగతిః । ఊర్ధ్వం పఞ్చదశాద్వర్షాత్కృత్వా తత్ప్రతిరూపకమ్ ॥ కుర్యాత్తస్య చ సంస్కారం యథోక్తవిధినా తతః । తదానీమేవ సర్వాణి ప్రేతకార్యాణి సంచరేత్ ॥ * ॥ ప్రతిరూపకమ్ - ప్రతికృతిః, యథోక్తవిధినా - దశరాత్రం పిణ్డోదకదానాదివిధిపరశాస్త్రక్రమేణ .

వృత్తాన్తశ్రవణాభావే ప్రేతకృత్యే కృతే ప్రోషితాగమనే కర్తవ్యమాహ —

మూ — యది ప్రేతకృత్యసంస్కృతః కశ్చిదాగచ్ఛేత్తం ఘృతపూర్ణే కుమ్భే త్రిరాత్రమేకరాత్రం వా నిధాయ శుభే లగ్నే సముత్థాప్య జాతకర్మాద్యైర్విధివత్సంస్కృత్య వపన మేఖలాజిన దణ్డభైక్షచర్యావ్రతవర్జం యథావదుపనీతః కస్మింశ్చిద్గిరౌ ద్వాదశాహం త్ర్యహం వా నియత ఉపోష్యాగత్య పూర్వభార్యాం తదభావేఽన్యాం కన్యాముద్వహేదథాయుష్మచ్చరుణాఽనాహితాగ్నిమ్, ఇష్ట్యాఽఽహితాగ్నిం సంస్కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ యద్యేతస్మిన్ కృతే పునరాగచ్ఛేత్తం ఘృతకుమ్భాదున్మజ్య జాతకర్మప్రభృతిభిర్ద్వాదశరాత్రం వ్రతం చరిత్వా తథైవ జాయయాఽగ్నిమాధాయ పూర్వభుక్తాయాం భార్యాయాం పాణిగ్రహణం విధీయతే అగ్న్యాధేయం కుర్వన్తి వ్రాత్యేన పశునా వాయ జేత గిరిం

వాగత్వాఽగ్నయేకామాయేష్టింనిర్వపేదీప్సితైః క్రతుభిర్యజేత ॥ * ॥ ఇతి వృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥ జీవన్యదిస ఆగచ్ఛేద్ఘృతకుమ్భేనిమజ్జ్యతమ్ । ఉద్ధృత్యస్నాపయిత్వాఽస్యజాతకర్మాదికారయేత్ ॥ ద్వాదశాహంవ్రతం చాస్య త్రిరాత్రమథవాస్యతు । స్నాత్వోద్వహేతతాంభార్యామన్యాంవాతదభావతః ॥ అగ్నీనాధాయవిధివద్వ్రాత్యస్తోమేనవాయజేత్ । తథైన్ద్రాగ్నేన పశునాగిరింగత్వాచతత్రతు ॥ ఇష్టిమాయుష్మతీం కుర్యాదీప్సితాంశ్చక్రతూంస్తతః ॥ * ॥ ఇతి । వ్రతమ్ - బ్రహ్మచర్యమ్, స్నాత్వా - సమావర్తనంకృత్వా, ఆయుష్మతీష్టిః - “ అగ్నయ ఆయుష్మతే పురోడాశమష్టాకపాలమ్ ” ఇత్యామ్నాయతే । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ ఘృతకుమ్భనిమజ్జనం త్ర్యహమేకాహమేవవా । సముద్ధృత్యశుభేలగ్నే జాతకర్మాది కారయేత్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేననామకరణాన్నప్రాశనచౌలోపనయనచతుర్వేదవ్రతసమావర్తనవివాహాన్తాస్సఙ్గృహ్యన్తే । అత్ర బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ వపనం మేఖలాదణ్డం భైక్షచర్యావ్రతానిచ । నివర్తన్తేద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ * ॥ పునస్సంస్కారః - పునరుపనయనమ్ । ఏవంపునస్సంస్కారానన్తరం ద్వాదశాహంత్ర్యహంవా బ్రహ్మచర్యాదివ్రతనియతఉపోష్య వ్రతానిచరిత్వా పరిసమాప్య సమావృత్తః పూర్వభార్యామన్యాంవా పాణౌకృత్యచరుమాయుష్మతీమిష్టింవాకుర్యాత్ । అత్రపునర్వివాహే “ ॥ శ్లో ॥ నదానంనైవవరణం నప్రతిగ్రహణంతథా । త్రిరాత్రంచ వ్రతంనస్యాత్పునరుద్వాహకర్మణి ॥ ” ఇతి స్మృత్యన్తరోక్తంద్రష్టవ్యమ్ । ఏకస్మిన్నేవదినే శేషహోమాన్తంకర్మకర్తవ్యమిత్యర్థః । గృహ్యపరిశిష్టే ॥ వా ॥ యఏవాహితాగ్నేఃపురోడాశాస్త ఏవానాహితాగ్నేశ్చరవః ॥ * ॥ ఇతి । ఆహితాగ్నేరిష్టిః, తత్స్థానే అనాహితాగ్నేశ్చరుః .

మూ — కాలాతిక్రమే ప్రాజాపత్యంచరిత్వోర్ధ్వదైహికంకుర్యాత్ .

వ్యా — దశాహాతిక్రమవిషయమిదమ్ । అతోమాసాద్యతిపత్తౌ ప్రాజాపత్యద్వైగుణ్యాదికం కల్ప్యమ్ । అత్ర స్మృతిసంగ్రహే ॥ వా ॥ నిమిత్త శ్రాద్ధహీనే సంస్కారకాలాతిక్రమేచ ప్రాజాపత్యం కుర్యాత్ । తథా ॥ శ్లో ॥ సంస్కారాణాంతు సర్వేషాం కాలోయద్యతిపద్యతే । ప్రాజాపత్యంచరేన్మాసే తతోఽప్యేవంప్రకల్పయేత్ ॥ * ॥

మూ — చిరకాలేపి ప్రేతకృత్యంపిత్రోర్దశాహతపవకుర్యాత్.

వ్యా — అతికాలిన్తయోఃపిత్రోర్విశేషజ్ఞాపనార్థం దశాహగ్రహణమ్। అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ మహాగురునిపాతేతుహ్యార్ద్రవస్త్రోపవాసినా। అతీతేఽబ్దేఽపికర్తవ్యం ప్రేతకార్యంయథావిధి ॥ * ॥ దశాహేతణితిపాఠాన్తరమ్। "మాతాపిత్రోర్దశాహంస్యాత్" ఇతిహిస్మర్యతే। సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకర్తావిదేశస్థో మాతాపిత్రోర్మృతౌయది। సంవత్సరేవ్యతీతేపి కుర్యాత్ప్రేతక్రియాంసుతః ॥ * ॥

ఏవంపిత్రోర్దశాహవిధానాదన్యేషాం త్ర్యహోత్సమాపనమర్థసిద్ధం తదాహ —

మూ — అన్యేషాంతు త్ర్యహాత్.

వ్యా — ప్రేతకృత్యంకుర్యాదితి పూర్వేణానుషజ్యతే। సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ మృతానాంతుసపిణ్డానాం కాలేబహుతిథేగతే। తత్సర్వాన్సహసంకుర్యాత్త్రిరాత్రేణయథావిధి ॥ ఏకోద్దిష్టంచతుర్థేఽహ్ని తేషాం పిణ్డం పృథక్పృథక్। సపిణ్డీకరణంతేషాంసహవాపృథగేవవా ॥ * ॥ కర్త్రైక్యేసహ, అన్యథా పృథగేనేతివ్యవస్థా.

మూ — తత్కాలేదశాహతస్సపిణ్డానామ్.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ వాసగ్గపీడయిత్వోపవిశన్త్యేవంత్రిస్తర్పయన్తి తిలమిశ్రం సగోత్రనామధేయముదకముత్సృజ్యాహరహరఞ్జలినైకోత్తరవృద్ధ్యాదశాహాత్ ॥ * ॥ ఇతి। విష్ణుః ॥ వా ॥ యావదాశౌచంప్రేతస్యోదకంపిణ్డంచదద్యుః ॥ * ॥ సపిణ్డస్యదశాహాశౌచసద్భావాద్దశాహోదకదానంసిద్ధమ్, "॥ శ్లో ॥ ప్రథమేహనియత్పిణ్డం తేనమూర్ధాభిజాయతే।" ఇత్యుపక్రమ్య "॥ శ్లో ॥ నవమేవీర్యసంపత్తిర్దశమేక్షుత్పరిక్షయః। ఆశౌచాన్తేతతస్సమ్యక్పిణ్డదానంసమాప్యతే ॥" ఇతి ఋశ్యశృఙ్గస్మరణాత్, "దద్యుర్దశాహంతిలవారిపిణ్డమ్" ఇతిస్మృతేశ్చ.

మూ — శిశూనాంత్ర్యహాదేకాహాత్వా.

వ్యా — బోధాయనీయే ॥ శ్లో ॥ ఉదకం పిణ్డదానంచ త్ర్యహంస్యాత్తుత్రివర్షతః। దశాహంపిణ్డదానంస్యాదష్టమాబ్దాత్పరంస్మృతమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యాబాలకుమారేభ్యస్త్ర్యహంపిణ్డోదకక్రియాః।

కుర్యాద్దశాహమాశౌచం వర్తతేచనసంశయః ॥ తథా ॥ శిశోస్త్రివత్సరా
దూర్ధ్వముదకం పఞ్చసప్తతిః । త్రిరాత్రాత్పిణ్డదశకం సర్వేషాంతర్పణంభ
వేత్ ॥ * ॥ ఏవం సమానోదకవిషయేపి త్ర్యహమేవక్రియా । తథా విజ్ఞా
నేశ్వరాఽఽహ ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డోయదిదహేత్త్ర్యహాత్ప్రేతక్రియాభవేత్ ।
ప్రథమేఽహ్ని త్రయఃపిణ్డాద్వితీయేచతురస్తథా ॥ త్రీంస్తుదద్యాత్తృతీయేఽ
హ్నివస్త్రాదిక్షాలనంతతః । ఏకోద్దిష్టంచకర్తవ్యం శ్రాద్ధకర్మతతఃపరమ్॥*॥
శ్రాద్ధకర్మ - సపిణ్డీకరణమ్ " ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేదివసే దేయాస్త్రయఃపిణ్డా
స్సమాహితైః । ద్వితీయే చతురో దద్యాదస్థిసఞ్చయనంతతః ॥ త్రీంస్తుద
ద్యాత్తృతీయేఽహ్నివస్త్రాదిక్షాలనంతతః ॥ * ॥ అత్రశిశూనామన్యేషాం
చ మహాతీర్థపుణ్యదేశేష్వాపత్సుచ ఏకదినే నసమాపనంస్మర్యతే । వృద్ధగా
ర్గ్యః ॥ శ్లో ॥ మృతానామేకవంశ్యానామేకో యదిచదాహకః । ఏకస్మిన్దివ
సేకుర్యాదేకతన్త్రేణకారయేత్ ॥ * ॥ కర్తృభేదేనతన్త్రమిత్యర్థః । కణ్వ
శ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆపన్నః స్త్రీచశూద్రశ్చ యన్త్రైర్దగ్ధ్వాస్వకాంతినుమ్ । తద
హ్నైవక్రియాస్సర్వాఃకుర్యాదితిహివైశ్రుతిః ॥ నవభిర్దివసైర్దద్యాన్నవపిణ్డాన్
సమాహితః । దశమంపిణ్డముత్సృజ్య రాత్రిశేషేశుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి
వచనంతత్కాలవిషయమ్ .

మూ — అతిక్రాన్తేసంవత్సరే పిత్రోరన్యేషామేకాహతఃకుర్యాన్నా
త్రాస్థిసఞ్చయోనశాన్తికర్మేత్యేకే .

వ్యా — సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ అతీతేఽబ్దేతుసంస్కారఏకాహాత్పిణ్డమర్ప
యేత్ । శ్రాద్ధందద్యాద్ద్వితీయేఽహ్ని తృతీయేఽహ్నిసపిణ్డనమ్ ॥ నాస్థిస
ఞ్చయనంకుర్యాన్నచచగ్నాధిరోహణమ్ । పుత్రాదినాతుకర్తవ్యంపునస్సం
స్కారకర్మణి ॥ * ॥ ఏకేఇత్యుక్తిర్వికల్పార్థా, " కుమ్భనిధానాన్తమ్ "
" అనాహితాగ్నేః స్త్రియాశ్చ " ఇతిదాహాస్థిసఞ్చయాన్తత్వస్మరణాత్ .

మూ — దుర్మరణేకాలాన్తరే ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం నారాయణ
బలింకృత్వాత్ర్యహాత్ప్రేతక్రియాంకుర్యాత్ .

వ్యా — దేవలః ॥ శ్లో ॥ యేమృతాఃపాపమార్గేణ తేషాంసంవత్స
రాత్పరమ్ । నారాయణబలింకృత్వా కుర్యాత్తత్రౌర్ధ్వదైహికమ్ ॥ అ
బ్దాన్తేవాఽథషణ్మాసే పునఃకృత్వాతుసంస్కృతిమ్ । త్రిరాత్రమశుచిర్భూ

త్వా శ్రాద్ధంకుర్యాదిత్యాదికమ్ ॥ * ॥ అత్రకృత్స్నేఽపినియమాదౌర్ధ్వ
దైహికాత్ప్రాగేవ నారాయణబలిః కార్యః “కృత్వాతుసంస్కృతిమ్”
ఇతివచనాన్న కేవలముదకం కార్యమ్, త్రిరాత్రవిధానాత్పిత్రోరప్యత్ర
నదశాహాతఃక్రియాః.

అత్రాపరార్కవచనైః పూర్వసూత్రంవివృణోతి —

మూ — అత్రశ్లోకానుదాహరన్తి “॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యాతికృచ్ఛ్రం
చతప్తకృచ్ఛ్రత్రయంతథా । చాన్ద్రాయణం తతఃకృత్వా నారా
యణబలిం తథా ॥ కృత్వైవతద్వత్సరస్యాన్తే విదధీతౌర్ధ్వదైహి
కమ్ । షణ్మాసాద్ద్విగుణం కార్యం త్రిమాసాత్త్రిగుణం భవేత్ ॥
చతుర్గుణంత్రిపక్షేస్యాత్సద్యఃపఞ్చగుణం భవేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — అత్ర “తపఃపరంకృతయుగే” ఇతికృచ్ఛ్రాదీనాం కృతయు
గవిషయత్వేనకలౌ స్వరూపానుష్ఠానాయోగేఽపి “దానమేవకలౌయుగే”
ఇతిస్మరణాత్, “॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యేతుగామేకాం దద్యాత్సాన్తపనే
ద్వయమ్ । చాన్ద్రాయణేతుగాస్తిస్రః” “గవామభావే నిష్కంస్యాత్”
ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా కృచ్ఛ్రప్రతినిధిద్రవ్యందత్త్వా కర్మకర్తవ్యమ్ । పక్షా
న్తరమాహపరాశరః ॥ వా ॥ తత్కాలేసతి ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్గుణం
షణ్మాసాన్తేత్రిగుణం సంవత్సరాన్తేద్విగుణం త్రిహాయనాన్తేప్రోక్తమేవాచ
రన్తి ॥ * ॥ సంవర్తశ్చ ॥ శ్లో ॥ యదిశస్త్రవిషామ్బ్వాద్యైః కామతో
బ్రాహ్మణోహతః । త్రిహాయనే వ్యతీతేతు ప్రాయశ్చిత్తం విదుర్బు
ధాః ॥ * ॥ ప్రాయశ్చిత్తమ్ - ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రాది.

ఏవంవిద్యుచ్ఛస్త్రవిషాగ్న్యుదకసర్పవ్యాఘ్రాదిభిః కామతోమర
ణే “॥ శ్లో ॥ అగ్నివిద్యుత్పయఃపాశచణ్డాలైర్బ్రాహ్మణైర్హతాః । ఏకద్వి
త్రిచతుఃపఞ్చషడ్భిశ్శుద్ధిమాప్నుయుః ॥” ఇతికాలభేదేన ప్రాయశ్చిత్త
తారతమ్యముక్తమ్, తత్రవ్యవస్థామాహ —

మూ — కామతోపిదుర్మృతౌ తత్ప్రాయశ్చిత్తం పఞ్చగుణంకృ
త్వావిప్రస్యసద్యఃక్రియాఃకుర్యాత్.

వ్యా — తచ్ఛబ్దేనపూర్వసూత్రోక్తప్రాజాపత్యాదయఃపరామృ
శ్యన్తే, అత్రాతికృచ్ఛ్రతప్తకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాని ప్రాజాపత్యత్రయా

త్మకాని । ఏవంప్రాయశ్చిత్తకరణే విప్రస్యసద్యఏవ క్రియాః కార్యాః । విప్రగ్రహణాదన్యేషాం కాలవిలమ్బః । తథావసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ మనుష్యవర్జం విప్రాణాంగర్హితేమరణేసతి । సద్యఏవక్రియాః కార్యావిప్రాణామనుశాసనాత్ ॥ * ॥ అపరార్కేఽచ ॥ శ్లో ॥ దుర్మృతౌసద్యఏవస్యాత్సంస్కారోఽపి ద్విజన్మనామ్ । లబ్ధ్వాకృచ్ఛ్రాణివిప్రేభ్యఇతిధర్మవిదాంమతమ్ ॥ * ॥

ఏవంబుద్ధిపూర్వమృతౌ ప్రాయశ్చిత్తోక్తేః ప్రమాదమరణే సతితదభావశఙ్కాయాంప్రమాదాద్యవిశేషేణకామతోఽకామతోవా దేశవిశేషేమృతౌచ ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యాహ —

మూ — చణ్డాలాదుదకాదితి పాపిష్ఠమృతిశ్రుతేస్తైః ప్రమాదదుర్మృతౌ వనాధ్వనగరకుటికాదిషు మృతౌచ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రసౌమ్యసాన్తపనగోదానానికృత్వా క్రియాఃకుర్యాత్ .

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాదుదకాత్సర్పాద్బ్రాహ్మణాద్వైద్యుతానలాత్ । దంష్ట్రిభ్యశ్చ పశుభ్యశ్చ మరణంపాపకర్మణామ్॥ ఉదకంపిణ్డదానంచ ప్రేతేభ్యోయత్ప్రదీయతే । నోపతిష్ఠతితత్సర్వమన్తరిక్షేవినశ్యతి ॥*॥ చణ్డాలాద్యైర్మరణస్య పాపకర్మనిబన్ధనత్వస్మరణాత్ప్రమాదాచ్చణ్డాలాది మరణేఽపి తత్పాపనిర్హరణాయ ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యర్థః, " లబ్ధ్వాకృచ్ఛ్రాణి " ఇత్యవిశేషేణ దుర్మృతౌకృచ్ఛ్రస్మరణాత్ । నను, " ప్రమాదాదపినిశ్శఙ్కమ్ " ఇతిచణ్డాలాదిహతస్యాపి సద్యఃక్రియావిధానాత్కథంప్రాయశ్చిత్తమితిచేన్నైవమ్, సద్యఃక్రియావిధానస్యప్రాయశ్చిత్తవిధ్యవిరోధాత్, ప్రత్యుత ప్రాయశ్చిత్తకరణస్య పాపక్షయద్వారాక్రియార్హతాహేతుత్వాచ్చ । అతఃపాపనిర్హరణాయ ప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యమేవ, అన్యథా " నోపతిష్ఠతితత్సర్వమ్ " ఇతికృతస్యాపివినాశస్మరణాత్ । ఏవమేవహి " మరణం పాపకర్మణామ్ " ఇతి వదతోఽభిప్రాయః । సర్పహతేవిజ్ఞానేశ్వరేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ సువర్ణతాంనిష్పన్నంనాగంకృత్వాతథైవగామ్ । వ్యాసాయదత్వావిధివత్పితురానృణ్యమాప్తవాన్ ॥ * ॥ అతస్సర్పాదిసాహచర్యాచ్చణ్డాలాద్యైః ప్రమాదమరణేఽపిప్రాయశ్చిత్తంసిద్ధమ్ । ప్రమాదమరణే ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం దశాహాత్ప్రేతక్రియాః కార్యాః, కామతస్తుత్ర్యహాదితివివేకః । వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ అకామతోమృతా

నాంతుద్విజాతీనాంవనేపథి । గ్రామేవానగరేవాపి కుటికేష్వగృహేషు వా ॥ సంవత్సరాన్తేసద్యోవా బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞయా । కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం సౌమ్యంచ తథాసాన్తపనంచరేత్ ॥ గోదానంతద్వ్రితస్యాన్తే బ్రాహ్మణానాంచభోజనమ్ ॥ * ॥ సద్యఃప్రాయశ్చిత్తకరణే నకాలవిలమ్బ ఇత్యర్థః । విష్ణుశ్చ ॥ శ్లో ॥ మణ్డపేగోపురేవాపి ప్రాసాదేహర్మ్యభిత్తిషు । అకామతోమృతానాంతుదాపయేద్దైన్దవద్వయమ్ ॥ ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రం పరాకేణవిశుధ్యతి । పూర్ణేష్ఠేతువ్రతంకుర్యాత్సమాప్తేతూదకక్రియా ॥ నారాయణబలింకుర్యాచ్ఛుద్ధిరేషాప్రకీర్తితా ॥ * ॥ ఏవమకామతోవనాదిషు మృతస్యాపిప్రాయశ్చిత్త విధానాచ్చణ్డాలాద్యైః ప్రమాద మృతస్య ప్రాయశ్చిత్తంకైముత్యసిద్ధమిత్యలమ్ । అగృహేష్వితి - కుణ్డతటాకనదీతీరాఙ్గణనిష్కుటాద్యనావృతప్రదేశేష్విత్యర్థః .

ప్రమాదమమృతౌ ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం సద్యః క్రియాకార్యేత్యాహ —

మూ — ప్రమాదాద్ధమృతౌసద్యః క్రియాశౌచేసమాచరేత్ .

వ్యా — బ్రాహ్మే ॥ శ్లో ॥ ప్రమాదాదపినిశ్శఙ్కమకస్మాద్విధిచోదితః । శృఙ్గిదంష్ట్రినఖవ్యాళవిద్యుచ్ఛస్త్రవిషాగ్నిభిః ॥ చణ్డాలైర్వాథచోరైర్వా నిహతోయత్రకుత్రచిత్ । తస్యదాహాదికంకార్యంయస్మాన్నపతితస్తుసః ॥ * ॥ అఙ్గిరాశ్చ ॥ శ్లో ॥ యదికశ్చిత్ప్రమాదేన మ్రియేతాగ్న్యుదకాదిభిః । తస్యాశౌచంవిధాతవ్యం కర్తవ్యాచోదకక్రియా ॥ * ॥ దశాహాతఇతిశేషః .

వైధేతువిశేషమాహ —

మూ — వైధే ప్రాయాదిమరణే దేవకార్యార్థదేహత్యాగేచ నచర్మరణంనకాలవిలమ్బస్సద్యఃక్రియాఃకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ వృద్ధశ్శౌచస్మృతేర్లుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్క్రియః । ఆత్మానంఘాతయేద్యస్తు భృగ్వగ్న్యనశనాంబుభిః ॥ తస్యత్రిరాత్రమాశౌచంద్వితీయేత్వస్థిసఞ్చయః । తృతీయేచోదకంకృత్వా చతుర్థేశ్రాద్ధమాచరేత్ ॥ * ॥ కించ “ ॥ శ్లో ॥ సాధ్వీనామేవనారీణామగ్నిప్రపతనాదృతే । నాన్యోధర్మోహివిజ్ఞేయో మృతేభర్తరికర్హిచిత్ ॥” ఇత్యగ్నిప్రవేశస్యాపి శాస్త్రవిహితత్వాత్త్రిపాతిక్రియా । తథాబ్రాహ్మే

॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరమృతే పత్యౌ సాధ్వీ తత్పాదుకాద్వయమ్ । నిధాయో
రసి సంశుద్ధా ప్రవిశేజ్జాతవేదసమ్ ॥ ఋగ్వేదవాక్యాత్ స్త్రీ సాధ్వీ న భ
వేదాత్మఘాతినీ । త్ర్యహాశౌచే తు నిర్వృత్తే శ్రాద్ధం ప్రాప్నోతి శాశ్వత
మ్ ॥ * ॥ ఆగ్నేయే చ ॥ శ్లో ॥ విష్ణోః కార్యం సముద్దిశ్య దేహత్యాగో యదా
కృతః । తదా వైకుంఠమాసాద్య ముక్తో భవతి మానవః ॥ * ॥ పాద్మే చ ॥ శ్లో ॥
దేవస్య ధనధాన్యార్థం భూషణామ్బరయోరపి । క్షేత్రారామగృహాద్యర్థం
వివాదం కురుతే యదా ॥ వైష్ణవోఽన్యో విశేషేణ ప్రాణత్యాగాన్తమాత్మనః ।
శస్త్రాదిసాధనైరన్యైరణకృత్యాదికాన్మృతః । తస్యైవం శేషమృతాస్సర్వే గచ్ఛ
న్త్యాత్యన్తికం లయమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాంస్త్యజతి యో మా
ర్త్యో మాం ప్రపన్నోఽపి మత్కృతే । బాలసూర్యప్రకాశేన వ్రజేద్యానేన మద్గృ
హమ్ ॥ * ॥ ఏవం శాస్త్రవిహితత్వాత్సద్యస్త్ర్యహాత్క్రియా కార్యా ।
కించ “ ॥ శ్లో ॥ యః కామతో మహాపాపం నరః కుర్యాత్కథంచన । న తస్య
నిష్కృతిర్దృష్టా భృగ్వగ్నిపతనాదృతే ॥ రేతస్సిక్త్వా కుమారీషు స్వయోని
ష్వన్త్యజాసు చ । సపిణ్డాపత్యదారేషు దేహత్యాగో విధీయతే ॥ ” ఇతి మన్వా
దివిహితాత్మహననేఽపి త్ర్యహాత్క్రియేత్యలమ్.

మూ — విధివత్సంస్కారేఽపి అనస్థిసఞ్చయే యద్యుదకక్రియా విచ్ఛి
ద్యేతైకోద్దిష్టం వా పునర్దాహః.

వ్యా — అపరార్కే ॥ శ్లో ॥ మన్త్రవత్సంస్కృతస్యాపి హ్యసమాప్తో
దకస్య తు । అర్వాగ్దశదినాదూర్ధ్వం పునర్దాహో విధీయతే ॥ * ॥ దశ
దినాదర్వాగసమాప్తోదకస్యేత్యన్వయః । శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టం
సుతః కుర్యాన్మృతస్యైకాదశేఽహని । తత్ర శ్రాద్ధం న కుర్యాచ్చేత్పునస్సం
స్కారమర్హతి ॥ * ॥ వసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ యత్కృతం ప్రేతముద్దిశ్య నవ
శ్రాద్ధాదికం క్వచిత్ । అకృతం తద్విజానీయాదేకోద్దిష్టం వినా కృతమ్ ॥ * ॥

అత్ర వ్యవస్థామాహ —

మూ — యద్యస్థిసఞ్చయః కృతస్స్యాన్న పునర్దాహోఽన్యత్స
ర్వం కుర్యాత్.

వ్యా — అత్రానాహితాగ్నేర్దాహస్య కుమ్భనిధానాన్తత్వాత్ “ఉ
త్తిష్ఠ ప్రేహి ప్రద్రవౌకః కృణుష్వ పరమే వ్యోమన్” ఇతి మన్త్రలిఙ్గసిద్ధేర్విధి

వత్సంసత్కృతస్య పునర్దాహయోగాచ్చ, అతోఽనస్థిసఞ్చయ ఏవపునర్దాహః। అతఏవహి కృతేఽస్థిసఞ్చయే త్ర్యహాతిరాత్రియాస్మర్యతే “ ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనాదూర్ధ్వం విచ్ఛిన్నేతర్పణాదికే। ఆరబ్ధేయదిపిత్రోశ్చపునస్సంక్షిప్యతేత్ర్యహాత్ ॥ ” అతోగోబలీవర్దన్యాయేన “ ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్దశాహంస్యాదస్థిదాహేతథైవచ ।” ఇతిదశాహోదకక్రియాయా విధిరస్థిసంచయనాభావవిషయ ఏవ। యత్తుదేవలవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ పునర్దహనమూర్ధ్వశ్రాద్ధాన్తం పైతృమేధికమ్। కృత్వా త్రైప్రేతరూపస్యసపిణ్డీకరణంచరేత్ ॥ * ॥ ఇతితత్, పత్న్యాదివ్యతిరిక్తసంఘాతమరణవిషయమ్, పత్న్యాస్తేసాపిణ్డ్యవిధానాత్ । అయంత్రిరాత్రవిధిర్దశాహాన్తర్విచ్ఛిన్నపిణ్డోదకదానవిషయః, వత్సరాతిక్రమేపి పిత్రోర్దశాహవిధానాత్ । అతః కేవలోదకదానపరం వచనం కృతాస్థిసంచయదశాహమధ్యవిచ్ఛిన్నతర్పణవిషయంమన్తవ్యమ్.

మూ — తథాఙ్గదాహవైకల్యేపి పునర్దాహః.

వ్యా — స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ అమన్త్రపూర్వందగ్ధానామఙ్గవైకల్యశేషిణామ్। చణ్డాలాదిహతానాంచపునర్దహనమాచరేత్ ॥ * ॥.

మూ — యది గృహ్యాగ్నినాప్యమన్త్రవద్దహేదన్యాగ్నినావా విధివత్పునర్దాహోఽస్థ్నాన్యహ్న్యన్యకార్యః.

వ్యా — అమన్త్రవద్దాహే పూర్వోక్తదాహ్యతవచనేన అయథాకృతమకృతమిత్యకృతత్వేనచ పునర్దాహస్సిద్ధః। “ ఔపాసనేనాహితాగ్నిందహేత్ ” ఇతినియమాల్లౌకికాగ్నినాదాహేపునర్దాహఃకర్తవ్యః, ఔపాసనేనవినావిధివత్కృతస్యాపి దాహస్యాకిఞ్చిత్కరత్వాత్ । స్థితేతస్మింస్తేనైవ పునర్దాహఃకార్యః, అసత్యస్మిన్ విధివదగ్నింసన్ధాయ తేనైవపునర్దాహః కార్యః। “ అథయద్యాహితాగ్నిరన్యత్ర ప్రేయాద్దీప్యమానైః హూయమానైరగ్నిభిరాసీరన్ యావదేవాస్యాగ్నిభిస్సమాగమయేరన్ ఆసంపాతాదగ్నీన్ జుహుయాదగ్నిరక్షణార్థమ్ ” ఇతి బోధాయనాపస్తమ్బాదిభిర్దాహాన్తమగ్నిరక్షణస్మరణేన పునర్దాహసిద్ధేః, అగ్నేర్దాహైకప్రయోజనత్వాత్, “ శరీరదాహాయవా అగ్నయోభవన్తి ” ఇతిశ్రుతేః, వినియోగాన్తరాభావాచ్చ, స్వాధ్యాయాగ్నిత్యాగయోరుపపాతకత్వోక్తేశ్చ, తేనైవ

దాహః కర్తవ్యః । అతో మన్త్రవద్దాహాభావేఽస్థితే శాలాగ్నౌ లౌకికాగ్నౌ వా విధివద్దాహేఽపి యథావత్పునర్దాహః కార్యః । అత్ర నారదః ॥ శ్లో ॥ మన్త్రం వినా తు యో దగ్ధః ప్రేతస్తస్య పునః క్రియా । మన్త్రసంస్కారయుక్తస్య న కుర్యాద్దహనం పునః ॥ * ॥

విదేశస్థపుత్రవిషయే —

మూ — యద్యేకోద్దిష్టాన్తం పుత్రోఽన్యో వా కుర్యాత్, విదేశస్థః పుత్రశ్శ్రుత్వా వపనం కృత్వాఽఽదశాహముదకమాత్రం దద్యాత్, జ్యేష్ఠః కృతమపి సాపిణ్డ్యమేకాదశాహ ఏవ పునః కుర్యాత్.

వ్యా — మాతృచా నగ్నప్రచ్ఛాదన నవశ్రాద్ధాదినివృత్తిః । ఏవకారేణ ద్వాదశాహవ్యవచ్ఛేదః । అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ కృతక్రియేఽపి పితరి దశాహం సూతకం భవేత్ । దద్యాత్తిలోదకం పుత్రస్సపిణ్డీకరణం పునః ॥ ముఖ్యకర్తా విదేశస్థః కాలేఽకాలే శ్రుతో యది । తిలవారి ప్రకుర్వీత పిణ్డదానం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ నను, “ ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకర్తా విదేశస్థో మాతాపిత్రోర్మృతౌ యది । సంవత్సరే వ్యతీతేఽపి కుర్యాత్ప్రేతక్రియాం తదా ॥ ” ఇతి వచనాద్దాహాదిసర్వం ముఖ్యకర్త్రా కర్తవ్యమితి చేన్న, అన్యకృతస్యాత్ర పునఃకర్తవ్యత్వాప్రతీతేః, చిరకాలాతిక్రమేఽపి పిత్రోర్దశాహాదికక్రియావిధిపరత్వాచ్చ । “ ॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరస్థే పితరౌ మృతౌ చేదన్యోఽపి కుర్యాదఖిలం చ పైతృకమ్ । దాహం వినా తాని పునశ్చ సర్వం జ్యేష్ఠోఽపి కుర్యాదనుజైస్సపిణ్డనమ్ ॥ ” ఇతి వచనాత్పుత్రేణ పునఃకరణీయమితి చేన్న, పుత్రసద్భావేఽపి తదసన్నిధానే అన్యస్య క్రియాధికారమాత్రపరత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥ అసన్నిధానే పూర్వేషాముత్తరే పిణ్డదాః స్మృతాః । ” ఇతి స్మృతేః । ఉత్తరార్ధం పునఃకరణపరమితి చేత్సత్యమ్, తత్పరత్వేఽపి దశాహాతిక్రాన్తవిషయత్వాప్రతీతేః, దశాహమధ్యాగతముఖ్యకర్తృవిషయత్వేన చరితార్థత్వాచ్చ తస్య । అతో దాహవ్యతిరిక్తం సర్వం దశాహాన్తరాగతేనైవ ముఖ్యకర్త్రా పునః కార్యమితి విహితస్యార్థః । తథా పారస్కరః ॥ శ్లో ॥ పుత్రస్యాసన్నిధానే యః పిణ్డదానే ప్రవర్తతే । తత్సన్నిధౌ ప్రవృత్తోఽపి స త్యాజ్యః పిణ్డదస్సుతః ॥ * ॥ అత్ర పిణ్డశబ్దో నవైకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధోపలక్షకః । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకర్త్రాగమేఽన్యస్తు ప్రవృత్తోఽపి క్రియాం త్యజేత్ ॥

తతస్తుకర్మకుర్వీత సంస్కర్తా విసృజేత్తతః ॥ పునస్తిలోదకం పిణ్డం నగ్నప్ర
చ్ఛాదనం తథా । నవశ్రాద్ధప్రదానాది సర్వం కర్మ సమాచరేత్ ॥ * ॥
శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥ దశాహకర్మణ్యారబ్ధే సంస్కారాత్కనీయసా । జ్యే
ష్ఠో యద్యన్తరాగచ్ఛేత్సోఽస్య శేషం సమాపయేత్ ॥ * ॥ " అనుజైస్స
పిణ్డనమ్ " ఇతి జ్యేష్ఠాసన్నిధానే సన్నిధిస్థః కనిష్ఠో యది పిత్రోస్సాపిణ్డ్యమపి
కరోతి తదనుజాదిభిః కృతమపి సాపిణ్డ్యం జ్యేష్ఠః పునఃకుర్యాదిత్యర్థః । ఏ
తత్సర్వం స్మృతిచన్ద్రికాయాం సుస్పష్టమ్ " ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠేన వా కనిష్ఠేన
సపిణ్డీకరణే కృతే । దేశాంతరగతానాం తు పుత్రాణాం చ కథం భవేత్ ॥
శ్రుత్వా తు వపనం కృత్వా దశాహాన్తం తిలోదకమ్ । తతస్సపిణ్డీకరణం కుర్యా
దేకాదశేఽహని ॥ ద్వాదశాహేన తత్కార్యమితి శాతాతపోఽబ్రవీత్ । కనిష్ఠే
నాపి కర్తవ్యాః పిత్రోః పిణ్డోదకక్రియాః । జ్యేష్ఠేనాపి చ కర్తవ్యం సపిణ్డీకరణం
పునః ॥ " అనేన వచనేనాపి తిలోదకమాత్రవిధానాన్నపిణ్డాదికమితి సిద్ధమ్,
శ్రాద్ధాన్తస్య కృతస్య చ న పునఃకరణమితి చ సిద్ధమ్ । కిఞ్చ " ॥ శ్లో ॥ ఏకో
ద్దిష్టాన్తమేవ స్యాత్సంస్కర్తుశ్శుద్ధతా తథా । పిణ్డోదకప్రదానైశ్చ పు
ణ్యాహవాక్యైర్విశుధ్యతి ॥ " ఇతి బోధాయనేన సంస్కర్తురేవైకోద్దిష్టా
న్తకరణేనైవ శుద్ధిస్మరణాదేకోద్దిష్టస్య సంస్కర్త్రైకకర్తృకత్వం సిద్ధమ్ । తథా
కర్తృనియమశ్చ గృహ్యపరిశిష్టాదివిజ్ఞేయః " ॥ శ్లో ॥ అసగోత్రస్సగోత్రో
వా యది స్త్రీ యది వా పుమాన్ । ప్రథమేఽహని యః కుర్యాత్స దశాహం స
మాపయేత్ ॥ " ఇతి ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డాదౌ విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తమ్, తథా స
దాచారకాణ్డే చ శ్రాద్ధప్రకరణే " పుత్రాసన్నిధానే సగోత్రాదినా యేన
ప్రథమదినే దాహసంస్కారః కృతస్తేనైవా దశాహాత్ప్రేతకర్మ కర్తవ్యమ్,
' అసగోత్రస్సగోత్రో వా ' ఇతి స్మరణాత్ " ఇతి చోక్తమ్ । తదేవం సంస్కర్తు
రేవ దశాహకృత్యకర్తృత్వనియమోఽన్యకృతైకోద్దిష్టాన్తకృత్యస్య జ్యేష్ఠే
న పునఃకరణప్రసఙ్గమదూధువత్ । అతః కృతే శ్రాద్ధాన్తే తిలోదకమాత్రం
ముఖ్యకర్త్రా కార్యమ్ । తతశ్చ " దాహం వినా తాని పునశ్చ సర్వమ్ " ఇ
తి వచనం దశాహమధ్యాగత ముఖ్యకర్తృవిషయమేవేతి సిద్ధమ్ । పశ్చాదాగ
తే త్వేకోద్దిష్టాన్తస్య కృతత్వేన తత్పునఃకరణాసమ్భవాద్వచనాభావా
చ్చ దశాహం తిలోదకమాత్రం దత్త్వైకోద్దిష్టాభావాదేకాదశాహ ఏవ సపిణ్డీ

కరణమాత్రం పునః కార్యమితినిశ్చయః । అతోఽజ్ఞాతి వజ్జ్యేష్ఠపుత్రేణాపి తి
లోదకమాత్రం కృత్వైకనిష్ఠేనాన్యేనవా కృతమపిసాపిణ్డ్యంపునః కార్య
మితిధర్మశాస్త్రార్థనిష్కర్షః। నను, " సంస్కర్తాపిసృజేత్తతః " " సదశా
హంసమాపయేత్ " ఇతివచనయోర్విరోధఇతిచేన్న, పరిహృతత్వాత్పర
స్కారేణ ॥ శ్లో ॥ పుత్రోభ్రాతాఽథశిష్యోవాహ్యన్యోవాబ్రాహ్మణస్సదా।
ప్రథమేఽహనియఃకుర్యాత్కుర్యాదేవాప్రదానతః ॥ ఏతైరారబ్ధపిణ్డస్యయ
ద్యాగచ్ఛన్తి వైసుతాః। తేపికుర్యుస్తు పూర్వోక్తం పిణ్డదానం జలంత
థా ॥ * ॥ ఇతి । అతఃపూర్వప్రవృత్తశ్చోదక మాత్రందశాహందద్యాత్,
అన్తరాగతోముఖ్యకర్తా శ్రాద్ధాన్తం కుర్యాదితి వ్యవస్థాపితమ్ । ఆప్రదా
నతః - ఆసమాప్తేః, సమాప్తేశ్శ్రాద్ధాన్తకృత్యే సాపిణ్డ్యమాత్రం ముఖ్యక
ర్త్రా కార్యమ్ । కించ, ముఖ్యాలాభే గౌణేనప్రవృత్తేకర్మణి మధ్యేముఖ్య
లాభేపి యథాగౌణేనైవ సమాప్యతే తథాఽత్రాప్యన్యేనారబ్ధస్య సమాప్త
స్యనపునఃకరణమ్, అన్యథా ఋత్విగాదినాకృతస్యాపి పునఃకరణప్రస
క్తేః । తిలోదకస్యతుసపిణ్డసాధారణత్వాత్తన్మాత్రంకార్యమ్, వచనాత్సా
పిణ్డ్యంచ । దశాహమధ్యే ముఖ్యకర్త్రాగమే వచనబలాద్దశాహవ్యతిరిక్తంపూ
ర్వకృతంసర్వమనేనపునః కార్యమితి వచనన్యాయసిద్ధోయమర్థః । ఇమమ
ర్థంస్పష్టమాచష్టేషట్ ధర్మకారః ॥ శ్లో ॥ యఃకుర్యాత్పైతృమేధేఽహ్నిసం
స్కృతవిధింజ్ఞాతేస్తదన్యస్యవా శ్రాద్ధాన్తంసకలంస ఏవ చరతుజ్ఞాత్యాది
కేష్వాగతే । జ్యేష్ఠాసన్నిధినాకనీయసి పితుఃకుర్వాణ ఏవక్రియాం శు
శ్రూష్వస్థితఏవచేదథచరేజ్జ్యాయాంస్తమూర్ధ్వక్రియామ్ ॥ యత్పితు
ర్మరణాదికందశదినం తస్మిన్గతే జ్యాయసస్తత్పశ్చాచ్ఛ్రవణ ప్రభృత్యు
పహితాశౌచప్రవృత్తావపి । జ్యాయానేవ తమూర్ధ్వమాచరతి తచ్ఛ్రాద్ధం
తుమిశ్రాన్తకంతత్తత్కర్మణి శుద్ధిమప్యరదసౌతాత్కాలికీం దేవలః ॥ * ॥ ఇ
తి । మిశ్రమ్ - సపిణ్డీకరణమ్ । అత్రాన్తశబ్దో మర్యాదాయామ్ । " ఆద్యం
శ్రాద్ధమశుద్ధోపి " ఇతివత్సాపిణ్డ్యమశుద్ధోపి కుర్యాదితి వచనాభావాదా
ద్యగ్రహణవైయర్థ్యాత్సావకాశత్వాచ్చ ద్వాదశాహే ఆశౌచసద్భా
వేసాపిణ్డ్యంనకార్యమేవ, నిరవకాశస్యాప్యాబ్దికస్యాశౌచానన్తరదినేవి
ధానాత్సాపిణ్డ్యస్యకాలాన్తర విధానాచ్చ.

మూ — నాత్ర ప్రేతశబ్దం బ్రూయాత్ .

వ్యా — అత్ర - పునస్సాపిణ్డ్యే । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ పునః ప్రేతం న నిర్దిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారే చ ॥ శ్లో ॥ యవీయసా కృతం కర్మ ప్రేతశబ్దం విహాయ తు । తదగ్రజేన కర్తవ్యం సపిణ్డీకరణం పునః ॥ * ॥

మూ — ప్రారబ్ధే కేనచిత్ పైతృకే కృత్యే ముఖ్యకర్తాఽన్తరాగతో దాహం వినాఽన్యత్సర్వం కుర్యాత్ కృతం నాస్థిసఞ్చయనం పూర్వప్రవృత్తశ్చేద్దశాహముదకమాత్రమన్యోఽపి దద్యాత్ , "స దశాహం సమాపయేత్ " ఇతి నియమాత్ .

వ్యా — కేనచిత్ - పుత్రేణాన్యేన వా । అత్ర సంవాదివచనాని పూర్వమేవోదాహృతాని చర్చితాని చ । కృతేనాస్థిసంచయనేన " ఉత్తిష్ఠ ప్రేహి " ఇత్యాదిమన్త్రార్థసిద్ధేః, పునఃకరణస్య నిరర్థకత్వాత్ , పిణ్డోదకదానవత్తస్య పునఃకరణే వచనాభావాచ్చ న పునరస్థిసఞ్చయః " ॥ శ్లో ॥ అతీతేఽబ్దే తు సంస్కార ఏకాహాత్పిణ్డనిర్వపయేత్ । శ్రాద్ధం దద్యాద్ద్వితీయేఽహ్ని తృతీయేహ్ని సపిణ్డనమ్ ॥ నాస్థిసంచయనం కుర్యాన్న చ వర్మాధిరోహణమ్ । పుత్రాదినా తు కర్తవ్యం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ " ఇతి పునర్దాహేఽస్థిసఞ్చయః స్మర్యతే । న హ్యత్ర పునర్దాహోఽస్తి, మన్త్రవత్సంస్కారస్య కృతత్వాత్పిణ్డోదకదానవిచ్ఛేదేన దశాహానతిక్రమాచ్చ .

నను, యద్యస్థి విద్యతే తర్హ్యగ్నిరపేక్షణీయః, యద్యగ్నిరస్తి తదా తేనాస్థిదాహః కార్యః, అస్థ్యభావేప్యగ్నిసద్భావే దర్భాదినా శరీరాకృతిః కార్యా, యద్యుభయం నాస్తి కిం కర్తవ్యం తత్రాహ —

మూ — యద్యగ్నిరస్థి వా ద్వయం వా న స్యాత్పలాశవల్కలైః కుశైర్వా సన్ధిషు సంవేష్ట్య చత్వారింశతా పలాశవృన్తైశ్శిరః ప్రకల్పయ తే దశభిర్గ్రీవాం వింశత్యోరస్త్రింశతోదరం పఞ్చాశతైకైకం బాహుం తయోరేవ పఞ్చభిరఙ్గులీస్సప్తత్యైకైకం పాదం తయోరేవ పఞ్చభిరఙ్గులీరష్టాభిశ్శిశ్నం ద్వాదశభిర్వృషణమేవం పురుషాకృతిం కృత్వా ప్రేతమావాహ్య సంస్నాప్యాలంకృత్యాగ్నిముత్పాద్య సభాల్ప్యపరేణాగ్నిం " సర్వస్య ప్రతిశీవరీ " ఇత్యేతదాది ప్రతిపద్యతే, తాం ఘృతేనాభ్యజ్య దహేత్ .

వ్యా — అత్ర గ్రీవాబాహూపపాదాదిసంధిషు యథా సన్ధ్యాకారో భవతి తథా పలాశవల్కలైః కుశైర్వా సంవేష్ట్య కర్తవ్యమ్ । ప్రకల్పయేత ఇతి సర్వత్రానుషజ్యతే । పలాశవృన్తైరితి గ్రీవాదిష్వపి సమ్బధ్యతే । ఏకైకమితి వీప్సయా ప్రతిబాహు ప్రతిపాదం సఙ్ఖ్యా సేత్స్యతి । తయోరేవేత్యేవకారేణ వృన్తాన్తరనివృత్తిః । బాహుత్వేన కల్పితయోః పంచాశత్పఞ్చాశత్పలాశవృన్తసమూహయోరేవ మణిబన్ధనశిష్టైః పృథక్పృథక్ త్రైర్దశదశవృన్తాత్మకైః పంచభిః పంచభిః పంచాంగులీః కల్పయేత్ । ఏవం సప్తతివృన్తాత్మకయోః పాదయోరేవ శిష్టైశ్చతుర్దశవృన్తాత్మకైః పఞ్చభిః పఞ్చభిః పఞ్చాఙ్గులీః ప్రకల్పయేత్ । అన్యత్సర్వం సుబోధమ్ । ఏవం చాహత్య షష్ట్యధికత్రిశతపలాశవృన్తాని భవన్తి । వైఖానసే సఙ్ఖ్యావైషమ్యముక్తమ్ । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ యద్యాహితాగ్నిః ప్రోషితః ప్రమీతో న ప్రజ్ఞాయేత త్రీణి షష్టిశతాని పలాశవృన్తానాం త్రైః కృష్ణాజినే పురుషాకృతిం కుర్వన్తి ॥ * ॥ పలాశవల్కలైరిత్యాది సమానమ్, తత్ర "తాభ్యామేవ పఞ్చభిః" ఇతి భేదః । పఞ్చాశత్సప్తతి పఞ్చసంఖ్యా § వీప్సాస్పష్టార్థా, ఏకైకమితి వీప్సయైవ ప్రత్యేకం తత్తత్సఙ్ఖ్యాసిద్ధేః । ఏవముక్తక్రమేణ ప్రతికృతిం కృత్వా ప్రేతమావాహ్య స్నానాదికం కర్తవ్యమ్ । అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ స్నాపయిత్వాలంకృత్య పత్తోదశేన వాససా ప్రచ్ఛాద్య ॥ * ॥ ఇతి । బోధాయనశ్చ ॥ వా ॥ తాం మధునా సర్పిషా వాఽభ్యజ్య దహేత్ ॥ * ॥ ఇతి । తామ్ - ప్రతికృతిమ్ .

మూ — తావద్భిన్నమూలైః పలాశపత్రైశ్శరీరాకృతిరిత్యేకే కుశైరిత్యన్యే పర్ణశరైరిత్యపరే .

వ్యా — అత్రసంవాదివచనాన్యుక్తసూత్రవ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యాని .

మూ — ఏవం దాహమకృత్వా న కేవలముదకదానం కార్యమ్ .

వ్యా — ఏవమ్ - ఉక్తక్రమేణ, ప్రతికృతిదాహమవిధాయ కేవలముదకదానం నైవ కార్యమ్ .

అత్ర హేతుమాహ —

మూ — తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ .

వ్యా — తథాహి — ప్రథమం తావత్ " పురుషాహుతిర్హ్యస్య

---

§ వీప్సాఽత్ర భరద్వాజసూత్రస్థా ద్రష్టవ్యా.

ప్రియతమా ” ఇతి శ్రుతివిరోధః । “ శరీరదాయాదాహవా అగ్నయోఽభవన్తి ” ఇతిశ్రుతివిరోధః । “ సత్త్వైతేభ్యః పరిదదాత్ - అథేమేనం పరిదత్తాత్ - ద్యాంచ గచ్ఛ - ఉత్తిష్ఠ ప్రేహి ప్రద్రవౌకః కృణుష్వ పరమే వ్యోమన్ ” ఇతి దాహాస్థిసఞ్చయనాభ్యామేవ సద్గతిప్రాప్తిపరానేకశ్రుతివిరోధః । “ ॥ శ్లో ॥ నాత్రివర్షస్య కర్తవ్యా బాన్ధవైరుదకక్రియా । ” ఇత్యత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణోదకగ్రహణం తత్సహచర్యాఽగ్నిసంస్కారస్యాప్యుపలక్షణమితి వివృతం తద్విరోధః, సహచారీతి వదతా అగ్న్యుదకయోరవినాభావ ఉక్తః । అతో దాహాభావే ఖననత్యాగయోరివోదకాభావ ఏవ, తచ్చ వక్ష్యతే తదభావే తదాభావః ప్రసజ్యేతేతి । కించ ప్రోషితవిషయే దూరస్థత్వాదస్థ్యలాభ ఏవ, చిరకాలాత్యయాదగ్న్యభావశ్చ, నహి పఞ్చదశద్వాదశవర్షాతిక్రమాత్తదవస్థితస్థానాది వృత్తాన్తాశ్రవణాచ్చాస్థ్యుపాసనాగ్నివార్తాసమ్భవతి, ఏవముభయాలాభే “ కృత్వా తత్ప్రతిరూపకమ్ ” ఇతి తత్ప్రతికృతి దాహపరవచనవిరోధః । “ ॥ శ్లో ॥ కుశపుత్రకదాహేన తస్య స్యాదవధారణమ్ ॥ ” ఇతి వచనవిరోధః । “ ॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరమృతానాం తు రాజభిర్వావిషాదిభిః । తేషామఙ్గం పలాశాద్యైః కృత్వా దేహం దహేత్పునః ॥ శవవత్ప్రతిపత్తిశ్చ హ్యేజ్యాగ్నిస్పర్శనం విదుః ॥ ” ఇతి నారదవచనవిరోధః । “ ॥ శ్లో ॥ సుపిష్టైర్జలసంమిశ్రైర్దగ్ధవ్యశ్చ తథాఽగ్నినా । అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేత్యుక్త్వా తు బాన్ధవైః ॥ ఏవం పర్ణనరం దగ్ధ్వా త్రిరాత్రమశుచిర్భవేత్ ॥ ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోదాహృతవచనవిరోధః । “ యన్త్రైర్దగ్ధ్వా స్వకాం తనుమ్ - ఆత్మనోఽపి జలం దద్యాత్ ” ఇతి దాహాభావే నోదకమిత్యభిప్రాయేణ దాహపూర్వోదకదానవిధిపరకణ్వవచనవిరోధః । “ యదా తు ప్రోషితమరణేఽపి శరీరం న లభ్యతే తదాఽస్యాస్థిభిః ప్రతికృతిం కృత్వా తేషామప్యలాభే పర్ణశరైశ్శౌనకాదిగృహ్యోక్తమార్గేణ ప్రతికృతిం కృత్వా సంస్కారః కార్యః ” ఇత్యుక్తవిజ్ఞానేశ్వరవచనవిరోధః “ ॥ శ్లో ॥ అస్థీని యద్యలబ్ధాని పర్ణైస్తు పురుషాకృతిమ్ । కృత్వా తత్ర తదిగ్భాగే దహేయుః పితృమేధతః ॥ ” ఇతి బోధాయనీయవిరోధః । కించ “ జాతస్య హి మనుష్యస్య ద్వౌ సంస్కారావృణభూతౌ జాతసంస్కారో మృతసంస్కారశ్చ జాతసంస్కారేణేమం లోకం జయతి మృతసంస్కారేణాముం లోకమభిజ

యతి తస్మాన్మాతరం పితరమాచార్యం పుత్రం పత్నీమన్తేవాసినం పితృవ్యం మాతులం సగోత్రం చ దహనసంస్కారేణ సంస్కుర్యాత్ " ఇతి బోధాయనేన దహనసంస్కారస్య పరలోకప్రాప్త్యర్థత్వస్మరణాత్తదభావే పరలోకహానిరేవేతి సిద్ధమ్ । అతః ప్రోషితస్యానగ్నేరనస్థికస్య కేవలోదకదానజల్పనం మూర్ఖప్రలపితమిత్యలమ్ .

ఏవం శాస్త్రవిరోధముక్త్వా బాధకతర్కమాహ —

మూ — ఉదకదానస్య దాహనిబన్ధనత్వాత్తదభావే తదభావశ్చ ప్రసజ్యేత .

వ్యా — తదభావే - దాహాభావే, తదభావః - ఉదకదానాభావః । అత్ర హేతుర్దాహేతి । హేత్వసిద్ధిః పూర్వోదాహృతవచనైరేవ నిరస్తా । అత్రాపి "అగ్నినాసంస్కృతస్యోక్తా పిణ్డదానోదకక్రియా " ఇత్యాద్యఖణ్డాదర్శాదివచనం చోదాహరణీయమ్.

బ్రహ్మచారివిషయే —

మూ — యది బ్రహ్మచారీ ప్రేతకృత్యం కుర్యాత్పునరుపనేయస్స్యాద్యది పితరౌ మాతామహావనపత్యౌ మాతులమాచార్యముపాధ్యాయం చ సంస్కుర్యాన్నాత్ర వ్రతలోపో నాప్యాశౌచం స యద్యాశౌచే భుఞ్జీత ప్రేతగృహే వా సంవసేత్పునరుపనేయస్స్యాదాశౌచం చాస్య విద్యేత తతోఽన్యత్ర భుఞ్జీతాన్యత్రాసనశయనాదికం కుర్యాత్ప్రేతకృత్యోత్తరమాప్లుతశ్శుచిస్స్యాత్ .

వ్యా — పుత్రస్సపత్నీపుత్ర ఇత్యుక్తక్రమేణ పుత్రాదీనాం పిత్రాదిదాహాదికర్తృత్వప్రాప్తౌ బ్రహ్మచారిత్వేపి తేషాం న బ్రహ్మచర్యవ్రతలోపః, పిత్రాదివ్యతిరిక్తప్రేతకృత్యే బ్రహ్మచర్యహానిః పునరుపనయనం చ భవతి। అత్ర బోధాయనవసిష్ఠౌ ॥ వా ॥ బ్రహ్మచారిణశ్శవకర్మిణో వ్రతాన్నివృత్తిరన్యత్ర మాతాపిత్రోరాచార్యాచ్చ ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ ॥ వా ॥ అథోపనీతస్య వృత్తాని భవంతి నాన్యస్యోచ్ఛిష్టం భుఞ్జీతాన్యత్ర పితృజ్యేష్ఠాభ్యాం న స్త్రియా సహ భుఞ్జీత మధుమాంస శ్రాద్ధసూతకాన్నమనిర్దశాహగోక్షీరం ఛత్రాకనిర్యాసౌ విలయనం గణికాన్నమిత్యేతేషు పునస్సంస్కారః ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ దహనాదిసపిణ్డస్యాన్తం బ్రహ్మచారీ కరోతి చేత్ ।

అన్యత్ర మాతాపిత్రో స్సాన్యముపనేయః పునర్వ్రతీ ॥ * ॥ అనేనప్రేతకృత్యైకదేశకరణే నబ్రహ్మచర్యహానిః, కృచ్ఛ్రాచరణమేవ, అతస్సపిణ్డీకరణమాత్రకరణె నపునరుపనయనమ్ । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆచార్యపిత్రుపాధ్యాయాన్నిర్హృత్యాపి వ్రతీవ్రతీ । సకటాన్నం నచాశ్నీయాన్నచతైస్సహసంవసేత్ ॥ * ॥ సకటాన్నమ్ - ఆశౌచాన్నమ్, తైః - ఆశౌచిభిః । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆచార్యంస్వముపాధ్యాయం పితరంమాతరం గురుమ్ । నిర్హృత్యతువ్రతీప్రేతాన్నవ్రతేన వియుజ్యతే ॥ * ॥ వ్రతీ - బ్రహ్మచారీకృచ్ఛ్రాదిషు ప్రవృత్తశ్చ । గురురత్ర మాతుల మాతామహౌ, తథాభృగుః ॥ శ్లో ॥ మాతామహంమాతులంచ తత్పత్నౌచానపత్యకె । వ్రతీసంస్కారు తేయస్తు వ్రతలోపోనతస్యహి ॥ * ॥ కించ ॥ వా ॥ జ్యేష్ఠభ్రాతృపితృవ్యాదీనాముదాహృత వచనేషు కణ్ఠోక్తత్వాభావేపివిద్యామన్త్రోపదేష్టృత్వసమ్భవే ఆచార్యోపాధ్యాయాది ష్వంతర్భావాత్పితృవ్యాదిసంస్కారేచ నవ్రతినోవ్రతహానిః, " ॥ శ్లో ॥ పితృవత్పాలయేద్భ్రాతౄన్ జ్యేష్ఠోభ్రాతాయవీయసః । పుత్రవచ్చానువర్తేరన్ జ్యేష్ఠేభ్రాతరిధర్మతః ॥ " ఇతి మనునా జ్యేష్ఠకనిష్ఠ భ్రాత్రోఃపితృపుత్రధర్మాణి దేశాన్మన్త్రాద్యుపదేశాభావేపి పితృవజ్జ్యేష్ఠభ్రాతరంచ వ్రతీసంస్కార్యాదిత్యన్యే మన్యన్తె.

మూ — గర్భవానపిపిత్రాదీన్ సంస్కార్యాన్నతత్ర దోషోఽన్యత్ర నకుర్యాత్ .

వ్యా — ఆదిశబ్దేనమాతామహ మాతులాచార్యోపాధ్యాయాఉచ్యన్తె, ప్రకృతత్వాత్ । అత్రవృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥ వపనందహనంవాపి ప్రేతస్యాన్యస్యగర్భవాన్ । నకుర్యాదుభయంతత్ర కుర్యాదేవపితుస్సదా ॥ జ్యేష్ఠస్యచానపత్యస్య మాతులస్యా సుతస్యచ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠశ్చ ॥ వా ॥ గర్భవతా జ్యేష్ఠేనదాహ్యఃపితా మాతాచానపత్యోమాతులశ్చ ॥ * ॥ అత్రమాతులగ్రహణం మాతామహాదేరప్యుపలక్షణమ్, " ఆచార్యంస్వమ్ " ఇతి మనువచనేన బ్రహ్మచారికృత్యేపి సమాన యోగక్షేమత్వ పరిగణనాత్, " ॥ శ్లో ॥ బహూనామేకధర్మాణామేకస్యాపి యదుచ్యతే । సర్వేషాంతద్భవేత్కార్యమేకరూపాహితేస్మృతాః ॥ " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోదాహృతవచనాత్పిత్రాపితుల్యత్వాచ్చ.

మూ — అనుపనీతోఽపి పుత్రః పిత్రోస్సంస్కారాధికారీ భవతి, పత్న్యాశ్చానుపనీతస్య చ మన్త్రోచ్చారణాధికారః స్మృతిసిద్ధః.

వ్యా — అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ నహ్యస్మిన్యుజ్యతే కర్మ కించిదామౌఞ్జిబన్ధనాత్ । నాభివ్యాహారయేద్బ్రహ్మ స్వధానినయనాదృతే ॥ * ॥ "స్వధానినయనశబ్దేన దాహాదిసపిణ్డీకరణాన్తం ప్రేతకర్మ లక్ష్యతే, పూర్వక్రియావిరహే స్వధానినయనానుపపత్తేః" ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । బ్రహ్మ - వేదః । అన్యత్ర నైవ వాచయేత్పితృకృత్యే తూచ్చారయేన్న తత్ర దోష ఇత్యర్థః । స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ పుత్రస్త్వనుపనీతోఽపి పిత్రోస్సంస్కారమర్హతి । అన్యో హ్యుచ్చారయేన్మన్త్రాన్ తేన కర్మాణి కారయేత్ ॥ * ॥ అన్యః - ఉపాధ్యాయాదిః, మన్త్రాననుపనీతం వాచయేత్ నైవ కర్మాణి కారయేన్న స్వయం కుర్యాత్ । సుమన్తుశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాభివ్యాహారయేద్బ్రహ్మ యావన్మౌఞ్జీ న బధ్యతే । మన్త్రాననుపనీతోఽపి పఠేదేవైకపవహి ॥ * ॥ పిత్రోః ప్రేతకృత్య ఇతి శేషః । ఏవం పత్న్యా అపి మన్త్రోచ్చారణే అధికారో ద్రష్టవ్యః, "॥ శ్లో ॥ అత్ర పత్న్యపి కుర్వీత పిణ్డదానం యథావిధి ।" ఇతి స్మృతేః । తతశ్చ "॥ శ్లో ॥ కర్మ శూద్రసమో విప్రో యావన్మౌఞ్జీ న బధ్యతే । తదూర్ధ్వం మన్త్రపూతేషు కర్మస్వప్యధికార్యసౌ ॥" ఇతి సుమన్తువచనం స్వధానినయనవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । సఙ్గ్రహే చ ॥ శ్లో ॥ అసంస్కృతేన పత్న్యా చ హ్యగ్నిదానం సమన్త్రకమ్ । కర్తవ్యమితరత్సర్వం కారయేదన్యమేవ తు ॥ * ॥ ఏతన్మన్త్రోచ్చారణాశక్తవిషయమ్ । పత్నీ వాఽనుపనీతో వా మన్త్రోచ్చారణాశక్తావపి సమన్త్రకమేవాగ్నిదానం కుర్యాత్, అన్యత్సర్వం దర్భప్రదానేనానుజ్ఞయాఽన్యేన కారయేత్.

అత్ర వ్యవస్థామాహ —

మూ — యది త్రివర్షో యది వా కృతచౌలస్స్యాత్స యథావిధి కుర్యాన్నైకవర్షః కృతచౌలోఽపి పితరావపి సంస్కుర్యాత్.

వ్యా — స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ పుత్రస్త్వకృతచౌలోఽపి పిత్రోస్సంస్కారమర్హతి । చౌలం హ్యవిధినా కుర్యాత్పశ్చాచ్చౌలం యథావిధి ॥ * ॥ పశ్చాత్ - సపిణ్డీకరణానన్తరమ్ । సుమన్తుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అనుపేతోఽపి కుర్వీత మన్త్రవత్పైతృమేధికమ్ । యద్యసౌ కృతచౌలస్స్యాద్యది స్యాచ్చ త్రివత్స

గః ॥ * ॥ అనేనత్రివర్షాత్ప్రాక్కృతచౌలస్యాపి క్రియాకర్తృత్వం ప్రాప్తమ్, తత్ప్రతిషేధతి నైకవర్ష ఇతి । అత్ర సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ పుత్రస్యోపత్తిమాత్రేణ సంస్కుర్యాదృణమోచనాత్ । పితరం నాబ్దికాచ్చౌలాత్పైతృమేధికకర్మణా ॥ * ॥ " ॥ శ్లో ॥ కర్మశూద్రప్రమృతోఽపి స్త్రియావన్నాష్టేన బధ్యతే । తదూర్ధ్వం మన్త్రపూతేషు కర్మస్వప్యధికార్యసౌ । " ఇతి సుమన్తువచనం పితామహ మాతామహ మాతులజ్యేష్ఠభ్రాత్రాది ప్రేతకృత్యవిషయమితి న విరోధః.

కర్మమధ్యేపిత్రాశౌచసమ్భవే కర్తవ్యమాహ —

మూ — అత్ర కౌణ్డిన్యః ॥ శ్లో ॥ దీక్షితోఽప్యేకపుత్రశ్చేన్మాతాపిత్రోర్మృతిర్యది । సంస్కృత్య శాలామాగత్య యజ్ఞశేషం సమాపయేత్ ॥ * ॥ యద్యన్యః పుత్రస్స్యాత్స ఏవ పితరౌ సంస్కుర్యాదేవం వివాహాదావపి.

వ్యా — వృద్ధగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠస్యతుక్రతోర్మధ్యే మాతాపిత్రోర్మృతిర్యది । దీక్షారూపం నిధాయాత్ర సంస్కుర్యాత్పితరౌ హి సః ॥ * ॥.

పుత్రాభావే తు సపిణ్డా మాతృసపిణ్డాశ్శిష్యాశ్చ దద్యురిత్యవిశేషేణ సపిణ్డానాం కర్తృత్వప్రసక్తౌ కర్తౄణామనుక్రమం నియమయతి —

మూ — పుత్రస్సపత్నీపుత్రః పుత్రికాపుత్రో దత్తః పౌత్రః ప్రపౌత్రో ధనహారీ దౌహిత్రో దౌహిత్రః పత్నీ పతిర్దుహితా భ్రాతా తత్పుత్రోఽసోదరభ్రాతా తత్పుత్రః పితా మాతా స్నుషా స్వసా భాగినేయస్సపిణ్డో మాతృసపిణ్డస్సోదరస్సగోత్రశ్శిష్యో ఋత్విగాచార్యో జామాతా సఖా రాజా చేతి పూర్వపూర్వస్యాసన్నిధానే నాశే వాపరః పరః కర్తా.

వ్యా — " ఆత్మా హి జజ్ఞ ఆత్మనః " " ఆత్మా వై పుత్రనామాసి " " ॥ శ్లో ॥ తత్రాయం జాయతే స్వయమ్ ॥ " " ॥ శ్లో ॥ యథైవాత్మా తథా పుత్రః । " ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః పుత్రస్యాత్మత్వోక్తేః ప్రత్యాసన్నః పుత్ర ఏవ ప్రథమం కర్తా " పుత్రః కుర్యాత్పితుః " ఇతి వచనాచ్చ । తదభావేనపత్నీపుత్రః, పుత్రత్వాత్ । స్వీకారవశేన పుత్రికాపుత్రస్య పుత్రత్వేపి తతోఽభ్యర్హితత్వాత్, స్వశరీరార్ధభూతభర్త్రాత్మకత్వేన ప్రకో

సన్నత్వాత్, " తదభావేసపత్నీజః " ఇతివచనాచ్చ । నను " ॥ శ్లో ॥ ఏ
కభర్తృకపత్నీనామపుత్రానిధనంగతా । అన్యస్యాఃపుత్రవత్త్వేపి కర్తాభ
ర్తైవతత్రతు ॥ తదభావేతుసాపత్న్యఃపుత్రఏవనియుజ్యతే । తదభావేతుత
త్పుత్రఆసన్నోఽన్యస్తతఃపరమ్ ॥ సపిణ్డీకరణాన్తంచ కుర్యాదౌరస వత్స
ఖ । " ఇతిమరీచిస్మరణాదపుత్రాయాఃపతిరేవకర్తా నసపత్నీపుత్ర ఇతి చే
న్న, పుత్రపౌత్రాద్యనన్తరాధికారిణోభర్తుఃపుత్రానన్తర కర్తృత్వాను
పపత్తేః । అతస్తద్వచనమసవర్ణ సపత్నీవిషయమ్, అన్యథామన్వాది వచన
విరోధోదుర్నిరోధో వేధోముఖైరపిస్యాత్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ బహ్వీనా
మేకపత్నీనామేకాచేత్పుత్రిణీభవేత్ । సర్వాస్తాస్తేనపుత్రేణప్రాహపు
త్రవతీర్మనుః ॥ * ॥ ఇతిపుత్రకార్యేషు సపత్నీపుత్రేణైవసపత్న్యామాతుః
పుత్రవత్త్వనియమాత్, " పితృపత్న్యస్సర్వామాతరః " ఇతి స్మృతేశ్చ
సపత్నీపుత్రఏవకర్తా । తథాకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ విదధ్యాదౌరసఃపుత్రో
జనన్యాఔర్ధ్వదైహికమ్ । తదభావేసపత్నీజఃక్షేత్రజాద్యాస్తథాఽవృ
తా ॥ * ॥ ఆవృత్ - ప్రకారః । బృహస్పతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ బహ్వీనామేక
పత్నీనామేషఏవవిధిఃస్మృతః । ఏకాచేత్పుత్రిణీతాసాం సర్వాసాంపిణ్డద
స్తుసః ॥ * ॥ ఇత్యలమ్ । అతస్సపత్నీపుత్రాభావే పుత్రికాపుత్రః, మా
తాపిత్రవయవాన్వయేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాత్, " కస్మింశ్చిత్పితృగృ
హే తేయద్యౌరస ఉత్పద్యేతసచతుర్థాంశభాక్ " ఇతివసిష్ఠేనతుర్యాంశభా
క్త్వేనస్మృతదత్తపుత్రాపేక్షయా " ॥ శ్లో ॥ పుత్రికాయాంకృతాయాం
తు యదిపుత్రోఽనుజాయతే । సమస్తత్రవిభాగస్స్యాజ్జ్యైష్ఠ్యంతత్ర నవిద్య
తే ॥ " ఇతిమనువచనేనపుత్రసమాంశభాక్త్వేన పుత్రికాపుత్రస్యాభ్యర్హిత
త్వాచ్చ । పుత్రికాపుత్రాభావేదత్తః, తస్యచపుత్రేష్వన్తర్భావాత్, పౌత్ర
స్యపుత్రానన్తరభావిత్వేన తతోభ్యర్హితత్వాత్, " ఔరసోధర్మపత్నీజః "
ఇత్యాదినా యాజ్ఞవల్క్యేన పుత్రికాపుత్రానన్తరమేవ దత్తం పరిగణయ్య,
" ॥ శ్లో ॥ పిణ్డదోఽంశహరశ్చైషాంపూర్వాభావేపరఃపరః । " ఇతినియమవి
ధానాచ్చ । దత్తాభావేపౌత్రః, క్రమభావిత్వాత్ " ॥ శ్లో ॥ పుత్రస్తుకుర్యా
ద్దహనాదికర్మపౌత్రోఽథనప్తాతదభావఏవ । " ఇతిస్మృతేశ్చ । పౌత్రాభావే
ప్రపౌత్రః, " ॥ శ్లో ॥ పుత్రఃపౌత్రఃప్రపౌత్రశ్చ పుత్రికాపుత్రఏవ

చ ॥ ” ఇతిస్మృతేః । ప్రపౌత్రానన్తరభావిత్వమేవ పుత్రికాపుత్రస్యేతి
న శఙ్కనీయమ్, “ ॥ శ్లో ॥ తత్సమః పుత్రికాసుతః ” “ ॥ శ్లో ॥ రిక్థే చ పి
ణ్డదానే చ సమానాపరికీర్తితా ।” ఇతి ఔరసపుత్రసామ్యపరమనుయాజ్ఞవ
ల్క్యాదివచనవిరోధాత్ । ప్రపౌత్రాభావే ధనహారీ దౌహిత్రః, “ ॥ శ్లో ॥
శ్రాద్ధం మాతామహానాం చ హ్యవశ్యం ధనహారిణా । దౌహిత్రేణ విధిజ్ఞేన
కర్తవ్యమ్ ।” ఇతిస్మృతేః । ధనభాక్త్వభావేప్యస్య పౌత్రానన్తర్యమేవ,
“ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రపౌత్రసన్తానే దౌహిత్రా ధనమాప్నుయుః । పూ
ర్వేషాం తు స్వధాకారే పౌత్రా దౌహిత్రకా మతాః ॥ ” ఇతి విష్ణుస్మర
ణాత్ । తదభావే దౌహిత్రః । అత్ర పుత్రీకరణ ధనగ్రహణ వ్యతిరిక్తో
దౌహిత్రః । పుత్రపౌత్రప్రపౌత్రాభావే ధనగ్రహణాభావేఽపి విభక్త
స్యావిభక్తస్య వా మాతామహస్య దౌహిత్రః కర్తేతి కథయితుం పునస్త
ద్గ్రహణమ్ । యుక్తం చైతత్, “ ॥ శ్లో ॥ యథా వ్రతస్థాపి సుతః కుర్యా
త్ప్రేతక్రియాం నృప । మాతామహస్యాపుత్రస్య దౌహిత్రోఽపి త
థార్హతి ॥ ” ఇతి భవిష్యత్పురాణవచనాత్, “ ॥ శ్లో ॥ ఏవం మా
తామహాచార్య ప్రేతానాముదకక్రియా । ” ఇత్యత్ర యథా సగోత్రస
పిణ్డానాముదకం దీయతే తథా మాతామహాచార్యాణాం చ ప్రేతానాము
దకక్రియా నిత్యం కార్యేతి విజ్ఞానేశ్వరేణ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ । అత ఏ
వహి మాతామహం మాతులం చేతి దౌహిత్రస్య మాతామహ సంస్కా
రాధికారః స్మర్యతే । దౌహిత్రాభావే పత్నీ । అత్ర శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ పితుః
పుత్రేణ కర్తవ్యాః పిణ్డదానోదకక్రియాః । పుత్రాభావే తు పత్నీ స్యాత్ప
త్న్యభావే తు సోదరః ॥ * ॥ అత్ర పుత్రశబ్దో దౌహిత్రాన్తవాచీ, ప్ర
పౌత్రానన్తరం దౌహిత్రస్యైవ కర్తృత్వోక్తేః, “ ॥ శ్లో ॥ పుత్రః పౌ
త్రః ప్రపౌత్రశ్చ పుత్రికాపుత్ర ఏవ చ ।” ఇతి పుత్రాది దౌహిత్రాన్త
స్య బద్ధక్రమత్వేన మధ్యేఽనవకాశాచ్చ । తదేవమ్ “ ॥ శ్లో ॥ పుత్రః
కుర్యాత్పితుః శ్రాద్ధం పత్నీ చ తదసన్నిధౌ । ధనహార్యథ దౌహిత్రస్తతో
భ్రాతా చ తత్సుతః ॥ ” ఇతి సంగ్రహకారవచనమ్ “ పత్నీ దుహితరః ”
ఇతి వచనాభిప్రాయమ్ । మాతామహనియమనేన దౌహిత్రస్య ధనభా
క్త్వే సతి తస్య తద్దాహాది కర్తృత్వోపపత్తేః పత్న్యాః పూర్వనివేశో యుజ్య

తే । ఏవంచ దౌహిత్రస్య మాతామహయోస్సంస్కారవచన జాతం సఙ్గ
చ్ఛతే । అతః పుత్రాది దౌహిత్రాన్తాభావ ఏవ పత్నీ పత్యుః కుర్యాత్ ,
సచ తస్యాః । తథా కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ తేషామభావే తు పతి స్తదభావే స
పిణ్డకాః । అపుత్రాయాః పతిర్దద్యాత్సపుత్రాయా న తు క్వచిత్ ॥ భార్యా
పిణ్డం పతిర్దద్యాద్భర్తృభార్యే పరస్పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అపు
త్రాశయనం భర్తుః పాలయన్తీ వ్రతే స్థితా । పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిణ్డం కృ
త్స్నమంశం హరేదపి ॥ * ॥ పితామహేనానియమితస్య దౌహిత్రస్య ,
" పత్నీదుహితరశ్చైవ " ఇతి దుహిత్రభావ ఏవ ధనభాక్త్వస్మరణాత్ప
త్న్యాశ్చాసంసృష్టాపుత్రభర్తృధనభాక్త్వం యుక్తమ్, క్రియాకర్తృత్వం తు
దౌహిత్రస్యైవ, దౌహిత్రాభావ ఏవ పత్న్యా భర్తృదాహాదికర్తృత్వమి
తి వివేకః, " పౌత్రా దౌహిత్రకా మతాః " ఇతి దౌహిత్రస్య పౌత్రత్వస్మర
ణాత్ । తదభావే దుహితా । యుక్తం చైతత్ , పిత్రోరవయవాన్వయేన సా
పిణ్డ్యప్రత్యాసత్తేః, భ్రాత్రాదేర్భ్రాత్రన్తరావయవానన్వయాత్ , " పు
త్రేణ దుహితా సమా " " అఙ్గాదఙ్గాత్సమ్భవతి " " పుత్రవద్దుహితా నృ
ణామ్ " ఇత్యాది వచనాచ్చ । అత్ర శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ పుత్రాభావే తు కుర్యా
త్తాం భర్తృభార్యే పరస్పరమ్ । అపుత్రస్య తు యా పుత్రీ సైవ పిణ్డప్రదా భ
వేత్ ॥ * ॥ అత్రాపి పుత్రశబ్దో దౌహిత్రాన్తపరః । భర్త్రభావే దుహితా
మాతుః కుర్యాత్పత్న్యభావే పితుశ్చేత్యర్థః । ఏవమపి దుహితృహస్తాద్దర్భా
దానేన భ్రాతా భ్రాతుః కరోతి , ఏవం శిష్టాచారః । కాలాదర్శే తు సంస్కా
ర్యాణాం వ్యుత్క్రమేణ ప్రతిపాదనాదికం విస్మృతికృతమశోధననిబన్ధనం
వేత్యాస్తాం తావత్ । తదభావే భ్రాత్రాదిః । తథా స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥
భ్రాతుస్సోదరో భ్రాతా కుర్యాద్దాహాది తత్సుతః । తతస్త్వసోదరో
భ్రాతా తదభావే తు తత్సుతః ॥ * ॥ తథా ॥ శ్లో ॥ పుత్రః పౌత్రశ్చ తత్పు
త్రః పుత్రికాపుత్ర ఏవ చ । పత్నీ భ్రాతా చ తజ్జశ్చ పితా మాతా స్నుషా తథా ॥
భగినీ భాగినేయశ్చ సపిణ్డస్సోదకస్తథా । అసన్నిధానే పూర్వేషాముత్తరే
పిణ్డదాః స్మృతాః ॥ * ॥ ఇతి । అత్రాపి పుత్రశబ్దో దత్తపుత్రాన్తపరః ,
పుత్రికాపుత్రశబ్దో దౌహిత్రవాచీ, భ్రాతృతత్పుత్రగ్రహణమసోదర
భ్రాతృతత్పుత్రయోరుపలక్షణమ్ , భగినీ భాగినేయశబ్దౌ స్వసృతత్పు

త్రపరో, సపిణ్డోఽత్ర పితృసపిణ్డః తదభావే మాతృసపిణ్డ ఇతి గ్రాహ్యమ్, సోదకశబ్దస్సగోత్రోపలక్షకః, అసన్నిధానగ్రహణాన్మృతౌ కైముత్యం సిద్ధమ్ । విష్ణుపురాణేచ ॥ శ్లో ॥ పుత్రః పౌత్రః ప్రపౌత్రశ్చ తద్వద్వాభ్రాతృసన్తతిః । సపిణ్డసన్తతిర్వాపి క్రియార్హా నృప జాయతే ॥ తేషామభావే సర్వేషాం సమానోదకసన్తతిః । మాతృపక్షస్యపిణ్డేన సమ్బద్ధాయేజలేన వా ॥ కులద్వయేపిచోత్సన్నే స్త్రీభిః కార్యాక్రియానృప ॥ * ॥ ఇతీదం కర్తృపరిగణనామాత్రపరం నకర్తృక్రమపరమ్ । తథాత్వే వచనాన్తరవిరోధో దుర్వారస్స్యాత్ । అతః పుత్ర ఏవ ప్రథమంకర్తా తదభావే పుత్రికాపుత్ర ఇతినిశ్చయః । అనేన సపత్నీపుత్రస్య "పితృపత్న్యస్సర్వా మాతరః" ఇతిమాతృత్వావిశేషస్మృతేః, "॥ శ్లో ॥ తదభావే సపత్నీజస్సర్వాసాంపిణ్డదస్సుతః ।" ఇత్యాదివచనైశ్చ సపత్నీమాతృక్రియాకర్తృత్వం తావత్సుస్పష్టమ్, తస్యాభర్త్రాత్మకత్వాత్ । తదభావఏవపుత్రికాపుత్రః పత్నీ వా కర్తా । ఏకపత్నీనాంసర్వాసాం పుత్రవత్త్వే స్వస్వావయవాన్వయాత్స్వపుత్ర ఏవమాతుః కర్తా, పితుస్తుజన్మజ్యేష్ఠ ఇతివివేకః । తథావక్ష్యతే । నను "॥ శ్లో ॥ పుత్రేషుసత్సుపౌత్రేషు నాన్యం వై కారయేత్సుతమ్ ।" ఇతినిషేధాత్కథంపుత్రపుత్రికాపుత్రదత్తసముచ్చయః, యదవలమ్బనే నాయం వివేకః । మైవమ్, "క్లీబాద్యానోదకందద్యుః" ఇతినిషేధాత్ , క్లీబత్వాదిసమ్భవే, సత్యపిపుత్రాద్యే, పుత్రస్వీకారోపపత్తేః, పశ్చాత్పుత్రాద్యుత్పత్తౌచవ్యవస్థోపపత్తేశ్చ నకథంతావకాశః । ఏవంవచనవ్యవస్థా న్యాయసిద్ధా వచనాన్తరావిరుద్ధోఽప్రకంప్యోఽయంక్రమః । అతస్సుష్ఠూక్తమ్ "పుత్రస్సపత్నీపుత్రః" ఇత్యాదిసూత్రమ్ । ననుచ ద్వాదశవిధపుత్రాన్ పరిగణయ్య "॥ శ్లో ॥ పిణ్డదోంశహరశ్చైషాం పూర్వాభావే పరఃపరః ।" ఇతియాజ్ఞవల్క్యేన తేషాంకర్తృత్వముక్తమ్, తథాతదవలమ్బనేన కాలాదర్శాదిగ్రన్థేషుచ, తత్కథంత్వయానోక్తమితి చేచ్ఛృణు తావదితఏహి "॥ శ్లో ॥ యథానియోగధర్మోపి నాన్యబుధ్యాదయోపివా । తథోద్ధారవిభాగోపి నైవ సంప్రతివర్తతే ॥" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణ సపిణ్డోవాసగోత్రో వేత్యుక్తనియోగస్య కలౌనిషిద్ధతయాక్షేత్రజాద్యభావాత్ । తర్హిదత్తపుత్రకర్తృతోక్తిః కథమితిచేన్నైవమ్, స్మృతిచన్ద్రికాస్మృత్యర్థసారాదౌ, ॥ శ్లో ॥

॥ శ్లో ॥ దత్తౌరసేతరేషాంచ పుత్రత్వేనపరిగ్రహః ॥ * ॥ ఇతికలియుగవర్జ్యధర్మమధ్యేదత్తవ్యతిరిక్తపుత్రపరిగ్రహాపరిగణనాత్, “అథాతఃపుత్రం పరిగృహీష్యన్” ఇతిబోధాయనాదిభిర్దత్తపుత్రపరిగ్రహాద్యభ్యనుజ్ఞానాచ్చ। స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ దత్తస్యజనకాపత్యే మృతేఽథజనకేపివా । సంసారాగాద్యఖిలంకృత్వా దత్తోరిక్థమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ అతఏవ “పుత్రీసుతోదత్తకఔరసశ్చ” ఇతిదత్తస్యపుత్రసమానయోగక్షేమత్వంస్మర్యతే। అతఃక్షేత్రజాదికర్తృత్వం యుగాన్తరవిషయమ్ “ ॥ శ్లో ॥ పుత్రాస్త్రయోదశప్రోక్తామనునాయేఽనుపూర్వశః। సన్తానకారణంతేషామౌరసఃపుత్రికాతథా ॥ ” ఇతిబృహస్పతివచనం తత్సన్తతిహేతుత్వేనపుత్రికాయాఃప్రాధాన్యపరమ్। అతఏవహిదత్తాత్ప్రోక్తస్యాఽకర్తృత్వేనపరిగణనమ్, దత్తస్యతూభయవంశసమ్బన్ధాత్ । తథామనుః ॥ శ్లో ॥ గోత్రరిక్థేజనయితుర్నహరేద్దత్త్రిమస్సుతః। గోత్రరిక్థానుగఃపిణ్డోవ్యపైతిదదతస్స్వధా ॥ * ॥ అతఃపుత్రాభావేజనకస్యచదత్తఃకర్తేతితత్రోభయసమ్బన్ధస్స్పష్టః। సచ “ ॥ శ్లో ॥ మాతాపితాచదద్యాతాం యమద్భిఃపుత్రమాపది। సదృశంప్రీతిసంయుక్తం విజ్ఞేయస్సతుదత్త్రిమః ॥ దద్యాన్మాతాపితావాయం సపుత్రోదత్తకోభవేత్। ” ఇతిమనుయాజ్ఞవల్క్యాద్యుక్తలక్షణః। కించ “ ॥ శ్లో ॥ విధవాయాం ప్రజోత్పత్తౌ దేవరస్యనియోజనమ్ । బాలికాక్షతయోన్యోశ్చ వరేణాన్యేనసంస్కృతిః ॥ కన్యానామసవర్ణానాం వివాహశ్చద్విజాతిభిః। ఊఢాయాఃపునరుద్వాహో జ్యేష్ఠాంశో గోవధస్తథా ॥ బలాత్కారోఽతిమష్టస్త్రీసఙ్గ్రహోవిధిచోదితః। దత్తౌరసేతరేషాంచపుత్రత్వేనపరిగ్రహః ॥ ” ఇత్యాదీన్ పరిగణయ్య, “ ॥ శ్లో ॥ ఏతాని లోకగుప్త్యర్థం కలేరాదౌమహాత్మభిః। నివర్తితాని సర్వాణి వ్యవస్థాపూర్వకంబుధైః ॥ ” ఇతిస్మృతిచన్ద్రికాదావక్షతయోనిపునరూఢాయుక్తావిధవాదిస్త్రీణాం కలౌ వర్జ్యత్వోక్తేః, “ ॥ శ్లో ॥ సర్వాభావే స్త్రియఃకుర్యుస్స్వభర్తౄణామమన్త్రకమ్। ఔర్ధ్వదైహికమన్యాని దర్శాదీని యథావిధి ॥ ” ఇతిస్మృతిసఙ్గ్రహవచనోక్తం తాసాం కర్తృత్వంచ మయానాభ్యధాయి। స్త్రియోఽత్ర పరాశ్రితాక్షతయోన్యాదయః, సర్వాభావఇత్యుక్తేః, భ్రాత్రాదిసపిణ్డేషు సత్స్వపి పుత్రాభావేపత్న్యాః

కర్తృత్వస్మరణాచ్చ । అతః క్రయద్రవ్యాద్యుపాధియోగేన పరిగృహీతాః పరాశ్రితాదయ ఏవ స్త్రియః, తాసాం యజ్ఞాదికర్మానధికారేణ పత్నీత్వాభావాత్ । తదధికారిణీహి పత్నీ ; "పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగే" ఇతి పాణినిః । తథా శాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ ధర్మైర్వివాహైరూఢాయా సా పత్నీ పరికీర్తితా । సహాధికారిణీ హ్యేషా యజ్ఞాదౌ ధర్మకర్మసు ॥ క్రియక్రీతా తు యా నారీ న సా పత్న్యభిధీయతే । న సా దైవే న చ పిత్ర్యే దాసీం తాం కశ్యపోఽబ్రవీత్ ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాదత్ర భర్తృశబ్దేన పరాశ్రితాదీనాం భర్తారః పరిగృహ్యన్తే । అత్ర గౌతమః ॥ వా ॥ పుత్రాభావే సపిణ్డా మాతృసపిణ్డాశ్శిష్యాశ్చ దద్యుస్తదభావే ఋత్విగాచార్యౌ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ వా ॥ పుత్రైస్సైవ దాహాదికం కార్యం తదభావే ప్రత్యాసన్నేన సపిణ్డానామన్యతమేన కార్యం తదభావే మాతృసపిణ్డాదినా కార్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణుపురాణే చ క్రియాత్రైవిధ్యముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ పితృమాతృసపిణ్డైస్తు సమానసలిలైస్తథా ॥ * ॥ ఇతి । అతశ్చ గ్రన్థాన్తరే సోదకస్య మాతృసపిణ్డాత్పూర్వనివేశోపరాశరకృతః । అత్ర పితృసపిణ్డానాం మాతృసపిణ్డానాంచ కర్తృత్వోక్తావపి ప్రత్యాసత్తివశేన క్రమో ద్రష్టవ్యః । కాత్యాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ అనుజో వాఽగ్రజో వాపి భ్రాతుః కుర్వీత సంస్కృతిమ్ । తతస్త్వసోదరస్తద్వత్క్రమేణ తనయస్తయోః ॥ * ॥ తదేవం భ్రాతృసమవాయే క్రమేణ తేషాం జ్యేష్ఠస్య క్రియాకర్తృత్వం పుత్రసమవాయే జ్యేష్ఠక్రమాత్పితృక్రియాకర్తృత్వంచ ద్రష్టవ్యమ్ । మార్కణ్డేయశ్చ ॥ శ్లో ॥ సఖ్యురుత్పన్నబన్ధోశ్చ సఖాపి శ్వశురస్య చ । జామాతా స్నేహతః కుర్యాదఖిలం పైతృమేధికమ్ ॥ సర్వాభావే తు నృపతిః కారయేత్తస్య రిక్థతః । తజ్జాతీయైర్నరైస్సమ్యగ్దాహాద్యాస్సకలాః క్రియాః ॥ * ॥ శిష్యోఽత్రోపాధ్యాయప్రతియోగీ । యస్త్వాచార్యప్రతియోగ్యన్తేవాసీ స తు దౌహిత్రానన్తరం కర్తా, "ఏవం మాతామహాచార్య" ఇతి మాతామహానన్తరమాచార్యస్యోపాదనాత్, "ఆచార్యపిత్రుపాధ్యాయాః" "ఆచార్యం స్వముపాధ్యాయమ్" "అన్యత్ర మాతాపిత్రోరాచార్యాచ్చ" ఇత్యాదిష్వాచార్యస్య పితృసమానయోగక్షేమత్వదర్శనాచ్చ । "ఆచార్యశ్శ్రేష్ఠో గురూణాం సహి విద్యాతస్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మ"

"॥ శ్లో ॥ ఉత్పాదకబ్రహ్మపిత్రోర్గరీయాన్ బ్రహ్మదః పితా ।" "గరీయానర్థదో గురుః" ఇతి గౌతమాపస్తమ్బమన్వాదిభిరుక్తస్య బ్రహ్మవిద్యాప్రదస్యాచార్యస్య పితృతోఽభ్యధికత్వావగతేః, "॥ శ్లో ॥ గురోః ప్రేతస్య శిష్యస్తు పితృమేధం సమాచరేత్ । ప్రేతాహారైస్సమం తత్ర దశరాత్రేణ శుధ్యతి ॥" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోదాహృతవచనాచ్చ, పుత్రాది దౌహిత్రాన్తాభావే పుత్రస్థానీయశ్శిష్య ఏవాచార్యస్యౌర్ధ్వదైహికం కుర్యాత్ । అత ఏవాస్య సంస్కారాంశో నిషిధ్యతే ॥ శ్లో ॥ అన్యో యది దహేత్ప్రేతం పుత్రాద్భిష్యాచ్చ తద్ధనాత్ । సహస్రపణమూల్యంతు తస్మై దద్యాత్స రిక్థభాక్ ॥ * ॥ యథా పుత్రస్య సంస్కారాంశాభావస్తథా శిష్యస్యాపీత్యర్థః । అత ఏవ హి యతేరాచార్యస్య ధనం యాజ్ఞవల్క్యేన శిష్యగామి స్మర్యతే ॥ శ్లో ॥ క్రమేణాచార్యసచ్ఛిష్యధర్మభ్రాత్రైకతీర్థినః । వానప్రస్థయతిబ్రహ్మచారిణాం రిక్థభాగినః ॥ * ॥ తదేవం యస్తు రిక్థభాగీ భవతి తేనావశ్యం పూర్వమధ్యమోత్తరాః క్రియాః కార్యాః, తదుక్తమ్ "అవశ్యం ధనహారిణా" ఇతి । స్కాన్దపురాణే చ ॥ శ్లో ॥ మలమేకం మనుష్యాణాం ద్రవిణం యత్ప్రకీర్తితమ్ । తద్గృహ్ణన్ మలమాదత్తే దుర్ధరం జ్ఞానినామపి ॥ ఋషిభిస్తస్య నిర్దిష్టా నిష్కృతిః పావనీ పరా । ఆదేహపతనాత్తస్య కుర్యాత్పిణ్డోదకక్రియాః ॥ * ॥ ఇదమత్ర వివేచనీయమ్ — పుత్రసద్భావే పుత్రీకరణాయోగాత్తన్నాశే పుత్రికాపుత్రస్యైవ కర్తృత్వాచ్చావివాదః । పుత్రికాపుత్రస్వీకారే సతి పశ్చాత్పుత్రోత్పత్తౌ కః కర్తేతి తయోః పితృధనభాక్త్వపిణ్డప్రదత్వావిశేషస్మరణాత్, తథా మనుః ॥ శ్లో ॥ పుత్రికాయాం కృతాయాంతు ॥ * ॥ ఇతి, బృహస్పతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ పుత్రశ్చ పుత్రికాపుత్రస్స్వర్గప్రాప్తికరావుభౌ ॥ * ॥ ఇతి, స్మృతివరకరాజీయే చ ॥ శ్లో ॥ ఏక ఏవౌరసః పిత్ర్యే ధనే స్వామీ ప్రకీర్తితః । తత్తుల్యా పుత్రికా ప్రోక్తా భర్తవ్యాస్త్వితరే సుతాః ॥ * ॥ యద్యప్యేవమథాపి "॥ శ్లో ॥ యథైవాత్మా తథా పుత్రః పుత్రేణ దుహితా సమా । పుత్రదౌహిత్రయోర్లోకే విశేషో నాస్తి ధర్మతః ॥" ఇతి మనునా "ఆత్మా హి జజ్ఞ ఆత్మనః" ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ పుత్రస్యాత్మత్వస్మృతేః, దుహితుస్తు మనుయాజ్ఞవల్క్యాది భిన్నమశబ్దప్రయోగాచ్చ పుత్రాతిరంచిన్నాయ

నత్వమవగమ్యతే । స్త్రీప్రతియోగినో యోషిద్గృహీత్రాదయ ఏవ వోచ్యన్తే, బహువచనప్రయోగాత్ । యదిస్వసూత్ర ఏదిత్యాద్యా సూత్రాన్తరప్రసఙ్గాత్పరాశ్రితాదిగోత్రభేదకథనం నతు తాసాం పరిగ్రాహ్యత్వాయ । యత్తు మరీచినా ॥ శ్లో ॥ న బ్రాహ్మణేన కర్తవ్యం శూద్రస్య హ్యౌర్ధ్వదైహికమ్ । శూద్రేణ బ్రాహ్మణస్యాపి వినా పారశవాత్క్వచిత్ ॥ * ॥ ఇతి పారశవకర్తృకదాహేన శూద్రకర్తృత్వస్యాభ్యనుజ్ఞాయతే, తత్త్వమన్త్రవద్దాహేకృతే, కేవలదాహే "అన్తర్ధినైవా శూద్రాయ" ఇత్యుక్తాన్తర్ధిశూద్రాభ్యనుజ్ఞాపనాత్, అన్యత్రతు " ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యా హ్యాహుతిస్సాస్యాచ్ఛూద్రసంస్పర్శదూషితా । " ఇతివచనాన్నిషేధ ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా.

సపిణ్డత్వేన ప్రసక్త పితృజ్యేష్ఠకర్తృత్వవ్యవస్థామాహ —

మూ — పితాగ్రజశ్చ శ్రాద్ధాన్తం కుర్యాన్న సపిణ్డీకరణమ్.

వ్యా — అత్ర స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ పుత్రః పౌత్రశ్చ తత్పుత్రః పుత్రికాపుత్ర ఏవచ । పత్నీ భ్రాతా చ తత్పుత్రః పితా మాతా స్నుషా తథా ॥ * ॥ ఇతి । నన్విదమనుపపన్నమ్, "ప్రజాయస్వప్రజయా పుత్రకామ" "తత్రాయం జాయతే స్వయమ్" ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం పుత్రస్య పిత్రాత్మకత్వమవగమ్యతే, తతః ప్రత్యాసత్త్యతిశయాత్పిత్రైవ కర్తా తతో భ్రాత్రాదిరితియుక్తమ్ । "భ్రాతా చ తత్పుత్రః పితా మాతా" ఇతి వచనే సతి కిం కర్తుం శక్యతే, నహి వచనమాసన్దితుం న్యాయః ప్రభవతి । అవిభక్తవిషయే "పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరః" ఇతి వచనానవతారాత్పితృభ్యాం సహ వా తత్పూర్వం వా భ్రాతౄణాం మిథో విభాగసమ్భవాత్పితృధనభాక్త్వమస్తి, తదభిప్రాయేణ భ్రాతృతత్పుత్రానన్తరం పిత్రాదికర్తృత్వోక్తిరితి న విరోధః । నను " ॥ శ్లో ॥ సంస్కార్యశ్చ పితా పుత్రైర్భ్రాతరశ్చ కనీయసా । మాతులస్యాప్యపుత్రస్య స్వస్రీయాఽపివామతాః ॥ " ఇతి దేవలేన కనీయస ఏవ జ్యేష్ఠక్రియాకర్తృత్వం స్మర్యతే, అతః కథమగ్రజః కర్తేతి చేన్న, పూర్వక్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ । తథా బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ న పుత్రస్య పితా కుర్యాన్నానుజస్యాగ్రజస్తథా । యది స్నేహేన కుర్యాతాం సపిణ్డీకరణం వినా ॥ * ॥ ఏవం చ " ॥ శ్లో ॥ పిత్రా శ్రాద్ధం న కర్తవ్యం పు

॥ నిర్ణయ ఖండః ॥

॥ఖం వర్గః ॥ పునస్స్వం త్రి కర్కటే ॥
త్రోణం పార్ణా వర్ణ శ్యే ॥ శ్రీ పాం వ
ర్గాగాం నిమయా ర్తే ॥ శ్రయాంగాం
ఆగ్నిత్యే । ప్రాణా నాస్యం శ్రేషుః ॥
పిండనం త్రైపా । ఫ్రా ర్గయోః మహాశ్రేష ॥
త్రయాణాం మపిబిందురాగాం । వర్షే
గాపినాం తేనా । విత్తైమ గృహసూత్రై
త్రైః । ఇత్యర్థయోః । సర్వవర్ణైః । ఇత్యర్థ విష్ణు
స్మోక్తైః ॥

బ్రహ్మణ్యాసన్నపస్మృతమ్ । యథా యూ...

త్రీణాంచకథంచన । భ్రాత్రాగ్రజేనకర్తవ్యంనభ్రాతృణాంయవీయ
సామ్ ॥ ” ఇతిబౌధాయనీయంచ, “ ॥ శ్లో ॥ నచమాతానచపితాకుర్యా
త్పుత్రస్యపైతృకమ్ । నాగ్రజశ్చతథాభ్రాతా నభ్రాతృణాం కనీయ
సామ్ ॥ ” ఇతికాత్యాయనీయంచ కర్త్రన్తరసన్నిధానవిషయమ్, స్నేహ
విహీనవిషయంవా.

పూర్వోక్తాపవాదమాహ —

మూ — సర్వాభావేతచ్చకుర్యాత్.

వ్యా — తత్ - సపిణ్డీకరణమ్, చకారస్సముచ్చయే, ఏతత్ కర్త్రన్త
రాభావే దాహాదిసపిణ్డీకరణాన్తముత్తరకృత్యంచ అగ్రజః పితా వాకుర్యా
దిత్యర్థః । పిత్రగ్రజయోస్సమవాయే ప్రత్యాసన్నత్వాత్పితైవ కుర్యాత్తద
భావేజ్యేష్ఠః । తథాస్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ సర్వాభావేపితా వాపికుర్యా
ద్భ్రాతా ఽథవాగ్రజః । గయాయాంచ విశేషేణ జ్యాయానపిసమాచ
రేత్ ॥ * ॥ అకరణేప్రత్యవాయశ్చ స్మృతిసముచ్చయేదర్శితః ॥ శ్లో ॥
ఉత్పన్నబాన్ధవంప్రేతం పితాభ్రాతాఽథవాగ్రజః । జననీవాపిసంస్కుర్యా
న్మహదేనోఽన్యథాభవేత్ ॥ * ॥ అత్రపితురనన్తరమగ్రజభ్రాతృగ్రహణా
ద్గోబలీవర్దన్యాయేన పుత్రస్సపత్నీపుత్రఇత్యాదిసూత్రే తత్సంవాదవచనే
షుచభ్రాతృశబ్దఃకనిష్ఠభ్రాతృపరో ద్రష్టవ్యః । అత్రపితృజ్యేష్ఠభ్రాతృక
ర్తృకే ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధే నపార్వణంకిన్త్వేకోద్దిష్టమేవేతివక్ష్యతే.

పుత్రాణాంసమవాయేకనిష్ఠభ్రాతృసమ్మేళనేచకర్తృక్రమమాహ—

మూ — జన్మజ్యేష్ఠఃపుత్రఃపితుఃకుర్యాన్నమాతృజ్యేష్ఠః.

వ్యా — పుత్రాణాంసమవాయే జ్యేష్ఠపుత్రఏవ పిత్రోఃక్రియాఃకు
ర్యాత్, “ ॥ శ్లో ॥ సర్వైరనుమతింకృత్వా జ్యేష్ఠేనైవతుయత్కృతమ్ ।
ద్రవ్యేణచావిభక్తేన సర్వైరేవకృతంభవేత్ ॥ ” ఇతివచనాత్ । యద్వాభి
న్నమాతృకాణాం పుత్రాణాంసమవాయే యోజన్మతోజ్యేష్ఠస్సఏవ పితుః
కుర్యాన్నమాతృతోజ్యేష్ఠః, సర్వత్రజన్మజ్యేష్ఠస్యైవగ్రహణాత్ । తథా
మనుః ॥ శ్లో ॥ సదృశస్త్రీషుజాతానాం పుత్రాణాంచవిశేషతః । నమా
తృతోజ్యైష్ఠ్యమస్తి జన్మతోజ్యైష్ఠ్యముచ్యతే ॥ జన్మజ్యేష్ఠేనచాహ్వానంసు
బ్రహ్మణ్యాస్వపిస్మృతమ్ । యమయోశ్చైకగర్భేతు జన్మతోజ్యేష్ఠతాస్మృ

తా ॥ * ॥ ఇతి । అనేనసర్వజ్యేష్ఠాసన్నిధానే చావస్థితేషుపుత్రేషు జన్మజ్యేష్ఠఏవకుర్యాదితిసిద్ధమ్.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — మాతౄణాంతత్తత్పుత్రఃకుర్యాదౌరసత్వాత్.

వ్యా — పత్న్యన్తరపుత్రఃపితురేవౌరసో నసపత్న్యామాతుః, భిన్నోదరోత్పన్నత్వాత్ । అతోయోయతఉత్పద్యతే తదవయవాన్వయేనప్రత్యాసన్నత్వాదౌరసత్వాచ్చ సఏవజనన్యాఃకుర్యాన్నసపత్నీపుత్రోజ్యేష్ఠోపి । తథాసుమన్తుః॥శ్లో॥మాతుఃపితుశ్చకుర్వీత మృతయోరౌరసస్సుతః ॥*॥ వ్యాఘ్రపాదశ్చ॥ శ్లో ॥ పిదధ్యాదౌరసఃపుత్రోజనన్యాఔర్ధ్వదైహికమ్। తదభావేసపత్నీజః ॥ * ॥ ఇతి, ఔరసః - ఉరసోజాతః, " హృదయాదధిజాయసే " " యోమేత్వంహృదయాజ్జాతః " ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః.

మూ — అనన్తరోఽనుజోజ్యేష్ఠస్య.

వ్యా — భ్రాతౄణాంసమవాయేజ్యేష్ఠ నిషేధాన్మృతస్య జ్యేష్ఠస్య యోఽనుజస్సఏవాస్యకుర్యాదనుజానాంసమవాయే యోఽనన్తరోఽనుజస్సఏవకుర్యాన్నవ్యవహితోఽనుజః "॥ శ్లో ॥ అనన్తర స్సపిణ్డోయః క్రమేణతనయస్తయోః । " ఇతిమన్వాదిస్మృతిభ్యః.

కేషుచిత్కామోదకమాహ —

మూ — శ్వశ్రూశ్వశుర స్వస్రీయ దుహితృ స్వస్రాదీనాం సఖ్యర్త్విజోశ్చదాహోదకమిచ్ఛయాకుర్యాత్.

వ్యా — అత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ కామోదకంసఖిప్రత్తాస్వస్రీయశ్వశురర్త్విజామ్ ॥ * ॥ " ప్రత్తాః - పరిణీతాదుహితృభగిన్యాదయః, ఋత్విక్ - " ॥ శ్లో ॥ అగ్న్యాధేయం పాకయజ్ఞా నగ్నిష్టోమాదికాన్ మఖాన్ । యఃకరోతివృతోయజ్ఞైసతస్యర్త్విగిహోచ్యతే ॥ " ఇతిమనూక్తలక్షణః, కామః - ఇచ్ఛా, ప్రేతాభ్యుదయకామనాయాంసత్యాం శ్వశ్ర్వాదీనాముదకం దేయమసత్యాం నదేయమిత్యకరణే ప్రత్యవాయో నాస్తీత్యర్థః " ఇతివిజ్ఞానేశ్వరః.

సపిణ్డానాంమధ్యేకేషాంచిదుదకదానప్రతిషేధమాహ —

మూ — అత్రోదాహరన్తి ॥ శ్లో ॥ క్లీబాద్యా నోదకందద్యుస్తేనా

వ్రాత్యావిధర్మిణః । గర్భభర్తృద్రుహశ్చైవసురాప్యశ్చైవయోషితః ॥ నబ్రహ్మచారిణఃకుర్యురుదకం పతితానచ ॥ * ॥.

వ్యా — క్లీబః - మోఘవీర్యః, ఆదిశబ్దాత్ కుణ్డగోళకాదయః, స్తేనాః - పరస్వాపహారిణః, వ్రాత్యాః - "॥ శ్లో ॥ వ్రాత్యస్సంస్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః ।" ఇతిభరద్వాజోక్తలక్షణాః, విధర్మిణః - ప్రచ్యుతద్విజాతిధర్మాణః, గర్భద్రుహః - గర్భఘాతిన్యః, భర్తృద్రుహః - భర్తృఘాతిన్యః, అత్రలిఙ్గమవివక్షితమనుపాదేయత్వాత్ । ఇదంవృద్ధమనువచనం । జ్ఞాతిత్వేసత్యపిక్లీబాదయోనోదకందద్యుః । ఉదకగ్రహణమన్యేనదాహేకృతేప్యుదకదాననిషేధార్థమ్, అతోదాహనిషేధస్కైముత్యసిద్ధః। అతః క్లీబాద్యాదాహాదికం నకుర్యుః । ఏవం సపిణ్డమరణే బ్రహ్మచారిణ ఉదకాదిదానం నకుర్యుః । ఏవం బ్రహ్మచారిణ ఉదకదాననిషేధస్ప్రేతతర్పణవిషయో నదర్శాదివిషయః, మృతపితృకస్య బ్రహ్మచారిణోఽపి దర్శాదిశ్రాద్ధతర్పణవిధానాత్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ ఆదిష్టీనోదకం దద్యాదావ్రతస్యసమాపనాత్ । సమాప్తేతూదకందత్వాత్రిరాత్రమశుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి । బ్రహ్మచర్యవ్రతమస్యాదిష్టమిత్యాదిష్టీ బ్రహ్మచారీ । సపునర్బ్రహ్మచర్యోత్తరకాలం తస్మిన్సంవత్సరే మృతానాం సపిణ్డానాంత్ర్యహముదకదానమాశౌచంచకుర్యాత్ । ఏతచ్చపిత్రాదివ్యతిరేకేణ, తథాప్రతిపాదితమధస్తాద్యదిపితరావిత్యాదినా । అత్రాన్యోప్యర్థః — ఆదిష్టీ - ప్రక్రాన్తప్రాయశ్చిత్తః, ఆసమాప్తేర్నోదకంకుర్యాత్ । "ప్రాయశ్చిత్తరూపవ్రతసమాప్త్యనన్తరముదకందత్వా త్రిరాత్రమాశౌచంకుర్యాత్." ఇతి విశ్వరూపాచార్యః । పతితాః - "అథపతనీయానిస్తేనాభిశస్తబ్రహ్మహ సురాపగురుతల్పగాః" ఇత్యాపస్తమ్బగౌతమాద్యుక్తాకారాః, తేసపిణ్డానాముదకంనకుర్యుః । ఇదంశ్లోకార్థం యాజ్ఞవల్కీయముపరితనవచనంచ.

ఏవముదకదానే కర్తృవిశేషప్రతిషేధ ముక్త్వాసం ప్రదానవిశేషే ప్రతిషేధమాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డ్యనాశ్రమిస్తేనాభర్తృఘ్న్యః కామగాదికాః ।
సురాప్యఆత్మఘాతిన్యోనాశౌచోదకభాజనాః ॥ * ॥ ఇతి .

వ్యా — ఇతిశబ్దాత్రోదాహరన్తీత్యుపక్రాన్త సమాప్తిద్యోతకః, ద

ర్పాత్సర్పాదిగ్రహణాయాభిముఖ్యేన గచ్ఛతో మరణేప్యుదకదాననిషేధ
ఇతి ప్రకారవాచీవా । అతో దర్పాదినా చణ్డాలాదీన్ హంతుంగతో యస్తై
ర్మారితస్తస్య “సర్వతపవాత్మానంగోపాయేత్” ఇఃవిధ్యతిక్రమనిమిత్తఃప
త్యోదకదానాదినిషేధో ద్రష్టవ్యః । తథావిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలా
దుదకాత్సర్పాద్బ్రాహ్మణాద్వైద్యుతానలాత్ । దంష్ట్రిభ్యశ్చ పశుభ్యశ్చ
మరణం పాపకర్మణాం ॥ ఉదకంపిణ్డదానంచ ప్రేతేభ్యో యత్ప్రదీయతే ।
నోపతిష్ఠతితత్సర్వమన్తరిక్షే వినశ్యతి ॥ * ॥ ఇదం బుద్ధిపూర్వకవిషయమ్,
“ ప్రాయానశకశస్త్రవిషాదకోద్బన్ధన ప్రపతనైశ్చేచ్ఛతామ్” ఇతిగౌతమ
వచనే నేచ్ఛాపూర్వకముదకేన హతస్యాశౌచాదినిషేధోక్తేః । అత్రాపి “ చ
ణ్డాలాదుదకాత్ ” ఇతితత్సాహచర్యదర్శనాదస్య బుద్ధిపూర్వవిషయత్వ
మవగమ్యతే । అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ నరశిరఃకపాలాదిశ్రుతిబాహ్య
లిఙ్గధారణం పాషణ్డం తద్యేషాం తే పాషణ్డినః, అధికారే సత్యకృతాశ్రమవి
శేషపరిగ్రహా అనాశ్రమిణః, కామగాః - కులటాః, ఆదిగ్రహణాద్గర్భబ్రా
హ్మణఘాతిన్యః, ఆత్మత్యాగిన్యః - విషాగ్న్యుద్బన్ధనాద్యైరాత్మానం యాస్త్య
జన్తి, ఏతే పాషణ్డ్యాదయ అశౌచస్యోదకదానాద్యౌర్ధ్వదైహికస్యచ భాజ
నాన భవన్తి । భాజయన్తీతి భాజనాః, సపిణ్డాదీనామాశౌచాదినిమిత్తభూతా
న భవన్తీత్యర్థః । అతస్తన్మరణే సపిణ్డైరుదకదానాదిన కార్యమ్ । సురాప్య ఇ
త్యాదిషు లిఙ్గమవివక్షితమనుపాదేయత్వాత్ । అతఃపురుషోప్యేవంవిధశ్చౌ
ర్ధ్వదైహికార్హో నభవతీతి సిద్ధమ్ .

మూ — గురుషుమృతేషు త్ర్యహంద్వ్యహమేకాహం వోపవసేయుర
ధశ్శయా సనినో బ్రహ్మచారిణో దశాహాన్తం భవేయుర్బ్రహ్మచర్య
మధశ్శయనమేకభుక్తనియమాంశ్చ యావజ్జీవం ప్రేతపత్నీ కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ అనశనానధ్యయనాధశ్శయ్యోద
కోపస్పర్శనాన్యాకాలికాన్యనూచానేషుచ ద్వ్యహం త్ర్యహం షడహం
ద్వాదశాహంవా గురుష్వనశన వర్జంసంవత్సరం మాతరి పితర్యాచార్య ఇ
త్యేకే, అనశనానధ్యయనవర్జం యావజ్జీవం ప్రేతపత్న్యుదకోపస్పర్శనమేక
భుక్తమధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణమధుమాంసవర్జనంచ ॥ * ॥ ఇ
తి । బోధాయనశ్చ ॥ వా ॥ సంవత్సరంమాతరి పితర్యాచార్య ఇతి త్రిరా

త్రయం క్షారలవణాన్నభోజన మధశ్శయనం బ్రహ్మచర్యం త్ర్యహం షడహం ద్వాదశాహంవా సంవత్సరంయావద్గ్రహణం ద్వాదశాహోవరార్ధ్యంపరమ గురుష్వేవమ్ ఘోదకమితరేషు త్రిరాత్రంయావజ్జీవంప్రేతపత్నీ ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అక్షారలవణాన్నాస్స్యుర్నిమజ్జేయుశ్చ తేత్ర్యహం । మాంసాశనంచ నాశ్నీయుస్స్వపేయుస్తైపృథక్ క్షితౌ ॥ * ॥ వసిష్ఠశ్చ ॥ వా ॥ గృహోత్పత్రిమ్రజిత్వాఘప్రస్తరే త్ర్యహమనశ్నన్త ఆసీరన్ క్రీతోత్పన్నేన వావర్తేరన్ ॥ * ॥ ఇతి । ఉత్పనమ్ - అయాచితలబ్ధమ్, అఘప్రస్తరః - ఆశౌచినాంశయనాసనార్థం కృతస్తృణమయః.

అయంనియమః పుత్రత్వావిశేషాత్సజ్యేష్ఠకాభావాచ్చ పితృమృతౌ సంవత్సరంసర్వపుత్రసాధారణ ఇత్యాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ షణ్మాసాన్వర్జయేత్క్షౌరం తైలతాంబూలయోషితః ।
జ్యేష్ఠాదీనాంమృతిప్రాప్తౌ మాతాపిత్రోస్తువత్సరమ్ ॥ * ॥ ఇ
త్యవిశేషస్మరణాత్సర్వేషామపి పుత్రాణాంపిత్రోర్మరణేసంవత్స
రం కేశధారణాది వ్రతంభవతి .

వ్యా — ఇదం వ్యాసవచనం పూర్వోక్తగురుశబ్దార్థేనవివృతమ్ । ఆదిశబ్దేనశ్వశురపితృవ్యమాతామహ మాతులాఉచ్యన్తే గురుత్వాత్ । దేవలశ్చ ॥ శ్లో ॥ స్నానంచైవమహాదానం స్వాధ్యాయశ్చాగ్నితర్పణమ్ । ప్రథమేఽబ్దేనకర్తవ్యం మహాగురునిపాతనే ॥ * ॥ ఏవంపితృమృతౌపుత్రాణాంస్నానాదినిషేధస్యకణ్ఠోక్తత్వాదగ్న్యాధానాదివిధానంమహాసాహసం । సాపిణ్డ్యోత్తరకాలం ననిషేధ ఇతి కేచిత్తచ్చిన్త్యమ్, సంవత్సరగ్రహణవైయర్థ్యాత్, “యావత్సపిణ్డీకరణమ్” ఇత్యనుక్తేశ్చ । అతోయావత్సంవత్సరమశుచిత్వాత్కర్మానర్హ ఏవపుత్రః, “కుర్యాదభ్యుదయంతత” ఇతివచనంతు పుంసవనాదిప్రాశనాన్తవిషయమ్, “గర్భాదిప్రాశనాన్తాని” ఇతితస్యైవవిధానాత్ । నత్వగ్నితర్పణాదికమ్, తన్నిషేధస్యకణ్ఠోక్తేః । అతస్సాపిణ్డ్యాత్పరం స్నానాదినవిరుద్ధమితి మన్దంవచః, పిత్రోర్మృతాబ్దేమృతానాం సపిణ్డానాంద్వాదశాహఏవ సాపిణ్డ్యప్రసక్తేః । తతశ్చ “మహాగురునిపాతేతు” “అన్యేషాంప్రేతకార్యాణి” ఇత్యాది వత్సరాన్తసాపిణ్డ్యపరవచనశతవైయర్థ్యంస్యాత్ । అతస్సాపిణ్డ్యోత్తరకాల

ముత్సవపరవచనం నిరవకాశావశ్యకార్యపుంసవనాదివిషయమిత్యలమ్ । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ షష్ఠేఽబ్దే షోడశాబ్దే చ వివాహాబ్దే తథైవ చ । మాతాపిత్రోర్మృతాబ్దే చ వపనం నైవ కారయేత్ ॥ * ॥ ఆత్రేయే చ ॥ శ్లో ॥ షోడశోద్వాహగర్భాబ్దే పిత్రంతాబ్దే క్షురం త్యజేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽబ్దే వివాహాబ్దే షోడశాబ్దే తథైవ చ । పిత్రోర్మృతాబ్దే గర్భాబ్దే వాపయేత్తు కులక్షయః ॥ * ॥ ఇత్యేవం వ్యాసశ్రీధరీయ ఆత్రేయాదివచనేషు జ్యేష్ఠపుత్రవిషయత్వం న ప్రతీయతే । అతః కేశధారణాదివ్రతే పితృమృతిమాత్రమేవ నిమిత్తమ్, తచ్చ సర్వపుత్రసాధారణమ్ । అతస్సర్వేషాం పుత్రాణాం సంవత్సరం కేశధారణాది నియమో భవత్యేవేతి సర్వమనవద్యమ్.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — పత్న్యాః ప్రసవే వపనం కృత్వా వత్సరశేషం కేశాన్ ధారయేత్.

వ్యా — విధానగ్రన్థే ॥ శ్లో ॥ మృతౌ పిత్రోర్ద్విజః కుర్యాద్గర్భవానపి వాపనమ్ । పశ్చాత్ప్రసూతౌ పత్న్యాశ్చ తచ్ఛేషం కేశధారణమ్ ॥ * ॥

మూ — పిత్రోర్మృతాబ్దే పిత్రాదిమరణే పుత్రోఽపి న వపేత్ క్రియాః కుర్యాత్ .

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ మాతుర్దీక్షాన్తరే చైవ పితా మరణమాప్నుయాత్ । దహనాదిక్రియాః కుర్యాద్వపనం నైవ కారయేత్ ॥ పితుర్దీక్షాన్తరే సూనోర్మాతా యది విపద్యతే । వపనం నైవ కుర్వీత మాతుః కుర్యాత్క్రియాదికమ్ ॥ మాతాపిత్రోర్మృతాబ్దే తు యద్యన్యో హి విపద్యతే । వపనం నైవ కుర్వీత తస్య దాహాదికం చరేత్ ॥ * ॥ " అనుభావినాం చ పరివాపనమ్ " ఇతి సపిణ్డానాం వపనవిధానాదపి నిషేధవిధిర్బలీయాన్ " ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతాబ్దే చ వపనం నైవ కారయేత్ " " పిత్రన్తాబ్దే క్షురం త్యజేత్ " " మాతాపిత్రోస్తు వత్సరమ్ " ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః.

భార్యాదిసంస్కర్తుర్వపననిషేధమాహ —

మూ — భార్యాపుత్రయోః కనిష్ఠానాం చ సంస్కర్తా వపనం న కుర్యాత్.

వ్యా — యదా భార్యాదీన్ భర్త్రాదిస్సంస్కరోతి తదా వపనం న కుర్యాత్ । అత్ర వృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥ భార్యాపుత్రకనిష్ఠానాం శిష్యాణాం చ యవీయసామ్ । సంస్కర్తుర్వపనం నైవ యది కుర్యాత్కులక్షయః ॥ * ॥

అత్ర కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ మృతౌ వనుపనీతానాం వపనం నకదాచన మృతావపి కనిష్ఠానాం వపనం నవిధీయతే ॥ * ॥.

అత్రప్రతిప్రసవమాహ —

మూ — కనిష్ఠానామపి పితృవ్యాదిపత్నీనాం మరణే "పతివయసః స్త్రియః" ఇతివచనాత్ , రాధాస్మరణాద్విహితత్వాదపి శిష్టాచారాచ్చ వపనంకుర్యుర్జ్ఞాతయః.

వ్యా — "పతివయసః స్త్రియః" ఇత్యాపస్తమ్బవచనం । "ఏషాంపత్నీనాంచ పితృష్వసుః" ఇతివిధిః । అతఃపితృవ్యజ్యేష్ఠభ్రాతృమాతులశ్వశురాచార్యసపిణ్డానాం జ్యేష్ఠానాం పత్నీనాంమరణేవపనంకుర్యుస్సపిణ్డా ఇత్యర్థః.

మూ — అన్యత్రమృతాపేక్షయాఽల్పవయసస్సన్నిహితాః కేశశ్మశ్రుమాత్రంస్నానాన్తేవాపయేయుః.

వ్యా — అన్యత్ర - పురుషేషు, నాతృచాకణ్ఠాదధోవపననిషేధః । తథా శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ మృతాహే కేశవపనం దశాహేఽశేషవాపనమ్ । అశోభనమనాయుష్యం మృతాహేఽశేషవాపనమ్ ॥ * ॥ అశేషవాపనమితి పదచ్ఛేదః । తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ దగ్ధ్వాతు పిణ్డాన్తం కుర్యాద్వపనవర్జితమ్ । శ్వోభూతేవపనంతత్ర కేశమాత్రే విధీయతే ॥ * ॥ వపనవర్జితమితిపుత్రవ్యతిరిక్తవిషయమ్, "తనయస్తుకుర్యాత్" ఇతిస్మృతేః । వపనంచ స్నాత్వైవకర్తవ్యమ్, అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తం ప్రసజ్యేతేతి "ప్రాగేవానుభావినోవపన్తి" ఇతిసూత్రవ్యాఖ్యానే ప్రతిపాదితమ్.

మూ — అత్రవపనంకర్తుస్సంస్కారోపక్రమేవా.

వ్యా — ఆశ్వలాయనీయాస్తు స్వశాఖాకావలమ్బనేన సంస్కారాత్పూర్వం వపనంకుర్వన్తి, అస్మాకంతుస్నానానన్తరమేవశిష్టాచారాత్.

మూ — మృతాహశ్శుక్రియశ్చేన్నిశివాపుత్రపవపేద్రాత్రౌయామద్వయాదూర్ధ్వం పుత్రోఽపి నవపేత్తత్కాలే శుక్రియేనిశాయాంచ.

వ్యా — ఏవకారేణాన్యస్యవపననిషేధః । నిశేత్యస్యాపవాదోయామద్వయాదితి । శుక్రవారేనిశివాప్రోషితపితృమృతిశ్రవణేఅతిక్రాన్తకాలత్వాత్, "॥ శ్లో ॥ ప్రత్యక్షమరణేపిత్రోర్నపశ్యేత్తిథివారభమ్ ।" ఇతి

తత్కాలపవదోషానిరీక్షణ స్మరణాచ్చ రాత్రౌ శుక్రవారే చ న వపేదిత్యర్థః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ రాత్రావపి చ దాహాన్తం కృత్వా చైవోదకక్రియామ్ । శ్వోభూతే వపనం కార్యమేష ధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ శ్లో ॥ వపనం నేష్యతే రాత్రౌ శ్వః కార్యా వపనక్రియా ॥ * ॥ ఇతి చ । ఏవం రాత్రౌ వపననిషేధవచనం పిత్రోః పరోక్షమృతివిషయం ద్రష్టవ్యమ్ । తథా సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ శౌక్రేఽథవారే యది వా నిశాయాం క్షౌరం న కుర్యాత్తనయస్తు కుర్యాత్ । కుర్యుస్సపిణ్డాశ్చ తథాపరేద్యుర్యద్వా తృతీయే దివసేఽథ సప్తమే ॥ * ॥ శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ యామద్వయాదర్వాక్ కర్తుర్వపనమిష్యతే । అన్యేషాం తు సపిణ్డానాం శ్వోభూతే వపనక్రియా ॥ * ॥ పుత్రవ్యతిరిక్తస్యాపి దాహకస్య వపనప్రాప్త్యర్థం కర్తృగ్రహణమ్, న పుత్రాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమ్, తస్య "తనయస్తు కుర్యాత్" ఇతి వపనవిధేః । వృద్ధహారీతః ॥ శ్లో ॥ శుక్రవారే వ్యతిక్రాన్తే మాతాపిత్రోస్తథైవ చ । సన్ధ్యారాత్ర్యోస్తదా క్షౌరం ప్రేతకార్యం చ నాచరేత్ ॥ * ॥.

మూ — అసన్నిధానే సకృదేవ సర్వాఙ్గక్షౌరమయుగ్మేఽహ్ని దశాహే వా కృత్వోదకం దద్యుః "॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహని కర్తవ్యం క్షురకర్మ ప్రయత్నతః । తృతీయే పఞ్చమే వాపి సప్తమే వా ప్రదానతః ॥" ఇతి స్మరణాత్.

వ్యా — ఇదం విజ్ఞానేశ్వరేణోదాహృతవచనమ్ । ఆప్రదానతః - ఏకోద్దిష్టాత్ప్రాక్, ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అయుగ్మ ఇతి - "ప్రథమతృతీయపఞ్చమసప్తమనవమేషూదకక్రియా" ఇతి గౌతమస్మరణాదితి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తాసు ప్రథమాదిష్వయుగ్మతిథిష్విత్యర్థః । అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ ఏతస్మిన్కాలే అస్యామాత్యాః కేశశ్మశ్రూణి వాపయన్తే యే సన్నిధానే భవన్తి వికల్ప ఇతరేషు వాపయేరన్నివర్తయేరన్వా శ్రుతవతా తు వప్తవ్యమేవాసన్నిధానేఽపి న బోధాయనస్య కల్పేన సమావృత్తావపేరన్నన్యత్ర విహారాదిత్యేకే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ సన్నిధానే సపిణ్డానాం వపనం స్యాద్గురోర్మృతౌ । మహాగురూణాం సర్వత్ర దాహకస్య గురావపి ॥ * ॥.

అత్ర వ్యవస్థామాహ —

మూ — "॥ శ్లో ॥ అతిక్రాన్తే దశాహే తు విషమాహః ప్రశస్యతే ।

శ్రాద్ధేచ శావత్తౌ రేచ శుభాః కాలా అశోభనాః ॥ ” ఇతిస్మరణా ద్విషమాహేఽపి శుభవారాదా నవపేయుః.

వ్యా — అతిశాన్త ఇతి శ్రాద్ధేచేతి వచనద్వయం జోతిశ్శాస్త్రే.

మూ — నవపేద్గర్భవానన్యత్రాధానాదిభ్యః, “ ॥ శ్లో ॥ ఆధానే యజ్ఞదీక్షాయాం మాతాపిత్రోర్గురోర్మృతౌ । గర్భవాన్వపనంకుర్యాన్నాన్యత్రేతివ్యవస్థితిః ॥ ” ఇతివచనాద్గంగాదిషు సప్తసుస్థానేషు మనుయమాభ్యాం వపననియమాచ్చాధానాదిషు కుర్యాత్.

వ్యా — ఆధాన ఇతి శ్రీధరీయే । అత్ర మనుయమౌ ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాయాం భాస్కరక్షేత్రే మాతాపిత్రోర్గురోర్మృతౌ । అధానేసోమయాగే చ వపనం సప్తసుస్మృతమ్ ॥ * ॥.

మూ — ఏతేనాన్తర్వత్నాపీతి వచనం వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా — “ ॥ శ్లో ॥ అన్తర్వత్నాపి కర్తవ్యం పిత్రోర్మరణ ఏవతు । నాన్యేషాంవపనంకుర్యాద్బ్రహ్మణహత్యాసమం భవేత్ ॥ ” ఇతివచనం గఙ్గాద్యుపలక్షణమితి మనుయమాభ్యాం వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః.

మూ — మాతామహాదిసంస్కారే గర్భవానపి వపనం కుర్యాత్, “ మాతామహపితృవ్యాణామ్ ” ఇతిస్మరణాత్.

వ్యా — అత్రాత్రేయే ॥ శ్లో ॥ మాతామహపితృవ్యాణాం మాతులాగ్రజయోర్మృతౌ । శ్వశురాచార్యయోరేషాం పత్నీనాంచ పితృష్వసుః ॥ మాతృష్వసుర్భగిన్యాశ్చ గర్భవానపివాపయేత్ ॥ * ॥ ఇతీదంమాతామహాదిసంస్కర్తృ విషయమేవేతి సమర్థనీయం మన్వాది వచనావి రోధాయేత్యర్థః.

మూ — ॥ శ్లో ॥ పిత్రోర్మృతాబ్దే గర్భాబ్దే సదాపర్వణిపర్వణి । ఆహితాగ్నిర్వపేత్కేశాన్న వపేదితరస్తయోః ॥ * ॥.

వ్యా — అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ “ పర్వణి కేశశ్మశ్రూణి వాపయతేప్యల్పశోలోమానివాపయతే ” ఇతివాజసనేయకమ్ ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ కేశాన్మాసత్రయాదూర్ధ్వం గర్భవాన్ధారయేద్ద్విజః । యజ్వాతుపర్వణిక్షౌరం కారయేదాహితాదృతే ॥ * ॥ ఆహితాగ్నిఃపౌర్ణమాస్యాంవపేదాహితాగ్నివ్యతిరిక్తోగర్భవాన్పిత్రోర్మృతాబ్దగర్భాబ్దయోర్నవపేదిత్యర్థః ।

“ పిత్రంతాబ్దైకురంత్యజేత్ ” ఇతి నిషేధ ఆహితాగ్నివ్యతిరిక్తవిషయః .

మూ — తథామృతభర్తృకాతామ్బూలం నిత్యందూరతోవర్జయేత్ ,

“ ॥ శ్లో ॥ తామ్బూలోఽభర్తృకస్త్రీణాం యతీనాంబ్రహ్మచారిణామ్ । ఏకైకంమాంసతుల్యంస్యాత్సమ్భూయతుసురాసమమ్ ॥ ”

ఇతిహిస్మర్తారః .

వ్యా — నిత్యమ్-ఆదేహపాతమిత్యర్థః । తామ్బూలోఽభర్తృకేతివచనంవృద్ధవసిష్ఠాద్యుక్తమ్ । వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ తామ్బూలాభ్యఞ్జనేచైవ కాంస్యపాత్రేతుభోజనమ్ । యతిశ్చబ్రహ్మచారీచవిధవాచవివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

తృతీయఃఖణ్డః .

ఇతి శ్రీమద్వేంకటనాథస్య సరస్వతీవల్లభాపర నామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతిషు పితృమేధ
ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే ప్రథమఃపటలః

ప్రథమేపటలే పితృమేధశ్చోక్తస్సపునరేకైకవిషయః , ద్వయోర్బహూనాంవాఏకదినేసఙ్ఘాతమరణేకథంకర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామాహ —

మూ — యద్యనేకేషామేకదినే మృతిస్స్యాత్ .

వ్యా — ఇదంసంఘాతమృతిలక్షణమ్ । అతోదినాన్తరేమృతిస్సంఘాతమరణంనభవతి.

సంఘాతమృతౌక్రియావ్యవస్థామాహ —

మూ — పత్నీ పుత్ర పౌత్ర భ్రాతృ తత్పుత్ర స్నుషాస్వస్రూణాం సఙ్ఖ్యాతక్రమాద్దాహాదిక్రియాఃపృథక్పృథక్కుర్యాత్ .

వ్యా — సఙ్ఖ్యాతక్రమః - పత్నీపుత్రపౌత్రాద్యుక్తక్రమః । అయమర్థః — పత్న్యాదీనాం సప్తానాంమృతిక్రమంవిహాయ పరిగణితక్రమేణక్రియాఃకుర్యాత్ , ప్రథమంపత్న్యాఃకృత్వాఽనన్తరం పుత్రస్యేతి క్రమేణ దాహాదికాఃపృథక్ పృథక్కుర్యాదితి । అయంక్రమస్సంబన్ధాసత్తినిబన్ధనః । తథాహి—పత్నీపతిలక్షణస్యాసన్నత్వాదాత్మార్ధత్వశ్రుతేఃపత్న్యాఃప్రథమంకుర్యాత్ । అనన్తరముభయప్రతియోగికపుత్రత్వలక్షణభాజఃపుత్రస్య । అనన్తరం పితృత్వవ్యవహితసమ్బన్ధభాజఃపౌత్రస్య । తదనన్తరం పితృవ్య

వహితసమ్బన్ధభాజో భ్రాతుః । అత్రపౌత్రభ్రాతృపుత్రయోర్యద్యపి పితృవ్యవ
ధానం సమానమ్, తథాపి పౌత్రస్య స్వశరీరావయవాన్వయలక్షణస్య వి
ద్యమానత్వాద్భ్రాతృతోపి ప్రత్యాసత్తిః । తత ఉభయసమ్బన్ధవ్యవహి
తభాజో భ్రాతృపుత్రస్య । తతోऽనుభ్రాతృతత్పుత్రయోస్స్వపితృ
ప్రత్యాసన్నత్వాత్స్నుషాయాస్తదభావాత్పతిద్వారేణ స్వసమ్బన్ధభాజ
స్తస్యాః । తదనుగోత్రాన్తరప్రవేశేన వ్యవహితాయాస్స్వసుః కుర్యాత్ ।
ఏవం ప్రత్యాసత్తిక్రమ ఉత్తరోత్తరోదాహరిష్యమాణవచనసిద్ధానామేవేతి
నాతిప్రసఙ్గః । అత్ర భృగుః ॥ శ్లో ॥ మాతా భ్రాతా చ తత్పుత్రః పత్నీపు
త్రస్స్నుషా స్వసా । ఏషాం మృతౌ చరేచ్ఛ్రాద్ధమన్యేషు న పునః పితుః ॥*॥
శ్రాద్ధగ్రహణం దాహాద్యుపలక్షణమ్, తత్పూర్వకత్వాచ్ఛ్రాద్ధస్య । అ
త్రమాతృగ్రహణం పితురప్యుపలక్షణమ్, తతశ్చ పితుః ప్రథమం తతో మా
తురనన్తరం పత్న్యాదీనామ్, "పితృపూర్వం సుతః కుర్యాత్" ఇతి స్మృ
తేః । పితురన్యేషు - పిత్రాదివ్యతిరిక్తేషు, న పునరేవం క్రమః । ప్రత్యా
సత్తిక్రమమాహ ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ భవేద్యది సపిణ్డానాం యుగపన్మర
ణం తదా । సమ్బన్ధాసత్తిమాలోచ్య తత్క్రమాచ్ఛ్రాద్ధమాచరేత్ ॥ * ॥
అత్రసపిణ్డశబ్దేన భృగువచనోక్తాః పితృమాతృపత్న్యాదయ ఏవోచ్యన్తే,
అన్యేషాం మృతిక్రమస్యోక్తత్వాత్ । తదపి ఋశ్యశృఙ్గ ఏవాహ ॥ శ్లో ॥
కృత్వా పూర్వం మృతస్యాదౌ ద్వితీయస్య తతః పరమ్ । తృతీయస్య తతః
కుర్యాత్సన్నిపాతే త్వయం క్రమః ॥ * ॥ ప్రత్యాసత్తిమృతిక్రమపర
యోః ఋశ్యశృఙ్గవచనయోర్భిన్నవిషయత్వేన వ్యవస్థితత్వాన్నవిరోధః.

మూ — అన్యేషాం మృతిక్రమాత్ .

వ్యా — అన్యేషామ్ - పత్న్యాదివ్యతిరిక్తానామ్ "కృత్వాపూర్వంమృ
తస్యాదౌ" ఇతి వచనం పత్న్యాది వ్యతిరిక్తవిషయమిత్యర్థః । ఏవమేవ శా
లాదర్శాకౌ ప్రతిపాదితమ్.

పత్న్యాదీనాం తద్వ్యతిరిక్తానాంచ మృతౌ కథమిత్యపేక్షాయా
మాహ —

మూ — పత్న్యాదీనామన్యేషాంచ సంఘాతమరణే పత్న్యాదిపూర్వ
మన్యేషామ్.

వ్యా — ప్రత్యాసత్త్యతిశయాత్పత్న్యాదీనాముక్తక్రమేణ పూర్వం కృత్వా తద్వ్యతిరిక్తానాం పశ్చాన్మృతిక్రమేణ కుర్యాదిత్యర్థః। పూర్వోదాహృతవచనసిద్ధార్థపరమిదంసూత్రమ్.

పిత్రోఃపత్న్యాదీనాం తద్వ్యతిరిక్తానాంచసంఘాతమరణేపితృపూర్వమేవపత్న్యాదీనాం కుర్యాదిత్యాహ —

మూ — ఉభయేషాంపితృపూర్వమ్.

వ్యా — అత్రకాష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ పిత్రోశ్శ్రాద్ధేసమంప్రాప్తేనవేపర్యుషితేపివా। పితృపూర్వంసుతఃకుర్యాదన్యత్రాసత్తియోగతః ॥ * ॥ పశ్చాన్మృతయోరపి పిత్రోఃపత్న్యాదిభ్యః పూర్వమేవపిత్రోఃకుర్యాత్పత్న్యాదీనాం పూర్వోక్తప్రత్యాసత్తివశాత్కుర్యాదన్యేషాం మరణాసత్తియోగతః.

మూ — తథాపితృపూర్వం సర్వంమాతుఃకుర్యాత్.

వ్యా — ఏవంపితుఃపూర్వంకృత్వా తతోమాతుఃకుర్యాత్। ఏవం సంఘాతమరణేపిద్రష్టవ్యమ్, "నవేపర్యుషితేపివా" ఇతిస్మరణాత్। అయం క్రమఃపిత్రోఃపృథగ్దాహే। సహైవపితృమేధే సహైవశ్రాద్ధమితివక్ష్యతే.

సాపిణ్డ్యనియమమాహ —

మూ — అత్రపిత్రోర్ద్వాదశాహఏవ సాపిణ్డ్యంపత్న్యాది సాపిణ్డ్యం త్రిపక్షఇతిలోకాక్షిః.

వ్యా — అత్ర-సంఘాతమరణే। లోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ పత్నీపుత్రస్నుషాపౌత్రభ్రాతృతత్పుత్రకాఅపి। పితరౌచయదైకస్మిన్ మ్రియేరన్వాసరే తదా ॥ ఆద్యమేకాదశేకుర్యాత్త్రిపక్షేతుసపిణ్డనమ్ ॥ * ॥ వృద్ధహారీతశ్చ, ॥ శ్లో ॥ సంఘాతమరణేపిత్రోర్ద్వాదశాహేసపిణ్డనమ్। కుర్యాత్పుత్రస్తదన్యేషాంత్రిపక్షేకారయేద్బుధః ॥ * ॥ అన్యేషాం-పత్న్యాదీనామిత్యర్థః। తదేవం " ॥ శ్లో ॥ పితరౌప్రమీతౌయస్యదేహస్తస్యాశుచిర్భవేత్। నదైవంనాపిపిత్ర్యంచ యావత్పూర్ణోనవత్సరః ॥ " ఇతిపితృమేధఃపత్న్యాదివ్యతిరిక్తవిషయః.

మూ — "పిత్రోర్మృతాహాద్వైత్వన్యేషామేకోద్దిష్టాన్తంకృత్వాతత్తద్వత్సరాన్తేమాసికైస్సహసాపిణ్డ్యం కుర్యాత్" ఇతిభృగుః.

వ్యా — అన్యేషాం - పత్న్యాదివ్యతిరిక్తానామ్, తత్తద్వత్సరాన్తే - తస్యతస్యమృతిసమ్బన్ధిని వత్సరాన్తిమదినే, పిత్రోర్మృతాబ్దే మృతానాంపితృభార్యాగసహైకదినే మృతానాంచ పత్న్యాదివ్యతిరిక్తానాం దాహాద్యేకోద్దిష్టాన్తం తత్తత్కాలే మృతిక్రమాత్కృత్వా సంవత్సరాన్తిమదినే మాసికైస్సహసాపిణ్డ్యంకుర్యాదిత్యర్థః । అత్రభృగుః ॥ శ్లో ॥ పిత్రోర్మృతాబ్దే శ్రాద్ధాన్తం కృత్వాఽన్యేషాంయథావిధి । మాసికైస్సహసాపిణ్డ్యంవత్సరాన్తేసమాచరేత్ ॥ * ॥ వత్సరాన్తఇతినియమాత్తతోర్వాఙ్నమాసికానుష్ఠానమ్ । దేవలః ॥ శ్లో ॥ మహాగురునిపాతేతు ప్రేతకార్యంయథావిధి । కుర్యాత్సంవత్సరాదర్వాఙ్నైకోద్దిష్టం నపార్వణమ్ ॥ * ॥ ప్రేతకార్యమ్ - పూర్వక్రియాః, నైకోద్దిష్టమితిమాసికానాంనిషేధః, నపార్వణమితిసాపిణ్డ్యస్య, ఏవంసంవత్సరాదర్వాగితినియమాత్ । పిత్రోర్మృతాబ్దేఽతీతే పితృమృతాబ్దమృతస్య నతత్సంవత్సరాన్తప్రతీక్షణంకార్యమ్, సంఘాతమరణవిషయత్వాత్తస్య । లోకాక్షిరపి ॥ శ్లో ॥ అన్యేషాంప్రేతకార్యాణిమహాగురునిపాతనే । కుర్యాత్సంవత్సరాదర్వాక్ఛ్రాద్ధమేకంతువర్జయేత్ ॥ * ॥ శ్రాద్ధమ్ - సపిణ్డీకరణమ్ । ననుసాపిణ్డ్యస్యైకస్య నిషేధాత్కథంమాసికవర్జనమితిచేన్న, "ప్రేతకార్యాణి" ఇతిప్రాగభిహితపూర్వక్రియామాత్రాభ్యనుజ్ఞానాత్, "సహాఙ్గంప్రధానమ్" ఇతిప్రధానానుష్ఠానే అఙ్గానుష్ఠానం తన్నిషేధేఽఙ్గనిషేధఇతిన్యాయేన మాసికనిషేధసిద్ధేః, "మాసికైస్సహసాపిణ్డ్యమ్" ఇతివచనాచ్చ । తర్హ్యేకశబ్దవైయర్థ్యమితిచేన్న, ఏకశబ్దస్యఏకోద్దిష్టనిషేధవ్యావృత్తిపరత్వాత్ । అతోమాసికైస్సహసాపిణ్డ్యంవత్సరాన్తేకుర్యాదితిసిద్ధమ్ । నను " ॥ శ్లో ॥ పత్నీచైవసుతోభ్రాతాస్నుషాచైవవిపద్యతే । తత్రశ్రాద్ధానికుర్వీత నపిత్రోర్మృతయోరపి ॥ "ఇతిజాబాలిస్మరణాత్పత్న్యాదీనామపిసాపిణ్డ్యనిషేధఇతిచేత్సత్యమ్, ద్వాదశాహేతన్నిషేధపరత్వాత్ । నహిసంవత్సరాదర్వాఙ్నిషేధపరమిదమితి వక్తుంశక్యతే, "త్రిపక్షేతుసపిణ్డనమ్" ఇతిలోకాక్షిస్మరణవిరోధాత్ । ఏవంపత్న్యాదివ్యతిరిక్తానాం ద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యనిషేధాద్వత్సరాన్తవిధానాత్పత్న్యాదీనాం త్రిపక్షేసాపిణ్డ్యవిధానాచ్చపత్న్యాదీనాం ప్రత్యాసత్తిస్సుస్పష్టా । అతఃపత్న్యాదిషు ప్రత్యాసత్తిరన్యేషు మృతిక్రమః క్రియాప్రవృత్తౌప్రమాణమ్, ఏవంహివచనసిద్ధమ్.

మూ — సఙ్ఘాతానుమృతయోరన్యత్ర నపిత్రోస్తన్త్రేణకుర్యాన్నా న్యైస్సహవా.

వ్యా — సఙ్ఘాతానుమృతివ్యతిరేకేణ సదాపిత్రోః పృథగేవక్రియాః కర్తవ్యాః । పితుః పూర్వమేకోద్దిష్టం కృత్వా పశ్చాన్మాతుః కుర్యాత్ । ఏవమన్యైస్సహ పిత్రోః క్రియాం నకుర్యాత్ । అత్రలోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ పిత్రోరుపరమే పుత్రః క్రియాః కుర్యాద్ద్వయోరపి । అనువృత్తౌ చ నాన్యేషాం సఙ్ఘాతమరణేపి చ ॥ * ॥ అనువృత్తిః - అనుమరణమ్.

ఏవం సఙ్ఘాతమరణే పత్న్యాదీనాం సఙ్ఘాతక్రమేణ తద్వ్యతిరిక్తానాం ప్రత్యాసత్తివశేన క్రియాః కుర్యాదిత్యుక్తమ్, పిత్రోర్మృతౌ త్వేతు తేషాముభయేషాం సాపిణ్డ్యకాలనియమశ్చోక్తః, సర్వత్ర పితృపూర్వమేవ క్రియాకరణమితి చోక్తమ్, పిత్రోర్మృతిః కథమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ—

మూ — పిత్రాశౌచే మాతా మాత్రాశౌచే పితా వా మ్రియేత యన్మృతిః పూర్వం స్యాత్తత్సాపిణ్డ్యం త్రిపక్షఏవ కుర్యాదితి దేవలః.

వ్యా — యన్మృతిః - యస్య యస్యా వా మృతిః, తత్సాపిణ్డ్యమ్ - పూర్వమృతసాపిణ్డ్యమిత్యర్థః । అత్ర దేవలః ॥ శ్లో ॥ ఏకాగ్రమరణే పిత్రోరన్యస్యాన్యదినే మృతౌ । సపిణ్డనం త్రిపక్షే స్యాదనుయానమృతిం వినా ॥ * ॥ ఏకస్యైస్స్యావా, అగ్రమరణే - పూర్వమరణే, అన్యస్య అన్యస్యావా, అన్యదినే - దశాహమధ్యే అన్యతరదినే మృతౌ, పూర్వమృతస్య పూర్వమృతాయా వా సపిణ్డనం త్రిపక్షఏవ భవతి, ఏకదినమరణే అనుమరణే చ ద్వాదశాహే సహైవ సాపిణ్డ్యమిత్యర్థః । పూర్వమృతస్య ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యం నిషేధతి లోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ పితర్యుపరతే పుత్రో మాతుశ్శ్రాద్ధం నివర్తయేత్ । మాతర్యపి చ వృత్తాయాం పితుశ్శ్రాద్ధం నివర్తయేత్ ॥ * ॥ మాత్రాశౌచమధ్యే పితరి మృతే మాతుః, శ్రాద్ధమ్ - సపిణ్డీకరణమ్, నకుర్యాత్ । తథా పితృదశాహమధ్యే మాతృమృతౌ పితుస్సాపిణ్డ్యం నివర్తయేత్, ద్వాదశాహే నకుర్యాత్కిం తు త్రిపక్షఏవేత్యర్థః.

మూ — యది దమ్పత్యోస్సహ మృతిస్స్యాత్సహైవ దాహాదిక్రియాః కుర్యాత్.

వ్యా — సంఘాతమరణత్వేన ప్రత్యాసత్తివశాత్పితుర్దాహాదిక్రియాణాం పూర్వకర్తవ్యత్వే ప్రాప్తే తదపవాదకమిదం సూత్రమ్ । అత్రసూత్రమ్

॥ షా ॥ సహ ప్రమీతయోస్సహైవ పితృమేధః ॥ * ॥ ఇతి । ఏవకారాత్పృథక్కరణనిషేధః । అత్ర సహశబ్దః ప్రాగ్దహనాదన్యతరమృతిసాహిత్యపరః న త్వేకక్షణవియోగపరః । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ ఏకకాలమృతౌ సిత్రాగ్ పితృమేధక్రియా సహ । ఉదకం పిణ్డదానం చ శ్రాద్ధం కుర్యాత్పృథక్పృథక్ ॥ సపిణ్డీకరణం చైవ సహ వా పృథగేవ వా । ఏకగర్తే జలం దద్యాచ్ఛ్రాద్ధం చైకదినే ద్వయోః ॥ సహ చాశ్మాధిరోహం చ శాన్తిహోమాంస్సమాచరేత్ । తన్త్రేణ శ్రపణం కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం కుర్యాత్పృథక్పృథక్ । తత్ర ద్వయోర్నిమిత్తాత్స్వబ్రాహ్మణాపిత్రైస్సహ ॥ * ॥ అఙ్గిరాశ్చ ॥ శ్లో ॥ దమ్పత్యోస్సహమృత్యౌ తు సహ స్యాద్దహనక్రియా । పృథక్పిణ్డోదకాదీని యథావిధి సమాచరేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ దమ్పత్యోస్సహమృత్యౌ తు పితృమేధక్రియా సహ । కుణ్డమేకం పృథక్పిణ్డజలాఞ్జలిశిలాస్తు తాః ॥ * ॥.

మూ — ప్రాగ్దహనాదన్యతరాత్యయే చైవమ్.

వ్యా — ఇదం న వక్తవ్యమ్, పూర్వోదాహృతవచనైరేవ సహక్రియాసిద్ధైః । నైవమ్, "సఙ్ఘాతమరణేఽపి చ" ఇతి కేవలవచనేన సహక్రియాప్రాప్తేర్దహనానన్తరమన్యతరాత్యయే పృథక్క్రియావిధిపరత్వాత్ । అతో దాహాత్ప్రాక్పితుర్మాతుర్వా పశ్చాన్మృతౌ తయోస్సహైవ దాహాదిక్రియాః కుర్యాత్తదూర్ధ్వం తు పృథగేవ క్రియా । తథా హారీతః ॥ శ్లో ॥ దమ్పత్యోస్సహమృత్యౌ తు సహ దాహాదికాః క్రియాః । ప్రాగ్దాహాదన్యనాశే చ తదూర్ధ్వం తు పృథక్క్రియా ॥ * ॥.

అత్ర విశేషమాహ —

మూ — అత్ర విశేషా హిరణ్యశకలం నగ్నప్రచ్ఛాదనం వా సతిలోదకం పిణ్డమేకోత్తరం నవశ్రాద్ధం సోదకుమ్భం వృషోత్సర్గషోడశశ్రాద్ధానీతి పృథక్పృథగ్భవన్తి, చరుకార్యం చితిః కుణ్డమస్థిసఞ్చయనం శాన్తిహోమశ్చ తన్త్రమ్.

వ్యా — అత్ర - సహమరణే, విశేషః - సామాన్యవిలక్షణో ధర్మః, తమేవాహ హిరణ్యశకలమిత్యాదినా । అత్ర స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ దమ్పత్యోస్సహసంస్కారో మృతావనుమృతావపి । ఉదకాదిసపిణ్డ్యన్తం ప్రేతకార్యాణి యాన్యపి ॥ కుర్యాత్సమానతన్త్రాణి సాంవత్సరికమేవ చ । ప్ర

దక్షిణముపస్థానం చరుకార్యంచితిస్తథా । సఞ్చయస్తర్పణంగర్తస్సపిణ్డీకరణంసహ ॥ * ॥ అత్ర సాంవత్సరికస్య సమానతన్త్రత్వస్మరణం దిత్రైక్యే అన్యథాయథాతిథ్యేవ, “ ॥ శ్లో ॥ ఉత్పత్త్యాచ విపత్త్యాచ మైథునే దన్తధావనే । అభ్యఙ్గే వృద్ధిదధిస్నానే తిథిస్తాత్కాలికీస్మృతా ॥ పారణే మరణేచైవ తిథిస్తాత్కాలికీమతా ॥ ” ఇత్యాదివచనైః కాలనిర్ణయాత్ । స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ పితుస్సహైవమాత్రాచ సపిణ్డీచసుతేనతు । జ్యేష్ఠేనసహ కర్తవ్యా నిమిత్తార్థం పృథగ్భవేత్ ॥ * ॥ నిమిత్తార్థమ్ - నిమిత్తోద్దేశేనక్రియమాణం ప్రేతైకప్రయోజనమ్, తచ్చ - క్షుత్తృష్ణాశామకం జలాఞ్జలిపిణ్డప్రదాన సోదకుమ్భ శ్రాద్ధైకోత్తర వృద్ధి శ్రాద్ధ ప్రేతత్వవిమోచక షోడశశ్రాద్ధ వృషోత్సర్గాదికమ్, ప్రేతతృప్తికరం ప్రేతహోమాగ్నౌ భోజనపిణ్డదానదక్షిణాదికంచ పృథక్కర్తవ్యమ్ । తన్త్రమ్ - ఉపకారకమ్, చితికుణ్డశాన్తి హోమపాకవైశ్వదేవవరణాదికం పృథఙ్నకర్తవ్యమిత్యర్థః.

పూర్వోదాహృతవచన సిద్ధమర్థమాహ —

మూ — సర్వత్రైకోద్దిష్ట సపిణ్డీకరణాదిషు నిమిత్తవరణహోమాపృథగ్భవతః పాకహోమవైశ్వదేవాదితన్త్రమ్.

వ్యా — ఏకోద్దిష్టశబ్దేన మాసికాన్యుచ్యన్తే, ఆదిశబ్దేనప్రత్యాబ్దికమ్, వైశ్వదేవాదీత్యాదిశబ్దేన పితృవిష్ణువరణమ్.

ఉక్తంధర్మమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — అనుమరణేచైవమ్.

వ్యా — యత్తన్త్రతః పార్థక్యేనచసహమరణే కర్తవ్యముక్తం తదనుమరణేపిసమానమిత్యర్థః । ఏవమిత్యతిదేశాత్తతోన్యూనత్వాశఙ్కాంనిరస్యతి.

మూ — అత్రవిశేషః, స్నాత్వాశక్తితోదత్త్వా బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞాతా ప్రీతా పక్షస్తురీయమాసాద్య సిగ్వాసైరుపవీజ్య చితిగతంభర్తారం ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చితిమారుహ్య భర్తుర్దక్షిణపార్శ్వేశేయానా త్రకర్తాపత్నీముపనిపాతయతి “ఇయంనారీ” ఇతి సమానమతఊర్ధ్వంసద్యః పాపానినిర్ధూయ దమ్పతీవిమానవన్తావిహరతః.

వ్యా — అత్రవిశేషఇతి సహమరణోక్తాదతిదిష్టాదపిధర్మాదనుమరణే విలక్షణోధర్మోఽస్తీత్యర్థః, తమేవాహస్నాత్వేత్యాదినా । అతఊర్ధ్వమ్-

పత్యుర్న్యవనిపాతనాత్పరమ్, హిరణ్యశకలనిధానాది స్నానాన్తం సర్వం కర్మ
సాధారణమిత్యర్థః । అత్ర హేమాద్ర్యాదిగ్రన్థేషు ॥ శ్లో ॥ తథాఽనుమరణే
పత్నీ స్నాతా భర్త్రా సహైవ తు । వధస్తృతీయమాసాద్య సితాన్తైరుపవీ
జ్య చ ॥ నమస్కృత్య చితారూఢం భర్తారం చ ప్రసన్నధీః । ప్రదక్షిణం పరీత్య
భర్తుర్దక్షిణమావిశేత్ ॥ ఇయం నారీతి మన్త్రేణ శాయయేన్నాతరం సుతః ।
ఊహేన వాక్ప్రహేదూర్ధ్వమాస్నానాత్పతివత్సమమ్ ॥ అథవా సకలాన్మన్త్రా
న్వదేదధ్వర్యుణా సహ । పావకం ప్రవిశేత్తత్ర భర్తుశ్శోచ్యైవం పృథగ్విధిః ॥
ఉభయోస్సహ సఙ్కల్పః కుణ్డమేకం పృథక్చితా । వాసస్తిలోదకం పిణ్డం న
గ్నప్రచ్ఛాదనం నవమ్ ॥ షోడశం చ వృషోత్సర్గస్సపిణ్డం తు పృథక్పృథక్ ।
సహచర్మాధిరోహశ్చ సపిణ్డీకరణం సహ ॥ నిమిత్తే పూర్వమరణే శ్రాద్ధమే
కోత్తరం పృథక్ । వైశ్వదేశ్చ పాకశ్చ పూర్వోఽన్నాద్యైస్సహేష్య
తే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ ఆరుహ్య పత్నీ నిధనం గతా చేదేకాం చి
తిం నిర్మలధీస్స్వభర్త్రా । దశాహమాశౌచమపీహ చ తస్యాస్సపిణ్డోదకా
దీన్ పృథగేవ కుర్యాత్ ॥ * ॥ ప్రసన్నధీర్నిర్మలధీరిత్యేతాభ్యాం దేహవిమో
హకజ్వరలేశరహితాయా ఏవానుమరణాధికార ఇతి ద్యోత్యతే । పత్నీతి
స్వైరిణ్యాదేరనధికారస్సూచ్యతే । పత్నీ - పతివ్రతా । తల్లక్షణముక్తం వి
జ్ఞానేశ్వరేణ ॥ శ్లో ॥ ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా । మృ
తే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా ॥ * ॥ నను “ ॥ శ్లో ॥ యా
స్త్రీ బ్రాహ్మణజాతీయా మృతం పతిమనువ్రజేత్ । సా స్వర్గమాత్మఘాతేన
నాత్మానం న పతిం నయేత్ ॥ ” ఇతి నిషేధాత్కథమనుమరణవిధానమితి చేన్న,
పరిహృతత్వాత్ । తథా విజ్ఞానేశ్వరః “ ॥ శ్లో ॥ మృతానుగమనం నాస్తి
బ్రాహ్మణ్యా అనుశాసనాత్ ॥ ” ఇత్యాదీని పృథక్చిత్యారోహణవిషయా
ణి, “ ॥ శ్లో ॥ పృథక్చితిం సమారుహ్య న విప్రా గన్తుమర్హతి । ” ఇతి వి
శేషస్మరణాత్ । అనేన క్షత్రియాదిస్త్రీణాం పృథక్చితిరనుజ్ఞాయతే ॥ * ॥
ఇతి । కించ “ భర్తరి ప్రేతే బ్రహ్మచర్యం తదన్వారోహణం వా ” ఇతి విష్ణుస్మ
రణాదన్వారోహణే మహానభ్యుదయః । తథా శఙ్ఖాఙ్గిరసౌ ॥ శ్లో ॥ తిస్రః కో
ట్యోఽర్ధకోటిశ్చ యాని రోమాణి మానుషే । తావత్కాలం వసేత్స్వర్గే భ
ర్తారం యాఽనుగచ్ఛతి ॥ వ్యాళగ్రాహీ యథా వ్యాళం బిలాదుద్ధరతే

బలాత్ । ఏవముద్ధృత్య భర్తారం తేనైవసహ మోదతే ॥ తత్ర సా భర్తృపరమా
స్తూయమానాప్సరోగణైః । క్రీడతే పతినా సార్ధం యావదిన్ద్రాశ్చతుర్ద
శ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నం వా కృతఘ్నం వా మిత్ర
ఘ్నం వా భవేత్పతిః । పునాత్యవిధవా నారీతమాదాయ మృతాతుయా ॥ * ॥
హారీతోపి ॥ శ్లో ॥ మాతృకం పైతృకంవాపి యత్ర చైషా ప్రదీయతే । కు
లత్రయం పునాత్యేషా భర్తారంయానుగచ్ఛతి ॥ భర్త్రా సహానుమరణమా
చణ్డాలం విధీయతే । పృథక్చితిర్వా రాజన్యాదేర్న విప్రాయాః పృథక్చితిః ॥ * ॥
ఔర్వః ॥ శ్లో ॥ బాలాపత్యాశ్చ గర్భిణ్యో హ్యదృష్టరజసస్తథా । రజస్వలా
రాజసుతే నారోహన్తి చితాంశుభే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ సార్తవా
సూతికా వాపి భర్త్రానుమరణోత్సుకా । సద్యశ్శుద్ధిమవాప్నోతి భర్తుః పా
పాపహారిణీ ॥ బాలాపత్యాతుయా నారీ భర్త్రా సహనసా ప్రజేత్ । రజస్వ
లానగచ్ఛేత్తు గర్భంరక్షేత్తుగర్భిణీ ॥ * ॥ అత్ర షోడశీగ్రహణాగ్రహణవ
ద్విధినిషేధదర్శనాద్యద్యపి తుల్యవికల్పః ప్రాప్నోతి, తథాపి, "భర్త్రా
నుమరణోత్సుకా" ఇతి పుత్రక్షేత్రధనధాన్యాది వాసనాసహాయాశ్చవా పా
తివ్రత్యధర్మహీనాయా వా సంసారదుఃఖబన్ధువియోగాద్యుపాధితో విపన్నా
యా వా ప్రతిషేధో ద్రష్టవ్యః । అత్ర దేశాన్తరే భర్తృమరణేప్యగ్నిప్రవే
శశ్శూయతే ॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరమృతే పత్యౌ సాధ్వీ తత్పాదుకాద్వయమ్ ।
నిధాయోరసి సశ్రద్ధా ప్రవిశేజ్జాతవేదసమ్ ॥ * ॥ అత్ర సన్నికర్షే చితా
రోహణం పరోక్షేఽగ్నిప్రవేశ ఇతి వివేకః । అయంచాగ్నిప్రవేశః క్షత్రి
యాదివిషయః, విప్రాయాః పృథక్చితినిషేధాత్ । స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥
సాధ్వీనామేవ నారీణామగ్నిప్రపతనాదృతే । నాన్యో ధర్మోఽస్తి విజ్ఞేయో మృ
తే భర్తరి కర్హిచిత్ ॥ బాలాపత్యాతుయా నారీ సూతికా వా రజస్వలా ।
సర్వాసామపిచ స్త్రీణామేష సాధారణో విధిః ॥ * ॥ బహ్వీనామేకభర్తృ
కాణామనుమరణం భర్తృభక్తానామేవేతి జ్ఞాపనాయ సాధ్వీనామేవేతి విశే
షణమ్ । ఇదం చ ముముక్షువిషయే త్యాజ్యమేవ । తథాచ శ్రుతిః "తస్మాదిహ
నపురాయుషః స్వః కామీ ప్రేయాత్" ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరేణాప్యర్థస్సమ
ర్థితః ॥ వా ॥ స్వఃకామ్యాయుషః ప్రాక్ప్రేయాదితి స్వర్గఫలోద్దేశే
నాయుషః ప్రాగాయుర్వ్యయో నకర్తవ్యో మోక్షార్థినా, యస్మాదాయుష

శ్శేషే సతి నిత్యనైమిత్తిక కర్మానుష్ఠానేన క్షపితాన్తఃకరణకల్మషస్య శ్రవణ
మనన నిదిధ్యాసనాది సమ్పత్త్యా సత్యాత్మజ్ఞానేన నిత్యనిరతిశయానన్ద
బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణ మోక్షసంభవస్తస్మాదనిత్యాల్పాస్థిర స్వర్గకామన
యాఽఽయుర్వ్యయో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః । అతశ్చ మోక్షమనిచ్ఛన్త్యా అని
త్యాల్పసుఖరూప స్వర్గార్థిన్యా అనుగమనం యుక్తమ్, ఇతరకామ్యానుష్ఠా
నవదితి సర్వమనవద్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — యదిగర్భిణీ మ్రియేత సఙ్కల్పాది సమానమత్ర విశేషోఽప
రేణ దహనదేశం నిహితాయా జఠరమ్ "హిరణ్యగర్భస్సమవర్త
త" ఇతి స్వధితినా సవ్యతఉల్లిఖ్య గర్భముద్ధృత్య యదిజీవతి శి
శుః "జీవతుమమపుత్రో దీర్ఘాయుత్వాయ వర్చసే" ఇత్యను
మన్త్ర్య హిరణ్యశకలమన్తర్ధాయ శిశుం సంస్నాప్య గ్రామ
మానీయ "యస్తే స్తనశ్శశయః" ఇతి స్తనం ప్రదాపయేత్సయ
ది మృతస్స్యాత్తం సంస్నాప్య ఘృతేనాభ్యజ్యాలఙ్కృత్య నిఖ
నేత్తదిదం విధానం షణ్మాసాదూర్ధ్వం కుర్యాత్తథాస్యా ఉదరే "శ
తాయుధాయ" ఇతి పఞ్చభిః, "ప్రయాసాయస్వాహా - ప్రా
ణాయస్వాహా - పూష్ణే స్వాహా" ఇతి త్రిభిరనువాకైశ్చ ప్రతి
స్వాహాకారం హుత్వా సూచ్యా జఠరం సూత్రేణ సన్ధాయ చి
త్యారోహణాది కర్మ ప్రతిపద్యతే.

వ్యా — సఙ్కల్పాది సమానమితి - సఙ్కల్పప్రభృతి దహనదేశప
శ్చాద్భాగే శవంనిధాయేత్యన్తం నిర్విశేషమిత్యర్థః । అన్తర్ధాయ - శిశౌ
హిరణ్యశకలం నిధాయ, షణ్మాసాదూర్ధ్వమితి కాలగ్రహణం దైవాత్ ష
ణ్మాసే సంస్కారాకరణేప్యేతత్ప్రాప్త్యర్థమ్, జఠరశబ్దేనోల్లిఖితోదర
సవ్యపార్శ్వముచ్యతే । అత్ర స్మృతిసఙ్గ్రహః ॥ శ్లో ॥ షణ్మాసాదూర్ధ్వ
మాసూతే మ్రియేతయది గర్భిణీ । చితేః పశ్చాన్నిధాయైనాం సవ్యోదర
మథోల్లిఖేత్ ॥ హిరణ్యగర్భమన్త్రేణ సముల్లిఖ్య తముద్ధరేత్ । మృతశ్చే
దుద్ధృతో గర్భో ఘృతాక్తం నిఖనేద్భువి ॥ జీవేచ్చేజ్జీవతుమమ పుత్ర ఇత్య
నుమన్త్రయేత్ । అన్తర్ధాయ హిరణ్యం తమభిషిచ్య జలైశ్శిశుమ్ ॥ గ్రా
మం గత్వా శిశోర్దద్యాద్యస్తే స్తన ఇతి స్తనమ్ । సురక్షితం కుమారం తం కృ

త్వాగత్వా శవాన్తికమ్ ॥ శతాయుధాయేత్యాజ్యానీరుపకేజుహుయాత్తతః । ప్రయాసాయేతి హుత్వా చ ప్రాణాయేత్యనువాకతః ॥ పూష్ణేస్వాహేతి హుత్వా చ సద్యోహ్యోదరమవ్రణమ్ । చితిమారోప్య తాం ప్రేతాం శేషం పూర్వవదాచరేత్ ॥ * ॥ ఆజ్యానీః - శతాయుధాయేత్యాద్యాః పఞ్చర్చః, "శతాయుధాయ శతవీర్యాయ" ఇత్యుపక్రమ్య "శస్త్రోకాయ తనువేస్యోనః" ఇత్యన్తమ్, "పఞ్చర్చోద్ధృతాన్యాజ్యానీరేతాః" ఇతి శ్రుతేః । అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ అథగర్భిణ్యన్తర్వత్నీమ్రియేతాతఊర్ధ్వం క్రియతే శ్మశానం నీత్వా దహనదేశం జోషయేత్తస్య విశాఖాపరేణ సవ్యేన ప్రేతస్యోదరం లిఖేతి "హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే" ఇత్యనులేఖన దృష్టం కుమారమనుమన్త్రయతే "జీవతు మాతుః పుత్రో దీర్ఘాయుత్వాయ వర్చసే" ఇత్యథబాలం సంస్నాపయేయుర్హిరణ్యమన్తర్ధాయ జీవన్తం గ్రామమానయన్తి "యస్తే స్తనశ్శశయః" ఇతి స్తనం ప్రదాయ తస్మిన్నుదరి ఆజ్యానీర్జుహోతి "శతాయుధాయ శతవీర్యాయ" ఇతి పఞ్చ "ప్రయాసాయస్వాహా - యాసాయస్వాహా" ఇత్యనువాకేన "ప్రాణాయస్వాహా - వ్యానాయస్వాహా" ఇత్యనువాకేన "పూష్ణేస్వాహా - పూష్ణేశరసేస్వాహా" ఇత్యనువాకేనచ సూచ్యాజతరమవ్రణం కుర్యాత్ప్రేతం చితిమారోప్య విధినాదాహయేదష్టకాధేనుం నీలధేనుం భూమిధేనుమితిచదద్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । ధేనుప్రదానమత్రాధికమ్.

పత్నీనాంసంఘాతమరణే సంసృష్టాగ్నివిభాగక్రమమాహ —

మూ — పత్నీనాంబహుత్వేయద్యేకాసంస్థితా యద్యగ్నిస్సంసృష్టస్స్యాత్తాం సంసృష్టాగ్నినా దహేద్యద్యనేకాః "సన్త్వతేఅగ్నే" ఇతిపూర్ణాహుతిం హుత్వా "అచ్ఛాగిరః" ఇతిసంసృష్టాగ్నిం విభజ్య తత్తద్భాగం నిర్దిశ్యాస్యాఅయమస్యాఅయమితి, "అగ్నయే వివిచయేస్వాహా" అనాజ్ఞాతత్రయం వ్యాహృతీశ్చత్రిభాగం హుత్వా దక్షిణాంశేనజ్యేష్ఠామన్యాం శైరన్యాస్సక్రమాద్దహేదత్ర చితిశ్చక్రియాచపృథక్స్యాత్.

వ్యా — తత్తద్భాగమితి - ఇదంబ్రహ్మణ ఇదం హోతురిదమధ్వర్యోరిత్యాదిషుస్వస్వభాగ పృథక్కరణార్థతయా ఏవం నిర్దేశ దర్శనాదితి

భావః । దక్షిణాంశేనేతి - జ్యేష్ఠాయా దక్షిణో భాగఇతి విభాగదర్శనాదితి
భావః । న్యాయస్తూభయత్ర తుల్యః । చితిశ్చేతి స్పష్టార్థమ్ । దమ్పత్యో
రేవ చిత్యాదేరైక్యవిధానాత్కర్తృభేదే తాసాం పృథక్ పృథక్క్రియాప్ర
వృత్తేరవివాదః । కర్త్రైక్యేత్వభ్యర్హితత్వాత్స్వమాతుః పూర్వం కృ
త్వా మృతిక్రమాజ్జ్యేష్ఠక్రమాద్వా క్రియాః కుర్యాత్ , యదిపుత్రవ్యతి
రిక్తః కర్తా తదామృతిక్రమాదేవేత్యలమ్ । అత్ర స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥
ఔపాసనాగ్నౌ సంసృష్టే సమిధౌ ద్వే ప్రతాపయేత్ । అయన్తే యోనిరృ
త్వియ ఇత్యేవం యుగపత్తతః ॥ సప్తతే అగ్న ఇతి చ హుత్వా పూర్ణా
హుతిం తతః । అచ్ఛాగిరో మతయ ఇతి విభజ్యాగ్నిం తతః పునః ॥ న ప్రతిష్ఠాస
మిత్తస్మిన్ప్రహరేదేకమేవ హి । ఆజుహ్వానేతి మన్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం
తతో హునేత్ ॥ అయాశ్చ వ్యాహృతీశ్చైవ ఘృతం హుత్వా తతః పునః । ఏ
వం విభజ్య చైకేన స్మార్తం కర్మ సమాచరేత్ ॥ సంసృష్టాగ్నౌ గృహస్థస్య విధి
రుక్తో మనీషిభిః ॥ * ॥ ఇతి । తథా ॥ శ్లో ॥ ఔపాసనాగ్నిద్వయసంగతిశ్చేద
గ్నిం సమారోపణతో విభజ్య । పూర్వస్య హోతుర్వివిచిం చ హుత్వా ప
శ్చాచ్చ హోతుః పథికృచ్చ సోఽపి ॥ * ॥ ఇతి । సోఽపి - వివిచిరపి .

మూ — యదిసూతికోదక్యా వా ప్రమేత కథం సంస్కుర్యాచ్ఛు
ద్ధాద్భిరభిషిచ్య పఞ్చగవ్యైః కుశవారిభిశ్చ తతో యదన్తియచ్చేతి
సప్తభిః పావమానీభిః కయానశ్చిత్ర ఆపో అస్మానితి ద్వాభ్యాం
యజుస్సామ పవిత్రాభ్యాం హిరణ్యవర్ణా ఇతి చతసృభిః పవమా
నస్సువర్జన ఇత్యనువాకేన చాభిషిచ్య ధౌతం పరిధాయ కృచ్ఛ్ర
ప్రతినిధిం ద్రవ్యం దత్వా సఙ్కల్పాది కర్మ ప్రతిపద్యతే.

వ్యా — ప్రమేత - మృతా " యదన్తి యచ్చ దూరకే " ఇతి సప్త
ర్చః । పావమాన్యః ఋగ్వేదే పఠ్యన్తే । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ సూ
తికాం స్నాపయిత్వా తు గవ్యైః ప్రేతాం రజస్వలామ్ । వస్త్రాన్తరావృ
తాం కృత్వా దాహయేద్విధిపూర్వకమ్ ॥ * ॥ స్మృతిసఙ్గ్రహే చ ॥ శ్లో ॥
ఉదక్యామరణే ప్రాప్తే సూతికామరణే తథా । అస్పృశ్యవచనాత్పూర్వం
లౌకికైరభిషేచయేత్ ॥ ఉద్ధృతైరమ్బుభిశ్శుద్ధైస్స్నాపయిత్వా తతః పునః ।
సప్తభిః పావమానీభిర్యదన్తి యచ్చ దూరకైః ॥ యజుస్సామ పవిత్రాభ్యాం

గోమూత్రేణోదకేనవా । స్నాపయ్యపవిత్రైర్లిఙ్గైర్హిరణ్యవర్ణాదిమన్త్రైః ॥ స్నాపయిత్వాఽథగవ్యైశ్చ శవధర్మేణ దాహయేత్ ॥ * ॥ పవిత్రైః - " పవమానస్సువర్జనః " ఇత్యేతేనానువాకేన, " హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః " ఇత్యాదయశ్చతస్రఋచో హిరణ్యవర్ణాదిమన్త్రైః । స్మృతిరత్నావళ్యాంచ ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాంవా ప్రసూతాంవా యద్వాశౌచేమృతాం దహేత్ । కృచ్ఛ్రమేకం ప్రకుర్వీత తతశ్శుద్ధిర్విధీయతే ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయేచ ॥ శ్లో ॥ మృతాయాస్సూతికానారీ యామృతాచరజస్వలా । పఞ్చగవ్యైః పావమానైశ్శవశుద్ధిః పృథగ్విధైః ॥ ప్రాయశ్చిత్తం తతఃకృత్వా శవధర్మేణ దాహయేత్ ॥ * ॥ ప్రాయశ్చిత్తమ్ - ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రమ్ । తదా తదనుష్ఠానాసమ్భవా తత్ప్రతినిధిరేకా గాః షష్టిబ్రాహ్మణభోజనానివా శక్త్యపేక్షయా నిష్కం తదర్ధం పాదంవా ద్రవ్యం దేయమ్ .

మూ — అథాస్థిసఞ్చయనం చతుర్థేఽహ్ని విప్రాణాం విహితం పఞ్చమ సప్తమ నవమాహేష్వన్యేషాం క్రమాత్కుర్యాత్ .

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేపఞ్చమేచైవ సప్తమేనవమేతథా అస్థిసఞ్చయనం కుర్యాద్వర్ణానామనుపూర్వశః ॥ * ॥ పారస్కరః ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేఽహనివిప్రస్య షష్ఠేవైక్షత్రియస్యతు । అష్టమేదశమేచైవ విధిస్స్యాద్వైశ్యశూద్రయోః ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేపఞ్చమేచైవ సప్తమేనవమేతథా । అస్థిసఞ్చయనం కార్యమితివిష్ణుస్మృతౌస్మృతమ్ ॥ * ॥ స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేసఞ్చయః కార్యో బ్రాహ్మణస్యాథపఞ్చమే । రాజ్ఞోవైశ్యస్య సప్తాహేశూద్రస్యనవమేదినే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ ॥ వా ॥ అపరేద్యుస్తృతీయస్యాం పఞ్చమ్యాంసప్తమ్యాంవాఽస్థీని సంచిన్వన్తి ॥ * ॥ అపరేద్యుస్తృతీయస్యామ్ - చతుర్థ్యామిత్యర్థః, బహుస్మృత్యానుగుణ్యాత్ । పరాశరశ్చ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేఽహనికర్తవ్యమస్థిసఞ్చయనం నృప ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంబహుస్మృతివిహితత్వాద్విప్రస్య చతుర్థేఽహన్యేవాస్థిసఞ్చయః కార్యః । తత్రకథంచిదసమ్భవే కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ అపరేద్యుస్తృతీయేవా చతుర్థేపఞ్చమేపివా । సప్తమేనవమేవాపి హ్యస్థిసఞ్చయనంభవేత్ ॥ * ॥ అపరేద్యురితి చతుర్థాహే దర్శసమ్భవవిషయమ్,

“అస్థిసఞ్చయనంచైవ దర్శాత్పూర్వంసమాచరేత్ ” ఇతిస్మరణాత్ । సంవర్తశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహ్నితృతీయే వా పఞ్చమేసప్తమేపివా। అస్థిసఞ్చయనంకుర్యాద్దినేతద్గోత్రజైస్సహ ॥ * ॥ సఙ్ఘవేతుచతుర్థాహాఏవ, బహుస్మృతిసిద్ధేః । తథాఽఽశ్వలాయనః ॥ వా ॥ చతుర్థపఞ్చమేవాఽస్థిసఞ్చయస్సప్తమేనవమేవా ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ ॥ వా ॥ చతుర్థదివసేఽస్థిసఞ్చయనంకుర్యాత్తేషాంచగఙ్గాంభసిప్రక్షేపః అన్యేషాంతుత్ర్యహాదీనాంపఞ్చమాహాదిషుకార్యమ్ ॥ * ॥ బోధాయనీయే ॥ వా ॥ ఏకస్యాం వ్యుష్టాయాం త్రిషు పఞ్చసువా సప్తసువా నవస్వైకాదశసువా అర్ధమాసాన్మాసాన్ఋతూన్ సంవత్సరంవా సమ్పాద్యాస్థి సఞ్చినుయుః ॥ * ॥ ఏకాదశాహాది విధానం ద్వాదశాహవ్యతిరిక్త కాల సపిణ్డీకరణాభిప్రాయమ్, అన్యథా పితృత్వం ప్రాప్తస్య “ ఉత్తిష్ఠప్రేహి ” ఇతిమన్త్రార్థవిరోధాత్ , “ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమస్థిసఞ్చయనం భవేత్ । ” ఇత్యాదిస్మృతివిరోధాచ్చ.

మూ — అత్ర దాహాదిదినసఙ్ఖ్యానం మృతాహాదివాఽనాహితాగ్నేః.

వ్యా — అస్థిసఞ్చయనే సర్వేషాం దహనాద్యేవచతుర్థాదిదినగణనం కార్యమనాహితాగ్నేర్మరణాదివేతి వికల్పః । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అనగ్నిమతఉత్క్రాన్తే స్సాగ్నేస్సంస్కారకర్మణః । శుద్ధిస్సఞ్చయనం దాహాన్మృతాహస్తు యథాతథి ॥ * ॥ బ్రాహ్మే పురాణే ॥ శ్లో ॥ అనాహితాగ్నేర్మరణాదాహితాగ్నేస్తుదాహతః । అస్థిసఞ్చయనం కుర్యాత్స్వశాఖోక్తవిధానతః ॥ దాహాదివా చతుర్థేఽహన్యనగ్నేరస్థిసఞ్చయః ॥ * ॥.

మూ — నాతిక్రమేద్దశమదినం ద్వాదశాహాదన్యత్ర సాపిణ్డ్యేతత్ప్రాగేవ తత్కుర్యాత్ .

వ్యా — గృహ్యపరిశిష్టే ॥ వా ॥ అస్థిసఞ్చయనం సంవత్సరాన్తేచేత్సాపిణ్డ్యమూర్ధ్వం దశమ్యా అయుగ్మాసు తిథిషు ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యం చేదన్తర్దశాహే షష్ఠాష్టమ దశమాహ వర్జమేకనక్షత్రే ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — సద్యస్సఞ్చయోఽస్థిదాహే ప్రతికృతిదాహేచ.

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేఽహని విప్రాణామస్థిసఞ్చయనంభవేత్ । అస్థ్నాంప్రతికృతేర్దాహే సద్యస్సఞ్చయఇష్యతే ॥ యదా

పలాశ వల్కైర్వైగ్యః కృత్వా ప్రతికృతిం దహేత్ । భస్మాస్థివత్సఞ్చిను
యాత్సద్యోమన్త్రింజపేత్తువా ॥ * ॥.

శ్వాదిభిశ్శవాదిదూషణె స్మృతివచనాన్యుదాహరతి —

మూ — అత్రస్మరన్తి ॥ శ్లో ॥ శ్వసూకరసృగాలాద్యైర్గ్రామ్యైస్సూ
కరకుక్కుటైః । శవాస్థిభస్మదేహానాం స్పర్శనం చేత్ప్రమాద
తః ॥ గవ్యైఃప్రక్షాల్య కృచ్ఛ్రాణాం త్రితయంచ సమాచరే
త్ । శ్వభిర్గర్దభచణ్డాలైశ్శవాస్థిస్పృశ్యతేయది ॥ పఞ్చపఞ్చచ
తుఃపఞ్చ కృచ్ఛ్రాణాం త్రితయం చరేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — సృగాలః - శివా, గవ్యైః - పఞ్చగవ్యైః, కృచ్ఛ్రైః - ప్రాజాపత్యైః, ఆదిశబ్దాత్ఖగాదయఉచ్యన్తే, ఇదం కృచ్ఛ్రత్రయాచరణం శ్వాదిభిశ్శవదేహస్పర్శే, అస్థిస్పర్శేతు పఞ్చవింశతిం వింశతిం త్రీన్ ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రాన్ శ్వగర్దభ చణ్డాలస్పర్శే క్రమాదాచరేత్సూకరాది స్పర్శే కృచ్ఛ్రత్రయమితి వివేకః.

సఞ్చయాపయిక సమ్భారానాహ —

మూ — క్షీరముదకమాజ్యముదుమ్బరశాఖాం బృహతీఫలం నీలలోహితసూత్రె శిలామయుగ్మముదకుమ్భంచాదాయ జ్యేష్ఠానుక్రమేణ శ్మశానంగత్వా సఙ్కల్ప్య క్షీరమిశ్రోదకేనోదుమ్బర శాఖయా తామదహన్ "యన్తేఅగ్నిమమన్థామ" ఇతిపఞ్చభిఃప్రతిమన్త్రమస్థీన్యవోక్ష్య దహనదేశాదఙ్గారాన్దక్షిణతోఽపనీయ పరిస్తీర్యాజ్యం దర్వీంచ సంస్కృత్య పరిషిచ్య వారణేనాన్యేనవా స్రువేణ "అవసృజ పునరగ్నే" ఇతి తిసృభిఃప్రతిమన్త్రంహుత్వాపరిషిచ్యాస్థీన్యశేషాణ్యయుగ్భిరుదకుమ్భైరవోక్షేత్.

వ్యా — అత్రసూత్రం ॥ వా ॥ క్షీరోత్సిక్తేనోదకేనోదుమ్బర శాఖయాఽప్రక్వాథయంశ్చరీరాణ్యవోక్షతి "యన్తే అగ్నిమమన్థామ" ఇతిపఞ్చభిరతఏవాఙ్గారాన్ దక్షిణాన్నిర్వర్త్య చతస్రస్స్రువాహుతీర్జుహోతి "అవసృజ" ఇతిప్రతిమన్త్రమయుగ్భిరుదకుమ్భైస్సవ్వోక్షితమవోక్షతి ॥ * ॥ ఇతి । క్షీరోత్సిక్తేన - క్షీరసంసృష్టేన, అప్రక్వాథయన్ - అవోక్షణే శాఖామగ్నావదహన్, అతఏవ - దహనదేశాదేవ, నిర్వర్త్య-

అపోహ్య, వారణేనాన్యేన వేతిభావ్యమ్ । అన్యేన - పాలాశేనాముష్మ
రేణవా । బ్రాహ్మే ॥ శ్లో ॥ గచ్ఛేద్దృఢం పురస్కృత్య శ్మశానం దక్షి
ణాముఖః । క్షీరమిశ్రోదకైస్సిక్త్వా శమీమయ్యాక్షశాఖయా ॥ అఙ్గుష్ఠో
పకనిష్ఠాభ్యాముద్ధృత్య యథావిధి । అస్థీన్యాదాయ కుమ్భే వా న్యస్య గర్తే
ఽనిక్షిపేత్ ॥ * ॥ అత్ర స్వసూత్రానుక్తావపి శాఖాలాభే వా శమీశా
ఖా గ్రాహ్యా । అత్ర సూత్రే అయుక్మ గ్రహణం యుక్మ వ్యావృత్త్యర్థమ్,
అత ఏకే ... ద్యదకుమ్భే నావోక్షణం భవతి । తథోక్తం బోధాయనీయేచ,
॥ వా ॥ ద్వ్యహే చతురహే సప్తాహే వోదకుమ్భమాదాయ శ్మశానంగ
త్వా ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర ద్వ్యహేఽస్థిసఞ్చయనోక్తిస్సపిత్రోరన్యేషాం త్ర్య
హే దర్శసమ్భవవిషయా .

అత్ర నియమమాహ—

మూ — అథాయుజః స్త్రియస్సఞ్చినుయురేకావాయస్యాఃపునఃప్ర
సూతిర్నస్యాత్తాస్సవ్యే హస్తే నీలలోహిత సూత్రాభ్యాం బృ
హతీఫల మాబధ్య సవ్యేన పదాఽశ్మానమాస్థాయ నేత్రేనిమీల్య
సవ్యేన పాణినా “ఉత్తిష్ఠాతః” ఇతి మన్త్రేణ దన్తాస్థి శిరో
స్థిచాదాయ కుమ్భేవాససివా నిధాయ “ఇదన్తఏకమ్” ఇత్యం
సాస్థి బాహ్వస్థిచాదాయ నిధాయ “పరఊతఏకమ్” ఇతిపా
ర్శ్వాస్థిశ్రోణ్యస్థిచాదాయ నిధాయ “తృతీయేన జ్యోతిషా” ఇ
త్యూర్వస్థి జఙ్ఘాస్థిచాదాయనిధాయ “సంవేశనః” ఇతిపాదా
స్థిసఙ్గృహ్య కుమ్భేనిదధ్యాత్ .

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ అయుజః స్త్రియస్సఞ్చిన్వన్తియ
స్యాఃపునర్విజననంనస్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర పునఃప్రసవయోగ్యతా విర
హస్మరణాత్కన్యకా క్షతయోన్యోర్వ్యావృత్తిః । విధవావా వన్ధ్యావా
వృద్ధావాఽత్రాహేత్యర్థః । స్త్రీగ్రహణాత్పురుషనివృత్తిః । అత్రయ
ద్యపి బోధాయనే “యాస్య స్త్రీణాం ముఖ్యాసా సవ్యేహస్తే” ఇతి ప
త్న్యాఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయతే, తథాపి సూత్రకారమతేనాన్యస్యా
అపి కర్తృత్వమస్త్యేవ, “యస్యాఃపునర్విజననం నస్యాత్” ఇతి లిఙ్గా
త్ । నహిమృతభర్తృకాయాఅపి జననప్రసక్తిః, అతోమృతస్య స్త్రీ

వాఽన్యావా గ్రాహ్యా, అత్రాప్యయుజః స్త్రియ ఇతి స్త్రీయుక్మనివృత్తిః, అతఏకాపి భవతి, "యాస్యముఖ్యాస్త్రీణామ్" ఇతిస్మరణాచ్చ। అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ సవ్యేహస్తే నీలలోహితసూత్రాభ్యాం బృహతీఫలమాబధ్య సవ్యేనపదాఽశ్మానమాస్థాయ సవ్యేన పాణినా ప్రథమాఽనన్వీక్షమాణాఽస్థీన్యాదత్తే "ఉత్తిష్ఠాతః" ఇతి దద్భ్యశ్శిరసోవా తద్వాససి కుమ్భేవా నిదధాతి "ఇదన్తఏకమ్" ఇతి ద్వితీయాఽంసాభ్యాం బాహుభ్యాంవా "పరఊతఏకమ్" ఇతి తృతీయాపార్శ్వాభ్యాం శ్రోణిభ్యాంవా "తృతీయేన జ్యోతిషా" ఇతి చతుర్థ్యూరుభ్యాం జఙ్ఘాభ్యాంవా "సంవేశనః" ఇతిపఞ్చమీపద్భ్య ఏవ వాఽయుజాకారం సుసఞ్చితం సఞ్చిన్వన్తి ॥ * ॥ ఇతి। సర్వత్ర వా శబ్దశ్చ శబ్దార్థః। ప్రథమేత్యాది కథనం బహుస్త్రీసఞ్చయనవిషయమ్। అనన్వీక్షమాణేత్యస్యార్థో నేత్రే నిమీల్యేతి, నిధానేతు వికల్పః "నిఖననే కుమ్భఏవ సవ్యేన పాణినా" ఇత్యాపస్తమ్బః। "నవకుమ్భమాదాయ శ్మశానంగత్వా పలాశశఙ్ఖాన్వా నిహత్యాఙ్గుష్ఠేనోపమధ్యమయాచ సర్వాఙ్గులిభిర్వాఽస్థిసముచ్చిత్య" ఇతిబోధాయనః। "అఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యామేకైకమస్థిసఙ్గ్రాహయన్తోవదధ్యుః" ఇత్యాశ్వలాయనః.

తదాహ—

మూ — "అఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యమస్థిసఞ్చినుయాత్" ఇత్యాశ్వలాయనః, "సర్వాఙ్గులీభిః" ఇతిబోధాయనః.

సఞ్చయేస్త్రీబహుత్వేనియమమాహ —

మూ — యద్యనేకాస్త్రియస్సఞ్చినుయుః ఫలబన్ధనాది ప్రత్యేకం సర్వాసాం సమానమేకైకేన మన్త్రేణైకైకాస్థిద్వయం సఞ్చినుయాదేవం పఞ్చస్త్రియస్సమ్పద్యన్తే నిరవశేషం సర్వాణ్యస్థీని చాదాయ భస్మాభిసమూహ్య సంహత్య శరీరాకృతిం కృత్వా శ్రాచారాత్ప్రేతభక్ష్యాణి ప్రదాయ.

వ్యా — యదీత్యస్యార్థజాతం భాష్యోక్తమ్। నిరవశేషమితి దన్తాద్యస్థిభ్యోఽవశిష్టం శేషమస్థి చాదాయ కుమ్భే నిదధ్యాదిత్యర్థః। భస్మాభిసమూహ్యేత్యభిధానాద్భస్మాభిసమూహ్య సంహత్య శరీరాకృతిం కృ

త్వేనిప్రతిపత్తికర్మోక్తమ్। సంహత్య - హస్తాభ్యాం దృఢీకృత్య, భస్మ శరీరాక్పృతేః ప్రేతస్య క్షున్నివృత్త్యర్థమాచారాదపూపాది పఞ్చభక్ష్యాణిదద్యాత్, ప్రేతార్థత్వేన "అపూపవాంచ్ఛృతవాన్ క్షీరవాన్దధివాన్మధుమాంశ్చరు రేహాసీదతు" ఇతి ప్రకరణోక్తస్యాపస్త్రాప్యవిరోధాత్, "పఞ్చాపూపానత్ర తేషాం ఘృతేనైకోఽభిఘారితః క్షీరేణైకోదధ్నైకో మధునైక ఉదకేనైకః" ఇతి బోధాయనదర్శనాచ్చ.

అనన్తరకృత్యమాహ —

మూ — అథసంస్కర్తా "ఉత్తిష్ఠ ప్రేహి" ఇత్యస్థికుమ్భమాదాయోత్థాయశమీమూలేపలాశమూలేదర్భాదిమూలేవాసురక్షణార్థంఖాత్వాతూష్ణీమస్థికుమ్భంతత్రగర్తేనిధాయమృద్భిఃప్రచ్ఛాదయేత్.

వ్యా — అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ శరీరాణ్యాదాయోత్తిష్ఠప్రేహీతి శమ్యాం పలాశమూలే వాకుమ్భంనిధాయ జఘనేనకుమ్భంకర్షూదసమానమాస్నానాదితి ॥ * ॥ శరీరాణి-అస్థీని। బోధాయనశ్చ ॥ వా ॥ పురుషసమ్మితం గజసమ్మితంవాగర్తం ఖాత్వా తస్మిన్నస్థికుమ్భమవధాయ పునరభ్యర్చ్యమృత్తికాభిఃప్రచ్ఛాదయేదే తద్యావద్వసతి తావత్స్వర్గే మహీయతే ॥ * ॥ ఇతి। స్మృతిసఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతస్యాస్థీనిసఞ్చిత్య కుమ్భే తానినిధాయవై। ఘృతేనగన్ధతోయైశ్చ సిక్త్వాకుమ్భంనిధాపయేత్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మేచ ॥ శ్లో ॥ అస్థీన్యాదాయకుమ్భేవా స్థాప్యగర్తేచనిక్షిపేత్। ఆవికాజినవస్త్రైర్వావేష్టయకౌశేయ వర్ణకైః ॥ కుశరజ్వాదృఢంబద్ధ్వా గఙ్గామ్భసివినిక్షిపేత్। అథమన్త్రేణ సూక్తంతుయావన్మజ్జతితజ్జపేత్ ॥ యావదస్థిమనుష్యాణాం గఙ్గాతోయేషుతిష్ఠతి। తావద్వర్షసహస్రాణిస్వర్గలోకేమహీయతే ॥ * ॥.

ఏతదాహ —

మూ — మహాతీర్థేవస్త్రాదినాబద్ధ్వాఽస్థీనినిక్షిపేత్.

వ్యా — మాత్స్యే ॥ శ్లో ॥ గృహీత్వాస్థీనిగఙ్గాయాం నిక్షిపేచ్ఛువివాక్షిపేత్। తీర్థాన్తరేకురుక్షేత్రేదేశేవాపకుశేషుచా ॥ * ॥ నారదీయేచ ॥ శ్లో ॥ కేశోవాస్థినఖోదన్తోభస్మవాపినరేశ్వర। గఙ్గాయాస్సృగ్మమాత్రేణ తంనయత్యచ్యుతంపదమ్ ॥ * ॥.

జఘనేనకర్షూః పలాశశాఖే శమీశాఖే వేత్యాద్యపోవగాహన్తే ధాతాపునాత్విత్యన్తమత్రాపి సమానమిత్యాహ —

మూ — జఘనేనకుమ్భంకర్ష్వాది సమానమాస్నానాత్ .

వ్యా — సూత్రమప్యేవమేవ । కుమ్భమిత్యుపలక్షణమ్ । ఊర్ధ్వః స్థిప్రక్షేపచకప్లావనాదికార్యమ్, ఏవమ్ “ ॥ శ్లో ॥ అస్థిదాహేతథైవాస్థ్నాం సద్యస్సఞ్చయనంభవేత్ । సద్యఃప్రతికృతేర్దాహే కాస్త్రిజాపో విధీయతే ॥ ” ఇత్యుక్తస్త్రిజాపోపి, “ శివాన్వయమభివాజానుత్తరేణ, ప్రజయాస్మాన్రైయావర్చసాసంసృజాథ ” ఇత్యాదిలిఙ్గైశ్శ్రేయఃప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్సఞ్చయాఙ్గత్వాచ్చ .

దాహజనితతాపోపశాన్త్యేపి తస్యశీతోపచారమాహ —

మూ — ఘృతేనాభ్యజ్యాస్థీని గన్ధవారిణాభిషిచ్యనిఖనేత్ .

వ్యా — అత్ర కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ శమీపలాశశాఖాభ్యాముధృత్యాస్థీనిభస్మతః । ఆజ్యేనాభ్యజ్యగవ్యేన సేచయేద్గన్ధవారిణా ॥ మృత్పాత్రసంపుటేకృత్వావస్త్రేణ పరివేష్ట్యవా । దేశేవాకుశదర్భాఢ్యే నిఖనేద్దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ .

క్రమమాహ —

మూ — పూర్వాహ్ణఏవాస్థిసఞ్చినుయాన్నాపరాహ్ణేనాశస్మరణాత్ .

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనంకార్యం పూర్వాహ్ణేతు శుభావహమ్ । మధ్యాహ్నేమధ్యమంప్రోక్తమపరాహ్ణేవినాశనమ్ ॥ * ॥ .

మూ — యదిశ్మశానాగ్నిరనుగతస్స్యాత్తతస్సఞ్జల్ప్య, “ అపహతాఅసురాః ” ఇతి తద్భస్మ హృత్య, “ అయన్తేయోనిఋత్వియః ” ఇతిసమిధ్యగ్నిం సమారోప్య లౌకికమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య “ ఆజుహ్వానః - ఉద్బుధ్యస్వ ” ఇతి ద్వాభ్యాం సమిధమాధాయ పరిస్తీర్యాజ్యందర్వీంచ సంస్కృత్య పరిషిచ్య “ అయాశ్చ - అగ్నిర్హోతా ” ఇతిద్వాభ్యాం “ బ్రాహ్మణఏకహోతా ” ఇత్యనువాకేన ప్రతివాక్యచతుష్టయమ్ “ మనోజ్యోతిర్జుషతామ్ - యస్మ ఆత్మనః ” ఇతిద్వాభ్యామ్ “ భూరగ్నయే ” ఇతి చతుర్భిర్వ్యాహృతీభిశ్చహుత్వాఽగ్నింపరిషిచ్యతతఃకర్మప్రతిపద్యతే .

వ్యా — సఙ్కల్ప్య - అముష్య ప్రేతస్య శ్మశానాగ్నిసన్ధానం కరిష్యే ఇత్యాగూర్య । "అగ్నిర్హోతా" ఇత్యాది వాక్యచతుష్టయమేకో మన్త్రః । "భూరగ్నయేచ - భువో వాయవేచ - సువరాదిత్యాయచ - భూర్భువస్సువశ్చన్ద్రమసేచ" ఇతిచతుర్భిర్భస్మమన్త్రైః । అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ అథయద్యుపనయనాగ్నిర్వివాహాగ్నిర్జ్ఞాతశాగ్నిశ్శ్మశానాగ్నిరాచతుర్థాదాదశాహాదాస్థిసఞ్చయనాద్వాఽనుగతస్స్యాత్ "అపహతా అసురాః" ఇతి ప్రోక్ష్య క్షిప్రం భస్మసమారోపణమ్, "అయన్తేయోనిరృత్వియః" ఇతిసమిధసమారోప్య లౌకికాగ్నిమాహృత్య సమిధమాదధాతి, "ఆజుహ్వానః - ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే" ఇతిద్వాభ్యాం సంపరిస్తీర్య ప్రాయశ్చిత్తం జుహోతి, అయాశ్చాగ్నే పఞ్చహోతా బ్రాహ్మణపకహోతా మనస్వతీమిన్ద్రాహుతీర్మహావ్యాహృతీర్వ్యాహృతయశ్చ ప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర సంవాద్యసూత్రేణైవ సంవాదక సూత్రార్థోఽవివృతః । స్వసూత్రానుక్తస్యావిరుద్ధస్యాఽన్యతో గ్రాహ్యత్వవచనాదవిరోధః .

యద్యస్థిప్రవాహోహృతం ప్రతికృతిదాహోవా తత్రాస్థ్యభావాత్కథంసఞ్చయఇత్యత్రాహ —

మూ — యద్యస్థిజలౌఘాదిహృతంస్యాత్తద్భస్మ వా తద్దేశమృల్లోష్టానివాఽస్థివత్సఞ్చినుయాద్యది సదేశో నదీభూతో హ్రదోవాస్యాత్తత్రగత్వా మన్త్రమాత్రంవా జపేన్నలోపయేదన్యథా శ్మశానవాసినశ్శపన్తి .

వ్యా — అత్రస్మృతిసఙ్గ్రహకారః ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనాత్పూర్వం ప్రమాదేన హృతంయది । అస్థిప్రతికృతీకృత్య తద్దేశాన్మృదమాహరేత్ ॥ అస్థివత్సఞ్చయేద్విద్వాన్ లోష్టంవా భస్మ వాతతః । ప్రమాణమస్థివత్కృత్వా తన్మన్త్రాంస్తు జపేద్బుధః ॥ దేశాన్తరమృతానాంచ రాజభిర్వా విషాదిభిః । తేషామఙ్గం పలాశాద్యైఃకృత్వా దేహం దహేత్పునః ॥ శవవత్ప్రతిపత్తిశ్చ హ్యాజ్యాగ్నిస్పర్శనంవిమః ॥ జలప్రవాహేకూలేవా తీరేవాఽథసరిద్వృతే । జలౌఘేవాస్థినాశేతు తన్మన్త్రాంస్తుజపేద్బుధః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనేయాగో దేవానాం

పరికీర్తితః । ప్రేతీభూతం తముద్దిశ్య యశ్చిదర్చాం కరోతి చేత్ ॥ దేవతానాం తు యజనం తంశపన్త్యథ దేవతాః ॥ వా ॥ దేవతాశ్చాత్ర శ్మశానవాసినస్తత్ర తత్ర పూర్వదగ్ధాః “ ॥ శ్లో ॥ శ్మశానవాసినో దేవాశ్శవానాంపరికీర్తితాః । ” ఇత్యఙ్గిరస్స్మృతేః । అతస్తాన్ దేవానచిరమృతం ప్రేతముద్దిశ్యాపూపాదిభిః పిణ్డరూపేణాన్నేన చ తత్ర పూజా కార్యేత్యుక్తం భవతి ॥ * ॥ ఇతి । అతోఽస్థిసఞ్చయనం నలోపయేన్మన్త్రమాత్రం వా జపేదితి సిద్ధమ్ । అనేన “ యే దేవానాం శృతభాగాః ” ఇతి శ్రుతౌ దేవశబ్దో వ్యాఖ్యాతః । ప్రేతీభూతమిత్యుక్తేస్సపిణ్డీకరణాత్ప్రాగేవ కదాచిత్సఞ్చయః కార్య ఇతి సిద్ధమ్ । అతో ద్వాదశాహసాపిణ్డ్యే దశమదినం నాతిక్రమేత్ప్రాగేవ దశాహాన్తరే సఞ్చయనం కుర్యాత్ । “ అథాతస్సఞ్చయనమేకస్యాం వ్యుష్టాయాం తిసృషు వా పఞ్చసు వా సప్తసు వా నవసు వైకాదశసు వాఽయుక్షు రాత్రీరర్ధమాసాన్మాసానృతూన్సంవత్సరం వా సంపాద్య సఞ్చినుయుః ” ఇతి బోధాయనేనైకాదశాహే సఞ్చయనముక్తమ్ .

మూ — పిత్రోః ప్రేతకృత్యే తత్కాలే వారాది న కిఞ్చిత్పశ్యేదదోషాదవగీత శిష్టాచారాచ్చ .

వ్యా — అత్ర బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతిః ప్రాప్తౌ పుత్రైర్దాహాది కర్మ చ । ప్రాప్తకాలే తు కర్తవ్యం తిథ్యాదిర్న తు దోషకృత్ ॥ * ॥ గార్గ్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ శుక్రాది శుభవారాశ్చ నన్దా చైవ చతుర్దశీ । ఉత్తరాత్రయరోహిణ్యః పూర్ణచన్ద్రశ్చ జన్మ చ ॥ ఏతేష్వపి చ కర్తవ్యం మాతాపిత్రోర్విశేషతః ॥ * ॥ వసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ వైధే కర్మణి తు ప్రాప్తే కాలదోషం న చిన్తయేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే చ ॥ శ్లో ॥ న తిథిర్న చ నక్షత్రం న గ్రహా న చ చన్ద్రమాః । కుర్యాదేవ నవశ్రాద్ధం ప్రాప్తమేకాదశేఽహని ॥ ఏకాదశేఽహని శ్రాద్ధం కుర్యాదేవ విచక్షణః । కృతమేవాత్ర వారాది తిథిభాన్యనిరీక్ష్య వై ॥ * ॥ లోకాక్షిశ్చ ॥ వా ॥ ప్రత్యక్షే న కిఞ్చిత్ప్రేక్షేత్పరోక్షే సూక్ష్మతః ప్రేక్షేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ప్రేక్షేత్ - పశ్యేదిత్యర్థః । స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ జన్మత్రయం సఞ్చయనే శ్రాద్ధే చ దహనే గురోః । నైవ దోషావహం ప్రోక్తమన్యేషామపి సర్వదా ॥ ప్రత్యక్షమరణే పిత్రోర్న పశ్యేత్తిథివారభమ్ । పరోక్షే సూక్ష్మతః పశ్యేత్తస్య జన్మ

తిథివారభమ్ ॥ అన్యేషాం నాతిదోషంస్యాత్ప్రేత్యక్షుమరణాన్నృణామ్ ॥ * ॥

తదాహ —

మూ — అన్యేషామప్యేవమ్.

వ్యా — తత్కాలేనదోషఇత్యర్థః.

స్మృతిషూక్తా వారాదినిషేధః కాలాతిక్రమవిషయ ఇత్యాహ —

మూ — యది కాలాతిక్రమే ప్రేతకృత్యం చికీర్షేత్తత్రసూక్ష్మతఃపశ్యేత్.

వ్యా — చికీర్షేత్ - కర్తుమిచ్ఛేత్, కర్తుంసూక్ష్మత స్తిథివారాదికం సర్వం పశ్యేత్ । అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ ప్రాప్తకాలమతిక్రమ్య కుర్యాద్యదిబలిక్రియామ్ । తదైవ వారనక్షత్ర తిథిగాశ్యం శకాదయః ॥ * ॥ అవధారణా త్తత్కాలే తిథ్యాదయో ననిరీక్ష్యాఇతి సిద్ధమ్.

అత్రవర్జ్యావర్జ్యే వివినక్తి —

మూ — చిత్రాశ్రవిష్ఠాహస్తాశ్విస్వాతీశ్రవణ మైత్ర మఘాతిష్యవారుణాదితి సౌమ్యాని ప్రేతకార్యేషు ప్రశస్యన్తే, భరణీజ్యేష్ఠాచ సఙ్కటేషు, శేషాణివర్జయేత్, శుభగ్రహాధిష్ఠితాని శుభయోగం చత్రిజన్మాని గురుశుక్రవారౌ నన్దాచతుర్దశ్యౌచ విశేషేణ సర్వత్రవర్జయేత్.

వ్యా — సర్వత్ర - సర్వప్రేతకార్యేషు, మైత్రమ్ - అనూరాధా, తిష్యః - పుష్యః, వారుణః - పూర్వాషాఢః, సౌమ్యమ్ - మృగశిరాః । అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ చిత్రాశ్రవిష్ఠాహస్తాశ్చ స్వాతీశ్రవణమశ్వయుక్ । మఘామైత్రంచ తిష్యంచ వారుణం సోమదైవతమ్ ॥ ఏకాదశైతేకథితాఃప్రశస్తాఃప్రేతకర్మణి । ప్రేతాధిపతిదేవత్వాద్భరణీకైశ్చిదిష్యతే । జ్యేష్ఠాచమఙ్గలాభావాత్సఙ్కటేషుతయోఃక్రియా ॥ * ॥ సఙ్కటః - విహితకాలాలాభః । వసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆగ్నేయమార్ద్రాసర్పాశ్చ త్రయఃపూర్వాశ్చ నైఋతాః । జ్యేష్ఠాచ భరణీచైవ నిన్దితా స్తత్త్వదర్శిభిః ॥ ఏతత్సర్వమతికాన్తే తత్కాలేనతుదోషకృత్ ॥ * ॥ శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ భరణీయమదేవత్వాత్ప్రశస్తా ప్రేతకర్మణి । అమఙ్గళసమగ్రత్వాజ్జ్యేష్ఠా కృచ్ఛ్రే విధీయతే ॥ నన్దాయాం భార్గవదినే చతుర్దశ్యాంత్రిజన్మసు । సర్వతః ప్రేతకార్యాణి కులక్షయకరాణితు ॥ * ॥ పద్ధతౌ ॥ శ్లో ॥ నన్దాంభద్రాం కలితి

థి మిళాపుత్రశుక్రార్యవారాన్నక్షత్రంచ త్రిపదకుమరాచార్యశుక్రైస్థలగ్నమ్। త్యక్త్వాపాపగ్రహబలవశాత్ప్రేతకార్యాణిసర్వాణ్యాహుః ॥*॥ ఇతి । "నదోషం ప్రాహుః ప్రాప్తకాలేమృతస్య" ఇతిచ । కలిఃథిః - చతుర్దశీ, ఇళాపుత్రః - భౌమః, ఆర్యః - బృహస్పతిః । " ॥ శ్లో ॥ వర్గోత్తమేస్థితేచన్ద్రే తథావర్గోత్తమోదయే । ప్రేతకార్యావివర్జ్యాస్స్యుర్నృణామన్విచ్ఛతాం సుఖమ్ ॥ నక్షత్రాణ్యమితానాప్యహురాస్థితాని శుభైర్గ్రహైః । శుక్రవీక్షితరాశ్యాది కిఞ్చిత్సర్వం విగర్హితమ్ ॥ సర్వదా శుక్రవారశ్చగురువారశ్చగర్హితః । చన్ద్రచన్ద్రజవారౌద్వౌ వర్గౌమధ్యమమీరితౌ ॥ "

ప్రాతిస్వికవర్జ్యమాహ —

మూ — భౌమార్కార్కివారత్రిపదర్క్షభద్రాసు దాహాస్థిసఞ్చయౌ వర్జయేత్ .

వ్యా — యమః ॥ శ్లో ॥ మన్దార్కభౌమవారేషుతిథియుగ్మేషు సఞ్చయమ్ । వర్జయేదేకపాదర్క్షే ద్విపాదర్క్షే త్రిజన్మసు ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ భద్రే త్రిపాదనక్షత్రే భృగ్వఙ్గార బృహస్పతౌ । దహనంమరణం చాస్థిసఞ్చయస్త్రిగుణమ్భవేత్ ॥ భృగ్వఙ్గారశనైశ్చరే ఇతిపాఠాన్తరమ్ ॥ గురుశుక్రారశన్యర్క నన్దాయాఞ్చ త్రిజన్మసు । ఉత్తరాచిత్రహస్తేషు పుష్యేనైవాస్థిసఞ్చయః ॥ * ॥ .

మూ — ఫల్గునీప్రోష్ఠపదాషాఢద్వయపుష్యహస్తచిత్రాసు నన్దాపూర్ణాసుచాస్థి సఞ్చయనం వర్జయేత్ .

వ్యా — అత్రాస్థిసఞ్చయే నక్షత్రవారతిథిషుఏతావదేవవర్జ్యం విశేషవిధానాత్ । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనం కార్యంజన్మత్రయవివర్జితమ్ । పూర్ణాయాంచ విశేషేణ నన్దాయాంచ వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ప్రతిపత్షష్ఠ్యేకాదశ్యోనన్దాః, పఞ్చమీదశమీపూర్ణిమాఃపూర్ణాః । స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ఫల్గునీద్వయమాషాఢ ద్వయంప్రోష్ఠపదీద్వయమ్ । ఏష్వస్థిసఞ్చయంనైవ కుర్యాత్కులవినాశనమ్ ॥ * ॥ .

మూ — శుక్రేన్దుసూర్యజలగ్నేషు దాహోదకదానం వివర్జయేత్ .

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రసూర్యజదైత్యానాముదయేషు విచక్షణాః । వర్జయన్తిచితారోహం ప్రేతాగ్న్యుదకతర్పణమ్ ॥ అరుజ్ఞా

కీటస్థవారేషు మరణంశుభదమ్భవేత్ ॥ అపినన్దాజయాపూర్ణా రిక్తాసుమ రణంయది । దహనంతుతథాచైవ తస్యవర్గస్యశోభనమ్ ॥ * ॥.

మూ — సోమజ్ఞశనివారేషు పాషాణస్థాపనం ప్రశస్తమన్యవారేషు వర్జ్యమ్.

వ్యా — గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ శ్రియంయశోవిపత్సౌఖ్యం రోగంనాశఞ్చ పశుప్రదమ్ । అర్కవారాద వారాణాం పాషాణస్థాపనేఫలమ్ ॥ గురుశు క్రేన్దుసౌమ్యానాం వారవర్గోదయంవినా । మన్దార్కకుజవారాణాం వార వర్గోదయాశ్శుభాః ॥ పాషాణస్థాపనే శ్రేష్ఠామన్దభౌమార్కవాసరాః । ఉ త్థాపనే శౌక్రియాస్తేమాతాపిత్రోర్గురోశ్శుభాః ॥ * ॥.

ఇదమాహ —

మూ — మన్దేన్దుభౌమార్కవారేష్వశ్మోత్థాపనం శుభమన్యవారేషు వర్జ్యమ్.

వ్యా — కాలదీపవ్యాఖ్యానే ॥ శ్లో ॥ ఆరవారేచసౌరేచ గురువారే చభార్గవే । పాషాణస్థాపనోత్థానం సఞ్చయశ్చ కులక్షయః ॥ * ॥.

ప్రసఙ్గాచ్ఛ్రాద్ధవర్జ్యమాహ —

మూ — శ్రాద్ధేషుపౌష్ణమాదిత్యమైన్ద్రాగ్నం రోహిణీముత్తరాత్ర యం చతుర్దశీం సప్తవింశమృక్షంస్వస్య స్త్రీపుత్రయోశ్చ త్రిజన్మానిచ వర్జయేత్.

వ్యా — బహువచనేనశ్రాద్ధైకోద్దిష్టసపిణ్డీకరణాన్యుచ్యన్తే । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ నన్దాయాం భార్గవదినే చతుర్దశ్యాం త్రిజన్మసు । యదికుర్యాన్న వశ్రాద్ధం కులక్షయకరంభవేత్ ॥ మన్దభౌమార్కవారేషు వర్గేషు శుభదం భవేత్ ॥ * ॥ కాలదీపవ్యాఖ్యానే ॥ శ్లో ॥ వర్గాశ్చవారోభృగుజశ్చ వి ష్టిర్వర్జ్యంచ లగ్నం త్విహవృద్ధికామైః । శ్రాద్ధేషుమన్దోదయమత్రశస్తం సూర్యారవారౌచ వదన్తికేచిత్ ॥ * ॥ సుబోధే ॥ శ్లో ॥ స్వత్రిజన్మసు నన్దాయాం చతుర్దశ్యాం భృగోర్దినే । యదికుర్యాన్నవశ్రాద్ధం కర్తా య మపురంవ్రజేత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ శుక్రేచ బుధవారేచ గురోస్సో మస్యవారయోః । ఏతేషుకుర్వతశ్శ్రాద్ధం కర్తుర్మరణమాదిశేత్ ॥ తే షాం వర్గేషునారౌచ శ్రాద్ధంవంశవినాశకృత్ ॥ * ॥ విధిరత్నేచ ॥ శ్లో ॥ స

స్తవింశతిభంచైవ చతుర్వింశతిభం తథా । కర్తుస్తుపుత్రదారాణాం త్రిజ
న్మర్క్షాదివర్జయేత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ సప్తవింశం చతుర్వింశమృక్షం
ధారవినాశనమ్। పౌష్ణమాదిత్యమైన్ద్రాగ్నం రోహిణీతిప్రఉత్తరాః ॥ ఆవ
హేయురమూరేణ కర్తుర్మరణమాత్రవై ॥ జన్మర్క్షత్రిపదర్క్షేషు నన్దాయాంభృ
గువాసరే । ధాతృపౌష్ణభయోశ్శ్రాద్ధం నకర్తవ్యం కులక్షయాత్ ॥ * ॥
అత్ర భృగువాసరఇతి గురువారస్యాప్యుపలక్షణమ్, “ ॥ శ్లో ॥ సర్వేషాంశు
క్రవారశ్చ గురువారశ్చ గర్హితః । ” ఇత్యుక్తేః, అన్యేగ్రాహ్యాః.

ఇదమాహ —

మూ — చన్ద్రచన్ద్రజవారౌవా మన్దభౌమార్క-వారాదయఃప్రశ
స్తా అన్యేవర్జ్యాః.

వ్యా — అత్ర “ శుక్రేచ బుధవారేచ ” ఇతిమృతిప్రదత్వేనోక్త
యోః సౌమ్యజ్ఞవారయోః, “ ॥ శ్లో ॥ మన్దభౌమార్క-వారేషు శ్రాద్ధంతు
శుభదం భవేత్ । చన్ద్రచన్ద్రజవారౌచ శ్రాద్ధే మధ్యమమీరితౌ ॥ ”
ఇతి మధ్యమత్వస్మరణాత్తౌసఙ్కటే సగ్రాహ్యావితి సూచయితుం సూత్రే
వాశబ్దః । విధిరత్నే ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకుర్యాద్దినేకర్తురనుకూలే ఽపరాహ్ణ
కే । ప్రత్యరం వధనక్షత్రం కర్తుస్తు విపదం తథా ॥ చన్ద్రాష్టమంచ శంస
న్తి శ్రాద్ధే పఞ్చదశీం బుధాః । సమ్పదిత్క్షేమభేచైవ సాధకేచ తథైవచ ॥
మైత్రేపరమమైత్రేచ శ్రాద్ధం వర్జ్యం విశేషతః ॥ * ॥ ఏతత్సర్వంప్రత్య
క్షే సర్వేషాం నదోషావహం శౌక్ర్యన్తు వర్జ్యమేవ, “ ॥ శ్లో ॥ శౌక్ర్యం
పిత్రోర్నదోషాయ మాతాపిత్రోర్గురోశ్శుభమ్ । ” ఇతి పాషాణస్థాపనో
త్థాపనయోః, “ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశేఽహనిసంప్రాప్తే యదిభార్గవవాసరః ।
మాతాపిత్రోర్వినాఽన్యేషాం నైవకుర్యాత్సపిణ్డనమ్ ॥ ” ఇతి సాపిణ్డ్యే,
“ శుక్రాదిశుభవారాశ్చ ” ఇతిపిణ్డోదకశ్రాద్ధాదిసర్వవిషయే, తస్మాన్మా
తాపిత్రోశ్శుక్రవారసమ్భవేఽపి దశాహాత్ప్రాగేవ పిణ్డోదకసమాపనం
ప్రభూతబలిప్రదానంచ । “ ద్వాదశాహే సపిణ్డీకరణాకరణంచ ” ఇత్యే
తదాదికంమహాదోషాయ, విధ్యతిక్రమాత్, పితృవిషయే నిషేధవచనా
భావాచ్చ । అతస్సర్వేషామతిక్రాన్తార్ధ్వదైహికవిషయఏవ తిథివారాది
కం సూక్ష్మేక్షికయా వీక్షణీయమ్.

అత్రవర్జ్యేష్వారమ్భోపాయమాహ —

మూ — అతీవసఙ్కటేషు భద్రాసుభూమిం త్రిపాదర్క్షేషు హిరణ్యం శుక్రే రజతం గురౌ వాసోఽఙ్గారకేఽనడ్వాహమేవం వారేషు వారాధి దైవత్యాని ద్రవ్యాణిదత్వాక్రియాఃకుర్యాత్ .

వ్యా — సఙ్కటేషు - విహితతిథ్యాద్యలాభే । అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ భద్రేభూమిప్రదానం స్యాత్త్రిపాదేషు హిరణ్యకమ్ । అఙ్గారకేత్వనడ్వాహం గురౌవస్త్రంతుదక్షిణా ॥ శుక్రేరజత దానంస్యాత్తత్త్రిద్వ్య ద్రవదస్సఖి । వారేవారాధిదైవత్య ద్రవ్యందత్వానదోషభాక్ ॥ * ॥.

తత్రహేతుమాహ —

మూ — నిర్దోషఃకాలో దేవానామపిదుర్లభః.

వ్యా — అత్రశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ దివసాగుణదోషాభ్యాం రచితాహి పరస్పరమ్ । కేవలంగుణయోగోహి దైవతైరపి దుర్లభః ॥ * ॥ అతఏవాత్రేయేదోషరహితఃకాలోదుర్లభ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ కాలేల్పదోషే కార్యం స్యాత్త్యక్తదోషాధికేశుభమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

నిగమయతితస్మాదితి, యస్మాద్విచార్యమాణే శాస్త్రే నిర్దోషఃకాలోనఘటతే తస్మాదిత్యర్థః, అతఃకిఙ్కార్యం తత్రాహ —

మూ — తస్మాత్సర్వత్ర మహాత్మానుగ్రహ ఏవప్రధానమ్ .

వ్యా — సర్వత్ర - శుభాశుభేషుకృత్యేషు, నిర్దోషకాలస్య దుర్లభత్వేఽపి మహాత్మానుగ్రహఏవ, ప్రధానమ్ - దోషనాశేహేతుః, సాధక ఇత్యర్థః । తథాహారీతః ॥ శ్లో ॥ కుర్వీతసర్వకర్మాణి బ్రాహ్మణానామనుజ్ఞయా । బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞానాద్దోషోనశ్యత్యసంశయమ్ ॥ * ॥ మనుః ॥ శ్లో ॥ యాంయాం వేదవిదోబ్రూయుస్త్రయోఽప్యేనస్సునిష్కృతిమ్ । సాతేషాంపావనాయస్యాత్పవిత్రం విదుషాంహివాక్ ॥ * ॥ సంవర్తశ్చ ॥ శ్లో ॥ జపచ్ఛిద్రం తపశ్ఛిద్రం యచ్ఛిద్రంయజ్ఞకర్మణి । వచనాద్భూమిదేవానాం సర్వంసంపూర్ణముచ్యతే ॥ * ॥ రుక్మాఙ్గదః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాం వినావాక్యైఃక్రియాస్స్యుర్నిష్ఫలాస్తతః । కర్తవ్యాబ్రాహ్మణానుజ్ఞా కర్మణాంపరిపూర్తయే ॥ * ॥.

ఏవం మహదనుగ్రహశ్చ తత్ప్రీతికరత్వాద్ద్రవ్యదానేనైవ కారయితవ్య ఇత్యాహ —

మూ — శక్తివిషయే ద్రవ్యత్యాగః.

వ్యా — అత్ర శ్రుతిః "దానేనారాతీరపానుదన్త దానేన ద్విషన్తో మిత్రా భవన్తి దానే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్" ఇతి । "దానేనానిర్దోషో భవతి" ఇత్యాపస్తమ్బః । "దానమేవకలౌయుగే" ఇతి పరాశరః "॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాన్సమ్యగభ్యర్చ్య పృచ్ఛేత్కనకభూషణైః । వస్త్రగోభూధనైర్హ్యాద్యైర్యథాశక్తి నవఞ్చయేత్ ॥" ఇతి భరద్వాజః "॥ శ్లో ॥ జపైర్హోమైస్తథాదానైర్దేవతానాంచ పూజనైః । నశ్యన్తి సకలాదోషాః కర్మ చాస్య సమృధ్యతే ॥" ఇతి జ్యోతిషారిష్టమాలా । తస్మాద్ద్రవ్యత్యాగస్యైవ కలౌ కార్యకరత్వాత్తేనప్రీతానాం మహాత్మనామనుగ్రహ ఏవ సర్వార్థసాధక ఇత్యర్థః.

అత్ర ప్రసిద్ధం పురాణవచనముదాహరతి —

మూ — "॥ శ్లో ॥ కదాచిత్కవచం భేద్యం తోమరేణ శరేణవా । అపి వజ్రశతాఘాతైరభేద్యా బ్రాహ్మణాశిషః ॥" ఇతి పారాశర్యః.

ఇతి చతుర్థఖణ్డః

సంస్కారప్రకరణే గర్భిణ్యాదిసంస్కారస్యాప్యవశ్యవక్తవ్యత్వాత్తన్నిబన్ధనాఽస్థిసఞ్చయనప్రసక్తైస్తత్ర వర్జ్యావర్జ్యవివేకాపేక్షణాచ్చ తాన్యభిధాయ సంస్కారానన్తర కృత్యమాహ —

మూ — అథజ్ఞాతయో యథాకనిష్ఠం సోదకవాససా గ్రామం ప్రవిశ్య గృహద్వారే సఙ్కల్ప్య సహిరణ్యం సకాంస్యపాత్రం సతణ్డులం సదీపపాత్రముదకుమ్భయుక్తం యథాసమ్భవం వా సదక్షిణం నవవస్త్రం నగ్నప్రచ్ఛాదనం దత్వా.

వ్యా — అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ శ్లేష్మాశ్రుబాన్ధవైర్ముక్తం ప్రేతో భుఙ్క్తే యతోఽవశః । అతో నరోదితవ్యం హి క్రియాః కార్యాస్స్వశక్తితః ॥ ఇతి సంశ్రుత్య గచ్ఛేయుర్గృహం బాలపురస్సరాః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ జ్ఞాతిభిశ్చార్ద్రవాసోభిస్సహ బాలపురస్సరైః । నగ్నప్రచ్ఛా

దనం దత్వా సప్రదీపం విశేద్గృహమ్ ॥ నగ్నప్రచ్ఛాదనం కర్మ కృత్వైవ సూతవేశ్మనః । ప్రవేశనాదికం కుర్యాత్తతోఽగర్తం గృహాద్బహిః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శైవ ॥ వా ॥ సోదకవాససో గ్రామం ప్రవిశ్య నగ్నప్రచ్ఛాదనార్థం కాంస్యపాత్రం వస్త్రం ఘృతం తణ్డులపూర్ణపాత్రం బ్రాహ్మణాయ దేయమ్ ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥ నగ్నప్రచ్ఛాదనం దద్యాదధోక్షజనేన సహ ద్విజః । ససువర్ణం సోదకుమ్భం సవస్త్రం వేదపారగే ॥ తద్దైవదేయం తద్విప్రే నద్వితీయేఽహ్ని దాపయేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే చ ॥ శ్లో ॥ కాంస్తణ్డులసుపాత్రం కాంస్యముద్దీపనం ఘృతమ్ । దహనానన్తరం దద్యాత్సతు నగ్నపరిచ్ఛదః ॥ * ॥ ఉద్దీపనమ్ - దీపపాత్రమ్ । ఇదమయుక్తమ్, సూత్రే స్మృతిషు చ సంస్కారానన్తరమేవ ప్రేతతర్పణముక్త్వా గ్రామప్రవేశవిధానాత్ । నైవమ్, దహనానన్తరమేవ నగ్నప్రచ్ఛాదనవిధానాన్నగ్నం ప్రతి తర్పణాయోగాన్నగ్నప్రచ్ఛాదనస్య గృహద్వారపవకగాఽవ్యత్వవిధానాన్నవవస్త్రకుమ్భాది సమ్భారసమ్భరణస్య గ్రామగామిభిరేవ కర్తుం శక్యత్వాదాచారాచ్చ.

గృహద్వారకృత్యమాహ —

మూ — నిమ్బపత్రాణి విదశ్యాచమ్య.

వ్యా — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ విదశ్య నిమ్బపత్రాణి నియతా ద్వారి వేశ్మనః । ఆచమ్యాగ్న్యాదిసలిలం గోమయం గౌరసర్షపాన్ ॥ ప్రవిశేయుస్సమాలభ్య కృత్వాశ్మని పదం శనైః ॥ * ॥ విదశ్య - దన్తైః ఖణ్డయిత్వా, నతు భక్షయిత్వా । ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ అశ్మానమగ్నిం గోమయమక్షతం తైలమాలభ్య ॥ * ॥ ఇతి । శఙ్ఖః ॥ వా ॥ దూర్వాం ప్రవాలమగ్నిం వృషం చ స్పృష్ట్వా ॥ * ॥ ఇతి । ప్రవాళః - విద్రుమః, వృషః - వృషభః.

ఇదమాహ —

మూ — దూర్వా గౌరసర్షప గోమయాగ్న్యాదిస్పృష్ట్వాఽశ్మని పదం కృత్వా గోమయోపలిప్తం సుసంమృష్టం సప్రదీపం గృహం ప్రవిశ్య.

వ్యా — ఆదిశబ్దాత్ప్రవాళాక్షతాది.

ప్రవిష్టస్య కర్తవ్యమాహ —

మూ — మృతదేశే స్వస్తివోఽస్తు గృహాణాం శేషే శివం చాస్త్వితి

దూర్వాతణ్డులానుదకమిశ్రానవకీర్య ఫలం సహ భిస్సృశ్య బహి-
ర్గృహద్వారపార్శ్వే కుణ్డం ఖాత్వా గోమయేనోపలిప్య ప్రావృ-
త్య మాల్యాద్యైరలఙ్కృత్య .

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ వామపార్శ్వే గృహద్వారే శిలాస్తిస్రో నిధాయచ । తాసు వస్త్రాణి సమ్పీడ్య సాయంప్రాతర్బలింహరేత్ ॥ * ॥ ఇదం బోధాయనవిషయమ్ । వస్త్రాణీతి నిష్పీడన బహుత్వాభిప్రాయమ్ ॥ శ్లో ॥ ద్వారస్య దక్షిణేపార్శ్వే బహిః కుర్యాద్యథాఽవటమ్ । ఏకశ్మానమాదధ్యాదిష్టకాం వా గృహ్యజన్మనామ్ ॥ * ॥ ఇదం బోధాయనవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । “దక్షిణే వామపార్శ్వే చ” ఇత్యుక్తత్వాద్యథాసౌకర్యం కార్యమ్ । అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ బహిః పిణ్డప్రదానం స్యాత్కుణ్డం ఖాత్వా విధానతః । గన్ధమాల్యోదకేనార్చ్య దద్యాద్దర్భేషు వాఙ్ముఖః ॥ * ॥ బహిః గృహద్వారాదితి శేషః । కర్షూః - కుణ్డమ్ । ఏవం గృహద్వారపార్శ్వే వాసోదకపిణ్డప్రదానార్థం కుణ్డం ఖాత్వా విదళాదిభిః ప్రావృత్య వస్త్రాణ్యాచ్ఛాద్య మాల్యాద్యైరలఙ్కృత్య సమ్భారానాదాయ తీర్థం గచ్ఛేత్ .

సమ్భారానాహ —

మూ — నవం వాసస్తిలాన్ దర్భాన్ కుమ్భమితి సమ్భృత్య తీర్థం గత్వా స్నాత్వా తీరకృతే కుణ్డే కర్తా సఙ్కల్ప్య శిలాం నిధాయా-
త్రాయాహి ప్రేతేతి ప్రేతమావాహయేత్ .

వ్యా — సఙ్కల్ప్య - వత్సగోత్రస్య విష్ణుశర్మణః ప్రేతస్యోదకదానార్థం శిలాస్థాపనం కరిష్య ఇత్యాద్యూహ్య, వత్సగోత్ర విష్ణుశర్మన్ ప్రేతాత్రాయాహీతి దక్షిణాముఖస్థిత్వా కుణ్డపాషాణే ప్రేతమావాహయే-
దిత్యర్థః .

మూ — అథజ్ఞాతయో దక్షిణాముఖాః స్నాత్వోక్తక్రమేణ సఙ్కల్ప్య
సవ్యం జాన్వాచ్యాముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయైత-
చ్ఛాసోదకం దదామీతి త్రిగుణభుగ్నం సదశం నవం వాసస్సకృత్పీ-
డయేయుః .

వ్యా — ఉక్తక్రమేణ - కనిష్ఠప్రథమమితరే యథావృద్ధం కర్తా ప-
శ్చాదిత్యుక్తక్రమేణ, సఙ్కల్ప్య - అముష్యాద్యప్రథమేఽహని తూష్ణీం

ష్టా శా త్వర్థం వాసోదక తిలోదకదానం కరిష్య ఇత్యాహుర్య , త్రిగుణభు గ్నమ్ - త్రివేష్టితమ్ , దశా - వస్త్రాన్తః , “ త్రిగుణీకృత సదశవస్త్రాన్తకం సావయేత్ ” ఇతివిధిః। అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ కేశాన్ప్రకీర్య పాంసూనోప్యైక వాససోదక్షిణాముఖాస్సకృదుపమజ్య్యోత్తీర్య సవ్యాన్యా న్యాదాయ వాసఃపీడయిత్వోపవిశన్తి, ఏవంత్రస్తత్ప్రత్యయం తిలమిశ్రం సగోత్రనామధేయముదకముత్సృజ్య ॥ * ॥ ఏక వాససో గ్రహణాదుత్తరీయనిషేధః, దక్షిణాముఖస్మరణాద్దిగన్తరనిరాసః। సకృదుపమజ్య, నద్యుత్తీర్త్వా, ఉపవిశన్తి - ఉపవిశ్యపీడయేయుః, నప్రక్షాళ్యభూమ్యాస్థిత్వావా। తత్ప్రత్యయమిత్యాద్యర్థో ఏతత్సగోత్రేత్యాదినావివృతః। ఏవం కనిష్ఠప్రథమమిత్యాదిక్రమేణ జ్ఞాతీనామేవప్రథమం వాసః పీడనాదేస్సూత్రేస్పష్టత్వాత్కర్తుస్సర్వపాశ్చాత్యాదప్యేకపిణ్డానన్తర మేవవాసోదకాది దద్యాత్। అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ నదీకూలంతతోగత్వా శౌచం కృత్వాయథార్థవత్। వస్త్రం సంశోధయేదాదౌ తతస్స్నానం సమాచరేత్ ॥ సచేలస్తుతతస్స్నాత్వాశుచిః ప్రయతమానసః। పాషాణంతతఆధాయ విప్రేదద్యాద్దశాఞ్జలీన్ ॥ తతస్స్నానం పునః కార్యం గృహశౌచఞ్చకారయేత్ ॥ * ॥ దశాఞ్జలీ దినిషత్యాన్తరమ్ ,

మూ — ఏవంస్నాత్వాస్నాత్వాత్రిఃపీడయేయురశక్తౌ త్రిర్నిమజ్య త్రిరాస్వోదకం దత్వాతిలదర్భైస్సార్థం త్రీంస్త్రీన్ జలాఞ్జలీం శ్చ దద్యుః, “ ఏకృన్నిమజ్య త్రిరుదకాఞ్జలిందద్యాత్ ” ఇత్యాశ్వలాయనః .

వ్యా — ఏవం - సకృదుపమజ్యేత్యాదిక్రమేణ, పునస్త్వేవం కర్తుమశక్తౌత్రిర్నిమజ్య త్రిఃకృత్వోవాసః పీడయేయుః। సకృదేవనిమజ్జనమిత్యాశ్వలాయనమతమ్। తతస్త్రీంస్త్రీం స్తిలోదకాఞ్జలీనముష్మైప్రేతాయేతి దద్యుః। అత్రబహుధాఆహుః “ త్రిఃప్రసేకంకుర్యుః ప్రేతస్తృప్యతు ” ఇతిప్రచేతాః। “ ప్రేతంవాసోదకం ప్రాప్నోతు ” ఇతివిధిః “ అముష్మైప్రేతాయవాసోదకతిలోదకదానమ్ ” ఇతిభాష్యోక్తమ్। యుక్తంచైతత్ , “ కర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమ్ , చతుర్థీసమ్ప్రదానే , తాదర్థ్యేచతుర్థీవక్తవ్యా ” ఇత్యనుశాసనానుగుణ్యాత్। తదేవంసతి “ సతిలదర్భైస్స్వ

సావేతత్త్వితి జలాఞ్జలీన్ దద్యుర్బాలపురస్సరాస్సపిణ్డాః" ఇత్యఙ్గిరోముఖరితం ప్రకారాన్తరం స్వస్వగృహ్యానుక్త్యా గ్రాహ్యమ్ । ఏతచ్చ క్షౌరం కృత్వైవోదకన్దేయమ్ "ప్రదద్యుర్జ్ఞాతయస్సర్వే క్షౌరంకృత్వా తిలోదకమ్" ఇతి స్మృతేః, వపనంకృత్వా స్నాత్వైకవస్త్రాః ప్రాచీనావీతినస్సవ్యానామికయా దక్షిణాముఖా అవటే సదర్భజలాఞ్జలీన్ దద్యుః" ఇతి ప్రచేతః స్మరణాచ్చ ॥ తథా బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ కేశానోప్యతతస్స్నాత్వా త్రిర్దద్యురుదకాఞ్జలీన్ । దర్భేషు తిలసంమిశ్రైరేతత్త ఉదకం త్వితి ॥ * ॥ వసిష్ఠో విశేషమాహ ॥ వా ॥ సవ్యోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాముదకక్రియాం కుర్వీరన్ ॥ * ॥ ప్రచేతాశ్చ ॥ వా ॥ ప్రేతస్య బాన్ధవా యథావృద్ధముదకమవతీర్య నోత్కర్షయేయురుదకాన్తే ప్రసిఞ్చేయురపసవ్య యజ్ఞోపవీతవాససా దక్షిణాముఖా బ్రాహ్మణస్యోదఙ్ముఖాః ప్రాఙ్ముఖాశ్చ రాజన్యవైశ్యయోః ॥ * ॥ యథావృద్ధమ్ - కనిష్ఠకర్తృమధ్యే వృద్ధక్రమేణ దద్యురిత్యర్థః । వాసోఽత్ర నిష్పీడనవస్త్రమ్.

మూ — అథ కర్తా త్రిర్నిమజ్య సఙ్కల్ప్య త్రిర్వాసోదకం తిలోదకాఞ్జలీంశ్చ దద్యాత్ .

వ్యా — సఙ్కల్ప్య - కనిష్ఠః ప్రథమమిత్యాది క్రమేణ జ్ఞాతిభిః ప్రేతతర్పణే కృతే అముష్య అద్య ప్రథమేఽహని వాసోదక తిలోదక దానం కరిష్య ఇత్యాద్యూహ్య, దద్యాత్ .

మూ — ఏవమాదశాహాదన్వహం జలాఞ్జలీంశ్చార్ధైకోత్తరవృద్ధ్యా కర్తా దద్యాత్.

వ్యా — ఇదమాహ ప్రచేతాః ॥ వా ॥ దినేదినేఽఞ్జలీన్ పూర్ణాన్ ప్రదద్యాత్ప్రేతకారణాత్ । తావద్వృద్ధిశ్చ కర్తవ్యా యావత్పిణ్డస్సమాప్యతే ॥ * ॥ యావద్దశమపిణ్డస్సమాప్యతే తావత్ప్రథమాహాది ప్రత్యహముదకదానస్య శాస్త్రీయస్యైకోత్తరవృద్ధిః కర్తవ్యేత్యర్థః । శ్రీధరీయే చ ॥ శ్లో ॥ శాస్త్రీయమేకోత్తరం వృద్ధ్యా కర్తవ్యం తు దినేదినే । ఆఽవసానాద్బలీనాం తు ద్విగుణం ప్రత్యహం పరే ॥ ఏకోత్తరం యథాశక్తి భుక్తిం దద్యాద్దినేదినే । దశకం వా శతం వాపి సహస్రం వాస హోమకమ్ ॥ దేయం విప్రస్య తత్పాత్రైర్యథాలాభం యథావిధి ॥ * ॥ అత్ర పక్షాన్తరం శక్త్యపేక్షయా ద్రష్టవ్యమ్.

అత్ర సర్వేషాం జ్ఞాతీనాం చైకోత్తరవృద్ధ్యా ఉదకదానం కార్యమిత్యాహ —

మూ — "ఏవమహరహరఞ్జలీనేకోత్తరవృద్ధ్యా" ఇత్యవిశేషేణ స్మరణాద్బృహస్స్మృతి సిద్ధత్వాచ్చ తద్దివససఙ్ఖ్యయా ద్వయాధికయాఞ్జలాఞ్జలీన్ సర్వేజ్ఞాతయశ్చ ప్రత్యహమాదశాహాద్దద్యుః .

వ్యా — ఏవమ్ - కర్తృవజ్జ్ఞాతీనామప్యేకోత్తరవృద్ధిర్భవతీత్యర్థః । "ఏవమహరహరఞ్జలీనేకోత్తరవృద్ధ్యైకాదశాహాత్" ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణాత్, "తావద్వృద్ధిశ్చ కర్తవ్యా" ఇతి ప్రచేతోవచనాత్, "॥ శ్లో ॥ శిశోస్త్రివత్సరాదూర్ధ్వముదకం పఞ్చసప్తభిః । త్రిరాత్రాత్పిణ్డదశకం సర్వేషాంతర్పణంభవేత్ ॥" ఇత్యాద్యనేకస్మృతిసిద్ధత్వాచ్చ సర్వైర్జ్ఞాతిభిర్ద్వయాధికయా తత్తద్దివససఙ్ఖ్యయా తర్పణం కార్యమితి నిశ్చీయతే । ప్రథమదినసఙ్ఖ్యాస్థిత్రైవ తతోఽధికం ప్రత్యహమఞ్జలిద్వయం కార్యమిత్యర్థః .

యత్తు ప్రథమతృతీయ పఞ్చమ సప్తమ నవమేషూదక క్రియేతి గౌతమస్మరణం తదాపద్విషయమిత్యాహ —

మూ — సఙ్కటేష్వయుగ్మాహేషు దశాహే వా .

వ్యా — దద్యురిత్యనుషఙ్గః, యస్మిన్నయుగ్మాహే కరోతి తత్పూర్వదినకర్తవ్యోదకాఞ్జలీన్దత్వాఽవశిష్టదినాఞ్జలీంస్తత్తద్దినేవా పునరయుగ్మాహేవాదద్యాత్ .

మూ — అత్ర వాసఃపీడనే తర్పణేచ నవేన ఘటేన జలందేయమ్ .

వ్యా — అత్ర - ప్రేతతర్పణే, కుతోఽయమాచారాత్, ఘటాన్తరపరిగ్రహే పూర్వదత్తోదకం పునః కార్యమితి జ్ఞాపనాచ్చ । తచ్చ వచనమనన్తరమేవవక్ష్యతే .

తర్పణప్రసఙ్గాదిదమాహ —

మూ — ద్వాదశాద్యదివసే ద్వితీయేత్రింశత్త్రితీయేఽహ్నిత్రయస్త్రింశదుదకాఞ్జలీన్ దద్యాదాద్యేఽహ్ని త్రీన్పిణ్డాన్ ద్వితీయే చతురస్త్రితీయే త్రీన్ద్వయోర్ద్వేద్వే త్రితీయేహ్న్యేకమేకోద్దిష్టాహేచైకం నవశ్రాద్ధంచ దద్యాత్ .

వ్యా — ఇత్యుక్తం త్ర్యహతర్పణమతిక్రాన్తే దశాహేజ్ఞాతివిషయమ్, సదాపుత్రేణ దశాహం క్రియాకార్యత్వస్మరణాత్, దశాహాన్తస్త్ర్యహతర్పణే విశేషస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ । ద్వయోః - ప్రథమద్వితీయాహయోః, ద్వే ద్వే - ప్రథమేఽహని ద్వే నవశ్రాద్ధే ద్వితీయేఽహని చ ద్వే నవశ్రాద్ధే.

ఏవం ప్రకారేణ త్ర్యహతర్పణక్రమ ఉక్తస్సచ కేషామిత్యాకాఙ్క్షాయాం తానాహ —

మూ — ఏవం త్ర్యహాశౌచినస్త్ర్యహమేవ తర్పణం కుర్యుః..

వ్యా — అత్ర త్ర్యహాశౌచినాం పారస్కరేణ విశేష ఉక్తః ॥ శ్లో ॥ ప్రథమే దివసే దేయాస్త్రయః పిణ్డాస్సమాహితైః । ద్వితీయే చతురో దద్యాదస్థిసఞ్చయనం తతః ॥ త్రీంస్తు దద్యాత్తృతీయేఽహ్ని వస్త్రాదిక్షాళనం తతః । ఏకోద్దిష్టం చతుర్థేఽహ్ని శ్రాద్ధకర్మ తతః పరమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే చ ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డో యది దహేద్ద్వితీయే త్వస్థిసఞ్చయః । ఏకోద్దిష్టం చతుర్థేఽహ్ని మరణాత్తు విధీయతే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం యత్తు ద్వాదశేఽహ్ని విధీయతే । తత్పఞ్చమదినే కుర్యాదసపిణ్డ ఇతి స్థితిః ॥ * ॥ అసపిణ్డస్సమానోదకస్స్వస్రీయాదిశ్చ, తస్యాపి త్ర్యహాశౌచిత్వాత్ । అత ఏవ శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ ప్రథమేఽహ్న్యేవ ద్వితీయే త్రింశదుచ్యతే । త్రయస్త్రింశత్తృతీయేఽహ్ని వస్త్రాదిక్షాళనం తథా ॥ * ॥ నిర్హారే తు విశేష ఉక్తో భృగుణా ॥ శ్లో ॥ సమానోదకాః కుర్వీరన్ సంస్కారం దశరాత్రతః । దశాహాన్తేన శుద్ధిస్స్యాదిత్యాహ భగవాన్ భృగుః ॥ శావే చ సూతకే శుద్ధిస్త్ర్యహాత్తూదకదాయినామ్ । శవదాహం తు కుర్యాచ్చేద్దశాహాన్తా భవేత్క్రియా ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే చ ॥ శ్లో ॥ గురోః ప్రేతస్య శిష్యస్తు పితృమేధం సమాచరేత్ । ప్రేతాహారైస్సమం తత్ర దశరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ॥*॥ అతస్త్రిరాత్రాశౌచినామపి ప్రేతగృహవాసప్రేతాన్నభోజనాదిసమ్పర్కే " యద్యన్నమత్తి తేషాం యస్స దశాహేన శుద్ధ్యతి " ఇతి మనుస్మరణాద్దశాహమేవాశౌచం దశాహమేవ క్రియా, ప్రేతాన్నాశనాద్యభావే త్ర్యహమేవాశౌచం త్ర్యహమేవ క్రియేతి న విరోధః, " యావదాశౌచం తావత్ప్రేతస్యోదకం పిణ్డఞ్చ దద్యుః " ఇతి విష్ణుస్మరణాత్ । " పుత్రదౌహిత్రయోర్లోకే విశేషో నాస్తి ధర్మతః " ఇతి పుత్రతు

లయతస్స్మరణాద్దౌహిత్రో మాతామహస్య దశాహమేవకుర్యాత్ । ఏవమే
వ మాతృష్వసృమాతులశ్వశురాదీనాం వ్యవస్థాద్రష్టవ్యా .

మూ — దశాహాన్త త్ర్యహతర్పణే అష్టమే ద్విపఞ్చాశన్నవమేఽ
హ్న్యేకాదశ దశమే ద్వాదశాఞ్జలీనష్టమేఽష్టౌపిణ్డాన్నవమ దశ
మయోరేకైకందద్యాత్ .

వ్యా — నిగదవ్యాఖ్యానమిదం సూత్రమ్ । ఇదం సపిణ్డవిషయమ్,
తస్యైవ దశాహాశౌచిత్వాత్ । త్రిరాత్రాశౌచినాంతు స్వాశౌచకాలా
తిక్రమాత్ “ ॥ శ్లో ॥ అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలం ప్రాప్య పునః క్రి
యా । కాలాతీతంతు యత్కుర్యాదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ ” ఇత్యకృత
త్వస్మరణాత్ , తథాప్యష్టమాహాదిక్రియాకరణే “ తస్మిన్నుదక దాతౄ
ణామాశౌచం మనురబ్రవీత్ । ” ఇతిన్యాయేన పునరప్యాశౌచం త్ర్యహ
మితిద్రష్టవ్యమ్ .

ఉదకదానప్రకారమాహ —

మూ — అథోదకుమ్భమాహృత్య కర్తా గృహద్వారే కుణ్డేఽశ్మా
నం నిధాయ ప్రేతమావాహ్య సఙ్కల్ప్య సవ్యంజాన్వాచ్య ద
క్షిణాముఖస్త్రిర్వాసోదకం దత్వా దీపం ప్రజ్వాల్య సఙ్క
ల్ప్య కుణ్డసన్నిధౌ మార్జయతాం మమ ప్రేతఇతి ప్రేతేతి వాసకృ
దపోమార్జయిత్వా కుక్కుటాణ్డప్రమాణం ముష్టిప్రమాణం వా
ఫలమూలశాకయుక్తం తిలమిశ్రం పిణ్డమముకగోత్రాముకశర్మణ
ప్రేతైతం పిణ్డముపతిష్ఠేతి ప్రేతాయ పిణ్డంబలించ దత్వా పూర్వ
వన్మార్జయిత్వా పాత్రప్రక్షాళనతోయేన పిణ్డం త్రిః ప్రసవ్యం ప
రిషిచ్య తమప్సువిసర్జయేత్ .

వ్యా — అథ - తీరకుణ్డతర్పణానన్తరమ్ , పూర్వమేవకృతేద్వారపా
ర్శ్వేకుణ్డే శిలానిధాన ప్రేతావాహనాదిచకార్యం త్రిర్వాసోదకంచ, నతి
లోదకమ్ , విధ్యభావాదపిగీతశిష్టాచారాచ్చ । అముష్యప్రేతస్యాద్య పిణ్డ
బలిప్రదానంకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య పిణ్డమేకందత్వాఽవదానధర్మేణ బలిశ్చ
దేయః, “ సంసక్తైరేవ బలిర్దేయః ” ఇతిస్మృతేః । ఉదకపిణ్డబలిప్రదా
నేచతుర్థీతత్సమ్బుద్ధిరిత్యుపదేశః । మన్త్రకరణఏవతిష్ఠతేరాత్మనేపదవిధా

నాదుపతిష్ఠే త్యేవప్రయోగస్సాధుః । అతఏవ హ్యభియుక్తైరుక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ అముకాసావిమంపిణ్డముపతిష్ఠేతిమన్త్రితః ॥ * ॥ ఇతి ॥ అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ తతోగృహం సమాగమ్య చరుంపర్యాత్స్వయంతతః । ద్విగప్రక్షాళ్య తు తద్ద్రివ్యంకర్తవ్యంశ్రపణంతతః ॥ ఆదాయదక్షిణాగ్రాంస్తుదర్భాన్ సంస్తీర్యవిన్యసేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ కుక్కుటాణ్డప్రమాణంతుపిణ్డమిత్యభిధీయతే । అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రంస్యాదవదానమితిస్థితిః ॥ * ॥ పరాశరః ॥ శ్లో ॥ పిణ్డంప్రదీయతేసాగ్రదర్భేషుచగుడేనవా । పయసాఫలమూలైశ్చ మిశ్రితందక్షిణాముఖః ॥ ప్రేతాయగోత్రనామభ్యాం ప్రదద్యాన్ముష్టిసమ్మితమ్ । తూష్ణీంప్రసేకం పుష్పంచ ధూపందీపంతథైవచ ॥ * ॥ ప్రచేతాః ॥ వా ॥ అసంస్కృతానాం భూమౌపిణ్డందద్యాత్సంస్కృతానాంకుశేషు ॥ * ॥ అసంస్కృతాః - అనుపనీతాః । అతః “ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతపిణ్డంబహిర్దద్యాద్దర్భమన్త్రవివర్జితమ్ ” ఇతివచన మనుపనీత విషయమ్ । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణేదశపిణ్డాస్స్యుః క్షత్రియేద్వాదశస్మృతాః । వైశ్యే పఞ్చదశప్రోక్తా శ్శూద్రే త్రింశత్ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ యత్తువిజ్ఞానేశ్వరోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ నవభిర్దివసైర్దద్యాన్నవపిణ్డాన్ సమాహితః । దశమంపిణ్డముత్సృజ్య రాత్రిశేషే శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి తచ్చోపలక్షణమ్ । అతస్త్రిరాత్రాశౌచిభిరపి పిణ్డదశకందేయమ్ । తథాశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచకస్య హ్రాసేపిపిణ్డాన్దద్యాద్దశైవతు ॥ * ॥ తతశ్చాశౌచేయావదాశౌచం తావత్ప్రేతస్యోదకం పిణ్డంచదద్యురిత్యాదిక మప్యేవమేవ ద్రష్టవ్యమ్ । బోధాయనీయే ॥ వా ॥ ముష్టిప్రమాణం కుక్కుటాణ్డప్రమాణం వాతిలమిశ్రం పిణ్డం ప్రదాయ గన్ధపుష్పధూపదీపాన్ దత్వాసక్షాళనేనాపసవ్యంపరిషిచ్య ప్రేతపిణ్డమప్సువిసర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । యస్మిన్పాత్రేఽన్నముత్పాద్య పిణ్డక్రియతేతత్ప్రక్షాళన తోయం సక్షాళనమ్ । అప్సువిసర్జయేదితి నియమవిధానాన్నాన్యత్ర వినియోగస్తదర్థం తణ్డులానాందానమేవకర్తవ్యంకర్మకారేభ్యః.

పూర్వోక్తైకోత్తర వృద్ధిశ్రాద్ధస్య ప్రదానావసరమాహ —

మూ — అథసఙ్కల్పైకోత్తర వృద్ధిశ్రాద్ధందద్యాత్ .

వ్యా — అథ - పిణ్డప్రదానానన్తరమ్, అముష్యాద్యైకోత్తర వృద్ధిశ్రా

ర్ధంకరిష్యఇతిసఙ్కల్ప్య ఏకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధాన్యమూనినానాగోత్రేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యస్సంప్రదదే నను మేతి సదక్షిణం దద్యాత్ । యస్మిన్దినేయావన్త్యేక కాఞ్జలిదానాని తావన్తి శ్రాద్ధాని ప్రత్యహం దేయాని .

పక్షాన్తరమాహ —

మూ — అపివా సఙ్కల్పేషు తీరకుణ్డే తర్పణాన్తే పిణ్డందద్యాత్ .

వ్యా — దేశాన్తరే ప్రేతకృత్యే తత్రగృహాభావాత్తద్విషయమిదమ్.

జలాఞ్జలివచ్ఛ్రాద్ధవచ్చైకోత్తరవృద్ధిప్రసఙ్గమస్యనిరాకరోతి —

మూ — ఏవమన్వహం పిణ్డమేకందద్యాదాశ్రాద్ధాత్ .

వ్యా — ఏవమాశ్రాద్ధాత్ - ఉక్తక్రమేణాదశాహమిత్యర్థః .

మూ — కుణ్డపాషాణే పిణ్డందద్యాదితి కేచిత్ .

వ్యా — అత్రశఙ్ఖః ॥ వా ॥ భూమౌమాల్యం పిణ్డంపానీయముపలేదద్యుః ॥ * ॥ భూమౌ - కుణ్డే .

అత్రబహువచనాదుదకదానవత్సర్వైరపి జ్ఞాతిభిః పిణ్డదానం కార్యమ్ ? నేత్యాహ —

మూ — అత్రసంవర్తః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణేవాపరాహ్ణేవా తోయమాశౌచగామిభిః । సంస్కర్త్రైవబలిర్దేయస్సహిప్రేతస్యబాన్ధవః ॥ * ॥ ఇతి .

వ్యా — బలిరితి పిణ్డస్యాప్యుపలక్షణమ్ । అతస్సంస్కర్తృవ్యతిరిక్తైరాశౌచిభిస్సపిణ్డైస్సోదకైశ్చ, తోయమ్- జలాఞ్జలిమాత్రమ్, దేయమిత్యర్థః.

“ ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహ్ని తృతీయేచ పఞ్చమే సప్తమే తథా । నవమైకాదశేచైవ షణ్ణవశ్రాద్ధముచ్యతే ॥ ” ఇత్యఙ్గిరసోక్తమాహ —

మూ — అథసఙ్కల్ప్యైకరూపేణసదక్షిణంనవశ్రాద్ధమేకందద్యాత్ .

వ్యా — అముష్యాద్యనవశ్రాద్ధం కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య బ్రాహ్మణాయదద్యాత్ । అత్రవసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ సప్తమేఽహ్నితృతీయేచ ప్రథమేనవమే తథా । ఏకాదశేపఞ్చమేచ నవశ్రాద్ధానిషడ్విశేత్ ॥ * ॥

ఇదమాహ —

మూ — ఏవమైకాదశాహాద్విషమేషుదినేషుషణ్ణవశ్రాద్ధానిదద్యాత్ .

వ్యా — అత్రాజభివిధౌ, విషమేషు - ప్రథమ తృతీయ పఞ్చమ స.

ప్తమ నవమైకాదశాహేషు, ఏవమేకైకం పిణ్డందద్యాత్ । యత్తుదేవలవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ తృతీయేపఞ్చమేవాపి సప్తమే నవమే తథా । అహన్యేకాదశేచైవ నవశ్రాద్ధానిపఞ్చవై ॥ * ॥ తదాశ్వలాయనవిషయమ్ । తథా శివస్వామీ ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధానిపఞ్చస్యురాశ్వలాయనశాఖినామ్ । ఆపస్తమ్బపడిత్యాహుర్విభాషాచైతరేయిణామ్ ॥ * ॥ ఇతికథ్యోక్తత్వాదాపస్తమ్బినామేవ షణ్ణవశ్రాద్ధాని, ఐతరేయిణాం చశబ్దాదన్యేషాంచ విభాషా, షడ్వాపఞ్చవా యథాచారం కార్యమ్ । యచ్చశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ తృతీయేపఞ్చమేచైవ నవమైకాదశేతథా । యదత్రదీయతేజన్తోస్తషణ్ణవశ్రాద్ధముచ్యతే ॥ * ॥ ఇతితదైతరేయివిషయమ్, తేషామేవ విభాషితత్వాత్ । భవిష్యత్పురాణే ॥ శ్లో ॥ నవసప్తవిశాం రాజ్ఞాం నవశ్రాద్ధాన్యనుక్రమాత్ । ఆద్యన్తయోర్వర్ణయోస్తు షడిత్యాహుర్మహర్షయః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బవిప్రాణాం షట్, అన్యేషాం చత్వారి పఞ్చషడ్వా, రాజ్ఞాంసప్త, విశాంనవ, శూద్రస్యషట్, ఆశ్వలాయనస్య పఞ్చేతివ్యవస్థా, తేపునరేకాదశాహే నవశ్రాద్ధం నానుతిష్ఠన్తి.

తదాహ —

మూ — ఆశ్వలాయనానాం నైకాదశాహే నవశ్రాద్ధం తేషాం పఞ్చహినవశ్రాద్ధానిస్యుః.

వ్యా — యుక్తంచైతత్, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాత్, “ అన్త్యాల్లోపోవృద్ధిర్వా ” ఇతినియమాన్మరణాద్విషమేషు దినేషు ఏకైకం నవశ్రాద్ధం కుర్యాత్, “ ఆనవమాత్ ” ఇతిబోధాయనవచనాచ్చ । అతః పారిశేష్యాదాశ్వలాయనైకవిషయం దేవలవచనమ్ । అత్రాయంవివేకః — దాహాన్తేస్నాత్వా కేశానుప్త్వాఽఽప్లుత్య నగ్నప్రచ్ఛాదనందత్త్వా నిమజ్యోదకం ప్రదాయైకోత్తర వృద్ధిశ్రాద్ధం కృత్వోదకుమ్భమాహృత్య గృహద్వారకుణ్డేవా సోదక పిణ్డబలీన్ ప్రదాయ నవశ్రాద్ధం దత్త్వా నిమ్బపత్రం విదశ్య గృహప్రవేశాదికం కుర్యాదితి శాస్త్రీయఃపన్థాః । సంస్కర్తుస్స్నాత్వా గృహంసమేత్య నగ్నప్రచ్ఛాదనం కృత్వా నిమ్బపత్రంపి దశ్యాన్యత్స్నానమాస్థాయాగ్న్యాది స్పృష్ట్వా గృహంప్రవిశ్య సమ్భారాన్ సమ్భృత్య తీర్థం గత్వా స్నాత్వా తీరకుణ్డే సన్తర్ప్యోదకుమ్భమాహృత్య

గృహద్వారకుణ్డే వాసోదకపిణ్డబలీన్ ప్రదాయైకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధం నవశ్రాద్ధంచ దద్యాదితి లోకాచారః। ఉభయోశ్శాస్త్రసిద్ధత్వాదవగీతశిష్టాచారాచ్చ నకశ్చిద్విరోధః.

మూ — అథ పృథక్పృథఙ్మృణ్మయే పాత్రే ప్రేతాత్రస్నాహీతి జలం పిబేదమితి క్షీరంకుణ్డోపరి శిక్యేస్థాపయేత్.

వ్యా — ఆత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ జలమేకాహమాకాశేస్థాప్యం క్షీరంచమృణ్మయే ॥ * ॥ అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ జలం క్షీరంచ పాత్రద్వయే పృథక్పృథగాకాశే శిక్యాదావేకాహం స్థాపనీయం విశేషానుపాదానాత్ప్రథమేఽహని కార్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి। వయంతుబ్రూమః — విశేషానుపాదానాదేవ దశాహం స్థాపనీయమ్। ప్రథమదినస్థాపితస్య జలాదేర్దశాహాన్తావస్థాపననివృత్త్యర్థమేకాహగ్రహణమ్। అతః ప్రథమదినమారభ్య క్షీరంజలంచైకైకాహమేవావస్థితం యథాభవతి తథా ప్రత్యహం నవంనవం జలంక్షీరంచ స్థాపనీయమితి। తథైవ శిష్టాఆచరన్తి। అత్ర పారస్కరః ॥ వా ॥ ప్రేతాత్రస్నాహీత్యుదకం పిబేదమితి క్షీరమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

ద్రవ్యనియమమాహ —

మూ — ప్రథమేఽహనియద్ద్రవ్యం తేనైవదశాహపిణ్డంనిర్వర్తయేత్.

వ్యా — శునఃపుచ్ఛః ॥ శ్లో ॥ శాలినాసక్తుభిర్వాపి శాకేనాప్యథనిర్వపేత్। ప్రథమేఽహనియద్ద్రవ్యం తదేవస్యాద్దశాహ్నికమ్ ॥ * ॥

విపర్యయేకృత్యమాహ —

మూ — వాసోవిపర్యాసేవా సోదకం పాత్రవిపర్యయేజలాఞ్జలీన్ ద్రవ్యవ్యత్యయే పిణ్డాన్దేశాశ్మవినిమయే పిణ్డోదకాఞ్జలీన్ పూర్వకృతాన్పునర్దద్యాద్రాజకార్యనియుక్తో దశాహమధ్యే బలికర్మనసమాపయేత్.

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఉత్తరీయశిలాపాత్రద్రవ్యకర్తృవిపర్యయే। పూర్వదత్తాఞ్జలీన్కుర్యాత్పునరిత్యాహగౌతమః ॥ ఆద్యదేశాదన్యదేశే ప్రేతపిణ్డం క్షిపేద్యది। పూర్వదత్తాన్పునఃపిణ్డాన్దద్యాదిత్యాహశాకలః ॥ ఆశౌచమధ్యేపాషాణం యదినశ్యేచ్ఛిలాన్తరే। పూర్వదత్తాఞ్జలీన్కుర్యాత్పునఃపూరయతేయది ॥ * ॥ దశాహాన్తమేకద్రవ్యేణ

పిణ్డనిర్వాపణనియమాద్ద్రవ్యవిపర్యయఇతి వచనాచ్చ ద్రవ్యవిపర్యయే పునఃపిణ్డదానంసిద్ధమ్ । అత్రానుగ్రహమాహ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ రాజకార్యనియుక్తానాం వైశ్యానాం చాతిపాతిషు । పాషాణముద్ధరేన్మధ్యే బలికర్మసమాపయేత్ ॥ * ॥.

మూ — శ్వశూద్రాదిమూషితే పిణ్డే కృచ్ఛ్రత్రయం చరిత్వా పునఃపిణ్డం దద్యాత్.

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ వాయసైస్సేవితే పిణ్డేశునా శూద్రేణ మూషితే । పునః కర్మప్రకుర్వీత హ్యావృత్తించ విపర్యయే ॥*॥ శ్వాదిస్పర్శే విశేషమాహాఽఙ్గిరాః ॥శ్లో॥ పిణ్డం కాకాదిపక్షిభ్యోజన్తురన్యస్పృశేద్యది । కృచ్ఛ్రత్రయంచరిత్వాథ పునఃపిణ్డంచ నిర్వపేత్ ॥ * ॥ యత్తు శఙ్ఖలిఖితవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ బలింబలిభుజోయత్ర ప్రదత్తం నైవభుఞ్జతే । నైవతృప్తాఃప్రయాస్యన్తి పితరస్తస్యసానుగాః ॥ * ॥ ఇతితద్భయాదాదత్తపిణ్డవిషయమ్.

మూ — శిలాదినాశేతుశిలామన్యామాదాయ "ఆయాతుదేవస్సుమనాభిః" ఇతిస్థాపయిత్వా "యమాయసోమమ్" ఇతి లౌకికేఽగ్నౌజుహుయాత్.

వ్యా — "ఆయాతుదేవః" ఇతి వాక్యద్వయాత్మకోమన్త్రః, పరేయువాంసమిత్యాదౌతథాదర్శనాత్ । యథాఽఽహుః ॥ శ్లో ॥ శిలావినాశే సతివాతతోన్యామాయాతుమన్త్రేణ నిధాయకుణ్డే । యమాయసోమంసునుతేతి మన్త్రాదాజ్యాహుతిలౌకికపావకేహి ॥ * ॥.

మూ — యద్యన్యశిలాస్థాపనే పూర్వశిలానష్టాదృష్టాస్యాత్ "యమేఇవ" ఇతిశిలాద్వయం కుణ్డే నిధాయ తర్పయేత్.

వ్యా — సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ శిలాన్తరేస్థాపితేతు దృష్టానష్టశిలాయది । యమేఇవేతి మన్త్రేణ తాంచన్యస్యాథతర్పయేత్ ॥ * ॥.

దశాహమధ్యే సజాతిదర్శయోస్సమ్భవేవ్యవస్థామాహ —

మూ — దశాహమధ్యే సజాతిర్దర్శోవా యదిస్యాత్పిత్రోర్దశాహాన్తమేవ పుత్రఃకుర్యాన్నపిణ్డోదకాపకర్షః.

వ్యా — అత్రశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతిప్రాప్తౌదశాహే

నాధృతోపివా । వనస్పతిగతే సోమే శిష్టాహం పూర్వవత్క్షిపేత్ ॥ దశాహం పిణ్డమాచ రేదితి పాఠాన్తరమ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహేదర్శశ్చేన్మాతాపిత్రోర్గురోర్మృతౌ । పిణ్డం దద్యాద్దశాహాన్తమితరేషాం సమాపయేత్ ॥ * ॥ షడ్ధర్మసఙ్గ్రహే చ ॥ శ్లో ॥ దర్శే ప్రేతదినేషు సత్య పితథా దద్యాద్దశాహం సుతః ॥ * ॥.

కించ ॥ శ్లో ॥ అశౌచమన్తరా దర్శో యది స్యాత్సర్వవర్ణినః । సమాప్తిం ప్రేతతన్త్రస్య కుర్యాదిత్యాహ గౌతమః ॥ ప్రవృత్తాశౌచతన్త్రేస్తు యది దర్శం ప్రపద్యతే । సమాప్య చోదకం పిణ్డం స్నానమాత్రం సమాచరేత్ ॥ ఆద్యేష్వేవ కర్తవ్యాః ప్రేతపిణ్డోదకక్రియాః । ద్వైరన్వే తు కుర్వాణః పునశ్శౌచం సమశ్నుతే ॥ దశాహమధ్యే సంప్రాప్తే దర్శో వాఽథ భవేద్యది । తోయం పిణ్డం సమాప్యేత తద్దినే నారసేతరః ॥ త్యజేత్సంప్రాప్తమణేభానోఽర్థధ్యేతః ప్రేతకార్యతః । నోచేత్తత్కర్తృనాశస్స్యాద్దర్శశ్చేత్తత్కులక్షయః ॥ ద్విచన్ద్రదర్శనే దోషో మహానిత్యవధార్యతామ్ ॥ * ॥ ఇతిబుశ్యశృఙ్గాదివచనం సర్వవిషయం మన్యమానాన్న్యాయవిధః ప్రత్యాహ —

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ ద్విచన్ద్రదర్శనే దోషో మాతాపిత్రోర్న విద్యతే ।
మధ్యేపిణ్డసమాప్తిశ్చేత్కులక్షయకరీ భవేత్ ॥ ” ఇతిస్మరణాత్.

వ్యా — వచనమిదం శ్రీధరీయమ్.

కించ, “ ॥ శ్లో ॥ పిత్రోరాశౌచమధ్యే తు యది దర్శస్సమాపతేత్ । తావదేవోత్తరం తన్త్రం పర్యవస్యేత్త్రిహాత్పరమ్ ॥ ” ఇతి గాలవవచనార్థానభిజ్ఞాః కేచిత్త్రిరాత్రాదుత్తరం దర్శశ్చేత్పిత్రోరపి క్రియాం సమాపయేదితి వదన్తి తాన్ప్రత్యాహ —

మూ — ద్విరాత్రాహేషు దర్శసమ్భవే “ ॥ శ్లో ॥ తోయం పిణ్డం సమాప్యేత తద్దినే నారసేతరః । ” “ శేషాస్సుతాస్తత్ర సమాపయేయుః ” ఇత్యాదిభిరనౌరసపుత్రైః పిణ్డోదకసమాపనే ప్రసక్తేఽనౌరసపుత్రకర్తృకోదక పిణ్డసమాప్తివ్యవస్థాపరమ్ “ పర్యవస్యేత్త్రిహాత్పరమ్ ” ఇతివచనమ్ । అతో దర్శమనాదృత్య దశాహమేవ కుర్యాదౌరసో దత్తః పుత్రికాపుత్రశ్చానౌరసః పుత్రోఽన్యశ్చ సమాపయేత్ .

వ్యా — నన్విదం గాలవీయమౌరస విషయం కిన్న స్యాదితి చేన్న, తద్విషయత్వాప్రతీతేః । పితృశబ్ద ప్రతియోగిత్వాత్తత్ప్రతీయత ఇతి చేన్న, ద్వాదశవిధ పుత్రప్రతియోగిత్వాత్పితృశబ్దస్య । ఔరసపరపుత్రశబ్దప్రసిద్ధిరితి చేన్న, "పుత్రాభావే యః ప్రత్యాసన్నః" "పుత్రాభావే సపిణ్డః" "పుత్రాభావే తు పత్నీ స్యాత్" "స్వర్యాతస్యాప్యపుత్రస్య" ఇత్యాదిభిర్ద్వాదశవిధ పుత్రేష్వేవ శాస్త్రైః పుత్రశబ్దప్రసిద్ధేశ్శాస్త్రజ్ఞానాం పుత్రశబ్దే పుత్రత్వ సామాన్యప్రతీతేశ్చ, అన్యథా ఔరసదత్తకృత్రిమత్వాదివిశేషణ వైయర్థ్యాపత్తేః । అతః పితృశబ్దప్రతియోగి పుత్రశబ్దస్సాధారణః । నను "త్ర్యహాత్పరం దర్శే సత్యౌరసః పిణ్డాన్ దద్యాత్" ఇతి వచనమస్తీతి తద్వచనమౌరసపుత్రవిషయం భవేదితి చేన్న, "త్ర్యహాత్ప్రాగ్దర్శసమ్భవే ప్యనౌరసస్సమాపయేత్" ఇతి వచనమస్తీతి న గాలవీయమౌరసవిషయం స్యాదితి చ ప్రసక్తేః । న హీదమేవ జ్ఞాపకమ్, పితృశబ్దప్రతియోగిత్వేన పుత్రమాత్రప్రతీతేః । అతః "॥ శ్లో ॥ దశాహమధ్యే సఙ్క్రాన్తిర్దర్శో వాఽథ భవేద్యది । తోయం పిణ్డం సమాప్యైత తద్దినే నౌరసేతరః" "॥ శ్లో ॥ ఆశౌచమధ్యే విధుసంక్షయశ్చేద్భవేద్దశాహం తిలవారిపిణ్డమ్ । పుత్రీసుతో దత్తిమ ఔరసశ్చ శేషాస్సుతాస్తత్ర సమాపయేయుః ॥" "॥ శ్లో ॥ యది సఙ్క్రమణం దర్శో దశాహాన్తస్సమాపతేత్ । వినా పితృభ్యామన్యేషాం సమాప్యే పిణ్డవారిణీ ॥" ఇతి శ్రీధరీయవర్ధమానరహస్యాది వచనైర్దశాహే క్వచిద్దినే దర్శసమ్భవే పుత్రీసుత దత్తౌరసవ్యతిరిక్తపుత్రైర్దర్శే పిణ్డోదకసమాప్తిప్రసక్తాయాం వ్యవస్థాపరమిదమ్ "పర్యవస్యేత్త్ర్యహాత్పరమ్" ఇతి వచనమితి శేముషీవిశేషజుషాం విదుషాం సువ్యక్తమ్, అలమత్రాగ్రహాత్ । నను పర్యవస్యేదితి పర్యవసానాత్పర్యవస్యేదితి చేన్ననుభోః కః ఖలు పర్యవస్యేత్, పితృప్రతియోగీ పుత్ర ఇతి చేద్బాఢమ్, అయమౌరసోఽనౌరసో వా, నాద్యః, అప్రతీతేః । న హ్యప్రతీతవిషయకల్పనం యుక్తమ్, అతిప్రసఙ్గాత్ "ఔరసస్సమాపయేత్" ఇతి క్వచిదపి వచనాభావాన్నతద్విషయే వ్యవస్థాపకమిదమ్, తద్విషయే దశాహోదకదాన విధిపరపరశ్శతవచనవిరోధాత్ । ద్వితీయస్తు పరిశిష్యతే, "తోయం పిణ్డం సమాప్యైత తద్దినే నౌరసేతరః" ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః, ద్వివిధపుత్రవిషయత్వేనోక్తదో

షానివృత్తేర్వచనాన్తరాభావాచ్చ । అతోఽప్రతీతత్వవచనాన్తరాభావాభ్యామేవ త్ర్యహాత్పూర్వాపరీభావేన దశాహవిధి సమాపనయోరౌరసపుత్రవిషయత్వమస్య నోపపద్యతే, వచనాన్తరబలాత్పర్యవసానస్యానౌరసపుత్రవిషయత్వసిద్ధేః । ఇతఃపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే, తథాపి కిఞ్చిచ్చిన్త్యతే "॥ శ్లో ॥ పిత్రోస్తు యావదాశౌచం దద్యాత్పిణ్డజలాఞ్జలీన్ ।" ఇతి స్మరణాద్దర్శేఽపి నపర్యవసానమ్, ప్రత్యవాయస్మృతేః । త్ర్యహాదర్వాగ్దర్శవిషయం తదితి చేన్న, త్ర్యహాదర్వాగ్దర్శే నపర్యవస్యేదితి వచనాన్తరాభావాత్ । నను త్ర్యహాత్పరం దర్శే పర్యవస్యేదిత్యుక్త్యైవ త్ర్యహాదర్వాగ్దర్శే న పర్యవస్యేదిత్యర్థసిద్ధేరిదమేవావలమ్బనమితి చేదహో కాశకుశావలమ్బనన్యాయజ్ఞో భవాన్, కిం తే శవముష్టిన్యాయేన గృహీతగ్రహేణ । స్యాదేవమ్, అస్యౌరసవిషయత్వే సిద్ధే నహి తదస్తి తజ్జ్ఞాపకం వచనాన్తరమ్ । న హీదమేవ వచనం తద్విషయమితి యుక్తమ్, విశేషాప్రతీతేః । కిమస్యౌరసవిషయత్వే సమ్భవముక్తం న స్మరసి, మాస్మ విస్మార్షీః, దర్శే పర్యవసితృవిమర్శేఽనౌరసః పర్యవస్యేదితి వచనమేవ పర్యవస్యేత్ । స్యాదేవమ్, యది త్ర్యహాత్పరం దర్శే ప్యౌరసః కుర్యాదితి వచనమస్తి, మైవమ్, త్ర్యహాత్పరదినానామేవ మధ్యశబ్దవాచ్యత్వేన "దశాహేమధ్యతోఽపి వా" ఇత్యాదివచనైస్త్ర్యహాత్పరం దర్శే ప్యౌరసో దశాహం కుర్యాదితి సిద్ధేః, "॥ శ్లో ॥ మధ్యే పిణ్డసమాప్తిశ్చేత్కులక్షయకరీ భవేత్" ఇతి సమాపనే ప్రత్యవాయ స్మరణాచ్చ । న హ్యేవమనౌరసస్య ప్రత్యవాయప్రసక్తిః, "శేషాస్సుతాస్తత్ర సమాపయేయుః" ఇతి సమాప్త్యనుజ్ఞానాత్ । "ద్విరైన్ద్వే తు కుర్వాణః పునశ్శ్రావం సమశ్నుతే" ఇత్యసమాపనేఽపి ప్రత్యవాయస్సమాన ఇతి చేత్, మధ్యపతనేఽపి కేశగ్రహణేన, మైవమ్, త్ర్యహాదర్వాగ్దర్శేఽపి సమాప్తిప్రసక్తేః । అగ్నీషోమీయవిధినా న హింస్యాదిత్యస్యేవ పునశ్శ్రావమిత్యస్య సామాన్యస్య "ద్విచన్ద్రదర్శనే దోషో మాతాపిత్రోర్న విద్యతే" ఇతి విశేషవచనేన బాధాన్న తత్ప్రసఙ్గ ఇతి చేత్తస్త్రాపితుల్యమ్, "దద్యుర్దశాహం తిలవారిపిణ్డమ్" ఇతి విశేషవచనేన ప్రత్యవాయస్మృత్యా చ సమాప్తివచనస్య బాధాత్ । కథమిదం సామాన్యం పిత్రోరితి విశేషస్మరణాదితి చేన్న, పర్యవసితృపి శేషానుక్తేః । తథాపి కథమత్ర విశే

షసిద్ధిః, ఔరసేతరఇతి వచనాన్తరేఽనౌరసేనైవ సమాపనీయత్వస్మరణా త్ । కాలవిశేషోనోక్తఇతిచేన్న, "దశాహేమధ్యతోపివా" ఇతిమధ్యశ బ్దేనైవోక్తత్వాత్ । కించదశాహమధ్యేకదా దర్శసన్నిపాతేసమాపనీయమి తితద్వచనం సమాప్తికాల విశేషముపేక్షతే, పర్యవస్యేదితివచనం పునరౌ రసానౌరసకర్తృ వివేకముపేక్షతే, తతశ్చనష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనాన్యో న్యముపస్థాయ వ్యవస్థాపనాత్తముభయవిశేషసిద్ధిః । యద్వాసమాప్తికాలే కర్తృవిశేషేవాసన్దిగ్ధే "సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాత్" ఇతిన్యాయేన సాపేక్ష త్వేన వచనాన్తరేణవా సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాఽర్థనిర్ణయసి ద్ధిః, నిర్గుణవాక్యస్యాపహతపాప్మవాక్యేనేవ పర్యవసాన వచనస్యౌర సేతర ఇత్యాదినా వ్యవస్థాసిద్ధేర్నచోద్యావకాశలేశః । తస్మాదిదమేవ సాధీయః, నపర్యవసానస్యౌరసవిషయత్వ వ్యవస్థాపనమ్, మస్థత్వాత్ । "దశాహంపిణ్డమాచరేత్" "పిత్రోస్తుయావదాశౌచందద్యాత్" "ద ద్యుర్దశాహమ్" "అన్తర్దశాహే" "చన్ద్రిద్వయేపి కర్తవ్యామాతాపి త్రోర్బలిక్రియా" ఇత్యాదివచనైరౌరస కర్తృకేపితృప్రేతకృత్యేద శానాదరేణ దశాహం పిణ్డోదకదాన విధానాత్, సమాపనేప్రత్యవా యస్మరణాచ్చ, "అన్తర్దశాహే" "దశాహమధ్యేదర్శః" ఇత్యాదివ న్తర్మధ్యశబ్దార్థశ్చతుర్థాది దివసమేవేతి త్ర్యహోత్పరందర్శేప్యౌరసోదశా హమేవకుర్యాదనౌరసఃపర్యవస్యేదితి సునిశ్చయోఽపిపశ్చిమిత్యలమల మతిప్రపఞ్చేన । ఏవంచ "॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహే దర్శశ్చేత్తత్రసర్వం సమాపయేత్ । పిత్రోస్తుయావదాశౌచం దద్యాత్పిణ్డం జలాఞ్జలీన్ ॥" "॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహే దర్శశ్చేత్పిణ్డనిర్వాపణాదికమ్ । సపిణ్డో వర్జయేత్పుత్రః కుర్యాత్పిణ్డోదకక్రియామ్ ॥" "॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశా హేదర్శశ్చేచ్ఛిష్టపిణ్డోదకాదికమ్ । మాతాపిత్రోర్వినాన్యేషాం దర్శఏ వసమాపయేత్ ॥" "॥ శ్లో ॥ చన్ద్రద్వయేపి కర్తవ్యామాతాపిత్రోర్బ లిక్రియా ।" ఇతిశ్లోకగౌతమవచనాదికం దశాహోదకపిణ్డదానపరమస ముచితమేవ చిరంజీవేత్ । అసతివిశేషోపస్థాపకే సామాన్యసఙ్కోచోన యుక్తఇతిన్యాయశ్చ గర్జంనిర్జయతి । తస్మాద్వచనైర్వ్యవస్థాపనాత్ప్ర త్యవాయస్మరణాచ్చ సత్యపిదర్శే త్ర్యహోత్పరమపి పిత్రోఃపిణ్డోదకదా

నాపకర్షో నాస్త్యేవేతి సిద్ధమిత్యలమ్। దర్శే సత్యప్యాశౌచే నైవ దశాహం పిత్రోః పిణ్డోదక దానం కర్తవ్యమితి నిశ్చయాదన్యేషాం దర్శ ఏవ సమాపన మర్థసిద్ధమప్యన్వయ వ్యతిరేకాభ్యామేవార్థసిద్ధేర్వ్యతిరేకోఽపి వక్తవ్య ఇత్యాహ నారద ఇతి। ఆర్థికాత్కణ్ఠోక్తం బలీయ ఇతి భావః। అతః పితృవ్యతిరిక్తానాం దర్శ ఏవ సమాపనమ్, “ ॥ శ్లో ॥ బలిర్ద్విచన్ద్రదృష్టశ్చేద్దినస్త్రిశవదాహకమ్। ” “ పునశ్శ్యావం సమశ్నుతే ” ఇతి దోషస్మృతేః। ఉశనాఽపి ॥ శ్లో ॥ ద్విచన్ద్రదర్శనంయావద్బలిపిణ్డక్రియా భవేత్। ద్విచన్ద్రదర్శనేదోషో మహానిత్యవధార్యతామ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ అష్టమాంశేచతుర్దశ్యాః క్షీణోభవతి చన్ద్రమాః। అమావాస్యాష్టమాంశేచ పునఃక్షీణోభవేదణుః ॥ వా ॥ తేనామావాస్యా అష్టమాంశాత్ప్రాగేవ పిణ్డోదకాపకర్షః కార్యః, అన్యథా ద్విచన్ద్రత్వప్రసక్తాత్, “ సహ్యేతాంరాత్రింసూర్యాచన్ద్రమసౌసహవసతః ” ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ ఇతి। సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశీకలామాత్ర తిథౌ యస్యమృతిర్భవేత్। నాతిక్రమ్యసినీవాలీంకుర్యాత్పిణ్డోదకక్రియామ్ ॥ చతుర్దశీకలామాత్రతిథౌయస్యమృతిర్భవేత్। అతిక్రమ్యసినీవాలీం కుర్యాత్పిణ్డోదకక్రియామ్ ॥ * ॥ అతిక్రమ్య - విహాయ, దర్శాదూర్ధ్వం క్రియాంకుర్యాదిత్యర్థః। అనాథవిషయేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రక్షయేమృతోఽనాథోదగ్ధశ్చేదుదకార్థినా। సఞ్చయోదకదానాది తస్మిన్నహ్నిసమాపయేత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహ్నితృతీయేవాయదాదర్శోభవేత్తదా। అస్థిసఞ్చయనంకుర్యాదితి విష్ణుస్మృతౌస్మృతమ్ ॥ * ॥.

ఇదమాహ —

మూ — దర్శాత్ప్రాగేవాస్థిసఞ్చినుయాత్.

వ్యా — అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహేసమ్ప్రాప్తే దర్శేపిణ్డాన్ సమాపయేత్। అస్థిసఞ్చయనంచైవ దర్శాత్పూర్వంసమాచరేత్ ॥ * ॥.

పక్షాన్తరమాహ —

మూ — అపివాసఙ్క్రమ ప్రభృతిదర్శాదివారభ్యపిణ్డోదకదానం కుర్యాత్.

వ్యా — దర్శసఙ్క్రమయోర్నష్టత్వాత్ప్రభృతి గ్రహణాదా

దిశబ్దప్రయోగాచ్చ తదుత్తరదినాదారభ్యేత్యర్థః । అత్ర ప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥
ప్రథమేఽహన్యమావాస్యా తత్రోదకబలింహరేత్ । అథవా తత్ప్రభృత్యే
వజలపిణ్డాంస్తు వాపయేత్ ॥ * ॥ తుల్యయోగక్షేమత్వాత్సఞ్చయనేఽప్యే
వమేవ గ్రాహ్యమ్ “ ॥ శ్లో ॥ త్యజేత్సఞ్చయనం భానోర్మధ్యతః ప్రేత
కార్యతః ।” “ దశాహమధ్యే సఞ్చిన్వన్తిః ” ఇత్యాదిభిస్తస్యాప్యత్యాజ్య
త్వస్మరణాత్ .

మూ — దశాహమధ్యే సఞ్చయనాదూర్ధ్వం పిత్రోర్మృతిశ్రవణే
“ ॥ శ్లో ॥ శృణోత్యనిర్దశం పుత్రః పిత్రోస్తు మరణం యది । మృ
తాహాత్ప్రేతకృత్యం స్యాత్తస్య శుద్ధిర్దశాహతః ॥ ” ఇతి స్మరణాచ్ఛ్రు
తదినాద్దశాహాశౌచసద్భావేఽపి మృతాహాద్యతీతదిన ప్రేతకృ
త్యం కృత్వాఽవశిష్టదినకృత్యమన్వహం తత్తత్కాలే కుర్యాదేకో
ద్దిష్టాన్తమ్, సాపిణ్డ్యన్తు త్రిపక్షాదౌ కుర్యాత్ .

వ్యా — శృణోత్యనిర్దశమితి వచనార్థశ్శ్రుతదినాదిత్యాది సూత్రేణ వి
వృతః । సఞ్చయనాత్ప్రాగ్దశాహమధ్యే మృతిశ్రవణే “ ॥ శ్లో ॥ పిత్రోర్మృతౌ
చేద్దూరస్థశ్శ్రుత్వా పితృవిపర్యయమ్ । పుత్రశ్శుధ్యేద్దశాహేన సఞ్చయా
త్ప్రాక్తు శేషతః ॥ ” ఇతి వచనాచ్ఛ్రుతదినాది దశాహముదకం కుర్యాత్ .
దశాహాతిక్రమ ఏవ దశాహోదకదానవిధానాత్ “ ॥ శ్లో ॥ దశాహా
న్తే తతస్సమ్యక్పిణ్డదానం సమాప్యతే । ” ఇతి దశాహే పిణ్డసమాపనే “ ॥ శ్లో ॥
నవభిర్దివసైర్దద్యాన్నవపిణ్డాన్ సమాహితః । దశమం పిణ్డముత్సృజ్య రాత్రిశే
షే శుచిర్భవేత్ ॥ ” ఇతి వచనేన నవభిర్దివసైర్దేయాన్ పిణ్డానేకదైవదత్త్వా
ప్రభూతబలిం ప్రదాయ దశమం పిణ్డం దత్త్వా సమాపయేదిత్యాహ —

మూ — ఏవం దశమేఽహని మృతిశ్రవణే నవాహకృత్యం కృత్వా ప్ర
భూతబలిం దత్త్వోదకపిణ్డం సమాపయేత్ .

వ్యా — నను ఏకాదశాహే పితృమృతిశ్రవణే తత్ర దశాహకృత్యం
కర్తవ్యం న వా, ఏకాదశాహ ఏవైకోద్దిష్టస్యావశ్యకర్తవ్యత్వవిధానాత్పూ
ర్వక్రియాయా అకరణే తదయోగాత్తత్ర తత్కర్తవ్యమితి చేన్న, “ ॥ శ్లో ॥
శ్రుత్వా తద్దినమారభ్య దశాహం సూతకీ భవేత్ । ” ఇతి దశాహాశౌచవి
ధానాద్యావదాశౌచం పిణ్డోదకవిధానాచ్చ తదాది దశాహాన్తస్య కర్త

వృత్తాత్ । తథాహి “ ॥ శ్లో ॥ పిత్రోర్మృతౌ చేద్దూరస్థశ్శ్రుత్వా పితృ విపర్యయమ్ । పుత్రశ్శుద్ధ్యేద్దశాహేన సఞ్చయాత్ప్రస్తుశేషతః ॥ ” ఇతిసఞ్చయాత్పరం పితృమృతిశ్రవణే దశాహోదకదాన ప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న, తత్రాప్యగపిశృణోత్య నిర్దశమితి వచనేన మృతాహాద్దశాహేతత్సమాప్తిసిద్ధేః । నను మలమాసేపుంసవనాది శుభకార్యేఽవశ్యకార్యే “ సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయంతతః ” ఇతిసపిణ్డీకరణాకరణే శుభాసమ్భవాత్తేన పూర్వక్రియాయథాఽఽకృష్యతే తత్రైవైకాదశాహే ఏకోద్దిష్టేనపూర్వక్రియాఽఽకృష్యత ఇతిచేత్సత్యంన్యాయతః, తథాపి “ ॥ శ్లో ॥ దశరాత్రే వ్యతీతేతు పిత్రోశ్చేదౌర్ధ్వదైహికమ్ । పుత్రఃకుర్యాత్తదాశౌచందశరాత్రమితిస్మృతమ్ ॥ ” ఇతిపైఠీనసినాదశాహాత్పరం పితృమృతిశ్రవణే దశాహాశౌచౌర్ధ్వదైహికయోర్విధానాన్నతదాత్వేపఞ్చ్యాల్యమ్ । కృతేదశాహకృత్యేతు ప్రత్యేకాదశాహే త్వాగతఃపుత్ర ఉప్తకేశ ఏకోద్దిష్టం కృత్వాదశాహం తిలోదకందత్వా శ్రాద్ధాదికుర్యాత్, “ జ్యాయానేవతదూర్ధ్వమాచరతి తచ్ఛ్రాద్ధాదిమిశ్రాన్తకమ్ ” ఇతిషట్ధర్మీయవచనాత్.

అకృతేదశాహకృత్యేకర్తవ్యమాహ —

మూ — నిర్దశాహేతు పిత్రోశ్శ్రుత్వాహాది దశాహాన్తముదకాది దత్త్వైకాదశాహద్వాదశాహయోరేవైకోద్దిష్ట సాపిణ్డ్యేకుర్యాత్.

వ్యా — నిర్దశాహే - నిర్గతేదశాహే । ఇదం జ్యేష్ఠపుత్రవిషయమ్ । సపిణ్డీకరణాన్తకృత్యేకనిష్ఠేనకృతేతు మాధవీయేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ దేశాన్తరగతఃపుత్రశ్శ్రుత్వాపితృ విపర్యయమ్ । కృత్వాతువపనందత్వాదశాహాన్తం తిలోదకమ్ । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధం కుర్యాదేకాదశేఽహని ॥ * ॥ ఇతి । అత్రాపిదశాహాన్తం తిలోదకవిధానాదౌరసేనదర్శేసత్యపి నపిణ్డోదశాపకర్షణః కార్యః.

అత్రవ్యవస్థామాహ —

మూ — దశాహాన్తరనేకేషాం దాహేపూర్వేణైవ ద్వితీయాదితోయంపిణ్డంసమాపయేత్ .

వ్యా — అత్రహారీతః ॥ శ్లో ॥ దాహకార్యద్వయం స్యాచ్చేత్తత్రత్వైకోక్త్యైవిశేషతః । పూర్వేణైవసమాప్యేత తోయంపిణ్డంద్వితీయకమ్ ॥ * ॥

దశాహమధ్యే పునరప్యన్యస్య దాహశ్చేత్తస్య పిణ్డోదకాదికం పూర్వవృత్తపిణ్డోదక సమాపనేన సమాపయేదిత్యర్థః । ఏవంపూర్వాశౌచేనైవోత్తరమపి సమాపనీయమ్ । అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ దాహకస్త్వాదశాహేతు శవదాహంచరేద్యది । పూర్వేణైవతు శుద్ధిస్స్యాత్పిత్రోస్తద్దివసాద్భవేత్ ॥ * ॥ నారదః ॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహే చేత్కర్తుః పునః ప్రేతస్య సంస్కృతిః । తస్మాచ్ఛుద్ధిః పూర్వశేషాదేకోద్దిష్టం యథోదితమ్ ॥ * ॥ యథోదితమితి, ఏవంపూర్వేణైవాశౌచ తోయపిణ్డసమాపనేపి "చతుర్థే శ్రాద్ధమాచరేత్" "ఏకోద్దిష్టంచతుర్థేఽహ్ని" ఇతి త్ర్యహాశౌచినామాద్యైకోద్దిష్టం చతుర్థాహోక్తం తదతిక్రమ్యైకాదశాహే నకుర్యాత్, "ఆద్యమేకాదశేఽహని" ఇతిదశాహాశౌచినామేకాదశాహోక్తం తదతిక్రమ్య దినాన్తరే న కుర్యాత్, తత్తదుక్తదినేకుర్యాదిత్యర్థః । అన్తర్దశాహే "దాహకస్త్వాదశాహే" ఇతిదశాహగ్రహణాత్ త్ర్యహాశౌచే దశాహాశౌచాహఃదాహే పూర్వేణ నసమాపనమితి ద్రష్టవ్యమ్, "అసగోత్రస్సగోత్రోవా" ఇత్యాది వచనం తు ప్రేతాన్నభోజనాది కర్తృసంస్కర్తృ విషయం ద్రష్టవ్యమ్, అసపిణ్డస్యపునః "అసపిణ్డం ద్విజం ప్రేతం విప్రో నిర్హృత్య" ఇత్యాదినా మనునా విశేషో విహితః.

అత్ర విశేషమాహ —

మూ — పిత్రోస్తద్దివసాద్దశాహాన్తమేవకుర్యాత్.

వ్యా — తదుక్తమ్ "పిత్రోస్తద్దివసాద్భవేత్" ఇతి । సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ పూర్వకర్తాదశాహేతు పితరౌ చేద్దహేత్పునః । పూర్వేణశుద్ధిర్నైవస్యాత్పిత్రోస్తద్దివసాద్భవేత్ ॥ * ॥ తద్దివసాత్ - పిత్రోర్మృతిదివసమారభ్య దశాహాచ్ఛుద్ధిరిత్యర్థః । అతః పిణ్డోదకదానంచ దశాహంకుర్యాత్, "యావదాశౌచం ప్రేతస్యోదకంపిణ్డంచదద్యుః" ఇతి విష్ణుస్మరణాత్.

మూ — ఏవంమిథః పిత్రోః పితుః కుర్యాన్మాతుస్సమాపయేత్.

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ మాతర్యగ్రే ప్రమీతాయామశుద్ధౌ మ్రియతేపితా । పితుశ్శేషేణశుద్ధిస్స్యాన్మాతుః కుర్యాత్తు పక్షిణీమ్ ॥ * ॥ అస్యార్థః — అశుద్ధౌ - మాతృదశాహమధ్యే, పితృమృతౌ తన్మృతిదినాది దశాహరూపాయశ్శేషస్తేన శుద్ధిర్భవతి, తతశ్చ పితుర్దశాహం పిణ్డోదకదా

నంకర్తవ్యమ్, పితుర్దశాహమధ్యే మాతృమృతాపి త్రాశౌచతోయపిణ్డదా
నాదికం సమాప్య దశాహాత్పరం మాతుఃపక్షిణీమాశౌచం కుర్యాదితి। ఏ
వంపక్షిణ్యాశౌచానుష్ఠానేపి పితురేకాదశాహ ఏవైకోద్దిష్టం కుర్యాత్,
"॥ శ్లో ॥ ఆద్యం శ్రాద్ధమశుద్ధోపి కుర్యాదేకాదశేహని। కర్తుస్తాత్కా
లికీ శుద్ధిరశుద్ధఃపునరేవసః॥" ఇతిశఙ్ఖస్మరణాత్.

మూ — బాలమరణే దాహాదిపితుఃపిణ్డోదకదానం విధీయతే.

వ్యా — "॥ శ్లో ॥ నాత్రివర్షస్య కర్తవ్యాబాన్ధవైరుదకక్రియా।
జాతదన్తస్య వాకుర్యాన్నామ్నివాపి కృతేసతి॥" ఇతిమనూక్తవికల్పా
శ్రయణేన, బాలస్య "శిశురాదన్తజననాదాచూడాద్బాలకఃస్మృతః" ఇత్యు
క్తస్య, దాహేకృతే "అగ్నినాసంస్కృతస్యోక్తా పిణ్డదానోదకక్రియా"
ఇతివచనాద్దాహాది పిత్రోరుదకదానం కార్యమ్.

జ్ఞాతీనాంతుకృతచౌలే త్రివర్షేవామృతే తోయదానంభవతితదాహ —

మూ — జ్ఞాతీనాంతుచౌళాదిత్రివర్షాదివా పఞ్చసప్తతితర్పణంస్మర్యతే.

వ్యా — అత్రగౌతమః॥ వా॥ ఉదకదానం సపిణ్డైఃకృతచూడస్య ॥*॥
కృతచూడస్య-కృతచౌలస్య। వృద్ధకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ మృతందగ్ధ్వా
త్రిరాత్రేణత్రివర్షాదుదకంబలిమ్। పఞ్చమాద్యస్థిచయనం శ్రాద్ధంకుర్యా
చ్చతుర్దినే ॥ * ॥ చతుర్థదినఇత్యర్థః॥ శ్లో ॥ అబ్దాదేవాష్టమాదూర్ధ్వమే
కోద్దిష్టానిషోడశ ॥ * ॥ బోధాయనీయేచ ॥ శ్లో ॥ త్రివర్షాదుదకంపిణ్డం
శ్రాద్ధాన్తం పఞ్చమాత్పరమ్। అష్టమాత్సకలం గ్రాహ్యం సపిణ్డీకరణం
వినా॥*॥ సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాద్వత్సరాదర్వాక్ప్రాగణ్డమరణేస
తి। సపిణ్డీకరణం నస్యాదేకోద్దిష్టాదికారయేత్ ॥ ద్వాదశాద్వత్సరాదూ
ర్ధ్వం సపిణ్డీకరణంభవేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యాబాలకుమా
రేభ్యస్త్ర్యహంపిణ్డోదకక్రియా ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ శిశోస్త్రివత్సరాదూర్ధ్వము
దకంపఞ్చసప్తతిః। త్రిరాత్రాత్పిణ్డదశకం సర్వేషాంతర్పణంభవేత్ ॥*॥.

ఇదమాహ —

మూ — పఞ్చమాబ్దాది సఞ్చయనముపదిశ్యతేఽనుపనీతస్యతూష్ణీం
తత్కుర్యాదేవం షష్ఠాబ్దాది నవశ్రాద్ధాన్యేకోత్తర వృద్ధిశ్రా
ద్ధాన్యేకోద్దిష్టంచ తన్త్రితఃకుర్యాదుపనీతస్య విధివన్నవ మాబ్దా

దిపూర్వోక్తాని షోడశశ్రాద్ధానిచశిష్యన్తే త్రయోదశాబ్దాదిపూర్వోక్తాని సోదకుమ్భశ్రాద్ధాని సపిణ్డీకరణంచ.

వ్యా — స్పష్టార్థాన్యేతాని సూత్రాణి సాక్షివచనాని ప్రాగేవ ప్రదర్శితాని.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — సతివివాహేఽష్టమాబ్దాది సపిణ్డీకరణాన్తంసర్వం మన్త్రవత్కుర్యాత్.

అత్రస్మృత్యన్తరవచనముదాహరతి —

మూ — "॥ శ్లో ॥ సప్తమాద్వత్సరాదూర్ధ్వం గృహస్థానాంద్విజన్మనామ్। సపిణ్డీకరణంకార్యం నప్రాగితియమోదితమ్ ॥" ఇతివచనాత్.

వ్యా — యుక్తంచైతత్, వివాహేసతి "పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్" "పాణిగ్రహణాద్ధిసహత్వం కర్మసు" "కర్మస్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీతప్రత్యహంగృహీ" ఇత్యాదిశాస్త్రైః శ్రౌతస్మార్త గార్హ్యకర్మస్వధికారవిధానాత్.

స్త్రియాశ్చైవమితి ప్రాగేవప్రదర్శితార్థమాహ —

మూ — సర్వంచైవంస్త్రీణామ్.

వ్యా — స్త్రీణామూఢానాం దాహాదిసపిణ్డీకరణాన్తం ప్రేతకృత్యం సర్వమేవమన్త్రవత్కార్యమిత్యర్థః। అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఏతత్సపిణ్డీకరణమేకోద్దిష్టం స్త్రియాఅపి ॥ * ॥ ఇతి। ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ అత్రహ్యధికారశాస్త్రైర్భవతి, సానిష్ఠాస్మృతిశ్చ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ మాతుర్యదగ్రేజాయన్తే ద్వితీయంమౌఞ్జిబన్ధనాత్। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశస్తస్మాదేతేద్విజాఃస్మృతాః ॥ నిషేకాది శ్మశానాన్తాస్తేషాం వైమన్త్రతఃక్రియాః ॥ * ॥ ఇతి। "॥ శ్లో ॥ వైవాహికోవిధిఃస్త్రీణామౌపనాయనికఃస్మృతః ॥" ఇతిమనుః। తస్మాదుపనీతానామూఢానాంచ విధివదౌర్ధ్వదైహికం కార్యమిత్యర్థః.

"యన్నామ్నాతంస్వశాఖాయామ్" ఇతి స్వగృహ్యేనుక్తావిరుద్ధాంశానుష్ఠానస్య ప్రాగేవ ప్రతిపాదనాత్ స్మార్తకర్మసు సర్వశాఖాప్రత్యయ

న్యాయేన సర్వస్మృత్యుపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యత్ర కాత్యాయనవచనముదాహరతి —

మూ — "॥ శ్లో ॥ సర్వశ్రుత్యుపసంహారాచ్ఛ్రౌతేష్వుక్తో యథావిధిః । సర్వస్మృత్యుపసంహారాత్ స్మార్తేష్వుక్తస్తథావిధిః ॥" ఇతి కాత్యాయనః.

వ్యా — స్మార్తపదం గార్హ్యోపలక్షణమ్ । అతస్సాకాఙ్క్షాణామాకాఙ్క్షాపూరణస్యాన్యైః కర్తవ్యత్వాదనుక్తమప్యపేక్షితశాస్త్రాన్తరోక్తమనుష్ఠేయమేవ, నహి క్వచిదపి నిరపేక్షం కరణమస్తి, యథాహుః ॥ శ్లో ॥ నహి తత్కరణం లోకే వేదే వా కించిదీదృశమ్ । ఇతికర్తవ్యతాసాధ్యే యస్య నానుగ్రహార్థితా ॥ * ॥ ఇతి.

ఇతి పఞ్చమఃఖణ్డః.

ప్రేతశరీరోత్పత్తిప్రకారమాహ —

మూ — ఏవమన్వహం దత్తైః పిణ్డైః ప్రేతాకృతిః స్మర్యతే.

వ్యా — అత్ర ఋష్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహని యత్పిణ్డం తేన మూర్ధాభిజాయతే । చక్షుశ్శ్రోత్రే నాసికా చ ద్వితీయేఽహని జాయతే ॥ భుజౌ వక్షస్తథా గ్రీవా తృతీయేఽహని జాయతే । నాభిస్థానం గుదం లిఙ్గం చతుర్థేఽహని జాయతే ॥ ఊరూ చ పఞ్చమే జ్ఞేయౌ షష్ఠే మధ్యం ప్రజాయతే సప్తమే తు శిరాస్సర్వా జాయన్తే నాత్ర సంశయః ॥ అష్టమే తు కృతే పిణ్డే సర్వరోమాణ్యనన్తరమ్ । నవమే వీర్యసమ్పత్తిర్దశమే క్షుత్పరిక్షయః । దశమేన తు పిణ్డేన తృప్తిః ప్రేతస్య జాయతే । ఆశౌచాన్తే తతస్సమ్యక్పిణ్డదానం సమాప్యతే ॥ తత్ర శ్రాద్ధం ప్రదాతవ్యం సర్వవర్ణేష్వయం విధిః । ఏకోద్దిష్టాత్పైశాచత్వం పితృత్వం పిణ్డయోగతః ॥ * ॥

ఉదకదానానన్తరం ప్రభూతబలిం కేచిత్కుర్వన్తి తదయుక్తమిత్యాహ—

మూ — దశమేఽహ్ని మహతీ క్షుద్భవతి తన్నివృత్తిః ప్రభూతేన బలినా, దశమే పిణ్డే దత్తేఽనన్తరం ప్రేతోత్థాపనస్మరణాత్ తత్ర తత్ప్రస్థానాత్ప్రాగేవ కుణ్డసన్నిధౌ ప్రభూతబలిం దద్యాన్నాత్ర వా

రాదిదోషచిన్తా, బలేఃక్షున్నివృత్త్యర్థత్వాద్దశాహ ఏవ తత్సమ్భ
వాత్తత్పూర్వం బలిప్రదానస్య నిరర్థకత్వాత్పిణ్డోదకదానవదదో
షాత్ స్మృతిష్వనిషేధాచ్చ దశాహఏవ ప్రభూతబలిర్దేయః, ప్రే
తస్యక్షున్నివృత్త్యాకులత్వాభి వర్ధతే.

వ్యా — ఉక్తైర్హేతుభిర్దశాహోదకదానాత్ప్రాగేవ ప్రభూతబలిర్దేయః "దశమేక్షుత్పరిక్షయః" ఇతిదశాహ ఏవక్షుత్సమ్భవ స్మరణాత్। తతస్తత్పూర్వం తదభావేనబలిప్రదానం నిరర్థకమేవ। తతోఽత్రదశాహేప్రభూతబలిప్రదానే వారాదిదోషానచిన్త్యఏవ, "వైధేకర్మణిసమ్ప్రాప్తే కాలదోషంనచిన్తయేత్" ఇతిస్మృతేః। యథాశుక్రవారాశౌ పిణ్డోదకదానంక్రియతేతథా ప్రభూతబలిప్రదానే నదోషః, అతశ్శుక్రవారవర్జ్యత్వస్మరణం ప్రారమ్భ సఞ్చయశ్రాద్ధవిషయమ్, నహిస్మృతిష్వక్వచిదప్యుదకపిణ్డదాన ప్రభూతబలినిషేధోఽస్తి, అతఃప్రత్యక్షేశుక్రవారే సర్వేషాం దశాహేబలిర్దేయఏవ। అత్రవ్యాసః ॥ శ్లో ॥ తిలోదకేచపిణ్డేచ దత్తేచదశమేఽహని। అశ్మనోత్థాపనంకృత్వా తతఃప్రేతంవిసర్జయేత్ ॥ * ॥ అతఃపిణ్డదానాత్ప్రాగేవప్రభూతబలిర్దేయః। యుక్తంచైతత్ " ॥ శ్లో ॥ దశమేనతుపిణ్డేన తృప్తిఃప్రేతస్యజాయతే। " ఇతివచనాద్భుక్తభోజన వత్తృప్తస్యప్రేతస్య బలిప్రదానాయోగాత్ । సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ దశాహేఽశ్మానముత్థాప్య శాన్తిహోమంసమాచరేత్ । సర్వాఙ్గక్షౌరకస్స్నాత్రస్నానాన్తైవపనంభవేత్ ॥ * ॥ ఏవంపిణ్డదానానన్తరం ప్రేతాశ్మోత్థాపనశాన్తిహోమానుస్మరణేన మధ్యేఽనవకాశాత్ప్రాగేవ బలిదాన మితినిశ్చయః। అఖణ్డాదర్శే ॥ వా ॥ అత్రోదకపిణ్డబలిప్రదానాత్ప్రేతతృప్తిఃప్రేతతృష్ణాయాసన్తతివృద్ధిర్భవతి ॥ * ॥ ఇతి। ప్రత్యహంయత్పిణ్డోదకదానం దశాహేయచ్చప్రభూతబలిప్రదానం తాభ్యాంప్రేతస్య తృప్తిర్భవతీత్యర్థః.

ప్రయోగమాహ —

మూ — అథమధ్యాహ్నేస్నాత్వాఽఽర్ద్రవాసాస్సజలాల్వ్య పరిస్తీ
ర్యపరిషిచ్య సవ్యంజాన్వాచ్య మార్జయతాం మమప్రేతఇత్యపో
మార్జయిత్వాఽముష్మైప్రేతాయైతం బలిమేతం పిణ్డమేతాని నా
నావ్యఞ్జనాన్యేతాని పృథుకాపూపఫలానిచ దదామీతిదత్వాఽము

క్రమేణైతమే తాన్యుపతిష్ఠేత్యుపస్థాయ పూర్వవదపోమార్జయిత్వాఽఽఽతురవ్యఞ్జనం కృత్వా స్నాత్వోదక పిణ్డదానం సమాప్య శిలాముద్ధాప్యయవానోప్య మృద్భిరవటమాపూర్యాన్యచ్చైవం కృత్వాఽశ్మద్వయమప్సు ప్రక్షిప్య స్నాత్వా సర్వాఙ్గవపనం జ్ఞాతిభిస్సహ కర్తా కుర్యాత్తతశ్శాన్తికర్మ.

వ్యా — ఏతంపిణ్డబలిమేతాని నానావ్యఞ్జనాన్యేతాని పృథుకాపూపఫలాన్యుపతిష్ఠేత్యుపస్థాయ స్థిత్వేతి శేషః "॥ శ్లో ॥ లాజహోమేచసీమన్తే దేవతా వాహనేవరే। అక్షయేఽస్థ్యుపస్థానే పడేతే భృగుచోదితాః॥" ఇతిస్మృతేః, పిణ్డోపస్థానేతథాశిష్టాచారదర్శనాచ్చ। అన్యత్ - తీరకుణ్డడమ్। బోధాయనీయవృత్తౌ ॥ వా ॥ దశమ్యాంవికృతబలిం దత్వా పిణ్డాన్తె శిలాఙ్కాంస్యేనిధాయాప్సు విసర్జయేదతస్సంస్కర్తుర్వపనవిధిరతఊర్ధ్వం శాన్తిహోమకర్మప్రతిపద్యతే॥ *॥ ఇతి। దేవలః ॥ శ్లో ॥ దశమేఽహనిసమ్ప్రాప్తేస్నానంగ్రామాద్బహిర్భవేత్। తత్రత్యాజ్యానివాసాంసి కేశశ్మశ్రునఖానిచ ॥ * ॥ ఏవంపిణ్డోదకదానానన్తరం స్నానాన్తపవ సర్వాఙ్గవపనవిధానాత్ "స్నానాన్తైవపనంభవేత్" "ఏషప్రథమోఽలఙ్కారః" ఇతినియమాచ్చశాన్తిహోమాత్ప్రాగేవ వపనంకార్యమ్.

"నవమ్యాంవ్యుష్టాయామ్" ఇత్యాదినా శాన్తిహోమముక్త్వా "నాపితకర్మాణిచ కారయన్త ఏషప్రథమోఽలఙ్కారః" ఇతి సూత్రకారఃప్రాహ, తత్క్రమేణ కేచిన్మన్దధియశ్శాన్తిహోమానన్తరం వపన్తితన్నయుక్తమిత్యాహ —

మూ — వపనస్య శుద్ధ్యర్థత్వాచ్ఛుద్ధస్యైవ శాన్తికర్మణ్యధికారశ్శాన్తికర్మానన్తరం భోజనకటావ్రశయనోపదేశాచ్ఛుక్తస్య వపననిషేధాచ్చశాన్తికర్మణః ప్రాగేవ వపనంకార్యమ్.

వ్యా — "మృతావాఏషాత్వగమేధ్యాయత్కేశశ్మశ్రు మృతామేవత్వచమమేధ్యామపహత్య యజ్ఞియోభూత్వామేధముపైతి" "॥ శ్లో ॥ శుద్ధింకుర్యాత్తథావిద్వాన్ మలానాందేహజన్మనామ్। కృత్తకేశనఖశ్మశ్రుస్త్రిపక్షేషుగృహీభవేత్ ॥" ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం వపనస్య శుద్ధ్యర్థత్వావగమాత్, "శుచినాకర్మకర్తవ్యమ్" ఇతిశుద్ధైకకర్మాఙ్గత్వవిధానాచ్చానుప్త

కేశస్య శాన్తికర్మానధికారఇత్యర్థః । "అత్రోభయం ప్రహరతియేనజుహ్వా త్యజమేతదహఃపచన్తి యవోదనంచాజోసీత్యజస్య ప్రాశ్నన్తి యవోసీతి యవోదనస్యచాత్రాసందీ స్తల్పానధిరోహన్తి" ఇతి హోమానన్తరం భోజనఖట్వాశయనోపదేశాత్, "నస్నాతభుక్తోత్కటభూషితానామ్" ఇతిభుక్తస్య వపననిషేధాత్, "స్నానాన్తేవపనంభవేత్" ఇతితర్పణానన్తరంస్నానాన్తేవపనవిధానాచ్చ వపనంకృత్వైవ శాన్తికర్మకర్తవ్యమిత్యర్థః । స్వసూత్రకారస్యాప్యేవమేవభావః, అన్యథా హోమానన్తరమఞ్జనస్య ద్వితీయాలఙ్కారస్య పశ్చాద్భావిత్వమ్, "ఏవప్రథమోఽలఙ్కారః" ఇతివపనస్యప్రథమభావిత్వంచ నఘటతే.

నను "నవమ్యాంవ్యుష్టాయామ్" ఇతిసూత్రమ్, "నవమ్యాంప్రభాతాయామ్" ఇతిభాష్యమ్, అతఃప్రాతరేవశాన్తికర్మ కార్యమిత్యత్రాహ —

మూ — నప్రాతశ్శాన్తికర్మ వ్యుష్టిశబ్దస్య దివసపరత్వాత్, "అహర్వ్యుష్టిః" ఇతిశ్రుతేరనశ్రుత్వాదిశ్రుతేరఞ్జనాద్యలఙ్కారస్మృతేశ్చతత్పరమాతురవ్యఞ్జనాయోగాత్కర్మమధ్యేకర్మాన్తరానుష్ఠానాసమ్భవాచ్చ బౌధాయనాశ్వలాయనాదిషు తథాదర్శనాచ్చ.

వ్యా — ఏతైష్షడ్భిర్హేతుభిఃప్రాతశ్శాన్తి కర్మనకార్యమిత్యర్థః । ఏకైకోహేతుర్నప్రాతశ్శాన్తి కర్మేత్యస్యసాధకఇత్యభిప్రాయేణ హేతూనాంపృథఙ్నిర్దేశః । ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యమ్ । "రాత్రిర్వ్యుషాః, అహర్వ్యుష్టిః" ఇతిహిశ్రూయతే । అతోదశమదివస ఏవతస్యకార్యత్వం ప్రతీయతేనప్రాతః । వ్యుష్టిశబ్దంప్రయుఞ్జానస్యాప్యయమేవాభిసన్ధిరనుసన్ధేయః । అన్యథా, "అనశ్రవోఽనమీవాః" ఇత్యనశ్రుత్వశ్రుతివిరోధస్స్యాత్ "ఆతురవ్యఞ్జనానికుర్వీరన్" ఇతిప్రభూతబల్యనన్తరం క్రియమాణాతురవ్యఞ్జనవిధివైయర్థ్యంస్యాత్ । క్రియతేహితదాతురవ్యఞ్జనంసర్వైః । కించ "త్రైకకుదేనాఞ్జనేనాఞ్జతే వేతసమాలినః" ఇతి నేత్రాఞ్జనాద్యలఙ్కారఃస్మర్యతే, తచ్చాతురవ్యఞ్జనే విరుధ్యతే । కించ "అసమాప్తేవ్రతేతస్మిన్నైవకుర్యాద్వ్రతాన్తరమ్" ఇతివత్ప్రారబ్ధకర్మమధ్యేశాన్తికర్మకరణంచాత్యన్తవిరుద్ధమ్ । కించ గృహ్యాన్తరే పిణ్డోదకదానసమాప్త్యనన్తరమేవ శాన్తికర్మవిధిర్దృశ్యతే "దశమేఽహాని కేశశ్మశ్రులోమనఖాని వాప

యిత్వా గ్రామస్య శానయోర్మధ్యే మహాపథే వృక్షమూలే వా ” ఇతిశ్మశా రానన్తరమేవశాస్త్రీ చోక్తా మోవిధావుక్తః । తథేతి బోధాయనాశ్వలాయ నయోశ్చ ఉదాహృత విధిగ్రన్థప్రకారఏవ దృశ్యతఇత్యర్థః । అతఃప్రాప్త స్తద్విధానం శాస్త్రవిప్రతిషిద్ధమితి సిద్ధమ్.

అత్ర కేచిన్మహాత్మా జ్ఞాతీనాం నిషిద్ధమాసాదౌ మృతిజన్మనోర్వపనం న కార్యమిత్యాహుస్తాన్ప్రత్యాహ —

మూ — మృతిజన్మనోర్దశాహే జ్ఞాతీనాం పితుశ్చవపనే తత్కాలేనా సత్యే తిథివారాది నక్షత్ర చిన్త్యం బహుస్మృతి విహితత్వాదవి గీతశిష్టాచారాదకరణే పితౄణాం స్వస్యచ దోషస్మరణాచ్చ.

వ్యా — అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ దశమేఽహని సంప్రాప్తే స్నానం గ్రామాద్బహిర్భవేత్ । తత్రత్యాజ్యాని వాసాంసి కేశశ్మశ్రు నఖానిచ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ నాపితకర్మాణి చ కారయన్త ఏపప్రథమోఽలఙ్కారః ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ జననే మరణేచైవ వపనం దశమేఽహని । అతస్మాన్నాధికారీస్యాదాశౌచం సర్వదాభవేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ వివాహే పఞ్చమాహేచ దశాహే మృతసూతకే । సద్యఃక్షౌరం ప్రకుర్వీత తనురం గోపజీవినామ్ ॥ * ॥ సజ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ దశాహే వపనం కుర్యాచ్ఛుద్ధ్యర్థం మృతసూతకే । మాసర్క్షతిథివారాణాం దోషోనాస్తీతి శాకలః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ మృతాహే కేశవపనం దశాహే శేషవాపనమ్ । అశోభనమనాయుష్యం మృతాహేఽశేషవాపనమ్ ॥ * ॥ అశేషవాపనమితి పదచ్ఛేదః । “ అనుభావినాంచ పరివాపనమ్ ” ఇతివపనం మృతినిమిత్తమ్, జ్ఞాతీనామ్ - అవరవయసామ్, తేషామేవదశాహే వపనం శుద్ధ్యర్థమ్ । వైయాఘ్రపాదః ॥ శ్లో ॥ వపనంయో నకురుతే సూతకే దశమేఽహని । మృతౌవా పితరస్తస్య మజ్జన్తి నరకే శుచా ॥ శావేచ సూతకేచైవ దశాహే వపనం స్మృతమ్ । తిథివారర్క్షదోషాణామనపేక్షేతి గౌతమః ॥ ఏతత్సర్వంతత్కాలవిషయం దశాహగ్రహణాత్ । దశాహాతిక్రమేతు “ ఏతస్మిన్కాలేఽస్యామాత్యాఃకేశశ్మశ్రూణి వాపయన్తే యేసన్నిధానే భవన్తి వికల్పఇతరేషు వాపయేరన్నివర్తేరన్ ” ॥ * ॥ శ్లో ॥ సన్నిధానే సపిణ్డానాం వపనం వా శ్రుతవతాతు వక్తవ్యమేవ

నంస్యాత్క్షురోర్మృతౌ । మహాగురూణాం సర్వత్ర దాహకస్యాగురోరపి ॥*॥ ఇతిబోధాయనాది వచనానుసారేణ మాసర్క్ష తిథివారాది దోషసమ్భవే నివర్తేరన్నిత్యుక్తం గ్రాహ్యమ్, మాసాది దోషాభావేతు వాపయేరన్నత్ర తవతాతు వక్తవ్యమెవేత్యుక్తం కార్యమ్ । తదా "॥ శ్లో ॥ అతిక్రాన్తేదశాహేతు విషమాహః ప్రశస్యతే । " ఇత్యుక్త దినఇతివివేకః । అత్ర గురుశబ్దేనపితృవ్యాగ్రజ మాతులాదురుచ్యన్తే । మహాగురుః - పితాఽఽచార్యశ్చ ॥ యత్తువిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహనికర్తవ్యం క్షురకర్మప్రయత్నతః । తృతీయేపఞ్చమేవాపి సప్తమేవాఽఽప్రదానతః ॥ * ॥ ఆప్రదానతః - ఆశ్రాద్ధాత్, ఏకాదశాహాత్ప్రాగిత్యర్థః ॥ యచ్చాఖణ్డార్ణే ॥ శ్లో ॥ అనుప్తకేశోయః పూర్వం సద్వితీయతృతీయయోః । పఞ్చమేసప్తమేవాహ్నిదశాహేవాపివాపయేత్ ॥ * ॥ తద్ద్వయమీదృశమన్యద్వచనం చాసన్నిహితవిషయమ్, ప్రథమాహస్య శుక్రవారత్వే పుత్రవ్యతిరిక్తవిషయం వా । తదుక్తమ్ " శౌక్రేథవారేయదివా " ఇతి । ఇదఞ్చప్రాగేవోదాహృతమ్ । అత్రపక్షేసన్నిధానే దశాహేచ వపనం కార్యమ్ " దశాహేవపనంకుర్యాచ్ఛుద్ధ్యర్థం మృతసూతకే " " వపనంయోనకురుతే " ఇత్యాదిస్మృతేః ॥ విధిరత్నే ॥ శ్లో ॥ దీక్షాకాలేభిషేకే వ్రతనియమవిధౌ సూతకే ప్రేతకార్యేదేవార్చారమ్భకాలే నరపతివచనాద్బ్రాహ్మణానుజ్ఞయాచ । బన్ధాన్ముక్తేవివాహే తనుసఖవపనేసర్వకాలం ప్రశస్తంశౌక్రేయత్వేత్రితకృత్యంనవరమతిభయం కేశవత్ శ్మశ్రుకార్యమ్ ॥*॥ శ్రీపతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఆజ్ఞయానరపతేర్ద్విజన్మనాం దారకర్మమృతసూతకేషుచ । బన్ధమోక్షమఖదీక్షణేష్వపి క్షౌరమిష్టమఖిలేషు చోడుషు ॥ * ॥ ॥ వసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ వైధేకర్మణిసమ్ప్రాప్తే కాలదోషం నచిన్తయేత్ । సద్యఃక్షౌరంప్రకుర్వీతమాతాపిత్రోర్మృతౌతథా ॥ జాతేసోమేతథాతీర్థే వ్రతేచాన్ద్రాయణేషుచ । యస్యకేశాశ్శిరోజాతా దశమేహన్యవాపితాః । అశౌచంతస్యకేశేషు లీయతేనాత్రసంశయః ॥ * ॥ ఇత్యాదీనిపరశ్శతవచనాని సన్తితానివిస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే.

అత్రాతిప్రసఙ్గంనిరస్యతి —

మూ — ప్రథమేఽహనికర్తవ్యం వపనంమృతబన్ధుభిః । దశమేఽహని

కర్తవ్యం సూతకేచతథాపితుః ॥ " ఇతిసూతకేపితృమాత్రస్యవ
పనవిధానాన్నాన్యేషాం వపనమ్.

వ్యా — అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ దమ్పతీశిశునాసార్ధం సూతకేదశమేఽహని । క్షౌరంకుర్యుస్తతఃపూతాస్స్నానదానాదికర్మసు ॥ * ॥ తత్ లోకే సమాచారాభావాదసమ్భవాచ్చ నమాతుర్వపనం నాపి శిశోః కింతు పితురేవవపనం కైముత్యనీత్యా ప్రతిపాదయతి.

అత్రనియమమాహ —

మూ — ఏవందశాహ ఏవ వపన విధానాత్ " ధారయేదా దశాహాన్తమతఊర్ధ్వం నధారయేత్ " ఇతి నియమాచ్చ సూతకేదశాహాత్ప్రాగ్భిన్నకార్యమత ఊర్ధ్వంచ నధార్యమ్.

వ్యా — " దశాహేవపనంకుర్యాత్ " ఇతిదశమేఽహ్న్యేవ వపనవిధానాత్తత్ప్రాక్కరణే కర్మాధికారీనభవతి, " ఆతస్స్నానాధికారీస్యాత్ " " ఆశౌచం తస్యకేశేషు " " మజ్జన్తినరకేఽశుచౌ " ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః । సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ అశుచిత్వాన్నపూర్వేద్యుర్నాపరేద్యుః కదాచన । దశమేఽహనివైక్షౌరం కుర్యాదేవావిచారయన్ ॥ * ॥ ఏవంమాసతిథివారాద్యవిచారేణ దశాహ ఏవ వపనవిధానాజ్జ్ఞాతీనాం మరణే పితుశ్చప్రసవేదశాహ ఏవ వపనం కార్యమితిసిద్ధమ్ । తతశ్చ కేచిత్ స్మృత్యనభిజ్ఞాః స్త్రీప్రసవే మాసాదికంవిచారణీయమితి వదన్తి తదనాదరణీయం బహుస్మృతివిరుద్ధత్వాత్ స్మృతిషు తథాఽదర్శనాచ్చ । నహి క్వచిత్ స్మృతిషు స్త్రీజననే పుంజనన ఇతి విశేషోదృశ్యతే సామాన్యేన జననమాత్రావలమ్బనేన హి దశాహేవపనం విధీయతే, ఏవం శిష్టా ఆచరన్తి.

పత్నీబహుత్వే కస్యాశ్చిత్ప్రసవే కస్యాశ్చిద్గర్భేచ కిమర్థశిరోవపనంకార్యమితికాతరికావదన్తి తాన్ప్రత్యాహ —

మూ — గర్భిణ్యోఃపత్న్యోర్యయోర్ద్యేకా ప్రాసవిష్ట భర్తాక్షౌరం న కుర్యాజ్జాతకాదికుర్యాత్.

వ్యా — ప్రాసవిష్ట - ప్రసూతా " ॥ శ్లో ॥ భార్యేయస్యతుగర్భిణ్యావేకభార్యాప్రసూతికా । వపనంనైవకుర్వీత జాతకర్మాదికారయేత్ ॥ " ఇతివచనాన్నాత్ర చోద్యావకాశః.

ప్రయోగమాహ —

మూ — అథ గ్రామశ్మశానయోర్మధ్యే వృక్షమూలే వా యజ్ఞోపవీతీ సఙ్కల్ప్య లౌకికమగ్నిముపసమాధాయ ప్రాగుదగగ్రైర్దర్భైః పరిస్తీర్యాపరేణాగ్నిం లోహితంచర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవము త్తరలోమాస్తీర్య తస్మిన్వేతసమూలినోర్జ్ఞాతీనుక్తక్రమేణాధ్వర్యుః "ఆరోహతాయుః" ఇత్యారోప్య "యథాహాన్యనుపూర్వమ్" ఇతియథాజ్యేష్ఠంస్త్రీరగ్రే యథావృద్ధంజ్ఞాతీన్పరికల్ప్యప్రతిలోమకృతౌ వారుణౌ స్రుక్ స్రువౌ ప్రతితప్య సంమృజ్య ప్రాత్యు నిధాయాగ్నిం తూష్ణీం సమన్తం ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య స్రువేణా జ్యం స్రుచి చతుర్గృహీత్వా "నహితేఅగ్నే" ఇతిహుత్వా పూర్వవద్గృహీత్వా "అపనశ్శోశుచదఘమగ్నే శుశుధ్యారయిమ్। అపనశ్శోశుచదఘం మృత్యవేస్వాహా" ఇతిహుత్వా అథ సకృత్సకృద్గృహీత్వా "అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇత్యనువాకేన ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం వాక్యాభ్యాం దశాహుతీస్స్రువేణ జుహుయాత్స్త్రీ॰ హుతశేషం కస్మింశ్చిత్పాత్రే నినయేత్స్రుక్స్రువౌ ప్రహృత్య పూర్వవత్పరిషిచ్య ఉత్తరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖావస్థితం లోహితమనడ్వాహమ్ "అనడ్వాహమన్వారభామహే" ఇతికనిష్ఠప్రథమాజ్ఞాతయోఽన్వారభ్యానడుహాసహ "ఇమేజీవాః" ఇతి ప్రాచీం దిశం గచ్ఛేయుఃపశ్చాద్గచ్ఛన్నధ్వర్యుర్వేతసశాఖామవకాశ్చ సహగృహీత్వాఽనడుత్పదాని "మృత్యోఃపదమ్" ఇతి విలోపయన్గత్వా జ్ఞాతీన్ప్రస్థాప్య జీవతాం మృతానామన్తరం భవేదితి మనసా ధ్యాత్వా జ్ఞాతిభ్యో దక్షిణతః "ఇమం జీవేభ్యః" ఇత్యశ్మానం స్థాపయిత్వాఽధ్వర్యుః స్త్రీణామఞ్జలిషు హుతశేషంపాత్రస్థితమాజ్యమ్ "ఇమానారీః" ఇతినినయేత్, అత్ర ప్రతిస్త్రీమన్త్రావృత్తిస్సంస్కారత్వాత్, సకృదేవేతికేచిత్, బహువచనాన్తత్వాదితి భాష్యమ్, స్త్రియస్తైర్ముఖాన్యవమృజ్య "యదాఞ్జనమ్" ఇత్యఞ్జనేనాక్షిణ్యఞ్జీరన్, "అథాధ్వర్యుః

"యథాత్వమ్" ఇతిపృథివ్యామోషధిస్తమ్బం ప్రతిష్ఠాప్యాలఙ్కృత్య దీపహస్తాః స్త్రీరగ్రతః ప్రస్థాప్య గృహాన్ప్రత్యేత్యాగారస్యోత్తరపూర్వదేశే సఙ్కల్ప్యగృహ్యపసమాధానాది ప్రతిపద్య పరిస్తీర్యానులోమకృతౌ వారణౌ స్రుక్స్రువౌ ప్రతితప్య సంమృజ్య ప్రోక్ష్య నిధాయ పూర్వవత్పరిషిచ్య స్రువేణ చతుర్ధాత్తజ్యం స్రుచి గృహీత్వా "ఆనన్దాయ" ఇతి హుత్వా పునశ్చైవం గృహీత్వా "నవైతత్ర" ఇతిహుత్వా ప్రాయశ్చిత్తం చ స్రుక్స్రువౌ ప్రహృత్య పూర్వవత్పరిషిచ్య పుణ్యాహం వాచయేదపి వా శాన్తికర్మణోఽన్తే తత్రైవేతే ఆహుతీర్జుహుయాద్బోధాయనాదౌ తథాదర్శనాత్ .

వ్యా — అథ - వపనానన్తరమేవ, శాన్తికస్యావసర ఇత్యర్థః । ఆనడుహాలాభే "విశిష్టాభావే సామాన్యం ప్రతినిధిస్తద్ధర్మా వా స్యాత్" ఇతివచనాత్తదాకారం మృగచర్మ గ్రాహ్యమ్ । సకృత్సకృత్ - నద్విస్త్రిర్వా । పశాహుతీనాం ప్రత్యేకం సకృదవదానమితి వీప్సార్థః । ఇతి భాష్యమితీదం వాక్యం పూర్వత్రోత్తరత్ర చ కాకాక్షివత్సమ్బధ్యతే । అథేత్యాది సూత్రోక్తం సర్వం భాష్యార్థనిబన్ధనమిత్యర్థః । ఉక్తక్రమేణ - కనిష్ఠప్రథమమితరే యథావృద్ధం కర్తాపశ్చాదిత్యుక్తప్రకారేణ, "యథాజ్యేష్ఠం స్త్రీః" ఇతిపురుషవత్ స్త్రీణామపి న్యాయతౌల్యాత్, "యథాహాన్యనుపూర్వమ్" ఇతిమన్త్రలిఙ్గాద్బోధాయనే తథాదర్శనాచ్చ యథాజ్యేష్ఠకల్పనేత్యర్థః । "ఇమా నారీరవిధవాస్సుపత్నీః" ఇతిబహువచనాన్తత్వేన మన్త్రన్తే స్త్రీణామఞ్జలిష్వాజ్యం నినయేదితి కేషాం చిన్మతః, భాష్యకారమతం తు సంస్కారార్థతయా హుతశేషాజ్యావనయనే ప్రత్యేకం మన్త్రావృత్తిః కర్తవ్యేతి । తదా "వాయవస్థ - అదితిః పాశాన్ - బ్రాహ్మణానాంత్వా" ఇత్యాదిష్వివ బహువచనం ద్రష్టవ్యమ్ । బోధాయన ఇతి, "నహి తే అగ్నే" ఇత్యారభ్య "ఆనన్దాయ ప్రమోదాయ" "నవైతత్ర ప్రమీయతే" ఇతిమన్త్రద్వయ హోమాన్తమేకం కర్మాచరన్తి, తదవలమ్బనేనాపస్తమ్బినోపిశాన్తికర్మాన్తే తత్రైవానన్దాది హోమం జుహ్వతి నగృహే పృథక్కర్మత్వదోషేతనాయానన్దాది హోమం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య చరన్తి, అతశ్శా

న్తికర్మసమాప్య సఙ్కల్పవ్రతాభ్యాం మన్త్రాభ్యాం హోమాః కర్తవ్యాః ।
అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ నవమ్యాంవ్యుష్టాయాం యజ్ఞోపవీత్యన్తరాగ్రా
మంశ్మశానంచాగ్నిముపసమాధాయ సమ్పరిస్తీర్యాపరేణాగ్నిం లోహితం
చర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమా స్తీర్య తద్వేతసనాలినో జ్ఞా
తీనారోపయతి "ఆరోహతాయుః" ఇతి, అథైనాననుపూర్వ్యాకల్పయతి
"యథాహాని" ఇతి, ప్రతిలోమకృతయా వారణ్యాస్రుచాద్వేచతుర్గృహీ
తేజుహోతి "నహితేఅగ్నేతనువై" ఇతి, దశస్రుచాహుతీః "అపన
శ్శోశుచదఘమ్" ఇతి హుత్వాపాత్ర్యాం సమ్పాతమవనయత్యత్రో
భయం ప్రహరతియేనజుహోత్యుత్తరేణాగ్నింలోహితోఽనడ్వాన్ప్రా
ఙ్ముఖోఽవస్థితోభవతి తంజ్ఞాతయోఽన్వారభన్తే "అనడ్వాహమన్వారభా
మహే" ఇతి, ప్రాఞ్చోగచ్ఛన్తి "ఇమేజీవాః" ఇతి, జఘన్యోవేతసశా
ఖయాఽవకాభిశ్చ పదానిసంలోపయన్నేతి "మృత్యోఃపదమ్" ఇతి, అథై
భ్యోఽధ్వర్యుర్దక్షిణతోఽశ్మానం పరిధిందధాతి "ఇమంజీవేభ్యఃపరిధిందధా
మి" ఇతి, స్త్రీణామఞ్జలిషుసమ్పాతానవనయతి "ఇమానారీః" ఇతి, త్రై
కకుభానివిమృజన్తే, "యదాఞ్జనంత్రైకకుదమ్" ఇతిత్రైకకుదేనాఞ్జనేనా
ఞ్జతేయదిత్రైకకుదం నాధిగచ్ఛేయురేనైకేనచాఞ్జనేనాఞ్జీరన్, పృథివ్యా
మోషధిస్తమ్బం ప్రతిష్ఠాపయతి "యథాత్వముద్భినత్స్యోషధే" ఇతి, ప్ర
త్యేత్యగృహానుత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యాగ్నిముపసమాధాయ సమ్పరిస్తీ
ర్యానులోమకృతయా వారణ్యా స్రుచాద్వేచతుర్గృహీతే జుహో
తి "ఆనందాయ - నవైతత్ర" ఇతి ద్వాభ్యామత్రోభయం ప్రహరతియే
నజుహోతి ॥ * ॥ ఇతి । నవమ్యాం వ్యుష్టాయామ్ - దశమేఽహనీత్య
ర్థః, "అహర్వ్యుష్టిః" ఇతిశ్రుతేః । ఉత్తరలోమ - ఊర్ధ్వలోమకమ్,
వేతసః - (నీర్వంజి) పాత్ర్యమ్ - పాత్రే, సమ్పాతః - హుతశేషాజ్య
స్రావః, జఘన్యః - పశ్చాత్తనఃకర్తా, అవకా - శైవాలవిశేషః, అఞ్జనమ్ -
కజ్జలమ్, వారణీ - వారణవృక్షమయీ, వాశబ్దాత్పలాశపత్రంతదభావే .

"॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహ్ని తృతీయేచ సప్తమే నవమేతథా । జ్ఞాతిభిస్స
హభోక్తవ్య మేతత్ప్రేతేషు దుర్లభమ్ ॥" ఇతిమరీచిస్మరణాత్ప్రథమా
హాదిష్వివ దశాహేచ జ్ఞాతిభిస్సహ భోక్తవ్యమితి సూత్రకారో నియమ
మాహతమాహ —

మూ — ఏతస్మిన్నహని యవోఽసీతి యవోదనం సర్వైర్జ్ఞాతయస్సహ భుఞ్జీరన్.

వ్యా — యవసాదృశ్యాత్తత్స్థానే వ్రీహిర్గ్రాహ్యః, సోమాభావే పూతీకవత్ । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ అజమేతదహఃపచన్తి యవోదనం చాజోఽసీత్యజస్య ప్రాశ్నన్తి యవోఽసీతి యవోదనస్య ॥ * ॥ ఇతి । అజభక్షణం యుగాన్తరవిషయమ్ "॥శ్లో॥ వరాతిథి పితృభ్యశ్చ పశూపాకరణక్రియా ।" ఇతికలౌ నిషేధాత్ । అతఏవ శిష్టావర్జయన్తి, హింసామన్తరేణ మాంసానుపలబ్ధేః । "అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత" ఇతివిశేషవిధానాన్నతత్రచోద్యావకాశః.

మూ — అథఖట్వాశయనాన్యధిరోహేయుః.

వ్యా — ఇతఃప్రాక్ "స్వపేయుస్తేపృథక్ క్షితౌ" ఇత్యధశ్శయనవిధానాత్తన్నివర్త్యతే । అత్రసూత్రమ్ ॥ వా ॥ అత్రాసన్దీస్తల్పానధిరోహన్తి ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర - యవోదనప్రాశనేకృతేసతి, ఆసన్దీ - కశిపుః.

"యత్స్త్రియఆహుస్తత్కుర్వన్తి" ఇతిసూత్రార్థమాహ —

మూ — అత్రప్రథమాహాదిష్విహేదానీమిదంకార్యం గృహశౌచం బన్ధుజ్ఞాపనంపుత్రాద్యానయనం జ్ఞాతిభిస్తణ్డులాన్నాది ప్రదానంప్రేతపత్న్యాస్తద్బన్ధుభిర్వస్త్రాది ప్రదానమిత్యాదియచ్చ కిఞ్చిత్ స్త్రియఆహుస్తచ్చ సర్వంకుర్యుః.

వ్యా — "యచ్చాత్రస్త్రియఆహుస్తత్సర్వంకుర్వన్తి" ఇతిబోధాయనేనబహుధోక్తమ్, తథాఽత్రతత్తత్కర్తవ్య భేదనిబన్ధనావసరభేదపరతయాపునరిహేదానీముక్తైరపౌనరుక్త్యమ్ । తద్యథా — మృతదినేపుత్రప్రేషణముఖేనబన్ధుజ్ఞాపనమ్, సఞ్చయే పఞ్చభక్ష్యదానమ్, దశాహేప్రభూతబల్యపూపాదిప్రదానమ్, రాత్రౌధానాపూపాదిప్రదానమ్, అపరరాత్రేమృతభర్తృకాయైవస్త్రదానమ్, ఏకోద్దిష్టభోక్త్రేమృతవస్త్రాఙ్గుళీయకజలపాత్రభుక్తిపాత్రాది దానమిత్యాది.

ఏవంస్త్రీభిరుక్తమపి కర్తవ్యమిత్యత్రప్రమాణమాహ —

మూ — "॥శ్లో॥ యద్యపిస్యాత్త్రిలోకజ్ఞస్త్రైలోక్యాకర్షణక్షమః ।

తథాపిలౌకికాచారం మనసాపినలఙ్ఘయేత్ ॥ " ఇతి కాత్యాయనః .

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః .

షష్ఠఃఖణ్డః

ఇతి శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతిషు పితృమేధ
ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే ద్వితీయఃపటలః

మాసికకాలనైయత్యమాహ —

మూ — మాసాదౌ మాసికం కార్యమ్ .

వ్యా — శ్రాద్ధాన్తరవన్మాసాదౌ మాసమధ్యే మాసాన్తేవా నకార్యం కింతు మాసాదావేవ .

అత్రాతిప్రసఙ్గం పరిహరతి —

మూ — అత్ర మృతాహో మాసాదిః .

వ్యా — అత్ర - మాసికే, మృతదినమేవ మాసాదిర్న సఙ్క్రాన్తిర్నాపిశుక్లప్రతిపత్ .

ఫలితమాహ —

మూ — మృతాహోమ్మృతాహాన్తోమాసః .

వ్యా — యథాసఙ్క్రాన్తిదినమారభ్య రవేరాశ్యన్తరగమనాన్తపకో మాసః, యథావాశుక్లపక్షప్రతిపదాది దర్శాన్తోమాసస్తథామృతాహమారభ్యాగామి మృతాహాన్తోమాసఇత్యర్థః । అతోద్వితీయాబ్దికాన్మృతాహాత్పూర్వాహోవత్సరాన్తః । తతశ్చ మేషేమృతస్య పరమేషమృతాహోద్వాదశమాసఇతి“ ప్రత్యబ్దంద్వాదశేమాసి ” ఇతివచనమవిరుద్ధమ్.

మూ — మాసిమాసిమృతాహే మాసికాని వత్సరాన్తంకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ మృతేఽహనితుకర్తవ్యం ప్రతిమాసంచవత్సరమ్ । ప్రతిసంవత్సరంచైవ మాద్యమేకాదశేఽహని ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాహేత్రిపక్షేచ షణ్మాసేమాసికాబ్దికే । శ్రాద్ధానిషోడశైతాని సంస్మృతానిమనీషిభిః ॥ * ॥ ద్వాదశాహఇత్యూనమాసికముచ్యతే, తస్యతత్పక్షేవిహితత్వాత్ । షాణ్మాసికాబ్దికశబ్దావూనషాణ్మాసికో

నాబ్దికపరౌ, మాసికమ్ - మృతాహేవిహితం ద్వాదశమాసిక శ్రాద్ధమ్। నన్వత్రవ్యాసాదివచనే మాసమాత్రం ప్రతీయతే, కుతోమృతాహాది ర్మృతాహోన్త్యమాసఇతిచేన్నైవమ్, " ॥ శ్లో ॥ మరణాద్ద్వాదశేఽహ్ని స్యాన్మాసూ్యనేతూనమాసికమ్। " ఇతిగోభిలవచనాత్, అన్యథా " ॥ శ్లో ॥ ఊనషాణ్మాసికం షష్ఠేమాసార్ధేహ్యూనమాసికమ్। త్రైపక్షికంత్రిపక్షేస్యాదూనాబ్దం ద్వాదశేతథా ॥ " ఇత్యుక్తోనమాసికాదీనామపేక్షితత్వాత్తసరచాన్త్రిమాసాదిదినస్యావధిత్వం ప్రసజ్యేత, తతశ్చమాసాన్తమృతస్యాద్యైకోద్దిష్టోనమాసికాదిలోపస్స్యాదేకాదశాహాదికాలస్యాతీతత్వాత్, అతోమృతాహాద్యపేక్షయైవాద్యైకోద్దిష్టశ్రాద్ధోనమాసికం కార్యమ్। తథా త్రైపక్షికద్వితీయమాసికతృతీయమాసికాదీనీతి నిరవద్యోఽయంనిర్ణయః.

అస్య క్వచిదపవాదమాహ —

మూ — సాగ్నేస్సంస్కారాహే ద్వితీయమాసికం దశాన్యమాసికాని మృతాహే.

వ్యా — అత్రజాతూకర్ణిః ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం త్రిపక్షాద్యచ్ఛ్రాద్ధం మృతేఽహన్యేవతద్భవేత్। అధస్తు కారయేద్దాహాదాహితాగ్నేర్ద్విజన్మనః ॥ * ॥ త్రిపక్షాదర్వాగ్యచ్ఛ్రాద్ధం ద్వితీయమాసికం తద్దాహోపలక్షితే సంస్కారవాసరేకుర్యాదిత్యర్థః.

మూ — త్రైపక్షికం త్రిపక్షేవిషమాహే.

వ్యా — గాలవః ॥ శ్లో ॥ త్రైపక్షికం త్రిపక్షేస్యాన్మృతాహేష్వితరాణితు ॥ * ॥ కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ఊనాన్యూనేషు మాసేషు విషమాహేషు తానివా। త్రైపక్షికం త్రిపక్షేస్యాద్విషమేషు దినేషు తత్ ॥ * ॥ అత్రయద్యపి ద్వితీయమాసికాది పఞ్చదశాహాత్మకః కాలఉక్త స్తథాపి తృతీయాహాద్యయుగ్మదినే ప్రవృత్తే త్రైపక్షికం కార్యమిత్యర్థః। భవిష్యత్పురాణేచ ॥ శ్లో ॥ షష్ఠే షాణ్మాసికం కుర్యాద్ద్వాదశే మాసిచాబ్దికమ్। త్రైపక్షికం భవేద్వృత్తే త్రిపక్షే విషమేదినే ॥ * ॥ వృత్తే - ప్రవృత్తే, ప్రథమపక్షద్వాదశ మాసేషు ద్విత్రిదినైరూనేషూనమాసికాని కుర్యాత్, త్రిభాగశేషేష్విత్యేకే, ద్వాదశాహేఽర్ధమాసేవోనమాసికమిత్యపరే। కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ఊనాన్యూనేషుమాసేషు ॥ * ॥

ఇతి । శ్లోకగౌతమః ॥ శ్లో ॥ ఏకద్విత్రిదినైరూనే త్రిభాగేనోనపవవా ।
శ్రాద్ధాన్యూనాబ్దికాదీని కుర్యాదిత్యాహగౌతమః ॥ * ॥ గాలవః ॥ శ్లో ॥
త్రిభిర్వాదివసైరూనే హ్యేకేన ద్వితయేనవా । ఆద్యాదిషుచ మాసేషుకు
ర్యాదూనాని వైద్విజః ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాహేత్రిపక్షే
వా ॥ * ॥ ఇతి । విశ్వాదర్శే ॥ శ్లో ॥ మాసేషూక్తం యదేకాదశసుమృ
తదినేష్వాద్యమేకాదశాహే హ్యూనార్థే యత్తదథ‌ం యదపి తదప
రం ద్వాదశాహే త్రిపక్షే ॥ * ॥ కాలాదర్శే మాసికనిర్ణయః ।
॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని మాస్యూనేప్యాద్యేషష్ఠేతథాఽన్తిమే । ప్రతిమా
సంమృతేఽహ్న్యబ్దంస్యుస్త్రిపక్షేచషోడశ ॥ * ॥ ఏకాదశేఽహ్ని - మ
రణాదేకాదశేఽహ్ని, అబ్దశబ్దసమభివ్యాహారాదన్తిమశబ్దేన సంవత్సరా
న్తిమోమాసఉచ్యతే, ఆద్యేమాస్యూనే షష్ఠేమాస్యూనేసంవత్సరాన్తిమే
మాసిద్వాదశేమాస్యూనే, అబ్దమితి కాలాధ్వనోరితిద్వితీయా, సంవత్సర
పూర్తిపర్యన్తమ్ । ప్రతిమాసమ్ - మాసేమాసే, మృతేఽహని - మరణదినే,
త్రిపక్షేచ - మరణాత్త్రిపక్షేచ, షోడశమాసికాఖ్యాని శ్రాద్ధానిస్యుః, ఏ
తేషుషోడశసు కాలేషు షోడశమాసికాని కార్యాణీత్యర్థః । తదాహయాజ్ఞ
వల్క్యః ॥ శ్లో ॥ మృతేఽహనితుకర్తవ్యం ప్రతిమాసంతువత్సరమ్ । ప్ర
తిసంవత్సరంచైవమాద్యమేకాదశేఽహని ॥ * ॥ గాలవశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఊనషా
ణ్మాసికంషష్ఠే మాసార్ధేహ్యూనమాసికమ్ । త్రైపక్షికంత్రిపక్షేస్యాదూ
నాబ్దంద్వాదశేతథా ॥ * ॥ ఇతి । ఏతాన్యేవషోడశమాసికాని శ్రాద్ధాని,
తదాహజాతుకర్ణిః ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశప్రతిమాస్యాని హ్యాద్యషాణ్మాసికే
తథా । త్రైపక్షికాబ్దికేచేతి శ్రాద్ధాన్యేతాని షోడశ ॥ * ॥ ఇతి । ఆద్య
షాణ్మాసికాబ్దికశబ్దాఊనమాసికోనషాణ్మాసికోనాబ్దికపరాః, ఏకాదశేఽ
హ్ని ఆద్యేనసహ ద్వాదశప్రతిమాస్యాని । వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ ద్వాద
శాహే త్రిపక్షేచ ॥ * ॥ ఇతి । అతోమాసిక ఇత్యయంశబ్దస్సామాన్యత
ద్ధితాన్తః, తత్రభవఇత్యర్థే సామాన్యేనాణాదయఃప్రత్యయావిహితాః,
తేనఠక్ప్రత్యయస్యైకాదేశే మాసికశబ్దనిష్పత్తిః । నను ప్రథమేబ్దే ద్వితీ
యాబ్దేచ మృతాహే కథమాబ్దికానుష్ఠానమ్, ఉత్తరం తత్ర, నాద్యాబ్ది
కానుష్ఠానం ప్రథమేబ్దే ఆబ్దికవిధానాభావాత్, అతోద్వితీయాద్యబ్దేషుద్వి

తీయాద్యాబ్దికాన్యేవానుష్ఠీయన్తే, తేషాముత్తరోత్తరాబ్దికానాం ప్రథమద్వితీయాదిభావఇత్యలమతిప్రసక్తేన। నను "ఆద్యమేకాదశేఽహని" ఇతి వచనస్యాయుక్తమ్, కింత్వాశౌచానన్తరదినఇతివక్తవ్యమ్, క్షత్రియవైశ్యశూద్రాణామేకాదశేఽహన్యాద్యకరణాసమ్భవాదితిచేన్న, "శుదినాకర్మకర్తవ్యమ్" ఇతిస్మృతేః.

అత్రవర్జ్యమాహ —

మూ — "॥ శ్లో ॥ ద్విపుష్కరేషునన్దాసు దర్శే భార్గవవాసరే। చతుర్దశ్యాంచనోనానికృత్తికాసుత్రిపుష్కరే ॥" ఇత్యాహత్యస్మరణాదూనేష్వేతావదేవవర్జ్యమ్.

వ్యా — భద్రతిథీనాం త్రిపాదర్క్షాణాం భానుభౌమశనైశ్చరవారాణాంచ త్రయాణాం సంయోగస్త్రిపుష్కరమ్, ద్వయోర్యోగోద్విపుష్కరమ్। అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ నన్దాయాంభార్గవదినే చతుర్దశ్యాంత్రిపుష్కరే। ఊనశ్రాద్ధం నకుర్వీత గృహీపుత్రధనక్షయాత్ ॥ * ॥ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ ద్విపుష్కరేచ నన్దాసుసినీవాల్యాం భృగోర్దినే ॥ చతుర్దశ్యాంచనోనానికృత్తికాసు త్రిపుష్కరే ॥ * ॥ ఏతావదేవేతి, స్త్రీసుతస్వజన్మనక్షత్రపౌష్ణాదికం బుధవారాదికంచ నవర్జ్యమిత్యర్థః। ఊనగ్రహణాత్త్రైపక్షికనివృత్తిః.

మూ — పార్వణవన్మాసికానికుర్యాత్ప్రాక్సపిణ్డీకరణాదేకోద్దిష్టవత్.

వ్యా — అత్రపైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాక్కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధాని షోడశ। ఏకోద్దిష్టవిధానేన కుర్యాత్సర్వాణితానితు ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం యదాకుర్యాత్తదాపునః। ప్రత్యబ్దం యోయథా కుర్యాత్తథా కుర్యాత్సతాన్యపి ॥*॥ బోధాయనానామేకోద్దిష్టం విహితం తత్ప్రత్యాబ్దికం తత్రైవకుర్యురన్యేతుపార్వణమ్। శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాత్పార్వణవత్సదా। ప్రతిసంవత్సరం విద్వాంశ్ఛాగలేయోదితోవిధిః ॥ * ॥ పార్వణమ్ - త్రిపురుషోద్దేశ్యమ్। విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥శ్లో॥ ఆపాద్యసహపిణ్డత్వమౌరసోవిధివత్సుతః। కుర్వీత దర్శవచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోః క్షయేఽహని ॥ * ॥ తతశ్చ "॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వంప్రతిసంవత్సరం ద్విజైః। మాతాపిత్రోః పృథక్కార్యమేకోద్దిష్టం మృతేఽహ

ని ॥ " ఇత్యాదివచనం బోధాయనవిషయం మన్తవ్యమ్ । దర్శవత్ - పార్వణవత్ .

మాసికవైలక్షణ్యమాహ —

మూ — ఆశౌచాద్యన్తరితం మాసికముత్తరమాసికాహ ఏవ తన్త్రితయా కుర్యాత్ .

వ్యా — తన్త్రితః - నపృథక్ పాకహోమానాదిః, పిణ్డదానంతుపృథగేవ । ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టేతు సంప్రాప్తే యదివిఘ్నస్సప్రజాయతే । మాసేఽన్యస్మింస్తిథౌతస్యాం కుర్యాదన్తరితంచతత్ ॥ * ॥ ఏకోద్దిష్టమత్రసాపిణ్డ్యాత్ప్రాక్క్రియమాణం మాసికమేవ । కణ్వః ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధం మాసికంచ యద్యన్తరితం భవేత్ । తత్తదుత్తరపాతన్త్రైరనుష్ఠేయం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ అన్తరితమ్ - ద్రవ్యవిప్రాలాభేనవా దేశోపప్లవేనవా విఘ్నితమ్ .

ఆబ్దికేవైలక్షణ్యమాహ—

మూ — ఆబ్దికంత్వశౌచానన్తరాహ్నే .

వ్యా — ఆశౌచే నిర్గతేఽనన్తరదినే ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం కుర్యాన్నోత్తరమృతాహ ఇత్యర్థః । ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ఆబ్దికేసమనుప్రాప్తే త్వాశౌచం జాయతేయది । ఆశౌచేతువ్యతిక్రాన్తే తేభ్యశ్శ్రాద్ధం ప్రదీయతే ॥ * ॥ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ దేయేప్రత్యాబ్దికే శ్రాద్ధేత్వన్తరామృతసూతకే । ఆశౌచానన్తరం కార్యం తన్మాసీన్దుక్షయేపివా ॥ * ॥ ఇన్దుక్షయః - దర్శః, కథంచిదాశౌచానన్తరదినే శ్రాద్ధాసమ్భవే దర్శే కార్యమిత్యర్థః । శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ ఆబ్దికేఽహనిసమ్ప్రాప్తే హ్యశౌచంజాయతేయది । ఆశౌచాన్తదినే కార్యమితి వాసిష్ఠభాషితమ్ ॥ * ॥ .

మూ — దోషాభావవచనంతు ప్రారబ్ధవిషయమ్ .

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ మాసికాన్యాబ్దికం పిత్రోరశుద్ధావప్యౌరసస్సుతః । కుర్యాదేవతిథిప్రాప్తమితిశాతాతపోఽబ్రవీత్ ॥ వర్షశ్రాద్ధేతుసంప్రాప్తే పిత్రోరాశౌచసమ్భవే । తదానీమశుచిర్నస్యాత్కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం మృతేఽహని ॥ " ఇతి శ్రీధరీయాద్యుదాహృతవచనముపక్రాన్తశ్రాద్ధవిషయమిత్యర్థః । తథావిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితేషు విప్రేషు

ప్రారబ్ధశ్రాద్ధకర్మణి । నిమన్త్రితస్య విప్రస్య నాశౌచం మృతసూతకే ॥ * ॥ ఏవమాశౌచోత్పత్తేః ప్రాగ్బ్రాహ్మణార్థం పృథక్కృతమన్నం భోక్తవ్యమేవ । తథా తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ వివాహోత్సవయజ్ఞేషు త్వన్తరా మృతసూతకే । పూర్వసఙ్కల్పితార్థేషు న దోషః పరికీర్తితః ॥ * ॥ ఇదం పిత్రర్థమిదం బ్రాహ్మణార్థమిదం దేవార్థమిత్యాశౌచావగమాత్ప్రాగేవ నిర్దిష్టార్థేషు పశ్చాదాగతమాశౌచం నాస్తీత్యర్థః । బ్రాహ్మే చ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితేషు విప్రేషు ప్రారబ్ధే శ్రాద్ధకర్మణి । దేహే పితృషు తిష్ఠత్సు నాశౌచం మృతసూతకే ॥ * ॥ "నిమన్త్రితాన్ హి పితర ఉపతిష్ఠన్తి తాన్ ద్విజాన్" ఇతి మనుస్మరణాన్నిమన్త్రితవిప్రదేహే పితృషు తిష్ఠత్సు నిమన్త్రితానాం నాశౌచమ్, కర్తుస్తు పాకే ప్రారబ్ధే నాశౌచమితి వివేకః । స్మృత్యర్థసారే సద్యశ్శౌచప్రకరణే ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భో వరణం యజ్ఞే సఙ్కల్పో వ్రతసత్రయోః । నాన్దీముఖం వివాహాదౌ శ్రాద్ధే పాకపరిక్రియా ॥ * ॥ అతః కర్తుర్భోక్తౄణాం చ పశ్చాదాగతమాశౌచం నాస్త్యేవ .

మూ — ప్రాక్క్లృప్తార్థైః సఙ్కల్పవిధినాఽఽశౌచేఽన్యైశ్శ్రాద్ధం కారయేత్.

వ్యా — అయమర్థః — అయం ముమూర్షురియం ప్రసవోన్ముఖీ శ్రాద్ధం చాసన్నమితి విమృశ్య మదీయమిదం గృహం గృహాన్తర్గతం సర్వం వస్తు చ బ్రాహ్మణార్థం భవత్వితి నిర్దిశేత్ , పశ్చాదాగతేఽప్యాశౌచే ప్రాగేవ క్లృప్తైర్ద్రవ్యైస్సఙ్కల్పవిధానేన, అన్యైః-ఆశౌచరహితైః, శ్రాద్ధం కారయేదితి । సఙ్కల్పగ్రహణాద్ధోమపిణ్డదాననిషేధః , అన్యగ్రహణాత్స్వేన స్వస్త్రీపుత్రాదినా చ శ్రాద్ధద్రవ్యదాతృభోక్తృస్పర్శనిషేధః । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ పూర్వసఙ్కల్పితస్య ద్రవ్యస్య నాశౌచమ్, " ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞే సమ్భృతసమ్భారే వివాహే శ్రాద్ధకర్మణి । పూర్వసఙ్కల్పితం ద్రవ్యం దీయమానం న దుష్యతి ॥ " ఇతి క్రతుస్మరణాత్ ॥ * ॥ తథా తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ వివాహోత్సవయజ్ఞాదిష్వన్తరా మృతసూతకే । శేషమన్నం పరైర్దేయం దాతౄన్భోక్తౄంశ్చ న స్పృశేత్ ॥ * ॥ శేషమ్ - బ్రాహ్మణసాత్కృతద్రవ్యమ్ । నను భుఞ్జానేభ్యో దత్తావశిష్టం దేయద్రవ్యం శేషశబ్దార్థః కిం న స్యాత్, న స్యాత్, సత్రివ్రతీత్యత్ర వ్రతిశబ్దేన

హ్మచర్యాది వ్రతయోగినశ్శ్రాద్ధకర్తృభోక్త్రోశ్చగ్రహణాత్ , “॥శ్లో॥ నిత్యమన్నప్రదస్యాపి కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిషు । ప్రవృత్తైకృచ్ఛ్ర హోమాదౌ బ్రాహ్మణాదిషు భోజనే ॥ గృహీతనియమస్యాపి నస్యా దన్యస్యకస్యచిత్ । నిమన్త్రితేషువిప్రేషు ప్రారబ్ధేశ్రాద్ధకర్మణి ॥ ని మన్త్రితస్య విప్రస్య స్వాధ్యాయ నిరతస్యచ । ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణ శ్రాద్ధకర్తుస్సద్యశ్శౌచవిధానేన తేనైవకర్తుం శక్యత్వాత్ । తస్యసద్యశ్శౌ చే తత్ స్త్రియాశ్చ సద్యశ్శౌచమేవేతి “ శేషమన్నం పరైర్దేయమ్ ” ఇ తివచనం నాత్రప్రవర్తతే , అతఃప్రాక్కల్పార్థఏవ శేషశబ్దార్థః , ఏతద్విష యంవాఽఽశౌచే శ్రాద్ధపరం శ్రీధరీయవచనద్వయమ్ , అతఃకర్తృభోక్తృ ద్రవ్యాణామాశౌచం నాస్త్యేవేతి నిశ్చీయతే । ఏవముత్సవాదౌచ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ వివాహాదిషు సూతకోత్పత్తౌ ప్రాక్ బ్రాహ్మణా ర్థం పృథక్కృతమన్నం భోక్తవ్యమేవ “ ॥ శ్లో ॥ వివాహోత్సవ యజ్ఞే షుత్వన్తరామృతసూతకే । పూర్వసఙ్కల్పితార్థేషు నదోషఃపరికీర్తితః॥” ఇతి బృహస్పతివచనాత్ ॥ * ॥ తథాఽపరో విశేషష్షట్త్రింశన్మతే దర్శితః ॥ శ్లో ॥ వివాహోత్సవయజ్ఞాదిష్వన్తరామృతసూతకే । పరైరన్నంప్ర దాతవ్యం భోక్తవ్యంచ ద్విజోత్తమైః ॥ భుఞ్జానేషుతువిప్రేషుత్వన్తరామృ తసూతకే । అన్యగేహోదకాచాన్తాస్సర్వేతే శుచయఃస్మృతాః ॥ * ॥ ఇతి । అతోభోజనే ప్రారబ్ధే ప్రాక్సఙ్కల్పితత్వాభావేప్యుత్సవాదౌ భో క్తౄణాం దోషాభావఏవేతి ద్రష్టవ్యమ్ । “ అన్యగేహోదకాచాన్తాః ” ఇతిస్మరణాద్భుక్త్యనన్తరమాశౌచసద్భావోఽవగమ్యతే । అతశ్శుద్ధాచమ నంగృహాన్తరోదకేనైవ కర్తవ్యమ్ । అతిక్రాన్తాశౌచవిషయంవా శ్రీధరీయ వచనద్వయమ్ .

ఉక్తార్థమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — ఏవమతిక్రాన్తాశౌచే ద్రవ్యాణామదుష్టత్వాత్సమ్పృక్తాశౌ చేచ క్రియార్ద్రవ్యాణాం స్త్రీపుత్రాదీనాంచాశౌచాభావాత్స త్త్వాదిభిరేవకారయేత్ .

వ్యా — శవసంసర్గనిమిత్తాశౌచేత్వజ్జిరసావిశేషఉక్తః ॥ శ్లో ॥ ఆశౌ చంయస్యసంసర్గాదాపతేద్గృహమేధినః । క్రియాస్తస్యనలుప్యన్తే గృహ్యా

ణాంచ నతద్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి । తత్ - ఆశౌచమ్, కేవలం గృహమేధిన ఏవ, నపునస్తద్గృహే భవానాం భార్యాదీనాం తద్ద్రవ్యాణాంచ భవేదిత్యర్థః । అతిక్రాన్తాశౌచేప్యయమేవవిధిః స్మృత్యన్తరే దర్శితః ॥ శ్లో ॥ అతిక్రాన్తే దశాహే తు పశ్చాజ్జానాతి చేద్గృహీ । త్రిరాత్రం సూతకం తస్య నతద్ద్రవ్యస్య కస్యచిత్ ॥ * ॥ ఇతి । అతిక్రాన్తే స్త్రియా ఆశౌచమస్త్యేవ సపిణ్డనిబన్ధనతాద్ద్రవ్యమాత్రగ్రహణాచ్చ । సమ్పరాఽశౌచేతు క్రియాలోపాభావస్మరణాద్ధోమాదికమన్యేన కారయితవ్యమ్, తదా కర్తృవ్యతిరిక్తస్యాన్యస్యోపవీతమేవ । తథా స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఋత్విగాదిర్యదా కుర్యాద్ధోమం శ్రాద్ధక్రియాం క్వచిత్ । ఉపవీత్యేవ కుర్వీత కర్తుస్స్యాదపసవ్యకమ్ । ఏతద్విషయం వా శ్రీధరీయం వచనద్వయమ్.

ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమాహ —

మూ — దాహకస్తు స్వదేయం శ్రాద్ధమన్తరితం ద్వాదశాహ ఏవకుర్యాన్నైకాదశాహే, తత్ర శుద్ధ్యభావాన్నిషేధాచ్చ.

వ్యా — అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామర్థసిద్ధిరితి తముక్తిః "॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టాన్త ఏవ స్యాత్సంసర్తుశ్శుద్ధతా త్వహాత్ ।" ఇత్యేకాదశాహేఽశుద్ధ్యభావేన తత్ర కర్తుమశక్యత్వాత్, "॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టస్యదివసే సపిణ్డీకరణంవినా కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం పితృక్రోధాత్క్షయమాప్నోతి సన్తతిః ॥" ఇతి సాపిణ్డ్యవ్యతిరిక్తశ్రాద్ధనిషేధాచ్చ, అగ్నిదోఽన్తరితం స్వదేయంశ్రాద్ధం ద్వాదశాహ ఏవ కుర్యాత్సపిణ్డీకరణంతు సావకాశత్వాత్త్రయోదశాహే కుర్యాత్.

మూ — ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యే షోడశానాం ద్విరావృత్తిం కుర్యాత్.

వ్యా — అత్ర గాలవః ॥ శ్లో ॥ అర్వాక్సంవత్సరాద్యస్య సపిణ్డీకరణం కృతమ్ । షోడశానాం ద్విరావృత్తిం కుర్యాదిత్యాహ గౌతమః ॥ * ॥ గోభిలశ్చ ॥ శ్లో ॥ యస్యసంవత్సరాదర్వాగ్విహితా తు సపిణ్డతా । విధివత్తాని కుర్వీత పునశ్శ్రాద్ధాని షోడశ ॥ * ॥ అఙ్గిరాశ్చ ॥ శ్లో ॥ యస్యసంవత్సరాదర్వాక్సపిణ్డీకరణం కృతమ్ । మాసికం సోదకుమ్భం చ దేయం తస్యాపి వత్సరమ్ ॥ * ॥.

నన్వేవం సతి త్రిపక్షాదౌ సాపిణ్డ్యేఽపి షోడశానాం పునఃకరణం స్యాదిత్యత్రాహ —

మూ — అన్యత్ర తు పూర్వకృతానాం నపునఃకరణమ్.

వ్యా — ద్వాదశాహవ్యతిరిక్తే త్రిపక్షత్రిమాసాదౌ సాపిణ్డ్యే స్వస్వకాలేకృతాని పూర్వమాసికాని నపునఃకుర్యాత్ । అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ సాపిణ్డ్యాత్ప్రాఙ్మాసికాని స్వస్వకాలేకృతానితు । నపునస్తాని వైకుర్యాదకృతాని పునశ్చరేత్ ॥ * ॥.

ఇదమాహ —

మూ — అకృతాన్యాకృష్యోత్తర మాసికైస్సహానుతిష్ఠేత్ .

వ్యా — "తత్తముత్తరసాతన్త్ర్యాత్" ఇతివచనాదుత్తర మాసికాహే వాసాపిణ్డ్యాహే వా ప్రాగకృతాని సంహత్యకుర్యాత్.

మూ — సాపిణ్డ్యోత్తర కాల భావీనిస్వస్వ కాలే పునశ్చకుర్యాత్.

వ్యా — నిషేధానుష్ఠానయోరన్యతరోక్త్యైవాన్యతరస్య సిద్ధావప్యాత్ర కాలభేదోక్తస్య బలీయస్త్వాదత్రోభయోక్తిరితి నచోద్యావకాశః । అత్ర శాణ్డిల్యః ॥ శ్లో ॥ అర్వాగబ్దాద్యత్రయత్ర సపిణ్డీకరణంకృతమ్ । తదూర్ధ్వం మాసికానాంతుయథా కాలమనుష్ఠితిః ॥ * ॥ ఇతి.

ఏవంకృతాన్యపి మాసికాని శుభాగమేతత్పూర్వమేవతదుత్తరభావీనిపునరప్యపకృష్య కర్తవ్యానీత్యాహ —

మూ — వృద్ధౌతదుత్తరమాసికాని కృతానిపునరప్యపకృష్యకుర్యాత్ .

వ్యా — శాట్యాయనిః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతశ్రాద్ధానిశిష్టానిసపిణ్డీకరణంతథా । అపకృష్యాపి కుర్వీత కర్తానాన్దీముఖేద్విజః ॥ * ॥ .

పూర్వవత్కృతానామపి మాసికానాం స్వస్వకాలే పునఃకరణే ప్రాప్తేతదపవాదమాహ —

మూ — నస్వకాలేపునఃకుర్యాన్నిషేధాత్ .

వ్యా — ఉత్సవార్థముపకృష్య కృతాని మాసికాని స్వకాలేన పునఃకుర్యాన్నిషేధాత్ప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ । తథా కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ నివర్త్యవృద్ధితన్త్రంతు మాసికాని నతన్త్రయేత్ । అయాతయామదుష్కరం భవేదితివినిశ్చితమ్ ॥ * ॥ తథైవమ్ " ॥ శ్లో ॥ ప్రేతసంస్కారకార్యాణియాని శ్రాద్ధానిషోడశ । యథాకాలేతుకార్యాణి నాన్యథాముచ్యతే తతః ॥ " ఇతిహారీతాదివచనాని ద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యార్థముపకృష్యకృత

మాసికానాం స్వస్వకాలే పునఃకరణపరాణీతి మన్తవ్యమ్ । ఏవంమాసికాపకర్షవిధానాత్కేచిద్వచనార్థానభిజ్ఞాః పుత్రభ్రాత్రాద్యుత్సవాగమేఽపి మాసికాన్యపకృష్య కుర్వన్తి, తత్తథా న కార్యమ్, కుతః “ ॥ శ్లో ॥ అపకృష్యాపి కుర్వీత కర్తా నాన్దీముఖే ద్విజః ।” ఇతి కర్తురేవాభ్యుదయే మాసికాపకర్షవిధానాత్, “ ॥ శ్లో ॥ నిర్వర్త్య వృద్ధితన్త్రం తు మాసికాని న తన్త్రయేత్ ।” ఇతి వృద్ధితన్త్రమాసికయోరేకకర్తృకత్వస్మరణాచ్చ.

తతశ్చ య ఏవ మాసికకర్తా స ఏవోత్సవకర్తా చేత్తదా స్వస్యైవ పుంసువనాదిశుభాగమే మాసికాన్యపకృష్య కుర్యాన్నాన్యస్యేతి వచనన్యాయసిద్ధార్థమాహ —

మూ — తద్ధ్యైతదేకే భ్రాత్రాద్యుత్సవేఽప్యపకృష్య కుర్వతే తన్నతథా కుర్యాన్మాసికకర్తురేవోత్సవే మాసికాపకర్షవచనాత్సమాన కర్తృకత్వస్మరణాచ్చ కర్తురేవాభ్యుదయే మాసికాపకర్షః.

వ్యా — ఏవం మాసికోత్సవయోః కర్తుః స్వస్యైవ శుభాగమమన్తరేణ మాసికాపకర్షే ప్రత్యవాయమాహ శాట్యాయనిః ॥ శ్లో ॥ అన్తరేణైవ మోహాద్వృద్ధిం మాసికాన్యపకర్షతి । స శ్రాద్ధీ నరకే ఘోరే పితృభిస్సహ మజ్జతి ॥ * ॥ తస్మాదన్యోత్సవే మాసికాపకర్షో న యుక్త ఏవ । మోహాదపకృష్య కృతేఽపి “ ॥ శ్లో ॥ అకాలే చేత్కృతం కర్మ కాలం ప్రాప్య పునః క్రియా । కాలాతీతం తు యత్కుర్యాదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ ” ఇతి కాత్యాయనస్మరణాత్స్వస్వకాలే పునః కర్తవ్యమేవ । అత ఏవ ద్వాదశాహాదౌ కృతమాసికానాం స్వస్వకాలే పునఃకరణం విధీయతే, వృద్ధౌ తు వచనాన్న పునఃకరణమితి న కశ్చిద్విరోధః.

ప్రసఙ్గాదిదమాహ —

మూ — సఙ్ఘాతమరణే వత్సరాన్త సాపిణ్డ్యే తు ద్వాదశే మాసి మృతాహే మాసికాని కుర్యాత్సాతన్త్ర్యేత్ .

వ్యా — పిత్రోః పత్న్యాదివ్యతిరిక్తానాంచ సఙ్ఘాతమరణే ఏకోద్దిష్టాన్తకృత్యవ్యతిరేకేణ మాసికసాపిణ్డ్యనిషేధాద్వత్సరాన్తే సాపిణ్డ్యవిధానాచ్చ “ తత్తముత్తరసాతన్త్ర్యాదనుష్ఠేయం ప్రచక్షతే ” ఇత్యకృతమాసికానాముత్తరమాసికాహ ఏవ కర్తవ్యత్వోక్తేర్ద్వాదశమాసికాహ ఏవోనమాసికా

వీని పఞ్చదశ షోడశ శ్రాద్ధాని కుర్యాదిత్యర్థః । కథంచిదత్రాకరణే ఊనాబ్దికాహే వా ప్రత్యాబ్దికాత్పూర్వదినే సపిణ్డీకరణాహే వా కుర్యాత్.

వత్సరాతిక్రమే నియమమాహ —

మూ — అత్యబ్దసాపిణ్డ్యే కృతాన్యకృతాని చ మాసికాని కృష్ణైకాదశ్యాం దర్శే మృతేఽహ్ని వా సపిణ్డీకరణాహే వా కుర్యాత్.

వ్యా — "శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య విదధీత సపిణ్డతామ్" ఇతి లోకాక్షివచనాత్కృతానాం పునఃకరణం కథమితి శఙ్కానిరాకరణాయోక్తం కృతాన్యకృతానీతి । అత్ర శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ కృతేషు మాసికేష్వేషు సపిణ్డీకరణం వినా । సంవత్సరే వ్యతీతే తు పునస్తాని సమాచరేత్ ॥ * ॥ మాసికానాం సపిణ్డీకరణాఙ్గత్వాద్విహితకాలేషు సపిణ్డీకరణాకరణే కాలాన్తరే తత్కరణే కృతైరప్యఙ్గభూతైర్మాసికైస్సహ సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ । అత్ర కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ ప్రధానస్యాక్రియాయాం తు సాఙ్గం తత్క్రియతే పునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాం తు నావృత్తిర్నైవ తత్క్రియా ॥ * ॥ నను తర్హి ప్రధానభూత సాపిణ్డ్యమాత్రానుష్ఠానేన మాసికానుష్ఠానమితి చేన్నైవమ్, " ॥ శ్లో ॥ యస్యైతాని న దత్తాని ప్రేతశ్రాద్ధాని షోడశ । పిశాచత్వం స్థిరం తస్య దత్తైశ్శ్రాద్ధశతైరపి ॥ " ఇతి వచనాత్ । మరీచిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే నజ్ఞాతే వా మృతేఽహని । ఏకాదశ్యాం తు కర్తవ్యం కృష్ణపక్షే విచక్షణైః ॥ * ॥ తిథ్యన్తరమాహ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ కృష్ణపక్షే తు పఞ్చమ్యామష్టమ్యాం దర్శ ఏవ వా । ఏకాదశ్యాం తు కర్తవ్యం స్వకాలాకరణే సతి ॥ * ॥ ఇదం చ సర్వశ్రాద్ధాతిక్రమవిషయమ్.

మూ — నాత్ర తాని పునః కుర్యాత్ప్రాగబ్దాదేవ తత్స్మరణాత్.

వ్యా — అత్ర - అతీతే వత్సరే, కృతాని మాసికాని న పునః కుర్యాత్, అత్ర హేతుః ప్రాగితి । "అర్వాక్సపిణ్డీకరణాత్" "ఆర్వాగబ్దాద్యత్ర యత్ర" "యస్య సంవత్సరాదర్వాక్" ఇత్యాదిభిర్వత్సరాత్ప్రాగేవ సపిణ్డీకరణే తదూర్ధ్వం మాసికానాం పునఃకరణవిధానాదిత్యర్థః.

ద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యే మాసికాని స్వస్వకాలే కార్యాణ్యాహోస్విత్సాపిణ్డ్యాత్పూర్వమపకృష్య కృత్వా పశ్చాత్స్వస్వకాలేఽపి కార్యాణీతి పరిచోద్య సిద్ధాన్తమాహ —

మూ — ప్రాగబ్దాత్సాపిణ్డ్యే మాసికాన్యపకృష్యకుర్యాన్నవాకుర్యాదితి మీమాంసన్తే నకుర్యాదిత్యాహురప్రాప్తకాలత్వేన ప్రాగనధికారాత్కుర్యాదిత్యపరే వచనాద్ద్విరావృత్తివిధానాచ్చ.

వ్యా — అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ యదా ప్రాక్సంవత్సరాత్సపిణ్డీకరణం తదా షోడశ శ్రాద్ధాని కృత్వా సపిణ్డీకరణం కార్యముత సపిణ్డీకరణంకృత్వా స్వ కాలే తానికర్తవ్యానీతి సంశయః, ఉభయథా వచనదర్శనాత్, తత్ర సపిణ్డీకరణంకృత్వా స్వ కాలే తానికర్తవ్యానీతి ప్రథమః కల్పః, అప్రాప్తకాలత్వేన ప్రాగనధికారాత్, యదపి వచనం షోడశ శ్రాద్ధాని కృత్వైవ సపిణ్డీకరణం వత్సరాత్ప్రాగితి సోఽయ మాపత్కల్పః ॥ * ॥ ఇతి । అప్రాప్తకాలత్వేనేతి, కాలస్యానుపాదేయత్వేనాపకర్షాయోగాత్స్వకాలాత్పూర్వం మాసికానుష్ఠానం నశక్యమితి భావః । కుర్యాదిత్యపర ఇతి, తత్ర హేతుద్వయమ్, వచనాత్ - " శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య విదధీత సపిణ్డతామ్ " ఇతివచనాదిత్యర్థః। ద్విరావృత్తివిధానాచ్చ - " షోడశానాం ద్విరావృత్తింకుర్యాదిత్యాహ గౌతమః " ఇతిద్విరావృత్తివిధానాచ్చేత్యర్థః.

నహి వచనసిద్ధేఽర్థే చోద్యావకాశ ఇత్యాహ —

మూ — కింకింహి వచనం నకుర్యాన్నాస్తివచనస్యాతిభారః.

వ్యా — యథా సర్వస్వదాన ద్వాదశవార్షికవ్రత మాసోపవాస భృగుపతనాదివిధిర్నహి తత్ర శక్తిం ద్రవ్యంవాఽపేక్ష్య విధీయతే, యథావా " ॥ శ్లో ॥ హీనకల్పంనకుర్వీత సతిద్రవ్యే। " " ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేనవర్తతే । నసామ్పరాయికంతస్య దుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥ " ఇతి కామ్యేఽనుకల్పో నిషిద్ధః నహి తత్ర యథాధికారం విధిః ప్రవర్తతే, యథాచ " కామమేవైకాంగాందద్యాత్ - తదర్ధంపాదమేవవా - అశ్వైతదపరమ్ " ఇత్యాదినిత్యేషు గౌణవిధిః, యథా వావృద్ధౌ మాసికాపకర్ష విధిస్తత్పునః కరణనిషేధశ్చ, తథాఽత్రాపీతిద్రష్టవ్యమ్ । నహి వాచనికేఽర్థే యుక్తయః పక్షపాతోవా ప్రభవన్తి, అతో వచనస్యావిధేయాంశో నాస్తి, అతస్సర్వత్ర శాస్త్రోక్తం నవిచికిత్సనీయమ్, తత్తత్రైవ కర్తవ్యమితి ప్రామాణికానాం మార్గః । తస్మాద్యుగపద్వర్షాన్తే మాసికాచరణమ్, వర్షమధ్యే సాపిణ్డ్యే మాసికాపకర్షః, స్వకాలే పునరనుష్ఠా

నమ్, వృద్ధావపకృష్టానామప్యపకర్షః, తేషాం నపునఃకరణమ్, కృతానామప్యత్యబ్దే పునఃకరణమ్, కృతానామప్యత్యబ్దేకరణే ద్విరావృత్త్యభావః, కర్తురేవోత్సవే మాసికాపకర్ష ఇత్యాదికం శాస్త్రప్రసిద్ధమితి నాత్ర విచికిత్సా కార్యేత్యలమ్ । నన్వస్తు కర్తురేవోత్సవే మాసికాపకర్షః, సపునఃకస్మిన్నితిచేత్ " కుర్యాదభ్యుదయం తతః - మఙ్గలంస్యాదుపస్థితమ్ - నాన్దీముఖే ద్విజః " ఇతి సామాన్యేనస్మరణాత్సర్వోఽప్యుత్సవ ఇతి చేన్న, " ॥ శ్లో ॥ పితరౌ ప్రమితౌ యస్య దేహస్తస్యాశుచిర్భవేత్ । నదైవం నాపి పిత్ర్యంచ యావత్పూర్ణోనవత్సరః ॥ స్నానంచైవమహాదానం స్వాధ్యాయశ్చాగ్నితర్పణమ్ । ప్రథమేఽబ్దేనకర్తవ్యం మహాగురునిపాతనే ॥ " ఇతి దేవలేనప్రమీతపితృకస్య వత్సరం దేహాశుచిత్వేన స్నానాదినిషేధాత్ । అశుచిః - కర్మానర్హః, స్నానమ్ - సమావర్తనమ్, మహాదానం ప్రసిద్ధమ్, స్వాధ్యాయః - ఉపాకర్మ, అగ్నితర్పణమ్ - అగ్న్యాధానాది, ఏతాని పితృమృతాబ్దే న కార్యాణీత్యర్థః । తర్హ్యపకర్షవిధిర్వ్యర్థస్స్యాదితి చేన్న, స్వకాలమనతిక్రమ్యావశ్యకర్తవ్యతయోక్తపుంసవనాద్యన్నప్రాశనాన్తశుభవిషయత్వాత్తస్య । స్మర్యతే హి పుంసవనాదీనామవశ్యకర్తవ్యత్వమ్ । ఆత్రేయే ॥ శ్లో ॥ మాసప్రోక్తేషు కార్యేషు మూఢత్వం జీవశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చ నస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ గర్భాదిప్రాశనాన్తాని ప్రాప్తకాలంనలఙ్ఘయేత్ । జ్ఞాతీనాం ప్రేతకార్యాణి హ్యకుర్వన్నపి కారయేత్ ॥ * ॥ శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ యస్యాః క్రియాయాస్సంప్రోక్తః కాలో మాసైర్దినైరపి । తస్యాంనైవచవక్రత్వం మూఢత్వం జీవశుక్రయోః ॥ * ॥ అతో మాసదోషాభావాదవశ్యకర్తవ్యపుంసవనాదివిషయ ఏవాయమపకర్షవిధిస్సార్థకః, అన్యథా " స్నానంచైవమహాదానమ్ " ఇతి దేవలవచనవిరోధః ప్రసజ్యేత । ఇదం ద్వాదశాహాత్ప్రాక్ సపిణ్డీకరణాకరణవిషయమితి చేన్న, వత్సరగ్రహణాత్ । తచ్చవత్సరాన్తసాపిణ్డ్యాభిప్రాయమితి చేన్న, అప్రతీతేః, తథావిశేషవచనాభావాత్, సాపిణ్డ్యాదర్వాక్స్నానమహాదానస్వాధ్యాయాగ్నితర్పణాద్యుత్సవాన్నకుర్యాదితి వచనవ్యత్యయప్రసఙ్గాచ్చ; కించ " ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతౌసూనుర్వాక్సంవత్సరాద్యది । మైథునంతు సమాసాద్య ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ యదిశు

శ్లాన్తసంయోగః కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ । ఆహితోయది గర్భస్స్యాద్బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్ ॥ " ఇతి సత్యవ్రతాది వచనవిరోధాచ్చ । " ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః । " ఇత్యాది వచనం పుంసవనాది విషయమితి న కశ్చిద్విరోధః । తర్హి గర్భాష్టమోపనయన శ్రుతివిరోధ ఇతిచేన్న, సపిణ్డీకరణం కృత్వాఽన్యేనాపి కారయితుం శక్యత్వాత్ । తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతి యమవిద్వానుపనయతే యశ్చావిద్వానితి హి బ్రాహ్మణం తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేత్ ॥ * ॥ ఇతి । మృతపితృకస్య శుద్ధాష్టమత్వే కథమితిచేన్న, " అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత " ఇతి శ్రుతిబలాత్, " ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధే తు శ్రుతిరేవ బలీయసీ । " ఇతి స్మృతేః పుంసవనాదివత్కర్తుం శక్యత్వాత్ । వివాహాదేః కాలాన్తరేఽపి విధాతుం శక్యత్వాత్కాలాతిపత్తిదోషాభావాచ్చ న పితృమృతాబ్దే వివాహాదిః కార్యః । తదేవమ్, యః కాలాన్తరేఽపి కర్తుం శక్య ఉత్సవో న తత్ర మాసికాపకర్ష ఇతి స్థితమ్ । ఏవం సంవత్సరాదధస్సాపిణ్డ్యేఽపి కేశధారణాది వ్రతం సర్వేషామపి పుత్రాణాం భవతి, " పిత్రన్తాబ్దేక్షురన్త్యజేత్ - మాతాపిత్రోస్తు వత్సరమ్ - మాతాపిత్రోర్మృతాబ్దేచ వపనం నైవ కారయేత్ " ఇత్యాత్రేయాదిభిరవిశేషేణ స్మరణాత్.

" ॥ శ్లో ॥ ఏకభాణ్డేన పచతాం పితృదేవార్చనాదికమ్ । ఏకం భవేద్విభక్తానాం తదేవ స్యాద్గృహే గృహే ॥ " ఇతి పుత్రాణాం విభక్తానాం ప్రత్యేకం మాసికానుష్ఠానే ప్రసక్తే తదపవాదమాహ.

మూ — " ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధం సపిణ్డత్వం శ్రాద్ధాన్యపిచ షోడశ ।
ఏకేనైవ తు కార్యాణి సంవిభక్తధనేష్వపి ॥ " ఇతి వచనాత్సమానకర్తృకత్వస్మృతేశ్చ సాపిణ్డ్యకర్త్రైవ మాసికాని కుర్యాన్న భ్రాత్రాదిః.

వ్యా — " ఏతచ్చ ప్రేతశ్రాద్ధసహితం సపిణ్డీకరణం సంవిభక్తధనేష్వపి బహుషు భ్రాతృషు సత్స్వప్యేకేనైవ కార్యం న సర్వైః పుత్రైః " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరః । అత్రైకశబ్దో ముఖ్యకర్తృపరః । య ఏవ సపిణ్డీకరణం కరోతి స ఏవ మాసికాని కుర్యాన్నాన్య ఇత్యర్థః । యథా సపిణ్డీకరణం జ్యేష్ఠ ఏవ కుర్యాన్న కనిష్ఠః " ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠపుత్రస్య సద్భావే కనిష్ఠః కురుతే క్రియామ్ ।

ప్రేతత్వాన్నవిముచ్యేత పితృత్వం నాధిగచ్ఛతి ॥ ” ఇతివచనాత్, తథా నవశ్రాద్ధైకోత్తరవృద్ధ్యేకోద్దిష్ట సోదకుమ్భ మాసిక శ్రాద్ధాని జ్యేష్ఠఏవకుర్యాత్। సమాన్ నేతి, “ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య విదధీత సపిణ్డతామ్। ” ఇత్యాదివచనేషు మాసికానాం సాపిణ్డ్యస్య చైకకర్తృకత్వం శ్రూయతేహీత్యర్థః “ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధానిషోడశ । ” ఇత్యాదావేకవచనదర్శనాచ్చేతిచశబ్దార్థః.

అత్రవర్జ్యావర్జ్య వివేకోపయికాధిమాసాదిలక్షణమాహ —

మూ — చాన్ద్రాత్సౌరాతిరేకేణసంవత్సరఃకదాచిత్త్రయోదశమాసస్స్యాత్సోఽధిమాసః.

వ్యా — “ ॥ శ్లో ॥ మేషాదిస్థేసవితరి యోయోదర్శః ప్రవర్తతే। చాన్ద్రమాసాస్తత్తదన్తాశ్చైత్రాద్యాద్వాదశస్మృతాః ॥ ” ఇతివచనాన్మేషాదిరాశిస్థే సూర్యే శుక్లపక్షాదిర్దర్శాన్తశ్చాన్ద్రోమాసః, యావత్కాలమేకస్మిన్రాశౌ రవిస్తిష్ఠతి సమాసస్సౌరః। అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రశ్శుక్లాది దర్శాన్తస్సావనస్త్రింశతాదినైః। ఏకరాశౌ రవిర్యావత్కాలం మాసస్సభాస్వతః ॥ * ॥ తస్మాత్సూర్యమధ్యగతి వశేన మేషాదిషు ప్రతిమాసం సౌరే మాసే దినార్ధం దినద్వయమిత్యతిరిచ్యతే, తతశ్చ వత్సరాన్తే త్రయోదశ షోడశవా దినాన్యధికానిస్యుః, ఏవం సంవత్సరాన్తే పీతిచాన్ద్రోవత్సరఃకదాచిత్త్రయోదశమాసస్స్యాత్। కదాచిదితి, కించిదధికార్ధ తృతీయేఽబ్దఇత్యర్థః। ఏవం రవిమధ్యగత్యాదర్శాన్తద్వయయుక్తఃప్రాకృతాదతిరిక్తో యోమాసస్సోఽధిమాసః। తథాశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ రవిమధ్యమసఙ్క్రాన్త్యోర్మధ్యే మధ్యార్క చన్ద్రయోగాచ్చేత్ । అధిమాసస్సంసర్పస్స్ఫుటయోరస్పష్టపతిరోస్మిన్చేత్ ॥ * ॥ అస్యార్థః — యదా మధ్యమచారేణ రవావేకరాశిస్థే దర్శాన్తద్వయంభవతి సోఽధిమాసః, యదా స్ఫుటచారేణ తదాసంసర్పః, యదాఽస్ఫుటయోరేవ సూర్యస్యసఙ్క్రమయోర్మధ్యేద్వావపి సఙ్క్రమాస్తస్తదాఽస్పష్టపతిరితి। హారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ త్రిరేకాదశమాసాన్తేత్రయోదశదినేగతే। మధ్యేమధ్యార్కసఙ్క్రాన్త్యోస్సాద్విషష్ఠైఽధిమాసకః ॥ * ॥ సూర్యసిద్ధాన్తేచ ॥ శ్లో ॥ సౌరసంవత్సరస్యాన్తే మానేనశశిజేనతు। ఏకాదశాతిరిచ్యన్తే దినానిభృగునన్దన ॥ అబ్దద్వయేసాష్టమా

సేమాసాన్మాసోఽతిరిచ్యతే।నచాధిమాసకగపో(?)క్తగశావ్యకర్మనుగర్హితః॥*॥ మాసాత్ - సౌరమాసాత్, మాసః - చాన్ద్రః, సౌరమాసదినాతిరేకేణ చాన్ద్రవత్సరోమాసాధికోభవతీత్యర్థః, "అస్తి త్రయోదశో మాసః" ఇతి శ్రుతేః । "॥శ్లో॥ ద్వాత్రింశద్భిర్గతైర్మాసైర్దినైష్షోడశభిస్తథా । ఘటికానాంచతుష్కేణ భవత్యధికమాసకః ॥" ఇతినిష్కృష్య సిద్ధాన్తోక్తమ్, ద్వాత్రింశద్భిరిత్యధిమాసవ్యతిరేకేణ, అతోనవిరోధః । త్రిచతురహాధిక్యంతు సిద్ధాన్తభేదాదితిద్రష్టవ్యమ్ । శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ దర్శద్వయమతిక్రమ్య యదాసఙ్క్రమతేరవిః । అధిమాసస్సవిజ్ఞేయస్సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ నష్టేన్దుపర్వకాలేస్యాత్సూర్యసఙ్క్రమణంయది । తస్మిన్మాస్యుపరిపర్వ సమాసోఽధికమాసకః ॥ * ॥ నష్టేన్దుపర్వకాలె - నష్టేన్దుకలాయుక్తదర్శకాలె, దర్శాన్తకాలఇత్యర్థః । దర్శాన్తయుక్తే తస్మిన్నేవమాసి పునరపి దర్శాన్తశ్చేత్సోఽధిమాసఇత్యర్థః । గణితభేదేనాయమధిమాసఃకదాచిత్పంచమేవర్షేభవతి । తథాసిద్ధాన్తే ॥శ్లో॥ పఞ్చమేపఞ్చమేవర్షే ద్వౌమాసావధిమాసకౌ । ద్వైరాషాఢస్తృతీయేఽబ్దేద్విఃపౌషఃపఞ్చమేతథా ॥ * ॥ అయంచాధిమాసశ్చైత్రాదిష్వేవభవతి। తథా బ్రహ్మదత్తః ॥ శ్లో ॥ చైత్రాదర్వాఙ్నాధిమాసఃపరతస్త్వధికోభవేత్ ॥*॥ సిద్ధాన్తేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యాతులాగతేసూర్యే వృశ్చికేవాఽథధన్వని । మకరేవాఽథకుమ్భేవా నాధిమాసోవిధీయతే ॥ ప్రాయోనశోభనస్సౌమ్యో జ్యేష్ఠశ్చాషాఢపవచ । మధ్యమాశ్చైత్రవైశాఖావధికోన్యస్సుభిక్షకృత్ ॥ * ॥ సౌమ్యః - మార్గశీర్షః, "సోమోదేవతామృగశీర్షమ్" ఇతిశ్రుతేః.

అధిమాసస్వరూపమాహ—

మూ — తత్ర ద్వౌమాసావేకనామానౌ షష్టిదినాత్మకౌ, తత్రాద్యః కర్మసు నిన్దితఉత్తరశ్శుద్ధః.

వ్యా — రాశిద్వయనిబన్ధనత్వాద్ద్వావిత్యుక్తిః, చైత్రాద్యేకసంజ్ఞకత్వాదేకనామానావితి । శ్లోకగౌతమః ॥ శ్లో ॥ ద్వౌమాసావేకనామానావేకస్మిన్వత్సరేయది । తత్రాద్యేదైవకార్యాణి పితృకార్యాణిచోభయోః ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ షష్టిభిర్దివసైర్మాసః కథితో బాదరాయణైః । పూర్వార్ధంతు పరిత్యాజ్యముత్తరార్ధం ప్రశస్యతే ॥*॥ గార్గ్యః ॥శ్లో॥

అమావాస్యాద్వయం యత్ర రవిసఙ్క్రాన్తివర్జితమ్ । అధిమాసస్స విజ్ఞేయో మాసశ్శ్రాద్ధాఖ్య ఉత్తరః ॥ * ॥ మైత్రేయసూత్రే ॥ వా ॥ మాసద్వయే యద్యేకం రాశిం సఙ్క్రమేతాదిత్యస్తత్రాద్యో మలిమ్లుచశ్శ్రాద్ధోఽన్యః.

స్ఫుటగతినిబన్ధనం సంజ్ఞాభేదమాహ —

సూ — చాన్ద్రమాసస్యైకస్మిన్ ద్వే సఙ్క్రాన్తీ చేదంహస్పతిరత్రోత్తరో దుష్టః, సౌరే చేద్ద్వౌ దర్శాన్తౌ సంసర్పో మలిమ్లుచశ్చాత్రాద్యో దుష్టః.

వ్యా — పూర్వసూత్రేఽపరమాసస్య శుద్ధత్వోక్తిస్సంసర్పవిషయేతి వ్యవస్థాపరమిదం సూత్రమ్ । అత్ర యద్యప్యధికసంసర్పయోర్దర్శాన్తద్వయయోగస్సమానః, తథాపి రవేర్మధ్యమాధికారసిద్ధే దర్శద్వయే సత్యధికమాసో భవతి, స్ఫుటగతిసిద్ధే తస్మిన్సంసర్ప ఇతి వివేకః । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మాసి న సఙ్క్రాన్తిస్సఙ్క్రాన్తిద్వయమేవ వా । సంసర్పాంహస్పతీ మాసౌ సర్వకర్మబహిష్కృతౌ ॥ * ॥ నృసింహః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మాసి న సఙ్క్రాన్తిస్సఙ్క్రాన్తిద్వయమేవ వా । సంసర్పాంహస్పతీ మాసావధిమాసశ్చ నిన్దితః ॥ ప్రతిపద్దర్శయోస్సన్ధౌ యదా సఙ్క్రమతే రవిః । పూర్వం సంసర్పమిత్యాహుః పరమంహస్పతిం తథా ॥ * ॥ యస్మిన్మాసీత్యుక్తక్రమేణ పౌర్వాపర్యం ద్రష్టవ్యమ్ । సన్ధిః - దర్శప్రతిపదోరన్తరమ్ । ఇదం ద్వితీయదర్శవిషయమ్, ప్రథమదర్శస్యాద్యో మధ్యే వా సఙ్క్రమేఽపి దర్శాన్తస్య మాసాన్తఃపాతిత్వాద్దర్శాన్తద్వయయుక్తో హి సంసర్పః, సంసర్పతి - వర్ధతే, ఇతి సంసర్పః । పూర్వమాసస్యైవ వృద్ధత్వాత్స ఏవ సంసర్పస్త్యాజ్యో నోత్తరః । ద్విసఙ్క్రాన్తియుక్తోంహస్పతిః క్షయాఖ్యశ్చ, అయం కార్తికాదిషు కదాచిద్భవతి । క్షయః - లోపః । ద్వితీయసఙ్క్రాన్త్యుత్తరదర్శాన్తమాసస్యాంహస్పతావేవాన్తర్భావః క్షీణత్వాదిత్యర్థః । "తథావర్షమధ్యేఽధిమాసద్వయం చ" ఇత్యుక్తమాసద్వయం న దుష్టమ్ । మాసద్వయే యస్మిన్మాసి న సఙ్క్రాన్తిర్దర్శద్వయయుక్తస్స పూర్వో మాసః కర్మార్హః, ఉత్తరోఽధిమాసో దుష్టః । తదుక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ మాసద్వయేఽబ్దమధ్యే తు సఙ్క్రాన్తిర్న యదా భవేత్ । ప్రాకృతస్తస్య పూర్వస్స్యాదధిమాసస్తథోత్తరః ॥ * ॥ ప్రాకృతః - మాసదోషవికారరహిత ఇత్యర్థః । నన్వబ్దమధ్యే సఙ్క్రాన్తి

రహితమాసద్వయమే పూర్వోమాసః ప్రాకృత ఇత్యర్థః కిన్న స్యాత్, నస్యాత్, అసమ్భవాత్, నహ్యేకస్మిన్వర్షే దర్శాన్తద్వయయుక్తమాసద్వయం సమ్భవతి, కార్తికాదిషు క్షయమాసస్యైవ సమ్భవాత్ । తస్యతు ద్విసఙ్క్రాన్తియుక్తత్వాత్, "ద్విసఙ్క్రాన్తిమాసః క్షయాఖ్యః కదాచిత్" ఇతిస్మృతేః । అతోయథోక్త ఏవార్థస్సాధీయాన్ । అగస్త్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ నష్టేన్దావా యదా మధ్యే ద్వేసఙ్క్రాన్తీ భవేద్యదా । అహస్పతిరథాద్యస్స్యాత్సంసర్పః పరతస్తథా ॥ * ॥ నచాత్ర సంజ్ఞావైపరీత్యం శఙ్కనీయమ్, వచనాన్తరైకార్థ్యాత్ । అయమర్థః — భవేదితిఛాన్దసః, భవేతామిత్యర్థః, మధ్యశబ్దస్య షష్ఠీద్వివచనాన్తపదప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విభక్తివ్యత్యయః కార్యః, ఔచిత్యాత్, యద్వా పాఠే మధ్యే షష్ఠ్యా వేతి షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయా, తతశ్చ నష్టేన్ద్వోర్దర్శయోర్మధ్యే యది ద్వేసఙ్క్రాన్తీ భవేతామయమహస్పతిః, తయోస్సఙ్క్రాన్త్యోర్మధ్యే నష్టేన్దుర్దర్శాన్తౌ భవేతామయంసంసర్ప ఇతి । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మాసే నసఙ్క్రాన్తిస్సఙ్క్రాన్తిద్వయమేవ వా । సంసర్పాహస్పతీమాసౌ కామ్యకర్మసు గర్హితౌ ॥ * ॥ కాలదీపవ్యాఖ్యానే ॥ శ్లో ॥ పర్వద్వయం సఙ్క్రమయోర్యదిస్యాత్పర్వాన్తరే సఙ్క్రమణద్వయం వా । సంసర్పకాహస్పతిమాససంజ్ఞౌ సూర్యేన్దుగత్యాత్వధిమాససంజ్ఞౌ ॥ * ॥ పర్వద్వయమ్ - దర్శద్వయమ్, దర్శాన్తద్వయమిత్యర్థః। తత్రైవ సూర్యాచన్ద్రమసోర్యోగాత్, తేనద్వితీయదర్శమధ్యే ఉత్తరసఙ్క్రమేపి నసంసర్పః, దర్శాన్తయోర్ద్వయోస్తత్రాభావాత్ । ఏవం పూర్వదర్శే దర్శప్రతిపత్సమ్బన్ధయోగప్రాగేవ సూర్యసఙ్క్రమే ఉత్తరసఙ్క్రమాత్తు పూర్వమేవామావాస్యాసమాప్తౌచ సంసర్ప ఏవ, దర్శాన్తద్వయయుక్తస్సంసర్ప ఇత్యర్థః, "అర్కచన్ద్రయోగాచ్చేత్" ఇతి స్మృతేః । నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ సఙ్క్రాన్తిరహితోమాసోయోవాసఙ్క్రాన్తియుగ్మకృత్ । పూర్వస్సంసర్పమాసస్స్యాదహస్పతిరథాపరః ॥ మలిమ్లుచైస్సమాక్రాన్తం సూర్యసఙ్క్రమవర్జితమ్ । మలిమ్లుచం విజానీయాత్సర్వకర్మసు గర్హితమ్ ॥ నైఋతైర్యాతుధానాద్యైస్సమాక్రాన్తో మలిమ్లుచః ॥ * ॥ ఇతి.

ఏవం విశేషసంజ్ఞాముక్త్వా అధిమాసాహస్పతిసంసర్పమాసానాం సామాన్యసంజ్ఞామాహ —

మూ — తాన్ మలమాసానాచక్షతే.

వ్యా — గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యాద్వయం యత్ర ॥ * ॥ ఇతి। కాఠకగృహ్యేచ ॥ వా ॥ యస్మిన్మాసి ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — వర్షేఽప్యేకస్మిన్యది ద్వౌ మలమాసౌ పూర్వోఽసఙ్క్రాన్తోఽపి కర్మణ్యగ్రాహ్యః పరో మలమాసః.

వ్యా — జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ శ్లో ॥ అసఙ్క్రాన్తిమాసోఽధిమాసస్స్ఫుటస్స్యాద్ద్విసఙ్క్రాన్తిమాసః క్షయాఖ్యః కదాచిత్ । క్షయః కార్తికాదిత్రయే నాన్యదా స్యాత్తథా వర్షమధ్యేఽధిమాసద్వయం చ ॥ ఏకత్ర మాసద్వితయం యది స్యాద్వర్షేఽధికస్తత్ర పరోఽధిమాసః । త్రయోదశం తు శ్రుతిగాహమాసం చతుర్దశస్య క్వాపి న చాస్తి దృష్టః ॥ * ॥ “ అస్తి త్రయోదశో మాసః ” ఇతివచ్చతుర్దశమాసస్య క్వాపి శ్రుతౌ స్మృతౌ చ న దృష్టః । అతోఽబ్దమధ్యే మలమాసద్వయసమ్భవేఽపి న పూర్వోఽధిమాస ఇత్యర్థః । మాధవీయే ॥ శ్లో ॥ మాసద్వయేఽబ్దమధ్యే తు సఙ్క్రాన్తిర్న యదా భవేత్ । ప్రాకృతస్తత్ర పూర్వస్స్యాదధిమాసస్తథోత్తరః ॥ * ॥ ప్రాకృతః - ప్రకృతిః - స్వభావః, తస్యాయుక్తస్స్వాభావికః, మాసదోషరహితో మాసో యథా కర్మార్హస్తత్స్వభావయుక్తస్తథైవాయమిత్యర్థః । జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ ఏకస్మిన్నపి వర్షే చేద్ద్వౌ మాసావధిమాసకౌ । ప్రాకృతస్తత్ర పూర్వస్స్యాదుత్తరస్తు మలిమ్లుచః ॥ * ॥ ప్రాకృతః - నవికృతః, మలమాసాధిమాసత్వాదివ్యపదేశో న భవతీత్యర్థః । సత్యవ్రతః ॥ శ్లో ॥ రాశిద్వయం యత్ర మాసే సఙ్క్రామేత దివాకరః । నాధిమాసో భవేదేష మలమాసస్తు కేవలమ్ ॥ * ॥ అయం సఙ్క్రాన్తిద్వయయుక్తో మాసో నాధికః, కిన్తు మలమాస ఏవేత్యర్థః । నను, శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ అమా చ పౌర్ణమాసీ చ యన్మాసి యుగలం భవేత్ । యస్మిన్న దృశ్యతే వాపి చాలకర్మాది వర్జయేత్ ॥ ద్వితీయపూర్ణిమాయుక్తం విషమాసం వదన్తి హి । పూర్ణిమా చ న దృశ్యేత మలమాసః ప్రకీర్తితః ॥ ఏకమాసే ద్వయే పూర్ణే దర్శస్యైకస్య సమ్భవే । అగ్నిజ్వాలేతి విఖ్యాతా శుభకర్మవినాశినీ ॥ * ॥ పూర్ణిమాద్వయయోగే తదయోగే చ మలమాసత్వముక్తం తత్కథమితి త్వయానోక్తమ్, నైవమ్, శుభకర్మనిషేధపరత్వాత్తేషాం వచనానామ్। అత్ర శ్రాద్ధౌపయికమలమాసత్వోక్తేర్న చో

ద్వ్యవకాశః । పైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ తస్మాత్త్రయోదశే మాసి కర్మ కుర్యాన్న కిఞ్చన । కుర్వన్ననర్థమేవాశు కుర్యాదాత్మవినాశనమ్ ॥ శౌ తస్మాత్క్రియాస్సర్వా ద్వాదశే మాసి కీర్తితాః । త్రయోదశే తు తాస్సర్వా రాక్షస్యః పరికీర్తితాః ॥ * ॥ కించ, " అధిమాసస్తు పాఞ్చాలే " ఇత్యాది వచనం తు " తస్మాదాహితాగ్నిర్మాసానృతం వదేత్ " ఇతివద్దోషాధిక్యప్రదర్శనపరమ్ । అతస్తుణ్డీరమణ్డలే మాసదోషః పరిహర్తవ్య ఏవ .

అత్ర వివేకమాహ —

మూ — తదేవం సంవత్సరవృద్ధౌ ప్రతిమాసం మాసికస్మరణాత్త్రయోదశమాసికాని స్యురతో మాసద్వయే మాసికాని కుర్యాత్.

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ అబ్దమమ్బుఘటం దద్యాదన్నమాజ్యేన సంయుతమ్ । సంవత్సరే ప్రవృద్ధేపి ప్రతిమాసంచ మాసికమ్ ॥ " ఇతి సత్యవ్రతస్మరణాత్త్రయోదశ మాసికాని కార్యాణి భవన్తి, న తు ద్వాదశమాసికాని, " ద్వాదశప్రతిమాస్యాని " ఇతి జాతుకర్ణిస్మరణాత్ । " ॥ శ్లో ॥ మృతేఽహని తు కర్తవ్యం ప్రతిమాసంచ మాసికమ్ । " ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాన్మృతాహస్యోభయత్ర విద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనం మాసికం దుష్టే శుద్ధే చ కార్యమిత్యర్థః । జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ నిత్యం నైమిత్తికం చైవ శ్రాద్ధం కుర్యాన్మలిమ్లుచే । తిథినక్షత్ర వారోక్తం కామ్యం నైవ కదాచన ॥ * ॥ " ప్రతిపత్ప్రభృతిష్వేకామ్ - కృత్తికాదిభరణ్యన్తమ్ " ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన తిథినక్షత్రోక్తమ్, " సూర్యాదివాసరేష్వేతచ్ఛ్రాద్ధకృల్లభతే ఫలమ్ " ఇతి బృహస్పతినా వారోక్తంచ కామ్యశ్రాద్ధం మలే న కుర్యాత్ । " మృతాహేఽహరహః " ఇతి కాష్ణాజినినోక్తం నిత్యం నైమిత్తికంచ శ్రాద్ధం కుర్యాదిత్యర్థః । మాసికం నైమిత్తికమితి వక్ష్యతే । గభస్తిః ॥ శ్లో ॥ న కుర్యాన్మలమాసే తు కర్మి కర్మ కథంచన । ముక్త్వా నైమిత్తికం శ్రాద్ధం తద్ధి తత్రైవ కీర్తితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । నైమిత్తికమ్ - ప్రేతశ్రాద్ధాది । యమః ॥ శ్లో ॥ గర్భే వార్ధుషికే భృత్యే శ్రాద్ధకర్మణి మాసికే । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధే నాధిమాసం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ " త్రిపక్షే వా త్రిమాసే వా " ఇత్యుక్తత్రిపక్షతృతీయాది మాసో ఽధికశ్చేత్తాసపిణ్డ్యే తమధికమాసం న వర్జయేత్, ఉత్తరమాసస్య చతుర్థాది మాసత్వాత్ । ఇదం చ పుంసవనాద్యుత్సవాగమ విషయమ్, అన్యథా సావకాశత్వా

త్సాపిణ్డ్యం శుద్ధమాసఏవ కార్యమ్ । నను జాబాల్యాది వచనం మలే శ్రాద్ధకర్తవ్యతా మాత్రపరం నోభయత్ర శ్రాద్ధవిధి పరమ్, అతః కిమేషాను త్రోదాహరణమితి, మైవమ్, మలమాసశఙ్కా నిరాకరణద్వారా మాసద్వయశ్రాద్ధవచనోపోద్బలత్వాత్, మైవమ్, తైరేవ శఙ్కానుభవాత్, మలమాసశ్రాద్ధపరవచనానాం మలమాసవిషయత్వోపపత్తేః । తర్హి మాసద్వయశ్రాద్ధపరత్వేన శ్రాద్ధాన్తరే తదుదాహరణం కథమితి చేత్తఏవప్రష్టవ్యాః । శ్రూయతామత్ర తత్పరో వచననిచయః । అత్రమరీచిః ॥ శ్లో ॥ ప్రతిమాసంమృతాహేయచ్ఛ్రాద్ధంచప్రతివత్సరమ్ । మన్వాదౌచ యుగాదౌచ తన్మాసఉభయత్రచ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధీయేఽహనిసంప్రాప్తే హ్యధిమాసోభవేద్యది । మాసద్వయేపి కుర్వీత శ్రాద్ధమేవం నను ష్యతి ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ షష్టిభిర్దివసైర్మాసః కథితో బాదరాయణైః । ఉత్తరేదేవకార్యాణి పితృకార్యాణిచోభయోః ॥*॥ శ్లోక గౌతమశ్చ ॥ శ్లో ॥ ద్వౌమాసావేకనామానావేకస్మిన్వత్సరేయది । ఉత్తరేదేవకార్యాణి పితృకార్యాణిచోభయోః ॥ * ॥ ఏతేషు శ్రాద్ధపితృకార్యశబ్దౌ మన్వాదిశ్రాద్ధపరః, తస్యైవమాసద్వయకార్యత్వనిశ్చయాత్.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — ఆద్యమాసవృద్ధావాద్యైకోద్దిష్టమాద్యమాసఏవ కుర్యాద్వచనాత్ .

వ్యా — "॥ శ్లో ॥ ఏకరాశౌస్థితేసూర్యే యదిమాసోద్విధాభవేత్ । ఏకోద్దిష్టంతు పూర్వత్ర నపరత్రకదాచన ॥" ఇతిజాబాలివచనాదిత్యర్థః । పూర్వమాసస్థనిమిత్తాధీన మేకోద్దిష్ట ముత్తరత్ర మాసే నకుర్యాదిత్యర్థః, "॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహనిశ్రాద్ధం మరణాత్తువిధీయతే ।" "ఆద్యమేకాదశేఽహని" ఇతిమృతాహాదేకాదశాహఏవాద్యైకోద్దిష్టవిధానాత్ । మాసవృద్ధావుత్తరమాసికైకాదశాహస్య మృతాహాదేకాదశాహత్వాభావాన్నపరత్రకుర్యాదితిసిద్ధమ్ .

ఉక్తాపవాదమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — ఏవం తత్తన్మాసవృద్ధౌ త్రైపక్షికమాసానిచ పూర్వత్రైవ పరత్రనకుర్యాత్ .

వ్యా — ద్వితీయమాసవృద్ధౌ త్రైపక్షికం మృతాహాత్త్రిపక్షఏవకు
ర్యాన్నచపరత్రమాసే, అత్రిపక్షత్వాత్ । ఏవం షష్ఠమాసవృద్ధావూనషా
ణ్మాసికంషష్ఠమాసఏవకుర్యాన్నచపరమాసే, తస్యసప్తమమాసత్వాత్ । ఏవం
ద్వాదశమాసవృద్ధావూనాబ్దికం ద్వాదశమాస ఏవ కుర్యాన్న త్రయోదశ
మాసే । నన్విదమనుపపన్నమ్, మాసేభవో మాసిక ఇతి సామాన్యతద్ధితా
న్తత్వేనోనాదేరపిమాసికశబ్దవాచ్యత్వాత్, "యాగాదికంమాసికంచ" ఇ
తిమాసికానాం మాసద్వయకర్తవ్యత్వవిధానాచ్చోనానిమాసద్వయేఽపికా
ర్యాణీతిచేన్నైవమ్, " మృతేఽహనితుకర్తవ్యం ప్రతిమాసంతుమాసికమ్ "
ఇతిస్మృతౌ మృతాహవిహితమాసికస్యైవ ప్రతిమాసకర్తవ్యత్వవిధానాత్, మృ
తాహస్య మాసద్వయేసమ్భవాత్ । నహి త్రైపక్షికమూనం వామృతాహే
విహితమ్, ద్విత్రిదినేష్వన్యషష్ఠద్వాదశమాసేషూనమాసికో నషాణ్మాసి
కోనాబ్దికవిధానాత్తత్రైవ తానికర్తవ్యాని నాన్యత్ర, పరమాసస్యాద్యష
ష్ఠద్వాదశమాసత్వాభావాత్ । నను " షష్టిభిర్దివసైః " ఇతి షష్టిదినానా
మేకమాసత్వస్మరణాదాద్యాదిమాసత్వమేవేతిచేన్న, ఊనానాంపూర్వకా
ర్యత్వప్రసక్తేర్ద్విత్రిదినోనత్వాభావాత్పూర్వమాసస్య । షష్టిదినానా
మేకమాసత్వకథనం చాతుర్మాస్యానతిరేకార్థమేవ । తర్హి ప్రతిమాసంద్వి
త్రిదినోనత్వసమ్భవాదూనాన్యుభయత్రకార్యాణీతిచేన్న, పరమాసానా
మాద్యాదిమాసత్వాభావాత్, " ॥ శ్లో ॥ ఆద్యాదిషుచమాసేషు కుర్యా
దూనానివైద్విజః । " ఇత్యాదివచనవిరోధాచ్చ । నవిరోధ అనధికమాసవి
షయత్వాత్తస్య, నైవమ్, ఊనానాంపునఃకరణనిషేధాత్ । తథాచాయ
ణీయే, సఙ్గ్రహే చ ॥ శ్లో ॥ త్రైపక్షికోనషాణ్మాస్యేహ్యూనాబ్దికమథా
చరేత్ । ఏతేషామేవకాలేతు నపునఃకరణంభవేత్ ॥ ఆద్యంత్రైపక్షికం
చైవ హ్యూనషాణ్మాసికంవినా । మాసికానిపునఃకుర్యాత్స్వస్వకాలేయథా
విధి ॥ * ॥ ఇతి । త్రైపక్షికోనానివిహాయ మాసికాని మాసద్వయేకుర్యా
దిత్యర్థః । సాపిణ్డ్యేఽపకృష్టత్రైపక్షికోనశ్రాద్ధపునఃకరణనిషేధపర
మాద్యమితి వచనమితిచేన్న, అనపకర్షాదేవాద్యస్య పునఃకరణప్రసక్త్య
భావేన తన్నిషేధానుపపత్తేః, అకాలకృతాపకృష్టమాసికానామకృతత్వ
బుద్ధ్యా పునఃకరణవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ । తస్మాదాద్యశ్రాద్ధసహపఠితానాం

స్వకాలకృతానామాద్యమూనాదీనాం మాసాన్తరే పునఃకరణ నిషేధపరమేవతత్। త్రైపక్షికో నేతివచనం త్రైపక్షికో నాపకర్షనిషేధపరమితిచేన్న, “॥ శ్లో ॥ త్రిపక్షాదిషు కాలేషు సాపిణ్డ్యం యశ్చికీర్షతి । అబ్దావశిష్టమాస్యానామపకర్షో భవేత్తదా ॥” ఇతిమాధవీయవచనేన సాపిణ్డ్యోత్తర కాలభావి సర్వమాసికాపకర్షవిధానాత్, షోడశానాం ద్విరావృత్తివిధానాచ్చ । నను గోబలీవర్దన్యాయేనోనాది వ్యతిరిక్త మాసికాపకర్షపరం తదితిచేన్న, “శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య” ఇతినియమేన షోడశసు కస్యచిదపి శ్రాద్ధస్యాకరణే సాపిణ్డ్యాసమ్భవాత్, అన్యూనాతిరేకార్థత్వాత్సఙ్ఖ్యానియమస్య । సప్తర్షివత్ షోడశశ్రాద్ధశబ్దస్సంజ్ఞాపరఇతి చేన్న, ఆద్యాదిమాసిక వ్యవహారవదాద్యాది షోడశశ్రాద్ధమితివ్యవహారాభావాత్, “॥ శ్లో ॥ ద్వాదశప్రతిమాస్యాని హ్యాద్యషాణ్మాసికే తథా । త్రైపక్షికాబ్దికే చేతి శ్రాద్ధాన్యేతాని షోడశ ॥” ఇతిక్రమాత్ శ్రాద్ధాని పరిగణయ్య షోడశేతి నిగమనేన సఙ్ఖ్యాపరత్వావగతేః, అన్యథాశ్రాద్ధాని షోడశేతి ప్రయోగానుపపత్తేః, నవశ్రాద్ధవదేకైకస్మిన్నపి షోడశశ్రాద్ధత్వ వ్యవహారప్రసఙ్గాచ్చ । నహ్యేవం శిష్టాఆచరన్తి వ్యవహరన్తివా । తస్మాదాద్యశ్రాద్ధవన్మాసద్వయే త్రైపక్షికో నానుష్ఠానం నాస్త్యేవ, తన్నిషేధస్య వాచనికత్వాత్, ఇతఃపరం నశఙ్కానచోత్తరమ్ “యథాకాలకృతానాంతు నాపకర్షో విధీయతే” ఇతిమాధవీయవచనాచ్చ । తద్వచనద్వయ మధిమాసే త్రైపక్షికో నశ్రాద్ధపునఃకరణ నిషేధపరమేవేతి నిశ్చీయతే । సపిణ్డీకరణాత్ప్రాక్ స్వకాలకృత పునరనుష్ఠాన నిబన్ధనోఽపకర్షో నాస్తీత్యర్థః । యద్వా, అపకృష్యతేఽస్మాదన్యత్రేత్యపకర్షః, స్వకాలకృతానామూనాదీనామపకర్ష ఉత్తరత్ర నాస్తీత్యర్థః । మాసవృద్ధౌ మాసికవన్మాసద్వయే కర్తవ్యత్వప్రసక్తావేకద్విత్రిదినైరూనఇతి విహితస్వస్వకాలకృతోనాదిశ్రాద్ధస్యోత్తర మాసే పునఃకరణనిషేధపరమేవ తద్వచనమితి నిరవద్యోఽయం నిర్ణయః । ఏవం గ్రన్థాన్తరే వ్యవస్థానాస్థావిస్మృత్యా వా వచనాదర్శనాద్వాఽనాదరాద్వేత్యలమ్ .

నిమృష్టార్థమాహ —

మూ — “॥ శ్లో ॥ యాగాదికంమాసికంచ శ్రాద్ధంచాపరపక్షికమ్ ।

మన్వాదికం తైర్థికంచ కుర్యాన్మాసద్వయేఽపిచ ॥ " ఇత్యేతావ దేవమాసద్వయకర్తవ్యం శ్రాద్ధమ్.

వ్యా — యాగాదికశ్రాద్ధపఞ్చకమేవమాసద్వయేకార్యమితిస్మృతిషు నిర్ణీతమ్, అతోమాసద్వయకార్యంశ్రాద్ధాన్తరంకిందిదపినాస్తీత్యర్థః.

పూర్వమాసే శ్రాద్ధపరాణాం పరమాసే శ్రాద్ధపరాణాంచ వచనానాంవ్యవస్థామాహ —

మూ — అతోమలమాసమృతానాం మలమాస ఏవాబ్దికం కుర్యాదన్యేషాముత్తరత్రైవోభయేషాముభయత్రనకుర్యాత్.

వ్యా — అత్రభృగుః ॥ శ్లో ॥ మలమాసమృతానాంతు యచ్ఛ్రాద్ధం ప్రతివత్సరమ్ । మలమాసేతుతత్కార్యం నాన్యేషాంతుకథంచన॥ * ॥ అన్యేషామ్ - శుద్ధమాసమృతానామ్, మలమాసే నకార్యం కింతు శుద్ధమాస ఏవ కార్యమిత్యర్థః । సత్యతపాశ్చ ॥ శ్లో ॥ వర్షేవర్షేతుయచ్ఛ్రాద్ధం మృతాహేతన్మలిమ్లుచే । కుర్యాదత్ర ప్రమీతానామన్యేషాముత్తరత్రతు ॥ * ॥ అత్ర ప్రమీతానామిత్యుక్తైర్మలమాసే శుద్ధమాసమృతశ్రాద్ధనిషేధః, మలమాసమృతస్య శుద్ధమాసేశ్రాద్ధనివర్తకస్తు శబ్దః.

ఇదమాహ —

మూ — ఏవం వ్యవస్థాసిద్ధిః.

వ్యా — మలమాసమృతానాం మలమాసఏవాబ్దికం కార్యం శుద్ధమాసమృతానాం శుద్ధఏవ, యాగాదికం శ్రాద్ధపఞ్చకం మాసద్వయే కార్యమితి వ్యవస్థాసిద్ధిః, శుద్ధమాస మృతానాం కథంచన కేనాపి ప్రకారేణ మలమాసె నకార్యమితి స్వరసతశ్శబ్దార్థప్రతీతేః, విశేషపర శబ్దార్థగ్రహణాయోగాత్, " అన్యేషాముత్తరత్రతు " ఇతి శుద్ధమాసఏవశ్రాద్ధవిధానాచ్చ । ప్రాప్తార్థానువాదత్వాదస్యవిధిత్వం నసమ్భవతీతి చేన్న, శుద్ధమాసమృతస్యాప్యుభయత్ర కర్తవ్యమిత్యర్థస్య వచనాన్తరాప్రాప్తత్వాద్భిన్నవిషయత్వాచ్చ నానువాదసమ్భవః । " పితృకార్యాణిచోభయోః " ఇతిప్రాప్తస్య ప్రతిషేధఇతి సన్తోష్టవ్యమ్ । నను " ॥ శ్లో ॥ వర్షేవర్షేతు యచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని । మాసద్వయేఽపి కర్తవ్యం వ్యాఘ్రస్య వచనం యథా ॥ " ఇతివచనమస్తీతిచేన్మైవమాగ్రహః, " మల

మాసేనకర్తవ్యమ్ ” ఇతిపాఠస్య నిర్ణయే నిర్ణీతత్వాత్ । “ మాసద్వయేపి కర్తవ్యమ్ ” ఇతి కాలాదర్శోదాహృతత్వాత్తథా పాఠఇతి చేన్న, ప్రతిషిద్ధత్వేన పాఠనిర్ణయాయోగాత్, సత్ప్రతిపక్షత్వేనసిసాధయిషితార్థాసిద్ధేశ్చ । వచనాన్తరసంవాదేన పాఠనిశ్చయాత్తత్సిద్ధిరితిచేదాయుష్మన్నితఏహిబ్రూహికిం తద్వచనమ్, “ ॥ శ్లో ॥ ప్రతిమాసం మృతాహేయచ్ఛ్రాద్ధంచ ప్రతివత్సరమ్ । మన్వాదౌచ యుగాదౌచ తన్మాసఉభయత్రచ ॥ ” ఇతి మరీచివచనమితిచేన్న, శుద్ధమాసమృతాబ్దిక విషయత్వాత్ప్రతీతేః, ప్రతిసంవత్సరం మన్వాదౌచేత్యన్వయాచ్చ । యద్వా, భృగుసత్యతపో వచనాభ్యాముక్తవ్యవస్థాయాం మాసద్వయే ప్రత్యాబ్దిక పరమిదమితినత్వదిష్టసిద్ధిః, తస్మాన్మాసద్వయేపి కర్తవ్యమితి వ్యత్యస్తం పాఠాన్తరముక్తార్థ నిర్వహణాయాగ్రహకృతమేవ, నాత్రవైపరీత్యప్రసఙ్గః, మలమాసే శుద్ధమాస మృతాబ్దిక నిషేధాత్ । తదుక్తం భృగుసత్యతపోభ్యామ్ । కౌథుమిశ్చ ॥ శ్లో ॥ అధిమాసేనకర్తవ్యే శ్రాద్ధే సంవత్సరాబ్దికే । వర్షవృద్ధ్యభిషేకాది కర్తవ్యమధికేనతు ॥ * ॥ ఏతేన “ శ్రాద్ధంచ ప్రతివత్సరమ్ ” ఇతి మరీచివచనం ప్రతిసంవత్సరశ్రాద్ధమాబ్దిక వ్యతిరిక్తమేవేతిచ సువచనమ్। నను, “ ॥ శ్లో ॥ గర్భే వార్ధుషికేభృత్యే ప్రేతే నిత్యేఽనుమాసికే । ఆబ్దికేచతథాశ్రాద్ధే నాధిమాసంవివర్జయేత్ ॥ ” ఇతివచనాదధిమాసేపి కార్యమితిచేన్న, ప్రాభవాదేనహతాత్వాతాన్తర పఠనేపిప్రతిపిపాదయిషితార్థాసిద్ధేః, “ ॥ శ్లో ॥ గర్భేవార్ధుషికేభృత్యేశ్రాద్ధకర్మణిమాసికే । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధేనాధిమాసంవివర్జయేత్ ॥ ” ఇతిహిపాఠః కాలనిర్ణయేపఠితః, తస్యవచనస్యమలమాసమృతవిషయత్వాచ్చ । హన్తనిర్వాహ్యమనుక్త్వాకిమర్థమనేక వచనవ్యత్యాసాయాసం కరోషి, భృగుసత్యతపోవచనాభ్యామేవ నియమావగతౌ “ యాగాదికం మాసికంచ ” ఇతివచనమధికమ్ । తస్మాత్ “ ॥ శ్లో ॥ జాతకర్మణియచ్ఛ్రాద్ధంనవశ్రాద్ధంతథైవచ । ప్రతిసంవత్సరంశ్రాద్ధం మలమాసేపితత్స్మృతమ్ ॥ ఏకసంజ్ఞౌయదామాసౌ స్యాతాం సంవత్సరేక్వచిత్ । తత్రాద్యేపితృకార్యాణి దేవకార్యాణిచోత్తరే ॥ ” ఇతి సత్యవ్రతశాతాతపాది వచనంమలమాసమృతవిషయమేవ । తథా “ ॥ శ్లో ॥ అధిమాసేనకర్తవ్యే శ్రాద్ధేసాం

వత్సరాబ్దికే । మాసేసంవత్సరేచైవ తిథిద్వైధంయదాభవేత్ ॥ తత్రోత్త
రాతిథిర్గ్రాహ్యా నపూర్వాతుమలిమ్లుచా ॥ " ఇతికౌథుమిగార్గ్యాదివచ
నంశుద్ధమాసమృతవిషయమ్ । " పితృకార్యాణిచోభయోః " " మాసద్వ
యేపికుర్వీత " " కుర్యాన్మాసద్వయేపిచ " ఇతివ్యాసాదివచనం యాగాది
కశ్రాద్ధపఞ్చకవిషయమ్ । " ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచస్తు యోమాసస్సమాసః
పాపసంజ్ఞితః । " " ॥ శ్లో ॥ వర్జితఃపితృదేవాభ్యాంసమాసఃపాపసంజ్ఞితః । "
" ॥ శ్లో ॥ సంవత్సరాతిరేకేణ మాసోయస్తుమలిమ్లుచః । తస్మింస్త్రయో
దశేశ్రాద్ధం నకుర్యాదిన్దుసంక్షయే ॥ " " ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం
యత్కిఞ్చిచ్ఛ్రాద్ధకంభవేత్ । ఇష్టంవాప్యథపూర్తంవానతత్కుర్యాన్మ
లిమ్లుచే ॥ " ఇతికాత్యాయనాదివచనం కామ్యశ్రాద్ధవిషయమ్ " ॥ శ్లో ॥
దర్శద్వయసమాక్రాన్తం రవిసఙ్క్రాన్తివర్జితమ్ । మలిమ్లుచంవిజానీయా
ద్గర్హితం సర్వకర్మసు ॥ " " ॥ శ్లో ॥ సినీవాలీమతిక్రమ్యయదాసఙ్క్రా
మతేరవిః । మలిమ్లుచస్సవిజ్ఞేయో గర్హితస్సర్వకర్మసు ॥ " ఇతినారదా
దిస్మృత్యన్తరవచనం దేవకార్యవిషయం శుభవిషయంచేతివ్యవస్థా .

" శ్రాద్ధంచాపరపక్షికమ్ " ఇత్యత్రఆపరపక్షికశబ్దస్యమహాలయప
రత్వబుద్ధ్యామాసద్వయే మహాలయముక్తం కైశ్చిత్తదయుక్తమిత్యాహ —

మూ — అత్రాపరపక్షికంమఖాత్రయోదశీశ్రాద్ధమితి వ్యాఖ్యాతమ్.

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ మఖాత్రయోదశీశ్రాద్ధం శ్రాద్ధాన్యపిచషోడశ ।
కార్యాణి మలమాసేపినిత్యం నైమిత్తికంతథా ॥ " ఇతికాత్యాయనవచనే
నాపరపక్షికశ్రాద్ధం మఖాత్రయోదశీశ్రాద్ధమితి వివృతమిత్యర్థః .

అతోమహాలయం మాసద్వయేన కార్యంనిషేధాదిత్యాహ —

మూ — అతోమహాలయంచ నిషేధాన్నమలమాసేకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రభృగుః ॥ శ్లో ॥ వృద్ధిశ్రాద్ధం తథాసోమమగ్న్యాధే
యంమహాలయమ్ । రాజాభిషేకంకామ్యంచ నకుర్యాద్భానులఙ్ఘితే ॥ న
భోవాథనభస్యేవా మలమాసోయదాభవేత్ । సప్తమఃపితృపక్షస్స్యాద
న్యత్రైవతుపఞ్చమః ॥ * ॥ అన్యత్ర - మలమాసదోషాభావే, " ॥ శ్లో ॥
అషాఢీమవధింకృత్వా యస్స్యాత్పక్షస్తుపఞ్చమః । " ఇత్యుక్తఃపఞ్చమః
పక్షఏవ మహాలయేగ్రాహ్య ఇత్యర్థః । గృహ్యపరిశిష్టే ॥ శ్లో ॥ సోమ

యాగాదికర్మాణి షష్ఠీష్ట్యాగ్రయణంతథా । మహాలయాష్టకా శ్రాద్ధమలమాసేవివర్జయేత్ ॥ * ॥ పితామహః ॥ శ్లో ॥ మాసద్వికన్యాగతేభానావసఙ్క్రాన్తౌ భవేద్యది । దైవం పిత్ర్యం తదాకర్మ తులార్కే కర్తురక్షయమ్ ॥ * ॥ నకన్యాపరపక్షేమలేమహాలయమిత్యర్థః । అతోమాసద్వయే మహాలయానుష్ఠానకథనంమహాసాహసమేవ .

శుద్ధమాస మృతస్యాబ్దికం శుద్ధమాసఏవ కార్యమిత్యుక్తంతత్రవ్యవస్థామాహ —

మూ — త్రయోదశమాసస్య దుష్టత్వేపి ప్రథమాబ్దికంతు మలమాసఏవకుర్యాత్ “ ఆబ్దికంప్రథమంయత్స్యాత్తత్కుర్వీతమలిమ్లుచే.” ఇతిస్మరణాత్ .

వ్యా — చైత్రవైశాఖ జ్యేష్ఠాషాఢ శ్రావణభాద్రపదాశ్వయుజ కార్తికమార్గశీర్షపుష్యమాఘ ఫాల్గునాశ్చాన్ద్రమాసాః, తేషుదర్శద్వయాన్తర్భావే మృతాహమారభ్య ద్వాదశదర్శానన్తరం యోమృతతిథిస్ససంవత్సరాదిః, తదాదేస్త్రయోదశ మాసస్య, దుష్టత్వే - అధికసంసర్పాంహస్పతిదూషితత్వేపి, శుద్ధమాసమృతస్యాప్యాబ్దికం ప్రథమం మలమాసఏవకుర్యాత్, ప్రథమాబ్దికగ్రహణాద్ద్వితీయాద్యాబ్దికం శుద్ధమాసఏవకుర్యాన్నమలమాసఇత్యర్థః । ఇమమర్థం సమర్థయతితుశబ్దః, శుద్ధమాసంవ్యవచ్ఛినత్త్యవధారణమ్ । అబ్దస్యాద్యస్యాతీతత్వేపి వర్షాన్తమృతాహస్యద్వితీయవత్సరాదితయాయద్యపి ప్రథమాబ్దికత్వం నసమ్భవతి తథాపిభావిప్రత్యాబ్దికాపేక్షయా ప్రథమాబ్దికమిత్యుక్తిః । ఉక్తార్థసాక్షిత్వేనవృద్ధహారీతవచనముదాహరత్యాబ్దికమితి । లఘుహారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యబ్దంద్వాదశేమాసికార్యాపిణ్డక్రియాసుతైః । క్వచిత్త్రయోదశేపిస్యాదాద్యంముక్త్వాతువత్సరమ్ ॥ * ॥ త్రయోదశేశుద్ధమాసే ఆద్యాబ్దికంనకుర్యాత్కింతు ద్వాదశేమలమాసఏవకుర్యాదిత్యర్థః । మృతాహోన్త్యోమాసఇతిపక్షే త్రయోదశమృతాహస్య ద్వాదశమాసాన్తత్వాత్ “ ద్వాదశేమాసి ” ఇత్యుక్తమిత్యవిరోధః । వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ అసఙ్క్రాన్తేపి కర్తవ్యమాబ్దికం మాసికంతథా ॥ * ॥ మాధవీయే ॥ శ్లో ॥ అసఙ్క్రాన్తేనకర్తవ్యం శ్రాద్ధమభ్యుదయంతథా । తత్రైవకామ్యంయత్కర్మవత్సరాత్ప్రథమాదృతే ॥ * ॥

ప్రథమసాంవత్సరికం మలమాస ఏవ కర్తవ్యమిత్యర్థః । ఏవమ్ “ ఏష్వాద్యం ప్రథమమ్ ” ఇతి విశేషణాదేతైరేవ వచనైర్ద్వితీయాబ్దికం శుద్ధమాస ఏవ కార్యమితి వ్యవస్థా న్యాయవిదాం సుస్థా । దుష్టంమాసద్వయే ప్రత్యాబ్దికం కార్యమితి వ్యవస్థాపనమాస్థాకృతమిత్యలమ్ । సౌరమాసపక్షే నైవంవ్యసనగన్ధః, మలమాసదోషాభావాత్ । సంసర్పత్వాద్యవలమ్బనేన విధినిషేధపరవచననిచయస్య చాన్ద్రమాసవిషయత్వాధిగమాత్సఙ్క్రాన్తివిరహసఙ్క్రాన్తిద్వయయోగాసమ్భవాచ్చ సౌరే సౌరావలమ్బినామపి శుభకర్మణాం మహాలయాదిశ్రాద్ధానాంచ వచనాన్నిషేధః, ప్రత్యాబ్దికస్య నిత్యత్వేన కాలమాత్రేకర్తవ్యత్వవిధానాత్ । తథా మహాభారతే ॥ శ్లో ॥ రాజ్ఞోఽభిషేకఃప్రథమశ్శ్రాద్ధకాలమపేక్షతే । ప్రత్యాబ్దికంతునిత్యత్వాత్కాలమాత్రే సదాభవేత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ అధిమాసే చ శుక్రస్య గురోరస్తమయేఽపి చ । నిత్యంనైమిత్తికంశ్రాద్ధం కుర్యాత్కామ్యంతు వర్జయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాసపక్షతిథిస్పృష్టే యోయస్మిన్మ్రియతేఽహని । ప్రత్యబ్దంతు తథాభూతం క్షయాహం తస్యతద్విదుః ॥ * ॥ అతో దుష్టమాసేన సౌరనిబన్ధనఃప్రత్యాబ్దికనిషేధః । నన్వేషువిషయభేదాప్రతీతేర్మహాభారతాదివచనం చాన్ద్రమాసాబ్దికవిషయంచ కింనస్యాత్, న స్యాత్, శుద్ధమాసఏవతస్య కర్తవ్యత్వవిధానాత్ “ అన్యేషాముత్తరత్ర తు ” ఇతిసత్యతపస్స్మృతేః । సౌరే ఏకమాససంజ్ఞక మాసద్వయాభావేన తద్వచనం చాన్ద్రాబ్దికవిషయమితిసుస్పష్టమ్ । తత్పరత్వే ప్రథమాబ్దిక విషయే ద్రష్టవ్యమ్, “ క్వచిత్త్రయోదశేఽపి స్యాదాద్యంముక్త్వాతువత్సరమ్ ” ఇతిహారీతవచనాత్ । తథావృద్ధవసిష్ఠశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాసే సంవత్సరే చైవ తిథిద్వైధం యదాభవేత్ । తత్రోత్తరోత్తమాజ్ఞేయా పూర్వస్యాత్తుమలిమ్లుచా ॥ * ॥ భృగుశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాన్యేషాంతుకథంచన ॥ * ॥ “ అన్యేషాముత్తరత్రతు ” ఇత్యాదివచనైశ్చాన్ద్రాబ్దికస్యాపి నిత్యత్వేనమలమాసకర్తవ్యత్వశఙ్కానిరస్తా.

మూ — దుష్టమాసేమృతస్యమాసదోషేఽపి క్రియాంకుర్యాత్ .

వ్యా — మాసదోషః - మాఘాద్యధిక సంసర్పాంహస్పత్యాదిః । తత్ర మృతస్యదాహాదిక్రియాంకుర్యాదేవ । తథాసత్యతపాః ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లు

చాహ్వ్యమేమాసేవిపద్యైతయదిద్విజః । తస్మిన్నపిచకర్తవ్యాగపిణ్డదానో
దకక్రియాః ॥ * ॥ మాత్స్యేచ ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రసూర్యగ్రహేచైవ మరణే
పుత్రజన్మని । మలమాసేపిదేయంస్యాన్నిమిత్తంయదిజాయతే ॥ * ॥ హా
రీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ అసఙ్క్రాన్తేపికర్తవ్యమాబ్దికం మాసికంతథా । ఏవంస
పిణ్డనాన్తంచ వత్సరోదకుమ్భాదికమ్ ॥ * ॥ ఆబ్దికమత్రప్రథమాబ్దికమ్ "ఆ
బ్దికంప్రథమంయత్స్యాత్తత్కుర్వీతమలిమ్లుచే" ఇతిస్మృతేః । సపిణ్డనాన్త
మితిపూర్వమధ్యక్రియాద్వయమేవోచ్యతే । మాసదోషేపిసపిణ్డనస్య క
ర్తవ్యత్వస్మరణం వత్సరాన్తసాపిణ్డ్యాభిప్రాయమ్, తస్యైవ ముఖ్యత్వా
త్ । "ముఖ్యేహిసంప్రత్యయః, సంవత్సరాదర్వాక్ సాపిణ్డ్యమాపత్క
ల్పః" ఇతివిజ్ఞానేశ్వరః । యతస్సంవత్సరేసపిణ్డీకరణమితి స్మృతిఘోషః ।
అతోవత్సరాన్తసాపిణ్డ్యమేవ మాసదోషేపికార్యమ్, నిరవకాశత్వాత్,
తత్రతదకరణే "॥ శ్లో ॥ కృతేపిషోడశశ్రాద్ధే సపిణ్డీకరణంవినా । వత్స
రాతిక్రమేకుర్యాత్పునశ్శ్రాద్ధానిషోడశ ।" ఇతిపునఃకరణప్రసక్తేః, ము
ఖ్యేప్రథమాబ్దికవిధానానుపపత్తేః, తత్పరవచనవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ । న
ను "॥ శ్లో ॥ జాతకర్మాన్త్యకర్మాణి నవశ్రాద్ధానిషోడశ । కార్యాణిమల
మాసేపి నిత్యంనైమిత్తికంతథా ॥" ఇతివచనాత్సాపిణ్డ్యమపి ద్వాదశాహా
దౌకార్యమితిచేన్న, "॥ శ్లో ॥ సావకాశంతుయత్కామ్యంనకుర్యాన్మాసి
దూషితే । కుర్యాన్నిరవకాశన్తు నిత్యంనైమిత్తికంతథా ॥" ఇతి శఙ్ఖేన ని
త్యాదేరపి నిరవకాశస్యైవ కార్యత్వనిశ్చయాత్ । "సావకాశంహితత్త
స్మాత్" "ప్రతిసంవత్సరశ్రాద్ధం మలమాసేనవర్జయేత్" "నిత్యానియా
నికర్మాణి నిమిత్తోత్థానియానిచ" "నిత్యంనైమిత్తికంచైవ శ్రాద్ధంకుర్యా
న్మలిమ్లుచే । తిథినక్షత్రవారోక్తం కామ్యంనైవకదాచన" "నకుర్యాన్మల
మాసేతుకర్మీకర్మకథంచన । ముక్త్వానైమిత్తికంశ్రాద్ధంతత్తుతత్రైవకీర్తి
తమ్ ॥" "గురుభార్గవయోర్మౌఢ్యే బాల్యేవావార్ధకేపివా । మలమాసే
పికర్తవ్యాఃక్రియాఃపూర్వాశ్చమధ్యమాః ॥" ఇతిప్రచేతోజాబాలిగభస్తి
హారీతాదివచనం తత్కాలమృతవిషయం వత్సరాన్తసాపిణ్డ్యవిషయంచేతి
ద్రష్టవ్యమ్ । కించ, యస్యకశాహానన్తరం దర్శేపిణ్డపితృయజ్ఞప్రాప్తిస్త
స్యద్వాదశాహేకార్యమ్, యస్యవామాసిమధ్యేపుంసవనాది ప్రాప్తంత్త

దర్శం మాసదోషేపి సాపిణ్డ్యంకార్యమ్, తదకరణే పితృత్వస్య ప్రాప్తస్యాభ్యుదయశ్రాద్ధోద్దేశ్యత్వానుపపత్తేః । అతఃపుంసవనాద్యన్నప్రాశనాన్తఏవకార్యః, మాసప్రోక్తత్వేనతస్యైవదోషాభావాత్ । తథాఽఽత్రేయే ॥ శ్లో ॥ మాసప్రోక్తేషుకార్యేషు మూఢత్వంజీవశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చ నస్యుఃకాలవిధేర్బలాత్ ॥ * ॥ భార్గవః ॥ శ్లో ॥ జాతకర్మచపుంసూతింసీమన్తోన్నయనంతథా । మలిమ్లుచేపికుర్వీత నిమిత్తంయదిజాయతే ॥ * ॥ తదేవమ్ " సపిణ్డీకరణంకృత్వాకుర్యాదభ్యుదయంతతః " ఇత్యభ్యుదయశబ్దఃపుంసవనాది పరఏవేతిసువ్యక్తమ్ । ఏతేన " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధజాతకనామాని యేచసంస్కారసంజ్ఞితాః । మాసదోషేపికర్తవ్యాఃకామ్యంకర్మవివర్జయేత్ ॥ " ఇత్యత్రసంస్కారశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతః । ఏవంచ యదప్యస్తఙ్గాసేపి ప్రేతకార్యవిధిపరంవచనం తత్సర్వం తత్కాలమృతవిషయమేవేతిద్రష్టవ్యమ్.

మూ — తథా ప్రారబ్ధావశిష్టసోదకుమ్భషోడశశ్రాద్ధవర్షాన్తసాపిణ్డ్యేషు నమాసదోషః.

వ్యా — యథా తత్కాలమృతస్య దాహాదౌ నమాసదోషస్తథామాసమృతస్యాపి సోదకుమ్భాదౌ తథైవేత్యర్థః । అయమర్థః — దాహాదివత్సరాన్తసాపిణ్డ్యకృత్యంప్రేతసంస్కారః, ప్రేతత్వవిమోచనార్థత్వాత్తత్తృష్ణాశాన్తిరూపప్రీత్యతిశయజనకత్వాచ్చ । తతశ్చ, ఏకోద్దిష్టాన్తం కృత్వా తత్తత్కాలే మాసికసోదకుమ్భశ్రాద్ధానుష్ఠానపూర్వకం వర్షాన్తే సపిణ్డీకరణంముఖ్యం తదర్వాగాపత్కల్పః । తదర్థం మాసికాపకర్షణశ్చగౌణః । అతోముఖ్యకల్పం చికీర్షుః " ॥ శ్లో ॥ ప్రేతసంస్కారకార్యాణి యానిశ్రాద్ధానిషోడశ । యథాకాలేతుకార్యాణి నాన్యథా ముచ్యతే తతః ॥ " ఇతిహారీతవచనాత్ప్రేతసంస్కారషోడశశ్రాద్ధాని వత్సరాదర్వాగ్యదాయథాకాలం కర్తుమిచ్ఛతి తదామాఘాద్యాది మాసదోషసమ్భవేపి నదోషఇతి; యద్వా, ఏకోద్దిష్టాన్తకృత్యేకృతేఽతీతమాసికసోదకుమ్భశ్రాద్ధాని వత్సరాదర్వాగ్యదాకర్తుమిచ్ఛతి తదా, నకాలనియమః - అతీతత్వనిబన్ధన కన్యాదిమాసనియమోనాస్తి । తథాదాహాది వత్సరాన్తప్రేతకృత్యస్య సంస్కారత్వాత్తదేకదేశస్య శ్రాద్ధాన్తస్యకృతత్వేన ప్రార

బ్ధత్వాత్ప్రారబ్ధశేషస్య నమాసదోషఇతి । తథాదోషాపవాద స్సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ ప్రారబ్ధం మలమాసాత్ప్రాగ్యత్కార్యమసమాపితమ్ । ఆగతే మలమాసేపి తత్కర్తవ్యమసంశయమ్ ॥ * ॥ తత్ప్రేతసంస్కార మాసికాదివిషయమేవ “ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతస్య వత్సరాదర్వాగ్యదాసంస్కారమిచ్ఛతి । నకాల నియమోజ్ఞేయో నమౌఢ్యం గురుశుక్రయోః ॥ ” ఇతివచనాత్ప్రతిమాసంప్రత్యహం మాసిక సోదకుమ్భయోః కర్తవ్యత్వవిధానాద్బహుస్మృతిసిద్ధత్వాద్వత్సరాన్తే యదా సాపిణ్డ్యం కర్తుమిచ్ఛతి తదా ప్రథమాబ్దికవన్నమాసదోషః । తథాహారీతః ॥ శ్లో ॥ అసఙ్క్రాన్తేపి కర్తవ్యమాబ్దికం మాసికం తథా । ఏవం సపిణ్డనం చైవ వత్సరోదఘటాదికమ్ ॥ * ॥ అత్రమలమాసోక్తవర్జ్యావర్జ్యవిశేషేష్వపి తుల్యత్వాన్నచోద్యావకాశః, అన్యథా వత్సరాదర్వాక్పునస్సంస్కారాదౌ నమౌఢ్యాది దోషఇతి వచనాద్ధసతి “ ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచాహ్వయేమాసే విపద్యేత యదిద్విజః । తస్మిన్నపిచకర్తవ్యాః పిణ్డదానోదకక్రియాః ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచేపి కుర్వీత నిమిత్తం యదిజాయతే । కుర్యాత్తత్రప్రమీతానాం నాన్యేషాంతు కథంచన ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥ ప్రారబ్ధంమలమాసాత్ప్రాక్తత్కాలేనతుదోషకృత్ । ” “ నాతీత పితృమేధస్స్యాత్ ” ఇతివచనజాతం సముద్రేవిప్రుతమేవస్యాత్ । అతోవచనాన్తరావిరోధేనైవార్థ సమర్థనం న్యాయ్యమ్। సపిణ్డీకరణస్య వర్షాన్తఇతి విశేషణం నిరర్థకమితిచేన్నైవమ్ , మాసదోషే ద్వాదశాహత్రిపక్షాదౌ తత్కరణవచనాభావాత్ । “ ప్రారబ్ధంమలమాసాత్ప్రాక్ ” ఇతివచనం త్వద్యైవోదాహృతమితిచేన్న, నిరవకాశవిషయత్వాత్తస్య, “ కుర్యాన్నిరవకాశంతు నిత్యంనైమిత్తికంతథా ” ఇతిశఙ్ఖస్మరణాత్, కాలాన్తరవిధానాచ్చ । శక్యంహిసాపిణ్డ్యం మాసప్రాక్తశుభపక్షేపి మాసదోషాత్ప్రాగేవ శుద్ధకాలేకర్తుమ్, నహ్యేవం వర్షాన్తేనిరవకాశత్వాత్ । “ నిత్యంనైమిత్తికంచైవ శ్రాద్ధంకుర్యాన్మలిమ్లుచే ” ఇత్యాదివచనం చానేనదత్తోత్తరమ్, “ విపద్యేతయది ” “ నిమిత్తంయది ” ఇత్యాదిభిస్తత్కాలమృతస్యైవతత్కరణస్మరణాత్, “ నకుర్యాన్మాసిమూషితే ” ఇతినిషేధాచ్చ । అతోవర్షాన్తవిశేషణంసాధీయః .

మూ — నాత్రాతీత ప్రేతకార్యమారభేత .

వ్యా — అత్ర - మాసదోషే, "॥ శ్లో ॥ మలిమ్లుచస్తయోమాసస్సమాసఃపాపసంజ్ఞితః । వర్జితఃపితృదేవాభ్యాం గర్హితస్సర్వకర్మసు ॥ బాలేవాయదివావృద్ధే శుక్రేచాస్తంగతేగురౌ । మలమాసఇవైతాని వర్జయేద్దేవదర్శనమ్ ॥ గృహప్రవేశగోదాన స్నానగ్రామమహోత్సవాన్ ॥" ఇత్యాదివచనైర్మలమాసస్యైవ మాఢ్యస్యచగర్హితత్వేనమాసదోషాత్ప్రాగేవమృతస్యమష్టమాసేప్రేతకార్యం నకార్యమిత్యర్థః । తథాస్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ అధిమాసేహరేస్సుప్తౌ మాఢ్యేచగురుశుక్రయోః । నాతీతపితృమేధస్స్యాత్కన్యాంగోదావరీంవినా ॥ సురాసురగురోర్మాఢ్యే కృష్ణస్యాపి మలిమ్లుచే । నాతీతపితృమేధస్స్యాత్తత్కాలేనతు దోషకృత్ ॥ * ॥ కృష్ణస్యాపఇతి కన్యామాసవ్యతిరిక్తవిషయమ్, "కన్యాకుమ్భగతేభానౌ" ఇతిశృఙ్గగ్రాహికయాతత్రాతీతప్రేతకార్యవిధానాద్విహిత వ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ సర్వత్రప్రతిషేధస్య, తతశ్చ "॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతిప్రాప్తౌ పుత్రైర్దాహాదికర్మచ । ప్రాప్తకాలేతుకర్తవ్యం తిథ్యాదిర్నతుదోషకృత్ ॥" ఇతిప్రాప్తకాలే మాసదోషాభావవచనాచ్చ నాతీతప్రేతకార్యమితి నిరవద్యమ్ .

మూ — ప్రారభేతాత్రమాసదోషేమృతస్యార్వాక్త్రిపక్షాత్ .

వ్యా — అత్ర - అతీతే, త్రిపక్షాదర్వాక్ప్రేతకార్యారమ్భేనదోషఇత్యర్థః । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ అర్వాక్త్రిపక్షాత్ప్రేతస్య పునర్దహనకర్మణి । నకాలనియమోజ్ఞేయో నమాఢ్యం గురుశుక్రయోః ॥ * ॥ త్రిపక్షాదర్వాగితినియమాత్తదూర్ధ్వం నాతీతప్రేతకృత్యారమ్భఇతిసుస్పష్టమ్ । దశాహాతిక్రమేణాతీతప్రేతకార్యనిషేధేప్రాప్తేతదపవాదోయమర్వాక్త్రిపక్షాదితి । ఇదంచమష్టమాసమృతస్యైవ, "విపద్యేతయది" "నిమిత్తంయది" ఇత్యాదిస్మృతేః । అతశ్శుద్ధమాసమృతస్య నత్రిపక్షాదర్వాగ్దుష్టమాసేప్రసక్తిః । కించ, జాతకాదేర్నిత్యత్వేపి మాసప్రోక్తత్వేన మాసదోషాభావస్మరణేప్యతీతస్య నిషేధఃస్మర్యతే ఋశ్యశృఙ్గేణ ॥ శ్లో ॥ నామకర్మచజాతేష్టిం యథాకాలంసమాచరేత్ । అతిపాతేతుకుర్వీత ప్రశస్తేమాసిపుణ్యభే ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంహికాలనిర్ణయేచ । "యేచసంస్కారసంజ్ఞితాః" "జాతనామాన్త్యకర్మాణి" ఇత్యాదికంమాసదోషేపి దాహాదిస

పిణ్డీకరణాన్తప్రేతకృత్యకర్తవ్యతాపరం వచనందుష్టమాసమృతవిషయమే వసమర్థితమిత్యలమ్.

మూ — నైకోద్దిష్టస్యదివసే మాసికానికుర్యాన్నిషేధాత్ప్రత్యవా యస్మృతేశ్చ.

వ్యా — అత్రజాబాలిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకృత్వాతుతస్యైవ పునశ్శ్రాద్ధంనతద్దినే ॥ * ॥ దక్షశ్చ ॥ శ్లో ॥ నైకశ్రాద్ధద్వయంకుర్యాత్సమానేఽహనికస్యచిత్ ॥ * ॥ స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టస్యదివసే సపిణ్డీకరణంవినా । శ్రాద్ధంకుర్యాత్పితృక్రోధాత్క్షయమాప్నోతిసన్తతిః ॥ * ॥ సాగ్నేరేకాదశాహేసాపిణ్డ్యవిధానాత్తత్ర తత్కరణేనదోషః । తస్యాన్యస్యవాసాపిణ్డ్యంవినాతత్రషోడశ శ్రాద్ధకరణేదురత్యయఃప్రత్యవాయః । ఏవంచ " ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టంనవశ్రాద్ధం శ్రాద్ధాన్యపిచషోడశ । ఏకస్మిన్దివసేకుర్యాదేకోద్దిష్టంతునిష్ఫలమ్ ॥ " ఇతివచనమనాహితాగ్నివిషయమ్। అన్యస్యచ " ॥ శ్లో ॥ నవమైకాదశేచైవమాద్యమేకాదశేఽహని । " ఇత్యుభయోస్తత్రవిధానాదుద్దేశ్యైక్యేపి నదోషః.

నహితత్రైకాదశాహేషోడశశ్రాద్ధవిధిరస్తి ప్రత్యుతనిషిధ్యతే, స్మర్యతేచప్రత్యవాయః కథంతర్హి ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యేషోడశశ్రాద్ధకరణంతత్రాహ —

మూ — తానిద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యే వచనబలాత్క్రియన్తే.

వ్యా — అత్రపైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ షాణ్మాసికాబ్దికశ్రాద్ధే స్యాతాంపూర్వేద్యురేవతే । మాసికానిస్వృతాహేస్యుర్దివసే ద్వాదశేపివా ॥ * ॥ అత్రద్వాదశాహస్య మాసికకాలత్వస్మరణాత్తత్రతానికుర్యాత్ । త్రిపక్షాదౌసాపిణ్డ్యే మాసికానిస్వృతాహ ఇతి నియమాత్సాపిణ్డ్యాత్ప్రాగేవమాసికానికృత్వా తత్రసాపిణ్డ్యంకుర్యాత్। ద్వాదశాహసాపిణ్డ్యేతుతత్పూర్వం మృతాహాభావాదేకాదశాహేనిషేధాత్, " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధానిషోడశాపాద్య విదధీతసపిణ్డతామ్ । " " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధానిషోడశాదత్వానైవకుర్యాత్సపిణ్డతామ్ । " ఇతి మాసికానుష్ఠానపూర్వకమేవ సాపిణ్డ్యవిధానాచ్చ ద్వాదశాహేతదనుష్ఠానమిత్యపర్యమయోర్జ్యోఽయమర్థః.

కేచిద్ద్వాదశాహేసోదకుమ్భశ్రాద్ధాన్యపకృష్యకుర్వన్తి తాన్ప్రత్యాహ—

మూ — నద్వాదశాహఃకా సాపిణ్డ్యే సోదకుమ్భశ్రాద్ధాన్యాహృత్యద
ద్యాద్విధ్యభావాత్ప్రత్యహమాబ్దం తద్విధివైయర్థ్యాపత్తేర్మాసిక
వద్ద్విరనుష్ఠానే ప్రమాణాభావాచ్చ.

వ్యా — ద్వాదశాహసాపిణ్డ్యే "॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాత్పూర్వం కు
ర్యాచ్ఛ్రాద్ధానిషోడశ।" ఇతివత్సోదకుమ్భశ్రాద్ధాని ద్వాదశాహేఽ
పకృష్య కుర్యాదితి వచనం నాస్తీత్యర్థః। వైయర్థ్యమితి, అత్ర యాజ్ఞవ
ల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అర్వాక్సపిణ్డీకరణం యస్య సంవత్సరాద్భవేత్। తస్యా
ప్యన్నం సోదకుమ్భం దద్యాత్సంవత్సరం ద్విజః ॥ * ॥ ఏవంసంవత్సరంప్ర
త్యహం తద్విధానాన్నాహృత్య తత్ర దద్యాత్, అన్యథాసంవత్సరమిత్యత్య
న్తసంయోగే విహితద్వితీయావైయర్థ్యం విధివైయ్యర్థ్యంచస్యాత్। "షోడ
శానాం ద్విరావృత్తిం కుర్యాదిత్యాహగౌతమః।" ఇతివత్సోదకుమ్భశ్రా
ద్ధానాం ద్విరనుష్ఠానే వచనాభావాచ్చ ప్రత్యహమేవ కార్యమ్। సోదకు
మ్భశ్రాద్ధస్య ప్రేతలోకవాసజనిత క్షుత్తృష్ణాశాన్త్యర్థత్వాత్, "॥ శ్లో ॥
ప్రేతలోకేతు వసతిర్నృణాం వర్షం ప్రకీర్తితా। క్షుత్తృష్ణే ప్రత్యహం
తస్య భవేతాం భృగునన్దన ॥" ఇతివిజ్ఞానేశ్వరే వత్సరం తస్య ప్రేతలో
కవాస ప్రతిపాదనాచ్చ నాపకర్షః। నను కథం ప్రేతలోకవాసః? "॥ శ్లో ॥
చతుర్థోనిర్వపేత్పిణ్డాన్ పూర్వం తేషు సమాపయేత్। తతఃప్రభృతివైప్రే
తఃపితృసామాన్యమశ్నుతే॥" ఇతి సాపిణ్డ్యేన పితృత్వప్రాప్తేః। మైవ
మ్, మార్కణ్డేయేన సంవత్సరం ప్రేతలోక వాసస్మరణాత్। "॥ శ్లో ॥
యస్యసంవత్సరాదర్వాక్సపిణ్డీకరణం కృతమ్। మాసికం సోదకుమ్భంచ
దేయం తస్యాపి వత్సరమ్॥" ఇతివత్సరం ప్రేతశ్రాద్ధవిధానాత్, ప్రే
తలోక వాసః క్షుత్తృష్ణేచ తచ్ఛాన్త్యర్థం సోదకుమ్భం మాసికంచేత్యవ
గమాత్, "॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధానిక్రమశోలబ్ధ్వా సపిణ్డీకరణేకృతే। ప్రేత
భావాద్వినిర్ముక్తస్స్వకర్మఫలభాగ్భవేత్॥" ఇతితత్త్వకాలకృత షోడ
శాది శ్రాద్ధలాభానన్తరమేవ ప్రేతత్వవిమోచనావధృతేః, "॥ శ్లో ॥ వ
త్సరాన్తే తతఃప్రేతఃపితృత్వముపపద్యతే।" ఇతిబోధాయనేన వత్సరా
న్తఏవ పితృత్వప్రాప్తి ప్రతిపాదనాచ్చ. కృతేఽపి సాపిణ్డ్యే వత్సరాన్తఏ
వ ప్రేతత్వ విమోచనమితి ధర్మశాస్త్రతత్త్వమ్। సాపిణ్డ్యేన పితృత్వప్రా

ప్రవచనం వత్సరాన్త సాపిణ్డ్యవిషయంచేతి నిర్వివాదః। ద్వాదశాహాది సాపిణ్డ్యవిషయంచేద్వృద్ధిసంజ్ఞావదోదన పాకవద్భావ్యర్థాభిప్రాయమ్ । అతోయథా యాగాదికం కృతం కాలాన్తరభావి ఫలసాధనం తథాఽత్రాపి ద్వాదశాహాదౌ కృతంసాపిణ్డ్యం వత్సరాన్తప్రేతత్వవిమోచనసాధనం భవతీతితత్వస్థితిః। "॥ శ్లో ॥ ప్రేతసంస్కారకార్యాణియాని శ్రాద్ధానిషోడశ। యథాకాలంతు కార్యాణి నాన్యథాముచ్యతేతతః॥" ఇతి హారీతవచనమాలోచ్య త్యజ్యతాం భ్రమఇత్యలమ్ । అతస్సర్వస్మృతీనామవిరోధః। ననుద్వాదశాహే సముచ్చిత్య సోదకుమ్భశ్రాద్ధకరణే కింమూలమ్ ? భ్రాన్తిః। సాతువత్సరాన్త సాపిణ్డ్యే తతఃప్రాగేవ సోదకుమ్భశ్రాద్ధకరణమేవ। క్షుత్తృష్ణా ప్రేతలోకవాసిన ఏవేత్యభిప్రాయేణ యస్యతస్యైత్యేకవచనప్రయోగస్సాధుః। పిత్రాదిసహితస్యైవోద్దేశ్యత్వాన్న పార్వణత్వభఙ్గః। ఏవం ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యేపి వత్సరాన్తాశుచిత్వస్మరణాత్పిత్రోర్మృతాబ్దే పుత్రస్యకర్మానర్హ ఏవ। తథాదేవలః ॥ శ్లో ॥ పితరౌ ప్రమితౌయస్య దేహస్తస్యాశుచిర్భవేత్ । నదైవంనాపి పిత్ర్యంచ యావత్పూర్ణోనవత్సరః ॥ * ॥ ఇదంవచనం పిత్రోర్మృతాబ్దేమృతానామన్యేషాం వత్సరాన్త సపిణ్డీకరణపరమ్ । అతోఽన్యేషాం నద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యమ్ । తద్వత్పిత్రోర్మృతాబ్దే నాగ్న్యాధానాదికమనుష్ఠేయమ్, తదప్యాహదేవలః ॥ శ్లో ॥ స్నానంచైవ మహాదానం స్వాధ్యాయశ్చాగ్నితర్పణమ్ । ప్రథమేఽబ్దేనకర్తవ్యం మహాగురునిపాతనే ॥ * ॥ స్నానమ్ - సమావర్తనమ్, మహాదానం ప్రసిద్ధమ్ । స్వాధ్యాయః - ఉపనయనముపాకర్మ వా, అగ్నితర్పణమ్- అగ్న్యాధానమ్, ఇదం సంవత్సరాన్త సపిణ్డీకరణ విషయమితిచేత్తథాఽత్ర విశేషాప్రతీతేః, అప్రతీతార్థకల్పనేఽతిప్రసఙ్గాద్వచనాన్తరాభావాచ్చ। "సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః" ఇతివచనాత్కృతే తస్మిన్పుత్రస్యకర్మాణ్యర్హ ఇతిచేన్న, వత్సరాన్తమశుచిత్వస్మరణాద్వత్సరగ్రహణ వైయర్థ్యాచ్చ। సపిణ్డీకరణాకరణయోరేవ విధినిషేధ ప్రయోజకత్వాన్నిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వేనాగ్న్యాధానాది వ్యతిరిక్తమాసప్రాప్త నిరవకాశావశ్యకార్య పుంసవనాది విషయమేవ శుభకార్యపరం వచనజాతమ్। తథాస్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ గర్భాదిప్రాశనాన్తాని ప్రాప్తకాలం నల

ఘ్రయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఋశ్యశృఙ్గశ్చ ॥ శ్లో ॥ నామకర్మచ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఆత్రేయేచ ॥ శ్లో ॥ మాసప్రోక్తేషు కార్యేషు ముఖ్యత్వం జీవశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చ నస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖశ్చ ॥ శ్లో ॥ సావకాశంతు యత్కామ్యం నకుర్యాన్మాసిమూషితే । కుర్యాన్నిరవకాశంతు నిత్యం నైమిత్తికం తథా ॥ * ॥ అతః పుంసవనాదీనామేవ మాసప్రోక్తత్వాన్నిరవకాశత్వాదేవ మాసదోషేపి విధానాచ్చ తదర్థమేవ సపిణ్డీకరణం మాసికాపకర్షణశ్చ । తదుక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతశ్రాద్ధానిశిష్టాని సపిణ్డీకరణంతథా । అపకృష్యాపికుర్వీత కర్తానాన్దీముఖేద్విజః ॥ * ॥ ఇత్యగ్న్యాధానాదీనాం మాసదోషేనిషేధాత్సావకాశత్వాచ్చ “ ప్రథమేబ్దేనకర్తవ్యమ్ ” ఇతినిషిద్ధమగ్న్యాధానాదికంపిత్రోర్మృతాబ్దేనకర్తవ్యమితిశాస్త్రీయఃపన్థాః.

మూ — శక్తివిషయేద్వాదశాహప్రభృత్యా సంవత్సరాత్ప్రత్యహమేకం త్రిపురుషోద్దేశేనాదైవమధర్మకం సదక్షిణం సఙ్కల్పవిధినా సోదకుమ్భశ్రాద్ధం దద్యాత్ప్రతిమాసం వా దర్శాదౌ వా మాసికాహేన్యదినే అతీతసోదకుమ్భశ్రాద్ధాన్యాహృత్య దద్యాత్ప్రాక్సపిణ్డీకరణాదేకోద్దిష్టవత్ .

వ్యా — అత్రశ్లోకగౌతమః ॥ శ్లో ॥ అదైవం పార్వణంశ్రాద్ధంసోదకుమ్భమధర్మకమ్ । కుర్యాత్ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధాత్సఙ్కల్పవిధినాన్వహమ్ ॥ * ॥ సఙ్కల్పేతి, “ ॥ శ్లో ॥ ఆవాహనాగ్నౌకరణం స్వధానినయనం తథా । వికిరం పిణ్డదానంచ సఙ్కల్పే పఞ్చవర్జయేత్ ॥ ” ఇత్యుక్తప్రకారేణేత్యర్థః । అధర్మకమితి, “ ॥శ్లో॥ పునర్భోజనమధ్వానం తామ్బూలం దన్తధావనమ్ ॥ ” ఇత్యుక్తనియమరహితమిత్యర్థః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాహప్రభృత్యస్య తృప్తయేచాన్నసంయుతమ్ । దదద్యాదహరహః కుమ్భం జలపూర్ణంతు వత్సరమ్ ॥ * ॥ ప్రతిమాసం వేతి, “ తత్తదుత్తరసాతన్త్ర్యాద్యదనుష్ఠేయం ప్రచక్షతే ” ఇత్యుక్తన్యాయతౌల్యాదిత్యర్థః । మాసికాహేన్యదినఇతి, “ ॥ శ్లో ॥ నైకశ్రాద్ధద్వయం కుర్యాత్సమానేఽహనికస్యచిత్ । ” ఇతినిషేధాదిత్యర్థః । దర్శాదౌవేతి, “ ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యాష్టకావృద్ధిః కృష్ణపక్షేఽయనద్వయమ్ । ” ఇతి సామాన్యేన శ్రా

ద్ధకాలవిధానాదిత్యర్థః । ప్రాగితి, మాసికవత్స పిణ్డీకరణాదర్వాగేకోద్దిష్టత్వమర్థసిద్ధమిత్యర్థః “ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాగేకోద్దిష్టం విధీయతే । కృతే సపిణ్డీకరణే పార్వణంతు విధీయతే ॥ ” ఇతిసామాన్యేనస్మృతేః । కిఞ్చ, “ అర్వాక్సపిణ్డీకరణం యస్య ” ఇతివచనాత్తదూర్ధ్వమేవ సోదకుమ్భశ్రాద్ధమితి నభ్రమితవ్యమ్, అసాపిణ్డ్యేన క్షుత్తృష్ణాశాన్త్యభావాత్తచ్ఛాన్త్యర్థం సోదకుమ్భశ్రాద్ధకరణ భ్రమనిరాసాత్ । ద్వాదశాహప్రభృతి విధానాద్ద్వాదశాహే సాపిణ్డ్యమస్తీతిచేత్తతఃకిమ్ ? “ యస్య సంవత్సరాత్ ” ఇతివచనాత్తత్పరమేవ తత్కరణం ప్రతీయతఇతిచేన్న, షష్ఠమాసే సాపిణ్డ్య సోదకుమ్భశ్రాద్ధానామర్థవైశసప్రసక్తేః, వత్సరాన్తసాపిణ్డ్య స్వరూపేణ లోపప్రసఙ్గాచ్చ । అతోద్వాదశాహాదౌ కృతేఽప్యకృతేపివా సాపిణ్డ్యే క్షుత్తృష్ణాశాన్త్యర్థం వత్సరం ప్రత్యహం సోదకుమ్భశ్రాద్ధం కర్తవ్యమేవేతిసిద్ధమ్ .

వర్షాన్తే ప్రేతలోకవాసం క్షుత్తృష్ణేచ విహాయ స్వకర్మఫలంప్రాప్తస్య సాంవత్సరికాహే సోదకుమ్భశ్రాద్ధదానం నిరర్థకం క్షుత్తృష్ణాపిరహాద్వత్సరాతీతత్వాచ్చేత్యాహ —

మూ — నసాంవత్సరికాహే తానిదద్యాత్కాలాతీతత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥
అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్య పునఃక్రియా । కాలాతీతం
తు యత్కార్యదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ ” ఇతి కాత్యాయనః .

వ్యా — సంవత్సరమేవ సోదకుమ్భశ్రాద్ధవిధానాద్వత్సరస్యాతీతత్వాత్సాంవత్సరికాహస్య ద్వితీయవత్సరాదిత్వాత్తత్ర సోదకుమ్భశ్రాద్ధదానం నిష్ప్రయోజనమిత్యర్థః .

ఇతి సప్తమఃఖణ్డః

ఏకోద్దిష్టవ్యవస్థామాహ —

మూ — సర్వవర్ణానాంమృతాహాదేకాదశేఽహ్ని మధ్యాహ్న ఏకోద్దిష్టం కుర్యాత్సాగ్నేస్సంస్కారాహాదేకాదశాహే త్ర్యహాతర్పణే చతుర్థేఽహ్న్యేకోద్దిష్టం పఞ్చమే సాపిణ్డ్యమేకాహతర్పణేద్వితీయేఽహ్న్యేకోద్దిష్టం తృతీయే సాపిణ్డ్యం దశాహాన్తరనేకేషా

మరణే తత్తన్మృతాహాదేకాదశాహే తిథిభేదేపి సఙ్ఘాతానుమృత్యోః పత్న్యా భర్త్రైకాదశాహద్వాదశాహయోరేవ సహశ్రాద్ధం కుర్యాత్.

వ్యా — అత్ర పైఠీనసిః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని యచ్ఛ్రాద్ధం తత్సామాన్యముదాహృతమ్ । చతుర్ణామపి వర్ణానాం సూతకం తు పృథక్పృథక్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ఏకముద్దిశ్య యచ్ఛ్రాద్ధం దేవహీనం విధీయతే । ఏకోద్దిష్టం తు తత్ప్రోక్తం మధ్యాహ్నే తత్ప్రకీర్తితమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఆద్యమేకాదశేఽహని ॥ * ॥ ఇతి । బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని కర్తవ్యమేకోద్దిష్టం తథా ద్విజైః ॥ * ॥ వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధం దద్యాద్యథావిధి । కృతమేవాత్ర వాగాది తిథిభాని నిరీక్ష్య వై ॥ ఏకాదశేఽహని శ్రాద్ధం కుర్యాదేవావిచారయన్ ॥ * ॥ అత్రాహితాగ్నేర్విశేషో జాతుకర్ణినోక్తః ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం త్రిపక్షాద్యచ్ఛ్రాద్ధం మృతేహన్యేవ కీర్తితమ్ । అధస్తు కారయేద్దాహాదాహితాగ్నేర్ద్విజన్మనః ॥ * ॥ త్రిపక్షాదర్వాగ్యత్ప్రేతకర్మ తద్దాహదివసమారభ్యాహితాగ్నేః కార్యమ్, త్రిపక్షాదూర్ధ్వం యచ్ఛ్రాద్ధం తన్మరణదివస ఏవ కుర్యాదిత్యర్థః । అతో దశాహకృత్యమేకోద్దిష్టమూనమాసికం ద్వితీయమాసికం చ దాహదిన ఏవ కుర్యాత్ । త్ర్యహాశౌచినాం త్ర్యహతర్పణం పూర్వమేవోక్తమ్, తత్ర శ్రాద్ధకాలనియమమాహ త్ర్యహేతి । విజ్ఞానేశ్వరే త్ర్యహాశౌచినాం పారస్కరేణ విశేష ఉక్తః ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డో యది దహేద్ద్వితీయే త్వస్థిసఞ్చయః । తృతీయే తూదకం దత్వా చతుర్థే శ్రాద్ధమాచరేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ ప్రథమే దివసే దేయాస్త్రయః పిణ్డాః సమాహితైః । ద్వితీయే చతురో దద్యాదస్థిసఞ్చయనం తతః ॥ త్రీంస్తు దద్యాత్తృతీయేఽహ్ని వస్త్రాదిక్షాలనం తతః । ఏకోద్దిష్టం చ కర్తవ్యం శ్రాద్ధకర్మ తతః పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి । " ఏకోద్దిష్టం చతుర్థేఽహ్ని సపిణ్డీం పఞ్చమే దినే । " ఇతి పాఠాన్తరమ్ । స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ అసపిణ్డో యది దహేద్ద్వితీయే త్వస్థిసఞ్చయః । ఏకోద్దిష్టం తృతీయేఽహ్ని మరణాత్తు విధీయతే ॥ * ॥ అత్ర విశేషమాహ ఏకాహేతి । గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ వర్షాతీతే పునర్దాహే త్వేకాహాత్పిణ్డమర్పయేత్ । శ్రాద్ధం ద్వితీయేదివసే తృతీయేఽహ్ని సపి

ణ్డనమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ మృతానామేకవంశ్యానామేకో యది చ దాహకః । ఏకస్మిన్ దివసే కుర్యాదేకతన్త్రేణ కారయేత్ ॥ అతీతేఽష్టే తు సంస్కారపకాపాతిపిణ్డమర్పయేత్ । ఏకోద్దిష్టం ద్వితీయేఽహ్ని తృతీయేఽహ్ని సపిణ్డనమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ పితరి ప్రోషితే ప్రేతే పుత్రః కుర్యాత్ క్రియాదికమ్ । సంవత్సరే వ్యతీతేపి దశరాత్రం యథావిధి ॥ * ॥ సారదః ॥ శ్లో ॥ అన్తర్దశాహే చేత్ కర్తుః పునః ప్రేతస్య సంస్కృతిః । తస్మాచ్ఛుద్ధిః పూర్వశేషాదేకోద్దిష్టం యథోదితమ్ ॥ * ॥ “ ఆద్యమేకాదశేఽహని ” ఇత్యుక్తమిత్యర్థః । సఙ్ఘాతమరణేఽనుమరణే చ భర్త్రా సహైవైకోద్దిష్టం సాపిణ్డ్యం చ కుర్యాన్నతు తదతిభేదేపి । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ పరమ్యైరనుయాతే తు మరణానుక్రమేణ తు । దహనాది సపిణ్డ్యన్తం సహ కుర్యాద్యథావిధి ॥ పూర్వే మృత్యా పరేమ్యర్వా భర్తారం యానుగచ్ఛతి । తస్యాః పతిదినే శ్రాద్ధం మృతాహస్తు యథావిధి ॥ * ॥ కాష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ పిత్రోరుపరమే పుత్రః క్రియాం కుర్యాత్తయోరపి । అనువృత్తౌ చ నాన్యేషాం సఙ్ఘాతమరణేపి చ ॥ * ॥ అనువృత్తిః - అనుమరణమ్ । తత్ర సఙ్ఘాతమృతౌ దాహాది సపిణ్డీకరణాన్తం పిత్రోః పుత్రస్సహైవ కుర్యాన్నాన్యత్ర నాన్యైస్సహ వేత్యర్థః .

మూ — అత్రానేకాశౌచయోగపద్యేపి తత్తత్కర్మణి శుద్ధిస్మరణాదేకోద్దిష్టాన్తం కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర శఙ్కః ॥ శ్లో ॥ ఆద్యశ్రాద్ధమశుద్ధోపి కుర్యాదేకాదశేఽహని । కర్తుస్తాత్కాలికీ శుద్ధిరశుద్ధః పునరేవ సః ॥ * ॥ లోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధమశుద్ధోపి కుర్యాదేకాదశేఽహని । కర్తుస్తాత్కాలికీ శుద్ధిః పూర్వాశౌచేన శుద్ధ్యతి ॥ * ॥ ఏకోద్దిష్టాన్తమితి స్మరణాన్న సాపిణ్డ్యమాశౌచే కుర్యాత్ కాలాన్తరసద్భావేన సావకాశత్వాచ్చ , ఆద్యశ్రాద్ధం నవశ్రాద్ధమితి హి స్మర్యతే , నహి సాపిణ్డ్యమశుద్ధోపి కుర్యాదితి వచనమస్తి .

మూ — కథంచిదేకాదశేఽహ్ని విప్రాభావే ప్రేతాయ పిణ్డమేకం దత్త్వా శ్వః శ్రాద్ధం కుర్యాదామశ్రాద్ధం హేమం వా, హేమమాత్రేణ శ్రాద్ధసిద్ధిర్న స్యాత్ । “ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణం భోజయేదాద్యే హోతవ్యమనలేపి వా । పునశ్చ భోజయేద్విప్రం ద్వి

రావృత్తిర్భవేదితి ॥ " ఏవమకరణేపి పునశ్శ్రాద్ధకరణస్మరణాత్, " మాససంవత్సరాదృతే " ఇతిమాసికాబ్దికయోరామశ్రాద్ధనిషేధాచ్చావశ్యమేకంభోజయేత్ .

వ్యా — కథంచిత్ - పాత్రాలాభేదేశభ్రంశాదివిఘ్నేపి । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టేతుసమ్ప్రాప్తే విప్రాభావాద్గతేసతి । పిణ్డమేకం ప్రదాతవ్యమాశౌచంచాప్రదానతః ॥ * ॥ " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నేద్విజాతీనామామశ్రాద్ధంప్రకీర్తితమ్ । అమావాస్యాదినియతంమాససంవత్సరాదృతే ॥ " ఇతి హారీతః " బ్రాహ్మణంభోజయేత్ " ఇతిగాలవవచనమ్.

తదకరణేపునఃకరణమాహ —

మూ — ఏవమప్యేకోద్దిష్టాకరణే పునఃపిణ్డోదకశ్రాద్ధానికుర్యాదనస్థిసఞ్చయే పునర్దాహంచకుర్యాత్ .

వ్యా — ఇదంసూత్రం ప్రాగేవవ్యాకృతమ్.

వృషోత్సర్గమాహ —

మూ — అత్రైకాదశాహే ప్రాక్సపిణ్డీకరణాద్వా వృషోత్సర్గంకుర్యాత్ " ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాహేషాణ్మాసే త్రిపక్షేఽబ్దతథైవచ ।
వృషోత్సర్గంతుకుర్వీత పరస్తాదుక్తకాలకే ॥ " .

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని సమ్ప్రాప్తేయస్యనోత్సృజ్యతేవృషః । పిశాచత్వంస్థిరంతస్య దత్తైశ్శ్రాద్ధశతైరపి ॥ * ॥ కథంచిత్తత్రాసమ్భవేసపిణ్డీకరణాత్ప్రాగేవ త్రిపక్షాదౌవాకుర్యాత్ .

అత్రనమాసదోష ఇత్యాహ —

మూ — నాత్రమాఘాదిమాసదోషః .

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాహాదన్యత్రప్రోక్తకాలేషుయత్నతః । వృషోత్సర్గేతదాశుక్ర బాల్యమాఘ్యంనదోషకృత్ .॥ * ॥ ఇతి । వృషోత్సర్జనస్య ప్రేతసంస్కారత్వాన్మాఘాదిదోషస్మరణాభావాచ్చైతత్సమానార్థకం ప్రేతస్యవత్సరాదర్వాగితి వచనంద్రష్టవ్యమ్ .

మూ — పతిపుత్రవత్యావృషోత్సర్గనిషేధః కేవలవృషోత్సర్గే గోసాహిత్యేనదోషోఽన్యశ్చేచ్ఛ్రాద్ధకర్తాసవృషమాత్రముత్సృజేత్ .

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ పతిపుత్రవతీ నారీ మ్రియతేభర్తురగ్రతః । వృ

షం నైవోత్సృజేత్తు పుత్రో యావత్స్వపితృజీవనమ్ ॥ " ఇత్యయం నిషేధో గోసాహిత్యేనాస్తీత్యర్థః । తథా జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ పతివ్రతా సుశీలా చ పుత్రిణీ సుభగా స్మృతా । నోత్సృజేద్వృషమేకం తు సహగాముత్సృజేద్వృషమ్ ॥ పుత్రాదన్యో యదా తస్యాః శ్రాద్ధకర్తా భవేద్యది । స చ వై వృషముత్సృజ్య పశ్చాచ్ఛ్రాద్ధం సమాచరేత్ ॥ కించ ॥ అపుత్రా తు యదా నారీ మ్రియతే భర్తురగ్రతః । వృషోత్సర్గో న కర్తవ్య ఏకాగార్గీయతే తదా ॥ పితురూర్ధ్వవిధిం సమ్యక్కృత్వా మాతుశ్చ పుత్రకః । వృషముత్సృజ్య పశ్చాద్ధి పిత్రా సహ సపిణ్డనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రయోగమాహ —

మూ — అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్యాద్య వృషోత్సర్జనం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య వృషం స్నాపయ్యాలఙ్కృత్య "యస్య దేవస్య యో భక్తస్తస్య చిహ్నం సమాలిఖేత్" ఇతి హేమాద్రినియమాత్స్వేష్టదేవతాచిహ్నం పశ్చిమే దక్షిణపాదమూలేఽగ్నితప్తేనాయసేన విలిఖ్య "పిశఙ్గరూపః" "తన్నస్తురీపమ్" ఇతి ద్వాభ్యాం మన్త్రాభ్యాం దక్షిణే కర్ణే జపిత్వా "ఏతం యువానమ్" ఇతి గోషు విసృజేత్, ఏతావదేవాపస్తమ్బినాముక్తం బోధాయనే విస్తరః.

వ్యా — అత్ర సూత్రమ్ ॥ వా ॥ వృషభే గోషు జీర్ణే యూనస్స్వకర్ణమాజపేత్ "పిశఙ్గరూపః - తన్నస్తురీపమ్" ఇత్యేతాభ్యామథైనం గోషు విసృజేత్ "ఏతం యువానమ్" ఇతి ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ యస్య యావత్స్వసూత్రోక్తం స్వల్పం వా యది వా బహు । తస్య తావతి శాస్త్రార్థే కృతే సర్వం కృతం భవేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ వా ॥ అథ వృషోత్సర్జనం తచ్చ ద్వివిధం కామ్యం నైమిత్తికం చేతి నైమిత్తికమేకాదశేఽహ్ని కృతం కామ్యం కార్తిక్యాం వైశాఖ్యాం గ్రహణే సఙ్క్రమే చ ॥ * ॥ ఇత్యారభ్య బోధాయనే విస్తరేణోక్త ఇత్యర్థః.

మూ — అత్ర ప్రేతవృషోత్సర్గే న వృద్ధిశ్రాద్ధమేకోద్దిష్టవిధినా సదక్షిణం యథాశక్తి విప్రాన్ భోజయేత్.

వ్యా — అత్ర గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ న ప్రేతార్థవృషోత్సర్గే వృద్ధిశ్రాద్ధం విధీయతే । ఏకోద్దిష్టవిధానేన స్వశక్త్యా భోజయేద్ద్విజాన్ ॥ * ॥ శఙ్ఖశ్చ

॥ శ్లో ॥ స్వర్గార్థేతువృషోత్సర్గే నాన్దీముఖవిధానతః । ప్రేతార్థేతువృషోత్సర్గ ఏకోద్దిష్టవిధానతః ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాతు శక్త్యాదద్యాచ్చదక్షిణామ్ ॥ * ॥.

మూ — అత్రనీలవృషోత్సర్గోవిశిష్యతే " ॥ శ్లో ॥ లోహితోయస్తువర్ణేనముఖేపృష్ఠేచపాణ్డరః । శ్వేతఃఖురవిషాణాభ్యాం సవృషోనీలఉచ్యతే ".

వ్యా — ఇదంహేమాద్రివచనమ్.

ఏకోద్దిష్టప్రయోగమాహ —

మూ — ప్రాతఃకృతవృషోత్సర్గో మధ్యాహ్నే ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీత్యముష్యైకాదశేహన్యాద్యైకోద్దిష్ట శ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య దర్భంప్రదాయ దక్షిణహస్తమాదాయ ప్రత్యఙ్ముఖంవిప్రమముష్య ప్రేతస్యాద్యైకోద్దిష్టశ్రాద్ధే ప్రేతార్థే భవతాక్షణఃకర్తవ్యఇతి నిమన్త్ర్య ఓంతథేత్యుక్తే ప్రాప్నోతుభవానిత్యామన్త్ర్య ప్రాప్నువానీతి ప్రతిశ్రుతే సదర్భసతిలేవృత్తేకుణ్డే విప్రపాదయోరముకగోత్రాముకశర్మన్ప్రేత ఇదం తేపాద్యమితిపాద్యందత్వాఽముకగోత్రేఽముకనామ్ని ప్రేతే, ఇతిస్త్రియా ఆదిత్యాభిముఖఃకర్తాఙ్ఘ్రీంప్రక్షాల్యాజాన్వోరాచమ్యాచమయ్య కృసరతామ్బూలానిదత్వాఽభ్యజ్య స్నాపయిత్వా స్నాతోర్ధ్వపుణ్డ్రంధారయిత్వాస్వయంధృత్వా "యత్రక్వచ" ఇతివిధినా లౌకికాగ్నిముపసమాధాయ దక్షిణాగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తీర్యాగ్నేర్దక్షిణతోదక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య తేష్వేకైకశఔదుమ్బరంమేక్షణమౌదుమ్బరీందర్వీమాజ్యస్థాలీంప్రోక్షణీపాత్రం పునర్దర్వీంసపవిత్రమర్ఘ్యపాత్రం హవిరుద్ధరణీం తిలాన్సికతాన్మధుగన్ధపుష్పాణిచ ప్రయుజ్యైకేన పవిత్రేణ ప్రోక్షణీంసంస్కృత్యోత్తానానిపాత్రాణిప్రోక్ష్యహవిరానీయనిధాయ దక్షిణతోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య యథాపూర్వమాజ్యసంస్కారే హవిషాసహాపర్యగ్నికృత్వాఽఽజ్యందర్వీంచ సంస్కృత్యపవిత్రాన్తర్హితేపాత్రే " ఆమఆగచ్ఛతుప్రేతోదేవయానాన్ సముద్రాన్సలిలాన్

సవర్ణానస్మిన్ యజ్ఞైసర్వ్వకామాన్ లభతే క్షీయమాణముపమహ్య
తామిమాం ప్రేతాయ తే గృహ్ణామి" ఇత్యర్ఘ్యం గృహీత్వా "ప్రే
తా దేవయానాన్" "ప్రేతాయై తే గృహ్ణామి" ఇతి స్త్రియాః,
పవిత్రముద్ధృత్య "తిలోసి సోమదేవత్యో గోసవో దేవనిర్మితః, ప్ర
త్నవద్భిః ప్రత్తః పహి ప్రేతమిమాంల్లోకాన్ ప్రీణయాహి నః" ఇతి
తిలాన్ క్షిప్త్వా ప్రేతామిమామితి స్త్రియాః, నాత్ర స్వధా నమ
శ్శబ్దౌ బ్రూయాత్, పవిత్రం నిధాయ "మధు వాతాః" ఇతి ప్రతి
మన్త్రం మధు గుడం వా ప్రక్షిప్య "సోమస్య త్విషిరసి" ఇతి సర్వా
ఙ్గులీభిరభిమృశ్య "అపేష్టాదందశూకాః" ఇతి తత్ర యత్కిఞ్చి
దాదాయ "నిరస్తం నముచేశ్శిరః" ఇతి నైఋత్యాం దిశి నిరస్యాప
ఉపస్పృశ్య "శన్నో దేవీః" ఇత్యర్ఘ్యమభిమన్త్ర్య గన్ధాదిభిర
భ్యర్చ్య దర్భైర్దర్వ్యా చ ప్రచ్ఛాదయేత్, నాత్ర "అపేతవీత"
ఇతి భుక్తిదేశసంమార్జనం శ్మశానే తదుక్తేః, "అపహతాః" ఇ
త్యనేనైవ ప్రేతపిశాచాద్యుత్సారణసిద్ధేః, "అపహతా అసురార
క్షాంసి పిశాచా యే క్షియన్తి పృథివీమను, అన్యత్రేతో గచ్ఛన్తు
యత్రాస్య గతం మనః" ఇతి తిలాన్ సికతాశ్చ ప్రకీర్య, "యత్రా
స్యా గతం మనః" ఇతి స్త్రియాః, "ఉదీతామవర ఉత్పర ఉన్మ
ధ్యమః ప్రేతసోస్సమ్య అసుంయ ఇయాయావృక ఋతజ్ఞస్స నోవతు
ప్రేతో హవేషు" ఇత్యద్భిరవోక్ష్య, ఉదీర్తామవరోత్పరోన్మధ్య
మాః ప్రేతా సౌమ్యా అసుం యే యాయావృక ఋతజ్ఞా సా నోవతు ప్రే
తా హవేషు" ఇతి స్త్రియాః, "ఆయాహి ప్రేత సౌమ్య గంభీరైః
పథిభిః పూర్వ్యైః ప్రజామస్మభ్యం దదద్రయిం చ దీర్ఘాయుత్వం చ శ
తశారదం చ" అముకగోత్రమముకశర్మాణం ప్రేతమావాహయా
మీతి దక్షిణాముఖస్తిష్ఠన్ ప్రేతమావాహ్య, "ఆయాహి ప్రేతే సౌ
మ్యే దదతీ" ఇతి స్త్రియాః, ఆసనం దత్వా తిలోదకముత్సిచ్యా
వ టేపునః పాదౌ ప్రక్షాల్యాచాన్తం దర్భాసనే ప్రత్యఙ్ముఖం నివే
శ్య పూర్వవన్నిమన్త్ర్య హస్తే శుద్ధోదకం పవిత్రం చ దత్వాఽము
కగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేత "ఇయం తే తృప్తిః" ఇత్యర్ఘ్యం ద

త్వా ఽముకగోత్రే అముకనామ్ని ప్రేతే ఇతి స్త్రియాః, అస్తు
తృప్తిరిత్యుక్తే పునశ్శుద్ధోదకం ప్రదాయ పవిత్రమాదాయార్ఘ్యపా
పాత్రే నిధాయ గన్ధాదిభిర్విప్రమభ్యర్చ్య పిత్ర్యాణి వస్త్రశ
య్యాసనోదకుమ్భకాంస్యపాత్రాణి గోభూదాసీహిరణ్యాలఙ్కా
రాదీని శక్తితో దత్త్వా పూర్వవత్పునస్తిలోదకం దత్త్వా దక్షిణతః
ప్రతిష్ఠితం హవిరభిఘార్యాగ్నిం ప్రసవ్యం సమన్తం తూష్ణీం పరిషి
చ్యానుజ్ఞాతో దర్వ్యా సకృదుపస్తీర్య మేక్షణేన సహ చరుమధ్యాత్స
కృదవదాయాభిఘార్యాముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయ
యమాయ చ స్వాహేతి కృష్ణాయాం హుత్వా ఽముకగోత్రాయై
శ్రీనామ్న్యై ప్రేతాయై యమాయ చ స్వాహేతి స్త్రియాః, ఉత్తరభ
స్మని హవిష్యం చ స్వాహేతి హుత్వా మేక్షణమగ్నౌ ప్రహృత్య పూ
ర్వవత్పరిషిచ్య భుక్తిపాత్ర ఉపస్తీర్య హుతశేషమన్నం కించిద్ద
త్త్వా వివిధవ్యఞ్జనమన్నం చాభిఘార్య సవ్యం జాన్వాచ్య "పృథి
వీ తే పాత్రమ్" ఇతి పాత్రాన్నమభిమృశ్య "ఇదం విష్ణుః" ఇత్య
న్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి తీర్థం ప్రాశ
యిత్వా "ప్రాణే నివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివో మా విశ" ఇతి ప
ఞ్చభిర్భుఞ్జానం ద్విజం ప్రసమీక్ష్య యథాసుఖం జుషస్వేతి వదే
త్, భుక్తే విప్రే ఽపేక్షితం పృష్ట్వా సమ్పన్నమిత్యుక్తే "అమృతా
పిధానమసి" ఇత్యాచమయ్యాచాన్తే శుద్ధే "స్వదితమ్" ఇత్యు
క్త్వా "అస్తు స్వదితమ్" ఇత్యుక్తే పూర్వవత్తిలోదకం దత్త్వా "అ
స్తు తృప్తిః" ఇత్యుక్తే తామ్బూలం భుక్తిదక్షిణాం చ దత్త్వా దక్షిణేనా
గ్నిముచ్ఛిష్టసన్నిధౌ దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు మార్జ
యతాం మమ పితరః ప్రేతేతి వా ఽపో మార్జయిత్వా అముకగోత్రా
ముకశర్మన్ ప్రేతైతం పిణ్డముపతిష్ఠేతి పిణ్డమేకం దత్త్వా అముక
గోత్రే అముకనామ్ని ప్రేతే పిణ్డమేతముపతిష్ఠేతి స్త్రియాః, పూ
ర్వవదపో మార్జయిత్వా పాత్రప్రక్షాళనతోయేన త్రిః ప్రసవ్యం పి
ణ్డం పరిషిచ్యాభ్యుజ్య పాత్రాణి తృప్యత తృప్యత తృప్యేతి త్రిరుక్త్వా
పాత్రాణి ప్రోత్థ్య ఉత్తానాన్యుదాహృత్య అక్షయ్యమిత్యుక్త్వా

అస్త్వత్రయ్యమిత్యుక్తే యజ్ఞోపవీతీ ప్రణమ్య ప్రసాద్య ప్రదక్షిణీకృత్యోపచారానుక్త్వా తం విసృజేన్నాత్రాభిశ్రవణం న చాన్నశేషాభ్యనుజ్ఞానం నిషేధాత్, భుక్తశిష్టమన్నం పిణ్డం సర్వాణి దర్భాణ్యుమపాత్రాణి చాప్సు ప్రక్షిప్య స్నాత్వా గృహం సమేత్య పుణ్యాహం వాచయేత్తతస్సంసకర్తా శుద్ధో భవతి " ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టాన్తమేవ స్యాత్సంసకర్తుశ్శుద్ధతా త్వఘాత్ । పిణ్డోదకప్రదానైశ్చ పుణ్యాహోక్త్యా విశుద్ధ్యతి ॥ " ఇతి బోధాయనః.

వ్యా — ప్రాతరితి, విధానగ్రన్థే ॥ శ్లో ॥ పూర్వభాగేఽథవాఽన్త్యేదినస్య వృషముత్సృజేత్ । కార్తిక్యాం పౌర్ణమాస్యాం వా వైశాఖ్యామపి వా వృషమ్ ॥ ఉత్సృజేల్లక్షణైర్యుక్తం దేవర్షిపితృతృప్తయే । ఉత్సృజేద్వృషభం నీలం పౌర్ణమాస్యాం సవత్సకమ్ । కార్తిక్యామాశ్వయుజ్యాం వా వైశాఖ్యాం ప్రాతరేవ హి ॥ * ॥ ఇతి । కార్తిక్యాది వికల్పస్సకామ్యవిషయః । ప్రేతార్థవృషోత్సర్గస్య నైమిత్తికత్వాదేకాదశాహ ఏవ కర్తవ్యః । దక్షిణతః ప్రతిష్ఠితమితి, నాత్ర హవిరధిశ్రయణమనుక్తేః । " యత్ర హి పత్న్యవహన్తి శ్రపయిత్వా " " ఈశానాయ స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా " " శాలాగ్నౌ తు పచేదన్నం " ఇత్యాదిభిరౌపాసనాగ్నౌ పాకవిధిస్తత్ర పచనాగ్నౌ హవిష్పాకే సతి " పరోక్షమన్నం సాన్నాయ్య సంస్కృతమగ్నావధిశ్రితాద్యద్భిస్సంప్రోక్ష్య తదేవ పవిత్రమాచక్షతే " ఇతి స్మరణాల్లౌకికేఽగ్నౌ పక్వస్య హవిషోఽధిశ్రపణం కర్తవ్యం నాన్యత్ర, పిత్ర్యేష్వన్నస్యోత్తరాభిఘారణాభావాదిత్యేవోక్తేః । అత్ర వైఖానసః ॥ వా ॥ సూతకప్రేతకయోరాప్లావయిత్వా మృణ్మయాని పురాణాని భాణ్డాని త్యక్త్వా నవాని పరిగృహ్యాన్య పరిచ్ఛదాన్యథోక్తం శోధయిత్వా శ్రాద్ధం కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । స్మరణాత్ ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణరజతాం భోజ మణిపాత్రం చ తామ్రకమ్ । అర్ఘ్యార్థం పరిగృహ్ణీయాచ్ఛిద్ధపత్రపుటాని వా ॥ అపసవ్యేన కర్తవ్యం పితృకర్మాఖిలం స్మృతమ్ । అన్నదానాదృతే సర్వం తథా మాతామహాదిషు ॥*॥ కథం ప్రేతార్థస్య ప్రత్యఙ్ముఖత్వమితి చేన్నైవమ్, " పితృస్థానాత్ప్రాఙ్ముఖతస్తస్య స్థానమ్ " ఇతి సపిణ్డీకరణఖణ్డే వైఖానసే ప్రేతార్థస్య పిత్రాద్యభిముఖ్యవిధానాత్ । పితౄణాం ప్రత్యఙ్ముఖత్వే భవత్యేవ ముదఙ్ముఖత్వే

తస్యదక్షిణాభిముఖత్వం భవేదితిచేన్న, “ ॥ శ్లో ॥ యద్వేష్టితశిరాభుఙ్క్తే యచ్చభుఙ్క్తే దక్షిణాముఖః । సోపానత్కశ్చయద్భుఙ్క్తే తద్వైరక్షాంసి గచ్ఛతి ॥ ” ఇతిమనునా శ్రాద్ధప్రకరణే దక్షిణాముఖత్వనిషేధాచ్చన్ద్రికాకారేణ తథావ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ నదక్షిణాముఖత్వప్రసఙ్గః, ప్రత్యఙ్ముఖత్వస్య బహుప్రమాణసిద్ధత్వాత్ । తథా సరణ్యాదౌ ॥ వా ॥ ప్రత్యఙ్ముఖం నిమిత్తం నివేశ్య ॥ * ॥ ఇతి । గౌతమీయే విధౌచ ॥ వా ॥ దక్షిణాగ్రేషుదర్భేషు ప్రేతార్థాయైకం విప్రం ప్రత్యఙ్ముఖం నిధాయ ॥ * ॥ ఇతి । వైఖానసే సున్దరరాజీయేచ ॥ వా ॥ తిలదర్భాస్తృతే విష్టరే ప్రత్యఙ్ముఖమాసాదయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యేకోద్దిష్టే । “ ప్రాఙ్ముఖా విశ్వేదేవావుదఙ్ముఖాన్పితృవర్గాన్వితర్య ప్రేతం ప్రత్యఙ్ముఖమాసాదయేత్ ” ఇతిసాపిణ్డ్యే । కేషాఞ్చిత్తస్యోదఙ్ముఖత్వం దక్షిణాముఖత్వంవా దుర్భణమేవ, “ ॥ శ్లో ॥ స్యాద్దేవే ప్రాక్తిర్యగ్పిత్ర్య ఉదగేకైకమేవవా । ” ఇతిపిత్ర్యాణామేవోదఙ్ముఖత్వవిధానాత్ । నహ్యయంపితృశబ్దవాచ్యః, ప్రేతత్వాత్ । నాపి ప్రాఙ్ముఖత్వం దేవయోరేవైతద్విధానాత్ । నహ్యయం దేవః, కిన్తుప్రేతః । అతః ప్రత్యఙ్ముఖమేవతస్యేతి నిరవద్యోఽయంనిర్ణయః । ఖణ్డాన్తే బోధాయనగ్రహణం తేనైవోక్తైకోద్దిష్టప్రకారోఽయమితి జ్ఞాపనార్థమ్ । అపస్తమ్బేనైకోద్దిష్టానుక్తేస్స ఏవ గ్రాహ్యః । యుక్తఞ్చైతత్, “ ॥ శ్లో ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణవర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ ” ఇతి నియమాత్ । అవిద్యమాన ఇతి పదచ్ఛేదః । అయమత్ర బోధాయనోక్తఃఖణ్డః ॥ వా ॥ అథైకోద్దిష్టేష్వాదితఏవ ప్రాచీనావీతంకృత్వా దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణం స్థణ్డిలం కృత్వాఽద్భిరవోక్ష్య అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య పరిస్తృణాతి పురస్తాద్దక్షిణాగ్రాన్ దక్షిణతః ప్రాగగ్రాన్ పశ్చాద్దక్షిణాగ్రాన్ ఉత్తరతః ప్రాగగ్రానుత్తరానుత్తరాన్దక్షిణానధరాన్, దక్షిణేనాగ్నిం దక్షిణాగ్రాన్దర్భానాస్తీర్య తేషు ద్వైకైకశో న్యఞ్చిపాత్రాణి సాదయత్యాజ్యస్థాలీం స్రువమాచమస్పరీం. దర్వీం తిలోదకపాత్రం ప్రోక్షణీపాత్రముద్ధరణీయం పాత్రమితి తూష్ణీం సంస్కృత్యాభిరద్భిరుత్తానానిపాత్రాణికృత్వా ప్రోక్ష్య సిద్ధమోదనం విశేషమానీయ నాత్రాపూపమాజ్యంనిర్వపతి దక్షిణతో భస్మసంమిశ్రానఙ్గా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

రాన్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్యాభిద్యోత నేనాభిద్యోత్య సిద్ధమోదనేనసహ పస్త్వైర్యైఃపర్యగ్నికృత్వా స్రువంచ దర్వీంచ సంమృజ్య సవిశేషమోదనం ప్రతిష్ఠితమభిఘారయతి పవిత్రంకృత్వా తిలోదకపాత్రే నిధాయాప ఆనయన్నాహ “ ఆప ఆచ్ఛతుప్రేతో దేవయానాః సముద్రాః సలిలాః సవర్ణాస్మిన్యజ్ఞేసర్వకామాన్లభతే క్షీయమాణముపచహ్యామిమాంప్రేతాయవోగృణ్ణామి ” ఇతి పుంసామ్ “ ప్రేతా దేవయానాః ప్రేతాయైవో గృణ్ణామి ” ఇతి స్త్రీణామ్, అథోద్ధృత్యపవిత్రం తిలానావపతి “ తిలోఽసి సోమదేవత్యోగోసవో దేవనిర్మితః, ప్రత్నవద్భిః ప్రత్తఃపహిప్రేతమిమాన్లోకాః ప్రీణయాహినః ” ఇతి, తిరఃపవిత్రమర్ఘ్యంనయతి “ మధువాతా ఋతాయతే ” ఇతి తిసృభిరనుచ్ఛన్దసమ్, అథైనం సర్వాభిరఙ్గులీభిస్సముదాయత్యాభిమృశతి “ సోమస్యత్విషిరసి తవేవ మేత్విషిర్భూయాదమృతమసిమృత్యోర్మా పాహిదిద్యోన్మా పాహి ” ఇతి, తస్మింశ్చితిః ఛిద్రాపతి తం స్పృత్తదఙ్గుష్ఠేనచానామ్యాచోపసఙ్గృహ్యాస్మాందిశంనిరస్యతి “ అవేష్టాదన్దశూకా నిరస్తం నముచేశ్శిరః ” ఇతి, పునరప ఉపస్పృశ్య పునరభిమృశతి “ శన్నోదేవీరభిష్టయ ఆపోభవన్తుపీతయే, శంయోరభిస్రవన్తునః ” ఇతి, అథైనం గన్ధపుష్పధూపదీపైరభ్యర్చ్య దక్షిణాగ్రైర్దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యాస్య భోజనస్థానేష్వాసనేషుచతిలాఃసికతాశ్చ సంప్రకిరతి “ అపహతా అసురారక్షాంసిపిశాచా యేక్షియన్తిపృథివీమను, అన్యత్రేతోగచ్ఛన్తుయత్రాస్యగతంమనః ” ఇతిపుంసామ్ “ యత్రాస్యాగతంమనః ” ఇతిస్త్రీణామ్, అథైనదద్భిరవోక్షతి “ ఉదీర్తామవర ఉత్పర ఉన్మధ్యమాః ప్రేతసోమ్యాః అసుంయఇయాయావృకఋతజ్ఞస్సనోవతుప్రేతోహవేషు ” ఇతి పుంసామ్, “ ఉదీర్తామవరోత్పరోన్మధ్యమాప్రేతాసోమ్యా అసుంయేయాయావృకర్తజ్ఞాసానోవతు ప్రేతాహవేషు ” ఇతిస్త్రీణామ్, ప్రేతమావాహయతి “ ఆయాహిప్రేతసోమ్యగమ్భీరైః పథిభిః పూర్వ్యైః - ప్రజామస్మభ్యందదద్రయించదీర్ఘాయుత్వంచశతశారదంచ ” ఇతిపుంసామ్, “ ఆయాహిప్రేతేసోమ్యేగమ్భీరైః పథిభిః పూర్వ్యైః - ప్రజామస్మభ్యం దదతీరయించదీర్ఘాయుత్వంచ శతశారదంచ ” ఇతిస్త్రీణామ్, అథ బ్రాహ్మణానాహూయ సదర్భోపవర్ణస్తేష్వాసనేషూపవేశ్య తేషాం సపవిత్రేషు పాణిషుతిలోదకంద

ద్యాత్ "అముష్మై తృప్తిరస్తు" ఇతి "అస్తు తృప్తిః" ఇతీతరేషాం ప్రతివచనమథైనాన్ స్రగ్గన్ధమాల్యైర్యథోపపత్తి సంపూజ్య శుద్ధోదకం దత్వా పూర్వవత్తిలోదకమథైనాన్ పృచ్ఛతి కరిష్యామీతి కురుష్వేతీతరైః ప్రత్యుక్తోఽథాభ్యనుజ్ఞాతో దర్వ్యాముపస్తీర్య సర్వస్మాత్సకృత్సకృత్సమవదాయాభిఘార్య దక్షిణతో భస్మమిశ్రానఙ్గారాన్నిరూహ్య తేషు జుహుయాత్ "ప్రేతాయాముష్మై యమాయ చ స్వాహా" ఇతి తద్ధుతమహుతం చ భవత్యథైతాన్బ్రాహ్మణేభ్య ఉపనిక్షిప్య దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యాభిమృశతి "పృథివీ తే పాత్రం ద్యౌరపిధానం బ్రహ్మణస్త్వా ముఖే జుహోమి బ్రాహ్మణస్య త్వా విద్యావతః ప్రాణాపానయోర్జుహోమ్యక్షితమసి మా ప్రేతస్య క్షేష్ఠా అముత్రాముష్మింల్లోకే" ఇత్యథైతాన్బ్రాహ్మణేభ్య ఉపనిక్షిప్య బ్రాహ్మణస్యాఙ్గుష్ఠేనానఖేనానుదిశతి "అముష్మా ఉపతిష్ఠత" ఇతి భుఞ్జానాన్ సమీక్షతే "ప్రాణే నివిష్టోఽమృతం జుహోమి" ఇతి పఞ్చభిః "బ్రహ్మణి మ ఆత్మామృతత్వాయ" ఇత్యాత్మానం చాత ఊర్ధ్వం నిరీక్షతే తృప్తానప ఆచమయ్య "స్వదితమ్" ఇత్యుచ్యతామిత్యుక్తే "అస్తు స్వదితమ్" ఇతీతరేషాం ప్రతివచనం పూర్వవత్తిలోదకం దత్వా అన్నశేషైః పిణ్డం దదాతి "అముష్మా ఉపతిష్ఠతు" ఇతి సక్షాళనేనాపసవ్యం పరిషిఞ్చతి తృప్యేతి ప్రార్థ్య దక్షిణాం దత్వా అక్షయ్యం వాచయిత్వా యజ్ఞోపవీత్యభివాదనం కృత్వోత్థాప్య ప్రసాద్య ప్రదక్షిణీకృత్య శేషమనుజ్ఞాప్య తేనైవ యథామిత్యన్నశేషం నివేదయతే యథా బ్రూయుస్తథా కుర్యాత్తృతీయే పక్షే ద్వితీయే సన్తతమేకేనైకాదశమాసాన్నయన్తి న ద్వాదశమాసమారభ్యార్వాహాంత్యథ సంవత్సరే సపిణ్డీకరణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఖణ్డాన్తరే చ సపవవిశేషమాహ ॥ వా ॥ అథైకోద్దిష్టేషు నాగ్నౌకరణం నాభిశ్రవణం న పూర్వం న దైవం న ధూపం న దీపం న స్వధా నమస్కారౌ నాత్రాపూపమ్ ॥ * ॥ ఇతి । నను బోధాయనసూత్రనిబద్ధోఽప్యయం ఖణ్డస్తత్రాన్నశేషాభ్యనుజ్ఞోక్తా నాత్రేతి చేన్న, బోధాయనీయానాం ప్రత్యాబ్దికాదేరప్యేకోద్దిష్టత్వేన తద్విషయత్వాత్తదనుజ్ఞాయాః, తచ్చ సూచ్యతే ఏకోద్దిష్టేష్వితి బహువచనేన "॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టే తు యద్భోక్తురభోజ్యం శిష్టమోదనమ్ । చన్ద్రసూర్యోపరాగే చ శిష్టమన్నం చ వర్జయేత్ ॥" ఇత్యాద్యైకోద్దిష్టశిష్టాన్ననిషేధాన్నాత్రాన్నశే

షాభ్యనుజ్ఞో క్త్వా। అత్రస్మృత్యర్థసారేవిశేషః॥ శ్లో॥ శ్రోత్రియం వేదవిద్విప్రంతదహారేవనియోజయేత్। తస్యచక్ష్మశ్రుకర్మాణి స్నానమభ్యజ్య కారయేత్॥ ఏకోద్దిష్టేభవేదేకఉద్దేశోఽప్యబ్రాహ్మణస్తథా। అర్ఘ్యపాత్రంభవేదేకం పాణావేకాహుతిర్భవేత్॥ ఏకపిణ్డోభవేత్తస్మింస్తదహారేవనిమన్త్రిణమ్। దైవంధూపంతథాదీపం స్వధాశబ్దంచవర్జయేత్॥ * ॥ ఇతి। నన్వేకోబ్రాహ్మణఇత్యేతదనుపపన్నమ్, “ఏకాదశాహేప్రాతరుత్థాయ ప్రేతార్థం బ్రాహ్మణానేకాదశామన్త్ర్యమధ్యాహ్నేతాన్స్నానాభ్యఙ్గాన్నరసవిన్యాస్తైరాశయిత్వావిధివత్పిణ్డదానం వాసోహిరణ్యదాస్యుపానచ్ఛత్రోదకుమ్భదక్షిణాగుణవతివిప్రేదద్యాచ్చైభయ్యాంచ తతస్స్వస్త్యయనాదిధర్మాఃప్రవర్తన్తే” ఇతిసత్యవ్రతస్మరణాదితిచేన్న, ఏకోద్దిష్టబ్రాహ్మణవ్యతిరేకేణప్రేతతృప్తయే దశబ్రాహ్మణభోజనవిధ్యుపపత్తేః। సఙ్ఖ్యానియమస్త్వయోగవ్యవచ్ఛేదార్థః। అతఏవహ్యేకాదశాహేలోకేబహూన్బ్రాహ్మణాన్భోజయన్తి। యథాఽఽహాత్రిః॥ శ్లో॥ ప్రేతార్థంసూతకాన్తేతుబ్రాహ్మణాన్భోజయేద్బహూన్। ఆద్యశ్రాద్ధనిమిత్తేతు హ్యేకమేకాదశేఽహని॥ * ॥ అత్రాప్యుక్తం గుణవతివిప్రఇతి। విజ్ఞానేశ్వరేచ। ॥ శ్లో॥ వస్త్రాలఙ్కారశయ్యాది పితుర్యద్వాహనాదికమ్। గన్ధమాల్యైరథాభ్యర్చ్య శ్రాద్ధభోక్త్రే ప్రదాపయేత్॥ * ॥ సఙ్గ్రహే॥ శ్లో॥ ఆశౌచాన్తేకృతస్నానస్స్వస్తివాచనపూర్వకమ్। బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్తత్ర భుక్తయేవిష్ణుతుష్టయే॥ * ॥

ఇత్యష్టమఃఖణ్డః.

మూ — ద్వాదశేఽహనివిప్రస్య సాపిణ్డ్యంకుర్యాత్సప్తదశాహేరాజ్ఞోఽభిషిక్తస్య త్రయోదశాహేవైకవింశాహేవా వైశ్యస్య గోరక్షాసక్తస్య షోడశాహే ద్వాదశాహేవా శూద్రస్యామన్త్రికం సర్వేషాం ద్వాదశాహాదిష్వా సప్తదశాహాద్దోషవర్జితేఽన్యతమాహే త్రిపక్షేవాత్రిమాసేవా చతుర్థే షష్ఠేవైకాదశేవా మాసిపూర్ణేవాఽబ్దే యదాకదాచిచ్ఛుభాగమేవా సాపిణ్డ్యం కుర్యాదిత్యనాహితాగ్నేరష్టౌకాలావికల్ప్యన్తే.

వ్యా — వ్యాఘ్రః ॥ శ్లో ॥ ఆనన్త్యాత్కులధర్మాణాం పుంసాం చైవాయుషఃక్షయాత్ । అస్థిరత్వాచ్ఛరీరస్య ద్వాదశాహఃప్రశస్యతే ॥*॥ శాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ తతస్సంవత్సరేపూర్ణే సపిణ్డీకరణం భవేత్ । ద్వాదశాహేత్రిపక్షేవా యదర్వాగ్వృద్ధిరాపతేత్ ॥*॥ విష్ణుః ॥ శ్లో ॥ మన్త్రివర్జంహి శూద్రాణాం ద్వాదశేఽహ్ని సపిణ్డనమ్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ। ॥ వా ॥ శూద్రాణామప్యేతత్కర్మ కర్తవ్యం ద్వాదశేఽహ్ని ఏవం సపిణ్డీకరణం మన్త్రివర్జితమ్ “ శూద్రాణాం ద్వాదశేఽహ్ని ” ఇతి విష్ణుస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఇతి । శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవ వర్ణానామాశౌచాన్తే సపిణ్డనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఆశౌచనిర్ణయే క్షత్రియవైశ్యయోరభిషిక్తయోరత్రాసక్తత్వభేదేనాశౌచవైషమ్యముక్తమ్ , తదవలమ్బనేనాత్ర సాపిణ్డ్య కాలభేదఉక్తః । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాహమారభ్య యావదాషోడశాద్దినాత్ । సపిణ్డీకరణం కార్యం తతస్సప్తదశేఽహని ॥ * ॥ అత్ర యథా ఏకాదశాహోవధిర్స్మృతాహస్తథా షోడశాహోవధిర్స్మృతాహఏవేతినార్థాన్తరభ్రమఃకార్యః । బోధాయనః ॥ వా ॥ సంవత్సరే పూర్ణే సపిణ్డీకరణం త్రిపక్షేవా మాసితృతీయేవా షష్ఠేవైకాదశేవా ద్వాదశాహేవా ॥ * ॥ ఇతి । ఖణ్డాన్తరేచ సఏవాహ ॥ వా ॥ సంవత్సరే సపిణ్డీకరణమేకాదశే మాసిషష్ఠేవా చతుర్థేద్వాదశాహేవా ॥ * ॥ ఇతి । పిథౌచ । ॥ వా ॥ అథద్వాదశాహే తృతీయే చతుర్థే షష్ఠేవైకాదశేవా మాసిసపిణ్డీకరణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । భవిష్యత్పురాణేచ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కుర్యాద్యజమానస్త్వనగ్నిమాన్ । అనాహితాగ్నేఃప్రేతస్య పూర్ణేఽబ్దే భరతర్షభ ॥ ద్వాదశేఽహనిషష్ఠేవా త్రిపక్షేవాత్రిమాసివా । ఏకాదశేపి వామాసి మఙ్గలంస్యాదుపస్థితమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ ద్వాదశాహేత్రిపక్షేవాఽభ్యుదయకర్మప్రాప్తౌ సంవత్సరేపూర్ణే సపిణ్డీకరణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్రాభ్యుదయ వృద్ధిశుభాదిశబ్దాఃపుంసువనాద్యవశ్యకార్యోత్సవపరాస్సావకాశానాంతు కాలాన్తరేపి కర్తుం శక్యత్వాదతో నిరవకాశోత్సవసమ్భవఏవ మాసికాపకర్షస్సపిణ్డీకరణఞ్చ , “ ॥ శ్లో ॥ ప్రేతశ్రాద్ధానిశిష్టాని సపిణ్డీకరణం తథా । అపకృష్యాపి కుర్వీత కర్తా నాన్దీముఖేద్విజః ॥ ” ఇతిస్మృతేః । అతస్సావకాశనియతోత్సవే నతదపకర్షః “ ॥ శ్లో ॥ యావ

త్క్రియాసమాప్తిస్స్యాత్తావద్వృథ్ధ్యాదినేష్యతే । " ఇత్యాది వచనం న పుంసువనాది విషయమ్ । పిత్రోర్మృతాబ్దే స్నానాగ్ని తర్పణాది నిషేధ వచనం సంవత్సరాన్త సపిణ్డీకరణాభిప్రాయమితి కేచిద్వదన్తి తన్న , త్రిప క్షాకౌ సాపిణ్డ్యే స్నానయాగాది ప్రసక్తేః । అస్తీతిచేన్నైవమ్ , " ॥ శ్లో ॥ మహాగురునిపాతేతు ప్రేతకార్యం యథావిధి । కుర్యాత్సంవత్సరాదర్వా జ్నైకోద్దిష్టం నపార్వణమ్ ॥ " ఇతిపిత్రోర్మృతాబ్దేఽన్యేషాం సంవత్సరా న్తే సపిణ్డీకరణపర దేవలాది వచనానామపి పిత్రోర్వత్సరాన్తసపిణ్డీకరణా భిప్రాయత్వప్రసక్తేః , ద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యేకృతే పత్న్యాదివ్యతిరి క్తానామపివత్సరాదర్వాగపిసాపిణ్డ్యప్రసక్తేశ్చ । బాధమితిచేన్న , " ॥శ్లో॥ అన్యేషాం ప్రేతకార్యాణి మహాగురునిపాతనే। కుర్యాత్సంవత్సరాదర్వా క్ఛ్రాద్ధమేకంతు వర్జయేత్ ॥ పితరౌ ప్రమితౌయస్య " ఇతి పితృమృతా బ్దేఽన్యేషాం సంవత్సరాన్త సపిణ్డీకరణ పరలోకాక్ష్యాది వచనవైయర్థ్యాప త్తేః , అసతివచనాన్తరే నిషేధస్య సంవత్సరాన్త సాపిణ్డ్యాభిప్రాయత్వక ల్పనానుపపత్తేశ్చ .

మూ — తద్యది సంవత్సరాన్తే కుర్యాద్ద్విత్రిచతుర్దైర్వాదివసై రూనేపూర్ణత్వాభావాదవిహితకాలదోష ప్రసఙ్గాచ్చాబ్దికాహా త్పూర్వాహ్ణపవసాపిణ్డ్యంకుర్యాద్వత్సరస్య పూర్ణత్వాన్నాత్ర వారాదిదోషావచనాద్విహితత్వాదనవకాశత్వాచ్చ .

వ్యా — " సంవత్సరేపూర్ణే సంవత్సరేపూర్ణే " ఇతిస్మృతిషు ఘోషి తత్వాద్ద్విత్రిచతుర్దినైరూనేవత్సరస్యాపూర్ణత్వాన్నతత్కర్తవ్యమిత్యర్థః । అవిహితేతి, అత్రకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలం ప్రాప్యపునః క్రియా ॥ * ॥ ఇతి । అకాలేకృతస్యాకృతత్వాత్కాలే ప్రా ప్తే పునఃకర్తవ్యమిత్యర్థః । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కుర్యా ద్వత్సరాన్తే యదాపునః । ఊనాబ్దికాత్పరంకుర్యాదాబ్దికాత్పూర్వ వాస రే ॥ వత్సరాన్తేయదాకుర్యాత్సపిణ్డీకరణంసుతః । తదాతు తిథివారాది కు ర్యాదేవావిచారయన్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః ॥శ్లో॥ వైధేకర్మణితుప్రాప్తే కాలదో షంనచిన్తయేత్ ॥*॥ ఇతి। సాయణీయేచ ॥శ్లో॥ శ్రాద్ధం సపిణ్డనంకుర్యాత్తి థివారంనచిన్తయేత్ । వర్షాన్తే ద్వాదశాహేవాసపిణ్డీకరణంయది ॥ * ॥

అనవకాశత్వాదిత్యత్ర శ్లోకః ॥ శ్లో ॥ సావకాశంతు యత్కర్మ నకుర్యాన్నా సిమూషితే । కుర్యాన్నిరవకాశంతు నిత్యం నైమిత్తికం తథా ॥ * ॥ వత్స రాతిక్రమె సపిణ్డీకరణాకరణె పునష్షోడశకరణప్రసక్తేరిత్యర్థః.

అత్రవిశేషమాహ —

మూ — సాగ్నిఃపుత్రోద్వాదశాహపవపితుస్సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్తద్వి నా పిణ్డపితృయజ్ఞాసిద్ధేఃపుత్రోఽనగ్ని స్సాగ్నిఃపితా చేత్త్రిపక్ష ఏవ సాపిణ్డ్యంకుర్యాత్.

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ సాగ్నికస్తు యదాకర్తా ప్రేతోవాప్య గ్నిమాన్భవేత్ । ద్వాదశాహే తదాకార్యం సపిణ్డీకరణం పితుః ॥ * ॥ భ విష్యత్పురాణే ॥ శ్లో ॥ యజమానోఽగ్నిమాన్రాజన్ప్రేతశ్చానగ్నిమా న్యది । ద్వాదశాహే భవేత్కార్యం సపిణ్డీకరణంసుతైః ॥ * ॥ అత్ర హే తుస్తద్వినేతి, " ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాత్ప్రేతే పైతృకంపదమాస్థితే । ఆ హితాగ్నేస్సినీవాల్యాం పితృయజ్ఞఃప్రవర్తతే ॥ " ఇతి సపిణ్డీకరణోత్తర కాలమెవ పిణ్డపితృయజ్ఞప్రవృత్తేః । సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతశ్చేదాహి తాగ్నిస్స్యాత్కర్తానగ్నిర్యదాభవేత్ । సపిణ్డీకరణంతస్య కార్యంపక్షేతృతీ యకే ॥ * ॥.

మూ — తయోర్ద్వాదశాహాదౌ ప్రమాదాదకృతం కాలేషూత్తరభా విషు సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ .

వ్యా — తయోః - ఆహితాగ్న్యనాహితాగ్న్యోః । అత్రగోభిలః । ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాహాదికాలేషు ప్రమాదాదకృతంయది । సపిణ్డీకరణం కు ర్యాత్కాలేషూత్తరభావిషు ॥ * ॥.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — పితామహాదిషు త్రిషు జీవత్సు నసాపిణ్డ్యమన్యతమాత్యయే పుత్రఃపత్నీపతిశ్చ కుర్యాన్నాన్యఇతిస్థితిః .

వ్యా — సంవత్సరాన్తే ప్రేతాయతత్పిత్రే తత్పితామహాయ తత్ప్ర పితామహాయచ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ " ॥ శ్లో ॥ త్రయాణాముదకం కుర్యాత్త్రిషుపిణ్డఃప్రవర్తతే । " ఇతిపిత్రాదీనాం త్రయాణాం పిణ్డోద కశ్రాద్ధస్మరణాత్తేషుజీవత్సు తదయోగాన్నిషేధాచ్చనసాపిణ్డ్యమిత్యర్థః ।

పితామహీప్రపితామహీవా ప్రమీతే పుత్రః పత్నీ పతిశ్చ కుర్యాదితి నియమ్యతే । తథాస్కాన్దే ॥ శ్లో ॥ వ్యుత్క్రమేణమృతానాంన సపిణ్డీకృతిరిష్యతే । యదిమాతా యదిపితా భర్తా నైవవిధిస్స్మృతః ॥ * ॥ అతోమాతాపిత్రోః పుత్రః పత్న్యాః పత్నీ పశ్చాన్మృతః పతిశ్చ వ్యుత్క్రమమరణేపి సాపిణ్డ్యం కుర్యాదేవేతి సిద్ధమ్ । తథాబ్రాహ్మే ॥ శ్లో ॥ మృతేపితరి యస్యాథ విద్యతే చపితామహః । తేనదేయాస్త్రయః పిణ్డాః ప్రపితామహపూర్వకమ్ ॥ తేభ్యశ్చపైతృకః పిణ్డో నియోక్తవ్యశ్చ పూర్వవత్ ॥ * ॥ సుమన్తుశ్చ ॥ శ్లో ॥ త్రయాణామపి పిణ్డానామేకేనాపి సపిణ్డనే । పితృత్వమశ్నుతే ప్రేత ఇతిధర్మో వ్యవస్థితః ॥ * ॥ వ్యవస్థితః - నిశ్చితఇత్యర్థః । విష్ణుశ్చ ॥ వా ॥ యస్య పితా ప్రేతస్స్యాత్పితామహో జీవతి సపితృపిణ్డం నిధాయ పితామహాత్పరాభ్యాం దద్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ ధ్రియమాణేతుపితరి పూర్వేషామేవనిర్వపేత్ । పితాయస్యతు వృత్తస్స్యాజ్జీవేచ్చాపిపితామహః ॥ పితుస్సనామసఙ్కీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అఖణ్డాదర్శేచ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రాయామృతాయాస్తు పతిః కుర్యాత్సపిణ్డనమ్ । శ్వశ్ర్వాదిభిస్సహైవాస్యాస్సపిణ్డీకరణం భవేత్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేన శ్వశ్రూస్సద్భావే తస్యాశ్శ్వశురాదిభిరేవ సాపిణ్డ్యం కుర్యాదితి .

మాతరిమృతాయాం పితామహ్యాదిష్వన్యతమాత్యయే మాతుస్సాపిణ్డ్యమతిదిశతి —

మూ — ఏవంమాతుః .

వ్యా — అత్రబ్రాహ్మే ॥ శ్లో ॥ మాతర్యపిచవృత్తాయాం విద్యతేచ పితామహీ । ప్రపితామహీపూర్వంతు కార్యస్తత్రాప్యయంవిధిః ॥ * ॥ విధిః - సపిణ్డీకరణమ్ । నను “ ధ్రియమాణేతు ” ఇతి మన్వాదివచనం శబ్దప్రయోగ నియమపరమితిచేత్, కుత్రభోః ? జీవపితృకశ్రాద్ధ ఇతి చేన్న, “ వృత్తేపితరి ” “ పితాయస్యతువృత్తస్స్యాత్ ” ఇతి మృతపితృవిషయత్వావగతేః । మాతృశ్రాద్ధ ఇతిచేన్న, “ ధ్రియమాణేతుపితరి ” ఇతి పితృశ్రాద్ధవిషయత్వావగమాన్మాతృశ్రాద్ధే పితృవరణాభావాచ్చ । తథాస్పష్టమేవ ఉపరిష్టాత్ప్రతిపాదయిష్యతే । మాతృశ్రాద్ధే హోమే పిణ్డప్రదానేచ శబ్దప్రయోగ నియమపరం తదితిచేన్న, సర్వసాధారణమన్వాది

వచనజాతస్యాపస్తమ్బమాత్రవిషయత్వేన తస్యసజ్ఞాచానుపపత్తేః । వి
శేషసన్నిధౌహి సామాన్యసజ్ఞాచశ్శాస్త్రేషుదృష్టః । నహ్యేవమత్ర ,
“ పితాయస్యతువృత్తః ” ఇత్యాదివచనేషు వచనాన్తరేవా శబ్దప్రయో
గ నియమస్యాపస్తమ్బవిషయత్వప్రతీతేః । నను “ ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డాది
హతే తా తే పతితేసజ్ఞవర్జితే । వ్యుత్క్రమాచ్చమృతౌదేయం యేభ్యఏవ
దదాత్యసౌ ॥ ” ఇతివచనాద్వ్యుత్క్రమమృతస్య సాపిణ్డ్యసతి తముల్లఙ్ఘ్య
పితామహాదిభ్యః పార్వణ విధానమనుపపన్నమితి సపిణ్డీకరణాభావోఽవగ
మ్యతఇతిచేన్న , వ్యుత్క్రమమృతస్యాపి సాపిణ్డ్యాభావేన పార్వణాసమ్భ
వాత్తత్రశబ్దప్రయోగనియమస్య పునర్వచనత్వాత్ “ ॥ శ్లో ॥ నాసపిణ్డీ
కృతేప్రేతే పితృకార్యం ప్రవర్తతే । ” ఇతిస్మృతేః , “ ॥ శ్లో ॥ అనుక్త
శాలేష్వపితుర్వ్యుత్క్రమేణమృతావపి । ” ఇతిగోభిలవచనేన సత్ప్రతి
పక్షత్వాచ్చ నసాపిణ్డ్యనిషేధశ్శక్యః । అతోఽస్యాయమర్థః — అసౌవ్యు
త్క్రమమృతౌ జీవద్దశాయాం యేభ్యోదదాతి తేభ్యఏవ తత్సపిణ్డీకరణే
వ్యుత్క్రమమృత పితృకోదదాతీతి । “ ॥ శ్లో ॥ వ్యుత్క్రమాచ్చప్రమీ
తానాం నైవకార్యాసపిణ్డతా । ” ఇతినిషేధాన్నసాపిణ్డ్యమితిచేన్న , మా
తాపితృభర్తృపత్నీవ్యతిరిక్త విషయత్వాత్తస్య , యదిమాతేత్యనాద్యమా
త్రాదేస్సాపిణ్డ్యవిధానాచ్చ । యదివ్యుత్క్రమమృతా మాతాపితావాత
థా యదివా పత్నీభర్తావా వ్యుత్క్రమమృతస్తదానైషనిషేధఃకింతు విధిః
స్మృతః సపిణ్డీకరణవిధిరేవ మన్వాదిభిస్స్మృతఇతి । తథామనుః ॥ శ్లో ॥ పితా
యస్యతు ॥ * ॥ ఇతి । సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ త్రయాణామపి పిణ్డానామ్ ॥ * ॥ ఇతి । శా
తాతపోఽపి ॥ వా ॥ యస్యపితాప్రేతస్స్యాత్ ॥ * ॥ ఇత్యాది । అతోఽత్రశ
బ్దప్రయోగనియమః “ ధ్రియమాణేతుపితరి ” “ పితాయస్యతువృత్తస్స్యాత్ ”
ఇత్యుభావపృథక్కృత్యోక్తే జీవపితృకశ్రాద్ధే మృతపితృకశ్రాద్ధేచసమా
నః । తథా — పితామహాదిషు ప్రమీతేషుపితుఃపితృపితామహప్రపితామ
హేభ్యఇతి పితుస్సాపిణ్డ్యేజీవపితృక కర్తృకవృద్ధ్యాదిశ్రాద్ధేషుచ , తథా
పితామహేచధ్రియమాణే పితామహస్యపిత్రాదిభ్యఇతి , తథా పితరిమృ
తే పితామహేధ్రియమాణే పితురేకం పిణ్డందత్వా పితుఃపితామహాదిభ్యో
దద్యాత్ , ప్రపితామహే ధ్రియమాణే పితుఃపితామహాయేత్యాదిక్ । తదే

వం వ్యుత్క్రమమృతస్యాపి సాపిణ్డ్యశబ్దప్రయోగః యమః కేన వార్యతే । నను “ ॥ శ్లో ॥ సపితుః పితృకృత్యేషు హ్యధికారో న విద్యతే । నజీవన్తమతిక్రమ్య కిఞ్చిద్దద్యాదితి శ్రుతిః ॥ ” ఇతి నిషేధః కింవిషయ ఇతి చేదుచ్యతే, “ షడ్ దేతే జీవతః పితుః ” ఇతి జీవపితృకస్య శ్రాద్ధషట్కవిధానాద్వ్యుత్క్రమమృతౌ పితుస్సాపిణ్డ్యవిధానాచ్చ తదుభయవ్యతిరిక్తవిషయః, స చ దర్శాదిః । తథా లోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ అనుశ్రాద్ధం గయాశ్రాద్ధం శ్రాద్ధం చాపరపక్షికమ్ । నజీవపితృకః కుర్యాత్ తిలైః కృష్ణైశ్చ తర్పణమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది । అతః, “ త్రయాణామపి పిణ్డానామ్ ” “ యదిమాతా ” ఇత్యాదివచనైర్వ్యుత్క్రమమృతస్య సాపిణ్డ్యం నిరాకులమ్ । అతో వ్యుత్క్రమమృతౌ సాపిణ్డ్యనిషేధః పాక్షికః । సపిణ్డీకరణం నాస్తీతి చ వాదశ్చిన్త్య ఏవ । యత్తు “ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రస్య పరేతస్య నైవ కుర్యాత్సపిణ్డనమ్ । ఆశౌచముదకం పిణ్డమేకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ॥ ” ఇతి, తత్తు అధికారే సత్యకృతవివాహాపుత్రానాశ్రమివిషయమ్, “ పాషణ్డానాశ్రమిస్తేనాః ” ఇత్యత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణ తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । యదపీదం వచనమ్ “ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రా యే మృతాః కేచిత్పురుషా వా స్త్రియోఽపి వా । తేషాం సపిణ్డనాభావాదేకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ॥ ” ఇతి, తదపి న, “ అనన్తాః పుత్రిణో లోకాః ” “ నాపుత్రస్య హి లోకోఽస్తి ” ఇతివన్నిన్దాపరమ్ । అతో అపుత్రస్యాపి భర్తుః పత్నీ కుర్యాదేవ । తథా వృద్ధమనుః ॥ శ్లో ॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయన్తీ వ్రతే స్థితా । పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిణ్డం కృత్స్నమంశం లభేత సా ॥ * ॥ సుమన్తుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రే ప్రస్థితే కర్తా న భవేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి । తత్ర పత్న్యేవ కుర్వీత సాపిణ్డ్యం పార్వణం తథా ॥ * ॥ శఙ్ఖశ్చ । ॥ శ్లో ॥ అపుత్రాయాః పతిర్దద్యాత్సపుత్రాయా న తు క్వచిత్ । భార్యాపిణ్డం పతిర్దద్యాద్భర్తృభార్యే పరస్పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి । నన్వస్తు వ్యుత్క్రమమరణే సాపిణ్డ్యమ్, పిణ్డసంయోగః కథమితి చేత్ ? మృతస్య పితృజీవనే తతః పరేభ్యః త్రిభ్య ఇతి చేన్న, ప్రపితామహాత్పరేషాం లేపభాక్త్వేన తేభ్యః పిణ్డదానాయోగాత్, నైవమ్, పిత్రాదిజీవనే తేషాం పిణ్డభాక్త్వాత్, పూర్వపూర్వాత్యయే హి క్రమేణోత్తరోత్తరస్య లేపభాక్త్వమ్ । నను “ ॥ శ్లో ॥ జీవమానేఽపి పితరి పూర్వేషామేవ నిర్వపేత్ । విప్రవద్వాపి తం

శ్రాద్ధే స్వకంపితరమాశయేత్ । ఉభౌయస్యవ్యతీతౌతు జీవేచ్చప్రపితా
మహః । ద్వౌపిణ్డౌనిర్వపేత్తత్ర భోజయేత్ప్రపితామహమ్॥ " ఇతిప్రపితా
మహజీవనేపిణ్డద్వయదానవిధానాత్తేనైవ న్యాయేనమృతపితృజీవనే తతః
పరాభ్యాం ద్వాభ్యామేవ పిణ్డదానమితిచేత్కథంతర్హి " ॥ శ్లో ॥ త్రయా
ణామపిపిణ్డానామేకేనాపిసపిణ్డనే । పితృత్వమశ్నుతేప్రేత ఇతిధర్మోవ్యవ
స్థితః ॥ " ఇతిసుమన్తువచనేనైవ జీవత్పితృపితామహస్య మృతస్యసాపిణ్డ్యే
ప్రపితామహైకపిణ్డదానతత్సంసర్గ ప్రసక్త్యాపార్వణత్వ భఙ్గప్రసఙ్గాత్,
" ॥ శ్లో ॥ ధ్రియమాణేతుపితరి పూర్వేషామేవనిర్వపేత్ । పితాయస్య
తువృత్తస్స్యాజ్జీవేచ్చాపి పితామహః ॥ పితుస్సనామసఙ్కీర్త్యకీర్తయేత్ప్ర
పితామహమ్ ॥ " ఇతిమనుస్మృతివిరోధాచ్చ । విజ్ఞానేశ్వరేణాప్యర్థస్సమ
ర్థితః — ధ్రియమాణేపితరి పితుఃపితృభ్యఃపితామహేభ్యఃప్రపితామహే
భ్యోదద్యాత్, పితామహేచధ్రియమాణే పితామహస్య పిత్రాదిభ్యః,
ప్రపితామహేధ్రియమాణే ప్రపితామహస్య పిత్రాదిభ్యఇతి । తతస్త్ర
యాణామపిపిణ్డదానమవర్జనీయమ్ । తథాతత్రైవ ॥ శ్లో ॥ చతురోనిర్వ
పేత్పిణ్డాన్ పూర్వంతేషుసమాపయేత్ । తతఃప్రభృతివైప్రేతఃపితృసా
మాన్యమశ్నుతే ॥ * ॥ బ్రాహ్మేచ ॥ శ్లో ॥ మృతేపితరియస్యాథవిద్యతే
చపితామహః ॥ తేనదేయాస్త్రయఃపిణ్డాఃప్రపితామహపూర్వకాః । తే
భ్యశ్చనిర్వపేత్పిణ్డం నియోక్తవ్యశ్చపూర్వవత్ ॥ * ॥ అతఃపిత్రాదిష్వే
కాత్యయేపి సాపిణ్డ్యవిధిపరమేకేనాపీతివచనమ్ । అతోవ్యుత్క్రమమృతౌ
సాపిణ్డ్యనిషేధఃపాక్షికః । నను " ॥ శ్లో ॥ ధ్రియమాణేతుపితరి పూర్వేషా
మేవనిర్వపేత్ । పూర్వేషుత్రిషుదాతవ్యం జీవేచ్చేత్త్రితయంయది ॥ " ఇ
తిపిత్రాదిత్రయజీవనేపి ప్రపితామహపిత్రాదిభ్యః కార్యమితి ప్రతీయతే,
అతఃకథం త్రిషుజీవత్సునసాపిణ్డ్యమితిచేన్నైవమ్, జీవపితృకశ్రాద్ధవిషయ
త్వాజ్జీవేచ్చ త్రితయమితి వచనస్య, ద్వౌపిణ్డావితి వచనంతు ప్రపితామ
హార్థే జీవత్ప్రపితామహ వరణవిషయమ్, తచ్చాచారవిరుద్ధమ్, " పూ
ర్వేషామేవనిర్వపేత్ " " చతురోనిర్వపేత్పిణ్డాం స్త్రిభిఃపిణ్డైర్నియోజ
యేత్ " ఇతిమన్వాదివచన నిచయవిరోధాచ్చ । మృతస్యపిత్రేపిణ్డమేకం
దత్వా జీవతఃపితామహాత్పరాభ్యాందద్యాదితి, యస్యపితా ప్రమీతస్స్యాత్స

తామహేజీవతి తతఃపరాభ్యాం దద్యాదితిచ వచనార్థో విజ్ఞానేశ్వరేణ సమర్థితః । అతస్త్రిభ్యఏవ పిణ్డదానమ్ । అతఃపిత్రాదిషుత్రిషు శ్వశ్వాదిషువా అన్యతరావస్థానె ప్రస్థానెవ పుత్రఃపత్నీపతిశ్చ సాపిణ్డ్యం కుర్యాదితి సుష్ఠూక్తమ్ .

మూ — వత్సరాతిక్రమె కన్యాయాం కుమ్భమాస్యపరపక్షే అనూరాధార్ద్రాహస్తరోహిణీనామన్యతమ నక్షత్రె మాసికైస్సహసాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రబృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ అకృతేప్రాప్తకాలేతు శ్రాద్ధకాలోఽత్రవక్ష్యతే । కన్యాకుమ్భగతే భానౌ కృష్ణపక్షే విధీయతే ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యాకుమ్భగతే సహస్రకిరణే ॥ * ॥ ఇత్యాది । శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ కన్యాకుమ్భగతేసూర్యే పితరఃప్రీతిసంయుతాః । పితృలోకాత్సమాయాన్తి వంశజానాం గృహంప్రతి ॥ * ॥ అతస్తత్రైవకుర్యాదితి శేషః । గాలవః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధముక్తకాలే న చేత్కృతమ్ । రౌద్రెహస్తేచరోహిణ్యాం మిత్రభేవాసమాచరేత్ ॥ * ॥ ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం యేన ప్రమాదాదకృతంభవేత్ । అనూరాధాఽఽర్ద్రహస్తేషు రోహిణ్యాంవా సమాచరేత్ ॥ * ॥ అకృతమ్, ద్వాదశాహాదిష్వితి శేషః । అత్రతిథిబలాత్సమానస్యరోహిణీనిషేధోనచిన్త్యః । మాసికైస్సహేతి, అత్రశఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ కృతేపి షోడశశ్రాద్ధే సపిణ్డీకరణంవినా । సంవత్సరేవ్యతీతేతు పునష్షోడశమర్హతి ॥ * ॥ అతఃకృతేష్వపి షోడశశ్రాద్ధేషు వత్సరాన్తసాపిణ్డ్యాభావే తాని పునరనుష్ఠేయానీత్యర్థః.

మూ — అనుక్తకాలేప్యుత్క్రమమరణేచ దేశవిస్ఫోటనాద్యత్యన్తాపది మాతాపితృవ్యతిరిక్తస్య సపిణ్డీకరణాన్తమౌర్ధ్వదైహికమామెన హేమ్నావాకుర్యాత్ :

వ్యా — అత్రగోభిలః ॥ శ్లో ॥ అనుక్తకాలేష్వపితుర్వ్యుత్క్రమేణ మృతావపి । ఆమెనవాపి సాపిణ్డ్యం హేమ్నావాపిప్రకల్పయేత్ ॥ * ॥ అత్రసపిణ్డీకరణమాత్రస్యామవిధానేపి తన్నాన్తరీయకతయా శ్రాద్ధాన్తం సిద్ధమ్, ఏకోద్దిష్టాన్తకృత్యాకరణె సపిణ్డీకరణాసమ్భవాత్ । కిఞ్చ ద్వాదశాహాదౌ సాపిణ్డ్యేచమాసికాన్యపకృష్య తద్విధానమామెనైవ శా

ర్యమితి యుక్తమనుక్తకాలత్వాత్ । ప్రతిమాసం మృతాహేఽహ్యుక్తకాలో మాసికస్య । “ మాససంవత్సరాదృతే ” ఇత్యాద్యుక్త శ్రాద్ధనిషేధో యథా కాలానుష్ఠానాభిప్రాయః । అతఏవహ్యన్నే నైవ తత్తన్మృతాహే మాసికానిపునః క్రియన్తే । అతోనవశ్రాద్ధైకోత్తర వృద్ధ్యేకోద్దిష్ట సోదకుమ్భమాసిక సపిణ్డీకరణాన్తమూ మేన కుర్యాత్ । పిత్రోరవశ్యం యథావిధికర్తవ్యత్వవిధానాత్తద్వ్యతిరిక్తస్యాన్యస్యాపద్విషయమిదమ్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే । నసాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ హీనకల్పంనకుర్వీత సతిద్రవ్యేఽ ఫలప్రదమ్ ॥ * ॥ ఇతి .

అతీతప్రేతకృత్యే కాలమాహ —

మూ — కన్యాకుమ్భయోఃకృష్ణపక్షే శుక్లపక్షే వాఽఽపఞ్చమ్యాస్సఙ్ఘటేఽతీతప్రేతకృత్యం కుర్యాదత్రాపి చిత్రాశ్రవిష్ఠేత్యుక్తం సమానమ్ .

వ్యా — అత్రనారదః ॥ శ్లో ॥ మృత్యనన్తరతోఽన్యానాం బలిర్దాతుం నశక్యతే । ప్రోష్ఠపద్మాసిమాఘే వా బలిందద్యాద్యథోదితమ్ ॥ * ॥ నృసింహః ॥ శ్లో ॥ కన్యాకుమ్భగతేసూర్యే కృష్ణపక్షే విశేషతః । పఞ్చమ్యాఃపరతశ్చైత్రే ఆపఞ్చమ్యాస్సితేపిచ ॥ * ॥ బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ కృష్ణపక్షశ్శుభఃప్రోక్తః పఞ్చమ్యాఃపరతస్తథా । అన్యస్మిన్ భాగశస్తస్యాద్విశేషాత్ప్రేతకర్మణి ॥ ఆద్యభాగేచకర్తవ్యం సితేపక్షేచసఙ్ఘటే ॥*॥ చిత్రేణ, “ చిత్రాశ్రవిష్ఠాహస్తాశ్వి ” ఇతిసఞ్చయప్రకరణోక్తతిథివారనక్షత్రాదికముక్తమత్రాపిద్రష్టవ్యమిత్యర్థః । తత్తు వత్సరాన్తరతీతప్రేతకృత్యవిషయమ్, ఇదంవత్సరాతిక్రమపేతకృత్యవిషయమిత్యపౌనరుక్త్యమ్.

మూ — సమానపిణ్డయోగానాం సపిణ్డీకరణంకర్త్రైకేతన్త్రేణకుర్యాత్ .

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ హవిరగ్నించ దైవంచనిర్వాపంచోదపాత్రకమ్ । యద్యేకఆశ్రాకుర్వీత తన్త్రేణేత్యాహకుణ్డినః ॥ బహూనామేకవంశ్యానామేకో యదిచదాహకః । ఏకస్మిన్దివసేకుర్యాదేకతన్త్రేణ కారయేత్ ॥ మృతానామేకవంశ్యానాం కాలేబహుతిథేగతే । తాన్సప

శాన్వా సహ సంకుర్యాద్దేశాహేన పునస్సుధీః ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయాంచ ॥ శ్లో ॥ యద్యేకకర్తృకం శ్రాద్ధమనేకం చైకవాసరే । దైవం పిత్ర్యంచ తన్త్రం స్యాత్పృథక్పాకో న విద్యతే ॥ * ॥ నిమిత్తం ప్రతిపూరుషమితి పాఠాన్తరమ్ । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ వర్షాతీతే పునర్దాహే ప్రథమే పిణ్డసన్తతిః । శ్రాద్ధం ద్వితీయే దివసే సపిణ్డీతు తృతీయకే ॥ సమానపిణ్డయోగానాం సపిణ్డీకరణం సహ । దైవం పిత్ర్యంచ తన్త్రం స్యాన్నిమిత్తం ప్రతిపూరుషమ్ ॥ * ॥ .

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — అన్యత్ర పిత్రోః .

వ్యా — వత్సరాతిక్రమేపి దశాహమేవ పిత్రోః ప్రేతకృత్యవిధానాత్ , “ అనువృత్తౌ చనాన్యేషామ్ ” ఇతి సజ్ఞాతమరణవ్యతిరేకేణ పిత్రోరపి సహకరణనిషేధాచ్చ తయోః పృథగేవ కుర్యాదిత్యర్థః “ ॥ శ్లో ॥ మాతాపిత్రోర్మృతాహైక్యం కాలేనాపి భవేద్యది । పితుశ్శ్రాద్ధం పురాకృత్వా కుర్యాన్మాతురనన్తరమ్ ॥ పిత్రోశ్శ్రాద్ధసమం ప్రాప్తే న వైపర్యేపి తేపి వా । పితృపూర్వం సుతః కుర్యాదన్యత్రాసక్తియోగతః ॥ ” ఇత్యాదివచనైః పృథగ్విధానాత్పిత్రోస్సర్వం పృథగేవ కార్యమ్ .

మూ — పుంసః స్త్రియా వా సాపిణ్డ్యే పిత్రాదీనేవ వృణుయాత్ .

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణ శ్రాద్ధం దైవపూర్వం నియోజయేత్ । పితౄనేవాశయేత్తత్ర పునః ప్రేతం చ నిర్దిశేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ మాతుః పితుర్వా సాపిణ్డ్యే పిత్రాదీనేవ భోజయేత్ । పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం మాతుః కుర్యాన్మృతేఽహని ॥ * ॥ .

మూ — పుంసః పిణ్డం పిత్రాదిపిణ్డైస్సంసృజేత్ స్త్రియాః పిణ్డం శ్వశ్ర్వాదిపిణ్డైరేవాసురాదివివాహేపి పితామహ్యాదిభిరేవ వచనాదాచారాద్వికల్పస్మరణాచ్చ.

వ్యా — అత్ర శఙ్కః ॥ శ్లో ॥ మాతుస్సపిణ్డీకరణం కథం కార్యం భవేత్సుతైః । పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం సపిణ్డీకరణం స్మృతమ్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః । ॥ శ్లో ॥ అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పతిః కుర్యాత్సపిణ్డతామ్ । శ్వశ్ర్వాదిభిస్సహైవాస్యాస్సపిణ్డీకరణం భవేత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥

పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం సపిణ్డీకరణంసుతః । మాతుఃకుర్వీతపిత్రాద్యైః పితుఃకుర్యాద్యథావిధి ॥ * ॥ మాతుర్మాతామహాది సాపిణ్డ్యపరవచనానాం వ్యవస్థామాహ ఆసురాదీతి । వచనాత్ - పూర్వోదాహృతశఙ్ఖాదివచనాత్ । నను “ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మాదిషువివాహేషు యాతూఢాకన్యకాభవేత్ । భర్తృగోత్రేణ కర్తవ్యాఃపిణ్డదానోదక క్రియాః ॥ ఆసురాదివివాహేషు పితృగోత్రేణధర్మవిత్ ।” ఇతిస్మరణాత్తస్యాఃపితృ గోత్రత్వాదాసురాది వివాహేషు పిత్రాపిణ్డసంయోగోయుక్తఇతిచేన్న, “ ॥ శ్లో ॥ తస్మాన్మాతఃపితామహ్యైతచ్ఛ్వశ్ర్వావాసపిణ్డనమ్। ఆసురాదివివాహేషు పిన్నానాం యోషితాంస్మృతమ్॥” ఇతిశాతాతపేనాసురాదివివాహేషుశ్వశ్ర్వాదిపిణ్డసంసర్గస్మరణాత్ । తర్హివికల్పప్రసఙ్గఇతిచేన్న, ఆచారాత్, వైకల్పికేషుధర్మేషు ఆచారస్యైవవ్యవస్థాపకత్వాత్ । తథా మనుః ॥ శ్లో ॥ యేనాస్య పితరోయాతా యేనయాతాః పితామహాః ॥ * ॥ ఇతి । సుమన్తుశ్చ ॥ శ్లో ॥ యత్రశాస్త్రగతిర్భిన్నా సర్వకర్మసుభారత । ఉదితేఽనుదితేచైవ హోమభేదో యథాభవేత్ ॥ తస్మాత్కులక్రమాయాతమాచారంత్వాచరేద్బుధః । సగరీయాన్మహాబాహో సర్వశాస్త్రోదితాదపి ॥ * ॥ ఇతి । ఆచారోప్యనియతశ్చేత్ “ ఆచారశ్చైవ సాధూనామాత్మనస్తుష్టిరేవచ ” ఇతిమనుస్మృతేరాత్మనస్తుష్టిరేవనియామికా । పితామహ్యాదిపిణ్డైరేవ మాతృపిణ్డం శిష్టాస్సంయోజయన్తి । కించ, “ వివాహేమహిష్యనుతేరథశతం దేయమ్ ” ఇతికన్యాధిగమాపయికార్థ దానవిధానాద్వివాహస్య ధర్మసమ్బన్ధసిద్ధిరితిశ్రౌతస్మార్తధర్మానుష్ఠానార్థత్వాద్వగమాన్నాసురత్వప్రసఙ్గగన్ధః । “ ఆసురోద్రవిణాదానాత్ ” “ క్రయక్రీతాతుయాకన్యా ” ఇత్యాదివచనం రత్యైకఫలవివాహవిషయమ్, గృహకర్మార్థైకకన్యాహరణవిషయంవా । అతఏవగౌతమేన “ షడిత్యేకే ” ఇతిపఞ్చమవివాహస్య ధర్మ్యత్వం స్మర్యతే । “ అతో భిక్షణే నిమిత్తమాచార్యోవివాహః ” ఇత్యాపస్తమ్బేన ద్రవ్యార్జననిమిత్తేషు వివాహపరిగణనఞ్చావిరుద్ధం ధర్మార్థత్వాత్తస్య.

మూ — పుత్రికాకరణే మాతామహాదిభిః .

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః । యత్తుసుమన్తూక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ పితుఃపితామహే

యద్వత్పూర్ణే సంవత్సరేసుతైః । మాతుర్మాతామహేతద్వదేషా కార్యా సపిణ్డతా ॥ * ॥ తత్తు " అథాస్త్రీత్యకాం ప్రదాస్యామి " ఇత్యభిసన్ధివశేన పుత్రికాకరణవిషయమేవ । " ॥ శ్లో ॥ జీవత్పితా పితామహ్యా మాతుఃకుర్యాత్సపిణ్డనమ్ । ప్రమీతపితృకఃపిత్రా పితామహ్యాపివాసుతః ॥ " ఇత్యాది వచనస్య వ్యవస్థాద్రష్టవ్యా — " ॥ శ్లో ॥ పత్యాసైకేన కర్తవ్యం సపిణ్డీకరణం స్త్రియాః । సామృతాపిహి తేనైక్యం గతామన్త్రాహుతివ్రతైః ॥ " ఇతివచనమనుమరణవిషయమ్, " సామృతాపిహి తేనైక్యం గతా " ఇతి హేతూక్తేః .

తదాహ —

మూ — అనుమృతౌపత్యా .

వ్యా — అత్ర శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ మృతాయానుగతా నాథం సా తేనసహవాసతామ్ । అర్హతిస్వర్గవాసేపి యావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ * ॥ ఏతేన " మృతప్రియాచేత్ " ఇతిచానుమృతివిషయమ్, ప్రియమనుమృతా మృతప్రియా । ఏవమేవోచ్చావచ వచనానాం వ్యవస్థాస్థాపితా విజ్ఞానేశ్వరేణేత్యలమ్ .

ఏవంవ్యవస్థయా సపిణ్డీకరణేపి మృతాహే పితామహ్యాదిభిరేవమాతుశ్శ్రాద్ధం కార్యమిత్యాహ —

మూ — యేనకేనాపి సాపిణ్డ్యే మాసికాబ్దికాదిషు పితామహ్యాదిభిరేవసహ మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యాదష్టకాసు చేతనియమాత్ .

వ్యా — అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ అత్ర యేనకేనాపి సాపిణ్డ్యేప్యష్టకాదిషు మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథగ్విహితమ్ " ॥ శ్లో ॥ అష్టకాసుచవృద్ధౌచ గయాయాంచ మృతేఽహని । మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యాదన్యత్రపతినాసహ ॥ " ఇతిపితామహ్యాదిభిరేవ మాతుఃపార్వణశ్రాద్ధంకర్తవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర పార్వణశ్రాద్ధమితి వదతా పితృవరణం నకర్తవ్యమితి దర్శితం తద్వరణే అయుగ్మత్వవిరోధాత్ । త్రిపురుషోద్దేశ్యంహిపార్వణమ్, " ॥ శ్లో ॥ త్రీనుద్దిశ్యతు యత్క్రియతే పార్వణంమునయోవిదుః । " ఇతికాష్ణాజినిస్మృతేః । అతఃపితామహ్యాదిభిరేవ మాతుశ్శ్రాద్ధం కర్తవ్యంనపిత్రాదిభిః, " ॥ శ్లో ॥ పితుః రేవపితుఃకుర్యాన్మాతుః రేవ మృతేఽహని । యదికుర్యాత్సపత్నీకం త

చ్ఛ్రాద్ధమసురాలయమ్ ॥" ఇతిస్మృతేః । "॥ శ్లో ॥ మాతుర్మృతాహేపి తాద్రిదీఃపూజయేద్యదినాశయేత్ । తథాపితుర్మృతాహేతు నపూజ్యా ఇతరాః స్మృతాః ॥" ఇతి పితృవరణే శ్రాద్ధనాశస్మరణాత్పితామహ్యాదిభిరేవ మాతుః పార్వణం నపితృవరణమితిసిద్ధమ్ । తథా శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ నాన్దీముఖేఽష్టకా శ్రాద్ధే గయాయాంచ మృతేఽహని । పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం మాతుశ్శ్రాద్ధం సమాచరేత్ ॥ * ॥ జాతుకర్ణిశ్చ ॥ శ్లో ॥ అన్వష్టక్యం తథావృద్ధిం మాతుశ్శ్రాద్ధం మృతేఽహని । ఏకోద్దిష్టం తథాముక్త్వా స్త్రీణాం నాస్తి పృథక్క్రియా ॥ * ॥ అష్టకాదిషు త్రిషు వచనాత్పితృవరణమిత్యవిరోధః । కేచిన్మాతుర్మృతాహేపి పిత్రా నేవభోజయన్తి తన్నసాధీయస్తద్గృహ్యేవౌ తథాఽనుక్తేః, "అష్టకాసుచ" ఇతి మనువచన విరోధాత్ । అత్ర యేనకేనాపి సాపిణ్డ్యే పితామహ్యాదిభిరేవ మాతుః పార్వణం కుర్యాదితి విజ్ఞానేశ్వరేణ వ్యాఖ్యాతమ్ । అతః "నాన్దీముఖేఽష్టకా శ్రాద్ధే" ఇతినియమాత్పిత్రాది వరణమజ్ఞానకృతమేవేత్యలమ్.

నను విజ్ఞానేశ్వరే "అన్యత్ర పతినాసహ" ఇతి పతిసాపిణ్డ్యే తదంశభాగిత్వోక్తేర్నైవసహ, యథా శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఏకమూర్తిత్వమాయాతి సపిణ్డీకరణే కృతే । పత్నీ పతిః పితౄణాంతు తస్మాదంశేషుభాగినీ ॥ * ॥ ఇతి పతిసాపిణ్డ్యేపవాష్టకాది వ్యతిరిక్త శ్రాద్ధేషు తదంశభాగిత్వముక్తమ్, అతః కథం తదభావే తత్సాహిత్యమితిచేత్తత్రాహ —

మూ — అన్యత్ర దర్శమాస శ్రాద్ధాదౌ పిత్రాదిభిరేవ సహమాత్రాదయో భుఞ్జతే అర్ఘ్యసంసర్గేణ భర్తృసాహిత్యాత్స్నేహాచ్చ తదర్థం హి పిత్రర్ఘ్యే మాత్రర్ఘ్యసంసర్గం కుర్వన్తి.

వ్యా — శ్వశ్వ్రాదిసాపిణ్డ్యేపి దర్శమాస శ్రాద్ధాదౌ పృథక్త్వాభావార్థమేవ భర్త్రర్ఘ్యసంసర్గం కుర్వన్తిశిష్టాః । అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ స్నేహాద్భర్త్రా సమం శ్రాద్ధం మాతా భుఙ్క్తే స్వధాశనమ్ । పితామహీ స్వధాం స్వేన తథైవ ప్రపితామహీ ॥ * ॥ శాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఏకమూర్తిత్వమాయాతి ॥ * ॥ ఇతి.

తదాహ —

మూ — తస్మాద్దర్శాదౌ మాతుః పృథక్ శ్రాద్ధాభావః.

వ్యా — ఏవంమన్వాదిభిరష్టకాదిష్వేవ పృథగ్విధానబలాత్తదవ్యతిరిక్తేషు మహాలయయుగాదిమన్వాదిదర్శమాసశ్రాద్ధాదిషు మాతుఃపృథక్త్వాభావఇత్యర్థః “ ॥ శ్లో ॥ యస్సపిణ్డీకృతం ప్రేతంపృథక్పిణ్డే నియోజయేత్ । విధిఘ్నస్తేనభవతి పితృహాచోపజాయతే ॥ ” ఇతిపృథక్త్వేప్రత్యవాయస్మృతేః .

తదాహ —

మూ — యస్సపిణ్డీకృతమితి నిషేధాత్ .

తర్హిమృతాహేప్యేవమితిచేత్తత్రాహ —

మూ — వచనాదన్యథా .

వ్యా — యేనప్రకారేణ పిత్రాదిసాపిణ్డ్యంకృతం తస్మాత్ప్రకారాన్తరేణపితామహ్యాదిభిస్సహ శ్రాద్ధవిధానమ్ “ అష్టకాసుచ ” ఇతిమన్వాదివచనాదిత్యర్థః , సర్వత్రవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ప్రతిషేధస్య । .

మూ — మాతామహేన మాతుస్సాపిణ్డ్యేధనహారిత్వేచమాతామహ
శ్రాద్ధంనిత్యంనాన్యథా కృతేఽభ్యుదయోఽకృతేనప్రత్యవాయః.

వ్యా — అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ మాతామహేనమాతుస్సాపిణ్డ్యే మాతామహశ్రాద్ధంపితుశ్శ్రాద్ధవన్నిత్యమేవ , పితామహ్యపత్యావామాతుస్సాపిణ్డ్యేమాతామహశ్రాద్ధమనియతమేవ , కృతేఽభ్యుదయః అకరణేన ప్రత్యవాయఇతినిర్ణయః ॥ ఇతి , “ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంమాతామహానాంచహ్యావశ్యంధనహారిణా । దౌహిత్రేణవిధిజ్ఞేనకర్తవ్యంవిధివత్సదా ॥ ” ఇతిచ ॥*॥ తస్మాత్ “ ॥ శ్లో ॥ పితరోయత్రపూజ్యన్తే తత్రమాతామహాఅపి । అవిశేషేణకర్తవ్యం విశేషాన్నరకంవ్రజేత్ ॥ ” ఇత్యాది మాతామహశ్రాద్ధపరంవచనం తద్విషయమేవ , “ ॥ శ్లో ॥ దౌహిత్రోహ్యఖిలంరిక్థమపుత్రస్యపితుర్హరేత్ । సఏవదద్యాద్ద్వౌపిణ్డౌపిత్రేమాతామహాయచ ॥ ” ఇతి వచనముభయసమ్బన్ధివిషయమ్ .

ఇదమాహ —

మూ — తత్రపుత్రికాపుత్రో మాతృమాతామహమాతృపితామ
హాన్భోజయేదయంచోభయసమ్బన్ధో మాతామహస్య దర్శాదౌ
పితుశ్చశ్రాద్ధంకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రమాతృశ్రాద్ధేఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ మాతుఃప్రథమతః పిణ్డం ప్రదద్యాత్పుత్రికాసుతః । ద్వితీయంతు పితుస్తస్యాస్తృతీయంతుపితుఃపితుః ॥ * ॥ “ ॥ శ్లో ॥ అపుత్రోఽహంప్రదాస్యామి తుభ్యంకన్యాం భవానపి । పుత్రార్థీచేదిమాంతస్యాంత్వన్నస్సనాపుత్రోభవేదితి ॥ ” ఇత్యుక్తోభయసమ్బన్ధః పితృమాతామహయో రపికుర్యాత్ । కార్ష్ణాజనిః ॥ శ్లో ॥ కుర్యాన్మాతామహశ్రాద్ధం నియమాత్పుత్రికాసుతః । ఉభయోరపిసమ్బన్ధే కుర్యాత్సఉభయోరపి ॥ * ॥ సాఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ పార్వణంకురుతేయస్తు కేవలంపితృహేతుతః । మాతామహేనకురుతే పితృహాచోపజాయతే ॥ * ॥ యః - పుత్రికాపుత్రఇత్యర్థః । అతోమహాలయ దర్శమాసశ్రాద్ధాదౌ మాతామహశ్రాద్ధం చోభయసమ్బన్ధైనైవ కార్యమితిసిద్ధమ్ । ఏతదభావేధన గ్రహణపుత్రికాకరణ విరహేచమాతామహశ్రాద్ధాకరణే దౌహిత్రస్య నదోషగన్ధః .

అత్రనియమమాహ —

మూ — పూర్వం మాతామహస్య పశ్చాత్పితుశ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్ .

వ్యా — ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ యస్స్యాదుభయసమ్బన్ధః పుత్రికాయాస్సుతోహ్యసౌ । పూర్వం మాతామహశ్రాద్ధంపశ్చాత్పైతృకమాచరేత్ .

అత్రసాపిణ్డ్యే నియమమాహ —

మూ — పుత్రికాపుత్రోమాతుస్సాపిణ్డ్యే మాతుఃపిత్రాదీనేవ వృణుయాదన్యస్స్వపిత్రాదీన్ .

వ్యా — “ పిత్ర్యానేవాశయేత్తత్ర ” ఇత్యత్ర పితృశబ్దస్స్వమాతృపితృపరశ్చేతిభావః .

నను కిమర్థం మృతస్య పిణ్డోదకదానశ్రాద్ధాది కరణం మరణానన్తరమేవస్వకర్మార్జిత గతిప్రాప్తేరిత్యత్రాహ —

మూ — అత్రాయంవివేకః — ఏకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధోదకదానైర్దాహజనితక్షుత్తృష్ణానివృత్తిఃపిణ్డైరాకారావాప్తిరేకోద్దిష్టేన పిశాచత్వనివృత్తిస్సోదకుమ్భశ్రాద్ధైఃప్రేత లోకావాస జనితక్షుత్తృష్ణాశాన్తి ర్వృషోత్సర్గనవషోడశశ్రాద్ధైఃప్రేతత్వనివృత్తిస్సపిణ్డీ

కరణాత్పితృత్వప్రాప్తిః క్షుత్తృష్ణాజనితాత్యన్తదుఃఖానుభవావస్థా ప్రేతత్వం వస్వాదిశ్రాద్ధదేవతాసమ్బన్ధః పితృత్వప్రాప్తిరతస్తన్నివృత్త్యై తత్ప్రాప్తయే చ యథాకాలమవిలమ్బేన ప్రేతకార్యం కార్యమన్యథా మహాన్ దోషః.

వ్యా — శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ నవత్రిపక్షషాణ్మాస సాంవత్సరికమాసికైః । శ్రాద్ధైష్షోడశభిః ప్రేతః పిశాచత్వం విముఞ్చతి ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః ॥ శ్లో ॥ ప్రేతలోకేషు వసతి నృణాం వర్షం ప్రకీర్తితమ్ । క్షుత్తృష్ణే ప్రత్యహం తత్ర భవేతాం భృగునన్దన ॥ * ॥ ఇతి । అతః పిణ్డోదకదాన సోదకుమ్భశ్రాద్ధాని కార్యాణీతి భావః, " ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశేఽహ్ని సంప్రాప్తే " " యస్యైతాని న దత్తాని " " చతురోనిర్వపేత్పిణ్డాన్ " ఇత్యాది పూర్వోదాహృతాన్యత్రాప్యనుసన్ధేయాని । ఋష్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ప్రథమేఽహని యత్పిణ్డం తేన మూర్ధాఽభిజాయతే । చక్షుశ్శ్రోత్రే నాసికా చ ద్వితీయేఽహని జాయతే ॥ భుజౌ వక్షస్తథా గ్రీవా తృతీయేఽహని జాయతే । నాభిస్తనౌ గుదం లిఙ్గం చతుర్థేఽహని జాయతే ॥ ఊరూ తు పఞ్చమే జ్ఞేయౌ షష్ఠే చర్మ ప్రజాయతే । సప్తమే తు సిరామాంసం జాయన్తే నాత్ర సంశయః ॥ అష్టమే న తు పిణ్డేన సర్వరోమ్ణాం సముద్భవః । నవమే వీర్యసమ్పత్తిర్దశమే క్షుత్పరిక్షయః ॥ ఆశౌచాన్తే తతస్సమ్యక్పిణ్డదానం సమాప్యతే । తతశ్శ్రాద్ధం ప్రదాతవ్యం సర్వవర్ణేష్వయం విధిః ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరశ్చ ॥ వా ॥ పిణ్డసంయోజనం ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వప్రాప్త్యర్థం ప్రేతత్వం చ క్షుత్తృష్ణాజనితాత్యన్తదుఃఖానుభవావస్థా, పితృత్వప్రాప్తిశ్చ వస్వాదిదేవతా శ్రాద్ధదేవతాసమ్బన్ధః ప్రాక్తనైకోద్దిష్టసహితేన సపిణ్డీకరణేన ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వం ప్రాప్నోతి ॥ * ॥ ఏతేఽర్థా ఉదాహృత వచనసిద్ధా అతో నవిలమ్బః కార్య ఇత్యాహ అత ఇతి, అతః - క్షుత్తృష్ణానుభవపిశాచత్వప్రాప్తేరిత్యర్థః, తన్నివృత్త్యై - ప్రేతత్వనివృత్త్యై, క్షుత్తృష్ణాపిశాచత్వాది నివృత్త్యర్థమిత్యర్థః, తత్ప్రాప్తయే - వస్వాదిశ్రాద్ధదేవతాసమ్బన్ధాయ, యథాకాలం మాతాపిత్రోః ప్రేతకృత్యమవిలమ్బేన కార్యమ్.

కాలాతిక్రమే నిర్దోషకాల దౌర్లభ్యం తత్కాలే దోషాభావం చ విచి

న్యశ్చప్రాప్తకాలే క్రియాంకుర్యాత్తదకరణే యావత్సపిణ్డీకరణంతావత్క
ర్మానర్హత్వాదిదోషస్స్యాత్తదాహ —

మూ — నాస్యకిఞ్చిత్కర్మణ్యధికారః “ ॥ శ్లో ॥ అకృత్వాప్రేత కార్యాణి నిత్యనైమిత్తికాన్యపి । నకుర్యాత్తావదాశౌచం యావత్ప్రేతస్యమోక్షణమ్ ॥ ” ఇతిసఙ్గ్రహకారః .

వ్యా — ప్రేతమోక్షణమ్ - సపిణ్డీకరణమ్, అన్యత్సుస్పష్టమ్ .

నవమఃఖణ్డః

ఇతి శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యసరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతిషు పితృమేధసారప్రశ్న
వ్యాఖ్యానే సుధీవిలోచనే తృతీయఃపటలః

ఇదానీమానీయాన్యత్కఃపదార్థాన్ సపిణ్డీకరణేనియమమాహ —

మూ — అథాతస్సపిణ్డీకరణం పిత్రాదేర్మాతా మహాదేశ్చౌపాసనే కుర్యాత్ .

వ్యా — ఇదమగ్నిమిత్యేతిసూత్రభాష్యవాక్యమ్। అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ కర్మస్మార్తంవివాహాగ్నౌకుర్వీత ప్రత్యహంగృహీ ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశాహేత్రిపక్షేవా షణ్మాసేమాసికాబ్దికే । సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్పిత్రౌపాసనేసుతః ॥ * ॥ మాసికాబ్దికశబ్దావేకాదశ మాససంవత్సరాన్తపరౌ । విజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ ఆహితాగ్నిస్తుజుహుయా ద్దక్షిణాగ్నౌసమాహితః। అనాహితాగ్ని ర్గృహ్యేగ్నావగ్న్యభావేద్విజే ఽప్సువా ॥ * ॥ దక్షిణాగ్నౌ బహుమశేషాధానపక్షే “ భ్రాతావాభ్రాతృపుత్రోవా ” ఇతివచనేన యదాభ్రాతృపుత్రాదిఃకరోతి తదౌపాసన ఇతి కేచిద్వదన్తి తచ్చిన్త్యమితివ్యాఖ్యాతం తాత్పర్యదర్శనే .

మూ — యద్యనగ్నిర్జ్యేష్ఠస్సాగ్నిఃకనిష్ఠఃకుర్యాద్యద్యేకఃపుత్రోఽన గ్నిర్బ్రహ్మచారీ వాఽనుపనీతోవా శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ కుర్యాత్తమౌపాసనమాచక్షతే .

వ్యా — అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠఃపుత్రోఽనగ్నిమాన్స్యాత్క నిష్ఠస్త్వగ్నిమాన్యది । కనిష్ఠఏవకుర్వీత మాతాపిత్రోస్సపిణ్డనమ్ ॥ * ॥

పైఠీనసిశ్చ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణంపుత్రఃపితుఃకుర్వీతయోఽగ్నిమాన్ । అ
నగ్నిస్తుక్రియాంనాన్యామేకోద్దిష్టాదృతేక్వచిత్ ॥ * ॥ అతోఽగ్నిమానే
వపుత్రస్సపిణ్డీకరణంకుర్యాత్ । విష్ణుః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణంపిత్రోఃకుర్యా
దౌపాసనేసుతః । అలాభేలౌకికేహ్యగ్నౌ సర్వంసమ్పాదయేద్బుధః ॥*॥
బోధాయనీయంసూత్రం శ్రోత్రియాగారేతి.

యదిభార్యారజస్వలాతదాకథమిత్యాశఙ్క్యాహ —

మూ — ద్వాదశాహాదౌ యద్యనాలమ్భుకాపత్నీస్యాత్తామనాదృ
త్యకుర్యాత్.

వ్యా — అనాలమ్భుకా - రజస్వలా, "యస్యప్రత్యేహన్పత్న్యనా
లమ్భుకాభవతి" ఇతిశ్రుతేః "॥శ్లో॥ ఋతుమత్స్వపిదారేషు విదేశస్థోప్య
నగ్నికః । అన్నేనైవాబ్దికంకుర్యాద్ధేమ్నావాఽఽమేననక్వచిత్ ॥" ఇతివ
చనాత్ప్రత్యాబ్దికేపత్న్యైమధ్యమపిణ్డదానవిధానేపితామనాదృత్యశ్రా
ద్ధంకుర్యాత్తత్కాలకిముత సాపిణ్డ్యంపత్న్యైపిణ్డప్రదానాభావాన్నిషేధాచ్చ।
అగ్నివిచ్ఛేదేతు సన్ధానేపత్నీసాపేక్షత్వాత్తత్కాలాన్తరేఽగ్నిం సన్ధాయౌ
పాసనాగ్నినా సాపిణ్డ్యం కుర్యాన్న సాంవత్సరికవత్పత్నీప్రతినిధానేనా
గ్నిసన్ధానంయుక్తం సావకాశత్వాత్సాపిణ్డ్యస్య । తథాశఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ సా
వకాశంతుయత్కామ్యం నకుర్యాన్మాసిదూషితే । కుర్యాన్నిరవకాశంతు
నిత్యంనైమిత్తికంతథా ॥ * ॥ ఇతిన్యాయస్యతుల్యత్వాదిదముదాహృతమ్.

ఇదమాహ —

మూ — యద్యగ్నిర్విచ్ఛిన్నస్స్యాత్సావకాశత్వాత్కాలాన్తరేఽగ్నిం
సన్ధాయసాపిణ్డ్యంకుర్యాత్.

వ్యా — నను "॥ శ్లో ॥ పిత్రోఃక్షయదినేప్రాప్తే యస్యభార్యార
జస్వలా । అగ్నింసన్ధాయవిధివచ్ఛ్రాద్ధం కృత్వావిసర్జయేత్ ॥" ఇతివద
త్రాప్యగ్నిసన్ధానమస్త్వితిచేన్న, ప్రత్యాబ్దికస్యనిరవకాశత్వాత్, "॥శ్లో॥
మృతాహంసమతిక్రమ్య చణ్డాలఃకోటిజన్మసు ।" ఇతి మృతాహాతిక్రమే
ప్రత్యవాయభూయస్త్వస్మృతేశ్చ । నైవమత్రాస్తిప్రత్యుత "॥ శ్లో ॥ స
పిణ్డీకరణం పిత్రోఃకుర్యాదేకాహియస్సుతః । అస్థిరత్వాచ్ఛరీరస్య ద్వా
దశాహఃప్రశస్యతే ॥" "॥ శ్లో ॥ ఏకపుత్రోఽగ్నిమాంశ్చైవ కుర్వీతద్వా

దశేఽహని । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధం తయోరేవఇతిస్థితిః ॥ " "అనగ్నికస్తుత్రిపక్షేవృద్ధిప్రాప్తౌసంవత్సరేవాకుర్యాత్" ఇతికాత్యాయనోశనోవిజ్ఞానేశ్వరాదిభిర్ద్వాదశాహ సాపిణ్డ్యస్యైకపుత్రాగ్నిమత్పుత్రవిషయత్వ ప్రతిపాదనాదనగ్నిస్తు త్రిపక్షాదావేవ సాపిణ్డ్యంకుర్యాదితి విజ్ఞానేశ్వరాదిభిర్నిశ్చితత్వాద్ద్వాదశాహ సాపిణ్డ్యంపాక్షికమేవ । ఇదంచ సత్యగ్నావేకపుత్రస్య, సాగ్నేస్తుదర్శేసన్నిహితే, నాన్యథానచాన్యస్య, "॥ శ్లో ॥ అనగ్నిరధ్వగశ్చైవ యస్యభార్యారజస్వలా । ఆమశ్రాద్ధంప్రకుర్వీత ।" ఇతివిజ్ఞానేశ్వరేణరజస్యన్నశ్రాద్ధనిషేధాత్ । అతస్తమ్ఉభయవిషయం ద్వాదశాహసాపిణ్డ్యవిధానమ్, తదభిప్రాయేణోక్తం తామనాదృత్యేతి, అతః కాలాన్తరేసాపిణ్డ్యం కుర్యాదితినానుపపన్నమ్.

కిఞ్చిదత్రవిశేషమాహ —

మూ — వత్సరాన్తే త్వేవంచేత్పత్న్యాఃప్రతినిధాయాగ్నింసన్ధాయ తత్తత్సాపిణ్డ్యంకుర్యాత్ .

వ్యా — సంవత్సరేసపిణ్డీకరణమితి విహితేవర్షాన్త సాపిణ్డ్యేపత్న్యా రజస్వలాత్వే " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధీయేఽహనిసమ్ప్రాప్తే యస్యభార్యారజస్వలా । అగ్నింసన్ధాయవిధివచ్ఛ్రాద్ధంకృత్వావిసర్జయేత్ ॥ " ఇతినారదస్మరణాన్నిరవకాశత్వాచ్చ నదోషగన్ధః.

మూ — ఏవందూరభార్యేచ పార్వణవన్నిరవకాశత్వాత్ .

వ్యా — వత్సరాన్తేసాపిణ్డ్యే యదిభార్యాదూరదేశే స్థితాతదాదూరభార్యేపికర్తరివిచ్ఛిన్నాగ్నౌ విధివదగ్నింసన్ధాయ సాపిణ్డ్యంకుర్యాన్నిరవకాశత్వాత్తత్త్రాకరణేపునష్షోడశ కరణప్రసక్తేర్విధిబలాచ్చ । అత్ర త్రికాణ్డీ ॥ శ్లో ॥ యస్యభార్యావిదూరస్థా పతితావ్యాధితాపివా । అనిచ్ఛఃప్రతికూలావా తస్యాఃప్రతినిధౌ క్రియా ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ నష్టాగ్నిర్దూరభార్యశ్చేత్పార్వణే సముపస్థితే । సన్ధాయాగ్నించవిధివచ్ఛ్రాద్ధం కృత్వావిసర్జయేత్ ॥ * ॥ .

ప్రయోగమాహ —

మూ — అథసాయంహోమంహుత్వాఽనశ్నన్నశితేభ్యోబ్రాహ్మణేభ్యశ్శ్వోఽముష్యసపిణ్డీకరణం భవితా తత్రభవద్భిః ప్రసాదఃకర

ణీయఇతివిజ్ఞాప్య శ్వోభూతేనిత్యకర్మాన్తే బ్రాహ్మణానాహూయ యథాశక్తిద్రవ్యంసభాయాంనిధాయ ప్రణమ్య మాసికానియథా కాలమనుష్ఠితాన్యనుగృహ్ణన్తు యథాశక్తికరణేన సోదకుమ్భశ్రాద్ధంసర్వంకృతం భవత్వితిప్రార్థ్య.

వ్యా — అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ పూర్వేద్యుర్నివేదనమపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయమామన్త్రణమ్ ॥ * ॥ ఇతి। అయమస్యోజ్జ్వలార్థః — శ్రాద్ధదినాత్పూర్వేద్యురేవ బ్రాహ్మణేభ్యోనివేదితవ్యం శ్రాద్ధంభవితా తత్రఆహవనీయార్థే ప్రసాదఃకర్తవ్యఇతి, అపరేద్యుః - శ్రాద్ధదినే, ద్వితీయంనివేదనం కార్యమద్యశ్రాద్ధమితి, తృతీయమ్, ఆమన్త్రణమ్ - ఆహ్వానమ్, భోజనకాలేసిద్ధమాగమ్యతామితి। అత్రసర్వత్రాదశ్మశ్రైతత్త ద్విభక్తికం శర్మనిర్దేష్టవ్యమ్, విష్ణుశర్మణోవిష్ణుశర్మణే విష్ణుశర్మన్నిత్యాది బ్రూయాత్। అద్యేతిశబ్దేద్వాదశేఽహని త్రిపక్షఇత్యాదిబ్రూయాత్। అత్ర సపిణ్డీకరణే ఇతిబ్రూయాత్। అస్మిన్ఖణ్డేసూత్రార్థసంవాదవచనాని "అథ శ్రాద్ధే నైయ్యమికాన్శ్లోకానుదాహరిష్యామః" ఇత్యుదాహృతాని ద్రష్టవ్యాని। ప్రాయేణ తత్రానుక్తాన్యేవోదాహ్రియన్తే। మాసికానాం తత్తన్మాసిమృతాహేషు విహితత్వేపి వచనబలాదపకృష్యతత్కరణేప్యకాలేకృతస్యాకృతత్వప్రసక్తేస్తదర్థం బ్రాహ్మణానుగ్రహఃకర్తవ్యఇత్యర్థః। ఏవం సోదకుమ్భానాం కార్త్స్న్యేనానుష్ఠానాశక్తేః, "॥ శ్లో ॥ జపచ్ఛిద్రంతపశ్ఛిద్రం యచ్ఛిద్రంయజ్ఞకర్మణి। వచనాద్భూమిదేవానాం సర్వంపూర్ణత్వమశ్నుతే ॥" ఇతి సంవర్తస్మరణాదవశ్యంబ్రాహ్మణానుజ్ఞాకారయితవ్యేత్యర్థః.

మూ — బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతఃప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీత్యముష్య సపిణ్డీకరణం కరిష్యన్నద్యద్వాదశేఽహని ఊనమాసికాదీన్యాబ్దిక పర్యన్తాని పఞ్చదశప్రేతశ్రాద్ధాని తన్త్రేణకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య ఊనమాసికాద్యర్థే పఞ్చదశవిప్రాన్ వృత్వా పాదప్రక్షాలనాదికృత్వా.

వ్యా — ఊనమాసికార్థే ద్వితీయమాసికార్థే త్రైపక్షికశ్రాద్ధార్థఇతి క్రమేణ వృణుయాదిత్యాది శబ్దార్థః। ప్రక్షాలనాదీత్యాది శబ్దేన కృస్త

రాభ్యఞ్జ తామ్బూలదాన స్నపనాదిసఙ్గ్రహః.

మూ — ఏకోద్దిష్టవదగ్న్యుపసమాధానాది కృత్వా పితృ హోమమేవ త్పఞ్చదశధాఽవదాయాముష్మై యమాయచస్వాహేతి కృష్ణాయా మేకదాహుత్వా.

వ్యా — ఆదిశబ్దేన అర్ఘ్యగ్రహణ ప్రేతావాహనార్ఘ్యదానాది సఙ్గ్రహః । పత్రేతి - యథాపితృహోమే చతుర్దశధోన్నీయ సకృదేవ హోమస్సంక్రియతే తథాపఞ్చదశధాఽవదానాన్యవదాయ సకృదేవజుహు యాదిత్యర్థః । కృష్ణా - దక్షిణాజిహ్వా । అత్ర స్మృత్యన్తరమ్ ॥ శ్లో ॥ మాసికానాంతు సాపిణ్డ్యాత్పూర్వంతు యుగపత్కృతౌ । ప్రత్యేకం పిణ్డదానంస్యాదగ్నౌప్రేతాహుతిస్సకృత్ ॥ * ॥.

మూ — ఆమేనాన్నేనవా మాసికానికృత్వా విప్రాన్విసృజ్యపిణ్డం దత్వాఽఽచమ్య.

వ్యా — అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ యద్యన్నదాతివిప్రేభ్యశ్శృతం వాయదివాఽశృతమ్। తేనాగ్నౌకరణంకుర్యాత్పిణ్డాంస్తేనైవనిర్వపేత్ ॥*॥ ఏవం హోమపిణ్డయోస్సన్నియోగశిష్టత్వాద్ధోమాభావే సఙ్కల్పశ్రాద్ధే పిణ్డదానం నాస్త్యేవ । తథాస్మృత్యర్థసారే॥ శ్లో ॥ ఆవాహనాగ్నౌకరణం స్వధానినయనం తథా । వికిరం పిణ్డదానంచ సఙ్కల్పే పఞ్చవర్జయేత్ ॥*॥ అత్రామశ్రాద్ధే హోమాకరణే పిణ్డదానం చిన్త్యమేవ । ప్రాయేణా త్రామేనైవ షోడశశ్రాద్ధముక్తమ్, " అనుక్తకాలేషు " ఇతిగోభిలస్మరణాత్ । నహిద్వాదశాహాదిరుక్తః కాలః, " మృతేఽహనితుకర్తవ్యమ్ " ఇతిస్మృతేః । తథాపి " ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధానిషోడశాపాద్య విదధీతసపిణ్డతామ్ " " షోడశానాంద్విరావృత్తింకుర్యాత్ " ఇత్యాదివచనాత్తత్పూర్వం తత్కరణమ్ । ఏషామకాలే కృతత్వేనాకృతత్వబుద్ధ్యాహి స్వస్వకాలే పునఃకరణం స్మర్యతే । అతఏవ విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తమ్ ॥ వా ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా స్వస్వకాలఏవ మాసికాని కర్తవ్యానీతిప్రథమస్సఙ్కల్పః, అప్రాప్తకాలత్వేన ప్రాగనధికారాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అతోద్వాదశాహాదౌ సపిణ్డీకరణమాపత్కల్పః, " కుర్యాదేకోహియస్సుతః " " సాగ్నికస్తు యదాకర్తా " ఇత్యాదివచనైరేకపుత్రాగ్నిమద్విషయమేవద్వాదశేహన్యవశ్యంకా

ర్యమ్ । యత్తుచతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ ఆమశ్రాద్ధం యదాకుర్యాత్పిణ్డ దానం కథంభవేత్ । గృహాదాహృత్యపక్వాన్నం పిణ్డం దద్యాత్తిలైస్సహ ॥ * ॥ ఇతితత్తు శూద్రవిషయమిత్యన్యేఽమన్యన్తె, తస్యైవామశ్రాద్ధస్యోత్పత్తిశిష్టత్వాత్ । "శూద్రస్సకుర్యాత్సదైవహి" ఇతి వికల్పఇత్యపరే । "యద్వృద్ధదాతిపిపేభ్యః" ఇతివచనాద్యదాఆమశ్రాద్ధం ద్విజస్సకుర్యాత్తదా తేనైవామేన హోమస్సపిణ్డదానం చేతి యుక్తతరమిత్యలమ్ .

మూ — అనుజ్ఞాతఃపవిత్రపాణి రుపవీతీప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీత్యముకగోత్రస్యాముకశర్మణఃప్రేతస్యాద్య సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధం కరిష్యఇతిసఙ్కల్ప్య .

వ్యా — "॥ శ్లో ॥ పవిత్రపాణి రాచాన్తానాసనేషూపవేశయేత్" "అపవిత్రకృతంకర్మవిప్రస్యవిఫలంభవేత్" ఇతియాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృతేరవశ్యంపవిత్రపాణిరేవస్యాదిత్యర్థః । ఉపవీతీత్యనేన "ప్రాణాయామేనమస్కారే" ఇతిపరిభాషోక్తంస్మర్యతే । స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాగృజుదర్భైఃపితృక్రియా । పరతోద్విగుణైరేవ దైవంకర్మసదర్భకైః ॥ * ॥ ఇతి । "శ్లో ॥ పిత్ర్యేహ్యేకస్సపవిత్రాద్గా ద్వౌదర్భౌదేవకర్మణి ।".

ఇదమాహ —

మూ — ఉపవీతీవిప్రపాణావృజూదర్భౌ ప్రదాయాముష్యాద్యసపిణ్డీకరణాఖ్య శ్రాద్ధే విశ్వేదేవార్థేభవతాక్షణఃకర్తవ్య ఇతి ప్రాఙ్ముఖావుదగపవర్గౌ ద్వౌవిప్రౌనిమన్త్ర్య ప్రాచీనావీతీ ద్విగుణభుగ్నందర్భంప్రదాయాముష్యాద్యాత్ర పితుఃపిత్రర్థే పితుఃపితామహార్థేపితుఃప్రపితామహార్థ ఇతిక్రమేణోదఙ్ముఖాన్ప్రాగపవర్గాన్ ప్రాఙ్ముఖాన్దక్షిణాపవర్గాన్వాత్రీన్ విప్రాన్నిమన్త్ర్య ప్రత్యఙ్ముఖమేకంవిప్రంప్రేతార్థేవృతోపవీతీవిష్ణ్వర్థమేకంనిమన్త్రయేత్ .

వ్యా — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ద్వౌదైవేప్రాక్త్రయఃపిత్ర్యే ఉదగేకైకమేవవా ॥ * ॥ దైవే- విశ్వేదేవే, ద్వౌవిప్రౌప్రాఙ్ముఖావుపవేశ్యౌ, పిత్ర్యేత్రయఉదఙ్ముఖాఉపవేశ్యా ఇతివ్యాఖ్యాతమ్ । బోధాయనః ॥ వా ॥ ప్రాఙ్ముఖానుపవేశయత్యుదఙ్ముఖానాసయతి ప్రాఙ్ముఖో

దక్షిణాపవర్గః, అథయద్యుదఙ్ముఖః ప్రాగపవర్గః ప్రాప్నోతుభవాన్ప్రాప్నువానీతీతరే ప్రత్యాహుః ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ పూర్వం నిమన్త్ర్య దేవేద్వౌ త్రీన్విప్రాన్పితృకర్మణి । దైవేపిత్ర్యేఽథవైకైకం సపిణ్డీకరణంవినా ॥ * ॥ అతశ్చ " ఏకైకముభయత్రవా " ఇత్యాదివచనం సాపిణ్డ్యవ్యతిరిక్త పార్వణవిషయమత్యన్తాపద్విషయంవా । సాయణీయే ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణేఽవశ్యం విష్ణుమభ్యర్చయేద్ద్విజః । సప్తకం తు తథాఖ్యాతం వినావిష్ణుం కథంతథా ॥ * ॥ విష్ణువరణాభావే సాపిణ్డ్యస్య సప్తకత్వఖ్యాతిర్భజ్యేతేత్యర్థః, " ॥ శ్లో ॥ ఇతివైదేవలఃప్రాహ శాణ్డిల్యశ్చమహామునిః । యత్కిఞ్చిత్పార్వణశ్రాద్ధం తత్రసర్వత్రవైద్విజః ॥ పూజయేద్విష్ణుమిత్యేవం శ్రాద్ధంసిద్ధ్యతినాన్యథా । " ఇతిస్మృతేః । ఏవమితి, విష్ణువరణే శ్రాద్ధం సిద్ధ్యతి విష్ణువరణాభావే నసిద్ధ్యతి అతస్సాపిణ్డ్యే విష్ణువరణమవశ్యం కర్తవ్యమ్ .

తదకరణే దోషమాహ —

మూ — " ॥ శ్లో ॥ దైవాద్యన్తం భవేచ్ఛ్రాద్ధం పిత్రాద్యన్తం న తద్భవేత్ । పిత్రాద్యన్తం తదీహానశ్శ్రాద్ధమాప్నోతినిష్ఫలమ్ ॥ " ఇతిమనుఃప్రాహ .

వ్యా — విష్ణువరణాభావే సాపిణ్డ్యాది శ్రాద్ధం నిష్ఫలమిత్యస్మిన్నర్థే " యద్వైకిఞ్చమనురవదత్తద్భేషజమ్ " ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధో మనురాహేత్యనేన సాపిణ్డ్య సాఫల్యాయావశ్యం విష్ణుర్వరణీయ ఇత్యుక్తంభవతి.

పాత్రాలాభేద్రవ్యాలాభేవా కథమిత్యత్రాహ —

మూ — ఉభయత్రైకైకంవా విప్రం నిమన్త్ర్య .

వ్యా — స్పష్టార్థమిదమ్ । అనేన కాణ్డానుసమయఉక్తః । అతఏవ వైశ్వదేవానుష్ఠాన కాణ్డముదఙ్ముఖఃకుర్యాత్పైతృకం కాణ్డం దక్షిణాముఖః కుర్యాదతోవిష్ణుకాణ్డం దేవవత్కుర్యాదితి క్రమః । తథాశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఉదఙ్ముఖస్తుదేవానాం పితౄణాం దక్షిణాముఖః । ప్రదద్యాత్పార్వణేసర్వం దేవపూర్వం విధానతః ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనశ్చ ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణాన్ శ్రుతశీలవృత్తసంపన్నానేకేనవా కాలేన జ్ఞాపితాన్స్నాపితానాకృతపాదశౌచానాచాన్తానుదఙ్ముఖాన్పూర్వంవిశ్వేభ్యోదేవేభ్యః ॥ * ॥ ఇతి .

మూ — అనాయాసేన శఙ్కునా ఖాతేషు గోమయేనోపలిప్తేష్వాయామవిస్తారేషు తదర్ధఖాతేషు తిలైరర్చితేషు సదర్భేషు కుణ్డేషూపవీతీ చతురశ్రోదక్కుణ్డే సూర్యాభిముఖోఽముష్యాద్యాత్ర విశ్వేదేవా ఇదం వః పాద్యమితి సాక్షతం దత్వాఽఽజాన్వాజ్జఙ్ఘాఙ్ఘ్రీ ప్రక్షాల్యైవం ప్రాచీనావీతీ త్రికోణమధ్యమే కుణ్డే పితుః పితరిదం తే పాద్యం పితుః పితామహేదం తే పాద్యం పితుః ప్రపితామహేదం తే పాద్యం పితుః పితృపితామహప్రపితామహా ఇదం వః పాద్యమితి వా సతిలం దత్వా పిత్రాదీంస్తథా ప్రక్షాల్య వృత్తాకారే దక్షిణే కుణ్డే అముకగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేతేదం తే పాద్యమితి సతిలం పాద్యం దత్వా ప్రక్షాల్య ఉపవీతీ దేవకుణ్డే విష్ణవే పాద్యం దత్వా కుణ్డోదగ్దేశే స్వయమాచమ్యాచమయ్య .

వ్యా — అత్ర శఙ్ఖః ॥ వా ॥ ఔదుమ్బరేణ శఙ్కునా త్రీనవటాన్ ఖాత్వా గోమయేనోపలిప్య గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య తిలమిశ్రైరమ్బుభిః పచ్ఛౌచం కారయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ కుణ్డాని ఖనేచ్ఛ్రిద్ధేయేన కేనాపి శఙ్కునా । ఆయాసేన ఖనేద్యస్తు నిరాశాః పితరో గతాః ॥ * ॥ విష్ణుయామలే ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధస్యైకం కుణ్డం స్యాద్గజపాదేన లక్షణమ్ । సాపిణ్డ్యస్య త్రికుణ్డం స్యాద్వృత్తాకారం తు దక్షిణమ్ ॥ త్రికోణం మధ్యమం కుణ్డముత్తరం చతురశ్రకమ్ । ఆయామస్తస్య విస్తారస్తదర్ధం ఖననం భవేత్ ॥ న్యూనాతిరిక్తం యః కుర్యాత్స భవేత్పితృఘాతుకః । సదర్భే గోమయాలిప్తే తిలాక్షతసమర్చితే । పాదావనేజనం కుర్యాద్బ్రాహ్మణానాం తు భక్తితః ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ పాదావాజానువాఽఽజఙ్ఘమపి వా చరణద్వయమ్ । కూర్పరాన్తం కరౌ సమ్యక్ క్షాలయేత్ప్రథమం బుధః ॥ * ॥ ఇదమాచమనప్రకరణోక్తమత్రాపి సమానమ్ .

మూ — వృతక్రమేణ కృసరాదీన్ దత్వాఽభ్యజ్య స్నాపయిత్వా స్నాత్వా ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రోత్తరీయో విష్ణుం పిధివదారాధ్య పిత్రర్థాదన్నాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవాదీన్ కృత్వా ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రోత్తరీయాన్ వృతానాహూయ స్వాగతవచనైరభిష్టూయాసనేషూపవేశ్య .

వ్యా — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అపరాహ్ణే సమభ్యర్చ్య స్వాగతే

నాగతాంస్తతాన్ । పవిత్రపాణిరాచాన్తాన్ ఆసనేషూపవేశయేత్ ॥ * ॥
బోధాయనః ॥ వా ॥ తాంశ్శ్వోభూతే శ్మశ్రుకర్మ్మాభ్యఞ్జనస్నానైరర్య
ఖోపపాతం సంపూజ్య స్వయమాప్లుత్యాయుగ్మాన్ బ్రాహ్మణాన్ సుప్రక్షా
లిత పాదపాణీనపఆచమయ్య సదర్భోపక్లప్తేష్వాసనేషు ప్రాఙ్ముఖానుప
వేశయేదుదఙ్ముఖాన్వా ॥ * ॥ ఇతి । “ ॥ శ్లో ॥ స్వల్పైరప్యన్నపానాద్యైః
పాదోదకవిమిశ్రితైః । భుక్తైర్భగవతా పూర్వం తోషయేత్పితృతృప్తయే ॥”
“ ॥ శ్లో ॥ యశ్శ్రాద్ధకాలే హరిభుక్తశేషం దదాతిభక్త్యా పితృదేవతా
నామ్ । ” ఇతి శాణ్డిల్య నారదాదిభిః పితృభ్యో విష్ణునివేదిత దానస్మరణా
త్పూర్వం తదపూజనే తద్దానాయోగాత్ , “ ॥ శ్లో ॥ ఏకస్మిన్వా పచే
ద్భాణ్డే పూర్వం విష్ణునివేదనమ్ । వైశ్వదేవం తతశ్శిష్టాద్వ్యాసస్యవచనం
యథా ॥ ” ఇతి వ్యాసేన విష్ణునివేదన శిష్టాన్నేన వైశ్వదేవాది విధానా
చ్చ తదారాధనం ప్రథమం కర్తవ్యమిత్యర్థః । “ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృత
చక్రధారీ విష్ణుం పరం ధ్యాయతి యో మహాత్మా ” “ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పర
మేశితారం నారాయణం పూజయతిస్మ భక్త్యా ” ఇత్యాదిశ్రుత్యైవోర్ధ్వ
పుణ్డ్రస్యైవ ధ్యానపూజా కర్మాఙ్గత్వవిధానాత్ , “ ॥ శ్లో ॥ శ్వోభూతే
నిత్యకర్మాణి నద్యాదౌ విమలేజలే । కృత్వా శ్వేతమృదా శుభ్రాణ్యూర్ధ్వ
పుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ॥ ” ఇతిస్మృత్యర్థసారవచనేన విశేషేణ శ్రాద్ధకర్తు
రూర్ధ్వపుణ్డ్రవిధానాత్ , తద్వినాకృతస్య , “ ॥ శ్లో ॥ భస్మీభవతి తత్స
ర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్ । ” ఇతి చన్ద్రికావచనేన నైష్ఫల్యోక్తేః ,
“ వైశ్యస్యవర్తులాకారమ్ ” ఇతి వైశ్యస్యైవ తిలకాకార పుణ్డ్రవిధానేన
తిలకనిషేధస్య వైశ్యవిషయత్వావగమాత్తత్పూర్వేణ సఙ్గ్రహవచనేన ,
“ ॥ శ్లో ॥ వర్జయేత్తిలకం ఫాలే శ్రాద్ధకర్మణి సర్వదా । తిర్యగ్వాప్యూర్ధ్వ
పుణ్డ్రం వా ధారయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥ ” ఇతి వైశ్యస్యాపి శ్రాద్ధే పుణ్డ్రా
న్తరవిధానాచ్చ శ్రాద్ధేఽవశ్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రం విప్రైర్ధార్యమితిసిద్ధమ్ ।
“ ॥ శ్లో ॥ ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్ధాలమ్బినస్తథా । ఉత్తరీయ
వ్యతీతస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః ॥ ” “ సోత్తరీయస్సదా భవేత్ ”
“ నైకవస్త్రః ప్రవర్తేత ” “ ॥ శ్లో ॥ ఏకవస్త్రో న భుఞ్జీత న కుర్యాద్దేవతా
ర్చనమ్ । న కుర్యాత్పితృకార్యాణి దానం హోమం జపం తథా ॥ ”

ఇతిపరాశరస్మృతి చన్ద్రికాది వచనమత్ర ద్రష్టవ్యమ్.

మూ — ద్విరాచమ్య దర్భేష్వాసీనో దర్భాన్ ధారయమాణః ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీతీ యత్రక్వచేతి విధినాఽగ్నిముపసమాధాయ సవ్యపాణే రజ్జుస్థానామికాభ్యాం దక్షిణతో భువం స్పృష్ట్వా "యే పార్థివాసః పితరో యే అన్తరిక్షే యే దివి యే వా మృతా బభూవుస్తేఽస్మిన్ యజ్ఞే సముపయన్తామ్" ఇతి జపిత్వా.

వ్యా — అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ శుచౌ సమే దేశేఽగ్న్యాయతన దేశం శకలేన త్రిః ప్రాచీనముల్లిఖ్య త్రిరుదీచీనమథాద్భిరభ్యుక్ష్య శకలం నిరస్యాప ఉపస్పృశ్యాగ్నిముపసమాధాయ సవ్యస్య పాణే రజ్జుస్థేనోపకనిష్ఠికయా చాఙ్గుల్యా చాలభ్య పృథివీం జపేత్ "యే పార్థివాసః" ఇతి ॥ * ॥ ఇతి । దక్షిణతో భువం స్పృష్ట్వేతి విజ్ఞానేశ్వరే.

మూ — దక్షిణాప్రాగగ్రైరుత్తరత ఉత్తరైర్దక్షిణతోఽధరైర్దర్భైః ప్రాగారభ్య ప్రసవ్యమగ్నిం పరిస్తీర్యోత్తరేణాగ్నిం ప్రాగగ్రాన్ దక్షిణతస్తూపవీతీ పశ్చాదుదగగ్రాన్ ప్రాచీనావీతీ మధ్యే పురస్తాచ్చ దక్షిణాగ్రానేవం చతుర్ధా దర్భాన్ సంస్తీర్య ప్రాగగ్రేషు దర్భేషు దర్వ్యాదీన్యేకైకశః ప్రయుజ్యోపవీత్యుదగగ్రేషు దేవార్ఘ్యపాత్రం చ ప్రయుజ్య ప్రాచీనావీతీ మధ్యమేషు పిత్రాద్యర్ఘ్యపాత్రాణి త్రీణ్యేకం వా పవిత్రాణి హవిః పాత్రద్వయం తిలాన్ సికతా మధు చైకైకశః ప్రయుజ్య పురస్తాదాస్తీర్ణేషు ప్రేతార్ఘ్యపాత్రముపవీత్యుదగగ్రేషు దర్భేషు విష్ణ్వర్ఘ్యపాత్రం చ ప్రయుజ్య ప్రాచీనావీత్యుదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రాగగ్రోత్తానపాణ్యఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాం ప్రోక్షణీరుత్పూయోత్తానాని పాత్రాణ్యుభయతః ప్రోక్ష్య ప్రణీతాః ప్రణీయ.

వ్యా — అత్ర దర్వ్యాదీనాం దేవతాపాత్రత్వేఽపి "ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని" ఇతి సూత్రే పిత్ర్యకర్మార్థాని దర్వ్యాదీని స్వధాపాత్రాదీని చ ఏకమేవ ప్రయుఙ్క్తేతి చ వ్యాఖ్యానాన్న ద్వన్ద్వప్రయోగః । అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ ఉత్తరేణాగ్నిం ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వేకైకశో న్యఞ్చి పాత్రాణి సాదయతి దేవసంయుక్తాని దక్షిణేనాగ్నిం దర్భాన్ సం

స్తీర్ణేతేష్వేకైకశోవ్యంచిపాత్రాణిసాదయతి ॥ * ॥ ఇతి । త్రైకాణి - "ద
ర్వ్యాజ్యపాత్రేణ" ఇతికపర్దినోక్తాని "పురస్తాత్స్వాస్తీర్ణేషు దర్భేషు
పిత్రర్ఘ్యపాత్రం సాదయేత్" ఇతివిధిః । "కస్మింశ్చిత్పాత్రే హవిష్య
హవిష్యంచ సాదయేత్" ఇతిభాష్యమ్ । బోధాయనః ॥ వా ॥ చత్వా
రిపాత్రాణి తిలమిశ్ర గన్ధోదకేన పూరయిత్వైకం ప్రేతస్య త్రీణి పిత్రా
ణామేకంవా ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ ద్రవ్యాభావే
ద్విజాభావే యద్యేకో బ్రాహ్మణోభవేత్ । పాత్రాణిసాదయేత్త్రీణిన
తుబ్రాహ్మణసఙ్ఖ్యయా ॥ * ॥ ఇతి । బోధాయనీయే ॥ వా ॥ త్రీణిపిత్రా
ణామేకంవా ॥ * ॥ ఇత్యుక్తమ్ । కాత్యాయనీయే ॥ వా ॥ విశ్వేషాం దే
వానామేకమర్ఘ్యపాత్రం పిత్రాణాం త్రీణి ॥ * ॥ ఇతి । కిఞ్చవిజ్ఞానేశ్వ
రాదౌ " ॥ శ్లో ॥ ఆవాహయేదనుజ్ఞాతో విశ్వేదేవాసఇత్యృచా । యవైర
న్వవకీర్యాథ భాజనే సపవిత్రకే ॥ శన్నోదేవ్యా అపఃక్షిప్త్వా యవోసీతి
యవాన్క్షిపేత్ । " ఇతివిశ్వేదేవావాహనాది విధానాదత్రోక్తమ్, తే
షాం దేవత్వాదుత్తరాగ్రాదర్భాః.

మూ — బ్రాహ్మణాసనాది దర్వీసంస్కారాన్తంకృత్వా.

వ్యా — బోధాయనః ॥ వా ॥ దర్భేషు దక్షిణతో బ్రాహ్మణముపవే
శయత్యుత్తరత ఉదపాత్రం తిరఃపవిత్రమాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్యో
దీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య వ్యస్తాన్కృత్వా తేష్వధిశ్రిత్య ఖిద్యోతనేనాభి
ద్యోత్య ద్వే దర్భాగ్రే ప్రచ్ఛిద్యప్రక్షాల్య ప్రత్యస్య త్రిఃపర్యగ్నికృ
త్వా వర్మాకుర్వన్నుదగుద్వాస్య ప్రత్యూహ్యాఙ్గారానథైనముదీచీనాగ్రా
భ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ విప్రస్య పవిత్రే అద్భి
స్సంస్పృశ్యాగ్నావనుప్రహృత్య దర్వీం నిక్షిప్య సమ్మృజ్య పునర్నిష్టప్య
నిదధాతి దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్యాగ్నావనుప్రహరతి ॥ * ॥ ఇత్యేవమన్తం
కృత్వేత్యర్థః.

మూ — తైజసేషు పాత్రేష్వేకద్రవ్యేషు పర్ణపుటేషు మృణ్మయే
షువా పవిత్రాన్తర్హితేషూపరీ దేవార్ఘ్యపాత్రే "శన్నోదేవీః"
ఇత్యర్ఘ్యం గృహీత్వా పవిత్రముద్ధృత్య "యవోసి ధాన్యరాజోసి
వారుణోమధుసంయుతః, నిర్ణోదస్సర్వపాపానాం పవిత్రమృషి

ఖైః స్మృతమ్ ” ఇతియవానారోప్యాన్యత్సర్వమేకోద్దిష్టవత్కుర్యాత్కృత్వా ప్రాచీనావీతీ పిత్రాద్యర్ఘ్యపాత్రేషు “ ఆనఃఆగచ్ఛన్తు పితుః పితరో దేవయానాన్ సముద్రాన్ సలిలాన్ సవర్ణానస్మిన్ యజ్ఞే సర్వాన్కామాన్ లభన్తే క్షీయమాణముపచుహ్యతామిమాం పితుఃపితృభ్యో వో గృహ్ణామి ” ఇత్యర్ఘ్యం గృహీత్వా పవిత్రముద్ధృత్య “ తిలోఽసి సోమదేవత్యో గోసవో దేవనిర్మితః, ప్రత్నవద్భిః ప్రత్తస్స్వధయా పహి పితుఃపితౄనిమాల్లోకాన్ ప్రీణయాహినస్స్వధానమః ” ఇతి తిలాన్నిక్షిప్యాన్యత్సర్వం పూర్వవత్కుర్యాదేవం క్రమాత్పితామహాద్యర్ఘ్యగ్రహణమన్త్రార్ఘ్యగ్రహణే తిలావాపే పితృశబ్దేఽర్ఘ్యమన్త్రవత్పితుఃపితామహ ప్రపితామహశబ్దంబ్రూయాత్ .

వ్యా — అత్రాశ్వలాయనః ॥ వా ॥ తైజసాశ్మమయేషు మృణ్మయేషు వా త్రిషు పాత్రేష్వేకద్రవ్యేషు దర్భాన్తర్హితేష్వాపః ప్రదాయ “ శన్నోదేవీరభిష్టయే ” ఇత్యామన్త్ర్య తాసు “ తిలోఽసి సోమదేవత్యః ” ఇతి తిలాన్ క్షిపతి ॥ * ॥ ఇతి । ఏకద్రవ్యేష్వితి భిన్నజాతీయద్రవ్యార్ఘ్యపాత్రనిషేధః । యోగయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణం రాజతం చైవ కాంస్యం వా తామ్రమేవ వా । పితౄణాం తర్పణే పాత్రం మృణ్మయం తు పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ అతో మృణ్మయస్య వికల్పః, పాత్రాలాభవిషయో వా విధిః । బోధాయనః ॥ వా ॥ పవిత్రం కృత్వా తిలోదకపాత్రే నిధాయాప ఆనయన్నాహ “ ఆమఆగచ్ఛన్తు ” ఇత్యాద్యేకోద్దిష్టవత్ ॥ * ॥ ఇతి । “ మధువాతా ఋతాయతే ” ఇత్యాదిభిర్మధుప్రశ్నాద్యపి గన్ధాద్యర్చనాన్తం కార్యమిత్యర్థః । అర్ఘ్యమన్త్రవదితి, యథాఽర్ఘ్యగ్రహణే పితుఃపితామహా దేవయానాన్ పితుః ప్రపితామహా దేవయానానితిబ్రూయాత్తథా తిలోఽసీతి తిలావాపే చ పితుఃపితామహాన్ పితుఃప్రపితామహానిమాన్ లోకానితిబ్రూయాదిత్యర్థః । ఏకార్ఘ్యపాత్రపక్షే తు నైవమ్, పితృశబ్దస్యైవ పితుఃపితృపితామహ ప్రపితామహవాచిత్వాదేకశేషత్వాత్ । తథోత్తరఖణ్డవ్యాఖ్యానః । అతో బ్రాహ్మణత్రయపక్షేప్యేకబ్రాహ్మణపక్షేప్యేకస్మిన్పాత్రేఽర్ఘ్యగ్రహణే “ ఆముఆగచ్ఛన్తుపితుఃపితరః ” ఇత్యేవంబ్రూయాత్ । తథాపితుఃపితృభ్యోవో గృహ్ణామీత్యేకదైవార్ఘ్యం గృహ్ణీయాత్ । పితుఃపితౄనిమాల్లోకానితి సకృదేవతిలాన్ ప్రక్షిపేత్ ,

మూ — ప్రేతార్ఘ్యగ్రహణమేకోద్దిష్టవన్నాత్ర స్వధానమశ్శబ్దావర్జ
యేత్ సపిణ్డ్యే ప్రేతార్ఘ్యగ్రహణే బోధాయనాశ్వలాయనాభ్యాం
తథామన్త్రామ్నానాత్ .

వ్యా — బోధాయనః ॥ వా ॥ తిలానావపతి "తిలోఽసి సోమదేవత్యో
గోసవో దేవనిర్మితః, ప్రత్నవద్భిః ప్రత్తస్స్వధయేహి ప్రేతమిమాల్లోకాన్ ప్రీ
ణయాహి నస్స్వధా నమః" ఇతి స్వధాశబ్దో నమస్కారో నమస్కారాభిధేయ
త్వాన్మధ్వానయనప్రభృతి సమానమా ప్రేతావాహనాత్ ॥ * ॥ ఇతి । య
త్త్వేకోద్దిష్టే "మధువాతాః" ఇతి మధ్వానయనాదిదర్భాదిభిః ప్రచ్ఛాదనమ్
"యత్రాస్య గతం మనః, యత్రాస్య గతం మనః, ఉదీతామవర ఉత్ప
రః, ఉదీర్తామవరోఽత్పరా, ఆయాహి ప్రేత సోమ్య, ఆయాహి ప్రేత సో
మ్య" ఇతి మన్త్రోహః, తథా సపిణ్డీకరణే చ ప్రేతార్ఘ్యాదిషు మన్త్రోహ
స్సమాన ఇత్యర్థః .

మూ — ఏకపాత్రే తు పితుః పితృభ్యో వో గృహ్ణామీత్యేక ద్వైవార్ఘ్యం
గృహ్ణీయాత్ పితుః పితౄనిమానిత్యేవ బ్రూయాదుపవీతీ దేవవద్వి
ష్ణ్వర్ఘ్యగ్రహణమ్ .

వ్యా — వ్యాఖ్యాతమిదమ్ । దేవవద్విష్ణ్వర్ఘ్యగ్రహణమ్ - విశ్వేదే
వార్ఘ్యగ్రహణే యథా శన్నో దేవీరిత్యాదినా అర్ఘ్యగ్రహణం తద్వదిత్యర్థః।
యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ యవైరన్వవకీర్య ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ యాదివ్యా ఇతి
మన్త్రేణ హస్తేష్వర్ఘ్యం వినిక్షిపేత్ ॥*॥ తతో విశ్వేదేవార్థ బ్రాహ్మణ స
మీప భూమిం ప్రదక్షిణేన యవైరన్వవకీర్యానన్తరం తైజసాది భాజనే కుశ
యుగ్మాన్తరితే "శన్నో దేవీరభిష్టయే" ఇత్యనయర్చాఽపః "యవోఽసి
ధాన్యరాజోఽసి" ఇతి మన్త్రేణ యవాన్ తతో గన్ధపుష్పాది చ క్షిపేదితి వ్యా
ఖ్యాతమ్ .

మూ — అర్ఘ్యపాత్రాణి వివృతాని న కుర్యాన్న పునః పూరయేదు
త్సన్నే ప్రణీతావన్మన్త్రవత్పునరర్ఘ్యం గృహ్ణీయాత్ తతో
నోద్ధరేద్దర్వ్యాఽఽదాయార్ఘ్యం దదాత్ .

వ్యా — ప్రయోగానుపయుక్తత్వేఽప్యవశ్యజ్ఞాతవ్యత్వాత్ప్రసఙ్గా
దిదముక్తమ్ । అత్ర శౌనకః ॥ శ్లో ॥ యదా తు హ్యుద్ధృతం పాత్రం వివృతం వా

యదా భవేత్ । అభోజ్యం తద్భవేచ్ఛ్రాద్ధం క్రుద్ధైః పితృగణైర్గతైః ॥ షోఢరేత్ప్రథమం పాత్రం పితౄణామర్ఘ్యపాదితమ్ । ఆవృతాస్తత్ర తిష్ఠన్తి పితరశ్శౌనకోఽబ్రవీత్ ॥ ఆపోశనం కరే కృత్వా పాత్రే కృత్వా తిలోదకమ్ । పూరణం తు పునః కృత్వా సురాపానసమం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ప్రణీతావదితి, యది ప్రణీతాస్సన్నేయురుదస్యేయుర్వా "ఆపో హి ష్ఠా మయోభువః" ఇతి తిసృభిః పునర్గృహీత్వా "తతం మ ఆపః" ఇత్యాజ్యాహుతీర్జుహుయాదితివత్తేనైవ న్యాయేనాత్రాపి పునర్మన్త్రవదర్ఘ్యం గృహ్ణీయాన్న త్వేకదేశసన్న ఇత్యర్థః ।

మూ — ప్రాచీనావీతీ తతో భుక్తిస్థానేషు "అపహతా అసురా రక్షాంసి పిశాచా యే క్షయన్తి పృథివీమను । అన్యత్రేతో గచ్ఛన్తు యత్రైషాం గతం మనః" ఇతి తిలాన్ సికతాశ్చ ప్రకీర్య, ప్రేతస్థానే "యత్రాస్య గతం మనః" "యత్రాస్యా గతం మనః" ఇతి స్త్రియాః, ఉదీరతామవర ఉత్పరాస ఉన్మధ్యమాః పితరస్సోమ్యాసః అసుం య ఈయురవృకా ఋతజ్ఞాస్తే నోఽవన్తు పితరో హవేషు" ఇత్యద్భిరవోక్ష్య ప్రేతస్థానమేకోద్దిష్టవదవోక్ష్య ।

వ్యా — వ్యాఖ్యాతమిదమ్ । నను "అపేతవీత" ఇతి భుక్తిస్థానసమ్మార్జనం కిమితి త్వయా నోక్తమ్, మైవమ్, బౌధాయనీయాదిషు క్వచిదపి వా తదనుక్తేః । శ్మశానాయతనసమ్మార్జన ఏవ హి స మన్త్రో వినియుజ్యతే "శ్మశానాయతనం సమ్మార్ష్ట్యపేతవీత" ఇతి, అతస్తత్కథనం మాఢ్యవిజృమ్భితమేవ, కిం చ, తస్య పిశాచాద్యుత్సారణార్థత్వాత్ "అపహతా అసురాః" ఇత్యనేనైవ తదుత్సారణసిద్ధౌ కిమనేనేత్యలమ్ ।

మూ — ఉపవీత్యనుజ్ఞాతః ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ "విశ్వే దేవాశ్శృణుతేమం హవం మే యే అన్తరిక్షే య ఉప ద్యవి ష్ఠ యే అగ్నిజిహ్వా ఉత వా యజత్రా ఆసద్యాస్మిన్ బర్హిషి మాదయధ్వమ్" "ఆగచ్ఛన్తు మహాభాగా విశ్వేదేవా మహాబలాః, యే హ్యత్ర విహితాః శ్రాద్ధే సావధానా భవన్తు తే" క్రతుదక్షాఖ్యాన్ విశ్వాన్ దేవానావాహయామీత్యావాహ్య యవోదకముత్సృజ్య ప్రాచీనావీత్యనుజ్ఞాప్య దక్షిణాముఖస్తిష్ఠన్ "ఆయాత పితరస్సోమ్యా గమ్భీరైః పథిభిః పూర్వ్యైః

ప్రజామస్మభ్యం దదతోరయించ దీర్ఘాయుత్వంచ శతశారదంచ” పితుఃపితౄనావాహయామీత్యావాహ్య తిలోదకముత్సృజ్యాను జ్ఞాతః “ఆయాహిప్రేత” ఇత్యేకోద్దిష్టవత్ప్రేతమావాహ్యా పపీతీ “సహస్రశీర్షా” ఇత్యృచావిష్ణుమావాహ్య.

వ్యా — అనుజ్ఞాతఇతి - విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ విశ్వాన్‌దేవానావాహఇష్య ఇతిబ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా ఆవాహయేతి తైరనుజ్ఞాతో “విశ్వేదేవాసఆగత” ఇత్యనయర్చా “ఆగచ్ఛంతుమహాభాగా విశ్వేదేవామహాబలాః” ఇతిస్మార్తేనమన్త్రేణ తానావాహయేత్ ॥ * ॥ ఇతి। విశ్వేదేవాసఇతియాజ్ఞవల్క్యాదిభిరావాహనోక్తావపిబోధాయనేన “విశ్వేదేవాశ్శృణుత” “ఆగచ్ఛన్తు” ఇతిమన్త్రద్వయస్య విశ్వేదేవావాహనేవిహితత్వాత్తదేవాత్రోక్తమ్। క్రత్వితి- “॥ శ్లో ॥ సాపిణ్డ్యేతుక్రతుర్దక్షః కామ్యేశ్రాద్ధేధురూరుచిః।” ఇతిస్మృతేః। అనుజ్ఞప్తఇతి - “పితౄనావాహఇష్యఇతిబ్రాహ్మణాన్పృష్ట్వా ఆవాహయేతితైరనుజ్ఞాతఃపితౄనావాహయేత్” ఇతివిజ్ఞానేశ్వరః। ఏవంప్రేతావాహనేచ। ఏతద్విశ్వేదేవానుష్ఠానకాణ్డముదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖోవాకుర్యాత్పిత్ర్యంసర్వందక్షిణాముఖః। స్మృత్యన్తరే॥ శ్లో ॥ దైవంకర్మాఖిలంకుర్యాత్ప్రాఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః। పిత్ర్యంకర్మాఖిలంకుర్యాత్సతతం దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ ఇతి। “॥ శ్లో ॥ ఉదఙ్ముఖస్తు దేవానాంపితౄణాం దక్షిణాముఖః। ప్రదద్యాత్పార్వణేసర్వమ్।” ఇతివిజ్ఞానేశ్వరః। ఏకోద్దిష్టవదితి- “దదద్రయిందదతీరయించ” ఇతి యథార్థమూహేదిత్యర్థః। సాపిణ్డ్యేఽవశ్యం విష్ణువరణవిధానాత్తదవరణే సప్తకత్వాభావాత్, విష్ణోకవ్యంరక్షస్వేతి ప్రార్థనాయామచర్వచత్వాచ్ఛ్రాద్ధనిష్ఫలత్వప్రసఙ్గాచ్చ విష్ణ్వావాహనంవరణంచకర్తవ్యమ్ “ఆద్యయావాహయేద్దేవమృచాతుపురుషోత్తమమ్” ఇతిశౌనకస్మరణాత్। “సహస్రశీర్షా” ఇత్యేచావిష్ణుమావాహయేదిత్యర్థః.

మూ — పూర్వవత్పాత్రమాదిప్రపాదౌ ప్రక్షాల్యాచమ్యాచాన్తానాసనేషూదకదానపూర్వకం ద్విగుణభుగ్నాన్ దర్భాన్ వామతోవిష్టరార్థందత్వాసివేశ్యాపఃప్రదాయ పూర్వవన్నిమన్త్ర్యపపీతీ హస్తేశుద్ధోదకం పవిత్రంచప్రదాయ “యాదివ్యాఆపఃపయసాసం

బభూవుర్యా అన్తరిక్షఉతపార్థివీర్యాః । హిరణ్యవర్ణాయజ్ఞియా
స్తానఆపశ్శంస్యోనాభవన్తు" విశ్వేదేవాఇదంవోఽర్ఘ్యమిత్యర్ఘ్యం
దత్వాఽస్త్వర్ఘ్యమిత్యుక్తే పునశ్శుద్ధోదకందత్వాపవిత్రమాదాయ
తేనదర్భాదిభిశ్చార్ఘ్యపాత్రం ప్రచ్ఛాద్య ప్రాచీనావీత్యేవం పి
తుఃపిత్రాదిభ్యోఽర్ఘ్యం దద్యాత్పితుఃపిత్రేఽముష్మైపితుఃపితామ
హాయాముష్మైపితుఃప్రపితామహాయాముష్మైపితుఃపితృపితామహ
ప్రపితామహేభ్యఇతివార్ఘ్యందద్యాత్, "అముష్మైస్వధానమస్స్వ
హేతితిలోదకందద్యాత్" ఇతిశైలీనసిః, "అముష్మైస్వధానమః"
ఇతిబోధాయనః, "యాదివ్యాఇతిమన్త్రేణహస్తేష్వర్ఘ్యం వినిక్షి
పేత్" ఇతియాజ్ఞవల్క్యః "సంసృష్టాస్తాఅపస్సకృత్సకృత్స్వధా
ర్ఘ్యమభిమన్త్రయేత" ఇత్యాశ్వలాయనః, విప్రహస్తగలితాస్తా
అపఃకస్మింశ్చిత్పాత్రేగృహీత్వా దక్షిణాగ్రేషుదర్భేషు "పితృ
భ్యఃస్థానమసి" ఇతితత్పాత్రమధోముఖంనిక్షిపేత్, "సంస్రతా
భిరద్భిఃపుత్రకామోముఖం పరిమృజేత్" ఇత్యాశ్వలాయనః, అ
ముకగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేతేదం తేఽర్ఘ్యమిత్యర్ఘ్యందత్వోప
వీతీశ్రాద్ధసంరక్షకశ్రీమహావిష్ణోఇదం తేఽర్ఘ్యమిత్యర్ఘ్యందద్యా
దన్యత్సర్వం సమానమ్.

వ్యా — పూర్వవదితి - ప్రథమంవిశ్వేదేవా ఉపచరణీయా అనన్తరం
పితరస్తతఃప్రేతస్తతోవిష్ణురితిక్రమేణేత్యర్థః । అత్రాశ్వలాయనః ॥వా॥
కృతపచ్ఛాచానాచాన్తాను దఙ్ముఖాన్ పూర్వం విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః పూ
ర్వవదుపవేశ్యాపఃప్రదాయ ద్విగుణభుగ్నదర్భాసనం ప్రదాయాపఃప్రదా
య ॥ * ॥ ఇతి । విప్రహస్తేత్యాదివిజ్ఞానేశ్వరగ్రన్థః । అన్యదితి - హస్తేశు
ద్ధోదకదానాదీత్యర్థః । సర్వత్రాముష్మైపదేగోత్రశర్మనిర్దేశః కార్యః , వ
త్సగోత్రాయ విష్ణుశర్మణఇతి । పితుఃపితృ పితామహప్రపితామహేభ్యఇ
త్యేకబ్రాహ్మణపక్షే అర్ఘ్యదానే మతభేదస్స్పష్టః । అముష్మైస్వధానమఇ
త్యేవాస్మాకమర్ఘ్యదానం బోధాయనమతత్వాత్ । శేషంవ్యాఖ్యాతమ్.

మూ — అథక్రమాద్బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషేణ ప్రేతాయచ గన్ధపు

ష్వాణివస్త్రభూషణగోహిరణ్యాది దక్షిణాందత్వా పూర్వవదము
ష్మైస్వధానమఃఇతి తేభ్యఃక్రమాత్స్వధాందద్యాత్ । అత్రబౌధా
యనః ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణానావాహ్య సదర్భోపక్లృప్తేష్వాసనే
షూపవేశ్య తేషాం సపవిత్రేషు పాణిషు తిలోదకం దదాతి తథా
అలఙ్కృత్య దదాతి తథాభుక్తవత్సు దదాతి ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాన్న
పాత్రాభిమర్శనాన్తేఽర్ఘ్యదానం విధ్యభావాత్ప్రాచీనావీతీ ప
రిధాప్యాథానాది కుర్యాదయంక్రమోబౌధాయనీయః లోకే క్రమా
న్తరంతు చిన్త్యం వచనాభావాత్ .

వ్యా — అత్ర దర్భసంస్కారాన్తే అర్ఘ్యగ్రహణంభుక్తిదేశసంస్కా
రః ఆవాహనం పాదప్రక్షాలనం దర్భాసనోపవేశనం వరణం అర్ఘ్యదా
నంగన్ధాదిదక్షిణాదానంపునరర్ఘ్యదానం తతఃపరిధాప్యాథానాదీతిక్రమోఽ
యమేవ బౌధాయనోక్తః, అతోఽయమేవ క్రమశ్శాస్త్రప్రసిద్ధః । ఆపస్తం
బానుక్తైరాపస్తమ్బిభిర్బౌధాయనక్రమ ఏవానుష్ఠేయః, “ బౌధాయనమ
తం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ । ” ఇతి కాత్యాయనస్మృతేః । అత్ర
బౌధాయనీయే సపిణ్డీకరణఖణ్డే ॥ వా ॥ అథదేవయజనోల్లేఖనప్రభృత్యా
పరిధాప్యాథానాత్కృత్వా పూర్వవత్తిలోదకం సంయుజ్య పిత్రూణామావాహ
నప్రభృతి తిలోదకదానాన్తం కృత్వాఽభ్యనుజ్ఞాతః పరిధానప్రభృత్యా
గ్నాభిమర్శనాత్కృత్వా ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర ప్రభృతి శబ్దేన పాదప్రక్షాల
న నిమన్త్రణార్ఘ్యదాన గన్ధపుష్పాచ్ఛాదన దక్షిణాదానానిగృహ్యన్తే । ఏ
వం దర్భసంస్కారానన్తరమేవార్ఘ్యగ్రహణాదిస్వధాదానాన్తముక్త్వాఽ
నన్తరమేవపరిధాప్యాథానాదికముక్తమ్ । ఖణ్డాన్తరే చాయమేవక్రమస్స్పష్టము
పదిష్టః ॥ వా ॥ అథాపర ఆపరిధానాత్కృత్వా సౌవర్ణం రాజతం తామ్రం
కాంస్యం మృణ్మయం వా పాత్రం దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు సాదయిత్వా
పవిత్రంకృత్వా తూష్ణీం సంస్కృతాభిరద్భిరుత్తానానిపాత్రాణికృత్వా
ప్రోక్ష్య తస్మిన్ తిరఃపవిత్రమపఆనయన్నాహ “ ఆమఆగచ్ఛన్తుపితుఃపితరః”
ఇతి ఉద్ధృత్య పవిత్రం తిలానావపతి “ తిలోఽసి ” ఇతి మధ్వానయతి “ మ
ధువాతాఋతాయతే ” ఇతితిసృభిరనుచ్ఛన్దసం అథైనత్సర్వాభిరఙ్గులీభి
స్సముదాయుత్యాభిమృశతి “ సోమస్యత్విషిరసి ” ఇతి తస్మిన్ కించిదాప

తితంస్యాత్తదఙ్గుష్ఠేనానామికయాచోపసఙ్గృహ్య మాందిశంనిరస్యతి "అ
వేష్టాదందశూకానిరస్తంనముచేశ్శిరః " ఇతి అథాపఉపస్పృశ్యపునరేవా
భిమృశతి " శన్నోదేవీః " ఇతి అథైనం గన్ధపుష్పధూపదీపైరభ్యర్చ్య దక్షి
ణాగ్రైర్దర్భైర్గన్ధప్రచ్ఛాద్య భోజనస్థానేష్వాసనేషుచ తిలాన్ సికతాశ్చ
సంప్రకిరతి " అపహతా " ఇతి అథైనదద్భిరవోక్షతి " ఉదీరతామవరః " ఇ
తి అథపితౄనావాహయతి "ఆయాతపితరః" ఇతి అథబ్రాహ్మణానాహూ
యపాదౌప్రక్షాల్య సదర్భేష్వస్తేష్వాసనేషూపవేశ్య నిమన్త్రియతే తే
షాం సపవిత్రేషు పాణిషుతిలోదకందదాతి తథాఽలఙ్కృత్య దదాతి తథా
భుక్తవత్సుచదదాతి నోచ్ఛిష్టంపరిసమూహత్యత్ర పిణ్డాన్దదాతి ॥ * ॥ ఇ
తి । తథామాసిశ్రాద్ధే ప్రకృతిభూతే అష్టకాశ్రాద్ధేచ ఖణ్డాన్తరే స్వో
క్తాన్యర్ఘ్యగ్రహణ భుక్తిదేశ సంస్కారావాహనాని సిద్ధవత్కృత్వోక్తమ్
॥ వా ॥ అయుగ్మాన్ బ్రాహ్మణాన్ సుప్రక్షాలితపాణిపాదానపఆచమ్య
సదర్భేష్వస్తేష్వాసనేషు ప్రాఙ్ముఖానుపవేశయత్యుదఙ్ముఖాన్వాసయది
ప్రాఙ్ముఖాన్ దక్షిణాపవర్గోఽథయద్యుదఙ్ముఖాన్ ప్రాగపవర్గః ప్రాప్నో
తుభవాన్ ప్రాప్నువానీతీతరే ప్రత్యాహుర్గన్ధైర్నాన్ తిలమిశ్రాఅపః ప్ర
తిగ్రాహయత్యముష్మై స్వధానమ ఇతి తిలోదకమేకే సమామనన్తి పురో
నాన్దీస్తిలోదకందద్యాద్భుక్తవత్సుచతృతీయమథాభ్యనుజ్ఞాతః పరిధ్యా
ధానప్రభృత్యాగ్నిముఖాత్కృత్వా ॥ * ॥ ఇతి । ప్రథమమర్ఘ్యంతతస్స్వ
ధాభుక్త్యనన్తరంతృప్తిరితివివేకః । అతో బహుషుస్థలేషుదర్భసంస్కారాన్తే
అర్ఘ్యగ్రహణాదీనాం పరిధ్యాధానాన్తానాం దర్శార్థానాం బద్ధక్రమత్వే
నమధ్యేఽన్యస్యానుప్రవేశానవకాశాత్ప్రణీతాసన్తరమర్ఘ్యగ్రహణం
తతోభుక్తిదేశ సంస్కారోఽథ బ్రాహ్మణాసనాదికమనన్తరం ముఖాహుతి
స్తతః పితౄణామావాహనంచ కథమితి చిన్త్యతాం విద్వద్భిః । అస్మిన్క్ర
మే నకించిదపి వచనమస్తి । ఆస్తాం ప్రమోగశతం కారికాసహస్రంవాగ
తానుగతికత్వాల్లోకస్య మానుషత్వాత్సంవాద వచనాభావాచ్చ । య
ద్యపి విజ్ఞానేశ్వరాదౌ క్రమాన్తరముక్తమ్ , తథాప్యాపస్తమ్బినాంస్వ
గృహ్యేనుక్తా " ॥ శ్లో ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణ వర్త
తే । బౌధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ " ఇతిబోధా

యనమతస్యైవ గ్రాహ్యత్వనిర్ధృతేరప్రకారాన్తరం వచనసిద్ధమపి గ్రాహ్యమిత్యలమ్ । ఏవం బోధాయనీయేచ తైజసాశ్మమయమృణ్మయపాత్రవిధానాత్ "మృణ్మయంతు పరిత్యజేత్" ఇతినిషేధాచ్చ మృణ్మయపాత్రస్యవికల్పఃపాత్రాంతరాలాభవిషయోద్రష్టవ్యః । అతో యత్రకాణ్డానుసమయఃపదార్థానుసమయోవా తత్రతథైవకర్తవ్యంనవ్యత్యాసేన క్రమప్రమాణభఙ్గప్రసఙ్గాత్ .

మూ — రేఖోల్లేఖనాజ్యసంస్కారపరిధ్యాధానం దైవవత్కుర్యాత్ .

వ్యా — తిసృణాం లేఖానాముల్లేఖనే దక్షిణాపవర్గత్వభ్రాన్తిర్నకార్యా, తథాఽఽజ్యసంస్కారేచ పర్యగ్నికరణోద్వాసనయోశ్చ ప్రదక్షిణ దక్షిణోద్వాసనత్వ భ్రమోనకార్యః, తథాపవిత్రయోఃపశ్చిమపరిధేశ్చదక్షిణాగ్రత్వమోహశ్చనకార్యః, ఏకైకశఃపితృసంయుక్తాని దక్షిణాగ్రాణిపిత్ర్యేషు పైతృకేషు సమస్తమేవేత్యాది పరిస్తరణపాత్రసాదనపరిషేచనాదావివ ఉల్లేఖనపరిధ్యాధానాదిషు విశేషానుక్తేస్తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ ఉదగగ్రం మధ్యం ప్రాగగ్రావితరావుదగగ్రాభ్యాంపవిత్రాభ్యామితిసర్వకర్మసాధారణ్యేనోక్తప్రకారఏవాత్రాపిదైవేపిత్ర్యేపిభవతీత్యర్థః.

మూ — అథోపవీత్యాఘారసమిధావాధాయ ప్రాచీనావీత్యగ్నిం ప్రసవ్యం తూష్ణీం పరిషిచ్యాజ్యాక్తం తూష్ణీమిధ్మమాధాయోపవీత్యాఘారసోమావాజ్యభాగముఖాహుతీర్హుత్వా .

వ్యా — ప్రథమం మధ్యమం పరిధిముదగగ్రమగ్నేఃపశ్చాన్నిధాయాగ్నేర్దక్షిణతో ద్వితీయం ప్రాగగ్రం పరిధిం నిధాయ తథాతృతీయముత్తరతోనిధాయైవం పరిధీనన్యోన్య సంస్పృష్టాన్నిధాయ ఉపవీతీ మధ్యమం పరిధిముపస్పృశ్యాగ్నేఃపూర్వదక్షిణపూర్వోత్తర దిగ్భాగయోరాఘార సమిధావాదధ్యాత్ । సోమామేతి - ఉత్తరపరిధిసన్ధిమారభ్యాగ్నేయదిగతం దీర్ఘధారయాజుహుయాత్ , ఏవం దక్షిణపరిధిసన్ధిమారభ్యైశానాన్తమాఘారాయాగ్నయే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే సోమాయస్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే సమం పూర్వేణేతిక్రమేణ హుత్వేత్యర్థః .

మూ — ప్రాచీనావీతీ సాదితే పాత్రే హవిరానీయాధిశ్రిత్య నిధాయాన్యస్మిన్హవిష్యంచోత్తరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠితం హవిరభిఘా

ర్యాదామోద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతామిత్యాపృచ్ఛ్య కామము
ద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చ క్రియతామితి వాగ్నౌ కరిష్యే కురు
ష్వేతి వాఽతిసృష్టో దర్వ్యాం సకృదుపస్తీర్య ఆర్ద్రామలకమాత్రం
హవిర్ద్విరవదాయ జమదగ్నివత్సయోస్త్రిరవదాయ సకృదభిఘా
ర్య "యన్మే పితుర్మాతా" ఇత్యాదిభిః కృష్ణాయాం సప్తాన్నాహు
తీర్హుత్వా "స్వాహా పితుః పిత్రే" ఇత్యాదిభిష్షడాజ్యాహుతీశ్చ
హుత్వా దర్వ్యాం సకృదుపస్తీర్య సకృదవదాయాభిఘార్య ఉప
వీతీ హవిః ప్రత్యభిఘార్య ప్రాచీనావీతీ దక్షిణతో భస్మమిశ్రానఙ్గా
రాన్నిరూహ్య ఏకోద్దిష్టవత్తేష్వి తాహుతిం హుత్వా ఉపవీతీ ద
ర్వ్యాం సకృదుపస్తీర్యాఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం కిఞ్చిదధికం హవిస్స
కృదవదాయ తయోర్ద్విరవదాయ ద్విరభిఘార్య "అగ్నయే స్విష్ట
కృతే స్వాహా" ఇతి ప్రాగుదీచ్యాం హుత్వా ప్రాచీనావీత్యుత్తర
భస్మన్యహావిష్యం చ స్వాహేతి హుత్వా పరిధ్యఞ్జనం లేపకార్యం ప
రిధిప్రహరణం సంస్రావహోమం చ కృత్వోపవీతీ ప్రాయశ్చిత్తా
హుతీర్హుత్వా ప్రాచీనావీతీ పూర్వవదగ్నిం పరిషిచ్య ప్రణీతా వి
మోక్ష్య బ్రాహ్మణం సమ్పూజ్యోత్థాయ "॥ శ్లో ॥ పితా పితా
మహశ్చైవ తథైవ ప్రపితామహః । మమ తృప్తిం ప్రయాన్త్వద్య
హోమాప్యాయితమూర్తయః ॥" ఇత్యుచ్చరేత్.

వ్యా — అత్ర పైఠీనసిః ॥ వా ॥ పిత్ర్యానావాహ్యాసనం దత్వా తస్మై
తూష్ణీం జలం దత్వా స్వధా నమస్స్వాహేతి తిలోదకం చ దత్వా ప్రత్యే
కం గన్ధకుసుమైరభ్యర్చ్య పునస్స్వధాం దత్వా తదనుజ్ఞాతోఽగ్నౌ హవిర్జు
హుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర చ హోమాత్ప్రాగేవార్ఘ్యదానం స్వ
ధాదానఞ్చోక్తమ్, అతః పాత్రాభిమర్శనాన్తే స్వధాదానం చిన్త్యమేవ।
ఏవం చ "ఊష్మణో వ్యావృత ఉపాస్తే । ఊష్మభాగా హి పితరః" "యా
వదుష్ణం భవేత్యన్నమ్" ఇతి శ్రుతిస్మృతీ చిరంజీవివ్యతః। అత్ర బోధాయ
నః ॥ వా ॥ అత్ర పృచ్ఛత్యుద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతామితీతరే ప్రత్యా
హురపి వా అగ్నౌ కరిష్యామీతి కురుష్వేతీతరే ॥ * ॥ అతోఽత్ర ప్రశ్నప్రతివచ
నయోర్వికల్పః। స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రామలకమాత్రాస్తు గ్రా

సా ఇష్టప్రతేస్మృతాః । తత్రైవాహుతయస్సర్వాశ్శేషార్ధేయాశ్చ మృత్తికాః ॥ కుక్కుటాణ్డప్రమాణస్తు పిణ్డ ఇత్యభిధీయతే । అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం స్యాదవదానమితి స్థితిః ॥ మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠై రవదానం విధీయతే । తత్రైవ హోమం కుర్వీత వర్జయేదితరాఙ్గులీ ॥ * ॥ దర్వీగ్రహణే కనిష్ఠికాతర్జన్యౌ వర్జయేదిత్యర్థః । కృష్ణా - పితృకార్యేషు దక్షిణేత్యుక్తా । తయోః-జమదగ్నివత్సయోః । పితా పితామహశ్చేతి విష్ణుపురాణవచనమ్ । అత్ర పార్వణప్రకృతిభూతే మాసిశ్రాద్ధే యన్మే మాతేత్యాది మన్త్రామ్నానాదన్యస్యోత్తరాభిర్జుహోతీతి చోదితత్వాచ్చ బోధాయనోక్తహోమమన్త్రా నాత్ర భవేయుః । ఏవం పిణ్డదానే చ ద్రష్టవ్యమ్ । సమన్త్రకస్యతస్యోక్తత్వాత్, అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్.

మూ — అథ హోమశిష్టాదన్యేనాజ్యేన దేవాదిపాత్రేషూపస్తీర్య పవిత్రాణి పాత్రేషు హుతశేషమన్నం దేవతీర్థేన కిఞ్చిత్ప్రదాయ సర్వపాత్రేషు హవిష్యాన్నాని పాయసాపూప ఫలాని ప్రాజ్యమాజ్యం చ ప్రదాయ భుక్తిభాజనస్యాధస్తాదుపరిష్టాచ్చ దర్భాన్నిక్షిప్య ఉపవీతీ దక్షిణం జాన్వాచ్య దక్షిణహస్తం గృహీత్వా "పృథివీ తేపాత్రమ్" ఇతిపాత్రాన్నమభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వా "ఇదంవిష్ణుః" ఇత్యన్నేఽనఖేనద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య "విష్ణోహవ్యం రక్షస్వ" విశ్వేభ్యోదేవేభ్యఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణంచాతృప్తేరితి యవోదకేన నివేదయేత్, ఏవం ప్రాచీనావీతీ పవిత్రాదిపాత్రదత్తాన్ పదార్థాన్ "ఏష తేపితుస్తత" ఇత్యాదిభిరభిమృశ్య సవ్యం జాన్వాచ్య "పృథివీ తేపాత్రమ్" ఇత్యభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వా "ఇదంవిష్ణుః" ఇత్యన్నేఽనఖేన ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య "విష్ణోకవ్యం రక్షస్వ" ఇతి ప్రార్థ్య అముష్మై పితుఃపిత్రే ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణంచాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేదయేత్, ఏవమ్ "ఏష తేపితుఃపితామహ" ఇత్యాదినివేదనాన్తం పితామహాయకృత్వా "ఏష తేపితుఃపితామహ" ఇత్యాదిభిరభిమన్త్రణోపస్పర్శన ప్రార్థన నివేదనాని పితుః ప్రపితామహాయ కుర్యాత్ । ఏకబ్రాహ్మణపక్షే "ఏష తేపితుస్తత"

ఇత్యాదిభిః పాత్రాన్నమభిమృశ్య "పృథివీ తే పాత్రమ్" ఇత్యభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వా "విష్ణో కవ్యం రక్షస్వ" ఇత్యనఖేనాన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య పితుః పితృపితామహప్రపితామహేభ్య ఇదమిదమితి నివేద్య, ఏవం ప్రేతాయ, అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయేదమిదమితి పుంసః అముకగోత్రాయై అముకనామ్న్యై ప్రేతాయై ఇదమిదమితి స్త్రియాః దేవవద్విష్ణవే నివేద్య.

వ్యా — అత్రబోధాయనః ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌకరణశేషేణ యదన్నమభిఘారితమ్ । నిరఙ్గుష్ఠంచ యద్దత్తం న తత్ప్రీణాతి వై పితౄన్ ॥ * ॥ "పాత్రేష్వోద్ధృత్య విశేషానుపక్షిప్య హుతశేషేణ సంసృజ్య దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యాభిమృశతి పృథివీ తే పాత్రమితి" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరే । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ హుతశేషం ప్రదద్యాత్తు భాజనేషు సమాహితః । యథాలాభోపపన్నేషు రౌప్యేషు తు విశేషతః ॥ దత్త్వాన్నం పృథివీపాత్రమితి పాత్రాభిమన్త్రణమ్ । కృత్వేదం విష్ణురిత్యన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశయేత్ ॥ * ॥ అత్ర హుతశేషప్రదానం న దేవపాత్రే కిన్తు పిత్రాదిపాత్రేష్వేవ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ హుతశేషం పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాన్న వైశ్వదేవభాజనేషు ॥ * ॥ "పిత్రాది పాత్రస్థాని" ఇత్యయమేవ పక్షస్సాధుః । హుతశేషాన్నాభిమర్శనే పదార్థాభిమర్శనాభావస్స్యాత్, భాణ్డస్థపదార్థాభిమర్శనే "ఏష తే తత" ఇతి పిత్రర్థముద్దిష్టస్య పదార్థస్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః ప్రదానం నోపపద్యతే । అతఏవాహురాచార్యాః "క్లప్తాన్ప్రతిపూరుషమ్" ఇతి పక్షాన్తరపరిగ్రహః । తతశ్చ ఏకైకేన మన్త్రేణ యథాలిఙ్గం ప్రతిపూరుషం పాత్రదత్తాన్పదార్థానభిమృశేత్, ఏకబ్రాహ్మణపక్షేపి త్రిభిర్మన్త్రైరభిమృశేత్ । అత్రమనుః ॥ శ్లో ॥ మున్యన్నం బ్రాహ్మణస్యోక్తం మాంసం క్షత్రియవైశ్యయోః । మధుప్రదానం శూద్రస్య సర్వేషామవిరోధి యత్ ॥ * ॥ శాకమూలఫలాని మున్యన్నాని, సర్వేషామ్ - బ్రాహ్మణాదీనామ్, యచ్చాశాస్త్రావిరుద్ధం కదలీపనసోర్వారుకముద్గాదిఫలం తచ్చ దేయమిత్యర్థః । ఏతత్ప్రపఞ్చితం నియమఖణ్డే । అత్ర కేచిద్రక్షస్వేతి వదన్తి తాన్నిరాకరోతి విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ ఇదం విష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యనయర్చాఽన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం

నివేశయేత్, తత్ర చ వైశ్వదేవీయే యజ్ఞోపవీతీ విష్ణో హవ్యం రక్షేతి, పిత్ర్యే ప్రాచీనావీతీ విష్ణో కవ్యం రక్షేతి, విష్ణో హవ్యం కవ్యం చ బ్రూయాద్రక్షేతి వైకల్పికత్వాదితిస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణో హవ్యం రక్షస్వేత్యనయాऽనిదధాతీత్యత్ర రక్షతే ర్గాత్మనేపదం ఛాన్దసత్వాత్సోఢవ్యమ్ । అనన్తరం విశ్వేభ్యో దేవేభ్య ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణం చాతృప్తేరితి యవోదకేన నివేద్య తథా పిత్రే అముకగోత్రాయాऽముకశర్మణే ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణం చాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేద్య ఏవం పితామహాయ ప్రపితామహాయ నివేదయేదితి। ప్రపితామహేత్యాది - ఏవ తేత తేతి పాత్రాభిమర్శనానన్తరం పృథివీ తే పాత్రమిత్యభిమన్త్ర్య బ్రాహ్మణహస్తేన సాత్రాన్నముపస్పర్శయిత్వాऽన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠమిదం విష్ణురితి నివేశ్య విష్ణో హవ్యం రక్షేతి ప్రార్థ్య వత్సగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే పితుః ప్రపితామహాయేదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణం చాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేదయేదిత్యర్థః । ఏతేన పూర్వసూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యేన పాత్రాభిమన్త్రణముక్తమ్, ఆపస్తమ్బేనోపస్పర్శనముక్తమ్, ఏతదుభయమవిరోధాదస్మాభిరుక్తమ్ । ఏవమితి - పృథివీ తే పాత్రమిత్యభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వాऽన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య వత్సగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే ఇదమిదమన్నమిత్యాదినా నివేదయేదిత్యర్థః । దేవవదితి - " పృథివీ తే పాత్రమ్ " ఇతి పాత్రాభిమన్త్రణాది నివేదనాన్తం దేవేభ్యో దక్షిణం జాన్వాచ్యోపవీతీ యథా కుర్యాత్తథా పిణ్డవేచేత్యర్థః.

మూ — " భూర్భువస్సువః " ఇతి " సత్యం త్వర్తేన " ఇతి చ విప్రైర్ద్విః పరిషేచనే కృతే విప్రహస్తేషు తీర్థం దత్వా పాత్రాన్నేషు చ సిక్త్వా " ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞేశ్వరో హవ్యసమస్తకవ్యభోక్తాऽవ్యయాత్మా హరిరీశ్వరోऽత్ర । తత్సన్నిధానాదపయాన్తు సద్యో రక్షాంస్యశేషాణ్యసురాశ్చ సర్వే ॥ " " ॥ శ్లో ॥ ఏకో విష్ణుర్మహద్భూతం పృథగ్భూతాన్యనేకశః । త్రీఁల్లోకాన్వ్యాప్య భూతాత్మా భుఙ్క్తే విశ్వభుగవ్యయః ॥ " శ్రీమహావిష్ణుః ప్రీయతామితి జలముత్సృజ్య ప్రణమ్య " అమృతోపస్తరణమసి " ఇత్యాపోశనం కారయిత్వా ప్రాణాహుతీః కుర్వాణాన్ " ప్రాణే నివిష్టః " ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిః ప్రసమీక్ష్య

ఇత్యాదిభిః పాత్రాన్నమభిమృశ్య "పృథివీ తే పాత్రమ్" ఇత్యభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వా "విష్ణో కవ్యం రక్షస్వ" ఇత్యనఖేనాన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య పితుః పితృపితామహ ప్రపితామహేభ్య ఇదమిదమితి నివేద్య, ఏవం ప్రేతాయ, అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయేదమిదమితి పుంసః అముకగోత్రాయై అముకనామ్న్యై ప్రేతాయై ఇదమిదమితి స్త్రియాః దేవవద్విష్ణవే నివేద్య.

వ్యా — అత్ర బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌకరణశేషేణ యదన్నమభిఘారితమ్। నిరఙ్గుష్ఠం చ యద్దత్తం న తత్ప్రీణాతి వై పితౄన్ ॥ * ॥ "పాత్రేష్వాదృత్య విశేషానుపక్షిప్య హుతశేషేణ సంసృజ్య దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యాభిమృశతి పృథివీ తే పాత్రమితి" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరే। యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ హుతశేషం ప్రదద్యాత్తు భాజనేషు సమాహితః। యథాలాభోపపన్నేషు రౌప్యేషు తు విశేషతః ॥ దత్త్వాన్నం పృథివీపాత్రమితి పాత్రాభిమన్త్రణమ్। కృత్వేదం విష్ణురిత్యన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశయేత్ ॥ * ॥ అత్ర హుతశేషప్రదానం న దేవపాత్రే కిన్తు పిత్రాదిపాత్రేష్వేవ। తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ హుతశేషం పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాన్న వైశ్వదేవభాజనేషు ॥ * ॥ "పిత్రాది పాత్రస్థాని" ఇత్యయమేవ పక్షస్సాధుః। హుతశేషాన్నాభిమర్శనే పదార్థాభిమర్శనాభావస్స్యాత్, భాణ్డస్థపదార్థాభిమర్శనే "ఏష తే తత" ఇతి పిత్రర్థముద్దిష్టస్య పదార్థస్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః ప్రదానం నోపపద్యతే। అత ఏవాచార్యైః "క్లృప్తాన్వా ప్రతిపూరుషమ్" ఇతి పక్షాన్తరపరిగ్రహః। తతశ్చ ఏకైకేన మన్త్రేణ యథాలిఙ్గం ప్రతిపూరుషం పాత్రదత్తాన్పదార్థాననభిమృశేత్, ఏకబ్రాహ్మణపక్షేఽపి త్రిభిర్మన్త్రైరభిమృశేత్। అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ మున్యన్నం బ్రాహ్మణస్యోక్తం మాంసం క్షత్త్రియవైశ్యయోః। మధుప్రదానం శూద్రస్య సర్వేషామవిరోధి యత్ ॥ * ॥ శాకమూలఫలాని మున్యన్నాని, సర్వేషామ్ - బ్రాహ్మణాదీనామ్, యచ్ఛాస్త్రావిరుద్ధం కదలీపనసోర్వారుకముద్గాదిఫలం తచ్చ దేయమిత్యర్థః। ఏతత్ప్రపఞ్చితం నియమఖణ్డే। అత్ర కేచిద్రక్షస్వేతి వదన్తి తాన్నిరాకరోతి విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ ఇదం విష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యనయర్చాఽన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం

నివేశయేత్, తత్రచవైశ్వదేవీయే యజ్ఞోపవీతీ విష్ణోహవ్యంరక్షేతి, పిత్ర్యే ప్రాచీనావీతీ విష్ణోకవ్యం రక్షేతి, విష్ణోహవ్యంకవ్యంచ బ్రూయాద్రక్షేతి వైక్రమ్యాదితిస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణోహవ్యంరక్షస్వేత్యనయానిగధాతీత్యత్ర రక్షతేర్గాత్మనేపదం ఛాన్దసత్వాత్సోఽఢవ్యమ్ । అనన్తరం విశ్వేభ్యోదేవేభ్య ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణంచాతృప్తేరితి యవోదకేన నివేద్య తథాపిత్రే అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణంచాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేద్య ఏవంపితామహాయ ప్రపితామహాయ నివేదయేదితి। ప్రపితామహేత్యాది - ఏవ తేత తేతి పాత్రాభిమర్శనానన్తరం పృథివీతేపాత్రమిత్యభిమన్త్ర్య బ్రాహ్మణహస్తేనసాత్రాన్నముపస్పర్శయిత్వాఽన్నేద్విజాఙ్గుష్ఠమిదంవిష్ణురితినివేశ్య విష్ణోహవ్యం రక్షేతి ప్రార్థ్య వత్సగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే పితుఃప్రపితామహాయేదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణంచాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేదయేదిత్యర్థః । ఏతేన పూర్వసూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యేన పాత్రాభిమన్త్రణముక్తమ్, ఆపస్తమ్బేనోపస్పర్శనముక్తమ్, ఏతదుభయమవిరోధాదస్మాభిరుక్తమ్ । ఏవమితి - పృథివీతేపాత్రమిత్యభిమన్త్ర్యోపస్పర్శయిత్వాఽన్నేద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య వత్సగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే ఇదమిదమన్నమిత్యాదినా నివేదయేదిత్యర్థః । దేవవదితి - "పృథివీతే పాత్రమ్" ఇతిపాత్రాభిమన్త్రణాది నివేదనాన్తం దేవేభ్యోదక్షిణం జానాచ్యోపవీతీ యథాకుర్యాత్తథావిష్ణవేచేత్యర్థః.

మూ — "భూర్భువస్సువః" ఇతి "సత్యంత్వర్తేన" ఇతిచవిప్రైర్ద్విః పరిషేచనేకృతే విప్రహస్తేషు తీర్థందత్వాపాత్రాన్నేషుచసిక్త్వా "॥ శ్లో ॥ యజ్ఞేశ్వరోహవ్యసమస్తకవ్యభోక్తాఽవ్యయాత్మాహరిరీశ్వరోఽత్ర । తత్సన్నిధానాదపయాంతు సద్యోరక్షాంస్యశేషాణ్యసురాశ్చసర్వే ॥" "॥ శ్లో ॥ ఏకోవిష్ణుర్మహద్భూతం పృథగ్భూతాన్యనేకశః । త్రీఀల్లోకాన్వ్యాప్యభూతాత్మాభుఙ్క్తే విశ్వభుగవ్యయః ॥" శ్రీమహావిష్ణుః ప్రియతామితి జలముత్సృజ్య ప్రణమ్య "అమృతోపస్తరణమసి" ఇత్యాపోశనం కారయిత్వా ప్రాణాహుతీః కుర్వాణాన్ "ప్రాణేనివిష్టః" ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిః ప్రసమీక్ష్య

“ బ్రహ్మణిమఆత్మాఽమృతత్వాయ ” ఇత్యాత్మానం బ్రహ్మణినియో
జ్యసవ్యాహృతికాం గాయత్రీం మధుత్రయంచ జపిత్వా యథాసు
ఖంజుషధ్వమిత్యభిధాయ ఉపచారానుక్త్వా భుఞ్జానానవేక్ష మా
ణోఽన్యత్రాపవిశ్యోపవీతీపితృసూక్తవర్జం పురుషసూక్తాదీని పవి
త్రాణిజపం శ్రావయేత్తేచ వాగ్యతా భుఞ్జీరన్నహవిర్గుణాన్
బ్రూయుః.

వ్యా — అత్ర సంవాదవచనాన్యుదాహరిష్యామః । బోధాయనః
॥ వా ॥ మహావ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమన్నముదకేనపరిషిచ్యసవ్యేనాము
ఞ్చన్ ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరశ్చ ॥ శ్లో ॥ తతోమహావ్యాహృతిభిః పాత్రం
తత్పరిషిచ్య చ । సత్యంత్వర్తేనచాద్భిశ్చ హస్తం ప్రక్షాలయేత్తతః ॥ * ॥
వామభాగేఽన్నోపరిచ ఆపోశనగ్రహణాది నిషేధోస్మదుక్తస్మృతిరత్నాక
రేద్రష్టవ్యః । శాణ్డిల్యః ॥ శ్లో ॥ స్వపాత్రైరప్యన్నపానాద్యైః పాదోదకవి
మిశ్రితైః । భుక్తైర్భగవతాసక్తం తోషయేత్పితౄన్తృప్తయే ॥ * ॥ “ విశే
షతఃపాదజలేనసిక్తమ్ ” “ ॥ శ్లో ॥ యశ్శ్రాద్ధకాలే హరిభుక్తశేషం దదా
తిభక్త్యాపితృదేవతానామ్ । తేనైవపిణ్డాంస్తు తిలైర్విమిశ్రాన్నాకల్పకోటిష్వపి
తరస్తుతృప్తాః ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥ తులసీగన్ధమాత్రేణ పితరస్తుష్టిమాప్నుయుః ।
ప్రయాన్తిగరుడారూఢాస్తత్పదం చక్రపాణినః ॥ ” ఇతిస్మృత్యర్థసారాది
వచనంచాత్రద్రష్టవ్యమ్ । అప్రణమన్నితి - “ ॥ శ్లో ॥ భోక్తుకామోయ
దావిప్ర ఆచాన్తోప్యాసనేస్థితః । అభివాదంకరోత్యస్య పునరాచమనంచ
రేత్ ॥ భుఞ్జానోఽభివదేద్యస్తు తదన్నం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః
॥ శ్లో ॥ భోజనేతిష్ఠమానాంస్తు స్వస్తికుర్వన్తియేద్విజాః । నతేషాంతృప్తి
మాయాన్తి నిరాశాః పితరోగతాః ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయాంచ ॥ శ్లో ॥
జపహోమాగ్నిజలస్థేషువిణ్మూత్రాదివిసర్జనే । రాజ్ఞాంసమీపేదానేచ శ్రా
ద్ధకాలేపి శేషతః ॥ దేవార్చనేభోజనేచ నాభివాదేత్కథంచన ॥ * ॥ బో
ధాయనః ॥ వా ॥ భుఞ్జానాన్ సమీక్షతే ప్రాణేనివిష్టేతి పఞ్చభిః బ్రహ్మణి
మఆత్మాఽమృతత్వాయేత్యాత్మానంచాత ఊర్ధ్వంనిరీక్షతే ॥ * ॥ అత్రబ్రహ్మ
ణినియోగస్తు “ యత్కరోషియదశ్నాసి ” “ బ్రహ్మార్పణంబ్రహ్మహవిః ”
ఇత్యుక్తప్రకారేణానుసన్ధానమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ సవ్యాహృతికాం

గాయత్రీం మధువాతా ఇతి త్ర్యృచమ్ । జప్త్వా యథాసుఖం వాచ్యం భుఞ్జీరం స్తేపి వాగ్యతాః ॥ * ॥ పాంసకారశ్చ ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీం త్రిస్సకృద్వాపి జపేద్వ్యాహృతిపూర్వికామ్ । మధువాతా ఇతి త్ర్యృచం మధ్విత్యేతావ్యృచం తథా ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ వా ॥ మధుమధుమధ్వితి త్రివారం జపిత్వా యథాసుఖం జుషధ్వమితి బ్రూయాత్, " ॥ శ్లో ॥ సఙ్కల్ప్య పితృదేవేభ్యస్సావిత్రీమధుమజ్జపః । శ్రాద్ధం నివేద్యాపోశనం జుషి ప్రైషోఽథ భోజనమ్ ॥ అత్ర స్తేస్తుపవిత్రాణి జప్త్వా పూర్వజపం తథా । " పవిత్రాణి-పురుషసూక్తపవమానప్రభృతీని, జపేత్ ॥*॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ నాన్దీముఖే గయాశ్రాద్ధే నవశ్రాద్ధే చ మాసికే । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధే న జపేత్పైతృసూక్తకమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అతః ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధేష్వేవ పితృసూక్తజపః కార్యః । " ॥ శ్లో ॥ యావదుష్ణం భవత్యన్నం తావదశ్నన్తి వాగ్యతాః । తావదశ్నన్తి పితరో యావన్నోక్తా హవిర్గుణాః ॥ " అతః పదార్థగుణాన్న బ్రూయుః.

మూ — భుక్తేష్వపేక్షితం పృష్ట్వా ప్రాచీనావీతీ సంపన్నం సుసంపన్నం తృప్తాస్థ తృప్తాస్మ ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే భవతః.

వ్యా — ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ అపేక్షితం యాచయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అన్నమాదాయ తృప్తాస్థ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ అనన్తరం సర్వమన్నమాదాయ తృప్తాస్థేతి తాన్ పృష్ట్వా తృప్తాస్మ ఇతి తైః ప్రత్యుక్తస్తదన్నం దక్షిణాగ్రదర్భాన్తరితాయాం భూమౌ తిలోదకప్రక్షేపపూర్వకమ్ " యేఽగ్నిదగ్ధాః " ఇత్యృచా ప్రక్షిప్య పునస్తిలోదకం ప్రక్షిపేత్ ॥ * ॥ " సంపన్నం సుసంపన్నమ్ " ఇతి బోధాయనోక్తమ్ । అత్రాశ్వలాయనః ॥ వా ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా మధుమతీశ్శ్రావయేదక్షన్నమీమదన్తేతి చ ॥ * ॥,

మూ — అథ గాయత్రీం మధుత్రయం చ పూర్వవజ్జప్త్వా " అక్షన్నమీమదన్త " ఇతి చ, పితృదేవతయోర్మధ్యే భువం ప్రోక్ష్య దర్భానాస్తీర్య తిలోదకం దత్త్వా " యేఽగ్నిదగ్ధా యేఽనగ్నిదగ్ధా యే వా జాతాః కులే మమ, భూమౌ దత్తేన తృప్యన్తు తృప్తా యాన్తు పరాం గతిమ్ " ఇతి వికిరం దత్త్వా పునస్తిలోదకం ప్రదాయాచమ్యాపోశనం కారయిత్వా.

వ్యా — చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ పితృదేవతయోర్మధ్యే భువఃప్రోక్ష్యతిలాన్ క్షిపేత్ । తతోదర్భాన్ సమాస్తీర్య తూష్ణీం దత్వా తిలోదకమ్ ॥ యేఽగ్నిదగ్ధా యే నేతి దద్యాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ । శ్రాద్ధేషు వికిరం దత్వా నాచామేన్మతివిభ్రమాత్ । పితరస్తస్య పశ్యన్తి సంభవన్త్యుచ్ఛిష్టభోజనాః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అన్నమాదాయ తృప్తాః స్థ శేషం చైవానుమాన్య చ । తదన్నం వికిరేద్భూమౌ దద్యాచ్చాపస్సకృత్సకృత్ ॥ వా ॥ తృప్తాః స్థేతి తాన్ పృష్ట్వా తృప్తాస్మ ఇతి తైః ప్రత్యుక్తే తదన్నం పితృస్థానస్య పురస్తాదుచ్ఛిష్ట సన్నిధౌ దక్షిణాగ్రదర్భాన్తర్హితాయాం భూమౌ తిలోదక ప్రక్షేపపూర్వకమ్ "యేఽగ్నిదగ్ధాః" ఇతి నిక్షిప్య పునస్తిలోదకం ప్రక్షిపేదనన్తరం బ్రాహ్మణహస్తే గణ్డూషార్థం సకృత్సకృదపో దద్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవమత్ర విజ్ఞానేశ్వరే వికిరదానానన్తరముత్తరాపోశనముక్తమ్, తథాపరాశరేణాపి ॥ శ్లో ॥ తృప్తేషు తేషు వికిరేదన్నం విప్రేషు భూతలే । దద్యాదాచమనార్థాయ తేషాం వారి సకృత్సకృత్ ॥ * ॥ ఇతి వికిరదానానన్తరముత్తరాపోశనముక్తమ్, బౌధాయనేన తు ॥ వా ॥ తృప్తానప ఆచమయ్య అన్నశేషాన్ప్రకిరతి యేఽగ్నిదగ్ధాః ॥ * ॥ ఇతి తదనన్తరమేవ వికిరదానముక్తమ్, అతో యథారుచ్యనుష్ఠేయమ్ । ఏవం సర్వత్ర స్మృతిషు యేఽగ్నిదగ్ధా ఇతి మన్త్రేణైవ తద్విధానాత్, మన్త్రాన్తరానుక్తేస్తావన్మాత్రమేవ సుయోక్తమితి న దేవవికిరానుక్తిచోద్యావకాశః.

మూ — ఆచాన్తేషు పూర్వవత్తిలోదకమియం తే తృప్తిరితి దత్వా రోచయ తేతి దేవాన్ స్వదితమితి పిత్ర్యాన్ వాచయిత్వా "॥ శ్లో ॥ పితా పితామహశ్చైవ తథైవ ప్రపితామహః । మమ తృప్తిం ప్రయాన్త్వద్య విప్రదేహేషు సంస్థితాః ॥" ఇత్యుచ్చార్య శ్రీవిష్ణుపాదపద్మార్పిత తులసీదళం సకర్పూరం తామ్బూలం భుక్తిదక్షిణాం చ దత్వా స్వస్తీతి వాచయిత్వా హస్తేషూదకం దత్వాఽక్షయ్యమిత్యుక్త్వాఽస్త్వక్షయ్యమిత్యుక్తే స్వధాం వాచయిష్యే ఇత్యాపృచ్ఛ్య వాచ్యతామిత్యుక్తే పితృభ్యస్స్వధాం బ్రూతేతి ప్రార్థ్య పిత్రాదిభ్యస్స్వధాస్త్వితి ప్రత్యుక్తే కమణ్డలూదకం భూమౌ సిక్త్వా విశ్వేదేవాః ప్రీయన్తాం ప్రీయన్తాం విశ్వేదేవా ఇతి ప్రత్యుక్తే సర్వేభ్యోఽన్నశేషేభ్యః

పిణ్డార్థం ప్రాశనార్థంచాన్నం సముద్ధృత్యావశిష్టమన్నమన్నశే
షైఃకింక్రియతామితిప్రార్థ్య ఇష్టైస్సహ భుజ్యతామితి ప్రత్యుక్తే
యజ్ఞోపవీతీ " ॥ శ్లో ॥ దాతారోనోఽభివర్ధన్తాం వేదాస్సన్తతిరేవ
చ । శ్రద్ధాచనోమావ్యగమద్బహుదేయంచనోస్త్వితి ॥ " " అన్నం
చనోబహుభవేదతిథీంశ్చ లభేమహి । యాచితారశ్చనస్సన్తుమా
చయాచిష్మకఞ్చన ॥ "ఇతి ప్రార్థయేత్, తేచ నఃస్థానే వశ్శబ్దం ల
భధ్వం యాచిధ్వమితి పురుషవ్యత్యయంచకృత్వా తావేవశ్లోకౌ
ప్రతిబ్రూయుః.

వ్యా — స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ రోచయతేతివై దేవాన్వాచయిత్వాత
తఃపితౄన్ । స్వదితంవాచయిత్వాతాన్స్వస్త్యక్షయ్యంచవాచయేత్ ॥*॥
విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ స్వస్తివాచం తతఃకుర్యాదక్షయ్యోదకమేవచ । ద
త్త్వాతుదక్షిణాంశక్త్యా స్వధాకారముదాహరేత్ ॥ ప్రబ్రూయుస్తస్స్వధే
త్యుక్తే భూమావాసిఞ్చేత్తతోజలమ్ ॥ వా ॥ శుద్ధాచమనానన్తరం స్వస్తీతి
బ్రూతేతి బ్రాహ్మణాన్స్వస్తివాచయేత్తైశ్చ స్వస్తీత్యుక్తేఅక్షయ్యమస్త్వి
తిబ్రూతేతి బ్రాహ్మణహస్తేషూదకందద్యాత్తైశ్చ స్త్వక్షయ్యమితి వక్త
వ్యమనన్తరం యథాశక్తిరజతహిరణ్యాదిదక్షిణాందత్త్వా స్వధాంవాచయి
ష్య ఇత్యుక్త్వాతైర్బ్రాహ్మణైర్వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతఃపిత్రాదిభ్యస్స్వ
ధోచ్యతామితి స్వధాకారముదాహరేత్తైచబ్రాహ్మణాః అస్తుస్వధేతి బ్రూ
యుస్తైరేవముక్తేఽనన్తరం కమణ్డలునోదకంభూమావాసిఞ్చేద్విశ్వేదేవాఃప్రీ
యన్తామితి బ్రూయాద్బ్రాహ్మణైశ్చ ప్రీయన్తాంవిశ్వేదేవాఇత్యుక్తే ఇ
మంశ్లోకంజపేత్ " దాతారోనోఽభివర్ధంతామ్ " ఇత్యాది ॥ * ॥.

మూ — అథ ప్రాచీనావీత్యధోముఖన్యస్తంపాత్రముత్తానం కృత్వోప
వీతీవిప్రాన్ ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్యోపచారానుక్త్వాపాదౌ ని
పీడ్య ప్రాచీనావీతీ " వాజేవాజే " ఇతిజపిత్వా " ఉత్తిష్ఠతపితరో
విశ్వేదేవైస్సహ " ఇతిదర్భాన్వారమ్భణేనోత్థాప్య విసృజ్యోపవీ
త్యాసీమాన్తమనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్యాగత్య.

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఇత్యుక్త్వాచ ప్రియావాచఃప్రణిప
త్యవిసర్జయేత్ । వాజేవాజఇతిప్రీతఃపితృపూర్వంవిసర్జయేత్ ॥ వా ॥ ప్రి

యా వాచః - ధన్యావయం భవచ్చరణయుగళ రజఃపవిత్రీకృత మస్మన్మన్దిరం శాకాద్యశన క్లేశ మవిగణయ్య భవద్భిరనుగృహీతావయమి త్యేవంరూపాః., ప్రణిపత్య - ప్రదక్షిణపూర్వకం నమస్కృత్య, " వాజేవాజే " ఇత్యనయర్చా, పితృపూర్వకమ్ - పితృపితామహప్రపితామహాది విశ్వేదేవాన్తం దర్భాన్వారమ్భణేన "ఉత్తిష్ఠతపితరః" ఇతివిసర్జనం కుర్యాత్ ॥*॥ అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ ఆచమనేచాగ్నిముఖే చాభిశ్రవణేషు చోపసఙ్గ్రహేషు పశ్చాద్ధోమేషుచ యజ్ఞోపవీతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । కపర్దీ ॥ శ్లో ॥ అథారదార్వగ్నిముఖాజ్యభాగ ప్రదక్షిణానువ్రజనేషు తద్వత్ । అథారయోస్స్వప్రకృతిప్రసిద్ధం యజ్ఞోపవీతంహికపర్దినస్స్యాత్ ॥ * ॥.

మూ — ప్రాచీనావీతీ హుతశేషమిశ్రైః పూర్వోద్ధృతైరన్నైస్తిలయుక్తైస్సవ్యఞ్జనైస్సప్తపిణ్డాననుమరణేఽష్టౌపిణ్డాననేకసాపిణ్డ్యేత్వేతావతోనిమిత్తపిణ్డాన్కృత్వోచ్ఛిష్టసన్నిధావగ్నేర్దక్షిణతో దక్షిణాగ్రాన్దర్భాంస్త్రిధా సంస్తీర్యదక్షిణాముఖస్సవ్యంజాన్వాచ్య తేషుమధ్యమదర్భేషు మార్జయన్తాం మమపితుః పితర ఇత్యాదిభిః పశ్చిమదర్భేషు మార్జయన్తాంమమపితుర్మాతర ఇత్యాదిభిర్దక్షిణాపవర్గం మార్జయేయుః । అత్ర మాతృమృతౌ మార్జయన్తాం మమమాతర ఇత్యేవం మార్జయిత్వా మార్జనక్రమేణ ఏతత్తేపితుస్తతేత్యాదిభిష్షట్పిణ్డాన్దత్వాయేచత్వామను యాశ్చత్వామన్వితి ప్రతిపిణ్డం దర్భమూలేషు లేపంనిమృజ్య పూర్వదర్భేషు మార్జయతాం మమప్రేతః ప్రేతేత వాఽపోదత్వాఽముకగోత్రాముక శర్మన్ప్రేతైతంపిణ్డముపతిష్ఠేతి పిణ్డం ప్రదాయాఽముకగోత్రేఽముకనామ్ని ప్రేతే ఇతిస్త్రియాః.

వ్యా — అత్రాపస్తమ్బేన " భుక్తవతోఽనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వైధందక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య " ఇత్యాది పిణ్డదానప్రకారఉక్తః, తేనైవాత్రపిణ్డప్రదానంకర్తవ్యమ్। యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ సర్వమన్నముపాదాయ సతిలం దక్షిణాముఖః । ఉచ్ఛిష్టసన్నిధౌపిణ్డాన్దద్యాద్వైపితృయజ్ఞవత్ ॥ * ॥ అగ్నౌకరణశేషేణ భుక్తశేషేణచ పాయసాపూపఫలాదికం సర్వమన్నముపాదాయాగ్నిసన్నిధౌ పిణ్డాన్దద్యాత్। బో

ధాయనః ॥ వా ॥ దక్షిణాభిరారాధయతి స్వర్ణహిరణ్య ప్రాణివస్త్రలోహ భూమి ఖాడ్గైర్గోఽశ్వాజావికహస్తి దాసపురుష వ్రీహి యవమాష తిల దణ్డోపాన చ్ఛత్ర కమణ్డలు యానాసన శయనోపధానైస్సర్వోపకరణైర్యథాథోపపాతం సమ్పాద్యాక్షయ్యం వాచయిత్వా స్వధాం వాచయిత్వోత్థాప్యోపసఙ్గృహ్య ప్రసాద్య ప్రదక్షిణీకృత్యానువ్రజ్య యథేతమేత్య దక్షిణేనాగ్నిం దర్భాంసంస్తీర్య తేష్వన్నశేషైఃపిణ్డాన్ దదాతి నోచ్ఛిష్టం పరిసమూహత్యగ్రే పిణ్డందదాతి ॥ * ॥ ఇతి । ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా మధుమతీశ్శ్రావయేదక్షన్నమీమదన్తేతిచ సంపన్నం పృష్ట్వా యద్యదన్నముపభుక్తం. తత్తతః స్థాలీపాకేనసహ పిణ్డార్థముద్ధృత్య శేషం నివేదయేదభిమతేఽనుమతే వా భుక్తవత్స్వనాచాన్తేషు పిణ్డంనిదధ్యాదాచాన్తేష్విత్యేకే ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణేచ ॥ శ్లో ॥ స్వపిత్రే ప్రథమంపిణ్డం దద్యాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ । దర్భమూలే లేపభాజఃప్రీణయేల్లేపఘర్షణైః ॥ * ॥.

మూ — బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞాతః " సమానోమన్త్రః, సమానీవః " ఇతిద్వాభ్యాం ప్రేతార్ఘ్యం పిత్రాద్యర్ఘ్యపాత్రేషు నినీయ తూష్ణీం ప్రేతపిణ్డమాదాయ త్రేధావిభజ్య తత్తద్భాగత్రయం పిత్రాదిపిణ్డానాం పురస్తాన్నిధాయ స్త్రియాఃపిణ్డంమాత్రాదిపిణ్డానాం పురస్తాన్నిధాయ వైతరణీగోదానంకృత్వాఽనుజ్ఞప్తామధుమతీభిస్సంగచ్ఛధ్వం సమానోమన్త్రస్సమానీవ ఇతి చతుర్భిస్తత్తత్పిణ్డైస్సహ భాగత్రయం హస్తాభ్యాం యుగపత్సంసృజేత్ , ఏవంప్రేతపిణ్డంపిత్రాదిపిణ్డైస్సంసృజ్య " యేసమానాః " " యేసజాతాః " ఇతిద్వాభ్యాం పిణ్డానుపస్థాయ సంసృష్టేనార్ఘ్యోదకేన మన్త్రోమాహేనపూర్వవన్మార్జయిత్వాయేచవోఽత్రఇత్యాది తాశ్చవహన్తామిత్యన్తమేకోమన్త్రః, తేనోభయపిణ్డానుపస్థాయ తృప్యన్తుభవన్త ఇతి పితృపిణ్డాన్ తృప్యన్తుభవత్య ఇతి మాతృపిణ్డాన్ తృప్యత తృప్యతతృప్యతేత్యుభయ పిణ్డానుపస్థాయ " ॥ శ్లో ॥ పితాపితామహశ్చైవ తథైవప్రపితామహః । తృప్తింప్రయాన్తు పిణ్డేనమయాదత్తేనభూతలే ॥ " ఇత్యుచ్చార్య పుత్రోన్వాతోనిత్యుభయపిణ్డాన్వ్యగ్రమదపాత్రేణావిచ్ఛిన్నం పితృతీర్థేన త్రిఃప్రసవ్యం పిణ్డంపరిషి

చ్యన్యుబ్జ్యపాత్రాణితృప్యతేతియజుర్వాచయిత్వా త్ర్యవరార్ఘ్యమా
వర్త్య ప్రోక్ష్య పాత్రాణి దర్భద్వయమభ్యుదాహృత్య పిణ్డకరణావశి
ష్టమన్నం గ్రాసవరార్ఘ్యమసత్యపిభోజనేచాధాయామ్ “ ప్రా
ణేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి బ్రహ్మణిమ ఆత్మాఽమృతత్వాయ ”
ఇతి ప్రాశ్యోపవీత్యాచమ్యాత్ర పిణ్డానప్స్వేవ విసృజేన్నపాత్రేష్వద
ద్యాద్దోషశ్రవణాత్ .

వ్యా — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ గన్ధోదకతిలైర్యుక్తం కుర్యాత్పా
త్రచతుష్టయమ్ । అర్ఘ్యార్థం పితృపాత్రేషు ప్రేతపాత్రం ప్రసేచయేత్ ॥
యే సమానా ఇతి ద్వాభ్యాం శేషం పూర్వవదాచరేత్ ॥ * ॥ న్యుబ్జ్య - అ
ధోముఖబిలాని కృత్వా, తృప్యతేతి యజుః - తృప్యత తృప్యత తృప్యతే
త్యామ్నాత ఏవ, త్రిరభ్యస్తం త్ర్యవరార్ధ్యమ్, నవకృత్వోఽభ్యసితవ్యమిత్య
ర్థః । ఏవమనుచ్ఛ్వసన్యావచ్ఛక్త్యాఽవర్త్య న్యగ్భూతాని పాత్రాణి ప్రో
క్ష్య దర్భద్వయమభ్యుదాహృత్య గ్రాసవరార్ఘ్యమవశ్యం ప్రాశ్యం కర్మాఙ్గ
త్వాత్ । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణే ష్వేతాన్ పిణ్డానప్స్వేవ ని
క్షిపేత్ । అన్యథాకరణే తేషాం పితృదేవా రుదన్తిహి ॥ * ॥ పితరశ్చ దేవా
శ్చ ఖిద్యన్తి అతో న పాత్రే దద్యాదిత్యర్థః । అత్ర జమదగ్నిః ॥ శ్లో ॥ నదీ వై
తరణీ నామ దుర్గన్ధా రుధిరావహా । కృష్ణతోయా మహావేగిన్యస్థికేశతరఙ్గిణీ ॥
దత్త్వాగ్రాస్యేన సాపిణ్డ్యే సతాం తరతి నేతరః । అచీర్ణే తత్ర పచ్యన్తే ప్రాయశ్చి
త్తే తు పాపినః ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ నిదధ్యాత్పితృపిణ్డేషు
ప్రేతపిణ్డం విభజ్య తు । త్ర్యృచేన మధు వాతేతి సఙ్గచ్ఛధ్వం త్ర్యృచేన చ ॥ * ॥
ప్రేతపిణ్డం త్రేధా విభజ్య మధు వాతా ఇతి వాక్యషట్కాత్మకేత్ర్యృచేన
“ సఙ్గచ్ఛధ్వం సంవదధ్వమ్, సమానో మన్త్రః, సమానీవః ” ఇతిమన్త్ర
త్రయేణ చ పితృపిణ్డేషు ప్రేతపిణ్డం నిదధ్యాదిత్యర్థః । ఏవంచ యద్గురు
క్తం మధుమతీభిః ప్రేతపిణ్డమాదాయేతి, యచ్చ ప్రజల్పితం మధుమతీభిః ప్రే
తపిణ్డం విభజ్యేతి తదుభయమనాదరణీయమ్, సంవాదవచనాభావాత్,
పిణ్డసంసర్గ ఏవ మధుత్రయవినియోగస్మరణాచ్చ । అనూహేనేతి - మార్జ
యన్తాం మమ పితర ఇత్యేవ బ్రూయాన్న పూర్వవత్పితుః పితర ఇతి, పిణ్డసం
సర్గేణ పితృత్వప్రాప్తేః । తథా సాయణీయే ॥ శ్లో ॥ పిణ్డసంయోజనాదూ

దూర్ధ్వం ప్రేతత్వం వినివర్తితమ్ । మార్జనాదిషు సర్వేషు చతుర్థోఽ వినివర్తతే ॥ * ॥ .

మూ — అనుమరణే భర్త్రైక్ష్యేణ పత్న్యైక్ష్యం సంసృజ్య పిత్రాద్యైక్ష్యేషు నినయేత్ , భర్తృపిణ్డాద్దక్షిణతస్స్త్రీపిణ్డం దత్త్వా భర్తృపిణ్డేన సంసృజ్య తంపిత్రాదిపిణ్డైస్సంసృజేత్ .

వ్యా — అత్రస్మృతిసారసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ పశేమ్యైరనుయానేతు మరణాహక్రమేణతు । దహనాదిసపిణ్డ్యాన్తం సహకుర్యాద్యథావిధి ॥ పిణ్డం దత్త్వా స్వధాంతస్యా భర్తృపాత్రేనినీయతు । మన్త్రైర్నైవతు తత్పాత్రం పితృపాత్రేణ సేచయేత్ ॥ భర్తృపిణ్డేన సంసృజ్య పితృపిణ్డైస్తు సంసృజేత్ ॥ * ॥ ఇతి । శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ అన్వారోహే తు భర్త్రైవ మాతుస్సహ సపిణ్డనమ్ । సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం పితామహ్యాదిభిస్సహ ॥ * ॥ శాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ మృతాయానుగతానాథం సాతేనసహపిణ్డతామ్ । అర్హతి ॥ * ॥ ఇతి । యమశ్చ ॥ శ్లో ॥ పత్యాచైకేనకర్తవ్యం సపిణ్డీకరణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । నన్విదమయుక్తం పతిపదస్య భర్తృవర్గోపలక్షకత్వాత్ ; మైవమ్ , గఙ్గయా తీరోపలక్షణే తత్ర ఘోషవాసానుపపత్తివద్భర్తృపిణ్డసంయోగేఽనుపపత్తిలేశాభావాత్ , విశేషవచనాభావాచ్చ । సపిణ్డీకరణస్య త్రిపురుషాత్మకత్వాద్భర్తృపిణ్డసంసర్గే పార్వణత్వస్వభావ భఙ్గప్రసఙ్గోఽనుపపత్తిరితి చేన్న , అవఘాతప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిద్వారా పురోడాశాన్వయవద్భర్తృపిణ్డద్వారేణ పిత్రాదిపిణ్డాన్వయాన్నానుపపత్తిలేశః । అతోనతత్స్వభావ భఙ్గప్రసఙ్గగన్ధః , అన్యథా ఏకపదనైయర్థ్యందుర్వారమ్ । నను " ॥ శ్లో ॥ తన్మాత్రా తత్పితామహ్యా తచ్ఛ్వశ్ర్వా వా సపిణ్డనమ్। ఆసురాదివివాహేషు విన్నానాం యోషితాంతథా ॥ " ఇతిస్మృతివికల్పనిరాసార్థ ఏకశబ్ద ఇతిచేన్న , వికల్పస్యాసురాదివివాహవిషయత్వేనాత్రాప్రసక్తేః । పత్యాచైకేనేత్యస్యతు వివాహభేదానాదరేణానుమరణైకవిషయత్వాత్సాపిణ్డ్యవిధేఃకుతోనాత్రవికల్పఃకల్ప్యతే , భర్తృవ్యతిరిక్తనిరాసార్థత్వాదేకపదం నపిత్రాద్యుపలక్షకమ్ , అథాప్యుపలక్షకత్వాఙ్గీకారే శఙ్ఖశాతాతపయమాదివచనవిరోధో దుర్నిరోధో వేధోముఖైరపిస్యాత్ , తతఃపతిపిణ్డేనైవ స్త్రీపిణ్డంసంసృజ్యపశ్చాత్పిత్రాదిపిణ్డైస్సహసంసృజేదితి నిరవద్యోఽయం

నిర్ణయః । ఏవంచసతి “ అన్యత్రపతినాసహేతి పతిసాపిణ్డ్యాంశభాగిత్వాత్తైనైవసహ , యథాశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఏకమూర్తిత్వమాయాతి సపిణ్డీకరణేకృతే । ” ఇతివిజ్ఞానేశ్వరప్రతిపాదనం శఙ్ఖాదివచనంచ నిర్వ్యాకులం చిరంజీవేత్ । తస్మాదేకపదం భర్తృవర్గోపలక్షకం నభవతి , న్యూనాతిరిక్తవ్యవచ్ఛేదార్థకత్వాత్సఙ్ఖ్యాయా ఇత్యలమ్ । అత్ర సద్ధర్మికాకారస్స్పష్టమేవాచష్ట “ యాపత్న్యనుముమూర్షతే పతిమ్ ” ఇత్యారభ్యక్రియాముక్త్వా “ పశ్చాదన్వహమేతయోః పృథగమూః కుర్యాత్క్రమేణ క్రియాః । స్త్రీపిణ్డపతిపిణ్డగే తదనుతం పిత్రాదిభిర్మిశ్రయేత్ ” ఇతి .

మూ — ఏవమనేకసాపిణ్డ్యక్రమేణైకైకశోఽర్ఘ్యంసంసృజ్య ప్రత్యేకం వైతరణీగోదానం కృత్వా పిత్రాదిపిణ్డైః క్రమేణ సంసృజేత్తతోమార్జనాదిసమానమ్ .

వ్యా — ఏవమితి - సమానపిణ్డయోగానాంసహ సాపిణ్డ్యే అర్ఘ్యసంసర్గగోదానపిణ్డసంయోగేష్వయమేవక్రమ ఇత్యర్థః । అత్ర స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేషు క్రియమాణేషు బహూనాం జుహుయాత్సకృత్ । నదేయాబహవః పిణ్డాస్త్రీన్పిణ్డాన్నేవదాపయేత్ ॥ నిమిత్తపిణ్డమేకైకం దత్వాతైస్సంసృజేత్క్రమాత్ । సమానపిణ్డయోగానాంసపిణ్డీకరణంసహ ॥ పిత్రోస్తుపృథగేవస్యాత్సఙ్ఘాతానుస్మృతీవినా ॥ * ॥ సఙ్ఘాతానుస్మరణయోరేవ పిత్రోస్సహక్రియాంకుర్యాదన్యత్రసదాపృథగేవకుర్యాదిత్యర్థః .

ఇదానీం మతభేదముదాహరత్యనుక్తావిరుద్ధార్థగ్రహణాయ —

మూ — “ యేసమానా ఇతి ద్వాభ్యామర్ఘ్యసంసర్గః ” ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః । “ మధుత్రయేణసఙ్గచ్ఛధ్వం సమానోమన్త్ర ఇతిద్వాభ్యాంచార్ఘ్యసంసర్గః , సమానోమన్త్రస్సమానీవ ఆకూతిరితిద్వాభ్యాంపిణ్డసంసర్గః ” ఇతిబోధాయనః । “ సమానోమన్త్రస్సమానీవఇతిద్వాభ్యామర్ఘ్యసంసర్గః , సఙ్గచ్ఛధ్వం సమానోమన్త్ర ఇతి ద్వాభ్యాం పిణ్డసంసర్గః ” ఇతి వైఖానసః । “ యేసమానా ఇత్యర్ఘ్యసంసర్గః , యేసజాతా ఇతి పిణ్డసంసర్గః ” ఇతిగౌతమవిధిః । సమానోమన్త్రస్సమానీవఇతి ద్వాభ్యామర్ఘ్యసంసర్గః , మధుమతీభిస్సఙ్గచ్ఛధ్వం సమానోమన్త్రస్సమానీవఇతిత్రిభిః పిణ్డసంసర్గః ” ఇత్యాశ్వలాయనః .

వ్యా — అత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అర్ఘ్యార్థం పితృపాత్రేషు ప్రేతపాత్రం ప్రసేచయేత్ । యేసమానాఇతిద్వాభ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । బోధాయనః ॥ వా ॥ ప్రేతపాత్రం పితృపాత్రేషు నినయేన్మధుమతీభిస్సఙ్గచ్ఛధ్వం సంవదధ్వమితిద్వాభ్యాం ప్రేతపిణ్డంపితృపిణ్డేషు నినయేత్సమానోమన్త్రస్సమానీవ ఆకూతిరితి ద్వాభ్యామన్తైనానుపతిష్ఠతే యేసమానా యే సజాతా ఇతి ద్వాభ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్రవైఖానససూత్రం గౌతమీయే విధిరితి సూత్రంచ నవ్యతిరిక్తే । ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ ఏకంపాత్రం త్రిషు పాత్రేషు నినయేత్సమానోమన్త్రస్సమానీవ ఆకూతిరితి , ఏకంపిణ్డం త్రిషుపిణ్డేషు నిర్వపేన్మధుమతీభిస్సఙ్గచ్ఛధ్వమితిచ ద్వాభ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవం పిణ్డార్ఘ్యసంసర్గే మధుమతీ వినియోగస్మరణాన్మధుమతీభిఃపిణ్డదానం త్రేధావిభాగకరణంచ దూరం నిరస్తమ్ । ఏవం మతభేదేపి పిణ్డసంసర్గే మన్త్రత్రయం సఙ్గచ్ఛధ్వం సమానోమన్త్ర ఇతిమన్త్రత్రయమాశ్వలాయనోక్తమ్ , సమానీవఇతి బోధాయనసిద్ధమ్ । అతస్తన్మన్త్రచతుష్టయం శిష్టైఃపిణ్డసంసర్గేఽఙ్గీకృతమ్ , వైకల్పికేషు పదార్థేషు శిష్టాచారస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ । " ॥ శ్లో ॥ యేనాస్యపితరోయాతా. యేనయాతాఃపితామహాః । తేనయాయాత్సతాం మార్గం తేనగచ్ఛన్నరిష్యతి ॥ " ఇతిమనుః, అతస్సమ్యగుక్తం చతుర్భిరితి .

ఇతి దశమఃఖణ్డః

అత్ర మహానుపిణ్డదానయుక్తం శ్రాద్ధం పార్వణమితి పామరభ్రాన్తిం నిరస్య పార్వణైకోద్దిష్టయోరుద్దేశ్యభేదేన వ్యవస్థాం ప్రతిపిపాదయిషుస్తయోస్స్వరూపం తావదాహ —

మూ — పార్వణం త్రిపురుషోద్దేశ్యమేకోద్దిష్టమేకోద్దేశ్యమ్ .

వ్యా — త్రయఃపురుషాః పితృపితామహప్రపితామహా ఉద్దేశ్యా యస్మిన్ తత్ త్రిపురుషోద్దేశ్యమ్ , ఏకఏవోద్దేశ్యోయస్మిన్నితివిగ్రహః । అత్రకణ్వః ॥ శ్లో ॥ ఏకముద్దిశ్యయద్దత్తమేకోద్దిష్టం ప్రకీర్తితమ్ । త్రీనుద్దిశ్యతుయద్దత్తం పార్వణం మునయోవిదుః ॥ * ॥ .

అత్ర వ్యవస్థామాహ —

మూ — సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం పిత్రోస్సదా పార్వణం కుర్యాత్ .

వ్యా — ఏకోద్దిష్టం బోధాయనీయమ్ । విజ్ఞానేశ్వరాదౌ ॥ శ్లో ॥ ఆసాద్య సహపిణ్డత్వమౌరసో విధివత్సుతః । కుర్వీత దర్శవచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని ॥ * ॥ దర్శవత్ - పార్వణవిధిరితి వ్యాఖ్యాతమ్ । పరాశరః ॥ శ్లో ॥ పితుర్గతస్య దేవత్వమౌరసేన త్రిపూరుషమ్ । సర్వత్రానేకగోత్రాణామేకస్యైవ మృతేఽహని ॥ * ॥ దేవత్వం గతస్య - సపిణ్డీకృతస్యేత్యర్థః । అనేకగోత్రాణాం మాతులాదీనామేకోద్దిష్టమేవ కుర్యాదిత్యర్థః । "॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం ప్రతిసంవత్సరం సుతః । మాతాపిత్రోః పృథక్కుర్యాదేకోద్దిష్టం మృతేఽహని ॥" ఇతి యమాదివచనమేకోద్దిష్టపరం బోధాయనీయవిషయం మన్తవ్యమ్ । అత్ర బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ వర్షే వర్షే తు కర్తవ్యా మాతాపిత్రోస్తు సత్క్రియా । అదైవం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధం పిణ్డమేకం చ నిర్వపేత్ ॥ * ॥ అతోఽన్యేషాం పార్వణమేవేతి సిద్ధమ్ । తథా శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాత్పార్వణవత్సదా । ప్రతిసంవత్సరం విద్వాంశ్ఛాగలేయోదితో విధిః ॥ * ॥ .

మాతామహాదీనాం పార్వణమేవ కర్తవ్యమిత్యత్ర వచనముదాహరతి —

మూ — "॥ శ్లో ॥ పుత్రః పౌత్రః ప్రపౌత్రశ్చ దౌహిత్రో మహితా స్నుషా । దమ్పతీ చ క్రమాదేతే శ్రాద్ధం కుర్యుస్త్రిపూరుషమ్ ॥"
ఇతి స్మరణాత్పౌత్రాదయః పార్వణం కుర్యుః .

వ్యా — నిగదవ్యాఖ్యానమేతత్ .

మూ — అపుత్రస్య పితృవ్యస్యాగ్రజస్య భ్రాతుః ప్రేతపక్షే దర్శే చ మృతస్య పార్వణం కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ అపుత్రస్య పితృవ్యస్య భ్రాతృణామగ్రజన్మనామ్ । మాతామహస్య భార్యాయాః శ్రాద్ధం పితృవదాచరేత్ ॥ * ॥ యథా పిత్రోః పార్వణశ్రాద్ధం కరోతి తథైవ చాపుత్రాణాం పితృవ్యాగ్రజాదీనాం పార్వణం కుర్యాదిత్యర్థః । విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అమాయాం తు మృతో యస్య ప్రేతపక్షేఽథవా పునః । పార్వణం తస్య కర్తవ్యం నైకోద్దిష్టం కదాచన ॥ * ॥ .

మూ — పుత్రమాతులకనిష్ఠభ్రాతృస్వస్రుగురూణామేకోద్దిష్టమేవకుర్యాత్.

వ్యా — అత్రవసిష్ఠః ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం యత్రయత్రప్రదీయతే । భ్రాత్రేభగిన్యైపుత్రాయ స్వామినేమాతులాయచ ॥ మిత్రాయగురవేశ్రాద్ధమేకోద్దిష్టం నపార్వణమ్ ॥ * ॥ సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ యశ్చమన్త్రప్రదోఽర్థం వాయశ్చవిద్యాం ప్రయచ్ఛతి । గురూతావపిజానీయాత్తయోర్నైవతుపార్వణమ్ ॥ * ॥ అత్రప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టంయతేర్నాస్తి త్రిదణ్డగ్రహణాదిహ । సపిణ్డీకరణాభావాత్పార్వణం తువిధీయతే ॥ * ॥.

ఉద్దేశ్యనియమమాహ —

మూ — దర్శాదౌపార్వణశ్రాద్ధే పిత్రాదయఏవభోజ్యాః.

వ్యా — కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ దర్శేస్నాత్వా పితృభ్యస్తు దద్యాత్కృష్ణతిలోదకమ్ । అన్నంచవిధివద్దద్యాత్సన్తతిస్తేనవర్ధతే ॥ * ॥ " ॥ శ్లో ॥ వసురుద్రాదితిసుతాఃపితరశ్శ్రాద్ధదేవతాః ॥ " ఇతియాజ్ఞవల్క్యః । వసురుద్రాదిత్యసంజ్ఞికాఃపితృపితామహప్రపితామహాశ్శ్రాద్ధోద్దేశ్యాఇత్యర్థః.

కేచిన్మాతృమృతాహే పితౄనప్యాశయన్తి తాన్ప్రత్యాహ —

మూ — మాతృమృతాహేతు మాత్రాదయోభోజ్యానపిత్రాదయః నిషేధాదయుక్తత్వవిరోధాత్పార్వణత్వభఙ్గాదాచారాభావాచ్చ.

వ్యా — అత్రయమః ॥ శ్లో ॥ అన్వారోహేతుభర్త్రైవమాతుస్సహసపిణ్డనమ్ । సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం పితామహ్యాదిభిస్సహ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ నాన్దీముఖేఽష్టకాశ్రాద్ధే గయాయాంచమృతేఽహని । పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం మాతుశ్శ్రాద్ధంసమాచరేత్ ॥ * ॥ నన్వష్టకాసుపితృవరణదర్శనాత్తత్సహపాఠాచ్చ మాతృమృతాహే పితృవరణమితిచేన్న, తద్వదేవమాతామహవరణస్యాపిప్రసక్తేః । అష్టకాయామివ మాతృమృతాహేనతద్వరణప్రసఙ్గఇతిచేన్న, సాహచర్యనియమభఙ్గాపత్తేః । పృథక్కుర్యాదితి విధానాత్తద్వరణమితిచేత్కోఽర్థః ? దర్శాదివత్సహనకుర్యాదపితుపితృవర్గాత్పృథక్కృత్యమాతృవరణం కుర్యాదిత్యర్థఇతిచేన్న, మాత్రామహ్యోపత్యాఽన్యేనవా సాపిణ్డ్యేపత్యాదిభిస్సహ నకుర్యాత్కింతుతతః

పృథక్కృత్యపితామహ్యాదిభిరేవ మాతుఃపార్వణం కుర్యాదితివిజ్ఞానేశ్వ
రాదాతస్యార్థస్యసమర్థనాత్, "యస్సపిణ్డీకృతంప్రేతమ్" ఇతివచనా
పవాదత్వేన "అష్టకాసుచవృద్ధౌ" ఇతివచనార్థ ప్రతిపాదనాచ్చ। అతః
"పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం మాతుశ్శ్రాద్ధం సమాచరేత్" ఇతినియమా
త్పితృవరణే పార్వణత్వభఙ్గోదురార్వారః। "త్రీనుద్దిశ్యతుయచ్ఛ్రాద్ధంపార్వ
ణమ్" ఇతిస్మృతేర్వృద్ధ్యాదిష్వపి పితృవరణేనపార్వణత్వభఙ్గఇతిచేన్న,
వృద్ధ్యాదేశ్శ్రాద్ధత్రయత్వేన వర్గత్రయోద్దేశ్యత్వవిధానాత్, "వృద్ధౌ
శ్రాద్ధత్రయం విదురితిహిస్మర్యతే తమష్టధాకృత్వేతిచ, నహ్యేవం మా
తృమృతాహే శ్రాద్ధద్వయకరణే ప్రమాణం జ్ఞాపకంవాస్తి।" ॥ శ్లో ॥
మాతుఃక్షయదినేప్రాప్తే పితరంతత్రపూజయేత్। అపూజితేతుపితరి మా
త్రాపిణ్డోనగృహ్యతే ॥" ఇతిచేన్న, పితామహ్యాదిభిరేవేతి శాతాతపా
దిస్మృతినియమభఙ్గప్రసఙ్గాత్పితామహ్యాదిభిరేవ మాతుఃపార్వణశ్రాద్ధం
కుర్యాదితి విజ్ఞానేశ్వర విరోధాచ్చ। అతోమాతృమృతాహే నపితృవరణ
మయుగ్మత్వవిరోధాత్, "అయుగ్మాంస్త్రీన్వారాన్ పితృకార్యే" "త్రీన్
పిత్ర్యేఽయుగ్మాన్" ఇతిహిమన్వాదిభిఃస్మర్యతే, తదేవమాచారాభావా
న్నపితృవరణమ్, "॥ శ్లో ॥ పితురేవపితుఃకుర్యాన్మాతురేవమృతేఽహ
ని। యదికుర్యాత్సపత్నీకం తచ్ఛ్రాద్ధమసురాలయమ్ ॥ మాతుర్మృతా
హేపిత్రాదీన్ పూజయేద్యదినాశయేత్। తథాపితుర్మృతాహేతు నపూ
జ్యాఇతరాఃస్మృతాః ॥" ఇత్యాదివచనైఃపితృవరణేదోషప్రతిపాదనాచ్చ।
తర్హిమాతుఃక్షయదిన ఇత్యస్యకోఽర్థః? శ్రూయతామితపహి, శ్రాద్ధేత్రీ
ణిప్రధానాని హోమోభోజనం పిణ్డదానమితి, తత్రయది భోజనమాత్రం
కుర్యాత్తదాహోమపిణ్డదానాభావేన పితరోనపూజితాస్స్యుః, అతస్త
త్పూజనార్థం హోమఃపిణ్డదానేచ కుర్యాన్నసఙ్కల్పశ్రాద్ధేన భోజనమా
త్రమితి। తథాస్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ పిణ్డహోమౌపరిత్యజ్య సఙ్క
ల్పంకురుతేయది। సన్తతేశ్చవినాశాయ సమ్పదోహరణాయచ ॥ * ॥ అ
తఃపితృవరణాభావే నవచనాన్తర విరోధః, నచపార్వణత్వభఙ్గః, నా
ప్యయుగ్మత్వస్మరణవిరోధః, నాప్యసురాలయత్వమ్। "మాతుశ్శ్రాద్ధమ్"
"పితామహ్యాదిభిస్సార్ధమ్" ఇత్యాదివచనంచ దీర్ఘాయురిత్యాస్తాంతావత్.

మూ — వృద్ధిశ్రాద్ధేషు మాతృపితృమాతామహవర్గత్రయోద్దేశేన శ్రాద్ధంకుర్యాత్.

వ్యా — అత్రబహువచనేన పుంసువనాది సంస్కారవిహితశ్రాద్ధాన్యుచ్యన్తే। అత్రలోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ నామాన్నచౌలగోదానసోమోపనయపుంసువే। స్నానాధానవివాహేషు నాన్దీశ్రాద్ధంవిధీయతే ॥ * ॥ కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ కన్యాపుత్రవివాహేషు ప్రవేశేనవవేశ్మనః। నామకర్మణి బాలానాం చూడాకర్మాదికేతథా ॥ సీమన్తోన్నయనేచైవ పుత్రాదిముఖదర్శనే। నాన్దీముఖాన్పితృగణాన్పూజయేత్ప్రయతోగృహీ ॥ * ॥ గార్గ్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ పుత్రోత్పత్తిప్రతిష్ఠాసు తన్మౌఞ్జీత్యాగబన్ధయోః। చూడాయాం చవివాహేషు వృద్ధిశ్రాద్ధంవిధీయతే॥ అగ్న్యాధానాభిషేకాదావిష్టాపూర్తేస్తిథియాంబుతౌ। వృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీతహ్యాశ్రమగ్రహణేతథా ॥ * ॥ కార్ష్ణాజినిశ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రాశనేపుత్రపౌత్రాణాం గ్రహణేసూర్యచన్ద్రయోః। స్నాత్వానన్తరమాత్మీయాన్ పితౄన్ శ్రాద్ధేన తర్పయేత్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ జాతేపుత్రేపితుస్స్నానం సచేలంతువిధీయతే। జాతకర్మతతఃకుర్యాచ్ఛ్రాద్ధమభ్యుదయంతతః ॥ * ॥.

తత్ప్రకారమాహ —

మూ — తత్రప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌ విశ్వేదేవా మాత్రాదీనాం నవానామేకైకస్య ద్వౌద్వౌ విప్రౌ నిమన్త్రయేదశక్తౌ విశ్వేదేవార్థేద్వౌవిప్రౌ ప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌవత్రాష్టౌ విప్రాన్సమ్పాదయన్తే పూర్వత్ర చతుర్వింశతిరత్రోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖఃప్రదక్షిణం సర్వంకుర్యాత్తిలార్థే యవాఃకార్యాః.

వ్యా — అత్రశాతాతపః ॥ శ్లో ॥ మాతుశ్శ్రాద్ధంతు పూర్వం స్యాత్పితౄణాం తదనన్తరమ్। తతోమాతామహానాంచ వృద్ధౌశ్రాద్ధత్రయంస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనః ॥ వా ॥ అత్రాభ్యుదయికే యుగ్మా బ్రాహ్మణా ఆమూలాదర్భాఃప్రాఙ్ముఖోయజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ప్రదక్షిణముపచారోయవాస్తిలార్థాగన్ధాదిదానంచ ద్విరృజుదర్భానాసనేదద్యాత్ "యవోసిసోమదేవత్యో గోసవోదేవనిర్మితః। ప్రత్నవద్భిఃప్రత్తః § పునర్నాన్దీముఖానిమాన్లోకాన్ప్రీణయాహి నస్స్వాహా " ఇతియవావాపనమ్ ॥ * ॥

§ పుష్ట్యైనాన్దీముఖానిమాన్

ఇతి । ముద్గలః ॥ వా ॥ దేవేషుద్వావేకో వా పితృష్వేకో ద్వా వా బ్రాహ్మణాన్ శ్రాద్ధే కల్పయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరే చ ॥ శ్లో ॥ యుగ్మాన్ దైవే యథాశక్తి పిత్ర్యేయుగ్మాంస్తథైవ చ ॥ వా ॥ దైవే- అభ్యుదయికే శ్రాద్ధే, యుగ్మాన్ - సమాన్ బ్రాహ్మణానుపవేశయేత్, వైశ్వదేవే ద్వౌ ద్వౌ మాత్రాదీనాం తిసృణామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ తిసృణాం వా ద్వౌ ద్వౌ ఏవం పిత్రాదీనాం త్రయాణామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ త్రయాణాం వా ద్వౌ ద్వౌ ఏవం మాతామహాదీనాం చ వర్గత్రయేఽపి వైశ్వదేవతన్త్రం వా ॥ * ॥ ఇతి । స ఏవ ॥ శ్లో ॥ ఏవం ప్రదక్షిణావృత్కో వృద్ధౌ నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ । యజేత దధికర్కన్ధూమిశ్రైః పిణ్డాన్ యవైః క్రియాః ॥ వా ॥ తిలసాధ్యాస్సర్వాః క్రియా యవైః కర్తవ్యాః, మధువాతా ఇతి ఋచస్థానే ఉపాస్మై గాయతేతి పఞ్చ మధుమతీః శ్రావయేత్, ఆచాన్తేషు భుక్తాశయాన్ గోమయేనోపలిప్య తేషు ప్రాచీనాగ్రాన్ దర్భాన్ పూర్వం సంస్తీర్య తేషు పృషదాజ్యమిశ్రేణ భుక్తశేషేణైకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్ ॥ * ॥.

మూ — అష్టకాస్వష్టౌ విప్రాన్ ద్వౌ విప్రౌ విశ్వేదేవా మాత్రాదయస్తిస్రః పిత్రాదయస్త్రయ ఇతి సిద్ధశ్చైవ స్తమష్టధా కృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతీతి జ్ఞాపనాత్ .

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః .

శ్రాద్ధకాలనియమమాహ —

మూ — వృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రాతరామశ్రాద్ధం పూర్వాహ్ణ ఏకోద్దిష్టం మధ్యాహ్నే పార్వణమపరాహ్ణే కుర్యాత్తథాఽగ్న్యాధానాది నిమిత్తం వృద్ధిశ్రాద్ధమపరాహ్ణే .

వ్యా — అత్ర శ్రుతిః ॥ పూర్వాహ్ణో దేవానాం మధ్యన్దినో మనుష్యాణామపరాహ్ణః పితౄణామ్ ॥ * ॥ ఇతి । భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణ ఏవ నాన్దీ స్యాన్న మధ్యాహ్నే ప్రయత్నతః । ఏకోద్దిష్టం తు మధ్యాహ్నే హ్యపరాహ్ణే తు పైతృకమ్ ॥ * ॥ దేవలః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ హ్యపరాహ్ణే తు పైతృకమ్ । ఏకోద్దిష్టం తు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్ ॥ * ॥ గాలవః ॥ శ్లో ॥ ఆమశ్రాద్ధం తు పూర్వాహ్ణే సిద్ధాన్నేన తు మధ్యతః । పార్వణం చాపరాహ్ణే తు వృద్ధిశ్రాద్ధం తథాఽఽగ్నికమ్ ॥ * ॥ ఆగ్నికమ్-అగ్న్యాధాననిమిత్తమ్.

అత్రవిశేషమాహ —

మూ — అత్రనియతనిమిత్తమాదౌవిహితంప్రాతరన్తేవిహితంశ్వఃప్రాతరనియతనిమిత్తం జన్మగ్రహణాదశ్రాద్ధంనిమిత్తానన్తరంకుర్యాత్.

వ్యా — "బ్రాహ్మణానాంభోజనముపనయనవత్, బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా" ఇత్యాదినా సీమన్తాన్నప్రాశనచౌలోపనయనాది దినేష్వాదౌ విహితం తస్మిన్నేవదినే ప్రాతరభ్యుదయశ్రాద్ధమనుష్ఠేయమ్ "తదన్తతో భవతి వివాహాదిషు" ఇతి వివాహాదావన్తేవిహితం శ్రాద్ధం పరతశ్శ్వఃప్రాతరేవ కర్తవ్యమ్ । ఇదం నియతనిమిత్తం సీమన్తాదీనాం నియతకాలత్వాత్ , జన్మాదికమనియత నిమిత్తం తస్యానియత కాలత్వాత్ , తత్పునర్నిమిత్తానన్తరమేవ కర్తవ్యంనప్రాతః । అత్రశ్లోకాః ॥ శ్లో ॥ నియతేషునిమిత్తేషు ప్రాతర్వృద్ధిర్నిమిత్తకమ్ । పుత్రజన్మనికుర్వీత శ్రాద్ధం తాత్కాలికం బుధః ॥ * ॥ తాత్కాలికమ్ - తత్కాలభవమ్, నిమిత్తానన్తరంకార్యమిత్యర్థః । తథా కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ప్రాదుర్భావేపుత్రపుత్ర్యోర్గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । స్నానానన్తరమాత్మీయాన్ పితౄంశ్శ్రాద్ధేన తర్పయేత్ ॥ * ॥ .

మూ — నైకశ్రాద్ధద్వయమేకోద్దేశ్యమేకవాసరేకుర్యాద్దైవత్ఐక్యాత్.

వ్యా — దక్షః ॥ శ్లో ॥ నైకశ్రాద్ధద్వయం కుర్యాత్సమానేఽహనికస్యచిత్ । నయజ్ఞం నబలిం నైవ దేవర్షిపితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకృత్వాతు తస్యైవ పునశ్శ్రాద్ధం నతద్దినే । నైమిత్తికంతు కర్తవ్యం నిమిత్తానుక్రమోదయమ్ ॥ * ॥ క్రతుశ్చ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకృత్వాపునశ్శ్రాద్ధం నకుర్యాదేకవాసరే । యదినైమిత్తికం నస్యాదేకోద్దేశ్యం భవేద్యది ॥ * ॥ .

నిషేధవిషయమాహ —

మూ — తద్యథా నిత్యేన దార్శికస్య సోదకుమ్భేన మాసికస్య దార్శికేన మన్వాది యుగాది గ్రహణ సఙ్క్రాన్తిశ్రాద్ధానాం సన్నిపాతేప్రసఙ్గాత్పూర్వసిద్ధేరుత్తరం దార్శికాది శ్రాద్ధమేవ కుర్యాదనియతస్య బలీయస్త్వాత్ .

వ్యా — సన్నిపాతే - సమ్మేళనే । యత్రోత్తరశ్రాద్ధానుష్ఠానే నానియతేన నియతపూర్వశ్రాద్ధసిద్ధిస్సుప్రసక్తః, ప్రత్యహం కర్తవ్యశ్రాద్ధాపేక్షయా దర్శశ్రాద్ధమనియతమ్, ఏవం సోదకుమ్భాత్ప్రత్యహం విహితాన్మాసిమాసి మృతాహే విహితం మాసికమనియతమ్, ఏవందర్శశ్రాద్ధం ప్రతిమాసం నియతం మన్వాదికం క్వచిత్ క్వచిన్మాసే భవాదనియతమ్, ఏవంసర్వత్రోహనీయమ్ । అత్రానియతత్వమేవపూర్వానుష్ఠేయానుష్ఠానే హేతుః.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — దేవతాభేదే శ్రాద్ధద్వయం కుర్యాత్తద్యథా నిత్యదార్శికాభ్యాం సోదకుమ్భమాసికాబ్దికానామాబ్దికేన సజాత్యన్తి మాసికసోదకుమ్భానాం సంయోగే సోదకుమ్భాది పూర్వమనుష్ఠేయమనియతత్వాత్తతోదర్శాదిః.

వ్యా — అత్ర దేవతాభేదఏవ శ్రాద్ధద్వయానుష్ఠానే హేతుః, అతోఽత్రనియతానియత నిమిత్తత్వసమ్భవేపి దేవతాభేదాన్నప్రసఙ్గప్రసఙ్గః, తత్ర శ్రాద్ధద్వయమనుష్ఠేయం తముదాహరతి తద్యథేతి । " ॥ శ్లో ॥ ఏకమప్యాశయేన్నిత్యం పిత్రర్థం పాఞ్చయజ్ఞికే । " ఇత్యుక్తంనిత్యశ్రాద్ధమ్, తేన " ॥ శ్లో ॥ ననిర్వపతి యశ్శ్రాద్ధం ప్రమీతపితృకోద్విజః । ఇన్దుక్షయే మాసిమాసి ప్రాయశ్చిత్తీయతేద్విజః ॥ " ఇత్యుక్తదర్శశ్రాద్ధంసంయుక్తమ్, తేనచమాసికసోదకుమ్భాది సంయుక్తమ్, తదా శ్రాద్ధద్వయంకుర్యాత్, ఏవం మాతుర్వాపితుర్వా క్షయాహేన సజాత్యన్త్యాదినైమిత్తికశ్రాద్ధసన్నిపాతే శ్రాద్ధద్వయంకుర్యాత్, తత్రానియతనిమిత్తం సోదకుమ్భమాసికాబ్దికాది పూర్వం కృత్వా నిత్యదర్శశ్రాద్ధే కుర్యాత్ । తథా స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ దర్శే క్షయాహఆపన్నే శ్రాద్ధంతత్రకథంభవేత్ । క్షయాహంతు వినిర్వర్త్య దర్శశ్రాద్ధం సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఏవంసజాత్యన్తిమాసికసోదకుమ్భాని కృత్వాఽఽబ్దికం కుర్యాత్తేషామనియతత్వాత్ । అనియతత్వమేవపూర్వానుష్ఠానే హేతురిత్యభాణి.

మూ — తథాదైవత్యైక్యేపి నిమిత్తభేదే నైమిత్తికాని కుర్యాత్.

వ్యా — యథాదేవతాభేదే శ్రాద్ధద్వయకరణం తథానిమిత్తభేదేచ

శ్రాద్ధద్వయవిధానం నాత్ర దైవతైక్యం ప్రయోజకమిత్యర్థః । అత్ర కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ ద్వేబహూనినిమిత్తాని జాయేరన్నేకవాసరే । నైమిత్తికాని కార్యాణి నిమిత్తోత్పత్త్యనుక్రమాత్ ॥ * ॥ నిమిత్తానాంతుల్యత్వాదిత్యర్థః, యథాదర్శోపరాగసఙ్క్రాన్తిమేళనే.

మూ — పార్వణైకోద్దిష్టయోః పార్వణం పూర్వంకుర్యాత్.

వ్యా — జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ యద్యేకత్ర భవేతాం చేదేకోద్దిష్టం చ పార్వణమ్ । పార్వణంతువినిర్వర్త్య హ్యేకోద్దిష్టం సమాచరేత్ ॥ * ॥.

మూ — తథావచనాన్మాసికాన్యేకాహేకుర్యాత్.

వ్యా — అత్ర దేవతానిమిత్తయోర్భేదాభావేఽపి “శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్యవిదధీతసపిణ్డతామ్” ఇతివచనబలాద్ద్వాదశాహే ద్వాదశమాసికానికుర్యాన్మాసికాఽకరణే సపిణ్డీకరణాయోగాత్ । “తాని ద్వాదశాహే” ఇతిసూత్రం ద్వాదశాహే మాసికవిధిపరమ్, ఇదం త్వేకదినే శ్రాద్ధద్వయవిధానశఙ్కానిరాసపరమితి నపౌనరుక్త్యమ్.

మూ — పిత్రోః క్షయాహైక్యే పితుః పూర్వంకృత్వా మాతుః కుర్యాత్.

వ్యా — ఇదంస్పష్టమ్.

మూ — కామ్యాన్నిత్యసిద్ధిరితి జైమినిః నిత్యాత్కామ్యసిద్ధిరిత్యాపస్తమ్బః.

వ్యా — “ ॥ శ్లో ॥ కామ్యతన్త్రేణనిత్యస్య తన్త్రం శ్రాద్ధస్యసిధ్యతి । స్యాదేకత్వంతుదర్శాదేర్దైవతైక్యంభవేద్యది ॥ ” ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ నేమం లౌకికమర్థం పురస్కృత్య ధర్మాంశ్చరేన్నిష్ఫలాహ్యభ్యుదయే భవన్తి ॥ * ॥ ఇతి । అభ్యుదయే - శ్రేయసివిషయే, నిష్ఫలాస్స్యుః, ఐహికం ఫలముద్దిశ్య ధర్మాచరణేఽపి కర్మకర్తృసాధన వైగుణ్యేన నిరర్థకాని కామ్యకర్మాణి భవన్తీత్యర్థః । యథాఽఽహమనుః ॥ శ్లో ॥ అకృత్స్నత్వాత్సాధనానాం మాద్ధ్యాత్కర్మకృతస్తథా । ఫలస్యచాభిసన్ధానాదపవిత్రో విధిఃస్మృతః ॥ * ॥ అతోయథాశక్తినిత్యకర్మానుష్ఠానేనైవార్థాశ్చసిధ్యన్తి, తదసిద్ధావపి “ నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయోనవిద్యతే ” ఇతిన్యాయేన కామ్యవత్కృతస్య నిత్యకర్మణో హానిర్నాస్తి, తదపి సదృష్టాన్తమాపస్తమ్బ ఏవాహ । తద్యథా — ఆమ్రే ఫలార్థే నమితే ఛాయాగన్ధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యన్తే నోచేదనూత్ప

ద్యన్తే నధర్మహానిర్భవతీతి । అస్య వ్యాఖ్యానేచ “ ॥ శ్లో ॥ యథేక్షుహేతోస్సలిలం నిషేచితం తృణానివల్లీరపి సంప్రసిఞ్చతి । ఏవం నరోధర్మపథేనవర్తయన్ యశశ్చ కామాంశ్చ వసూనిసోఽశ్నుతే ॥ ” యద్యపి మీమాంసక మత్యా కామ్యానుష్ఠానాదేవ నిత్యసిద్ధిః ప్రసఙ్గాత్, తథాపి కల్పసూత్రకారాణాం ప్రక్రియయా గుణఫలాధికారవిధానయా నిత్యానుష్ఠానాదేవ కామ్యసిద్ధిః ప్రాసఙ్గికీభవతి, స్వాధికారత్వేన ప్రయుక్తిశక్తియోగ్యతయా అన్యతో ప్రయుక్తౌ నిత్యాధికార విధిప్రయుక్తిరప్యుపపన్నా, యథావివరణమతే స్వవిధిప్రయుక్తమధ్యయనమితి .

మూ — త్రివిధంహి శ్రాద్ధం విజ్ఞాయతే .

వ్యా — త్రివిధం నిత్యాదిభేదేన విజ్ఞాయతే, తేషు నిత్యాదిష్వేకైకం త్రివిధం జ్ఞాయతఇత్యర్థః .

తత్స్వరూపంవచనైరుదాహరతి —

మూ — తథా కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ మృతాహేఽహరహర్దర్శే శ్రాద్ధం యచ్చ మహాలయే । తన్నిత్యముదితం సద్భిర్నిత్యత్వాత్తద్విధానతః ॥ ప్రేతశ్రాద్ధం సపిణ్డత్వం సజాతిగ్రహణేషుచ । సంవత్సరోదకుమ్భంచ వృద్ధిశ్రాద్ధం నిమిత్తతః ॥ తిథ్యాదిషుచ యచ్ఛ్రాద్ధం మన్వాదిషు యుగాదిషు । అలభ్యేషుచయోగేషు తత్కామ్యం సముదాహృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి .

వ్యా — ప్రేతశ్రాద్ధమ్ - నగ్నప్రచ్ఛాదనైకోత్తరవృద్ధి నవశ్రాద్ధాది । వృద్ధిశ్రాద్ధమ్ - అత్ర కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ప్రాదుర్భావే పుత్రపుత్ర్యోర్గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । స్నాత్వానన్తరమాత్మీయాన్ పితౄన్సన్తర్పయేద్ద్విజః ॥ * ॥ లౌకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ నామాన్నచౌల గోదానవ్రతోపనయపుంసవే । స్నానాధానవివాహేషు నాన్దీశ్రాద్ధం విధీయతే ॥*॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ పుంసినామాన్నచౌలోపస్నానపాణిగ్రహేషుచ । అగ్న్యాధేయేతథాసోమే దశస్వభ్యుదయంస్మృతమ్ ॥ * ॥ పుంసి - పుంసువనం సీమన్తమ్, ఉప - ఉపనయనమ్ । కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ కన్యాపుత్రవివాహేషు ప్రవేశేనవవేశ్మనః । నామకర్మణిబాలానాం చూడాకర్మాదికర్మసు ॥ సీమన్తోన్నయనేయజ్ఞే పుత్రాదిముఖదర్శనే । నాన్దీముఖాన్పితౄ

గణానాశయేత్ప్రియతోగృహీ ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ అగ్న్యాధానా
భిషేకాదావిష్టాపూర్తేష్టిక్రియాసుతా । వృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీతహస్త్యశ్వ
గ్రహణే తథా ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ తత్పూర్వేద్యురకృత్వా
చైతత్కృత్వా చాభ్యుదయం తతః । కుర్యాత్కర్మ తదా తత్ర సద్యఃకర్మేతి కథ్య
తే ॥ * ॥ తిథ్యాదీత్యాదిశబ్దేన ఉపరాగాదిగ్రహణమ్ । నను “ ॥ శ్లో ॥
అమావాస్యా వ్యతీపాత మన్వాదిష్వష్టకాసు చ । విద్వాంశ్శ్రాద్ధమకు
ర్వాణః ప్రాయశ్చిత్తీయతే నరః ॥ ” ఇతి శౌనకేన నిత్యైస్సహ మన్వాదిగ్ర
హణాత్తస్య కామ్యత్వం కథమితి న భ్రమితవ్యమ్, అర్కద్విపర్వరాత్రా
విశివత్సం కల్ప్యప్రక్రాన్తో పరతవిషయత్వాత్ । గృహీతనియమత్యాగే
ప్రాయశ్చిత్తస్య యుక్తత్వాన్న చోద్యావకాశః । “ ॥ శ్లో ॥ కన్యాం క
న్యావేదినశ్చ పశూన్వై సత్సుతానపి । ద్యూతం కృషించ వాణిజ్యం ద్విశ
ఫైకశఫాంస్తథా ॥ బ్రహ్మవర్చసినః పుత్రాన్ స్వర్ణరూప్యే సకుప్యకే ।
జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం సర్వకామానాప్నోతి శ్రాద్ధదస్సదా ॥ స్వర్గం హ్యపత్య
మోజశ్చ శౌర్యం క్షేత్రం బలం తథా । పుత్రం శ్రైష్ఠ్యం చ సౌభాగ్యం సమృ
ద్ధిం ముఖ్యతాం శుభమ్ ॥ ప్రవృత్తచక్రతాం చైవ వాణిజ్యప్రభృతీనపి । అ
రోగిత్వం యశో వీతశోకతాం పరమాం గతిమ్॥ ధనం వేదాన్ భిషక్సిద్ధిం కుప్యం
గా అప్యజావికమ్ । అశ్వానాయుశ్చ విధివద్యశ్శ్రాద్ధం సమ్ప్రయచ్ఛ
తి ॥ కృత్తికాదిభరణ్యన్తం స కామానాప్నుయాదిమాన్ । ” “ ॥ శ్లో ॥ కృ
త్తికాదిషు ఋక్షేషు శ్రాద్ధేయత్ఫలమీరితమ్ । విష్కమ్భాదిషు యోగేషు
స కామానాప్నుయాదిమాన్ ॥ ఆరోగ్యం చైవ సౌభాగ్యం శత్రూణాంచ ప
రాజయమ్ । సర్వాన్కామాన్ శ్రియం విద్యాం ధనమాయుర్యథాక్రమమ్ ।
సూర్యాదివాసరేష్వేషు శ్రాద్ధకృల్లభతే ఫలమ్ ॥ ” ఇతి యాజ్ఞవల్క్య
బృహస్పత్యాద్యుక్త తిథినక్షత్రవార యోగశ్రాద్ధాని కామ్యానీత్యర్థః ।
మన్వాది - మాత్స్యే ॥ శ్లో ॥ ఆశ్వయుక్శుక్లనవమీ కార్తికద్వాదశీ సితా । తృ
తీయా చైత్రమాసస్య తథా భాద్రపదస్య చ ॥ ఫాల్గునస్యాప్యమావాస్యా పు
ష్యస్యైకాదశీ సితా ॥ ఆషాఢస్యాపి దశమీ మాఘమాసస్య సప్తమీ ॥ శ్రావ
ణస్యాష్టమీ కృష్ణా ఆషాఢస్యాపి పూర్ణిమా । కార్తికా ఫాల్గునీ చైత్రీ జ్యైష్ఠీ
పఞ్చదశీ సితా । మన్వన్తరాదయశ్చైతా దత్తస్యాక్షయహేతవః ॥ * ॥ శ్రీవి

ష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ వైశాఖమాసస్యచయాతృతీయానవమ్యసౌ కార్తికశుక్లపక్షే । నభస్యమాసస్యచ కృష్ణపక్షేత్రయోదశీపఞ్చదశీచమాఘే ॥ ఏతాశ్చతస్రస్తిథయోయుగాద్యాః ॥ * ॥ జ్యోతిషే ॥ శ్లో ॥ శుక్లాతృతీయా వైశాఖీనవమీకార్తికీసితా । మాఘీచామాతథాప్రోష్ఠపదీ కృష్ణాత్రయోదశీ । ఏతాశ్చతస్రస్తిథయోయుగాద్యాఃపరికీర్తితాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యాష్టకావృద్ధిః కృష్ణపక్షోఽయనద్వయమ్ । ద్రవ్యం బ్రాహ్మణసమ్పత్తిర్విషువత్సూర్యసఙ్క్రమః ॥ వ్యతీపాతోగజచ్ఛాయా గ్రహణంచన్ద్రసూర్యయోః । శ్రాద్ధంప్రతిరుచిశ్చైవ శ్రాద్ధకాలాఃప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ అష్టకాః - “ హేమన్తశిశిరయోశ్చతుర్ణామపరపక్షాణామష్టమీష్వష్టకాః ” “ యామాఘ్యాఃపౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టాదష్టకా తస్యామష్టమీజ్యేష్ఠయాసమ్పద్యతే తామేవాష్టకేత్యాచక్షతే ” ఇత్యుక్తాద్రష్టవ్యాః । వ్యతీపాతఃప్రసిద్ధః । అత్రగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ పఞ్చాననస్థౌ గురుభూమిపుత్రౌ మేషేరవిస్స్యాద్యదిశుక్లపక్షే । మాసాభిధానాకరభేణయుక్తామహావ్యతీపాతఇతీహయోగః ॥ * ॥ మహాభారతే ॥ శ్లో ॥ శ్రవణాశ్వీధనిష్ఠార్ద్రానాగదైవతమాపతేత్ । రవివారయుతామాయాం వ్యతీపాతస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ఉపరాగసహస్రాణి వ్యతీపాతశతానిచ । అమాలక్షంతు ద్వాదశ్యాఃకలాం నార్హన్తిషోడశీమ్ ॥ * ॥ మనుః ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యారాత్ర్యోర్నకర్తవ్యం శ్రాద్ధంఖలువిచక్షణైః । తయోరపిచకర్తవ్యం యదిస్యాద్రాహుదర్శనమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శనసఙ్క్రాన్తివివాహాత్యయవృద్ధిషు । స్నానదానాదికం కార్యం నిశికామ్యవ్రతేషుచ ॥ * ॥ మహాభారతే ॥ శ్లో ॥ సర్వస్వేనాపికర్తవ్యం శ్రాద్ధంవైరాహుదర్శనే । అకుర్వాణస్తునాస్తీకః పఙ్కేగౌరివసీదతి ॥ * ॥ అఙ్గిరాః ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవవర్ణానాం సూతకేమృతకేతథా । స్నాత్వా శ్రాద్ధంప్రకుర్వీత విత్తశాఠ్యంవివర్జితః ॥ * ॥ అత్ర గ్రహణగ్రహణాత్సఙ్క్రాన్త్యాదిష్వాశౌచిభిర్నశ్రాద్ధంకర్తవ్యమ్, “ ॥ శ్లో ॥ గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తి యాత్రాసుప్రసవేషుచ । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపినదుష్యతి ॥ ” ఇతివచనాన్నైమిత్తికత్వాచ్చ స్నానమాత్రం కార్యమ్ । ఇదం గ్రహణాదిశ్రాద్ధం నిత్యమామేనైవకార్యమ్ । తథాబోధా

యనః ॥ శ్లో ॥ సఙ్క్రామేఽన్నద్విజాభావే ప్రవాసే పుత్రజన్మని । ఆమశ్రాద్ధం సఙ్క్రాన్తే చ ద్విజశ్శూద్రస్సమాచరేత్ ॥ * ॥.

ఇదమాహ —

మూ — శూద్రస్సర్వాణి శ్రాద్ధాన్యామేనైవ కుర్యాన్న ద్విజైః పాచయిత్వా " ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యాదికం శ్రాద్ధం యదా శూద్రస్సమాచరేత్ । కుర్యాదామేన హేమ్నా వా పాచయిత్వా తు నాన్ధసా ॥"

వ్యా — అమావాస్యేతి బోధాయనవచనమ్ । వ్యాఘ్రపాదః ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవేఽన్నద్విజాభావే గ్రహణే దేశవిప్లవే । ఆమశ్రాద్ధం ద్విజః కుర్యాచ్ఛూద్రః కుర్యాత్సదైవ హి ॥ * ॥ సదైవ - న కదాచిదపక్వాన్నేనేత్యర్థః, నిషేధాత్ .

భార్యాయా రజసి సతి దర్శాది శ్రాద్ధమామేనైవ కార్యమిత్యాహ —

మూ — దర్శాదౌ రజస్యామశ్రాద్ధం ద్విజః కుర్యాత్ " ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థే చ సోమసూర్యగ్రహే తథా । ఆమశ్రాద్ధం ద్విజః కుర్యాచ్ఛూద్రః కుర్యాత్సదైవ హి ॥ ".

వ్యా — ఇదం వ్యాసవచనమ్ । ఆదిశబ్దాన్మన్వాదియుగాది వ్యతీపాతాష్టకాది శ్రాద్ధసఙ్గ్రహః, తత్సర్వం శ్రాద్ధం భార్యాయాం రజస్వలాయామామేనైవ కుర్యాన్నాన్నేన । నను " ఆర్తవేఽన్నద్విజాభావే " ఇతి ద్విజాన్నాభావ ఏవామశ్రాద్ధవిధానాత్తత్సద్భావేఽన్నేనైవ తత్కార్యమితి చేత్కాహి నేత్యాహ; రజస్యప్యేవమితి చేన్న, ద్విజాన్నసద్భావేపి స్త్రీరజసస్సఙ్క్రమాదివదామశ్రాద్ధనిమిత్తత్వాఽసముదితస్య నిమిత్తత్వాభావాచ్చ; తథా చ ద్విజాన్నసద్భావే పుత్రజన్మన్యన్నశ్రాద్ధం ప్రసజ్యేత, తత్రాశౌచసద్భావాన్న తత్ప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న, గ్రహణాదిష్వన్నశ్రాద్ధప్రసక్తేః, ఆమశ్రాద్ధనిమిత్తత్వేన గ్రహణాదిగ్రహణవైయర్థ్యాపత్తేః, ద్విజాన్నాభావస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్ । అతో రజోద్విజాన్నాభావగ్రహణాదికం పృథక్పృథగేవామశ్రాద్ధనిమిత్తమ్, నాప్యాశౌచమామశ్రాద్ధప్రయోజకమ్, మరణాశౌచేప్యామేన దర్శాదిశ్రాద్ధప్రసక్తేః । అతో రజస్సఙ్క్రాన్తిగ్రహణాదౌ దర్శాదిశ్రాద్ధమామేనైవ కార్యమితి సిద్ధమ్ । నను రజస్యామశ్రాద్ధవిధానం రజస్వలాకర్తృకభర్తృశ్రాద్ధవిషయమితి చేన్న, త

స్యాస్త్రిరాత్రాశౌచసద్భావేన శ్రాద్ధాదికర్మానధికారాత్, పఞ్చమేఽహనితద్విధానాచ్చ, "శ్రాద్ధేయేఽహనిసంప్రాప్తే యస్యభార్యారజస్వలా। శ్రాద్ధంతత్రనకర్తవ్యం కర్తవ్యంపఞ్చమేఽహని ॥ " ఇతిస్మరణాత్। ఏతేనదర్శాదిశ్రాద్ధమపి రజస్వలయా పఞ్చమేఽహన్యేవ కార్యమితిసిద్ధమ్। అతోరజస్వలా దర్శాది భర్తుశ్శ్రాద్ధమామేనైవ పఞ్చమేఽహనిపురాన్యది తిశాస్త్రస్థితిః। తథాకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యనగ్నౌతీర్థేచ ప్రవాసే పుత్రజన్మని। ఆమశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత యస్యభార్యారజస్వలా ॥ * ॥ అనగ్నిః - ఔపాసనరహితః మృతభార్యశ్చ। తథాభరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ యావత్సాన్యస్యాగ్నిసంయుక్తఉత్పన్నాగ్నిరథాపి వా। ఆమశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీతహస్తేఽగ్నౌకరణం భవేత్ ॥ * ॥ శ్రౌతేనవా స్మార్తేనవా యావన్నాగ్నినాసంయుక్తస్స్యాత్సచవిచ్ఛిన్నాగ్నిశ్చామేనదర్శాదిశ్రాద్ధంకుర్యాదిత్యర్థః। అథర్వణాదర్శేచ ॥ శ్లో ॥ అపత్నీకః ప్రవాసీచ యస్యభార్యారజస్వలా। ఆమశ్రాద్ధం ద్విజఃకుర్యాచ్ఛూద్రఃకుర్యాత్సదైవహి ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థేచప్రవాసేపుత్రజన్మని। ఆమశ్రాద్ధంప్రకుర్వీత భార్యారజసిసఙ్క్రమే ॥ * ॥ భార్యారజసీతి విశేషణాద్భర్తైవామశ్రాద్ధం కుర్యాత్పుత్రాదిస్త్వన్నేనైవ, అతోరజస్సఙ్క్రమాదిషుద్విజాన్నసద్భావేపి సదాఽఽమశ్రాద్ధంకుర్యాత్। గాలవః ॥ శ్లో ॥ తీర్థేఽనగ్నావాపదిచ దేశభ్రంశేఽజస్యపి। ఆమశ్రాద్ధంద్విజైఃకార్యం శూద్రైఃకార్యంసదైవహి ॥ * ॥.

ఏవంభార్యాయాం రజస్వలాయాం దర్శాదిశ్రాద్ధంద్విజైశ్చామేనైవకార్యమిత్యస్యాపవాదమాహ —

మూ — విదేశస్థోప్యనాలంభుకా భార్యోప్యన్నేనైవాబ్దికంకుర్యాత్ "॥ శ్లో ॥ ఋతుమత్స్వపిదారేషు విదేశస్థోప్యనగ్నికః। అన్నేనైవాబ్దికంకుర్యాన్నామ పిత్రోర్మృతేఽహని ॥ ".

వ్యా — ఇదంలోకాక్షివచనమ్। ఏవంచద్విజస్యామశ్రాద్ధపరంవచనంప్రత్యాబ్దికవ్యతిరిక్తవిషయంమన్తవ్యమ్। మరీచిః ॥ శ్లో ॥ అనగ్నిశ్చ ప్రవాసీచ యస్యభార్యారజస్వలా। ఆమశ్రాద్ధంప్రకుర్వీత మాతాపిత్రోఃక్షయాదృతే ॥ * ॥ అతోరజసిదర్శాదికమేవామేనద్విజఃకుర్యాన్నపితృమృతాహశ్రాద్ధం, పితృగ్రహణాదన్యేషామాబ్దికమామేనకుర్యాత్.

పితృవిషయేప్రతి ప్రసవమాహ —

మూ — దర్శేరవిగ్రహేపిత్రోరప్యాబ్దికమామేనైవకుర్యాత్సమ్భవేఽన్నేనైవకుర్యాత్ " ॥ శ్లో ॥ దర్శేరవిగ్రహే పిత్రోస్ప్రత్యాబ్దిక ఉపస్థితే । అన్నేనాసమ్భవే హేమ్నాకుర్యాదామేనవాపునః ॥ ".

వ్యా — ఇదంగార్గ్యవచనమ్ । వచనేనూత్రేచ సమ్భవాసమ్భవశబ్దౌపూర్వాణ్హోపరాహ్ణ గ్రహణసమ్భవాభిప్రాయా, తతశ్చ యదాగ్రహణానన్తరం దివైవాన్నేన శ్రాద్ధం సమ్భవతితదాఽఽమశ్రాద్ధంనైవకుర్యాత్ । ఏవంస్మృత్వాహేఽన్నేనైవ శ్రాద్ధవిధానాదాపత్సుకథం చిత్తదసమ్భవే కార్ష్ణాజనిః ॥ శ్లో ॥ ఆపన్నోప్యాబ్దికం నైవకుర్యాదామేనకర్హిచిత్ । అన్నేనతదమాయాంవా కృష్ణేవాహరివాసరే ॥ * ॥ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నేసముత్పన్నే హ్యవిజ్ఞాతే మృతేఽహని । కుర్యాదన్నేనకృష్ణాయాం వైకాదశ్యాంవిధుక్షయే ॥ * ॥ " ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలం సమాశ్రిత్యగౌణమప్యస్తుసాధనమ్ । నముఖ్యద్రవ్యలోభేనగౌణకాలప్రతీక్షణమ్ ॥ " ఇతినియమాదామేనైవ ప్రత్యాబ్దికంకార్యమ్, తత్రతదసమ్భవేదర్శాదావన్నేనకార్యమిత్యర్థః.

మూ — నోభాభ్యాంరజస్వలాభర్తురాబ్దికం కుర్యాత్పఞ్చమేహన్న్యన్నేనైవకుర్యాత్ " ॥ శ్లో ॥ అపుత్రాతుయదాభార్యాసమ్ప్రాప్తేభర్తురాబ్దికే । రజస్వలాభవేత్సాతుతత్కుర్యాత్పఞ్చమేఽహని ॥ "

వ్యా — ఇదంశ్లోకగౌతమవచనమ్ । ఉభాభ్యామ్ - పక్షమాభ్యామ్ । ఏవంచ " ॥ శ్లో ॥ ఆబ్దికేసమనుప్రాప్తే యస్యభార్యారజస్వలా । పఞ్చమేహనితచ్ఛ్రాద్ధం నతత్కుర్యాన్మృతేహని ॥ " ఇత్యాదివచనమేతద్విషయంద్రష్టవ్యమ్ । మృతస్యభార్యాయదిస్వయమేవశ్రాద్ధకర్త్రీ భర్తుర్మృతాహేరజస్వలా సాపఞ్చమేఽహ్ని కుర్యాన్నాన్యస్మినిత్యర్థః.

ఆమశ్రాద్ధప్రసఙ్గాదిదముచ్యతే —

మూ — యద్యద్విప్రేభ్యోదద్యాత్తేనైవ హోమస్తేనవా గృహోదాహృతాన్నేనవా పిణ్డాన్దద్యాద్యదా హోమస్తదా పిణ్డదానం హోమాభావే పిణ్డదానాభావః, ఆమశ్రాద్ధేచరోరభావాత్తద్ధర్మాణామభావో భోజనాభావాత్తత్సమ్బన్ధినాంచాభావః, స

జలోప్వవరణం పాదప్రక్షాళనం గన్ధపుష్పాదిదానం తణ్డులాదిప్ర
దానం దక్షిణేత్యామశ్రాద్ధం కార్యమ్.

వ్యా — అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ యద్యద్దదాతి విప్రేభ్యశ్శృతం
వా యది వాఽశృతమ్ । తేనాగ్నౌకరణం కుర్యాత్పిణ్డాంస్తేనైవ నిర్వపే
త్ ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ ఆమశ్రాద్ధం యదా కుర్యాత్పిణ్డదా
నం కథం భవేత్ । గృహోదాహృత్య పక్వాన్నం పిణ్డం దద్యాత్తిలైస్సహ ॥*॥
" తేనాగ్నౌకరణం కుర్యాత్పిణ్డాంస్తేనైవ నిర్వపేత్ ।" ఇతి హోమస్య పి
ణ్డదానయోస్సన్నియోగశిష్టత్వాదవధారణాచ్చాగ్నౌ హోమాభావే పి
ణ్డదానం నాస్తీత్యర్థః । తద్ధర్మాణామ్ - అధిశ్రపణాభిఘారణోపస్తరణావ
దానానామ్, ఔపాసన హోమవద్ధస్తేన సకృత్సకృదుపహత్య జుహుయా
దిత్యర్థః । తత్సమ్బన్ధినామ్ - పాత్రాభిమన్త్రణద్విజాఙ్గుష్ఠనివేశనప్రా
ణేనివిష్టజపాదీనామ్, ఇదం సవ్యఞ్జనమియత్తణ్డులపరిమితం పిత్రాదిభ్య
స్సంప్రదదే నమమేతి దద్యాదిత్యర్థః .

అస్య కాలమాహ —

మూ — తదామశ్రాద్ధం పూర్వాహ్ణ ఏవ శూద్రః కుర్యాద్ద్విజోఽపరాహ్ణే .

వ్యా — నను " ఆమశ్రాద్ధం తు పూర్వాహ్ణే " ఇతి పూర్వాహ్ణ ఏవా
మశ్రాద్ధవిధానాత్కథం ద్విజోఽపరాహ్ణ ఇతి చేన్న, " శూద్రః కుర్యా
త్సదైవ హి " ఇతి నిత్యవద్విహితామశ్రాద్ధవిషయత్వాత్పూర్వాహ్ణస్య ।
ఆపదాద్యుపాధినా విహితానిత్యద్విజామశ్రాద్ధవిషయత్వమస్యనోపపద్యతే,
నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాత్ । అతశ్శ్రాద్ధద్వయోద్దేశేన వచనమిదం
న పూర్వాహ్ణకాలం విధాతుం క్షమతే, కిఞ్చాపరాహ్ణవిహితాన్నశ్రాద్ధ
ప్రతినిధిత్వేన విహితద్విజామశ్రాద్ధం తద్ధర్మలాభాదపరాహ్ణ ఏవ కర్తవ్యం
న పూర్వాహ్ణే । అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ శిష్టాభావే సామాన్యాత్ప్రతి
నిధిస్తద్ధర్మా చ స్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । అతోఽపరాహ్ణకాలీనాన్నశ్రాద్ధస్థా
నే విహితద్విజామశ్రాద్ధస్య తత్స్థానాపత్త్యాఽపరాహ్ణధర్మత్వసిద్ధేస్తద్వ
ద్భావేనాపరాహ్ణ ఏవ కాల ఇతి సువ్యక్తమ్ । కిఞ్చ " దర్శే తిలోదకం పూ
ర్వం తతశ్శ్రాద్ధం సమాచరేత్ ।" " తిలోదకం తు పూర్వం స్యాదామశ్రా
ద్ధం తతశ్చరేత్ " ఇత్యాదిభిరామశ్రాద్ధస్య తిలోదకదానపూర్వకత్వస్మ

రణాత్తస్య చాపరాహ్ణ ఏవ కర్తవ్యత్వాత్తత్పూర్వకం ద్విజామశ్రాద్ధస్య పూర్వాహ్ణ కర్తవ్యత్వం దుర్ఘణమ్। ననుచ కథం నిత్యానిత్యామశ్రాద్ధద్వయోర్ద్దేశేనాపరాహ్ణ కాలవిధానం తిథివైషమ్యాపత్తేః, మైవమ్, విధ్యనపేక్షత్వాద్ద్విజామశ్రాద్ధస్య ఉత్పత్తిశిష్టాపరాహ్ణ కాలీనాన్న శ్రాద్ధస్థానీయత్వేనాస్య తత్కాలలాభాత్, “ఏషామసమ్భవే కుర్యాదిష్టం వైశ్వానరం ద్విజః” ఇతి పశుసోమాగ్రయణాది స్థానవిహిత వైశ్వానరేష్టివత్ “సఙ్క్రమేఽన్నద్విజాభావే” ఇత్యన్నశ్రాద్ధస్థానే విహితస్యాస్య తత్కాలకర్తవ్యత్వ సిద్ధిరిత్యలమ్.

అత్ర వ్యవస్థామాహ —

మూ — యదిపఞ్చషణ్ముహూర్తాత్తిథిస్స్యాత్తదా తత్రైవామశ్రాద్ధంశూద్రఃకుర్యాత్.

వ్యా — వ్యాఘ్రపాదః ॥ శ్లో ॥ కాలాత్ప్రీతస్తనాదూర్ధ్వం త్రిముహూర్తా భవేద్యది। ఆమశ్రాద్ధం తత్ర కుర్యాద్ద్విముహూర్తాపి వా భవేత్ ॥ * ॥.

సఙ్కల్పశ్రాద్ధవర్జ్యమాహ —

మూ — సఙ్కల్పశ్రాద్ధేతు “ ॥ శ్లో ॥ ఆవాహనాగ్నౌకరణం స్వధానిసయనం తథా। పికిరంపిణ్డదానంచ సఙ్కల్పేపఞ్చవర్జయేత్ ॥” ఇతినియమ్యతే, తచ్చాశక్తౌ “ ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞానిపితృయజ్ఞస్య యద్ధాకర్తుం నశక్యతే। సఙ్కల్పశ్రాద్ధమేవాసౌ కుర్యాదఘ్నౌ యది వర్జితమ్ ॥ ” ఇతిశిష్యతే.

వ్యా — ఆవాహనేతివచనం స్మృత్యర్థసారాదౌ, అజ్ఞానీతిస్మృతిచన్ద్రికాదౌ। నియమ్యతే - శ్రాద్ధత్వావిశేషాత్ప్రాప్తం హోమాదివర్జనంవిధీయత ఇత్యర్థః। శిష్యతే - అశక్తత్వేన సర్వవర్జనేప్రసక్తే సఙ్కల్పరూపేణ శ్రాద్ధంవిధీయతే అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్ .

మూ — జీవపితృకోదర్శాది శ్రాద్ధంతర్పణంచనకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్రలోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ ఆమశ్రాద్ధం గయాశ్రాద్ధం శ్రాద్ధంచాపరపక్షికమ్। నజీవపితృకఃకుర్యాత్తిలైఃకృష్ణైశ్చతర్పణమ్ ॥ * ॥ క్రతుశ్చ ॥ శ్లో ॥ అష్టకాసుచసఙ్క్రాన్తౌ మన్వాదిషుయుగాదిషు। చన్ద్రసూర్యగ్రహేపాతే స్వేచ్ఛయాపూజ్యయోగతః ॥ జీవత్పితా నైవకుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం కామ్యంతథాఽఖిలమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — అన్యత్రవివాహాదిభ్యః “ ॥ శ్లో ॥ ఉద్వాహే పుత్రజననే పుత్రేష్ట్యాంసౌమికేమఖే। తీర్థేబ్రాహ్మణఆయాతే షడేతేజీవతఃపితుః॥”

వ్యా — జీవపితృకస్య షడేతే శ్రాద్ధకాలా ఇత్యర్థః.

మూ — పితుర్యా దేవతాస్తా ఏవ జీవపితృకస్యచ శ్రాద్ధదేవతాః.

వ్యా — పితుర్విద్యమానత్వాత్పితుఃపిత్రాదయో జీవపితృకశ్రాద్ధోద్దేశ్యా ఇత్యర్థః। అత్ర హారీతః ॥ శ్లో ॥ అనగ్నికోపికుర్వీత జన్మాదౌ వృద్ధికర్మణి। యేభ్యఏవపితా దద్యాత్తానేవోద్దిశ్యపార్వణమ్ ॥ * ॥ సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ నజీవపితృకఃకుర్యాచ్ఛ్రాద్ధమగ్నిమృతేద్విజః। యేభ్యఏవపితా దద్యాత్తేభ్యఃకుర్వీతయోఽగ్నిమాన్ ॥ * ॥.

ఇదమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — తథాసన్యస్తే పితరి పతితే చణ్డాలాదిహతేవా యేభ్యఏవ పితాదద్యాత్తేభ్యఏవ తత్పుత్రోపిదద్యాత్ .

వ్యా — పతితాదేర్యేపిత్రాదయస్తేభ్యఏవజీవత్పితృకఃకుర్యాదిత్యర్థః। విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డాదిహతేతాతే పతితేసఙ్గవర్జితే। వ్యుత్క్రమాచ్చమృతేయేభ్యస్తేభ్యఏవదదాత్యసౌ ॥ * ॥.

మూ — తథాజీవత్యపి పితరి మృతాహేమాతుశ్శ్రాద్ధంకుర్యాత్ .

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఆపాద్యసహపిణ్డత్వమౌరసోవిధివత్సుతః। కుర్వీతదర్శవచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని ॥ * ॥ హారీతః ॥ శ్లో ॥ జీవత్పితాపికుర్వీత మాతుశ్శ్రాద్ధం మృతేఽహని। పితామహ్యాదిభిస్సార్థం కుర్యాత్పార్వణవత్సుతః ॥*॥ అనేనదర్శవదితిపదంవ్యాఖ్యాతమ్.

మూ — వివాహాద్వర్షముపనయనాద్వర్షార్ధం సపిణ్డానాం సపిణ్డీకరణాదన్యత్ర పిణ్డదానంవినాశ్రాద్ధంకుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ మౌఞ్జీబన్ధాద్వివాహాచ్చవర్షం వర్షార్ధమేవవా। పిణ్డాన్ సపిణ్డానోదద్యుస్సపిణ్డీకరణాదృతే ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ వివాహోపనయాదూర్ధ్వంవర్షంవర్షార్ధమేవవా। నకుర్యాత్పిణ్డనిర్వాపం నదద్యాత్కరకాణిచ ॥ మహాలయే గయాశ్రాద్ధే మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని। కృతోద్వాహోపికుర్వీత పిణ్డనిర్వాపణంసుతః ॥*॥.

ఇమమర్థమాహ —

మూ — పిత్రోర్మృతాహే మహాలయే గయాయాంచ కృతోద్వాహోఽపి పిణ్డం దద్యాత్.

వ్యా — మహాలయాదిత్రయవ్యతిరేకేణదర్శాదౌ పిత్రోరపి పిణ్డంన దద్యాన్మృతాహగ్రహణాత్.

మూ — ప్రమీతపితృకస్తు జీవన్త్యామపి మాతరిదర్శాపరపక్షాదిశ్రాద్ధం తర్పణంచ కుర్యాత్.

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ననిర్వపతియశ్శ్రాద్ధం ప్రమీతపితృకో ద్విజః । ఇన్దుక్షయేమాసిమాసి ప్రాయశ్చిత్తీయతేద్విజః ॥ * ॥ స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ దర్శశ్రాద్ధమతిక్రమ్య యోభుఙ్క్తేఽతునరాధమః । చణ్డాలత్వమవాప్నోతి జన్మాని నవపఞ్చచ ॥ ప్రమీతపితృకఃకుర్యాద్దర్శాష్టక మహాలయమ్ । జనన్యామపిజీవన్త్యామేషధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ "ధ్రియమాణేతు పితరి" "వృత్తేపితరి" ఇతి మనునా జీవత్పితృకమృతపితృకయోరపి పిణ్డనిర్వాపవిధానాచ్ఛ్రాద్ధవిధానాచ్చ బ్రాహ్మభోజనపిణ్డదానానితదఙ్గతర్పణంచకుర్యాత్ । కార్ష్ణాజనిః ॥ శ్లో ॥ దర్శేస్నాత్వాపితృభ్యస్తు దద్యాత్కృష్ణతిలోదకమ్ । అన్నంచ విధివద్దద్యాత్సన్తతిస్తేనవర్ధతే ॥ * ॥.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — అకృతే సపిణ్డీకరణే దర్శాదిశ్రాద్ధం తర్పణం శుభంచ నకుర్యాత్.

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ నాసపిణ్డీకృతేప్రేతే పితృకార్యంప్రవర్తతే । సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం శుభానిచ ॥ సపిణ్డీకరణం యావత్తావద్వృద్ధ్యాదినేష్యతే । తతోఽన్యోదరస్య పుత్రస్యనత్వన్యస్య సగోత్రిణః ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ భ్రాతావా భ్రాతృపుత్రోవా సపిణ్డశ్శిష్యఏవవా । సపిణ్డీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః ॥ * ॥ కించ । " ॥ శ్లో ॥ అకృతేప్రేతసంస్కారే నకుర్యాదాత్మనశ్శుభమ్ । కుర్యాదేవశుభం కర్మ ముఖ్యకర్తుశ్చసన్నిధౌ ॥ వంశజానామసంస్కారే సూతకంతుకథంభవేత్ । దశాహాత్పరతశ్శుద్ధిర్జ్ఞాతీనాంచ విశేషతః ॥ సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధమకృత్వా శుభకర్మకృత్ । ధ్రువమాప్నోతి న

రకం సపిణ్డానాం మృతౌక్రమాత్ ॥" ఇత్యాదికమత్ర భావ్యమ్ । సపిణ్డీకరణ శుభకర్మణో రేకకర్తృక త్వే అయంనిషేధఇతిద్రష్టవ్యమ్ .

మహాలయమాహ —

మూ — సింహాన్తకృష్ణపక్షస్యాదౌ మధ్యేఽన్తేవా కన్యార్కసఙ్క్రమేకృత్స్నశపక్షో మహాలయే ప్రశస్తః .

వ్యా — కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ఆదౌమధ్యేతథాఽన్తేవా యత్రకన్యాం వ్రజేద్రవిః । సపక్షస్సకలశ్శపూజ్యశ్శ్రాద్ధే షోడశకం ప్రతి ॥ * ॥ శుక్లప్రతిపదాసహ షోడశదినానీతి నవిరోధః .

పక్షాన్తరమాహ —

మూ — పఞ్చమ్యాద్యష్టమ్యాది దశమ్యాదివా దర్శాన్తం క్వచిద్దినే యథాశక్తిశమహాలయశ్రాద్ధం కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర గౌతమః ॥ వా ॥ అథాపరపక్షే శ్రాద్ధం పితృభ్యోదద్యాత్పఞ్చమ్యాది దర్శాన్తమష్టమ్యాది దశమ్యాది సర్వస్మిన్వా ॥ * ॥ ఇతి । బ్రహ్మాణ్డే ॥ శ్లో ॥ నభస్యకృష్ణపక్షేతు శ్రాద్ధం కుర్యాద్దినేదినే । త్రిభాగహీనపక్షంవా త్రిభాగన్త్వర్థమేవవా ॥ * ॥ త్రిభాగహీనేతి పఞ్చమ్యాదీత్యర్థః , త్రిభాగమితి దశమ్యాదీత్యర్థః , అర్ధమిత్యష్టమ్యాదీత్యర్థః , ఏష్వన్యతమం పక్షం పరిగృహ్యేతి శేషః । క్వచిదితి - " ॥ శ్లో ॥ పుత్రానాయుస్తథారోగ్యమైశ్వర్యమతులం తథా । ప్రాప్నోతి పఞ్చమేదత్వా శ్రాద్ధం కామాంస్తథాపరాన్ ॥ " ఇతిజాబాలిస్మరణేన కామ్యత్వావగమాన్నిత్యస్యతు సకృత్కరణేనైవ చరితార్థత్వాత్తావతా ప్రత్యవాయనివృత్తేశ్చ కస్మింశ్చిద్దినే మహాలయం కార్యమిత్యర్థః । తథా కాత్యాయనః॥ వా॥ అపరపక్షే శ్రాద్ధం కుర్వీతోర్ధ్వం చతుర్థ్యా యదహస్సమ్పద్యతే యుతే చతుర్దశీమేకేనాప్యపరపక్షం నాతిక్రమేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏకేన దినేనాపి శ్రాద్ధం నాతిక్రమేచ్చతుర్థ్యా ఊర్ధ్వమేకస్మిన్నపిదినే నిత్యమహాలయశ్రాద్ధంకుర్యాదిత్యర్థః, ఏకైకదినస్య క్రతుతుల్యత్వాత్ । అత్ర శ్లోకగౌతమః ॥ శ్లో ॥ కన్యాగతేసవితరి యాన్యహానితు షోడశ । క్రతుభిస్తానితుల్యాని సమాప్తవరదక్షిణైః ॥ * ॥ దేవలశ్చ ॥ శ్లో ॥ అహాన్షోడశకంయత్తు శుక్లప్రతిపదాసహ । చన్ద్రక్షయావిశేషేణ సాపిదర్శాత్మికాస్మృతా ॥ * ॥ .

అత్ర వర్జ్యమాహ—

మూ — చతుర్దశ్యాం నన్దాయాం భృగౌ పౌష్ణే పిత్ర్యే త్రిజన్మసు మహాలయం నకుర్యాత్.

వ్యా — గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ నన్దాయాం భార్గవదినే చతుర్దశ్యాం త్రిజన్మసు। ఏషు శ్రాద్ధం నకుర్వీత పుత్రమిత్రధనక్షయాత్ ॥ మఘాయాం పిణ్డదానాచ్చ జ్యేష్ఠపుత్రో వినశ్యతి ॥ * ॥ ఇదం కామ్యాభిప్రాయమ్। తథా కాష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ ఋతే నైమిత్తికం కామ్యం శ్రాద్ధం యత్తు మఘాదినే। కుర్యాత్తజ్జ్యేష్ఠపుత్రస్య నాశస్స్యాదితినిశ్చితమ్ ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యే చ పౌష్ణే చ పిత్ర్యర్క్షే భార్గవే తథా। మహాలయం నకుర్వీత జ్యేష్ఠపుత్రో వినశ్యతి ॥ * ॥ ప్రాజాపత్యమ్ - రోహిణీ, పౌష్ణమ్ - రేవతీ, పిత్ర్యర్క్షమ్ - మఘా, భార్గవమ్ - శుక్రవారః.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — మహాలయే నైవ చతుర్దశ్యాదివర్జ్యమ్.

వ్యా — కాష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ నభస్యస్యాపరే పక్షే శ్రాద్ధం కుర్యాద్దినే దినే। నైవ నన్దాదివర్జ్యం స్యాన్నైవ వర్జ్యా చతుర్దశీ ॥ * ॥.

మూ — నైకస్య వర్గస్య త్రయోదశ్యాం కుర్యాత్.

వ్యా — కాష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధం నైకస్య వర్గస్య త్రయోదశ్యాముపక్రమేత్। అతృప్తాస్తస్య యే చాన్యే ప్రజాం హింసన్తి తేఽగ్రజామ్ ॥ * ॥ అనేన పుత్రికాపుత్రధనహారి దౌహిత్రవ్యతిరిక్తేన మహాలయం పితృవర్గమాత్రస్య కార్యమితి సిద్ధమ్, విజ్ఞానేశ్వరాదౌ తథా నిశ్చయాత్.

అస్యాపవాదమాహ —

మూ — మఘాయుక్తా త్రయోదశీ గజచ్ఛాయా చ ప్రశస్యతే.

వ్యా — అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః ॥ శ్లో ॥ తథా వర్షాత్రయోదశ్యాం మఘాసు చ విశేషతః ॥ వా ॥ వర్షాత్రయోదశ్యామ్ - భాద్రపదకృష్ణత్రయోదశ్యామ్, విశేషతో మఘాయుక్తాయాం యద్దీయతే తత్సర్వమానన్త్యమశ్నుత ఇత్యర్థః ॥ * ॥ ఇతి। బృహస్పతిశ్చ ॥ శ్లో ॥ నభస్యాపరపక్షే తు యమకన్యాం వ్రజేద్రవిః। సమహాలయసంజ్ఞస్స్యాద్గజచ్ఛాయా హ్వయస్తథా ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ యదేన్దుః పితృదైవత్యే హంసశ్చైవ కరే

స్థితః । యామ్యాతిథిర్భవేత్సాహి గజచ్ఛాయా ప్రకీర్తితా ॥ * ॥.

మూ — శస్త్రహతస్య పితురప్యేకోద్దిష్టం సదైవం చతుర్దశ్యామేవ మహాలయం కుర్యాత్ .

వ్యా — మరీచిః ॥ శ్లో ॥ సమత్వమాగతస్యాపి పితుశ్శస్త్రహతస్య తు । ఏకోద్దిష్టం సుతః కుర్యాచ్చతుర్దశ్యాం మహాలయే ॥ * ॥ మహాలయగ్రహణాచ్ఛస్త్రహతస్య మృతాహే తు పార్వణమేవ కార్యమ్ । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ ప్రేతపక్షే చతుర్దశ్యామేకోద్దిష్టం సదైవతమ్ । తచ్ఛ్రాద్ధం దేవహీనం చేత్కులక్షయకరం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

ఇదమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — తథా దుర్మృతానామ్ .

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ శస్త్రేణ నిధనం యాతా యే చ విద్యుజ్జలాదిభిః । తేషామపి చతుర్దశ్యామేకోద్దిష్టం మహాలయే ॥ * ॥ .

యతేరత్ర తిథినియమమాహ —

మూ — యతేర్ద్వాదశ్యాం పార్వణం కుర్యాత్ .

వ్యా — శ్రీవారాహే ॥ శ్లో ॥ సన్యాసినోప్యాబ్దికాది పుత్రః కుర్యాద్యథాతిథి । మహాలయే తు తచ్ఛ్రాద్ధం ద్వాదశ్యాం పార్వణేన తు ॥ * ॥ యథాతిథి - మృతాహ ఇత్యర్థః, " ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యాం పార్వణేనైవ శ్రాద్ధం కుర్యాన్మహాలయే । సుతస్సన్యాసినోఽన్యత్ర మృతాహే పార్వణం చరేత్ .

అత్ర గౌణకాలమాహ —

మూ — కన్యాపరపక్షే మహాలయే కథంచిచ్ఛ్రాద్ధాకరణే తులాయాం వాఽపరపక్షే మహాలయం కుర్యాదకరణే మహాన్దోషః .

వ్యా — సుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ యేయం దీపావలీ రాజన్ ఖ్యాతా పఞ్చదశీ భువి । తస్యాం దద్యాన్న చేద్దత్తం పితౄణాం వై మహాలయే ॥ * ॥ మహాలయే న దత్తం చేత్తస్యాం దద్యాదిత్యర్థః । కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ వృశ్చికే సమనుప్రాప్తే పితరో దైవతైస్సహ । నిశ్వస్య ప్రతిగచ్ఛన్తి శాపం దత్వా సుదారుణమ్ ॥ తావత్ప్రేతపురీ శూన్యా యావద్వృశ్చికదర్శనమ్ । వృశ్చికే సమనుప్రాప్తే నిరాశాః పితరో గతాః ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ సూర్యే కన్యాగతే శ్రాద్ధం యో న కుర్యాద్గృహాశ్రమీ । ధనం పుత్రాః కుతస్తస్య పితృ

నిశ్వాసపీడయా ॥ * ॥ ఏవం ప్రత్యవాయస్మరణాత్ “ ॥ శ్లో ॥ మృతాహేఽహరహర్దర్శే శ్రాద్ధం యచ్చమహాలయే । తన్నిత్యముదితమ్ ॥ ” ఇతి నిత్యేషుపరిగణనాచ్చ నిత్యంచమహాలయమ్ । కన్యాగతేత్యుప లక్షణం పఞ్చమపక్షస్య శ్రాద్ధకాలత్వాత్ । తథామనుః ॥ శ్లో ॥ ఆషాఢీమవధిం కృత్వా యఃపక్షఃపఞ్చమోభవేత్ । తత్రశ్రాద్ధంప్రకుర్వీతకన్యాస్థారోఽభవేన్నవా ॥ * ॥ సింహమాసాన్తే భాద్రపదాపరపక్షస్య కతిచిద్దినానికదాచిత్సంభవన్తి, తదాసవితుఃకన్యాగతత్వాభావేపి తేషుమహాలయంకార్యమిత్యర్థః । పఞ్చమపక్షస్యాధిక మాసత్వేసప్తమఃపక్షఏవశ్రాద్ధకాలః । తథాభృగుః ॥ శ్లో ॥ నభో వాఽథనభస్యోవా యదామాసోద్విధాభవేత్ । సప్తమఃపితృపక్షస్స్యాదన్యత్రైవతుపఞ్చమః ॥ * ॥ చాన్ద్రమాసిదర్శాత్పరం నభఏవనభస్యోభవతీతి నభో వాథనభస్యోవేత్యుక్తిః, అతోమలమాసేమహాలయంనకార్యమేవ, “ ॥ శ్లో ॥ మాసఃకన్యాగతేభానావసఙ్క్రాన్తో భవేద్యది । దైవంపిత్ర్యం తదాజ్ఞేయం తులాస్థేకర్తురక్షయమ్ ॥ ” ఇతివచనాత్ .

పార్వణకాలనియమమాహ —

మూ — పార్వణశ్రాద్ధేష్వపరాహ్ణవ్యాపినీ తిథిర్గ్రాహ్యా, యద్యపరాహ్ణద్వయే సాస్యాత్తత్రాధికా గ్రాహ్యా, యదిసమా తదాపూర్వా ద్వయోస్సామ్యంవ్యాపిత్వే పరైవగ్రాహ్యా, యదితద్వయోరపరాహ్ణయోర్నస్యాత్సాయంకాలే త్రిముహూర్తగా గ్రాహ్యా, యది న్యూనా కుతపకాలవ్యాపినీప్రశస్యతే .

వ్యా — సా - మృతతిథిః, తత్ర - అపరాహ్ణద్వయే, ద్వయోః - దినయోః, త్రిముహూర్తగా - షణ్ణాడీవ్యాప్తా, న్యూనాచేచ్ఛ్వఃకుతపకాలవ్యాపినీగ్రాహ్యేత్యర్థః । అత్రహారీతః ॥ శ్లో ॥ అపరాహ్ణఃపితౄణాంతు యాఽపరాహ్ణానుయాయినీ । సాగ్రాహ్యా పితృకార్యేతు నపూర్వాహ్ణానుయాయినీ ॥ * ॥ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ ద్వ్యపరాహ్ణవ్యాపినీచేదాబ్దికస్య యదాతిథిః । మహతీయత్రతస్మింస్తాం ప్రశంసన్తిమహర్షయః ॥ * ॥ మహతీ - స్పర్శాధిక్యయుక్తా । గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఖర్వాదర్పా తథాహింస్రా త్రివిధం తిథిలక్షణమ్ । ఖర్వాదర్పాపరేగ్రాహ్యే హింస్రాస్యాత్పూర్వ

ర్వకాలికీ ॥ * ॥ ఖర్వా - వృద్ధిక్షయరహితా అపరాహ్ణద్వయేసమా , ద
ర్పా - వృద్ధిపక్షే అపరాహ్ణద్వయేసమా, హింస్రా - క్షయపక్షే అపరాహ్ణ
ద్వయేసమా । ఇదమేకం దర్శవిషయమ్ , తథావక్ష్యతే । అత్ర షడ్దర్శీయే
॥ శ్లో ॥ సాయంతన్యపరత్రచేన్మృతతిథిస్సైవాబ్దికేమాసికే గ్రాహ్యాసా
ద్వ్యపరాహ్ణయోర్యదితదా యత్రాధికాసామతా । తుల్యాచేదుభయోఽ
పరాహ్ణసమయే పూర్వానచేత్సాద్వయోః పూర్వైవత్రిముహూర్తగాస్త
సమయే నోచేత్పరైవోచితా ॥ * ॥ దినద్వయే అపరాహ్ణవ్యాప్త్యా పరది
నే సాయంకాలవ్యాపిత్వే పరదినమేవగ్రాహ్యమ్ । నోచేదితి , సాయం
కాలే త్రిముహూర్తవ్యాపిత్వాభావే పరైవతిథిర్గ్రాహ్యా । స్మృతిసరణౌ
॥ శ్లో ॥ సాయంతన్యుత్తరాస్యాచ్చేత్పూర్వవిద్ధాపరాహ్ణికీ । సాయంతనీ
వా పక్షేస్యాత్పరవిద్ధాప్రశస్యతే ॥ * ॥ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ద్వ్యహవ్యా
పినీనచేత్స్యాన్మృతాహస్యయదాతిథిః । పూర్వవిద్ధైవకర్తవ్యా త్రిముహూ
ర్తాఽభవేద్యది ॥ * ॥ అపరాహ్ణేతిథివ్యాప్త్యభావే పూర్వేద్యుస్సాయం
త్రిముహూర్తాచేత్సైవగ్రాహ్యేత్యర్థః । బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ ఉదితేదై
వతం భానౌ పిత్ర్యంచాస్తమితేరవౌ । ద్విముహూర్తస్త్రిరహ్నస్సాస్యా
త్సాతిథిర్హవ్యకవ్యయోః ॥ * ॥ యథాక్రమం ఉదితే ద్విముహూర్తాదై
వే గ్రాహ్యాఅస్తమితే సాయంత్రిముహూర్తాకవ్యేగ్రాహ్యేత్యర్థః । త
దేవమ్, “ ॥ శ్లో ॥ అహ్న్యస్తమనవేళాయాం కలామాత్రాపి యాతి
థిః। సైవప్రత్యాబ్దికేజ్ఞేయా నాపరాపుత్రహానిదా ॥ ” “ ॥ శ్లో ॥ దర్శం
చపూర్ణమాసంచ పితుస్సాంవత్సరం దినమ్ । పూర్వవిద్ధమకుర్వాణో న
రకం ప్రతిపద్యతే ॥ ” ఇతి నారదాది వచనమపరాహ్ణద్వయ వ్యాపిత్వా
భావే సాయం త్రిముహూర్తవ్యాపి తిథిగ్రహణపరం ద్రష్టవ్యమ్ । యత్తు
యమవచనమ్ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేప్రహరేప్రాప్తే యచ్ఛ్రాద్ధం కురుతేన
రః । ఆసురంతద్భవేచ్ఛ్రాద్ధం దాతాచ నరకంవ్రజేత్ ॥ * ॥ ఇతి । త
దాలస్యాదినాఽపరాహ్ణాతిక్రమపరమ్ , కథంచిత్తత్సమ్భవే సాయా
హ్నేఽప్యనుజ్ఞానాత్ । తథావ్యాసః ॥ శ్లో ॥ స్వకాలాతిక్రమేకుర్యా
ద్రాత్రేః పూర్వం యథావిధి ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యారాత్ర్యో
ర్నకర్తవ్యం శ్రాద్ధంఖలువిచక్షణైః ॥ * ॥ ఇతి । సన్ధ్యాయాం నిషేధాత్సా

యం కాలాభ్యనుజ్ఞాసిద్ధా। తథా వ్యాఘ్రపాదః ॥ శ్లో ॥ విధిజ్ఞశ్శ్రద్ధయోపేతస్సమ్యక్పాత్రే నియోజకః। రాత్రేరన్యత్ర కుర్వాణః ప్రాప్నుయాచ్ఛ్రాద్ధజం ఫలమ్ ॥ * ॥ నను సాయంవ్యాపి తిథిగ్రహణేఽపరాహ్ణే తదభావేన తత్ర శ్రాద్ధం కథమితి చేన్నైవమ్, " ॥ శ్లో ॥ సా తిథిస్తదహోరాత్రం యస్యామస్తమియాద్రవిః।" ఇతి సాయంకాలతిథేరహోరాత్రవ్యాపిత్వసిద్ధేః। తథా చ నారదః ॥ శ్లో ॥ పిత్ర్యమూలం తిథేఃప్రోక్తం శాస్త్రజ్ఞైః కాలకోవిదైః। తత్రైవ దైవకార్యేషు తిథేరన్త్యం ప్రశస్యతే ॥ * ॥ స్మృతిసరణౌ చ ॥ శ్లో ॥ పారణే మరణే చైవ తిథిస్తాత్కాలికీ స్మృతా। పిత్ర్యేఽస్తమనవేళాయాం స్పృష్టా పూర్ణా నిగద్యతే ॥ * ॥ అత్ర సాయంకాలేఽపి కథంధిచ్ఛ్రాద్ధాకరణే " న నక్తం శ్రాద్ధం కుర్వీతారబ్ధే చాసమాపనమ్।" ఇత్యాపస్తమ్బవచనాత్, " మృతాహం సమతిక్రమ్య " ఇతి మృతాహాతిక్రమే చణ్డాలత్వాపత్తేశ్చ రాత్రౌ ప్రథమయామేఽపి ప్రత్యాబ్దికం కర్తవ్యమితి గ్రన్థాన్తరేషు సమర్థితమ్। త్రిముహూర్తన్యూనత్వే గోభిలః ॥ శ్లో ॥ త్రిముహూర్తా న చేద్గ్రాహ్యా పరైవ కుతపే హి సా। కుర్వీత కుతపే శ్రాద్ధం సాయాహ్నవ్యాపినీ న చేత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ మధ్యాహ్నః ఖడ్గపాత్రం చ తథా నేపాళకమ్బళః। రూప్యం గావస్తిలా దర్భా దౌహిత్రశ్చాష్టమః స్మృతః ॥ పాపం కుత్సితమిత్యాహుస్తస్య సన్తాపకారిణః। అష్టావేతే యతస్తస్మాత్కుతపా ఇతి విశ్రుతాః ॥ దివసస్యాష్టమే భాగే యదా మన్దాయతే రవిః। స కాలః కుతపో నామ పితౄణాం దత్తమక్షయమ్ ॥ ఊర్ధ్వం ముహూర్తాత్కుతపాద్యన్ముహూర్తచతుష్టయమ్। ముహూర్తపఞ్చకం హ్యేతత్స్వధాభవనమిష్యతే ॥ * ॥.

ఇదమన్యత్రాతిదిశతి —

మూ — మాసికైకోద్దిష్టేష్వప్యేవం మధ్యాహ్నవ్యాపినీ తిథిర్గ్రాహ్యా

వ్యా — ఏవమితి - ప్రథమం మధ్యాహ్నవ్యాపినీ గ్రాహ్యా, మధ్యాహ్నద్వయవ్యాపిత్వే యత్రాధికా సా గ్రాహ్యా, ఉభయత్రాభావే పూర్వవిద్ధా గ్రాహ్యేత్యర్థః। గోభిలః ॥ శ్లో ॥ ఖర్వా దర్పా తథా హింస్రా త్రివిధం తిథిలక్షణమ్। ఖర్వాదర్పావపరే గ్రాహ్యే హింస్రా స్యాత్పూర్వకాలికీ ॥ * ॥ అస్యార్థః ప్రాగేవ సమర్థితః, ఇదం వచనం సర్వశ్రాద్ధవిష

యమితి సముర్థితం గ్రన్థేషు । దేవలః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ అ
పరాహ్ణే తు పైతృకమ్ । ఏకోద్దిష్టం తు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్త
కమ్ ॥*॥ గాలవః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే చైవ మధ్యాహ్నే చాపరాహ్ణే చ దైవిక
మ్ । ఏకోద్దిష్టం పార్వణం చ వృద్ధిశ్రాద్ధం తథాగ్నికమ్ ॥ * ॥ ఆగ్నికమ్ - అ
గ్న్యాధాన వృద్ధిశ్రాద్ధమ్, చాపరాహ్ణే కార్యమిత్యర్థః । శ్లోక గౌతమః
॥ శ్లో ॥ ప్రారభ్య కుతపే శ్రాద్ధం కుర్యాదారౌహిణం బుధః । విధిజ్ఞో విధిమా
స్థాయ రౌహిణం తు న లఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ కుతపవిరిఞ్చ రౌహిణాఖ్యముహూ
ర్తత్రయమ్ - మధ్యాహ్నః, తత్రైకోద్దిష్టశ్రాద్ధేషు రౌహిణం న లఙ్ఘయేత్ ।
కుతపం ప్రారభ్య రౌహిణాన్తస్సమాపయేదిత్యర్థః । నన్వేకోద్దిష్టశబ్దేన
“ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాత్పూర్వం దైవహీనం విధీయతే । ఏకోద్దిష్టం యత్ర
యత్ర సపిణ్డీకరణాత్పరమ్ । దైవయుక్తం తు తత్కార్యం దైవహీనం న తద్భ
వేత్ ॥ ” ఇతి గార్గ్యవచనోక్తయోర్దైవహీనం తద్యుక్తం వా ద్వయోరుచ్యత ఇతి శ
ఙ్కానిరాసాయోక్తమ్ । మాసికైకోద్దిష్టేష్వితి । అతస్సపిణ్డీకరణాత్ప్రా
క్తనమాసికవిషయం మధ్యాహ్నవిధానమ్ । నను “ పూర్వాహ్ణవ్యాపినీ
గ్రాహ్యా హ్యేకోద్దిష్టే తిథిర్భవేత్ ” “ అపరాహ్ణవ్యాపినీ గ్రాహ్యా పార్వ
ణే వా తిథిర్భవేత్ ” “ మధ్యాహ్నవ్యాపినీ యా స్యాదేకోద్దిష్టే తిథిర్భవే
త్ ” “ అపరాహ్ణవ్యాపినీ యా పార్వణే సా తిథిర్భవేత్ ” ఇత్యాదివచనై
స్సమాన్యైకోద్దిష్టస్య మధ్యాహ్నవిధానాత్సర్వస్యాప్యేకోద్దిష్టస్య మ
ధ్యాహ్నః కాల ఇతి చేన్న, సపిణ్డీకరణాత్పితృత్వం ప్రాప్తస్య “ పూర్వా
హ్ణే దేవానాం మధ్యన్దినే మనుష్యాణామపరాహ్ణే పితృణామ్ ” “ పితౄణా
మపరాహ్ణే స్యాత్ ” ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామపరాహ్ణ ఏవ శ్రాద్ధకర్తవ్యతా
విధానాత్ । “ ॥ శ్లో ॥ ఏకముద్దిశ్య యచ్ఛ్రాద్ధం దేవహీనం విధీయతే । ఏ
కోద్దిష్టం తు తత్ప్రోక్తం మధ్యాహ్నే తత్ప్రకీర్తితమ్ ॥ ” ఇతి వ్యాసేన దేవహీ
నైకోద్దిష్టస్యైవ మధ్యాహ్నవిధానాచ్చ న కథన్తావకాశః । అత్ర సఙ్గ్రహ
శ్లోకః ॥ శ్లో ॥ గ్రాహ్యా వర్తనకాలికీ ద్విదివసే యద్యేవ మత్రాధికా శస్తా
తత్ర సమా క్షయే యది తదా పూర్వా తు వృద్ధౌ పరా । వృద్ధిహ్రాసవియుక్స
మాపి చ పరా మధ్యాహ్నయోస్సా న చేత్పూర్వైవ వేతి తిథిస్సపిణ్డనకృతేః ప్రా
ఙ్మాసికేషూదితా ॥ * ॥.

ఏవం మన్వాదిశ్రాద్ధేషుచ తిథిగ్రహణమిత్యాహ —

మూ — శ్రాద్ధాన్తరేష్వప్యేవమ్.

వ్యా — ఏవమ్ - పార్వణవత్తిథిగ్రహణమ్ "పార్వణేసాతిథిర్భవేత్" "పితౄణామపరాహ్ణిస్స్యాత్" "అపరాహ్ణవ్యాపినీగ్రాహ్యా" ఇత్యాదిభిరపరాహ్ణఏవ పార్వణవిధానాత్షణ్ణవత్యాదివచనాచ్చ। "॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టంయతేర్నాస్తి త్రిదణ్డగ్రహణాదిహ। సపిణ్డీకరణాభావాత్పార్వణంతస్యసర్వదా॥" "॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టంయతేర్నాస్తి త్రిదణ్డగ్రహణాదిహ। అతస్సుతేన కర్తవ్యంపార్వణంతుమృతేఽహని ॥" ఇతివిజ్ఞానేశ్వరాదామృతాహే పార్వణవిధానాత్సన్న్యాసినఃప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధమపరాహ్ణవ్యాపిన్యామేవతిథౌకార్యమ్.

ఏవందర్శేఽపీత్యాహ —

మూ — దర్శేఽప్యేవమ్.

వ్యా — పార్వణవత్తిథిగ్రహణమిత్యర్థః.

అత్రవిశేషమాహ —

మూ — అత్రవిశేషోఽపరాహ్ణద్వయేత్ర్యహే యదాతుల్యా తదాసర్వేషాం పూర్వాయదావృద్ధౌవృద్ధిహ్రాసవిమోగేవా సమా తదాఽఽహితాగ్నేఃపూర్వా అన్యేషాం స్త్రీశూద్రానాహితాగ్నీనాముత్తరేతినిర్ణయః, బోధాయనకాణ్వవాజసనేయ్యాదిభిస్సాయంధ్వాత్రినాడీయుక్తోదర్శోగ్రాహ్యః, స్వర్ణతారతమ్యానాదరేణ "వృద్ధాపరైవసర్వేషామ్" ఇత్యుక్తం దురుక్తమ్ "॥ శ్లో ॥ అపరాహ్ణద్వయవ్యాపిన్యమావాస్యా యదాభవేత్। తత్రాల్పత్వమహత్వాభ్యాం నిర్ణయఃపితృకర్మణి॥" ఇతివచనవిరోధాత్.

వ్యా — ఏవమ్ - ప్రథమమపరాహ్ణవ్యాపినీగ్రాహ్యా అమావాస్యా పాఽపరాహ్ణద్వయే యదిస్యాద్యామహతీసైవగ్రాహ్యేతి। అపరాహ్ణద్వయవ్యాపినీతి వచనం కాలనిర్ణయోదాహృతమ్। జాబాలిః ॥ శ్లో ॥ అపరాహ్ణద్వయవ్యాపీయదిదర్శస్తిథిక్షయే। ఆహితాగ్నేస్సినీవాలీ నిరగ్నౌకుహూర్మతా ॥ సామ్యేపిచకుహూ జ్ఞేయా వేదవేదాఙ్గవేదిభిః ॥ * ॥ కాష్ణాజనిః ॥ శ్లో ॥ సినీవాలీ ద్విజైర్గ్రాహ్యా సాగ్నికైఃపితృకర్మణి।

స్త్రీభిశ్శూద్రైః కుహూర్గ్రాహ్యా తథాచానగ్నికైర్ద్విజైః ॥ దృష్టచ
న్ద్రా సినీవాలీ నష్టచన్ద్రా కుహూర్మతా । సినీవాలీకుహూశ్చైవ శ్రుత్యు
క్తే పితృకర్మణి ॥ * ॥ యజ్వభిస్సినీవాలీ నిరగ్న్యాదిభిః కుహూర్గ్రాహ్యే
తి శ్రుత్యుక్తే ఇత్యర్థః । తతశ్చ “ ॥ శ్లో ॥ మధ్యాహ్నాత్పరతో యత్ర చతు
ర్దశ్యనువర్తతే । సినీవాలీతి సా జ్ఞేయా పితృకార్యేషు నిష్ఫలా ॥ ” ఇతి వచ
నమ్, “ ॥ శ్లో ॥ భూతవిద్ధామమావాస్యాం మోహాదజ్ఞానతోపి వా । శ్రా
ద్ధకర్మాణి యే కుర్యుస్తేషామాయుః ప్రహీయతే ॥ ” ఇతి ప్రచేతో వచనం చ నిర
గ్న్యాదివిషయం కాణ్వవాజసనేయ్యాదివ్యక్తవిషయం వా ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర
షడ్ధర్మీయే ॥ శ్లో ॥ దర్శో యత్రాపరాహ్ణం స్పృశతి స దివసః శ్రాద్ధకాలోద్వ
యోశ్చేద్యత్రానల్పస్సతు స్యాద్యది భవతి సమః క్షీయమాణే తు పూర్వః ।
వృద్ధౌ సామ్యేప్యనగ్నేర్యువతి వృషలయోశ్చ శ్వపవాహితాగ్నేః పూర్వో
నత్వాపరాహ్ణం స్పృశతి స కుతపశ్శ్రాద్ధకాలః ప్రశస్తః ॥ * ॥ పూర్వది
నేపరదినే వా యత్రాపరాహ్ణే దర్శస్పర్శోఽధికోనల్పస్స ఏవ గ్రాహ్యః,
క్షయపక్షే ద్వయోరపరాహ్ణయోస్స్పర్శసామ్యే సర్వైః పూర్వదినం గ్రా
హ్యమ్, “ దర్శం చ పూర్ణమాసం చ ” ఇతి స్మృతేః । వృద్ధిపక్షే వృద్ధిక్షయ
రహితే చాపరాహ్ణద్వయే స్పర్శసామ్యే సాగ్నేః పూర్వః నిరగ్న్యాదేః పర
ఏవ దివసో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః । తథా శ్లోకాపస్తమ్బః ॥ శ్లో ॥ కుతపాద్యా
ముహూర్తాం స్త్రీన్యదా చరతి భాస్కరః । స కాలః కుతపస్తత్ర పిత్రా
ణాం దత్తమక్షయమ్ ॥ * ॥ శ్లోకగౌతమశ్చ ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే చేత్ప్ర
తిపదో భూతే సాయమమాయది । ఆరభ్య కుతపే శ్రాద్ధం రౌహిణం తు న లఙ్ఘ
యేత్ ॥ భూతవిద్ధాప్యమావాస్యా ప్రతిపన్మిశ్రితా చ యా । తయోశ్చ పితృ
కార్యేషు గ్రాహ్యా కుతపకాలికీ ॥ * ॥ ఏవం కుతపకాలవ్యాప్త దర్శగ్రహ
ణస్మరణాన్నసాయన్తనగ్రహణమ్ । ప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥ స్యాతాం తే యది మ
ధ్యాహ్నే చాఛ్రాద్ధం తత్ర కథం భవేత్ । తిథిక్షయే సినీవాలీ తిథివృద్ధౌ కు
హూస్మృతా ॥ సామ్యేపి చ కుహూర్జ్ఞేయా వేదవేదాఙ్గవేదిభిః ॥ * ॥ మ
ధ్యాహ్నాత్పరతః కుహూస్సినీవాలీ చ తే స్యాతాం చేదపరాహ్ణే తిథిక్షయే స
మే భవేతాం యది తదా సినీవాలీ గ్రాహ్యేత్యర్థః । కార్ష్ణాజిన్యాదివచనా
నుసారాదేవమేవార్థస్సమర్థనీయః, స్పర్శతారతమ్యే పునరధికస్సైవ గ్రా

హ్యత్వనిర్ణయాత్ । తదుక్తమ్ “ తత్రాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం నిర్ణ
యః పితృకర్మణి । ” ఇతి “ యత్రానల్పస్సతుస్యాత్ ” ఇతిచ, అతఃకృ
తాఽఽపరాహ్ణవ్యాపిత్వే తదేకదేశవ్యాపిత్వేప్యయమేవ నిర్ణయఇతి । కా
లాదర్శే సామ్యాధిక్యమనాదృత్యక్షయే పూర్వదినగ్రహణం కైశ్చిదుక్తం
మరుక్తమేవ । ఉభయోరపరాహ్ణవ్యాప్త్యభావే కుతపకాలవ్యాపినీ గ్రాహ్యే
త్యుక్తమ్ “ ॥ శ్లో ॥ భూతవిద్ధాప్యమావాస్యా ప్రతిపన్మిశ్రితాపివా । పి
త్ర్యేకర్మణి విద్వద్భిర్గ్రాహ్యా కుతపకాలికీ ॥ ” ఇతిహారీతాద్యైః । ఏవమ
ప్యపరాహ్ణః పిత్ర్యాణామిత్యుత్పత్తిశిష్టాపరాహ్ణఏవశ్రాద్ధంకర్తవ్యమ్ । త
థాజాబాలిః ॥ శ్లో ॥ పూర్వాహ్ణే చేదమావాస్యా నాపరాహ్ణే భవేద్యది ।
ప్రతిపద్యపి కర్తవ్యం శ్రాద్ధం వేదవిదో విదుః ॥ * ॥ ఇతి । అపరాహ్ణద్వయ
వ్యాపిత్వాభావే పూర్వదినం గ్రాహ్యమితి స ఏవాహ ॥ శ్లో ॥ ప్రతిపద్య
ప్యమావాస్యా నాపరాహ్ణగతా యది । పూర్వవిద్ధైవ కర్తవ్యా పితృకర్మణి
సర్వదా ॥ * ॥ ఇతి, తత్కాత్యాయనబోధాయనాదివిషయమ్ । తథా
చ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ ఘటికైకాప్యమావాస్యా నాపరాహ్ణగతా యది ।
భూతవిద్ధైవ సా గ్రాహ్యా దైవే పిత్ర్యే చ కర్మణి ॥ * ॥ కాత్యాయనోఽపి
॥ శ్లో ॥ సినీవాల్యపరాహ్ణే చేద్భృగాపస్తమ్బసామినామ్ । సాయాహ్నే
ద్విత్రినాడీ చేత్సా బోధాయనకాణ్వయోః ॥ * ॥ తథా తైరేవోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥
చతుర్దశీదినాన్తే తు చతుస్త్రిఘటికా యది । అమాభూతేపి కర్తవ్యం శ్రాద్ధం
వాజసనేయిభిః ॥ * ॥ అత్ర శ్రీధరః ॥ శ్లో ॥ సా తిథిస్త్రిముహూర్తాస్యాత్పూ
ర్వానస్తమయాద్రవేః । వృద్ధౌషణ్ణాడికాతత్రక్షయేతిస్రస్సమేచతుః ॥ * ॥.

మూ — యోయస్యాం మ్రియేత తస్య తస్యాం తిథావేవ మాసికాబ్దికే
కుర్యాత్ .

వ్యా — అత్ర వ్యాసః ॥ శ్లో ॥ మాసిపక్షే తిథిస్పృష్టే యోయస్మిన్
మ్రియతేఽహని । ప్రత్యబ్దం తు తథాభూతం క్షయాహం తస్య తద్విదుః ॥ * ॥
నారదః ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మాసి మృతిః పక్షే యస్యయస్యాం తిథౌ భవేత్ । తస్యా
మేవ తిథౌ కుర్యాదాబ్దికం మాసికం తథా ॥ * ॥ తతశ్చ మాసపక్షతిథిష్వన్యత
రానన్వయే న తత్ర శ్రాద్ధం కార్యం మాసాదియుక్తస్యైవ శ్రాద్ధకాలత్వాత్ .

మూ — సఙ్ఘాతానుమృత్యోస్తిథిభేదే యథాతిథి కుర్యాత్ .

వ్యా — స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ పరేద్యురనుయానేతు మృతాహస్తు యథాతిథి । యస్యాంతిథౌమృతాభార్యా తస్యామేవాబ్దికంచరేత్ ॥ పూర్వేద్యుర్వాపరేద్యుర్వా భర్తారం యానుగచ్ఛతి । తస్యాఃపతిదినేశ్రాద్ధం మృతాహస్తుయథాతిథి ॥ * ॥ తిథిమనతిక్రమ్య మృతాహఏవాబ్దికం కుర్యాదిత్యర్థః .

మూ — సౌరేమాస్యేకస్మిన్తిథిద్వయసమ్భవే పరస్యామేవశ్రాద్ధం కుర్యాత్తత్రసఙ్క్రాన్త్యుపరాగదోషే పూర్వస్యాం తత్రైవంచేత్పరస్యాముభయత్రాప్యేవంచేత్పరస్యామ్ .

వ్యా — అత్రస్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ జన్మర్క్షతీర్థర్క్షగతాసు భాని యద్యేకమాసేతు పునర్భవాని । పునర్భవేష్వేవహిముఖ్యకంస్యాత్తత్రాపిసఙ్క్రాన్త్యుపరాగవర్జమ్॥ తథా ॥ ఏకేమాసిద్వేతిథీచేత్పరస్యాత్పూర్వస్తస్మిన్సూర్యసఙ్క్రాన్తిదుష్టే। ద్వావప్యేవం సంయుతౌచేత్పరస్యాత్సర్వంచైవం చన్ద్రసూర్యోపరాగే ॥ * ॥ నను యద్యేకస్మిన్మాస్యేకైవ తిథిరత్రనసన్దేహః, తిథిద్వయసమ్భవే పునర్నిరణాయి, క్వచిత్సౌరమాసే మృతతిథ్యభావే కథమితిచేత్? ఇత్థమ్, తత్ర గతమృతతిథేరాబ్దికత్వాత్తదాది పరిగణయ్య ద్వాదశమృతతిథిషు గతేషు ద్వాదశ మాసాన్తేయాతిథిస్సైవగ్రాహ్యా “ ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యబ్దం ద్వాదశేమాసి కార్యాపిణ్డక్రియాసుతైః । ” ఇతిలఘుహారీతస్మృతేః, “ ॥ శ్లో ॥ సౌరేమాసితిథిర్నోచేచ్చాన్ద్రమాసస్తుగృహ్యతే । ” ఇతివచనాచ్చ .

ఇదమాహ —

మూ — క్వచిత్సౌరేమాసి తిథ్యభావే చాన్ద్రేతిథౌ ప్రత్యాబ్దికం కుర్యాత్పూర్వతిథిగ్రహణ వచనంచాన్ద్రవిషయమ్ .

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మాసిద్వినక్షత్రం తిథిర్వాసమ్భవేద్యది । పిత్ర్యంపూర్వేతుకర్తవ్యంజన్మర్క్షమపరంతథా ॥ * ॥ శ్లో ॥ తిథిర్నక్షత్రమేకస్మిన్మాసిద్విదినభాగ్యది । తిథిఃపూర్వాతుకర్తవ్యాజన్మనక్షత్రమున్తతః ॥ * ॥ శ్లో ॥ ఏకమాసేద్వితీర్థర్క్షేహ్యన్త్యర్క్షే తీర్థమాచరేత్ । తథాజన్మర్క్షమపరం తిథిఃపూర్వాతు శోభనా ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనమ్ “ ॥ శ్లో ॥ ఏకసంజ్ఞాయదామాసౌస్యాతాం సంవత్సరేక్వచిత్ । తత్రా

ద్యేపిత్ర్యకార్యాణి దేవకార్యాణిచోత్తరే ॥" "మలమాసేతుతత్స్మృతమ్"
"మలమాసేతుతత్కార్యం నాన్యేషాంతుకథంచన" ఇత్యాదిశాతాతపవచ
నైకార్థ్యాన్మలమాసమృతప్రత్యాబ్దికవిషయమితి, మలమాసప్రకరణేఽస్మా
భిస్సమర్థితమ్ । యద్వా అధికమాసే తిథిద్వయసమ్భవేపిసౌరపక్షేమాసప్రో
క్తత్వేనదోషాభావాత్పూర్వతిథిగ్రహణపరం తద్వచనజాతమిత్యవిరోధః.

మూ — తదేవం సౌరచాన్ద్రమాసౌ శాస్త్రవిహితౌ యథాచారం గ్రాహ్యౌ.

వ్యా — జ్యోతిర్గణేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ సౌరోమాసోవివాహాదౌయజ్ఞాదౌ
సావనఃస్మృతః । ఆబ్దికేమాసికేచైవ చాన్ద్రోమాసఃప్రశస్యతే ॥ * ॥ అత్రై
వ ॥ శ్లో ॥ అభిషేకేతునక్షత్రం సావనంవేతనాదిషు । పిత్ర్యేచాన్ద్రమ
సంశస్తం సౌరంస్మార్తేత్వనిన్దితమ్ ॥ * ॥ గార్గ్యః ॥ శ్లో ॥ అన్వష్టక్యం
చపూర్వేద్యురష్టకామాయుగాదయః । మన్వాదయోఽథయాగపఞ్చమ్యా
ద్యాశ్చాన్ద్రైప్రకీర్తితాః ॥ మాసికేచాబ్దికేవస్త్రధాన్యస్వర్ణాదివృద్ధిషు ।
భృత్యోపకల్పనాయాంచ మాసాబ్దౌసౌరసావనౌ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥
చాతుర్మాస్యాదిమన్వాది శ్రీభీమేచయుగాదయః । చాన్ద్రమాసేషుసఙ్గ్రా
హ్యాఃప్రత్యాబ్దికశుభంవినా ॥ * ॥ ఏవంతయోర్విహితత్వేపి " ॥ శ్లో ॥
యేనాస్యపితరోయాతా యేనయాతాఃపితామహాః । తేనయాయాత్స
తాంమార్గం తేనగచ్ఛన్నరిష్యతి ॥ యత్రశాస్త్రగతిర్భిన్నాసర్వకర్మసు
భారత । తస్మాత్కులక్రమాయాత మాచారం త్వాచరేద్బుధః ॥ శిష్టాచా
రఃస్మృతిర్వేదస్త్రివిధం ధర్మలక్షణమ్ ।" ఇతి మనుసుమన్త్వాది వచనైఃపి
త్రాది నియతాచారోగ్రాహ్యః; తదభావే " ॥ శ్లో ॥ ఆచారశ్చైవసాధూ
నామాత్మనస్తుష్టిరేవచ ।" ఇతి మనుస్మృతేరాత్మనస్తుష్ట్యావాఽన్యతరమా
సోగ్రాహ్యః । ద్రమిడేషుప్రాయశః " ॥ శ్లో ॥ ఆబ్దికం సౌరమాసేస్యా
త్సజాతిర్నిరహితేతథా । సౌరేమాసితిథిర్నస్యాచ్చాన్ద్రేమాసేపితత్స్మృత
మ్॥ భృగోః" ఇతి వసిష్ఠాది వచననిచయైస్సౌరమాసఏవాచారో దృశ్యతే.

మూ — తిథిజ్ఞానే మాసాజ్ఞానే మాఘాషాఢయోఃక్వచిన్మాసే మాసి
కాబ్దికేషు రాశ్యస్మసజ్ఞానే తిథ్యజ్ఞానే తస్యామావాస్యాయాం కృ
ష్ణైకాదశ్యాం ద్వాదశ్యాంశ్రవణేవా కుర్యాద్దైవాదన్తరితం నైవం

ఉభయాజ్ఞానే ప్రస్థానమాసజ్ఞానే తిథ్యజ్ఞానే పూర్వోక్తతిథ్య
న్యతరస్యాం ప్రస్థానతిథిజ్ఞానే మాసాజ్ఞానే పూర్వోక్తాన్యతర
మాసే పక్షాజ్ఞానే కృష్ణపక్షే సర్వాజ్ఞానే మృతిశ్రవణాహే తన్మా
సదర్శే సంస్కారాహే వా కుర్యాత్.

వ్యా — సర్వథాతిథివిచ్ఛేదో నకర్తవ్య ఇత్యర్థః । తథామరీచిః ॥ శ్లో ॥
తిథిచ్ఛేదో నకర్తవ్యో వినాశౌచం యదృచ్ఛయా । పిణ్డం శ్రాద్ధంచ దాత
వ్యం విచ్ఛిత్తిం నైవ కారయేత్ ॥ జ్ఞానినోఽజ్ఞానినో వాపి మూర్ఖస్య పణ్డితస్య
వా । మృతాహం సమతిక్రమ్య చణ్డాలః కోటిజన్మసు ॥ * ॥ అత్ర బృహ
స్పతిః ॥ శ్లో ॥ యదా మాసో నవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతం దినమేవ తు । తదా హ్యా
షాఢకే మాసే మాఘే వా తద్దినం భవేత్ ॥ నజ్ఞాయేత మృతాహశ్చేత్ప్రో
షితే సంస్థితే సతి । మాసశ్చేత్ప్రతివిజ్ఞాతస్తద్దర్శే స్యాత్తదాబ్దికమ్ ॥ * ॥
మరీచిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే హ్యవిజ్ఞాతే మృతేఽహని । ఏకా
దశ్యాం తు కర్తవ్యం కృష్ణపక్షే విచక్షణైః ॥ * ॥ బృహస్పతిః ॥ శ్లో ॥ దిన
మాసౌ నవిజ్ఞాతౌ మరణస్య యదా తిథిః । ప్రస్థానమాసదివసౌ గ్రాహ్యౌ
పూర్వోక్తయా దిశా ॥ * ॥ పూర్వోక్తయా - ప్రస్థానమాసజ్ఞానే తిథ్య
జ్ఞానే తత్కుహూస్తత్కృష్ణద్వాదశీ వా గ్రాహ్యా, మాసాజ్ఞానే ప్రస్థాన
తిథిజ్ఞానే మాఘాషాఢయోరన్యతరస్మిన్మాస ఇత్యుక్తరీత్యేత్యర్థః । యదా
మృతమాసో మృతతిథిః ప్రస్థానమాసో ప్రస్థానదినంచ నజ్ఞాయతే తదా, ప్ర
చేతాః ॥ వా ॥ అపరిజ్ఞాతేఽమావాస్యాయాం శ్రవణదినే సంస్కారా
హే వా ॥ * ॥ ఇతి । అత్రైమే ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యాం శ్రవణే దర్శే దేశాన్త
రమృతిశ్రుతౌ । శ్రాద్ధం దద్యాన్నభస్యస్య చతుర్దశ్యాం క్షతస్య చ ॥ * ॥
చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ మాసస్తిథిర్వా ప్రస్థానదినం వా శ్రవణం న చేత్ ।
యస్మిన్దినే తు సంస్కారః క్షయాహస్తద్దినం భవేత్ ॥ * ॥ శ్రవణమ్ -
మృతిశ్రవణమ్.

మూ — దర్శోపరాగాదౌ స్నాత్వా శుక్లవాసాః ప్రాణానాయమ్య
ప్రాచీనావీతీ సఙ్కల్ప్య " ఆయాత పితరః " ఇతి పితౄనావా
హ్య " సకృదాచ్ఛిన్నమ్ " ఇతి దర్భానాసనార్థానాస్తీర్య సవ్యం
జాన్వాచ్య దక్షిణాముఖః పాణిభ్యాం పితృతీర్థేన వామాఙ్గుష్ఠమూ

లనిహితైస్తిలైః పిత్రాదీంస్తర్పయేత్తతోఽవసానాఞ్జలిముత్సృజ్య "ఊర్జంవహన్తీః" ఇత్యుదకం త్రిఃప్రదక్షిణీకృత్య తృప్యతతృప్యత తృప్యతేతి త్రిరుదకాఞ్జలిముత్సృజ్యోత్థాయ తృప్యధ్వమితి త్రిరుక్త్వా "నమోవః పితరోరసాయ" ఇత్యపిత్ర్యానుపతిష్ఠతే, తతస్స్నానవస్త్రం చతుర్గుణీకృత్య యేకేచేతి మన్త్రేణ సదశం తీరే నివీతీ నిష్పీడయేత్, "పితృవంశ్యా మాతృవంశ్యాయేచాన్యే మత్తఉదకమర్హన్తి తాన్ స్వధా నమస్తర్పయామీత్యవసానాఞ్జలిః" ఇత్యుక్తమ్, నస్థలే ఽబర్హిషినోదకే నపాత్రే నైకపాణినానార్ద్రేవాససా నాన్యహస్తదత్తైస్తిలైర్నాన్యత్ర నిక్షిప్తైర్నాక్షతయుక్తైస్తర్పయేత్ ,యద్యశక్తోగృహే తర్పయేత్పాత్రాద్వా జలమాదాయ శుభేపాత్రాన్తరే తర్పయేత్తదాపాత్రజలేషు తిలాన్ ప్రక్షిప్య వ్యామిశ్రైస్తిలైస్తర్పయేదత్రమృణ్మయం పాత్రం వర్జయేత్తైజసం ప్రశస్యతే తదభావే జలపూర్ణే గర్తేవాతర్పయేత్, శాత్యాయనస్తు "సవ్యాన్వారబ్ధేన పాణినాతర్పయేత్తిలాభావే సువర్ణేన దర్భైర్వా యత్రాశుచిస్థలం దర్భహీనంవా శామమప్సు తర్పయేత్తిలగ్రహణే తర్జన్యఙ్గుష్ఠయోగం వర్జయేత్సౌరాక్షసీ ముద్రాదక్షిణాఙ్గుష్ఠేనైవాఞ్జలౌ తిలాన్ క్షిపేత్".

వ్యా — అత్ర క్రమాత్సంవాదవచనాన్యుచ్యన్తే, యోగయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఆవాహ్యపూర్వవన్మన్త్రైరాస్తీర్యచ కుశాంశుభాన్। గోత్రనామస్వధాకారైస్తర్పయేదనుపూర్వశః॥ * ॥ "ఆయాతపితరః" ఇతిపిత్రూనావాహ్య "సకృదాచ్ఛిన్నమ్" ఇతి దర్భానాసనార్థానాస్తీర్య తేషు వత్సగోత్రాన్ విష్ణుశర్మణఃపితౄన్ స్వధా నమస్తర్పయామీతి తర్పయేదిత్యర్థః। చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ సవ్యంజానుతతోనాచ్య పాణిభ్యాం దక్షిణాముఖః। తల్లిఙ్గైస్తర్పయేన్మన్త్రైస్సర్వాన్ పితృగణాంస్తథా ॥ * ॥ మన్త్రేనాహ ॥ శ్లో ॥ ఉదీరతామఙ్గిరస ఆయాన్త్విత్యూర్జమిత్యపి। పితృభ్యఇతియేచేహ మధువాతా ఇతిత్ర్యృచమ్॥ పితౄన్ ధ్యాయన్ ప్రసిఞ్చేద్వై జపేన్మన్త్రాన్ యథాక్రమమ్। తృప్యధ్వమితిచత్రిర్వైతతః ప్రాఞ్జలిరానతః। నమోవఇతిజప్త్వావై తతోమాతామహానపి।

తర్పయేదానృశంస్యార్థం పరమంధర్మమాస్థితః ॥ గోత్ర నామస్వధాకా
రైస్తర్పయేదనుపూర్వశః ॥ * ॥ ఇతి “ ఉదీరతామవరఉత్పరాసః - అఙ్గి
రసోనఃపితరః - ఆయన్తునఃపితరః ” ఇతిత్రిభిస్త్రీనుదకాఞ్జలీన్పితృభ్యో
దత్వా “ ఊర్జంవహన్తీః - పితృభ్యస్స్వధావిభ్యః - యేచేహపితరః ” ఇ
తిత్రిభిస్త్రీనుదకాఞ్జలీన్ పితామహేభ్యోదత్వా “ మధువాతా ” ఇతి
తృచేన ఏకైకంమన్త్రేణ త్రీనుదకాఞ్జలీన్ప్రపితామహేభ్యోదత్వా త
తో మాతృపితామహీప్రపితామహీభ్యస్స్వధానమస్తర్పయామీతి ప్రత్యే
కం త్రీనుదకాఞ్జలీనుత్సృజ్య మాతామహాదీన్ పిత్రాదివత్తైర్మన్త్రైఃక్ర
మాత్తర్పయేత్తతోమాతామహ్యాదీగ్స్తద్వత్తర్పయిత్వోత్థాయ తృప్యధ్వ
మితి త్రిరుచ్చార్య ప్రాఞ్జలిరానతస్సన్ “ నమోవఃపితరోరసాయ ” ఇ
తిమన్త్రేణ “ వసిష్ఠోభూయాసమ్ ” ఇత్యన్తం జప్త్వా యథాసుఖం గ
చ్ఛతేత్యుచ్చార్యోద్వాసయేత్ । హారీతః ॥ శ్లో ॥ వసిత్వా వసనం
శుష్కం స్థలఆస్తీర్ణబర్హిషి । విధిజ్ఞస్తర్పణం కుర్యాత్సర్వాన్ పితృగ
ణాంస్తథా ॥ * ॥ గోభిలః ॥ శ్లో ॥ నోదకేషు నపాత్రేషు నకుర్యాన్నైక
పాణినా । నోపతిష్ఠతితత్తోయం యన్నభూమౌప్రదీయతే ॥ పాత్రాద్వా
జలమాదాయ శుభేపాత్రాన్తరేక్షిపేత్ । జలపూర్ణేఽథవాగర్తే నస్థలేతు
బర్హిషి ॥ * ॥ తిలదర్భాభావే మరీచిః ॥ శ్లో ॥ తిలానామప్యభావేతుసు
వర్ణరజతాన్వితమ్ । తదభావేనిషించేత్తు దర్భమాత్రేణవాపునః ॥ య
త్రాశుచిస్థలంవాస్యాదుదకేదేవతాః పితౄన్ । తర్పయేత్తు యథాకామమ
ప్సుసర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ * ॥ దర్శాదౌ నిషిద్ధవారాది సమ్భవేపి తిలైరే
వ తర్పయేదిత్యాహ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ ఉపరాగేపితుశ్శ్రాద్ధే పాతేఽమా
యాంచ సఙ్క్రమే । నిషిద్ధేపిహిసర్వత్ర తిలైస్తర్పణమాచరేత్ ॥ తిథివా
రసమాయోగనిషిద్ధోయఉదాహృతః । ఋషిభిస్తర్పణేనిత్యే నైమిత్తేనతు
బాధ్యతే ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ గన్ధపుష్పాక్షతతిలైస్సార్థం తర్పణ
ముత్తమమ్ । దేవాన్బ్రహ్మఋషీంశ్చైవ తర్పయేదక్షతోదకైః ॥ పితౄన్
సాక్షాత్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ * ॥ అవధారణేనాక్షతాదినిషే
ధః । మరీచిః ॥ శ్లో ॥ ముక్తహస్తేన దాతవ్యం నముద్రాం తత్రదర్శయే
త్ । వామహస్తేతిలాన్గ్రాహ్య ముక్తహస్తస్తుదక్షిణః ॥ తర్జన్యఙ్గుష్ఠ సం

యోగో రాక్షసీముద్రికామతా । రాక్షస్యాముద్రయాయుక్తం తత్తోయం
రుధిరం భవేత్ ॥ * ॥ అతస్తిలగ్రహణే తర్జన్యఙ్గుష్ఠయోగం వర్జయేత్ । అ
త్రవిష్ణుపురాణే పితృతర్పణాన్తే కామతర్పణం సఙ్క్షేపతర్పణంచోక్తమ్
॥ శ్లో ॥ యేబాన్ధవాఽబాన్ధవాశ్చ యేఽన్యజన్మనిబాన్ధవాః । తేతృప్తిమఖి
లాయాన్తు యశ్చాస్మత్తోఽభివాఞ్ఛతి ॥ యత్రక్వచనసంస్థానాం క్షు
త్తృష్ణోపహతాత్మనామ్ । తేషాంహి దత్తమక్షయ్యమిదమస్తు తిలోదకమ్ ॥
యే మత్కులే లుప్తపిణ్డాః పుత్రదారవివర్జితాః । తేషాంహి దత్తమక్షయ్యమి
దమస్తు తిలోదకమ్ ॥ ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తంజగత్తృప్యత్వితిబ్రువన్ । క్షిపే
త్పయోఞ్జలీంస్త్రీంస్తు కుర్వన్ సఙ్క్షేపతర్పణమ్ ॥ * ॥ అవసానాఞ్జలిమా
హ కాత్యాయనః ॥ వా ॥ పితృవంశ్యా మాతృవంశ్యా యేచాన్యే మత్త
ఉదకమర్హన్తి తాన్ స్వధానమస్తర్పయామీత్యవసానాఞ్జలిః ॥ * ॥ ఇతి ।
అత్ర పక్షే పితృతర్పణాన్తే కామోదకమవసానాఞ్జలించదత్వా " నమో
వః పితరః " ఇతిపిత్ర్యానుపతిష్ఠతే । ఉద్ధృత జలతర్పణేమరీచిః ॥ శ్లో ॥ య
ద్యుద్ధృతం నిషించేత్తు తిలాన్ సమ్మిశ్రయేజ్జలైః । అతోఽన్యథాతుసవ్యే
న తిలాగ్రాహ్యావిచక్షణైః ॥ * ॥ అతోఽన్యథా - స్థావరోదకే అనుద్ధృ
తే ఇత్యర్థః । " ॥ శ్లో ॥ తిలైరఙ్గుష్ఠమూలస్థైర్నాన్యదత్తైఃక్వచిత్ స్థితైః । పి
తృతీర్థేన పిత్రాదీంస్తర్పయేత్పితృదిఙ్ముఖః ॥ " క్వచిత్ స్థితైః - వామాఙ్గు
ష్ఠమూలవ్యతిరిక్తే పాత్రశిలాదౌ నిక్షిప్తైః, " వామహస్తేతిలాగ్రాహ్యాః "
ఇతినియమాత్ । శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ తిలైస్సప్తాష్టభిర్వాపిసమవేతాన్
జలాఞ్జలీన్ । భక్తినమ్రస్సముద్దిశ్య భువ్యస్మాకం ప్రదాస్యతి ॥ * ॥

తర్పణకాలవ్యవస్థామాహ —

మూ — దర్శేతర్పణం పూర్వం తతశ్శ్రాద్ధం ప్రత్యాబ్దికేతు పరేద్యుః
ప్రాతఃమహాలయేతస్మిన్నేవాహ్ని శ్రాద్ధాత్పరంతర్పణంతీర్థోపరా
గాదౌ సువర్ణశ్రాద్ధే శ్రాద్ధానన్తరం తర్పణం సపిణ్డీకరణ షోడశ
శ్రాద్ధేషు ద్రవ్యబ్రాహ్మణసమ్పత్తిప్రీతిశ్రాద్ధేషుచ నతర్పణంభవతి.

వ్యా — కార్ష్ణాజినిః ॥ శ్లో ॥ దర్శేస్నాత్వాపితృభ్యస్తు దద్యాత్కృ
ష్ణతిలోదకమ్ । అన్నంచ విధివద్దద్యాత్సన్తతిస్తేనవర్ధతే ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వ
రే ॥ శ్లో ॥ ననిర్వపతియశ్శ్రాద్ధం ప్రమీతపితృకోద్విజః । ఇన్దుక్షయేమా

సిమాసి ప్రాయశ్చిత్తీయతే నరః ॥ పరేమ్యశ్రాద్ధకృన్మర్త్యో మోహాత ర్పయతేపితౄన్ । ప్రాతస్స్నాతా స్తిలైర్యుక్తం శాపందత్వా వ్రజన్తి తే ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారాదౌ ॥ శ్లో ॥ తిలోదకంతు పూర్వంస్యాద్దాను శ్రాద్ధం తతశ్చరేత్ । ప్రత్యాబ్దికేమాసికేచ పరేహనితిలోదకమ్ ॥ * ॥ మాసికమ్ - మాసికార్యమితివిహితమ్ ॥ శ్లో ॥ మహాలయే స్వర్ణశ్రాద్ధే శ్రాద్ధంకృత్వా తిలోదకమ్ । కుర్యాత్తీర్థోపరాగాదౌ శ్రాద్ధంకృత్వా తిలోదకమ్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దాద్దేశవిప్లవాది విహితాను శ్రాద్ధసఙ్గ్రహః ॥ శ్లో ॥ ద్రవ్యబ్రాహ్మణసమ్పత్తౌ ప్రీతిశ్శ్రాద్ధానుమాసికే । సంవత్సరవిమోకేచ నకుర్యాత్తిలతర్పణమ్ ॥ * ॥ సంవత్సరవిమోకః - సపిణ్డీకరణమ్, తత్సహచర్యాదత్రానుమాసికం షోడశశ్రాద్ధాని.

ఉక్తార్థసఙ్గ్రహమాహ —

మూ — " ॥ శ్లో ॥ స్వధానమస్తర్పయామీ త్యేకైకం త్రిస్తిలోదకైః । పితౄన్ మాతామహాన్ స్నాత్వా నస్త్రీకాం స్తర్పయే త్క్రమాత్ ॥ " ఇతి విష్ణుః.

ఏకాదశఖణ్డః.

అత్ర నారాయణబలిమనేకప్రకారమాహు స్తత్ర సుమహోప్రామాణికవిజ్ఞానేశ్వరోక్తం తత్ప్రకారం తావదాహ —

మూ — అథాతో నారాయణబలిర్మృతౌ, కృచ్ఛ్రాచరణపూర్వకం నారాయణబలింకృత్వా తతఊర్ధ్వదైహికంకుర్యాత్ । అత్ర శుక్లైకాదశ్యాం సాయంవిష్ణుం విధివదభ్యర్చ్య ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీత్యముష్య ప్రేతస్య నారాయణబలింకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య విష్ణుసన్నిధౌ దక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు మార్జయతాం మమప్రేత ఇత్యపోమార్జయిత్వా మధుఘృతాప్లుతాన్ తిలమిశ్రాన్ దశపిణ్డాన్ నవ్యంజనాన్వాచ్య దక్షిణాముఖోఽముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయై తంపిణ్డం దదామీత్యముకగోత్రా ముకశర్మన్ ప్రేతైతం పిణ్డముపతిష్ఠేతివా పితృతీర్థేన దక్షిణాపవర్గాన్ క్రమాద్దత్వా గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్యభక్ష్య భోజ్య ఫలానిచ దత్వా

పూర్వవన్మార్జయిత్వా నద్యమ్భసి పిణ్డాన్ ప్రక్షిపేదత్రయత్కిఞ్చి
త్క్రియమాణం విష్ణుంబుద్ధ్యాసమాధాయ నమోవిష్ణవఇత్యేవసర్వం
కుర్యాదథరాత్రౌ చతురష్షడష్టౌవా విప్రానముష్య ప్రేతస్య నా
రాయణబల్యర్థే భవద్భిఃక్షణఃకర్తవ్యఇతి ప్రత్యేకం నిమన్త్ర్య తే
ష్వేకం గుణవన్తం ప్రేతార్థే వృత్వా తద్దినే తైస్సహోపవసేద
థశ్వోభూతే నిత్యకర్మాన్తే ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రోత్తరీయాన్ బ్రాహ్మ
ణాన్ పూర్వవన్నిమన్త్ర్యదిశ్యాభిముఖోఽవటే పాదావవనిజ్య
కృసగతామ్బూలాది దత్వాఽభ్యజ్య స్నాపయిత్వా స్నాత్వా మ
ధ్యాహ్నే విప్రానాహూయోదఙ్ముఖాన్యథాజ్యేష్ఠమాసనేషూ
పవేశ్య వివస్వద్బిమ్బవర్తినం సర్వనియన్తారం విష్ణుం విధివదారా
ధ్య సర్వత్ర తిలాన్ప్రకీర్య భుక్తిదేశాద్దక్షిణదేశే దక్షిణాప్రాగ
గ్రాన్ దర్భానాస్తీర్య తత్రదర్వీమాజ్యస్థాలీం ప్రోక్షణ్యర్ఘ్యహవి
రుద్ధరణపాత్రాణి పవిత్రం దర్భాన్మేక్షణముదపాత్రంచైకైకశః
ప్రయుజ్య ప్రోక్షణీస్సంస్కృత్యోత్తానానిపాత్రాణిప్రోక్ష్యార్ఘ్యం
గృహీత్వా తూష్ణీం తిలాన్ప్రక్షిప్య గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య దర్భైః
ప్రచ్ఛాద్యాజ్యమాజ్యస్థాల్యాం నిరూప్య పూర్వవద్విప్రా
ఙ్ఘ్రీన్ప్రక్షాళ్యాచమయ్య పూర్వవదాసనేషూపవేశ్య
పూర్వవన్నిమన్త్ర్యథోపవీతీ ప్రత్యేకం హస్తేశుద్ధోదకమ్ "పవి
త్రమసావిదన్తైఅర్ఘ్యమ్" ఇత్యర్ఘ్యం పునశ్శుద్ధోదకం దత్వా పవి
త్రం నిధాయ దర్భైరర్ఘ్యపాత్రమపిధాయ ప్రాచీనావీతీ గన్ధమా
ల్యవస్త్రాదీని దక్షిణాంచ విప్రేభ్యో విశేషేణప్రేతార్థేవృతాయ
గోభూహిరణ్యానిచ శక్తితోదత్వా భోజనీయాదన్నాత్పాత్రేకించి
దుద్ధృత్య గృహీతాజ్యేన సిక్త్వా మేక్షణేనసహావదాయ ప్రత్యేక
మన్నంవిప్రపాణౌ ద్విస్తూష్ణీం హుత్వా భుక్తిపాత్రేషూపస్తీర్యా
న్నాదీనిదత్వాఽభిమృశ్య "పృథివీతేపాత్రమ్" ఇతిపాత్రా
భిమర్శనాదికృత్వా భోజయేన్మన్త్రాభిశ్రవణం వైష్ణవీఃస్తుతీర్వా
యాత్సహస్రనామస్తవంవా నమోవిష్ణవే నమోవిష్ణవఇతివా తేపిహ
స్తహుతమన్నంపాత్రస్థాన్నేనమిశ్రీకృత్యభుఞ్జీరన్నథభుక్తేషు తేషు

తృప్తిప్రశ్నంకృత్వా దక్షిణతోదక్షిణాప్రాచీం రేఖాం స్ఫ్యేనోల్లిఖ్యోదపాత్రస్థైర్జలైరవోక్ష్య దర్భానాస్తీర్య ప్రాచీనావీతీ సవ్యంజాన్వాచ్య దక్షిణాముఖో రేఖాయామాస్తీర్ణేషు దర్భేషుపఞ్చస్థానేషు తూష్ణీమపోదత్వైతత్తే విష్ణోపతత్తే బ్రహ్మన్నేతత్తే శివైతత్తేసపరివార యమైతవిష్ణవే బ్రహ్మణేశివాయ సపరివారాయ యమాయ చచతురఃపిణ్డాన్ క్రమాద్దత్వాఽముకగోత్రాయాముకశర్మణేప్రేతాయనమోవిష్ణవఇతపఞ్చమంపిణ్డం దత్వాపూర్వవదపోమార్జయేదథామృతాపిధానమసీతి విప్రానాచమయ్య శుద్ధానాచాన్తాన్ విప్రాన్భుక్తిదక్షిణాభిస్సన్తోష్యోపచారానుక్త్వా విప్రహస్తేషు క్రమాత్తిలోదకందద్యాత్తైతుతత్తిలోదకమముష్మై ప్రేతాయై తత్తిలోదకమస్త్వితి భూమావద్యురథైతాన్ ప్రేతస్య సుగతిం ప్రార్థ్య విసృజ్యాసీమాన్తమనువ్రజ్య ప్రదక్షిణమావృత్యాగత్య పుణ్యాహంవాచయిత్వేష్టైస్సహభుఞ్జీత, అయంప్రకారోవిష్ణూక్తోవిజ్ఞానేశ్వరేణాదృత్యలిఖితః, బోధాయనేవిస్తరః, శౌనకీయేపి శేషః, అత్ర శ్లోకాభవతః “ ॥ శ్లో ॥ నారాయణ బలిఃకార్యో లోకగర్హాభయాన్నరైః । తథా తేషాం భవేచ్ఛౌచం నాన్యథేత్యబ్రవీన్మనుః ॥ తముద్దిశ్య బలిఃకార్యోదత్తోహి మరితాపహః । మన్త్రసంస్కారహీనంతు సుగతిం ప్రాపయిష్యతి ॥ ” ఇతి నారదః.

వ్యా — ప్రయోగస్సుస్పష్టః । అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ నారాయణబలిశ్చేత్తంకర్తవ్యఃకస్యాంచిచ్ఛుక్లైకాదశ్యాం విష్ణుంవైవస్వతం యమం యథావదభ్యర్చ్య తత్సమీపేమధుఘృతాప్లుతాంస్తిలమిశ్రాన్దశపిణ్డాన్ విష్ణురూపేణ ప్రేతమనుస్మరన్ ప్రేతనామగోత్రే ఉచ్చార్య దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు దక్షిణాముఖోదత్వా గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య పిణ్డప్రవాహణాన్తం కృత్వా నద్యాం ప్రక్షిపేన్నపత్న్యాదిభ్యోదద్యాత్తతస్తస్యామేవ రాత్ర్యామయుగ్మాన్ బ్రాహ్మణానామన్త్ర్య ఉపోషితశ్శ్వోభూతే మధ్యాహ్నే విష్ణోరారాధనం కృత్వైకోద్దిష్టవిధినా బ్రాహ్మణపాదప్రక్షాళనాది తృప్తిప్రశ్నాన్తం కృత్వా పిణ్డపితృయజ్ఞావృతోల్లేఖనాద్యవనేజనాన్తం తూష్ణీం కృత్వా విష్ణవేబ్రహ్మణేశివాయ పరివారసహితాయ యమాయ చ

చతురః పిణ్డాన్ దత్త్వా నామగోత్రసహితం ప్రేతం సంస్మృత్య విష్ణోర్నామ సంకీర్త్య పఞ్చమం పిణ్డం దద్యాత్తతో విప్రానాచాన్తాన్దక్షిణాభిస్తోషయిత్వా తన్మధ్యే చైకం గుణవత్తమం ప్రేతబుద్ధ్యా సంస్మరన్ గోభూహిరణ్యాదిభిరతిశయేన సన్తోష్య తతః పవిత్రపాణిభిర్విప్రైః ప్రేతాయ తిలాదిసహితముదకం దాపయిత్వా స్వజనైస్సార్ధం భుఞ్జీత తతస్సర్వమౌర్ధ్వదైహికం కుర్యాత్ । నారాయణబలిస్వరూపంచ వైష్ణవేప్యుక్తమ్, యథా — ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీం సమాసాద్య శుక్లపక్షస్య వైతిథిమ్ । విష్ణుం సమర్చయేద్దేవం యమం వైవస్వతం తథా ॥ దశపిణ్డాన్ ఘృతాభ్యక్తాన్ దర్భేషు మధుసంయుతాన్ । తిలమిశ్రాన్ ప్రదద్యాద్వై సంయతో దక్షిణాముఖః ॥ విష్ణుం బుద్ధౌ సమాసాద్య నద్యామ్భసి తతః క్షిపేత్ । నామగోత్రగ్రహం తత్ర పుష్పైరభ్యర్చనం తథా ॥ ధూపదీపప్రదానంచ భక్ష్యం భోజ్యం తథాపరమ్ । నిమన్త్రయేత విప్రాన్వై పఞ్చ సప్త నవాపి వా ॥ విద్యాతపస్సమృద్ధాన్వై కులోత్పన్నాన్ సమాహితాన్ । చతురో వాఽథ వా విప్రాన్ షడష్టౌ వా సమన్త్రయేత్ ॥ అపరేఽహని సంప్రాప్తే మధ్యాహ్నే సముపోషితః । విష్ణోరభ్యర్చనం కృత్వా విప్రాంస్తానుపవేశయేత్ ॥ ఉదఙ్ముఖాన్యథాజ్యేష్ఠం ప్రేతరూపమనుస్మరన్ । మనో నివేశ్య విష్ణౌ వై సర్వం కుర్యాదతన్ద్రితః ॥ ఆవాహనాదియత్ప్రోక్తం దైవపూర్వం తదాచరేత్ । తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా తతో విప్రాన్ తృప్తిం పృష్ట్వా యథావిధి ॥ హవిష్యవ్యఞ్జనేనైవ తిలేన సహితేనచ । పఞ్చపిణ్డాన్ ప్రదద్యాచ్చ దేవరూపమనుస్మరన్ ॥ ప్రథమం విష్ణవే దద్యాద్బ్రహ్మణేచ శివాయచ । యమాయ సానుచారాయ చతుర్థం పిణ్డముత్సృజేత్ ॥ మృతం సఙ్కీర్త్య మనసా గోత్రపూర్వం తతః పరమ్ । విష్ణోర్నామగృహీత్వైవ పఞ్చమం పిణ్డముత్సృజేత్ ॥ విప్రానాచమ్య విధివద్దక్షిణాభిస్సమర్చయేత్ । ఏకం వృద్ధతమం విప్రం హిరణ్యేన సమర్చయేత్ ॥ గవా వస్త్రేణ భూమ్యాచ ప్రేతం తం మనసా స్మరన్ । తతస్తిలామ్భో విప్రాస్తు హస్తైర్దర్భసమన్వితైః ॥ క్షిపేయుర్గోత్రపూర్వంతు నామబుద్ధౌ నివేశ్యచ । హవిర్గన్ధతిలామ్భస్తు తస్మై దద్యుస్సమాహితాః ॥ మిత్రభృత్యజనైస్సార్ధం పశ్చాద్భుఞ్జీత వాగ్యతః ॥ ఏవం విష్ణుమతే స్థిత్వా యో దద్యాదాత్మఘాతినే । సముద్ధరతి తం క్షిప్రం నాత్ర కార్యా విచారణా ॥ * ॥ ఇతి ।

బోధాయనీయే ॥ వా ॥ అథాతో నారాయణబలిం వ్యాఖ్యాస్యామో దక్షిణోత్తరాయణయోరపరపక్షస్య ద్వాదశ్యాం క్రియేత పూర్వేద్యుస్స్నాత్వా దశవద్వా బ్రాహ్మణాన్నిమన్త్ర్య తే యోనిగోత్రశ్రుతవృత్తసమ్పన్నా నథాపరేద్యుర్దేవగృహే నదీతీరే వాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య ప్రణీతాభ్యః కృత్వోపస్థాయాగ్రేణాగ్నిం దైవతమావాహయతి పురుషసూక్తైద్వైఋచా జపిత్వా వ్యాహృతిభిర్దేవతామావాహయత్యథైనం స్నాపయతి పురుషసూక్తేనాథైనం గన్ధపుష్పధూపదీపైరష్టాక్షరేణార్చయిత్వాఽద్భిస్తర్పయతి కేశవం తర్పయామీతి ద్వాదశనామభిః పరిధానప్రభృత్యాగ్నిముఖం కృత్వా పక్వంజుహోతి "విష్ణోర్నుకమ్" ఇతి పురోఽనువాక్యామనూచ్య "పరోమాత్రయా" ఇతి యాజ్యయా జుహోతీత్యాజ్యాహుతీరుపజుహోతి కేశవాయ స్వాహేత్యేతైరేవ గుడ పాయస ఘృతమిశ్రమన్నం నివేదయతి "దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం విష్ణవే మహాపురుషాయ హవిర్నివేదయామి" ఇతి సప్త వ్యాహృతిభిస్స్వాహాకారేణ జపతి వ్యాహృతిభిరేవాచమనీయం దత్త్వా బ్రాహ్మణానాహూయ సదర్భోపక్లృప్తేష్వాసనేషూపవేశ్యాథైనాన్వస్త్రగన్ధధూపదీపమాల్యైరభ్యర్చ్యాభ్యనుజ్ఞాతస్తిలమిశ్రం హవిస్సముదాయుత్య హస్తేన జుహోతి "పితృభ్యస్స్వధా నమో నారాయణాయ స్వాహా" ఇత్యాది చతుర్వింశతి మన్త్రైర్హుత్వా "అగ్నయే కవ్యవాహనాయ స్విష్టకృతే స్వధా నమో నారాయణాయ స్వాహా" ఇత్యథ బ్రాహ్మణానన్నేన పరివేష్య తేషాం యథాశక్తి దక్షిణాం దద్యాత్ప్రదక్షిణీకృత్య శేషమనుజ్ఞాప్య దక్షిణేనాగ్నిం ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు బలిం దదాతి విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో నమః సాధ్యేభ్యో దేవేభ్యో నమః సర్వాభ్యో దేవతాభ్యో నమః విష్ణవే నమః నారాయణాయ నమః సహస్రశీర్షాయ నమః యజ్ఞాత్మనే నమః యజ్ఞపురుషాయ నమః జ్ఞానాయ నమః సర్వేశ్వరాయ నమ ఇతి స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్సర్వాన్ పితౄన్ సమధిగచ్ఛతి బ్రహ్మలోకే మహీయత ఇత్యాహ భగవాన్ బోధాయనః ॥ * ॥ అస్మిన్ ఖణ్డే పాఠవ్యత్యయదర్శనాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్వ్యాఖ్యానానుసారేణానేకగ్రన్థపర్యాలోచనయానుక్రమోఽస్మాభిరుక్తః । అథ దేవగృహే

నదీతీరే వా విప్రాన్నాహూయ నారాయణబలిం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య కే
శవాద్యర్థే క్రమాద్ద్వాదశ షడ్వా విప్రాన్ వృత్వా సాయం తద్దినం త్రై
స్నహోపోష్య శ్వోభూతే పూర్వవద్విప్రాన్నిమన్త్ర్య కుణ్డేషు విప్రా
న్ప్రక్షాల్య కృసరతామ్బూలాదీని దత్త్వాఽభ్యజ్య స్నాపయిత్వాఽఽగ
తేషు లౌకికాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య పాత్రసంసాదనాదికృత్వా
ప్రణీతాః ప్రణీయోత్తరేణాగ్నిమగ్రే వా దేవం నారాయణం నిధాయార్
ఘ్యాది పరికల్ప్య సహస్రశీర్షేతి ద్వే ఋచౌ జపిత్వా ఓంభూః పురుషమా
వాహయామీతి సప్త వ్యాహృతిభిః ప్రత్యేకం పురుషమావాహ్యార్ఘ్యాది ద
త్త్వా పురుషసూక్తేన దేవమభిషిచ్య వస్త్రోపవీతాచమన గన్ధపుష్పధూపదీ
పోపహారాన్ కృత్వాఽగ్నేర్దక్షిణతో బ్రాహ్మణనిధానాది ప్రతిపద్యాగ్ని
ముఖాన్తే " విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాం
సి యో అస్కభాయదుత్తరం సధస్థం విచక్రమాణస్త్రేధోరుగాయః " ఇతి
పురోనువాక్యామనూచ్య " పరో మాత్రయా తన్వా వృధాన న తే మహి
త్వమన్వశ్నువన్తి ఉభే తే విద్మ రజసీ పృథివ్యా విష్ణో దేవత్వం పరమస్య విత్సే స్వా
హా " ఇత్యన్నేన హుత్వా కేశవాయ స్వాహేత్యాదిభిర్ద్వాదశాజ్యా
హుతీర్హుత్వా కేశవాదీనుదకాఞ్జలిభిస్తర్పయిత్వా తైరేవాష్టాక్షరేణార్చ
యిత్వా దేవం వివిధవ్యఞ్జనఘృతగుడసహితం సశర్కరం సఫలం పాయసా
న్నం నివేద్యాచమన తామ్బూలాది దత్త్వా ఓంభూస్తర్పయామీతి సప్త వ్యా
హృతిభిస్తర్పయిత్వా స్తుత్వా కేశవాదీన్ పూర్వవద్భృత్వా గోమయేనో
పలిప్తేష్వర్చ్య తేషు కుణ్డేషు తేషాం పాదౌ పూర్వవత్ప్రక్షాళ్యాచమయ్య చ
ముయ్య ఉదఙ్ముఖానాసనేషూపవేశ్య గన్ధపుష్పవాసోఙ్గులీయకకుణ్డలాద్యై
రలఙ్కృత్యానుజ్ఞాప్యాజ్యతిలమిశ్రం హవిరిడాపాత్రే నిధాయ పితృభ్యః
పితామహేభ్యః ప్రపితామహేభ్యో మాతృభ్యః పితామహీభ్యః ప్రపితా
మహీభ్యో మాతామహేభ్యో మాతుః పితామహేభ్యో మాతుః ప్రపితామ
హేభ్యో మాతామహీభ్యో మాతుః పితామహీభ్యో మాతుః ప్రపితామహీ
భ్య ఆచార్యేభ్య ఆచార్యపత్నీభ్యో గురుభ్యో గురుపత్నీభ్యః సఖిభ్యస్సఖి
పత్నీభ్యః రాజభ్యో రాజపత్నీభ్యోఽమాత్యేభ్యోఽమాత్యపత్నీభ్యస్సర్వేభ్య
స్సర్వాభ్య ఇతి ప్రతిమన్త్రం స్వధా నమో నారాయణాయ స్వాహేత్యను

వర్జ్య చతుర్వింశత్యాహుతీర్హస్తేనాదాయహుత్వా అగ్నయేకవ్యవాహనా యస్విష్టకృతేస్వధానమోనారాయణాయస్వాహేతిస్విష్టకృతంచహుత్వా హుతశేషం పాత్రేషు ప్రదాయ కేశవాదీన్ పృథివీతేపాత్రమితి దేవతీర్థే నోపస్పర్శయిత్వా "ఏకోవిష్ణుర్మహద్భూతమ్" ఇతిజపిత్వా భుఞ్జానాన్ ప్రాణేనివిష్టఇత్యాదిభిఃప్రసమీక్ష్య యథాసుఖం జుషధ్వమిత్యుపచారా నుక్త్వాఽఽచాన్తేషు విశ్వేభ్యోదేవేభ్యోనమః సాధ్యేభ్యోదేవేభ్యోనమః సర్వేభ్యోదేవేభ్యోనమః సర్వాభ్యోదేవతాభ్యోనమః విష్ణవేనమః నారాయణాయనమః సహస్రశీర్షాయనమః బ్రహ్మణ్యాయనమః యజ్ఞాత్మనేనమః యజ్ఞపురుషాయనమః జ్ఞానాయనమః సర్వాత్మనేనమఇతి కేశవాదిభ్యఃక్రమేణ భుక్తిదక్షిణాందత్వా ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య తాన్విసృజ్య దేవసన్నిధౌ దక్షిణేనాగ్నిందర్భాన్ చతుర్ధాసంస్తీర్య తేషు దర్భేషు సకృత్సకృత్తూష్ణీముపోదత్వా పితృభ్యస్స్వధానమో నారాయణాయేత్యాదిభిశ్చతుర్వింశతిభిరేకైకస్యాం దర్భపఙ్క్తౌ షట్షట్ ఏవంక్రమేణ చతుర్వింశతిబలీన్దత్వా పూర్వవదపోనినీయ జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాన్తంకృత్వా వస్త్రభూషణాదిభిరాచార్యంపూజయేదితి। శౌనకీయప్రకారస్తుసన్యాసివిషయేపృథగేవవక్ష్యతే। అఖణ్డాదర్శే ॥ శ్లో ॥ దేవదేవస్యభవనేవిష్ణోర్నద్యామథాపివా। తీర్థేవా పావనేవిద్వాన్ శుచిర్భూత్వా సమాహితః ॥ ద్వాదశబ్రాహ్మణాన్ షడ్వాప్యశక్తౌతు నిమన్త్రయేత్ ॥ * ॥ శ్రీధరీయేచ ॥ శ్లో ॥ ద్వాదశ్యాం శ్రవణేవాపి పఞ్చమ్యాం పర్వణోరపి। పఞ్చమీం సర్పదష్టస్య నారాయణబలౌవిదుః ॥ * ॥ ఏవం తిథివిధానం యతివ్యతిరిక్తవిషయమ్। తస్యతు సపిణ్డీకరణస్థానీయత్వాద్యతేర్నారాయణబలిర్ద్వాదశాహ ఏవకార్యః। అత్ర శౌనకః ॥ శ్లో ॥ యతీనాం యోగినాంచైవ అన్యేషాంమోక్షకాఙ్క్షిణామ్। పుణ్యపాపక్షయార్థాయ ద్వాదశేఽహని కారయేత్ ॥ * ॥.

ద్వాదశఃఖణ్డః.

ఇతి శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతిషు పితృమేధసారప్రశ్న
వ్యాఖ్యానే సుధీవిలోచనే చతుర్థఃపటలః.

నను ప్రాతిస్వికశుభాశుభకర్మవశేన స్వర్గనరకగతానాం మను
ష్యాణాం పుత్రాదిభిర్దత్తైరన్నపానాదిభిస్తృప్త్యసమ్భవాత్సమ్భవేఽపి స్వ
యమాత్మనామప్యనీశానాః కథం స్వర్గాదిఫలం ప్రయచ్ఛన్తి పితర ఇతి చేన్నై
వమ్, విజ్ఞానైశ్వర్యైశ్చైవమేవాశఙ్క్యపరిహృతత్వాత్ । తథా ॥ శ్లో ॥ వసు
రుద్రాదితిసుతాః పితరశ్శ్రాద్ధదేవతాః । ప్రీణయన్తి మనుష్యాణాం పి
తౄఞ్ఛ్రాద్ధేన తర్పితాః ॥ ఆయుః ప్రజాం ధనం విద్యాం స్వర్గం మోక్షం
సుఖాని చ । ప్రయచ్ఛన్తి తథా రాజ్యం ప్రీతా నౄణాం పితామహాః ॥ * ॥
న హ్యత్ర దేవదత్తాదయ ఏవ శ్రాద్ధకర్మణి సమ్ప్రదానభూతాః పిత్రాదిశబ్దైరు
చ్యన్తే కిన్త్వధిష్ఠాతృవస్వాదిదేవతాసహితా ఏవ, యథా దేవదత్తాదిశబ్దై
ర్న శరీరమాత్రం నాప్యాత్మమాత్రం కిన్తు శరీరవిశిష్టా ఆత్మాన ఉచ్యన్తే, ఏ
వమధిష్ఠాతృదేవతాసహితా ఏవ దేవదత్తాదయః పిత్రాదిశబ్దైరుచ్యన్తే, తత
శ్చాధిష్ఠాతృదేవతా వస్వాదయః పుత్రాదిదత్తాన్నపానాదిభిస్తృప్తాస్సన్త
స్తానపి దేవదత్తాదీంస్తర్పయన్తి కర్తౄంశ్చ పుత్రాదీన్ఫలేన యోజయ
న్తి, యథా మాతా గర్భపోషణాయాన్యదత్తేన దౌహృదాన్నపానాదినా
స్వయముపభుక్తేన తృప్తా సతీ జఠరగతమపత్యం తర్పయతి, దౌహృదా
న్నాది ప్రదాయినశ్చ ప్రత్యుపకారఫలేన యోజయన్తి తద్వద్వసవో రుద్రా
అదితిసుతా ఏతే పితరః పితృపితామహప్రపితామహశబ్దవాచ్యాః న కేవలం
దేవదత్తాదయ ఏవ శ్రాద్ధదేవతాః ప్రకృతశ్రాద్ధకర్మణి సమ్ప్రదానభూతాః,
కిన్తు మనుష్యాణాం పితౄన్ దేవదత్తాదీన్ స్వయం శ్రాద్ధేన తర్పితాస్తర్ప
యన్తి జ్ఞానశక్త్యతిశయయోగేన, కిఞ్చ న కేవలం పితౄన్ తర్పయన్తి, అ
పితు శ్రాద్ధకారిభ్యః ఆయురాదిఫలం శాస్త్రోక్తమన్యదపి ఫలం స్వయం ప్రీ
తాః, పితామహాః - వస్వాదయః, ప్రయచ్ఛన్తీతి.

ఇదమాహ —

మూ — పితృపితామహప్రపితామహా నామ వసురుద్రాదిత్యాః
"॥ శ్లో ॥ వసవః పితరో జ్ఞేయా రుద్రాశ్చైవ పితామహాః । ప్రపితా
మహాస్తథాదిత్యాః శ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥ " త ఏవ వస్వాదయ
శ్శ్రాద్ధేషు పిత్రాదిశర్మాణో భవన్తి, త ఏవ శ్రాద్ధదేవతాస్తత్ప

తోఽన్యమాత్రాదయో భవన్తి, తేశాం శ్రాద్ధేన తృప్తా దేవభూతాః పితృత్వం ప్రాప్తా న్నరకస్థాన్ స్వపితౄన్ ప్రీణయన్త్యకిరణేశపన్తి, తస్మాత్తేభ్య ఏవ హోమభోజనపిణ్డదానాదికుర్యుః .

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః .

హోమాద్యుద్దేశ్యభేదం తస్య హోమాదేరవశ్యకర్తవ్యత్వే హేతుంచోపన్యస్యతి —

మూ — ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌ హుతేన దేవస్థాన్ పితృస్థాన్ భోజితైర్ద్విజైః । ప్రీణయేన్నరకస్థాన్ హి భూమౌ పిణ్డనిపాతనాత్ ॥ * ॥ హోమాదీనామేకోద్దేశ్యత్వాభావాద్గతిసన్దేహాచ్చ త్రీణి శ్రాద్ధే ప్రధానాని హోమభోజన పిణ్డదానాని కార్యాణి, భోజనమేవ ప్రధానం హోమపిణ్డావఙ్గమిత్యేకే, అనర్థాపేక్షో భోజయేదితి భోజనస్యైవ ప్రధానతోపదేశాత్ " అఙ్గాని పితృయజ్ఞస్య " " ఆవాహనాగ్నౌకరణమ్ " " ఆ హోమాత్కృత్వా విరమేత్ " ఇత్యాదిజ్ఞాపనాచ్చ .

వ్యా — అగ్నౌ హుతేనేతి వచనం స్మృత్యర్థసారే । ఇదమత్ర ప్రాచీనం వచనమ్ ॥ శ్లో ॥ దేవస్థాః పితరః కేచిత్ప్రేతస్థాశ్చాపరే పునః । తిర్యక్స్థాః పితరః కేచిత్తేషాం తృప్తిర్నవిద్యతే ॥ * ॥ ఇతి । తిర్యక్స్థాః - నరకస్థాః । సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ సదాచారేణ దేవత్వం ఋషిత్వంచ తథైవచ । ప్రాప్నువన్తి కుయోనిత్వం మనుష్యాస్తద్విపర్యయే ॥ * ॥ అతస్తత్తత్తృప్త్యర్థం త్రయం కార్యమేవ, అగ్న్యాధేయే ధూర్తస్వామినా త్రయాణాం ప్రాధాన్యోక్తేర్వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా ఇతి కపర్దిస్వామినోక్తత్వాచ్చ । నను " ॥ శ్లో ॥ సపితుః పితృకృత్యేషు హ్యధికారో నవిద్యతే । " ఇతి వచనాజ్జీవపితృకస్య కథం తత్క్రియమితి చేన్న, దర్శాది శ్రాద్ధవిషయత్వాత్తస్య, శ్రాద్ధషట్కవిధానాచ్చ । తథా శాతాతపకార్ష్ణాజనిప్రముఖైః " గయాయాంచ మృతేఽహని " " మాతుః శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యాత్ " ఇతి మాతృమృతాహే శ్రాద్ధం విహితమ్, " యద్యస్య దాతి విప్రేభ్యః " ఇతి మనుః । నను " ॥ శ్లో ॥ పిత్ర్యం జీవపితుర్నస్యాదగ్నౌ హోమోఽపి పాక్షికః । యేభ్య ఏవ పితా తేభ్యో దద్యాద్వితాన కర్మణి ॥ దద్యాత్తేభ్యః పరేభ్యస్తజ్జీవే చ

తృతీయం యది । " ఇతి యమస్మరణాత్ కథమితి చేన్న, " ॥ శ్లో ॥ పితృయజ్ఞం తు నిర్వర్త్య విప్రశ్చన్ద్రక్షయేఽగ్నిమాన్ । పిణ్డాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్ ॥ " ఇతి మనూక్తపిణ్డపితృయజ్ఞపిణ్డదానవిషయత్వాన్నిషేధస్య । తథాఽఽపస్తమ్బః ॥ వా ॥ యది జీవపితా దద్యాదాహోమాన్తాత్కృత్వా విరమేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్రాపి పక్ష ఇతి పక్షాన్తరోక్త్యా తత్క్రియం సిద్ధమ్ । " ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యబ్దమర్చనం శ్రాద్ధేనయుక్తం మనురబ్రవీత్ । పిణ్డనిర్వాపణం చైవ మహాపాతకసమ్మితమ్ ॥ " ఇతి భవిష్యత్పురాణవచనాన్న చ తత్కార్యమితి చేన్న, " జీవన్తం పితరం పితామహం వా తత్స్థానేఽర్చయేత్ " ఇతి పక్షాన్తరనిషేధపరత్వాత్తస్య । కించ " ॥ శ్లో ॥ మహాలయే గయాశ్రాద్ధే మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని । కృతోద్వాహోఽపి కుర్వీత పిణ్డనిర్వాపణం సుతః ॥ " ఇతి మృతాహవ్యతిరిక్తశ్రాద్ధే " ॥ శ్లో ॥ అయనద్వితయే శ్రాద్ధం విషువద్వితయే తథా । సఙ్క్రాన్త్యాదిషు కుర్వీత పిణ్డనిర్వాపణాదృతే ॥ " ఇతి పిణ్డదాననిషేధవదత్ర తదభావాత్, " యేభ్య ఏవ పితా దద్యాత్ " ఇతి హారీతవచనాచ్చ జీవపితృకేణ తత్క్రియం కర్తవ్యమితి నిశ్చీయతే.

నను ప్రధానమేవాఙ్గాకర్షకమతో మాసిశ్రాద్ధాదౌ భోజనాభావాన్మాతుః పిణ్డదానం కథమిత్యత్రాహ —

మూ — మాసిశ్రాద్ధాదౌ మాతుర్భోజనాభావేఽపి " ద్వైధం దక్షిణాగ్రాన్ " ఇతి వర్గద్వయస్య పిణ్డదానవిధానమన్త్రామ్నానాచ్చ పిత్రాదేర్మాత్రాదేశ్చ సర్వత్ర పిణ్డదానమవర్జనీయమ్.

వ్యా — సర్వత్ర - సర్వశ్రాద్ధేషు, మన్త్రామ్నానాత్ - మార్జయన్తాం మమ పితరః మార్జయన్తాం మమ మాతర ఇత్యాదిభిర్వర్గద్వయపిణ్డదానమన్త్రాణామధీతత్వాత్ ।.

కిమేవం మాతుస్సర్వత్ర భోజనాభావో నేత్యాహ —

మూ — " అష్టకాసు " ఇతి వచనాన్మాతుర్మృతాహే పృథక్ఛ్రాద్ధం చ కర్తవ్యం న కర్తవ్యో మాత్రాదేర్హోమః వచనాభావాత్క్వచిదపి సమాచారాభావాచ్చ, ప్రతియోగిభేదేఽపి పిత్రాదేరేవ హోమ ఇతి వ్యాఖ్యానాచ్చ మాతుర్మృతాహే పిత్రాదేరేవ హోమో మాత్రాదేరేవ వరణమ్.

व्या — अष्टकासु च वृद्धौ चेति कार्ष्णाजिनिवचनमप्यार्थगम्यमेवमेवम् पर्थितः । " ॥ श्लो ॥ मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः । मन्त्रोहेन यथान्यायं शेषं मन्त्रविवर्जितम् ॥ " इति विष्णुवचनान्मातुश्श्राद्धे मन्त्रोहेन षोडामं कुर्यादिति वचनाभावादापस्तम्बबोधायनाश्वलायन छन्दोग कात्यायनादिषु मातृभ्यो षोडामादर्शनाच्च सूत्रेष्वनुक्तेरमुष्मैपदं नोहनीयमित्यर्थः ।

अत्र तात्पर्यदर्शनम् ॥ वा ॥ अत्र यद्यपि मात्रादिभ्यः पृथगेव पिण्डप्रदानदर्शनं तथापि तासां पृथग्ब्राह्मणभोजनं न भवति षोडामाभिमर्शनयोः पृथक्त्वादर्शनात् , अतः प्रतियोगिभेदेऽपि पित्रादेरेव षोडामः ॥ * ॥ इति .

मू — एवं जीवपितृकस्य मातुश्श्राद्धे पिशुः पित्रादिभ्यो षोडामोवर्गद्वयस्य पिण्डदानं कार्यम् .

व्या — गतार्थम् .

मू — अत्रार्घ्यग्रहणे तिलावापेऽन्नाभिमर्शने च पित्रादिशब्देषु मात्रादिशब्दाः प्रयोक्तव्योऽसाधारणत्वात् .

व्या — अत्र - मातृन्यूनताहे, दर्शादिश्राद्धं मातृपितृसाधारणम् , अतस्तत्र मन्त्रोहः , न्यूनताहे तु मात्रादेरुद्देश्यत्वेनासाधारणत्वात्पित्रादिशब्दे मात्रादिशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । अत्रैवं प्रयोगः — मातृभ्यो गृह्णामि मातरि मार्जलोकाय पचे मातरीत्यादि.

मू — आयान्तपितर इत्यादिषु कृतैकशेषत्वेन बहुवचनान्तपितृशब्दस्य पित्रादिमात्रादिरूपार्थप्रकाशनाख्यकार्यत्वोपपत्तेर्मातृश्राद्धेष्वनूहः , " पितरश्श्राद्धदेवताः " " पितरश्च त्रयः प्रोक्ताः " " यदेवतर्पयन्त्यद्भिः पितॄन् स्नात्वासमाहितः " इति मन्वादिभिः पितृशब्देन पित्रादिमात्रादिनिर्देशात्पित्रादीनां मात्रादीनां च बहुवचनान्तपितृशब्दवाच्यत्वं वचनसिद्धमतोऽप्यनूहः .

व्या — पिता मात्रेत्यादिना कृतैकशेषः पितृशब्दः बहुवचनान्तो वर्गद्वयवाचीत्यत्र मन्वादिवचनमुदाहृतम् । पित्रादि मा

త్రాదియూపేత, అర్థవాశ్యాత్స్యాదితిసూత్రార్థఉక్తః । అయంభావః — అనుష్ఠేయార్థప్రకాశకో మన్త్రః, అతోయథాఽగ్న్యాదిశబ్దస్థానే వికృతౌ సూర్యాదిశబ్దనివేశార్థ ప్రకాశకత్వంనాత్ర తథా, పితృశబ్దస్యైవ వర్గద్వయరూపార్థప్రకాశనాదిః । అత్రసాయణీయే ॥ శ్లో ॥ కేవలఃపితృశబ్దస్తు పితృసామాన్యవాచకః । మాతామహాది సమ్బన్ధం మన్త్రం మాత్రాదిషూహయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । కేవలేతి, పితృపితామహ ప్రపితామహా ఇత్యయం శబ్దః పిత్రాదివాచీ తథాపితామహశబ్దః ప్రపితామహశబ్దశ్చ తన్మాత్రవాచీ పితరఇతి శబ్దస్తు పితృత్వసామాన్య మభిధత్తే మాతృశబ్దస్తు నపితృవాచీ । అతోఽత్ర మన్త్రోహోన కార్యఇత్యర్థః.

ఊహేఽనిష్టమాహ —

మూ — యద్యాయాతమాతరఇత్యావాహయేదనావాహితత్వాదనాగతాస్యుఃపితరస్తతోహోమపిణ్డభాగినస్తే స్వస్వభాగాలాభాత్ "తంచయన్తే యోవై భాగినం సన్తముభాగంనుదతేచయన్తే వైనం సంయది వైనం నచయతేఽథ పుత్రముథపౌత్రం చయతే" ఇతిశ్రూయతే, అనూహేపునస్స్వస్వభాగాల్లభన్తే.

వ్యా — యఃపునరాయాతపితరఇతినావాహయేత్, తంచయన్తే - అనాహూతాఃపితరోనాశయన్తి, తత్రశ్రుతిముదాహరతి "యోవైభాగినమ్" ఇతి, నుదతే - నావాహయామీత్యర్థః । ఆయాతపితరఇత్యావాహనే ఆహూతాః పితరోహోమపిణ్డార్ స్వస్వభాగాల్లభన్తే మాతరశ్చస్వభాగాల్భోజనపిణ్డాల్లభన్తే తతఃపితరస్తన్నచయన్తే.

మూ — మాతామహయోశ్రాద్ధేష్వావాహనార్ఘ్యగ్రహణతిలావాపహోమాభిమర్శన పిణ్డదానాదిమన్త్రేషు వక్ష్యన్తం మాతృశబ్దముక్త్వా పిత్రాదిశబ్దం బ్రూయాత్.

వ్యా — వక్ష్యన్తమితి - మాతుఃపిత్రేస్వాహా, ఏష తేమాతుస్తత ఏతత్తేమాతుస్తత, మార్జయన్తాంమమమాతుఃపితరః, ఏష తేమాతుర్మాతః; యన్మేమాతుర్మాతేత్యాద్యూహనీయమిత్యర్థః.

మూ — ఏకబ్రాహ్మణపక్షేప్యేకోద్దిష్టేచ "పృథివీతేపాత్రమ్" ఇత్యనూహః "యద్యేకస్మిన్నపశ్యేవాయవస్థోపాయవస్థేత్యేవం విధేషు బహువచనం ప్రయోగసాధుత్వార్థమ్" ఇతిభాష్యమ్.

వ్యా — స్పష్టోఽర్థః। అత్ర తాత్పర్యదర్శనమ్ ॥ వా ॥ తతాదిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వాత్పిత్రాదినామాని సమ్బన్ధాద్గృహ్ణీయాదేవమన్యత్రాపి తత్తద్విభక్తికమూహ్యమ్, పితావృణ్క్ష్వాహమిత్యాద్యేకవచనం పిత్రాదిత్వసామాన్యపరమ్, అతఏవ ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసయోరనేకపత్నీకస్యాపి పత్నీంసన్నహ్యేదిత్యేకవచనేనైవసంప్రైషః, ఊహ ఇత్యుపదేశః, ప్రకృతావేవద్వాదశాహేఽద్యసుత్యామితి దర్శనాదేవ తేతతమధుమానిత్యాదిష్వప్యయమేవన్యాయః, వాయవస్థేతివద్బ్రిష్మణానాం త్వేతి బహువచం ప్రయోగసాధుత్వార్థమ్ ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — పుత్రికాపుత్రదత్తక్షేత్రజాద్వ్యాముష్యాయణాః, తత్రత
త్తో ద్వైమాతురశ్చ స్మృతాహే యస్మైఽసౌమాతా యస్మై సపత్నీ
మాతాసౌపితేత్యేవబ్రూయాత్.

వ్యా — ద్వైమాతురః - సపత్నీసుతః, ససపత్నీమాతృస్మృతాహే యస్మై సపత్నీమాతేతి బ్రూయాత్, దత్తస్తు యస్మై శ్రీనామ్నీమాతేతి, తథా యజ్ఞశర్మాపితేతిచబ్రూయాత్, అత్ర పైఠీనసిః ॥ వా ॥ అథదత్తక్రీతకృత్రిమపుత్రికాపుత్రక్షేత్రజాః పరిగ్రహేణార్షేణ జాతా ద్వ్యాముష్యాయణకా భవన్తి ॥ * ॥ ఇతి.

మూ — దర్శాదిశ్రాద్ధేషు ద్వివచనాన్తం పితృశబ్దం బ్రూయాత్,
“ యదిద్విపితాస్యాదేకైకస్మిన్పిణ్డే ద్వౌద్వావుపలక్షయేత్ ” ఇతి
పిణ్డపితృయజ్ఞేదర్శనాత్.

వ్యా — నను “ పూయతి హ వా ఏతదృచోఽక్షరం యదేనమాహ త్రితస్మాదృచం నోహేన్న మాతా వర్ధతే న పితా ” ఇతి శ్రుతేః కథం మాతృపితృశబ్దోహ ఇతి చేన్న, “ న ప్రకృతావూహో విద్యతే ” ఇతి శ్రుతేః ప్రకృతివిషయత్వాన్నిషేధస్య, తత్రాపి నిషేధః పాక్షికః “ ఊహ ఇత్యుపదేశః ” ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ। అతో దర్శాదౌ ద్వ్యాముష్యాయణో మాతృపితృతతాదిశబ్దేషు అముష్మైపదే చ ద్వివచనాన్తం పిత్రాదిశబ్దం బ్రూయాత్, అత్ర దేవలః ॥ శ్లో ॥ ద్వ్యాముష్యాయణకా దద్యుర్ద్వాభ్యాం పిణ్డోదకక్రియాః। ద్వాభ్యాం దేయాస్తు షట్పిణ్డా ఏవం కుర్వన్న ముహ్యతి ॥ * ॥ క్షేత్రబీజపిత్రోః పుత్రాభావే ద్వయోః క్షేత్రజః క్రియాః కుర్యాత్క్షేత్రదత్తశ్చ

పిత్రోఽకుర్యాత్, తత్తత్కృతాహే త్రీణి పిణ్డాని దద్యాద్ద్వాభ్యాం పితృభ్యామ
వశిష్టపిణ్డాస్స్యుః, ద్వయోరపి పిత్రోశ్శ్రాద్ధకర్తవ్యతాభిప్రాయేణ షట్పి
ణ్డానిత్యుక్తం నతుసంహత్య, ఇదంవచనం పుత్రికాపుత్రవిషయంచేద్దర్శా
దౌ మాతామహాదేః పితామహాదేశ్చ వర్గద్వయోద్దేశేన షట్పిణ్డాదేయాః
దత్తస్త్రీనేవదద్యాత్ । బోధాయనః ॥ శ్లో ॥ ద్విపితుఃపిణ్డదానంస్యాదే
కైకస్య ద్విదేవతా । ద్వాభ్యాం దేయాస్త్రయఃపిణ్డాఏవం కుర్వన్నముహ్య
తి ॥ * ॥ ఋశ్యశృఙ్గః ॥ శ్లో ॥ ద్విపితుఃపిణ్డదానంస్యాత్పితుఃపిణ్డోద్వి
వాముకః ॥ * ॥ ద్వాభ్యాందేయాఇతివచనమ్ “ యస్స్యాదుభయసం
బద్ధఃపుత్రికాయాస్సుతోహ్యసౌ । పూర్వం మాతామహశ్రాద్ధం పశ్చాత్త్రైపి
తృకమాచరేత్ ॥ ” తన్త్రేణకరణేయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ మాతామహా
నాప్యేవం తన్త్రంవావైశ్వదేవికమ్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ క
ర్షూసమన్వితంముక్త్వా తథాశ్రాద్ధానిషోడశ । ప్రత్యాబ్దికంచ శేషేషు పి
ణ్డాస్స్యుష్షడితిస్థితిః ॥ * ॥ సపిణ్డీకరణషోడశప్రత్యాబ్దికేషు త్రీనేవ పిణ్డాన్
దద్యాత్తదన్యతిరిక్తశ్రాద్ధేషు షట్పిణ్డాన్పుత్రికాపుత్రోదద్యాదిత్యర్థః.

యదాఽకస్యాశ్చిత్ స్త్రియాశ్శ్రాద్ధక్రమమాహ —

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ వక్ష్యన్తం భర్తృశర్మాక్వా బ్రూయాత్పితృతాది
కమ్ । స్త్రీశ్రాద్ధభాగ్యపతోన్యశ్చ నోహ్యన్మన్త్రనిఅస్థితిః ॥ * ॥.

వ్యా — శ్రాద్ధే-సాపిణ్డ్యే, శ్రీనామ్న్యాభర్తుర్విష్ణుశర్మణఃపిత్రాదిశ
బ్దంబ్రూయాత్, యదాజ్యేష్ఠభ్రాతుఃపత్న్యావా సాపిణ్డ్యం పార్వణం
వాకరోతి తదాయస్మైమాతేత్యాది మన్త్రేష్వూహత్వాకృతివమ్బ్రూ
యాత్, కర్తుస్స్వస్యచ భ్రాతుశ్చ పితృత్వావిశేషాత్ స్త్రీవర్గస్య
హ్యూహాభావాచ్చ.

మూ — ॥ శ్లో ॥ యల్లిఙ్గంయద్విభక్త్యన్యాహ్యం తల్లిఙ్గంతద్విభక్తికమ్ ।
ఊహేత్పదంత్వదృశ్యత్వాచ్ఛ్రాద్ధోద్దేశ్యస్య నిర్దిశేత్ ॥ లిఙ్గంవా వచనం
యత్రవ్యత్యయేన ప్రయుజ్యతే । శబ్దాన్తరనివేశో వా సఊహ ఇతి
గీయతే ॥ * ॥.

వ్యా — మన్త్రస్థంపదం యల్లిఙ్గం యద్విభక్తికం త్రిషులిఙ్గేషు ప్రథమా
న్తంసమ్బుద్ధ్యన్తంద్వితీయాద్యన్తంవావర్తతే ఊహార్హం పదంచతల్లిఙ్గంతద్వి
భక్తికమేవబ్రూయాత్, అదృశ్యత్వాత్తుశ్రాద్ధోద్దేశ్యశర్మపదేత్తద్విభక్తికమేవ.

వరణప్రకారమాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ స్త్రీశ్రాద్ధేవృణుయాద్భర్తాపత్నీమాతృపితామహీః । పితృవ్యాగ్రజయోశ్శ్రాద్ధే తత్తత్పిత్రపితామహాన్ ॥ * ॥.

వ్యా — ప్రథమంపత్న్యర్థేవృత్వామాతృపితామహాన్ వృణుయాత్, పితృవ్యశ్రాద్ధే తం అగ్రజశ్రాద్ధేతమగ్రజం వృత్వాతతోఽస్య పితృపితామహాన్ వృణుయాత్, ఏవం వరణ ప్రకారేణావాహనార్ఘ్యదాన పిణ్డప్రదానాదికం కర్తవ్యమ్.

మూ — ॥ శ్లో ॥ యేభ్యోఏవదాతి పితా త్రిభ్యస్త్రిభ్యశ్చపితా త్రిభ్యోజీవనే । దద్యాత్తథాయతౌ తా తే పతితేవ్యుత్క్రమాన్మృతే ॥ స్త్రీస్మృతాహే స్త్రీయోభోజ్యాఃపితరః స్త్రీసపిణ్డనే । పిత్రాదేరేవ మాతామహస్యాప్యత్ర పిణ్డదానంతువర్గయోః ॥ * ॥.

వ్యా — పూర్వమేవాస్యార్థశ్చర్చితో విశ్వగశ్చసౌకర్యార్థమిదానీమిదం పద్యద్వయముక్తమితి నచోద్యావకాశః.

ఛన్దోగాదీనాం పిణ్డత్రయముక్తం తత్కథం మాతృవర్గస్యాపిపిణ్డదానమిత్యత్రాహ —

మూ — ఇత్యాపస్తమ్బినామ్.

వ్యా — ద్వైవిధం దక్షిణాగ్రానిత్యాదినాఽఽపస్తంబేన పితృమాతృవర్గయోరుభయోరపి పిణ్డదానవిధానాదిదమాపస్తమ్బివిషయమిత్యవిరోధః.

మూ — అన్యేషాంయథాసూత్రమ్.

వ్యా — స్వసూత్రోక్తప్రకారేణైవాన్యే సర్వంకురుయురిత్యర్థః.

మూ — అష్టకాసుచవృద్ధౌ చేతి నియమాదిదం సర్వేషాంసమానమ్.

వ్యా — అత్రశాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాన్దీముఖేఽష్టకాశ్రాద్ధే గయాయాంచ మృతేఽహని । పితామహ్యాదిభిస్సార్ధం మాతుశ్శ్రాద్ధంసమాచరేత్ ॥ * ॥ జాతుకర్ణి ॥ శ్లో ॥ క్షయాహం వర్జయిత్వైకం స్త్రీణాం నాస్తిపృథక్క్రియా ॥ * ॥ ఇతి । వృద్ధశాతాతపశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాసికేచాబ్దికేశ్రాద్ధే మాతుఃకుర్యాత్పృథగ్విధిమ్ ॥ * ॥ ఏవం పితామహ్యాదిభిరేవ మాతుఃపార్వణ విధానాత్పితృవరణే అష్టకాసుచేతి మనుకాష్ణాజినిశాతాతప జాతుకర్ణ్యాది వచనవిరోధాద్వర్గద్వయవరణే పార్వణత్వభఙ్గాదయు

స్మృత్యవిరోధాచ్చ పితామహ్యాదిభిరేవ మాతుఃప్రత్యాబ్దికం కర్తవ్యం నపితృవరణమ్। స్వసూత్రే విశేషవిధిరస్తిచేత్స ఏవ కర్తవ్య ఇతి నిశ్చయః.

అత్రవిభక్తినియమమాహ —

మూ — "॥ శ్లో ॥ సఙ్కల్పాసనయోష్షష్ఠీద్వితీయాఽఽవాహనేమతా । అన్నదానేచతుర్థీస్యాచ్ఛేషాస్సమ్బుద్ధయస్స్మృతాః ॥" ఇతి నారదః.

వ్యా — నిగదవ్యాఖ్యానమేతత్.

త్రయోదశఃఖణ్డః.

అథప్రత్యాబ్దికాదా శ్రాద్ధంవిహితమ్, తత్రావశ్యకర్తవ్యార్థపరాణి వచనాన్యుదాహరతి —

మూ — అత్రశ్రాద్ధనైయమికాన్ శ్లోకానుదాహరిష్యామః.

శ్రాద్ధశబ్దనిర్వచనమాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ ప్రేతం పిత్రూంశ్చసముద్దిశ్య భోజ్యంయత్ప్రియమాత్మనః । శ్రద్ధయాదీయతేయత్తు తచ్ఛ్రాద్ధం పరికీర్తితమ్ ॥ * ॥.

వ్యా — యత్ప్రియం పిత్రూణాం స్వస్యవా.

శాస్త్రావిరుద్ధమేతముదాహరతి —

మూ — కదలీజాతిభేద కారవల్లీత్రయపనసోర్వారుక నిష్పావ పటోల ముద్గామ్రక నాళికేర ఫలాని శిగ్రు శాకశాక మహాశాక క్షుద్రకణ్ఠ మహాకన్దాని వన్యానిచశంసన్తి.

వ్యా — చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉర్వారుః కారవల్లీచ పటోలీ శాకపత్రికా । కదలీకన్దలీచైవశ్రాద్ధేహ్యత్యన్తశోభనాః ॥ * ॥ నిగమే ॥ శ్లో ॥ గవాం క్షీరం ఘృతంశాకం క్షౌద్రమిక్షు రసోగుడమ్ । కదలీకంటకీఫలంధాత్రీపింఛాలచూతికా ॥ నారఙ్గద్రోణపుష్పీచ తణ్డులీచక్రవర్తికా । వాలుకాచర్మవలయం కోశాతకీఫలంశివః ॥ శ్రాద్ధేహ్యేతానిదేయాని తథాపిత్రురుచీనిచ । నాగరంవైసదాదేయం దీర్ఘమూలకమేవచ ॥ ఘృతేనభోజయేద్విప్రాన్ ఘృతంభూమౌసముత్సృజేత్ । శర్కరాఃక్షీరసంయుక్తాః పృథుకానిత్యమక్షయాః ॥ సర్పిస్సాన్నతాన్ సర్వాణి పాకేసంస్కృత్యభోజయేత్।

మున్యన్నానిచ సర్వాణి వన్యమూలఫలానిచ ॥ శ్రాద్ధేహ్యేతాని యోదద్యాత్పితరఃప్రీణయన్తితమ్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అన్నమిష్టంహవిష్యంచ దద్యాదక్రోధనోఽత్వరః ॥ వా ॥ అన్నమ్ - భక్ష్య భోజ్య లేహ్య చోష్య పేయాత్మకం పఞ్చవిధమ్, ఇష్టమ్ - యత్ బ్రాహ్మణాయ ప్రేతాయకర్త్రే వారోచతే, హవిష్యమ్ - శ్రాద్ధయోగ్యం వ్రీహి శాలి యవగోధూమ ముద్గ మాష మున్యన్న కాళశాక మహాశాక శుణ్ఠీ మరీచి హిఙ్గుక ర్పూరగుళ సైన్ధవ సాగర పనస నాళికేర బదర గవ్యపయోదధి ఘృతపాయస మధుప్రభృతి స్మృత్యన్తరసిద్ధం వేదితవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ ప్రశాన్తికాస్సనీవారాశ్శ్యామాకా వివిధాస్స్మృతాః । వన్యాశ్చ ప్రధానాశ్చ శ్రాద్ధార్హాః పురుషర్షభ ॥ యవాః ప్రియఙ్గవో ముద్గా గోధూమా వ్రీహయస్తిలాః । నిష్పావాః కోవిదారాశ్చ సర్షపాశ్చాత్ర శోభనాః ॥ * ॥ ఉశనా ॥ శ్లో ॥ ప్రియఙ్గవః కోవిదారాని ష్పావాశ్శ్రాద్ధసమ్మతాః । సకంటకంచ వార్తాకం పితృభ్యో దత్తమక్షయమ్ ॥ * ॥ వాయుః ॥ శ్లో ॥ జీరకం మరిచం శ్రాద్ధే పటోలం బృహతీశిశుమ్ । కశేరుం కోవిదారంచ పనసో ర్వారు దాడిమమ్ ॥ కూష్మాణ్డం రక్తనాళంచ ప్రదేయం శ్రాద్ధకర్మణి ॥ * ॥

వర్జ్యమాహ —

మా — తక్రం మథితం కూష్మాణ్డమాఢకీ బృహతీద్వయముఖానకీ రాజమాష శ్చణకం కుళుత్థం సూరణం తతన్దమిత్యాదీని శ్రాద్ధమ్నాని విశేషేణవర్జయేత్.

వా — చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉదశ్విదపి కూష్మాణ్డమాఢక్యో రాజసర్షపాః । చణకా రాజమాషాశ్చ ఘ్నన్తి శ్రాద్ధం నసంశయః ॥ * ॥ విష్ణుః ॥ వా ॥ భూతృణాని శిగ్రు గౌరసర్షప రక్తశాక కూష్మాణ్డా లాబు వార్తాక బృహతీఫల వాలుకా తణ్డులీయక కుసుమ్భ మాహిషక్షీరాదీని శ్రాద్ధేవర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । దేవలః ॥ శ్లో ॥ కుమ్భితకంచ పిణ్యాకం శ్వేతవృన్తాకమాలకే । కోశాతకీబిమ్బఫలం మద్యమాంసమయానితు ॥ వంశాఙ్కురమలాబుంచ తాలహిన్తాలకేఫలె । ఔషరం లవణం శ్రాద్ధే కూష్మాణ్డం బృహతీఫలమ్ ॥ శ్లేష్మాతకంచ శిగ్రుంచ ప్రత్యక్షలవణంత్యజేత్ । తామ్రపాత్రస్థితంగవ్యం క్షీరంచ లవణాన్వితమ్ ॥ ఘృతంలవణసంయుక్తం సర్వదా

పరివర్జయేత్ । పాయసే లవణం ద్రవ్యాగ్రే న దోషస్తమ్మృతం పచేత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ హవిష్యమిత్యనేనైవాయోగ్యానాం స్మృత్యన్తరప్రతిషిద్ధానాం కోద్రవమసూర చణక కుళుత్థ పులాక నిష్పావ రాజమాష శ్వేతకూష్మాణ్డ వార్తాక బృహతీద్వయోపోతకీ వంశాఙ్కుర పిప్పలీ త్వచా శణక పుష్పోషర లవణ మాహిషాజాపక్షీర దధిఘృత పాయసాదీనాం నివృత్తిః ॥ * ॥ ఉశనా ॥ శ్లో ॥ వర్జయేద్గృఞ్జనం శ్రాద్ధే కఞ్జికాం పిణ్డమూలకమ్ ॥ కరఞ్జం యేచ చాన్యేవై రసగన్ధోత్కటాస్తథా । సమూహ భాణ్డమాదాయ హస్తేనైకేన దీయతే । తద్ద్రవ్యం పితృపాత్రేషు తులితం క్రిమిరాశిభిః ॥ * ॥ అత్ర విధిప్రతిషేధాభ్యాం వికల్పాః కృష్ణరక్తనిష్పావకోవిదారఘృతకోశాతకీకుద్రాన్య బృహతీఫలాది విషయాని షేధ ఇతి వా ద్రష్టవ్యమ్ । క్షీరం చ లవణాన్వితమితి కేవలక్షీరవిషయం పాయసే తు న దోషః, “ ॥ శ్లో ॥ పాయసం పాచయేదన్నం లవణం తత్ర యోజయేత్ ” ఇతి పాద్మవచనాత్ .

మూ — అగోధూమమమాషమముద్గమతైలపక్వమతిలమమధ్వగవ్యమశ్రద్ధం శ్రాద్ధం న కుర్యాత్ .

వ్యా — స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ తైలపక్వే నరహితం ముద్గమాషమధూజ్ఝితమ్ । అగోధూమం చ యచ్ఛ్రాద్ధమాయుఃక్షయకరం భవేత్ ॥ .

మూ — వార్తాకం శిగ్రుమాలాబుం కోవిదారం శ్వేతవృన్తాకం రక్తశాకం శ్లేష్మాతకముత్పలత్రయం బిసకం మధూకం కాళిఙ్గమిత్యేతాని వర్జయేత్ , మాహిషమాజాపికం పయస్తద్వికారాంశ్చ శూద్రద్రవ్యాణి ప్రతిలోమానీతానిచ కోద్రవోద్దాలకాది కుధాన్యాని చ వర్జయేత్ .

వ్యా — ॥ శ్లో ॥ అఙ్కురాణ్యపవిత్రాణి వస్తూని కమలాసన । శృఙ్గాటం లశునం శిగ్రుం నాళికాసు నిషణ్ణకమ్ ॥ శోభాఞ్జనం రక్తపుష్పం మధూకం బిసకం త్యజేత్ । నీచైర్దత్తాంస్తథా స్పృష్టాన్ పతితైః ప్రతిలోమజైః ॥ ఆశౌచవద్భిరపరైశ్శూద్రాన్నం చైవ వర్జయేత్ । శూద్రైః స్పృష్టం చ దృష్టం చ తత్పక్వం తన్నిమన్త్రితమ్ ॥ తద్దత్తం చ తదుద్దిష్టం శూద్రాన్నం షడ్విధం స్మృతమ్ ॥ ఆమం శూద్రస్య శూద్రాన్నం పక్వముచ్ఛిష్టభోజనమ్ । తస్మాదామం చ పక్వం చ దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ అన్యేషాం సంవాదవచనాని ప్రాగేవ దర్శితాని .

మూ — విశేషేణాశ్రనర్హాగృష్టిం పరిహరేత్ ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాసూతికాశౌచిమృతాహారైశ్చవీక్షితే । శ్రాద్ధేసురానపితరో భుఞ్జతే పురుషర్షభ ॥ ఆకౌమాహిషికందృష్ట్వా మధ్యేతువృషలీపతిమ్, అన్తేవార్ధుషికందృష్ట్వానిరాశాఃపితరోగతాః ॥ * ॥.

వ్యా — చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ చికిత్సకాదేవలకామాంసవిక్రయిణస్తథా । విపణేనచజీవన్తోవర్జ్యాస్స్యుర్హవ్యకవ్యయోః ॥ * ॥ .

ఇతఃపరం యద్యత్సూత్రమస్తి తత్సర్వం సంవాదవచనైరేవ స్పష్టోక్తమ్, సూత్రార్థస్తు సమ్వాదితసాక్షివచనైరేవ సుస్పష్టః, అతో నాత్ర వ్యాఖ్యాపేక్షా —

మూ — "శ్రాద్ధసమ్పదశ్శిష్టాస్తదభావేవరం క్రియాలోపస్సముదేత సోదర్యోపి భోజయితవ్యః" ఇత్యాపస్తమ్బః । "వేదవిదస్సుశీలాన్ భోజయేత్" ఇతిశఙ్ఖః । "యోనిగోత్రమన్త్రసమ్బన్ధానపి నామన్త్రశ్రుతవృత్తసమ్పన్నాన్ భోజయేదితి శ్రుతవృత్తయోర్హి స్వధానినీయతే" ఇతిబోధాయనోఽపి । "॥ శ్లో ॥ పావనంభోజయేచ్ఛ్రాద్ధే బ్రాహ్మణంవేదపారగమ్ । శ్రుతశీలోపసమ్పన్నంసర్వలక్షణవర్జితమ్ ॥" ఇతివసిష్ఠః । "॥ శ్లో ॥ నబ్రాహ్మణంపరీక్షేత దైవేకర్మణిధర్మవిత్ । పిత్ర్యేకర్మణితుప్రాప్తేపరీక్షేతప్రయత్నతః ॥" ఇతిసంవర్తోఽపి । "॥ శ్లో ॥ అశ్రోత్రియఃపితాయస్యపుత్రస్స్యాద్వేదపారగః । అశ్రోత్రియోవాపుత్రస్స్యాత్పితాస్యాద్వేదపారగః ॥ జ్యాయాంసమనయోర్విద్ధియస్యస్యాచ్ఛ్రోత్రియఃపితా ॥" ఇతిమనుః । "॥ శ్లో ॥ ఆస్నానంవానియుఞ్జీతపుత్రంవాపిగుణాన్వితమ్ । సోదర్యమపివా శ్రాద్ధే భోజయీతద్విజోత్తమః ॥" ఇతి పరాశరః । తస్మాచ్ఛ్రోత్రియాన్సాధువృత్తానేవానర్థాపేక్షోభోజయేత్ । బ్రహ్మచారీయతిశ్చశ్రాద్ధేప్రశస్తౌ.

వ్యా — అత్రబోధాయనః ॥ వా ॥ యతీన్గృహస్థాన్ సాధూన్పరిణతవయసోఽన్తేవాసినః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ సోమాధారాఃపితృగణో యోగాధారస్తుచన్ద్రమాః । తస్మాద్యోగినియోగస్తు శ్రాద్ధే భూపాలశస్యతే ॥ సహస్రాదపివిప్రాణాం యోగీచేత్పురతఃస్థితః । సర్వాన్

భోక్తౄంస్తారయతి యోగీచేత్పురతఃస్థితః ॥ * ॥ ఇతి । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ యోవాయతీననాదృత్య భోజయేదితరాంశ్చధీః । విజనేతు వసేద్గ్రామే హవ్యంకవ్యంచ రాక్షసమ్ ॥ * ॥ యతయః - త్రిదణ్డినః, " ॥ శ్లో ॥ శిఖిభ్యోధాతురక్తేభ్యస్త్రిదణ్డిభ్యో ప్రదాపయేత్ । తాననాదృత్యయద్దత్తం శిష్యేష్వన్యేభ్య ఆసురమ్ ॥ అలాభే ధ్యానభిక్షూణాం భోజయేద్బ్రహ్మచారిణమ్ । తదలాభేతు సద్వృత్తాన్గృహస్థానపి భోజయేత్ ॥ ఋత్విక్పుత్రాదయోహ్యేతే సకుల్యా బ్రాహ్మణాస్తథా । వైశ్వదేవే నియోక్తవ్యా యద్యేతేగుణవత్తరాః ॥ " ఇత్యాది నారదబ్రహ్మాణ్డపురాణాదివచనముదాహృతమ్ । హరివంశే ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేశస్తోబ్రహ్మచారీ త్రిదణ్డీయతిరేవచ ॥ * ॥ ఇతి । అతోనిర్విశఙ్కం పిత్రాదిస్థానేషు యతిప్రతినానియోక్తవ్యః । యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాఃపఞ్చాగ్నిబ్రహ్మచారిణః । పితృమాతృపరాశ్చైవ బ్రాహ్మణాశ్శ్రాద్ధసమ్పదే ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే ॥ * ॥ ఉగ్రేణతపసాయుక్తశ్చిత్రవాదీబహుశ్రుతః । అనాశ్రమీతపస్తేపే తత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ దానేచశ్రాద్ధకాలేచ వివర్జ్యశ్శీలవానపి । అనాశ్రమీద్విజోయస్స్యాదాశ్రమీవా నిరర్థకః । అత్యాశ్రమీచయోవిప్రస్త్రయస్తే పఙ్క్తిదూషకాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ రోగీహీనాతిరిక్తాఙ్గఃకాణఃపౌనర్భవస్తథా । అవకీర్ణీకుణ్డగోళౌ కునఖీశ్యావదన్తకః ॥ భృతకాధ్యాపకఃక్లీబఃకన్యాదూష్యభిశస్తకః । మిత్రధ్రుక్పిశునస్సోమవిక్రయీ వేదనిన్దకః ॥ మాతాపితృగురుత్యాగీ కుణ్డాశీవృషలాత్మజః । పరపూర్వాపతిస్తేనఃకర్మదుష్టాశ్చనిన్దితాః ॥ * ॥ ఇతి । ఏతేషాంపరిగణనం శ్రోత్రియాద్యభావేరోగిప్రభృతిభ్యోఽన్యేషాం గ్రహణార్థమితివ్యాఖ్యాతమ్.

మూ — నవిస్తరంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ద్వౌదైవేపితృకార్యే త్రీనేకైకముభయత్రవా । భోజయేత్సుసమృద్ధోపి నప్రసజ్యేతవిస్తరే ॥ * ॥ విస్తరేదోషఃస్మర్యతే ॥ శ్లో ॥ సత్క్రియాదేశకాలౌచ ద్రవ్యం బ్రాహ్మణసమ్పదమ్ । పఞ్చైతాన్విస్తరోహన్తి తస్మాన్నేహేత విస్తరే ॥ * ॥ నదైవహీనంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ పిశాచారాక్షసాయక్షా భూతానానావిధాస్తథా । విప్రలుంపన్తిసహసా శ్రాద్ధమార

తువర్జితమ్ ॥ తత్పాలనాయవిహితా విశ్వేదేవాస్స్వయమ్భువా ॥ * ॥.

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టం యత్ర యత్ర సపిణ్డీకరణాత్పరమ్ । దేవయుక్తంతు తత్కార్యం దేవహీనం న తద్భవేత్ ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం దేవహీనం కరోతి యః । మాతాపితృగురుఘ్నస్స్యా దాత్మఘాతీ చ జాయతే ॥ * ॥.

మూ — పాత్రాలాభే దేవార్థం విష్ణవే నివేదయేత్ ॥ శ్లో ॥ యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవం తత్ర కథం భవేత్ । అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్య చ ॥ దేవతాయతనే కృత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రకల్పయేత్ । ప్రాస్యేదగ్నౌ తదన్నం తు దద్యాద్వా బ్రహ్మచారిణే ॥ * ॥ తమేకఽధిష్ఠాయ పిత్రాదయో భుఞ్జతే ॥ శ్లో ॥ ఏకశ్చేద్బ్రాహ్మణో లబ్ధశ్శ్రాద్ధం చ ప్రకృతం భవేత్ । పితరశ్చ త్రయః ప్రోక్తాః కథం తృప్యన్తి తే త్రయః ॥ ఉరస్యశ్నన్తి పితరో వామభాగే పితామహాః । ప్రపితామహా దక్షిణతః పృష్ఠతస్త్వనుయాయినః ॥ * ॥ శ్రాద్ధాహే వా విప్రాన్నిమన్త్రయేత్ ॥ శ్లో ॥ పూర్వేద్యుర్వాపరేద్యుర్వా శ్రాద్ధకర్మణ్యుపస్థితే । నిమన్త్రయీత త్ర్యవరాన్ సమ్యగ్విప్రాన్యథోదితాన్ ॥ * ॥ శ్వః పూర్వేద్యుశ్చ రాత్రౌ నాశ్నీయాత్ ॥ శ్లో ॥ నిరామిషం సకృద్భుక్త్వా భుక్తసర్వజనే గృహే । శ్వః కర్తాస్మీతి నిశ్చిత్య సదా విప్రాన్నిమన్త్రయేత్ ॥ * ॥ తథా న స్త్రియముపేయాత్ ॥ శ్లో ॥ పూర్వేద్యుశ్చాపరేద్యుశ్చ వర్జయేత్ స్త్రీనిషేవణమ్ । వ్యవాయీ రేతసో గర్తే మజ్జయత్యాత్మనః పితౄన్ ॥ * ॥ న పురాణభాణ్డేషు పచేత్ ॥ శ్లో ॥ పురాణభాణ్డపక్వం యద్ధవిస్తు శ్రాద్ధకర్మణి । భుఞ్జతే నైవ పితరో న దేవాశ్చాసురం భవేత్ ॥ * ॥ నానుత్తరీయోర్ధ్వపుణ్డ్రస్స్యాత్ ॥ శ్లో ॥ కర్తా భోక్తా చ సర్వత్ర నైకవస్త్రో భవేద్ద్విజః । తస్మాద్వస్త్రాదినా శ్రాద్ధే సోత్తరీయస్సదా భవేత్ ॥ శ్లో ॥ భూతే నిత్యకర్మాణి నద్యాదౌ విమలే జలే । కృత్వా శ్రాద్ధే మృదా శుభ్రాణ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ॥ యాగో దానం జపో హోమః స్వాధ్యాయః పితృతర్పణమ్ । భస్మీభవతి తత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి స్మృత్యర్థసారస్మృతిచన్ద్రికయోః.

వ్యా — అత్ర శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ జపహోమార్చనాద్యాసు క్రియాస్వాచమనే తథా । నైకవస్త్రః ప్రవర్తేత ద్విజో వాచనికే జపే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్ధాలమ్బినస్తథా । ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తాని విఫలాః క్రియాః ॥ * ॥ "॥ శ్లో ॥ శ్రౌతస్మార్తక్రియాస్సర్వా హ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమకుర్వతః । జాయన్తే విఫలా బ్రహ్మన్ బాధితాశ్చ భవన్తి తాః ॥ సన్ధ్యాకాలే జపే హోమే స్వాధ్యాయే పితృతర్పణే । శ్రాద్ధకాలే విశేషేణ కర్తా భోక్తా చ న త్యజేత్ ॥".

నను "॥ శ్లో ॥ కాంస్యపాత్రే హవిర్దృష్ట్వా కణ్ఠే దృష్ట్వా చ మాలికామ్ । లలాటే తిలకం దృష్ట్వా నిరాశాః పితరో గతాః ॥" ఇతి సఙ్గ్రహవచనస్య కా గతిరిత్యత్రాహ —

మూ — లలాటే తిలకం దృష్ట్వేతి వచనం వైశ్యవిషయమ్ "వైశ్యస్య వర్తులాకారమ్" ఇతి తస్యైవ తిలకవిధానాత్.

వ్యా — ఆగ్నేయపురాణాదౌ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణస్యోర్ధ్వపుణ్డ్రం స్యాత్ క్షత్రియస్యార్ధచన్ద్రకమ్ । వైశ్యస్య వర్తులాకారం శూద్రస్యైవ త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ బాలేన్దుః క్షత్రియాణాం వైశ్యానాం వర్తులాకృతి । త్రిపుణ్డ్రం శూద్రజాతీనాం విధిరేష సనాతనః ॥ ఊర్ధ్వం నయతి యత్పుణ్డ్రం ప్రాణినః పాపకారిణః । తస్యాఖ్యా హ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రేతి తస్మాత్తం ధారయేద్ద్విజః ॥ * ॥ "త్రిపుణ్డ్రం శూద్రకల్పానాం శూద్రాణాం చ విధీయతే ।" ఇతి బ్రహ్మాణ్డాదివచనం చేహ భావ్యమ్ । పుణ్డ్రగతౌ, ఊర్ధ్వం నయతీత్యర్థః । అతో వైశ్యోఽపి తిలకం విహాయ తిర్యక్పుణ్డ్రమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వా ధారయేత్, లలాటే తిలకం దృష్ట్వేతి వచనాత్.

ప్రాచీనసఙ్గ్రహవచనముదాహరతి —

మూ — సోఽపి శ్రాద్ధే తిర్యగ్వాఽప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం వా ధారయేత్ "॥ శ్లో ॥ వర్జయేత్తిలకం ఫాలే శ్రాద్ధకర్మణి సర్వదా । తిర్యగ్వాఽప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం వా ధారయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥" ఇతి సఙ్గ్రహే.

వ్యా — వైశ్య ఇతి లభ్యతే, "వర్జయేత్తిలకమ్" ఇతి ప్రకృతత్వాత్ । ఏవం శ్రాద్ధ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రవిధానాత్తిలకశబ్దస్యోర్ధ్వపుణ్డ్రత్వాలాపో విప్రలాప ఇత్యలమ్.

మూ — నాన్యదిక్ప్రముఖఃపాదౌ ప్రక్షాళయేత్ ॥ శ్లో ॥ అప్రవాహో దకస్నానం విప్రపాదావనేజనమ్ । గాయత్రీజపమర్ఘ్యంచ ఆదిత్యా భిముఖశ్చరేత్ ॥ నగృహాన్తఃపాదౌ ప్రక్షాళయేత్ ॥ శ్లో ॥ నాన్తః ప్రక్షాళయేత్పాదౌ దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి । నోత్తరేదక్షిణేనైవ పశ్చి మేనగృహాన్తరే ॥ * ॥ సాపిణ్డ్యాదూర్ధ్వం కుణ్డేషునాఙ్ఘ్రీ ప్రక్షా ళయేత్ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం కుణ్డేప్రక్షాళనంయది । కు లక్షయకరంచైవ నరకేపాతయేద్ధ్రువమ్ ॥ * ॥.

వ్యా — ఇదంవిష్ణుయాజ్ఞవల్క్యవచనమ్ । తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణా దర్వాక్కుణ్డమేవవిధీయతే । సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం మణ్డలంతువిధీయతే ॥ ఏ కోద్దిష్టసపిణ్డాభ్యామన్యశ్రాద్ధేషు మోహితః । పాదప్రక్షాళనంకుణ్డేకుల క్షయకరంభవేత్ .

మూ — మణ్డలేష్వేవపాదౌ ప్రక్షాళయేత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖేమణ్డ లంకుర్యాద్దైవానాం చతురశ్రకమ్ । వితస్తిమాత్రం పిత్రర్థం దక్షిణేవర్తు ళంభవేత్ ॥ ఘృతయుక్తం గోమయేన పాదశౌచంవిశిష్యతే । ఆజ్యం గోమయసంయుక్తం పాదయోర్లేపయేద్యది । పితరస్తస్యకల్పాన్తము మృతే నాభిషేచితాః ॥ * ॥ నపవిత్రపాణిఃప్రక్షాళయేత్ ॥ శ్లో ॥ స ర్వదాదర్భపాణిస్స్యాద్దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి । పాదశౌచం గన్ధలేపం న కుర్యాద్దర్భపాణినా ॥ సపవిత్రేణహస్తేన విప్రపాదావనేజనాత్ । య థావజ్రహతోవృత్రస్తథైవ పితృదేవతాః ॥ * ॥ కర్తాపూర్వమాచా మేత్ ॥ శ్లో ॥ కర్తురాచమనాత్పూర్వం భోక్తురాచమనంయది । శు నోమూత్ర సమంతోయమిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ మణ్డలాదగ్నిదేశేఆ చామేత్ ॥ శ్లో ॥ మణ్డలస్యోత్తరేభాగే విప్రస్యాచమనం భవేత్ । అ మృతంసాగ్నిదిశితోయమన్యత్ర రుధిరంభవేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — అన్యత్ర - మణ్డలాత్ప్రాగ్దక్షిణాప్రత్యగ్దేశేష్విత్యర్థః.

మూ — నక్రుద్ధ్యన్నత్వరేత్ ॥ శ్లో ॥ త్రీణిశ్రాద్ధే ప్రధానానిదౌహి త్రః కుతపస్తిలాః । త్రీణిచాత్ర ప్రశంసన్తిశౌచమక్రోధమత్వరామ్ ॥ * ॥

నను “ ॥ శ్లో ॥ నభోక్తవ్యం నభోక్తవ్యం సమ్ప్రాప్తేహరివాసరే । భుక్త్వాభుక్త్వాతియోబ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ ॥ ” “ నాశ్నీ

యేనా తత్ర ప్రయత్నతః" ఇత్యేకాదశ్యామన్నంనిషిద్ధమ్, ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధంచవిహితమ్, కథంతత్రకర్తవ్యమిత్యత్రాహ —

మూ — నైకాదశీంత్యజేత్ ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసోయదానిత్యశ్రాద్ధంచ ప్రకృతంభవేత్ । ఉపవాసంతదాకుర్యాదాఘ్రాయపితృసేవితమ్.

వ్యా — ఇదంవచనం విజ్ఞానేశ్వరేలిఖితమ్ । క్వచిత్తుపురాణేతు ద్వాదశ్యామేవకార్యం నైకాదశ్యామిత్యుక్తం తదనాదరణీయమ్, పురాణాత్ స్మృతేర్బలీయస్త్వాత్ । యద్వా, ప్రమాదాచ్ఛ్రాద్ధవిఘ్నే యదేకాదశ్యాంవిహితం తత్ప్రత్యాబ్దిక శ్రాద్ధం ద్వాదశ్యామేవకార్యమిత్యర్థపరమ్, అన్యథాదోషాపత్తేః.

మూ — ఋతుకాలేపి శ్రాద్ధంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశీవ్రతంచైవ పితుస్సాంవత్సరందినమ్ । ఋతుకాలశ్చతత్రాపి శ్రాద్ధకర్మవిధీయతే ॥ * ॥ నమృతాహమతిక్రమేత్ ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానినోఽజ్ఞానినోవాపి మూర్ఖఃపణ్డితఏవవా । మృతాహంసమతిక్రమ్య చణ్డాలః కోటిజన్మసు ॥ * ॥ బుద్ధిపూర్వాతిక్రమేమహాన్దోషః ॥ శ్లో ॥ పిత్రోర్మృతతిథింజ్ఞాత్వా యోనకుర్వీతపైతృకమ్ । పాపమత్యుయమాప్నోతి పితృహాచోపజాయతే ॥ * ॥.

వ్యా — ఏవంచద్వయోరతిక్రమేప్రత్యవాయ సామ్యస్మరణేపి విధిబలాదేకాదశ్యాం శ్రాద్ధమవశ్యం కర్తవ్యమేవేతిసిద్ధమ్ । కించ " ॥ శ్లో ॥ ఏకభుక్తేననక్తేన క్షీణవృద్ధాతురఃక్షిపేత్ । " ఇతిఏకభుక్త్యభ్యనుజ్ఞాతవృద్ధవరణేన కశ్చిద్దోషః.

మూ — ప్రారబ్ధపాకాదానిమన్త్రితానాంకర్తుశ్చనాశౌచమ్ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితేషు విప్రేషు ప్రారబ్ధే శ్రాద్ధకర్మణి । దేహేపితృషు తిష్ఠత్సునాశౌచంమృతసూతకే ॥ పరైరన్నంప్రదాతవ్యం దాతౄన్ భోక్తౄంశ్చనసంస్పృశేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — మృతసూతకఇత్యేకవద్భావః, మరణజననాశౌచయోరిత్యర్థః । పరైః - ఆశౌచరహితైః, నసంస్పృశేదాశౌచినఇతిశేషః । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భోవరణంయజ్ఞే సఙ్కల్పోవ్రతసత్రయోః । నాన్దీముఖంవివాహాదౌ శ్రాద్ధేపాకపరిక్రియా ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరేచ ॥ శ్లో ॥ వి

వాహూయాత్సవయజ్ఞాదిష్వన్తరామృతసూతకే । శేషమన్నం పరైర్దేయం దాతృర్భోక్తృంశ్చ నస్పృశేత్ ॥ * ॥ యత్తుశ్రీధరీయే ॥ శ్లో ॥ మాసికాన్యాబ్దికం పిత్రోరశుద్ధోప్యరసస్సుతః । కుర్యాదేవతిథిప్రాప్తమితిశాతాతపోబ్రవీత్ ॥ వర్షశ్రాద్ధేతు సమ్ప్రాప్తే పిత్రోరాశౌచసమ్భవే । తదానీమశుచిర్నస్యాత్కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధం విచక్షణః ॥ * ॥ ఇత్యాదికంతత్ ప్రారబ్ధశ్రాద్ధవిషయం మన్తవ్యమ్, అతిక్రాన్తాశౌచవిషయంవా, "॥ శ్లో ॥ అతిక్రాన్తేదశాహేతు పశ్చాజ్జ్ఞాతంచేద్గృహీ । త్రిరాత్రం సూతకంతస్య నతద్ద్రవ్యస్య కర్హిచిత్ ॥" ఇతివిజ్ఞానేశ్వరే, అతోద్రవ్యస్యాతిక్రాన్తాశౌచాభావాచ్ఛ్రాద్ధంకార్యమ్, యద్వాసమ్ప్రారబ్ధాశౌచవిషయంవాతత్ । తథావిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచంయస్యసమ్ప్రార్బ్ధాదావేద్గృహమేధినః । క్రియాస్తస్య నలుప్యన్తే గృహ్యాణాంచ నతద్భవేత్ ॥ * ॥ గృహ్యాః - స్త్రీపుత్రాదయః, తేషాం§తద్ద్రవ్యాణాం తత్సాధ్యక్రియాణాంచాశౌచాభావాచ్ఛ్రాద్ధం కార్యమిత్యర్థః.

మూ — స్వయమకృత్వా శ్రాద్ధం పరమహాలయేనాశ్నీయాత్ ॥ శ్లో ॥ అకృత్వాఽన్యత్రనాశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధంచాపరపక్షికమ్ । పశ్చాత్కృతేపిశ్రాద్ధేఽస్మిన్తచ్ఛ్రాద్ధంనిష్ఫలంభవేత్ ॥ * ॥ పిత్రోః ప్రత్యాబ్దికమ విభక్తధనోపిభిన్న దేశస్థః పుత్రః కుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ భిన్నస్థానగతైః పుత్రైరవిభక్తధనైరపి । ప్రత్యాబ్దికంపృథక్కుర్యాదన్యశ్రాద్ధాని నసమ్భవే ॥ * ॥ .

వ్యా — అన్యశ్రాద్ధాని - షోడశవ్యతిరిక్తశ్రాద్ధానీత్యర్థః, సాపిణ్డ్యాదూర్ధ్వమపి మాసికానాం సాపిణ్డ్యకర్త్రైవ కర్తవ్యత్వనియమాత్ । తథా విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధంసపిణ్డత్వం శ్రాద్ధాన్యపిచషోడశ । ఏకేనైవతుకార్యాణి సంవిభక్తధనేష్వపి ॥ * ॥ ఇతి । అతోనసర్వైః పుత్రైస్సోదకుమ్భశ్రాద్ధవత్ షోడశశ్రాద్ధాని కార్యాణి.

ప్రత్యాబ్దికదర్శాదితు విభక్తైస్సర్వైః పుత్రైః కార్యమిదమాహ —

మూ — విభక్తస్సర్వంపృథక్కుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఏకపాకేనవసతాంపితృదేవార్చనాదికమ్ ।ఏకంభవేద్విభక్తానాంతదేవస్యాద్గృహేగృహే ॥.

§ తద్ద్రవ్యాణామ్ - గృహమేధిద్రవ్యాణామ్.

వ్యా — దేవలః ॥ శ్లో ॥ విభక్తాభ్రాతరస్సర్వే స్వస్వార్జితధనాశ్రైః । దర్శాబ్దికాదికంపిత్రోశ్శ్రాద్ధం కుర్యుఃపృథక్ పృథక్ ॥ * ॥.

మూ — సర్వందేవపూర్వంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఉదఙ్ముఖస్తు దేవానాం పితౄణాందక్షిణాముఖః । ప్రదద్యాత్పార్వణేసర్వం దేవపూర్వంవిధానతః ॥ * ॥.

వ్యా — ఉదఙ్ముఖో దేవయోఃపూర్వం దత్వాపశ్చాద్దక్షిణాముఖః పితౄణాం సవ్యఞ్జనాన్నాదికందద్యాదిత్యర్థః । ఏవంకాణ్డానుసమయనియమాద్వ్యత్యయేన నదద్యాత్ .

మూ — శ్రాద్ధద్రవ్యం భూమావేవనిక్షిపేత్ ॥ శ్లో ॥ వ్యఞ్జనాపూపశాకాన్నం సూపంమధుఘృతంపయః । విన్యసేత్ప్రయతస్సర్వం భూమావేవసమాహితః ॥ * ॥ నిమన్త్రితోనచాయామంవర్జయేత్ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితోజపేద్దోగ్ధ్రీం నియుక్తస్తు నిషణ్ణకే । విసృష్టో వామదేవాయ శ్రాద్ధభుగ్గోమవర్జితః ॥ దశకృత్వఃపిబేదాపస్సావిత్ర్యాశ్రాద్ధభుగ్ద్విజః । తతస్సన్ధ్యాముపాసీత చాయామంచాపియథావిధి ॥ * ॥ .

వ్యా — దోగ్ధ్రీ - "ఆబ్రహ్మన్బ్రాహ్మణః" ఇత్యనువాకః, నిషణ్ణకే - "నమోమన్యుభ్యాయచ" ఇత్యనువాకః, "॥ శ్లో ॥ సూతకేమృతకేచైవ హ్యశక్తౌశ్రాద్ధభోజనే । ప్రవాసాదినిమిత్తేషు హావయేన్నతు హావయేత్ ॥" ఇతివచనంతుదోగ్ధ్ర్యాదిజపగాయత్ర్యభిమన్త్రితజలప్రాశనాభావ విషయంమన్తవ్యమ్ .

మూ — నిమన్త్రితోనాన్యత్రాపక్రమేత్ ॥ శ్లో ॥ వేదితస్తు యథాన్యాయం హవ్యకవ్యేద్విజోత్తమః । కథంచిదప్యపక్రామన్ పాపీసూకరతాంవ్రజేత్ ॥ * ॥ నిమన్త్రితోనమన్త్రముచ్చారయేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేనిమన్త్రితోవిప్రోమన్త్రముచ్చరతేయది । త్రయస్తేనరకంయాన్తి దాతాభోక్తాతథాపితా ॥ * ॥ నిమన్త్రితోనాధీయీత ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితోభవేద్విప్రోనియతాత్మాభవేత్తదా । నచఛన్దాంస్యధీయీతయస్యశ్రాద్ధంచతద్భవేత్ ॥ * ॥ నిమన్త్రితోనకిఞ్చిద్భక్షయేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేనిమన్త్రితోయస్తుప్రతిగృహ్యాప్ర

తిగ్రహమ్ । భక్షయేత్కిఞ్చిదప్యన్యత్సుకృతం తస్య నశ్యతి ॥ * ॥.

వ్యా — ప్రతిగ్రహమితి సామాన్యోక్తేః కించిదపి ద్రవ్యం నిమన్త్రితేన న ప్రతిగ్రాహ్యమ్, తథా న కిఞ్చిదపి భక్షణీయమ్, సుకృతనాశస్మృతేః। తతశ్చ " ॥ శ్లో ॥ ఇక్షూనపః ఫలం మూలం తామ్బూలం పయ ఔషధమ్ । భక్షయిత్వాపి కర్తవ్యాస్స్నానదానాదికాః క్రియాః ॥ " ఇతి వచనం శ్రాద్ధవ్యతిరిక్తవిషయమ్.

మూ — నిమన్త్రితోఽన్యత్ర నాశ్నీయాత్ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితస్తు యో విప్రో భోక్తుమన్యత్ర గచ్ఛతి । నరకాణాం శతం గత్వా చణ్డాలేష్వభిజాయతే ॥ * ॥.

వ్యా — అవఘ్రాణేఽశనసిద్ధిర్నాస్తీతి భావః । తతశ్చ " 'యన్న ప్రాశ్నీయాదహవిస్స్యాత్పితృభ్య ఆవృశ్చేత " ఇతి శ్రుతేః ప్రత్యవాయో దురత్యయస్స్యాత్ .

మూ — నిమన్త్రితం న త్యజేత్ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రణం కారయిత్వా నివారయతి దుర్మతిః । బ్రహ్మహత్యామవాప్నోతి శూద్రయోనౌ చ జాయతే ॥ * ॥ విశిష్టం విప్రమాగతం వృతాభ్యనుజ్ఞయా భోజయేత్ ॥ శ్లో ॥ నిమన్త్రితేషు విప్రేషు యద్యాగచ్ఛేద్ద్విజోత్తమః । బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞాతః కామం తమపి భోజయేత్ ॥ * ॥ శ్రాద్ధీయం ప్రతిగృహ్యాన్యశ్రాద్ధే నాద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఆమశ్రాద్ధం గృహీత్వా తు యోఽన్యశ్రాద్ధేఽత్తి మోహతః । పతన్తి పితరస్తస్య లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః ॥ * ॥ .

వ్యా — ఆమశ్రాద్ధమితి " ॥ శ్లో ॥ ప్రేతం పితౄంశ్చ సముద్దిశ్య భోజ్యం యత్ప్రియమాత్మనః ॥ " ఇత్యుక్తశాకమూలఫలాదేరుపలక్షణమ్ । అతః పిత్రుద్దేశేన దత్తం యత్కిఞ్చిద్ద్రవ్యం న గ్రాహ్యం వృతేన మహాదోషస్మృతేః .

మూ — రమ్భాపత్రదణ్డం న కృన్తయేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేఽహని తు సమ్ప్రాప్తే రమ్భాపృష్ఠం న కృన్తయేత్ । కృన్తయేద్యది మూఢాత్మా నిరాశాః పితరో గతాః ॥ * ॥ .

వ్యా — నికృన్తపృష్ఠదణ్డం రమ్భాపత్రం శ్రాద్ధవర్జ్యమ్, నాన్యత్, అతో రమ్భాపత్రనిషేధస్తద్విషయ ఇతి మన్తవ్యమ్ । యత్తు స్మృతిచన్ద్రికా

యామ్ ॥ శ్లో ॥ నమృణ్మయానిపాత్రాణి భోజనేదేవపిత్ర్యయోః । పలా
శేభ్యోవినానస్యాన్యపర్ణపాత్రాణిభోజనే ॥*॥ ఇతితత్పలాశపత్రప్రాశస్త్య
పరమ్ । అత్రవిశేషస్స్మరణే ॥ శ్లో ॥ పలాశపత్రకదలీపత్రాణి వ్యతిరి
మాత్త్యజేత్ । గర్భచ్ఛత్రలతాఖ్యాని శ్రాద్ధేసర్వత్రయత్నతః ॥ శిష్టాని
తానిసర్వత్రశ్రాద్ధయోగ్యాని దాపయేత్ । యథాసువర్ణపాత్రాణి త
త్రైవేషాంనిర్ణయః ॥ * ॥ .

మూ — శ్రాద్ధీ నపరశ్రాద్ధేఽశ్నీయాత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకృత్వాప
రశ్రాద్ధేయస్తు భుఞ్జీత లోలుపః । పతన్తిపితరస్తస్య లుప్తపిణ్డోద
కక్రియాః ॥ * ॥ .

వ్యా — నిమన్త్రితోఽన్యత్ర నాశ్నీయాదిత్యనేనైవ గతార్థత్వేపి
తస్యస్వప్రత్యవాయపరత్వాదస్యతు పితౄణామపి దోషప్రదర్శనార్థత్వా
చ్చ నవిరోధః .

మూ — దర్వ్యైవాన్నందద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ దర్వ్యాదేయం కృతా
న్నంచ సమస్తవ్యఞ్జనానిచ । తైలపక్వఘృతపక్వంచ నతుదర్వ్యాకదా
చన ॥ * ॥ హస్తదత్తంనాద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఫాణితంమాక్షికంశా
కం గోరసంలవణంఘృతమ్ । ఏతానిహస్తదత్తానిభుక్త్వా నాద్యాద
హర్నిశమ్ ॥ * ॥ .

వ్యా — హస్తేనహస్తేదత్తంనాద్యమ్ । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ హ
స్తేదదాతియస్స్నేహంలవణవ్యఞ్జనాదికమ్ । సదాతానరకంయాతిభోక్తా
భుఞ్జీతకిల్బిషమ్ ॥ * ॥ స్నేహమ్-ఘృతతైలాది.

మూ — నాయసేనదద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ఆయసేనతుపాత్రేణ యదన్న
ముపనీయతే । శునోమూత్రమసౌ భుఙ్క్తే దాతాచ నరకం వ్ర
జేత్ ॥ * ॥ నైకపాణినాదద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ముక్తంహ్యుభయపాణి
భ్యాం యదన్నముపనీయతే । తద్విప్రలుంపన్త్యసురాస్సహసావిష్టచే
తసః ॥ * ॥ నాపసవ్యేనాన్నందద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ అపసవ్యేనయస్త్వ
న్నం బ్రాహ్మణేభ్యఃప్రయచ్ఛతి । విష్ఠామశ్నన్తి పితరో దాతాచ
నరకంవ్రజేత్ ॥ * ॥ శ్రాద్ధేఽవశ్యమభ్యఞ్జమాచరేత్ ॥ శ్లో ॥ అష్ట
కాయామథాష్టమ్యామమాయాం శ్రాద్ధకర్మణి । పిత్ర్యేషుచవిశా

రేషు తైలాభ్యఙ్గోవిధీయతే ॥ * ॥ భుక్తిదేశావస్థితేషు విప్రేషున పాత్రముద్ధరేత్ ॥ శ్లో ॥ పిణ్డాంస్తుగోజవిప్రేభ్యోదద్యాదగ్నౌ జలేఽపివా । ప్రక్షిపేత్సత్సువిప్రేషు ద్విజోచ్ఛిష్టంనమార్జయేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — ఉత్థితేష్వపి ద్విజేషు నోచ్ఛిష్టమార్జనంకార్యముచ్ఛిష్టసన్నిధౌ పిణ్డదానవిధానాత్, భుక్తిదేశావస్థితేష్వితి కథమ్ ? నైవమ్, తదానీమేవోచ్ఛిష్ట సన్నిధౌ పిణ్డదానం కైశ్చిత్క్రియతే తదభిప్రాయత్వాత్తస్య, ఆపస్తమ్బినాంతు "భుక్తవతోఽనువ్రజ్య" ఇతివిసర్జనానన్తరమేవ పిణ్డదానవిధానాత్తావన్నమార్జయేత్ .

మూ — నదాస్యాదిభిః పాత్రముద్ధారయేత్ ॥ శ్లో ॥ పాత్రాణి చాలయేచ్ఛ్రాద్ధే స్వయంశిష్యోఽథవాసుతః । నస్త్రియోనచబాలాశ్చనచదాస్యాదికః కదాచన ॥ * ॥ పాత్రాణిగోపయేత్ ॥ శ్లో ॥ భుక్తిపాత్రంసముద్ధృత్య నిఖనేత్తు ప్రయత్నతః ॥ అలబ్ధప్రేతకార్యేతు తస్య త్యాగోవిధీయతే ॥ * ॥ నశూద్రాయశ్రాద్ధశిష్టందద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధందత్వాయఉచ్ఛిష్టం వృషలాయప్రయచ్ఛతి । పితరస్తస్య షణ్మాసం భవన్త్యుచ్ఛిష్టభోజినః ॥ * ॥.

వ్యా — ఉచ్ఛిష్టమత్రపితృభుక్తశిష్టం భాణ్డస్థమేవ, అన్యేషాం తద్భోజనమవిరుద్ధమ్, ఇష్టైస్సహోపభుజ్యతామిత్యభ్యనుజ్ఞానాత్ । క్వచిన్నిషేధోఽస్తీతిచేద్దుర్మృతప్రేతాది శ్రాద్ధశిష్టవిషయో ద్రష్టవ్యః, అన్యథా "శేషంచైవానుమాన్యచ" "ప్రదక్షిణీకృత్య శేషమనుజ్ఞాప్య" ఇతియాజ్ఞవల్క్యబోధాయనాదిభిశ్శేషాభ్యనుజ్ఞా విధివైయర్థ్యాపత్తేః । అతఏవ నవశ్రాద్ధశేషస్యవర్జ్యత్వస్మరణాన్నాభ్యనుజ్ఞాక్రియతే । అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ "భుఞ్జీతపితృసేవితమ్" ఇత్యస్య ఏకోద్దిష్ట విశేషేనిషేధోదృశ్యతే, " శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధేతుయదుచ్ఛిష్టం గృహేపర్యుషితంచయత్ । దమ్పత్యోర్భుక్తశిష్టంచ నభుఞ్జీతకదాచన ॥ " ఇత్యాదిభిః ॥*॥ ఇతి । సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టేతుయద్భోక్తురభోజ్యం శిష్టమోదనమ్ । చన్ద్రసూర్యోపరాగేచ శిష్టమన్నంచ వర్జయేత్ ॥ * ॥ అతఏవప్రత్యాబ్దికాదావిష్టైస్సహశిష్టాభుఞ్జతే । యత్త్విదంవచనమ్ "॥ శ్లో ॥ స్త్రీశూద్రానుపనీతానాం శ్రాద్ధోచ్ఛిష్టం నదాపయేత్ । మోదద్యాద్రాగసంమోహాన్నతద్గచ్ఛతి

వైపిత్ర్యాః ॥ " ఇత్యేతత్ భుక్తపాత్రస్థోచ్ఛిష్టవిషయమ్ । అతో " భార్యాభృత్యదాసేభ్యఉచ్ఛిష్టం శేషయేద్బుధః " ఇతినియమః శ్రాద్ధవ్యతిరిక్తవిషయఇత్యర్థః .

మూ — గృహస్వామ్యనుజ్ఞయా శ్రాద్ధంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ పరస్యహి ప్రదేశేషు శ్రాద్ధంకుర్యాద్యదిద్విజః । తద్గృహస్వామిపితృభిర్హన్యతేఽనుజ్ఞయావినా ॥ * ॥ హోమాజ్యశేషేణోపస్తరేత్ ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌకరణశేషేణ యదన్నమభిఘారితమ్ । నిరఙ్గుష్ఠంచయద్దత్తం నతత్ప్రీణాతివైపిత్ర్యాః ॥ * ॥ హుతశేషమన్నం పిత్రాదిపాత్రేషు దద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ హుతశేషం ప్రదద్యాత్తు భాజనేషు సమాహితః । యథాలాభోపపన్నేషు రౌప్యేషుతువిశేషతః ॥ * ॥ .

వ్యా — అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ హుతశేషం పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాన్నవైశ్వదేవ భాజనేషు ॥ * ॥ ఇతి । సఙ్గ్రహేచ ॥ శ్లో ॥ నవైశ్వదేవపాత్రేషు హుతశేషం ప్రదాపయేత్ । అజ్ఞానాద్యదిదైవేదద్యాన్నిరాశాఃపితరోగతాః ॥ * ॥ .

మూ — పాత్రోపస్పర్శనాదౌ సవ్యంజానుభూమౌన్యసేత్ ॥ శ్లో ॥ పాతయేద్దక్షిణంజాను దేవార్థపరిచర్యసదా । పాతయేదితరంజానుపిత్ర్యార్థపరిచర్యన్ద్విజః ॥ * ॥ పురుషసూక్తాదీన్ శ్రావయేత్ ॥ శ్లో ॥ స్వాధ్యాయం శ్రావయేచ్ఛ్రాద్ధే ధర్మశాస్త్రాణిచైవహి । ఆఖ్యానానీతిహాసాంశ్చ పురాణాన్యఖిలానిచ ॥ * ॥ .

వ్యా — అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అన్నమిష్టంహవిష్యంచ దద్యాదక్రోధనోఽత్వరః ॥ వా ॥ అన్నమిష్టమాతృప్తైర్దద్యాదితి సమ్బన్ధః, తుశబ్దాద్యథాకథంచిదుచ్ఛిద్య చేతథాదద్యాత్, " ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛేషణంభూమిగతమజిహ్మస్యాశఠస్యచ । దాసవర్గస్యతత్పిత్ర్యేభాగధేయం ప్రచక్షతే ॥ " ఆతృప్తేః, పవిత్రాణి - పురుషసూక్తపవమానప్రభృతీని, జప్త్వాతృప్తాఞ్జ్ఞాత్వా, పూర్వజపమ్ - సవ్యాహృతికామిత్యుక్తమ్, జపేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

మూ — నియుక్తోనకిఞ్చిత్పృచ్ఛేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేనియుక్తోభుఞ్జానోనపృచ్ఛేల్లవణాదికమ్ । ఉచ్ఛిష్టాఃపితరోయాన్తి పృచ్ఛతోనాత్రసంశయః ॥ * ॥ పృష్టేఽపేక్షితమవశ్యం యాచయేత్ ॥ శ్లో ॥

అవశ్యం యాచయేచ్ఛ్రాద్ధే పిత్రర్థముపకల్పితమ్ । అయాచితో ద్వి
జో మూఢస్సంభవేద్బ్రహ్మఘాతుకః ॥ * ॥ భుఞ్జానానాం మిథస్స్ప
ర్శే పాత్రస్థమన్నం న త్యజేత్ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధే పఙ్క్తిషు భుఞ్జానో బ్రా
హ్మణో బ్రాహ్మణం స్పృశేత్ । తదన్నమత్యజన్ భుక్త్వా గాయ
త్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ నరాణాం భోజనే కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పు
నరన్నం న భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ నరాణాం భో
జనే కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పాణిభ్యాం పాత్రమాదాయ భాస్క
రం మనసా స్మరన్ । పునర్దీపం సమారోప్య తచ్ఛేషం భోజయేన్న
రః ॥ * ॥ దీయమానం న నిరున్ధ్యాత్ ॥ శ్లో ॥ నాఙ్ఘ్రిజానుర్బ
హిర్జానుర్హ్మజాన్ రేచ బలిప్రదః । దీయమాననివారీ చ శ్రాద్ధం
కృత్వా పతత్యధః ॥ * ॥ పాత్రేఽన్యోచ్ఛిష్టపతనే నియమ్యతే ॥ శ్లో ॥
ఉచ్ఛిష్టస్పర్శనం జ్ఞాత్వా తత్పాత్రం పరిహృత్య చ । అస్పృష్ట్వా
పాణినా పాత్రం భూమిం సమనులిప్య చ ॥ అన్యపాత్రం నిధాయైవ సర్వ
మన్నం ప్రవేశయేత్ । పరిషిచ్య తతః పశ్చాద్భోజయేచ్చ న దోషకృత్.

వ్యా — అత్రోచ్ఛిష్టస్పర్శనమితి సామన్యేనోక్తే శ్రాద్ధవ్యతిరిక్తకా
లేపి సమానమ్, ఏవం శ్రాద్ధే పఙ్క్తిష్వితి వచనం చ ద్రష్టవ్యమ్, ఏకపఙ్క్తి
ష్వితి స్మృత్యర్థసారే దర్శనాత్ .

మూ — భుక్తిమధ్యే వృతే ఛర్దితే ॥ శ్లో ॥ పితౄణాం తత్ర పూర్వే
షాం పితుశ్చ వమనం యది । తద్దినం చోపవాసశ్చ పితుశ్శ్రాద్ధం పరేఽ
హని ॥ ఏకఏవ యదా విప్రో భోజనే ఛర్దితో భవేత్ । తదైవాగ్నిం
సమాధాయ హోమం కుర్యాద్యథావిధి ॥ తత్స్థాననామగోత్రేణ
హ్యాసనాదిభిరర్చయేత్ । అన్నత్యాగం ప్రకుర్వీత తతోఽగ్నౌ జు
హుయాచ్చరుమ్ ॥ ప్రాణాదిపఞ్చభిర్మన్త్రైః కుర్యాద్ద్వాత్రింశ
దాహుతీః । హోమశేషం సమాప్యాథ శ్రాద్ధశేషం సమాపయే
త్ ॥ * ॥ శ్వోఽవశ్యం తర్పయేత్ ॥ శ్లో ॥ యానుద్దిశ్య భవేచ్ఛ్రా
ద్ధం తేభ్యస్తర్పయతి ద్విజః । పరేద్యుశ్శ్రాద్ధకృన్మర్త్యో యేన తర్ప
యతే పితౄన్ ॥ ప్రాతస్స్నాత్వాతిలైరుక్తం శాపం దత్త్వా వ్ర
జన్తి తే ॥ * ॥.

వ్యా — పిత్రాదీనాంత్రయాణామ్, భర్త్రితే - వసునే, పరేద్యుశ్శ్రాద్ధం కార్యమ్, తత్రాసమ్భవే కృష్ణైకాదశ్యాం కార్యమ్, త్రిష్వేకస్యభర్తనేప్రాణాయసాహ్నహితాద్యదభిః పఞ్చభిరగ్నౌ తత్ స్థాన నామ్నా హోమః కర్తవ్యః। యానుద్దిశ్యైః - మాతృమృతాహే పిత్రాణాంభోజనాభావేపి హోమాసః పిణ్డదానోద్దేశ్యతాపన్నాతుశ్చ పితుమృతాహే పిణ్డోద్దేశ్యత్వాచ్చ పరేద్యుః ప్రాతః పిత్రాణాం మాతౄణాంచ తర్పణంకుర్యాదిత్యర్థః। దర్శే మాతామహాదీనాముద్దేశ్యత్వాభావేపివచనాత్తర్పణమితినవిరోధః। పుత్రికాపుత్రత్వ ధనహారిత్వ సమ్భవే మాతామహ శ్రాద్ధం తర్పణంచ నిర్వార్యకులమ్.

మూ — సతికర్త్రన్తరేనచశ్రాద్ధం దద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ యోదద్యా
చ్ఛ్రాద్ధమన్యస్మై సత్స్వనన్తర కర్తృషు। వ్యర్థంభవతితచ్ఛ్రా
ద్ధం భవేచ్చ పితృఘాతుకః.

వ్యా — నను "॥ శ్లో ॥ పుత్రైశ్చ భ్రాతృతత్పుత్రైస్సపత్న్యాశ్శిష్యేణవాఖిలాః। క్రియాః కార్యాః" ఇతిపరాశరవచనవిరోధ ఇతిచేన్న, పూర్వపూర్వాభావే ఉత్తరోత్తరస్య క్రియాకర్తృత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్। తదుక్తమ్ "పూర్వాభావే పరఃపరః" ఇతి, "అసన్నిధానే పూర్వేషాముత్తరే పిణ్డదాస్స్మృతాః" ఇతిచ। నన్వస్తుపూర్వక్రియాయామ్, ఉత్తరక్రియాయాంతుపుత్రాదయస్సర్వేఽధికారిణ ఇతి చేన్న, వచనాభావాత్, నహిపితృవ్యాదిమృతాహేపుత్రాదిసద్భావేప్యన్యైశ్శ్రాద్ధంక్రియతే। శిష్యైఃక్రియతఇతిచేత్తత్తుసాధీయః, "తచ్ఛ్రేష్ఠంజన్మ" ఇతి పితృవదాచార్యతోజన్మస్మరణాత్పుత్రాణాంపృథక్పృథక్పితృశ్రాద్ధకరణాచ్చ.

కర్తృభోక్తృనియమమాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ పునర్భోజనమధ్వానం భారాధ్యయనమైథునమ్।
దానంప్రతిగ్రహం హోమం శ్రాద్ధభోక్తాఽష్టవర్జయేత్ ॥ తా
మ్బూలం దన్తధావంచ తైలాభ్యఞ్జంక్షురక్రియామ్। రత్యౌషధప
రాన్నాని శ్రాద్ధకృత్సప్తవర్జయేత్ ॥ * ॥.

వ్యా — ఇదంచోపలక్షణమ్, పునర్భోజనాధ్యయన మైథునాదేఃకర్తురపి వర్జ్యత్వస్మరణాత్.

“ విశ్వేదేవా దశామరాః ” ఇతి స్మృతమ్, తత్ర వ్యవస్థాపరం వచనముదాహరతి —

మూ — ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధే నైమిత్తికే రాజన్ క్రతుదక్షౌ నియోజయేత్ । అష్టకాయాం కాలకామౌ శ్రాద్ధే నాన్దీముఖే పునః ॥ వసుసత్యౌ కు కామ్యేతు సముద్దిష్టౌ ధురూరుచీ । పురూరవార్ద్రవౌ చైతౌ పార్వణే తు నియోజితౌ ॥ * ॥ .

వ్యా — నిత్యాది శ్రాద్ధభేదాః ప్రాగేవ వ్యాఖ్యాతాః । అతోఽనుజనాతులాది మృతాహస్య నిత్యత్వాద్వచనాచ్చ దేవయుక్తమేవ తత్తదేకోద్దిష్టం కర్తవ్యమ్ .

అత్ర ఖడ్గాదావనర్హదృష్టిం పరిహరేదిత్యుక్తం తానాహ —

మూ — ॥ శ్లో ॥ స్తేనాభిశస్తనగ్నాఖుషణ్డమార్జారకుక్కుటాః । కుణ్డదేవలకావిద్ధ్యాః కాణాన్ధాశ్లిష్టగర్హితాః ॥ న వార్యపి ప్రయచ్ఛేత్తు బైడాలవ్రతికే ద్విజే । న బకవృత్తికే చైవ నావేదవిది ధర్మవిత్ ॥ న భ్రాతరౌ నియుఞ్జీత శ్రాద్ధే పితృసుతావపి । విధురం గర్భవన్తం చ విశిష్టమపి వర్జయేత్ .

వ్యా — ఏతే శ్రాద్ధానర్హాః । స్తేనః ప్రసిద్ధః, “ ॥ శ్లో ॥ విద్యాచోరో గురుద్రోహీ నాస్తికో వేదనిన్దకః । ఏతే బ్రాహ్మణచణ్డాలా జాతిచణ్డాలపఞ్చమాః ॥ సఞ్చయం కురుతే యస్తు ప్రతిగృహ్య సమన్తతః । ధర్మార్థం నోపయుఞ్జీత తస్కరం తం చ వర్జయేత్ ॥ ” ఇత్యాద్యుక్తో వా । అభిశస్తః - “ యాం మలవద్వాససం సమ్భవన్తి యస్తతో జాయతే సోఽభిశస్తః ” ఇతి శ్రుతేఃపాతకాభియుక్తోఽభియుక్తో వా । నగ్నః - “ ॥ శ్లో ॥ యస్తు సన్త్యజ్య గార్హస్థ్యం వానప్రస్థో న జాయతే । పరివ్రాడ్వాపి మైత్రేయ స నగ్నః పరికీర్తితః ॥ ” ఇత్యాదిభిరుక్తః । నగ్నో బహువిధః, తథా అస్మదుక్తస్మృతిరత్నాకరే సంజ్ఞాప్రకరణే ద్రష్టవ్యమ్ । “ ॥ శ్లో ॥ విభవే సతి నైవార్ఘం దదాతి న జుహోతి చ । తమాహురాఖుం తస్యాన్నం భుక్త్వా కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ న జుహోత్యుచితే కాలే న స్నాతి న దదాతి చ । పితృదేవార్చనాద్ధీనః స షణ్డః పరికీర్తితః ॥ దమ్భార్థం జపతే యస్తు తప్యతే చ తపస్తథా । న పరత్రార్థమిత్యుక్తః స మార్జారః ప్రకీర్తితః ॥ సభాగతానాం యస్సభ్యః పక్షపాతం సమాశ్రయేత్ ।

తమాహుః కుక్కుటం దేవాస్తస్యాప్యన్నం వివర్జయేత్ ॥ అభోజ్యాన్నా ఇ
మే షణ్డమార్జారరౌహావ్యఖుకుక్కుటాః । " ఇత్యాద్యుక్తా వేదితవ్యాః । " ప
రదారేషు జాయతే " ఇతి కుణ్డగోళకౌ ప్రసిద్ధౌ । దేవలకః - దేవకో
శోపజీవీ, వృత్త్యర్థయాజీ, అదీక్షితశ్చ । దేవలః ॥ శ్లో ॥ దేవకోశోపజీ
వీ యస్స దేవలక ఉచ్యతే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః ॥ శ్లో ॥ వృత్త్యర్థం యాజినస్స
ర్వే దీక్షాహీనాశ్చ కేవలమ్ । కర్మదేవలకా యే తే స్మృతా హ్యత్ర పురా
మునే ॥ యే కల్పోక్తం ప్రకుర్వన్తి దీక్షాహీనా ద్విజాతయః । వృత్త్యర్థం
వా యశోర్థం వా కల్పదేవలకాస్తు తే ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ దేవా
ర్చనపరో విప్రో విత్తార్థీ వత్సరత్రయమ్ । స వై దేవలకో నామ సర్వకర్మబహి
ష్కృతః ॥ * ॥ ఇతి । అపవిద్ధః ప్రసిద్ధః । కాణాన్ధౌ - శ్రుతిస్మృత్యోర
న్యతరహీనః కాణః, ద్వాభ్యాం హీనోఽన్ధః, ఏకచక్షుర్జాత్యన్ధౌ చ ।
" రోగిహీనాతిరిక్తాఙ్గః కాణః పౌనర్భవస్తథా " ఇతి కర్మదుష్టత్వస్మృతేః ।
" ॥ శ్లో ॥ ధర్మధ్వజీ సదా లుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకడామ్భికః । బైడాలవృత్తి
కో జ్ఞేయో హింస్రః సర్వాభిసన్ధకః ॥ అధోదృష్టిర్నైష్కృతికః స్వార్థసాధనత
త్పరః । శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవృత్తిరుదాహృతః ॥ " ఇత్యుక్తౌ బైడా
లవృత్తిబకవృత్తీ । " ॥ శ్లో ॥ న భ్రాతరౌ నయుఞ్జీత శ్రాద్ధే పితృసుతావపి ।
విధురం గర్భవన్తం చ విశిష్టమపి వర్జయేత్ ॥ " అర్హత్వేఽపి తే వర్జ్యా ఇత్యర్థః.

పితాపుత్రయోర్భ్రాత్రోర్వాఽన్యతరనిమన్త్రణవిరుద్ధమ్, గ్రన్థవిస్త
రభయాద్దిఙ్మాత్రమత్ర కృతమ్, అన్యదన్యత్ర పరిషత్సు ద్రష్టవ్యమిత్యాహ —
మూ — " ॥ శ్లో ॥ పాదుకోపానహౌ ఛత్రం శస్త్రవస్త్రాణ్యమ్బరాణి
చ । రక్తపుష్పం చ మాఙ్గాకం శ్రాద్ధభూమౌ వివర్జయేత్ ॥ " ఇత్యా
దీని ద్రష్టవ్యాని, వయం తు విస్తరభీరవః.

వ్యా — ఆదిశబ్దేన " ॥ శ్లో ॥ గోజాశ్వాదిషు పృష్ఠేషు కృత్రిమా
యాం తథా భువి । న కుర్యాచ్ఛ్రాద్ధమేతేషు పారక్యాసు చ భూమిషు ॥
దమ్భహైతుకపాషణ్డబకవృత్తీంశ్చ వర్జయేత్ । అజ్ఞాతాయతయశ్చైవ వి
ధురా బ్రహ్మచారిణః । న సోమయాగే శ్రాద్ధే చ వరణీయాః ప్రయత్నతః ॥ "
ఇత్యాదీనాం గ్రహణమ్ । నను తర్హి " బ్రహ్మచారీ యతిశ్చ శ్రాద్ధే ప్రశ
స్తౌ " ఇత్యుక్తిః కథమితి చేన్నైవమ్, త్రిదణ్డివిషయత్వాత్తదుక్తేః । చన్ద్రికా

యామ్ ॥ శ్లో ॥ శిఖిభ్యో ధాతురక్తేభ్యస్త్రిదణ్డిభ్యః ప్రదాపయేత్ । తాన నాదృత్య యో దద్యాత్ స వ్యసనైర్భ్యఆసురమ్ ॥ అలాభే ధాన్యభిక్షూణాం భోజయేద్బ్రహ్మచారిణమ్ । తదాలాభే తు సద్వృత్తాన్ గృహస్థానపి భోజయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణుశ్చ ॥ శ్లో ॥ యో వై యతీననాదృత్య భోజయేదితరాన్ ద్విజాన్ । విజనే నివసేద్గ్రామే హవ్యం కవ్యం చ రాక్షసమ్ ॥*॥ శ్రాద్ధపాత్రప్రసఙ్గే శ్రీహరివంశే ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డీ యోగి రేవ చ ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాత్ " ॥ శ్లో ॥ అవ్రతా హ్యనధీయానా యత్ర భైక్షచరా ద్విజాః । తం గ్రామం దణ్డయేద్రాజా చోరభక్తప్రదో హి సః ॥ " ఇత్యుక్తబ్రహ్మచారివిషయో నిషేధః, అన్యథా మనుయాజ్ఞవల్క్యపరాశరవచనవిరోధో మన్విరోధో భవేత్ । డమ్భీ - కేవలం లోకరఞ్జనార్థమనుష్ఠాయీ । హైతుకః - వచనసిద్ధేప్యర్థే యుక్తిచ్ఛలేన సర్వత్ర సంశయకారీ । పాషణ్డీ - నగ్నస్వరూపమిచ్ఛాభిక్షార్థమభ్య విస్తరేణ తమభిధాయ " ఏతే పాషణ్డినః పాపా న్ హైతుకా నాలపేద్బుధః " ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణోక్తలక్షణః । గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః, " వచస్యన్యన్మనస్యన్యత్ " ఇతి ప్రసిద్ధః .

ఏతైస్సమ్భాషణమపి న కర్తవ్యమ్, కుతశ్శ్రాద్ధే నియోగ ఇతి భావః, ఇదమాహ —

మూ — " ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్ బైడాలవ్రతికాంశ్శఠాన్ ।
హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥ " ఇతి మనుః.

చతుర్దశః ఖణ్డః.

పార్వణం త్రిపురుషోద్దేశ్యమిత్యుక్తం తస్య ప్రయోగమాహ —

మూ — అథాతః పార్వణశ్రాద్ధమ్.

వ్యా — అతశ్శబ్దశిరస్కత్వాదత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే వర్తతే । అతశ్శబ్దో వృత్తస్య హేతుభావే, వృత్తాత్ - సర్వసూత్రసాధారణధర్మాత్, అనన్తరమాపస్తమ్బినామసాధారణధర్మో వక్ష్యత ఇత్యర్థః.

అత్ర పరిభాషామాహ —

మూ — ఆసమాప్తేః ప్రాచీనావీతమ్.

వ్యా — " పిత్ర్యాణి ప్రాచీనావీతినా ప్రసవ్యం దక్షిణతోపవర్గః " ఇతి నియమాచ్ఛ్రాద్ధపరిసమాప్తిపర్యన్తం కర్తుః ప్రాచీనావీతమేవేత్యర్థః.

తస్యాపవాదమాహ —

మూ — అన్యత్ర ప్రాణాయామాఘారదార్వ్యాఘారహోమాజ్యభాగాగ్నిముఖ స్విష్టకృద్ధోమ ప్రాయశ్చిత్తాహుత్యభిశ్రవణాచమన ప్రదక్షిణ నమస్కారానువ్రజనేభ్యః.

వ్యా — ప్రాణాయామాచమనసవదాఘార హోమాదీనాం సర్వక కర్మసాధారణత్వాదితేషూపవీతమేవేత్యర్థః । తథాబోధాయనః ॥ వా ॥ ఆచమనేచాగ్నిముఖే చాభిశ్రవణే చోపసఙ్గ్రహణేషు చ పశ్చాద్ధోమేషు యజ్ఞోపవీతమితరత్ర ప్రాచీనావీతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర కపర్ది ॥ శ్లో ॥ ఆఘార దార్వ్యగ్నిముఖాజ్యభాగ ప్రదక్షిణాను వ్రజనేషు తద్వత్ । ఆఘారయోస్స్విష్టకృతి ప్రసిద్ధం యజ్ఞోపవీతం హి కపర్దినస్స్యాత్ ॥ * ॥ ఇదం పశ్చాద్ధోమాదేరుపలక్షణమ్ । పశ్చాద్ధోమః - ప్రాయశ్చిత్తాహుతిః.

అథ కాణ్డానుసమయమాహ —

మూ — సర్వం దేవార్థముపచారముపవీతీ. ప్రాఙ్ముఖః ప్రదక్షిణం ప్రాగగ్రైర్దర్భైర్దేవతీర్థేన పూర్వం కృత్వా పితృభ్యః ప్రసవ్యం సర్వం దక్షిణాముఖః కుర్యాదత్రానన్తరం దేవవత్సర్వం విష్ణోః కుర్యాత్.

వ్యా — ॥ శ్లో ॥ ఉదఙ్ముఖస్తు దేవానాం పితౄణాం దక్షిణాముఖః । ప్రదద్యాత్పార్వణే సర్వం దేవపూర్వం విధానతః ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతీ దేవానాం కుర్యాత్సర్వం ప్రదక్షిణమ్ । అపసవ్యం తతః కృత్వా పితౄణామప్రదక్షిణమ్ ॥ దక్షిణాగ్రాశ్చ దర్భాస్స్యుస్సచవై దక్షిణాముఖః.

మూ — శ్రాద్ధాగారస్యోత్తర పూర్వదేశే హోమస్థానమగ్నేర్దక్షిణతః పిణ్డదానదేశస్తస్మాద్దక్షిణతః పిత్రాది భుక్తిస్థానం పశ్చిమే దేవస్థానం ప్రకల్పయేత్.

వ్యా — తాత్పర్యదర్శనవాక్యమిదమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ॥ శ్లో ॥ పరిశ్రితే శుచౌ దేశే దక్షిణాప్రవణే తథా ॥ * ॥ "శ్రాద్ధం చ పరిశ్రితే సర్వతః ప్రచ్ఛాదితే శుచౌ దేశే గోమయాదినోపలిప్తే దక్షిణాప్రవణే దక్షిణావనతే దేశే కార్యమ్" ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । దేశగ్రహణాత్ప్రాసాదాదినిషేధః.

మూ — పిత్రోర్మాతామహయోశ్చౌపాసనే శ్రాద్ధం కుర్యాత్.

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఆహితాగ్నిస్తు జుహుయాద్దక్షిణాగ్నౌ

సమాహితః । అనాహితాగ్నిరౌపాసనేఽగ్న్యభావే ద్విజేఽప్సు వా ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ * ॥ కర్మ స్మార్తమ్ - స్మృత్యుక్తం కర్మ, వైశ్వదేవాదికం పిత్రోః ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం చ వివాహాగ్నౌ కుర్యాత్, కుర్వీతేత్యాత్మనేపదగ్రహణాద్యత్ఫలం జాయాపతిగామ్యన్యతరగామి వా తత్కర్మ చౌపాసనే కుర్యాదిత్యర్థః । అగ్నిమద్భిస్తత్ర మాతామహాదేః పిత్రాదేశ్చ శ్రాద్ధమౌపాసనే కుర్యాద్భ్రాతృపుత్రాదిరనగ్నిర్బ్రహ్మచారీ చ లౌకికేఽగ్నౌ కుర్యాదితి స్పష్టమేవ వ్యాఖ్యానమ్.

అన్యేషాం కథమిత్యత్రాహ —

మూ — అన్యేషాం లౌకికేఽగ్నౌ యద్యనగ్నిర్బ్రహ్మచారీ వా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య కుర్యాద్యది విచ్ఛిన్నాగ్నీ రజస్త్రీకో దూరభార్యో వాఽగ్నిం విధివత్సంధాయ కుర్యాత్ .

వ్యా — ప్రకరణాచ్ఛ్రాద్ధమితి లభ్యతే । సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ కుర్యాదౌపాసనే శ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్యథావిధి । అన్యేషాం లౌకికే తద్వద్బ్రహ్మచార్యప్యనగ్నికః ॥ * ॥ నారదీయే ॥ శ్లో ॥ నష్టాగ్నిర్దూరభార్యశ్చేత్పార్వణే సముపస్థితే । అగ్నిం సన్ధాయ విధివచ్ఛ్రాద్ధం కృత్వా విసర్జయేత్ । శ్రాద్ధేఽహని తు సమ్ప్రాప్తే యస్య భార్యా రజస్వలా । అగ్నిం సన్ధాయ విధివచ్ఛ్రాద్ధం కృత్వా విసర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్ర త్రికాణ్డే ॥ శ్లో ॥ యస్య భార్యా విదూరస్థా పతితా వ్యాధితాపి వా । అనిచ్ఛుః ప్రతికూలా వా తస్యాః ప్రతినిధిః క్రియా ॥ కుర్వీత దర్శవచ్ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్మృతేఽహని ॥ * ॥ ఇతి విహితస్యాబ్దికస్య నిరవకాశత్వాద్రజస్త్రీకో దూరభార్యో వా బోధాయనేనౌపాసనాగ్నిత్వేన సఙ్కౢప్తే శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ కుర్యాత్, సాపిణ్డ్యేతు సావకాశత్వాత్కాలాన్తరేఽగ్నిం సన్ధాయ తత్కుర్యాదితి వివేకః । యథాగ్న్యనుగమే కాలవిప్రకర్షే లౌకికాగ్నావగ్నిహోత్రహోమః పునర్యథాన్యాయమగ్న్యుత్పాదనం చ తథాఽత్రాపి లౌకికేఽగ్నౌ పిత్రోః ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం పునరగ్నిసన్ధానం చేతి నిరవద్యమ్.

మూ — పూర్వేద్యుస్సాయం హోమం కృత్వా సఙ్కల్ప్య స్వయమనశ్నన్నతిథిభ్యశ్చ వృత్తసమ్పన్నేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యశ్శ్వోఽముష్య

ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం భవితా తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇతి నివేద్య.

వ్యా — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ నిరామిషం సకృద్భుక్త్వా భుక్తసర్వజనే గృహే । శ్వః కర్తాస్మీతి నిశ్చిత్య తదా విప్రాన్నిమన్త్రయేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయాం ప్రచేతాః ॥ శ్లో ॥ కృతాపసవ్యః పూర్వేద్యుః పిత్ర్యః పూర్వం నిమన్త్రయేత్ । భవద్భిః పితృకార్యం నస్సమ్పాద్యం చ ప్రసీదత ॥ * ॥ పిత్రోశ్శ్వశ్శ్రాద్ధం భవితా తద్భవద్భిస్సమ్పాద్యమితి పూర్వం విప్రాన్నిమన్త్రయేదిత్యర్థః । ఇదం నివేదనం శ్రాద్ధదినే వా కార్యమ్ “ ॥ శ్లో ॥ పూర్వేద్యురథవా పరేద్యుశ్శ్రాద్ధకర్మణ్యుపస్థితే । నిమన్త్రయేత త్ర్యవరాన్ సమ్యగ్విప్రాన్యథోదితాన్ ॥ ” ఇతి మనుస్మరణాత్ । “ పూర్వేద్యుర్నివేదనముపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయమామన్త్రణమ్ ” ఇత్యాపస్తమ్బః । శ్రాద్ధదినాత్పూర్వేద్యురేవ బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదితవ్యం శ్వశ్శ్రాద్ధం భవితా తత్ర భవతా ప్రసాదః కరణీయ ఇతి, శ్రాద్ధదినే ద్వితీయం నివేదనం కర్తవ్యమద్య శ్రాద్ధమితి, తృతీయమామన్త్రణమాహ్వానం భోజనకాలే సిద్ధమాగమ్యతామితి వ్యాఖ్యాతమ్ । అతః పాత్రదృఢీకరణార్థం పూర్వేద్యుశ్శ్రాద్ధాహే వా నివేదనమ్, పిత్రర్థం భవతా క్షణః కర్తవ్య ఇతి నిమన్త్రణం శ్రాద్ధదినే సకృదేవ కార్యమ్, ఏవం హి శిష్టాచారః.

మూ — శ్వోభూతే నివేదితాన్బ్రాహ్మణానాహూయాభ్యజ్య స్నాపయిత్వా స్వయం స్నాత్వా.

వ్యా — అత్ర బోధాయనః ॥ వా ॥ శ్వః కరిష్యామీతి బ్రాహ్మణాన్నిమన్త్రయతే తాంశ్శ్వోభూతే శ్మశ్రుకర్మాభ్యఞ్జనస్నానైర్యథోపపాతం సమ్పూజ్య స్వయమాప్లుత్య శుచౌ దేశే ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర శ్మశ్రుకర్మ ఏకోద్దిష్టవిషయమిత్యేకే । అష్టకాయామిత్యపరే । విహితమపి శిష్టాచారాభావాన్న శ్రాద్ధేషు వపనమితి వృద్ధాః । అనేన నిమన్త్రితస్స్వయమేవ క్షౌరీ చేచ్ఛ్రాద్ధార్హ ఏవ, “ యజ్ఞియో భూత్వా మేధముపైతి ” ఇతి శ్రుతేః । త్రయోదశవారం తూష్ణీం నిమజ్య శుక్లవస్త్రం పరిధాయ విధివత్పునస్స్నాత్వా శుద్ధో భవతి.

మూ — విష్ణుం విధివదారాధ్యౌపాసనహోమం హుత్వా పిత్రర్థాదన్నాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవాదికం కృత్వా.

వ్యా — సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ యోవై శ్రాద్ధదినే పూర్వః కృత్వా వై విష్ణుపూజనమ్ । స శ్రాద్ధీ నరకే ఘోరే యావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ * ॥ అన్యో౽పి, " ॥ శ్లో ॥ గృహాగ్నిశిశుదేవానాం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ । పిత్రోః పాకే న దాతవ్యం యావత్పిణ్డాన్న నిర్వపేత్ ॥ పితృపాకాత్సముద్ధృత్య వైశ్వదేవం కరోతి యః । ఆసురం తద్భవేచ్ఛ్రాద్ధం పితౄణాం నోపతిష్ఠతి ॥ " ఇతి పైఠీనస్యాది వచనేషు పితృపాకాదితి విశేషితత్వాత్పిత్రర్థవ్యతిరిక్తభాణ్డపక్వాన్నేన వైశ్వదేవాదీన్కుర్యాదిత్యర్థః.

మూ — అపరాహ్ణే౽నివేదితానాహూయ స్వాగతవచనైరభిష్టూయ కృతపాదశౌచానాచాన్తానాసనేషూపవేశ్యాగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తే హవిష్యమహవిష్యం చ పాత్రద్వయే సముద్ధృత్యాగ్నౌ హవిష్యమన్నమగ్నావధిశ్రిత్యాభిఘార్య సౌకర్యాదపరేణాగ్నిముదగ్వా ప్రతిష్ఠితమభిఘార్యాన్నమిష్టో దర్వ్యాముపస్తీర్య ద్విరవదాయ జమదగ్నివత్సయోస్త్రిరవదాయ సకృదభిఘార్య యన్మే మాతేత్యాదిభిష్షడన్నాహుతీః కృష్ణాయాం హుత్వా సప్తమమవదాయాభిఘార్య నిధాయోపవీతీ స్విష్టకృదర్థం హవిః ప్రత్యభిఘార్య ప్రాచీనావీతీ సప్తమీం హుత్వా స్వాహా పిత్ర ఇత్యాదిభిష్షడ్భిరాజ్యాహుతీర్హుత్వోపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య సకృదవదాయ తయోర్ద్విరవదాయ ద్విరభిఘార్యోత్తరార్ధపూర్వార్ధే అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి హుత్వా ప్రాచీనావీత్యుదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తత్రాహవిష్యం స్వాహేతి హుత్వా పరిధ్యఞ్జనం లేపకార్యం పరిధిప్రహరణం సంస్రావహోమం చ కృత్వోపవీత్యనాజ్ఞాతత్రయం త్వన్నస్స త్వన్న ఇతి ద్వే వ్యాహృతీర్వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చ హుత్వా ప్రాచీనావీతీ తూష్ణీం సమన్తం ప్రసవ్యం పరిషిచ్య ప్రణీతా విమోక్ష్య బ్రాహ్మణాన్సంపూజ్య " ఏష తే తత " ఇత్యాదిభిస్సర్వమన్నం ప్రత్యేకం మన్త్రమావర్త్య సర్వేభ్యో వతాం సకృన్మన్త్రముచ్చార్యాభిమృశేత్.

వ్యా — పార్వణస్య మాసిశ్రాద్ధవికారత్వేన తత్ర " శుచీన్మన్త్రవతో యోనిగోత్రమన్త్రాసమ్బద్ధానయుగ్మాంస్త్ర్యవరాననర్థాపేక్షో భోజయేదన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోత్యాజ్యాహుతీరుత్తరయా ఏతదా

విపరీతం సర్వముక్తైరభిమృశేత్ ” ఇతి సూత్రవ్యాఖ్యానోక్త ప్రకార ఏవాత్రాస్మాభిస్సఙ్గృహీతః । తర్హి సూత్రే వైశ్వదేవానుక్తేస్తత్కథంత్వయోక్తమితి చేన్న, అన్యత్రత్యపదార్థాన్ సమాహృత్య యథాప్రతిభాసం ప్రయోగవృత్తిరితి వదతా వ్యాఖ్యాత్రైవముక్తేః । తర్హి “ ॥ శ్లో ॥ వృద్ధావాదౌ క్షయాహేఽన్త్యే దర్శే మధ్యే మహాలయే । ఆచాన్తేష్వాహ కర్తవ్యం వైశ్వదేవం చతుర్విధమ్ ॥ ” ఇతి వచనాదన్తే తత్కార్యమితి చేన్న, క్షయాహేఽన్త్యేకర్తవ్యత్వస్మరణస్య “ ॥ శ్లో ॥ యాజుషాస్సామగాః పూర్వం మధ్యే కుర్యుస్తు బహ్వృచాః । అథర్వణాస్తు శ్రాద్ధాన్తే వైశ్వదేవమితి స్థితిః ॥ ” ఇతి వచనే నాథర్వణవిషయత్వావగతేః । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అపరాహ్ణే సముభ్యర్చ్య స్వాగతే నాగతాంస్తు తాన్ । పవిత్రపాణిరాచాన్తానాసనేషూపవేశయేత్ ॥ వ్యా ॥ అపరాహ్ణే ఉక్తలక్షణేతాన్ - నిమన్త్రితాన్ , ఆహూయ స్వాగతవచనేన పూజయిత్వా కృతపాదధావనానాచాన్తాన్ కుశక్లృప్తేష్వాసనేషు పవిత్రపాణిరుపవేశయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఆసనేష్వాసనం దద్యాన్నతు హస్తే కదాచన । దీయతే యది మూఢాత్మా నిరాశాః పితరో గతాః ॥ * ॥ అత్ర కృతపాదశౌచానాచాన్తానితి రథ్యోపసర్పణనిమిత్తాచమనమేవోచ్యతే, శాస్త్రీయపాదశౌచాది పశ్చాద్వక్ష్యతే । అనుజ్ఞాత ఇతి - అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌ కరిష్యన్నాదాయ పృచ్ఛేదన్నం ఘృతప్లుతమ్ । కురుష్వేత్యభ్యనుజ్ఞాతో హుత్వాగ్నౌ పితృయజ్ఞవత్ ॥ * ॥ అగ్నౌకరిష్యన్ హవిరాదాయాగ్నౌ కరిష్య ఇతి బ్రాహ్మణానాపృచ్ఛ్య తైః కురుష్వేత్యభ్యనుజ్ఞాతో జుహుయాదిత్యర్థః । కృష్ణాయామితి - హిరణ్యాదిసప్తజిహ్వాసు కృష్ణా అగ్నేర్దక్షిణభాగే వర్తతే, “ పితృకార్యే తు దక్షిణే ” ఇతి స్మృతేస్తత్రైవ హోమ ఇత్యర్థః । మధ్యాత్పూర్వస్యావదానం మధ్యే హోమ ఇతి స్మృతేర్మధ్యే హోమ ఇత్యన్యే । సప్తమీ - “ యే చేహ పితరః ” ఇత్యాద్యాహుతిః । అత్ర - అన్యత్ర ప్రాణాయామేత్యత్రానుక్తేరుపవీతవిధానమ్, తదనుక్తిభయాత్త్వనగ్ప్రాచీనావీతమిత్యవిరోధః । అభిమృశేదితి - ఏష తే తత మధుమానితి త్రిభిర్మన్త్రైః పిత్రర్థం సర్వం భక్ష్యభోజ్యాదికమభిమృశేత్, అసమ్భవతాం మన్త్రావృత్తిః, అయం ముఖ్యకల్పః । బ్రాహ్మణపాత్రేషు దత్తపదార్థా

ఖిమర్శనం గౌణమ్, కృత్స్నస్యాప్రత్తత్వాత్ । బహూమావశిష్ట హవిరభిమర్శనమేవ కేచిదాహుః, నేతి వయమనుక్తేః .

ఏవం బహూనాం సమాప్యానన్తరకర్తవ్యమాహ —

మూ — శ్వోవిభాతే విశ్వేదేవార్థే భవద్భిః క్షణః కర్తవ్య ఇత్యుపవీతీ నిమన్త్ర్య ప్రాచీనావీతీ పిత్రర్థే పితామహార్థే ప్రపితామహార్థ ఇతి త్రీన్నిమన్త్ర్య యేదపి వోభయత్రైకైకం వా నిమన్త్ర్య గోమయేనోపలిప్తే ప్రాగ్దక్షిణే సాక్షతే సదర్భే చతురశ్రే మణ్డలే సూర్యాభిముఖో విశ్వేదేవా ఇదం వః పాద్యమితి సాక్షతం పాద్యం దత్వా విశ్వదేవపాదౌ ప్రక్షాల్య ప్రాచీనావీతీ తిలార్చితే సదర్భే వృత్తాకారే దక్షిణే మణ్డలే పితరిదన్తే పాద్యమిత్యాది ఖః పితృపితామహప్రపితామహా ఇదం వః పాద్యమితి వైకి బ్రాహ్మణపక్షే సతిలం పాద్యం దత్వా పిత్రాది పాదావవనిజ్య దేవవదప్వేష్వద్భిః ప్రక్షాళ్య మణ్డలోదగ్దేశే స్వయమాచమ్యాథ విప్రానాచమయ్య .

వ్యా — అత్ర కేచిన్మన్త్రా విశ్వేదేవార్థ ఇత్యత్ర విశ్వపదం ప్రథమాబహువచనాన్తం పఠన్తి, తత్కల శబ్దశాస్త్రానభిజ్ఞానామజ్ఞానవిజృమ్భితమ్, అలుగధికారేఽననుశిష్టత్వాత్ "వైశ్వదేవం హవిః" "వైశ్వదేవేన చరుణా" "వైశ్వదేవీమామిక్షామ్" ఇత్యాదిష్వలుగదర్శనాచ్చ । తథాఽన్యేస్మార్తానభిజ్ఞా ఉదగారమ్భం దక్షిణాపవర్గం రేఖాలిఖన్తి, తథాఽమధ్యమం పరిధిం దక్షిణాగ్రం నిక్షిపన్తి, తథా ప్రాణాయామేఽపి ప్రాచీనావీతం కుర్వన్తి, తదిదం సర్వమర్వాచీననిర్వాహః, విశేషానుక్తేః । వక్తి హి తత్రతత్ర విశేషం సూత్రకారః "దక్షిణతోపవర్గః" "దక్షిణాగ్రైః పిత్ర్యేషు" "ఏకైకశః పితృసంయుక్తాన్" ఇత్యాది । నహ్యేవమత్రోక్తమ్, ప్రత్యుత భాష్యే నిరూహాద్యాసన పరిధ్యాధాన రేఖోల్లేఖనాదికం పిత్ర్యేపి సమానమిత్యేవాభాషి । ఏవమాచమనవత్ ప్రాణాయామస్యాపి శుద్ధ్యర్థత్వాత్ సర్వకర్మసాధారణ్యాత్పరిభాషా వచనాచ్చ పిత్ర్యేప్యుపవీతీ ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీతం కుర్యాత్ । కించ "అయుగ్మాం స్త్ర్యవరాన్" ఇత్యుక్తేస్తద్వికారే మాతృపార్వణేప్యయుగ్మత్వవిరోధాన్నపిత్ర్యవరణం కార్యమ్ । బహూనాం పిణ్డదానదర్శనాత్తత్ర తద్వరణమితి చేన్న,

మాసిశ్రాద్ధే మాతృవరణప్రసక్తేః, తత్రపిణ్డప్రదానదర్శనాత్। ఇదముక్తం తాత్పర్యదర్శనే ॥ వా ॥ అత్ర యద్యపి మాత్రాదిభ్యః పృథగేవ పిణ్డప్రదాన దర్శనం తథాపి తాసాం పృథగ్బ్రాహ్మణభోజనం నభవతి, స్వాహాస్వాభిశ్శర్మనయోః పృథక్త్వాదర్శనాత్। మాతృపితృబ్రాహ్మణ సఙ్ఖ్యాసఙ్కలనేసత్యయుగ్మత్వవిరోధాదాచారాభావాచ్చ। అపిచ "॥ శ్లో ॥ అష్టకాసుచ వృద్ధౌచ గయాయాంచ మృతేఽహని। మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యాదన్యత్రపతినాసహ ॥" ఇతి మనువచనాదష్టకాదిభ్యోఽన్యత్రమాసశ్రాద్ధాదౌపృథక్త్వాభావస్స్పష్టమేవావగమ్యతే ॥ * ॥ ఇతి। నను వృద్ధ్యాదివత్పృథక్పాత్రాది వరణమస్త్వితి చేన్న, తద్వదేవ మాతామహాది వరణప్రసక్తేః। అష్టకావన్మాతృమృతాహే నతత్ప్రసఙ్గ ఇతిచేన్నైవం బాలిశ బంభ్రమీః "సిద్ధశ్శేషస్తమష్టధాకృత్వా" ఇతివత్ "వృద్ధౌశ్రాద్ధత్రయంవిదుః" ఇతివచ్చ పితృవరణే ప్రమాణాభావాత్। "పితరంతత్రపూజయేత్" ఇతి వచనమాస్తాం చేదపి "పితురేవపితుః కుర్యాత్" "మాతుర్మృతాహే పిత్రాదీన్" "నాన్దీముఖేఽష్టకాశ్రాద్ధే" ఇత్యాదివచనైస్తస్య సత్ప్రతిపక్షత్వాత్, అనార్షత్వాదయుగ్మత్వవిరోధాత్ పార్వణత్వభఙ్గాచ్చ తద్వచనం దూరతోనిరస్యమిత్యలమ్। ప్రాఙ్ణేతి — స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ప్రాదేశమాత్రం దేవానాం మణ్డలంచతురశ్రకమ్। వితస్తిమాత్రం పిత్రర్థం మణ్డలం వర్తులంభవేత్ ॥ దేవానాముత్తరే కార్యం పిత్రర్థం దక్షిణేతథా। అన్తరాళంతుకర్తవ్యం తయోర్మధ్యే షడఙ్గులమ్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ణేమణ్డలంకుర్యాద్దైవే పిత్ర్యేచకర్మణి। నోత్తరే దక్షిణే నైవ పశ్చిమేన గృహాన్తరే ॥ సమ్మార్జనోపలిప్తేచ దేశే కుర్వీత మణ్డలమ్। ఉదక్ప్లవముదీచ్యం స్యాద్దక్షిణం దక్షిణాప్లవమ్ ॥ పరిస్తరేత్తిలాన్ దర్భాన్ శుచౌదక్షిణతఃప్లవే। ఉత్తరేఽక్షతసంయుక్తాన్ పూర్వాగ్రాన్ విన్యసేత్కుశాన్ ॥ దక్షిణే దక్షిణాగ్రాంశ్చ సతిలాన్విన్యసేత్కుశాన్। అద్భిస్సుగన్ధపుష్పాభిస్తదభ్యర్చ్యాపసవ్యవత్ ॥ విప్రాణాం క్షాలయేత్పాదావభినన్ద్య పునఃపునః ॥ * ॥ అత్రిః ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టే సపిణ్డేచ కుణ్డం కుర్యాద్యథావిధి। అన్యశ్రాద్ధేషు సర్వత్ర మణ్డలంతువిధీయతే ॥ * ॥ దక్షః ॥ శ్లో ॥ యావత్కాలం ప్రేతనామ తావత్కుణ్డం ప్రకల్పయేత్। సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం

మణ్డలంతువిధీయతే ॥ * ॥ విష్ణుయామళే ॥ శ్లో ॥ సపిణ్డీకరణాదూర్ధ్వం కు ర్యాత్ప్రక్షాలనం యది । కులత్రయకరం చైవ నరకే పాతయేత్పితౄన్ ॥ వైశ్వ దేవేతు సంప్రాప్తే మణ్డలాత్పశ్చిమేతతః । ఆచామేముత్తరే తస్మాత్పితౄ ణాం మణ్డలాత్తతః ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ పాదావాజానుపాఽఽ జఙ్ఘనుపివా చరణద్వయమ్ । పూర్వాగ్రాన్తం కరౌ సమ్యక్షాలయేత్పితృ సంబుధః ॥ * ॥ .

మూ — ప్రాఙ్ముఖావుదగపవర్గౌ విశ్వేదేవావుదఙ్ముఖాన్ ప్రాగపవ ర్గాన్ పితౄన్ ప్రాఙ్ముఖాన్ దక్షిణాపవర్గాన్వా సదర్భోపక్లృప్తేష్వా సనేషూదకదానపూర్వకం ద్విగుణభుగ్నాన్ దర్భాన్ వామతో విష్ట రార్థం దత్వా నివేశ్యాపహప్రదాయ సర్వత్ర తిలాన్ ప్రకీర్య “ ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞేశ్వరో హవ్యసమస్తకవ్యభోక్తాఽవ్యయాత్మా హరిరీశ్వరోఽ త్ర । తత్సన్నిధానాదపయాన్తు సద్యో రక్షాంస్యశేషాణ్యసురాం శ్చ సర్వే ॥ ” ఇతి .

వ్యా — విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ పిత్రాదీనాం త్రయాణామయుగ్మానుస శాన్ ద్విగుణభుగ్నాన ప్రదక్షిణం వామతో విష్టరార్థమాసనేషూదకపూ ర్వకం దత్వా పునరుదకం దద్యాత్, “ అపహప్రదాయ ” ఇత్యాశ్వలాయ నస్మరణాదేతచ్చాద్యన్తయోరుదకదానం వైశ్వదేవే పిత్ర్యే చ ప్రతిపాదనా ర్థం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । బోధాయనశ్చ ॥ వా ॥ అయుగ్మాన్ బ్రాహ్మ ణాన్ సుప్రక్షాలిత పాణిపాదానపఆచమయ్య సదర్భోపక్లృప్తేష్వాసనేషు ప్రాఙ్ముఖానుపవేశయత్యుదఙ్ముఖాన్వాసయది ప్రాఙ్ముఖో దక్షిణాపవర్గో యద్యుదఙ్ముఖాన్ ప్రాగపవర్గోఽర్ఘ్యైర్నానావస్త్రగన్ధధూపదీపమాల్యైస్సం పూజ్య ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ ఉర్వ్యాంతు తిలవిక్షేపాద్యా తుధానాన్నివారయేత్ । యజ్ఞేశ్వరో హవ్యసమస్తకవ్య ॥ * ॥ ఇతి .

మూ — అథవ్రతేభ్యో గన్ధపుష్పవస్త్రాలఙ్కారాదీని దక్షిణాంచ దత్వా భాజనేషూపస్తీర్య పిత్రాదిభుక్తిపాత్రేషు హుతశేషమన్నం కిఞ్చిద్దేవతీర్థేన ప్రదాయ సర్వేషు పాత్రేషు హవిష్యాన్నాని ద త్వాఽభిఘార్య పాత్రస్యాధస్తాదుపరిష్టాచ్చ దర్భాన్నిక్షిప్య దక్షి ణంజాన్వాచ్య దేవహస్తంగృహీత్వా పృథివీ తే పాత్రమితి పాత్ర

దత్త్వాన్నవిశేషానుపస్పర్శయిత్వా "ఇదంవిష్ణుః" ఇత్యన్నే ద్వి
జాఙ్గుష్ఠం నివేశ్య విష్ణోహవ్యం రక్షస్వేతి ప్రార్థ్య పిత్రాదీనామే
వంకుర్యాత్ । సవ్యంజాన్వాచ్య విష్ణోకవ్యంరక్షస్వేతి భేదః । త
తోవిశ్వేభ్యోదేవేభ్యఃపిత్రేపితామహప్రపితామహేభ్యఇతి వేదమి
దం పరివిష్టంపరివేక్ష్యమాణమాతృప్తేరితి నివేద్య "॥ శ్లో ॥ ఏకో
విష్ణుర్మహద్భూతం పృథగ్భూతాన్యనేకశః । త్రీఀల్లోకాన్వ్యా
ప్య భూతాత్మా భుఙ్క్తే విశ్వభుగవ్యయః ॥" ఇత్యుచ్చార్య, శ్రీమ
హావిష్ణుఃప్రీయతామితి తిలోదకముత్సృజ్య పరిషేచనపూర్వకమా
పోశనం కారయిత్వా ప్రాణాహుతీఃకుర్వాణాన్ "ప్రాణేనివి
ష్టః" ఇతిపఞ్చభిఃప్రసమీక్ష్య "బ్రహ్మణిమఆత్మామృతత్వాయ"
ఇతిజప్త్వా వ్యాహృతిభిస్సహితాం గాయత్రీం మధుత్రయంచ జ
ప్త్వా యథాసుఖం జుషధ్వమిత్యుక్త్వా పురుషసూక్త పవమానప్ర
భృతీని పవిత్రాణ్యాతృప్తేర్భుఞ్జానాన్ శ్రావయన్నధీత్య భుక్తేష్వపే
క్షితం పృష్ట్వా గాయత్రీం మధుత్రయంచ పూర్వవజ్జప్త్వా పితృదే
వతయోర్మధ్యే భువంప్రోక్ష్య దర్భాన్ సంస్తీర్య పితృతీర్థేన తే
షు తూష్ణీం తిలోదకం దత్త్వా "యేఽగ్నిదగ్ధాయేఽనగ్నిదగ్ధాయే
వాజాతాఃకులేమమ భూమౌదత్తేనతృప్యన్తు తృప్తాయాన్తుపరాం
గతిమ్" ఇతి వికిరందత్త్వా పూర్వవద్వికిరే తిలోదకందత్త్వా స్వయ
మాచమ్య విప్రానాపోశనం కారయిత్వా.

వ్యా — ప్రయోగస్సుస్పష్టః । అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే గన్ధాదీనాం స్మృ
త్యన్తరోక్తో విశేషః ॥ వా ॥ "చన్దనకుఙ్కుమకర్పూరాగురుపద్మకాన్యనులే
పనార్థే" ఇతివిష్ణునోక్తమ్, పుష్పాణిచ "॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేజాత్యః ప్రశస్తా
స్స్యుర్మల్లికాశ్వేతయూధికాః । జలోద్భవాని సర్వాణి కుసుమానిచ చమ్ప
కమ్ ॥" ఇత్యాద్యుక్తాని, "॥ శ్లో ॥ ఉగ్రగన్ధీన్యగన్ధీని చైత్యవృక్షోద్భవాని
చ । పుష్పాణివర్జనీయాని రక్తపుష్పాణియానిచ ॥" "శుభ్రం నవమహతం
సదశం వాసోదద్యాత్" ॥*॥ ఇతి । "॥ శ్లో ॥ దత్త్వాన్నంపృథివీ తేపాత్రమితి పా
త్రాభిమన్త్రిణమ్ । కృత్వేదం విష్ణురిత్యన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశయేత్ ॥"
సూపపాయసాదికమన్నం భాజనేషు దత్త్వా పృథివీ తేపాత్రమితిమన్త్రే

ణ పాత్రాభిమన్త్రణంకృత్వా ఇదంవిష్ణురిత్యనయర్చా అన్నేద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశయేత్ । తత్రవైశ్వదేవే యజ్ఞోపవీతీ విష్ణోహవ్యం రక్షేతి పిత్ర్యే ప్రాచీనావీతీ విష్ణోకవ్యం రక్షేతి బ్రూయాత్ , “ విష్ణోహవ్యంచ కవ్యంచ బ్రూయాద్రక్షేతి వైక్రమాత్ ” ఇతిస్మరణాత్ ।“ ॥ శ్లో ॥ సవ్యాహృతికాం గాయత్రీం మధువాతాఇతితృచమ్ । జప్త్వాయథాసుఖం వాచ్యం భుఞ్జీరన్తేపి వాగ్యతాః ॥ ” అనన్తరం విశ్వేభ్యోదేవేభ్యఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణమాతృప్తేరితియవోదకేన నివేద్యతథాపిత్రే అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ఇదమిదమన్నం పరివిష్టం పరివేక్ష్యమాణమాతృప్తేరితి తిలోదకేన నివేద్య ఏవం పితామహాయప్రపితామహాయచనివేద్యానన్తరమాపోశనం దత్వా వ్యాహృతిభిస్సహితాం గాయత్రీమ్ “ మధువాతాఋతాయతే ” ఇతితృచం మధ్వితి త్రివారంచ జపిత్వా యథాసుఖం జుషధ్వమితి బ్రూయాత్, “ ॥ శ్లో ॥ సఙ్కల్ప్య పితృదేవేభ్యస్సావిత్రీమధుమజ్జపః । శ్రాద్ధంనివేద్యాపోశనం జుషప్రేష్యోఽథభోజనమ్ ॥ ” ఇతి పారస్కరవచనాత్ । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ నచకణ్టకిజం దద్యాద్గన్ధాచ్ఛుభ్రం సుగన్ధితత్ । నరక్తంరక్తమప్యర్ఘ్యం సకుఙ్కుమజలంతథా ॥ మల్లికాం కుముదం చైవ కేతకీంకరవీరజమ్ । జాతీదర్శనమాత్రేణ నిరాశాఃపితరోగతాః ॥ చన్దనాగురుకర్పూరకుఙ్కుమానిచచమ్పకమ్ । ప్రదద్యాదనులేపార్థం పితృదేవేభ్యఉత్తమమ్ ॥ సరళాగురుమధ్వాజ్య దేవదారూణి గుగ్గుళమ్ । దేయానిసర్వం ధూపార్థే నప్రాణ్యఙ్గం కదాచన ॥ అదత్తమన్నంవిప్రస్తు పాణినాస్పృశతేయది । త్రయస్తేనరకంయాన్తి దాతాభోక్తా తథా పితా ॥ మృత్పాత్రగతమర్ఘ్యంచ మృత్తికాగన్ధలేపనమ్ । మార్జారోచ్ఛిష్టశేషంచ నిరాశాఃపితరోగతాః ॥ ఆసీనేష్వాసనందద్యాన్నతిష్ఠత్సు కదాచన । యదిదద్యాత్ప్రమాదేన నిరాశాఃపితరోగతాః ॥ * ॥ మనుః ॥శ్లో॥ ఉచ్ఛేషణం భూమిగతమజిహ్మస్యాశఠస్యచ । దాసవర్గస్యతత్పిత్ర్యే భాగధేయంప్రచక్షతే ॥ * ॥ అతోయథాకిఞ్చిదుచ్ఛిష్యతే తథాదద్యాదిత్యర్థః । స్మృత్యర్థసారే ॥ శ్లో ॥ ఘృతేనభోజయేద్విప్రం ఘృతంభూమౌ వినిక్షిపేత్ । మధుమాంసంనదాతవ్యం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ ॥ తతఃక్షిపేద్భుక్తవతామగ్రతోమణ్డలాద్బహిః । గన్ధంమాల్యంచ తామ్బూలమనుజ్ఞా

ప్రాయన్యతోదిశేత్ ॥ * ॥ యత్త్విదంవచనమ్ " ॥ శ్లో ॥ మధ్వలాభేయదిఘృతం మోదద్యాచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి । నష్టంభవతితచ్ఛ్రాద్ధమితిశాతాతపోఽబ్రవీత్ ॥ " ఇతితదవశ్యం మధుదానపరమ్, యద్వాయస్యైవ మధుప్రధానం శ్రాద్ధముక్తం తద్విషయంవా । అతోబ్రాహ్మణస్యాత్ర నాతీవనిర్బన్ధః, " విలయనం మథితం పిణ్యాకం మధుమాంసంచ వర్జయేత్కృష్ణధాన్యం శూద్రాన్నం యేచాన్యేనాస్యసమ్మతాః " ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణాత్ । అన్యచ్చ జాత్యాశ్రయనిమిత్తమష్టం వస్తుజాతమస్మదుక్తే స్మృతిరత్నాకరేస్పష్టంద్రష్టవ్యమ్ । విలయనాదికం శ్రాద్ధవిషయం కథమితిచేన్నైవమ్, " స్మృతింయశోమేధామిచ్ఛన్ " ఇతిమధుమాంసాది వర్జనే హేతూక్తేః స్మృత్యాదిరూపఫలస్య సర్వేష్టత్వాచ్చ । " నష్టంభవతి " ఇతిశ్రాద్ధనాశస్మరణాన్నతద్వర్జనమితిచేన్న, యతఃబ్రహ్మచారిణాం శ్రాద్ధపాత్రత్వవిధానాత్ । తర్హిగృహస్థోఽస్తు తత్పాత్రమితిచేన్న, యతఃబ్రహ్మచార్యలాభఏవగృహస్థనిమన్త్రణస్మరణాత్, తత్రైవచన్ద్రికావచనమధస్తాదుదాహృతమ్। " ॥ శ్లో ॥ వర్జయేన్మధుమాంసంచ గన్ధమాల్యరసాన్ స్త్రియమ్ । " ఇతిమనుస్మరణాద్బ్రహ్మచార్యాదిభిర్గన్ధమాల్యాదివన్మధుమాంసవర్జనే నశ్రాద్ధహానిః, అతస్సర్వదా యతిబ్రహ్మచారిణోర్మధుమాంసాదినిషేధః, గృహస్థానాంతు స్మృతియశోమేధాకామనాయామ్ " ॥ శ్లో ॥ మద్భక్తస్యతు ..., ॥ నాన్యదాచ్ఛాదయేద్వస్త్రం మద్భక్తోజలతారణే । స్వస్థస్తు నదివాస్వప్యాన్మధుమాంసంచ వర్జయేత్ ॥ " ఇతిభగవదుక్తేస్సర్వదాతన్నిషేధః । అతశ్శ్రాద్ధే మధుదానవచనం యత్యాది చతుష్కవ్యతిరిక్తవిషయం ద్రష్టవ్యమ్ । పరాశరః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధక్రియాఫలంహన్తినరేన్ద్రాపూజితోఽతిథిః । తస్మాదభ్యర్చయేచ్ఛ్రాద్ధే ప్రాప్తకాలేఽతిథింబుధః ॥ * ॥ విష్ణుబుధ్యాన్వృతైస్సహ తూష్ణీం భోజయేదిత్యర్థః । శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ పితౄణామయుజోయుగ్మాన్దేవానాం వృణుయాద్ద్విజాన్ । దేవానామేకమేవంవా పితౄణాంచనియోజయేత్ ॥ ప్రాఙ్ముఖాన్భోజయేద్విప్రాన్ దేవానాముభయాత్మకాన్ । పితృపైతామహాంశ్చైవ భోజయేద్వాప్యుదఙ్ముఖాన్ ॥ పృథక్తయోఃకేచిదాహుశ్శ్రాద్ధస్యకరణంనృప । ఏకత్రైకేనపాకేన వదన్త్యన్యే మహర్షయః ॥ హుతావశిష్టమల్పాన్నం విప్రపాత్రేషునిర్వపేత్ । అక్రుధ్యతా

చాత్వరతా దేయం తేనాపిభక్తితః ॥ రక్షోఘ్నమన్త్రపఠనం భూమావా
స్తరణంతిలైః । తృప్తేషు తేషువికిరేదన్నం విప్రేషుభూతలే ॥ దద్యాదాచ
మనార్థాయ తేభ్యోవారిసకృత్సకృత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ అన్న
మాదాయతృప్తాఃస్థ శేషంచైవానుమాన్యచ । తదన్నంప్రకిరేద్భూమౌ ద
ద్యాచ్చాపస్సకృత్సకృత్ ॥ వా ॥ అనన్తరం సర్వమన్నమాదాయ తృప్తాః
స్థేతి తాన్ పృష్ట్వా తృప్తాఃస్మ ఇతి తైః ప్రత్యుక్తే శేషమన్నం కిం క్రియతామి
తి పృష్ట్వా ఇష్టైస్సహోపభుజ్యతామిత్యభ్యుపగమ్య తదన్నం పితృస్థాన
బ్రాహ్మణస్య పురస్తాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ దక్షిణాగ్రదర్భాస్తరితాయాం భూ
మౌ తిలోదకప్రక్షేపపూర్వకం యేఅగ్నిదగ్ధా ఇత్యనయర్చా ప్రక్షిప్య పునస్తి
లోదకం క్షిపేత్తదనన్తరం బ్రాహ్మణహస్తేషు గణ్డూషార్థం సకృత్సకృదపో ద
ద్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదం వికిరదానం పాక్షికమ్ । చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥
శ్రాద్ధారమ్భే విరామే చ పాదశౌచే తథాఽర్చనే । వికిరే పిణ్డదానే చ ష
ట్స్వాచమనం స్మృతమ్ ॥ శ్రాద్ధేతు వికిరం దత్వా నాచామేన్మతివిభ్రమా
త్ । పితరస్తస్య మాసం భవన్త్యుచ్ఛిష్టభోజనాః ॥ * ॥ మనుః ॥ శ్లో ॥ సార్వ
వర్ణికమన్నాద్యమాదాయాప్లావ్య వారిణా । సముత్సృజేద్భుక్తవతామగ్ర
తో వికిరం భువి ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ పితృదేవతయోర్మధ్యే భు
వం ప్రోక్ష్య తిలాన్ క్షిపేత్ । తతో దర్భాన్ సమాస్తీర్య తూష్ణీం దత్వా తిలో
దకమ్ ॥ ఉచ్ఛిష్టతిలమిశ్రేణ పిణ్డం దద్యాత్సమాహితః । యేఅగ్నిదగ్ధాపనేన ద
ద్యాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ ॥ * ॥ ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యబోధాయనవిజ్ఞానేశ్వరా
దిభిః " యేఅగ్నిదగ్ధాపన " ఇత్యనేన వికిరదాన విధానాదన్యస్యానుక్తేస్తా
వన్మాత్రమేవ వికిరదానం కార్యమ్, ఏవం వికిరదానానన్తరమేవ విజ్ఞానేశ్వ
రాదావాపోశనవిధానాదేవమేవాస్మాకం మతమ్ । బోధాయనస్తు వికిరదా
నాత్పూర్వమేవ తదాహ ॥ వా ॥ భుఞ్జానాన్ సమీక్షతే ప్రాణే నివిష్టోఽమృ
తం జుహోమీతి పఞ్చభిః బ్రహ్మణి మ ఆత్మామృతత్వాయేత్యాత్మానం
చాత ఊర్ధ్వం నిరీక్షతే § క్లీశాహిపితర ఇతి విజ్ఞాయ తే సర్వైః కామైస్తర్ప
యన్ స్వధాయుక్తాని బ్రహ్మణ్యభిశ్రావయన్ రాక్షోఘ్నాని నైఋతాని చ తృ
ప్తానపి ఆచమయ్యాశనేష్వన్నశేషాన్ ప్రకిరతి " యేఽగ్నిదగ్ధా యేఽనగ్నిద

§ ప్రీశా ఇతి పాఠాన్తరమ్.

ద్గౌ ... పరాంగతిమ్" ఇత్యేతైర్తా౯ సంతృప్తాన్ శనైస్తానవకీర్య దక్షిణాభిరారాధయతి ॥ * ॥ ఇతి। విజ్ఞానేశ్వరే ॥ శ్లో ॥ ఆతృప్తేఽస్తుపవిత్రాణి జప్త్వా పూర్వజపంతతః ॥ వా ॥ ఆతృప్తేః, పవిత్రాణి - పురుషసూక్తపవమానప్రభృతీని, జప్త్వా, తృప్తింజ్ఞాత్వా, పూర్వోక్తజపమ్ - సవ్యాహృతికాముత్యుక్తమ్, జపేత్ ॥ * ॥ ఇతి। ఏవంస్మృతిషూక్తైరస్త్రాభిశ్రవణమస్మాభిరుక్తమ్.

మూ — ఆచాన్తేషు తామ్బూలం భుక్తిదక్షిణాంచ దత్వాఽన్నశేషమనుజ్ఞాప్య ప్రణమ్యోపచారానుక్త్వా దర్భాన్వారమ్భణేన పితౄన్విసృజ్యాథవిశ్వేదేవాంశ్చ విసృజ్యాసీమాన్తమనువ్రజ్యాగత్య.

వ్యా — అత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ ఇత్యుక్త్వాచప్రియావాచఃప్రణిపత్యవిసర్జయేత్ । వాజేవాజఇతిప్రీతఃపితృపూర్వం విసర్జనమ్ ॥ * ॥ ఇతి। అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః ॥ వా ॥ ధన్యావయం భవచ్చరణరజఃపవిత్రీకృతమస్మన్మన్దిరం శాకాద్యశనక్లేశమవిగణయ్య భవద్భిరనుగృహీతావయమిత్యేవంరూపాఃప్రియావాచఉక్త్వా, ప్రణిపత్య - ప్రదక్షిణపూర్వకం నమస్కృత్య, వాజేవాజఇత్యనయర్చా పితృపితామహప్రపితామహాది విశ్వేదేవాన్తం దర్భాన్వారమ్భణేన ఉత్తిష్ఠతపితరఇతి, ప్రీతః-సుప్రీతమనావిసర్జనంకుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి। యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ దత్వాతు దక్షిణాంశక్త్యా స్వధాకారముదాహరేత్ । వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతఃప్రకృతేభ్యస్స్వధోచ్యతామ్ ॥ * ॥ శ్రీరామాయణే ॥ శ్లో ॥ పాదశౌచం వినాభ్యఙ్గం తిలహీనంతు తర్పణమ్ । సర్వంతుత్రిజటేతుభ్యం యచ్ఛ్రాద్ధమదక్షిణమ్ ॥ * ॥.

మూ —అగ్నేర్దక్షిణతఉచ్ఛిష్టసన్నిధౌవాద్వైధందక్షిణాగ్రా౯దర్భా౯సంస్తీర్య దక్షిణాముఖస్సవ్యంజానాన్వాచ్య పూర్వదర్భేషుమార్జయన్తాం మమపితరఇత్యాదిభిఃపశ్చిమదర్భేషు మార్జయన్తాం మమమాతరఇత్యాదిభిర్దక్షిణాపవర్గం సతిలమపోదత్వా హుతశేషాద్భుక్తశేషాచ్చాన్నమాదాయ సవ్యఞ్జనం తిలమిశ్రం పిణ్డమట్కం కృత్వా పూర్వదర్భేష్వేతత్తేతతాసావిత్యాదిభిఃపశ్చిమదర్భేష్వేతత్తేమాతర సావిత్యాదిభిః ప్రతిమన్త్రం క్రమాత్పిణ్డాన్పత్రిదాయ యేచత్వామను యాశ్చత్వామన్వితిచ ప్రతిపిణ్డం దర్భమూలే

లేపంనిమృజ్య పూర్వవత్పిణ్డేష్వపోదత్వా యేచవోఽత్రేత్యాదితా
శ్చవహన్తామిత్యన్తమేకోమన్త్రస్తేనోభయపిణ్డానుపస్థాయతృ
ప్యన్తుభవన్తఇతి పితృపిణ్డాంస్తృప్యన్తు భవత్యఇతి మాతృపిణ్డాన్
తృప్యతతృప్యతతృప్యతేత్యుభయపిణ్డానుపస్థాయ పుత్రాన్పౌత్రాని
త్యనూహేన ఉభయపిణ్డాన్యుగపదుదపాత్రేణావిచ్ఛిన్నం త్రిః ప్ర
సవ్యం పితృతీర్థతః పరిషిచ్య న్యుబ్జ్యపాత్రాణి తృప్యతతృప్యతతృప్య
తేతి యజుస్త్ర్యవరార్ధ్యం నవకృత్వ ఆవర్త్యపాత్రాణిప్రోక్ష్యద్వ
ద్వ్యామభ్యుదాహృత్య పిణ్డకరణశిష్టమన్నం గ్రాసావరార్ధ్యమసత్వా
మపిభోజనేచ్ఛాయాం ప్రాణేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి బ్రహ్మ
ణిమఆత్మామృతత్వాయేతి ప్రాశ్యోపవీత్యాచామేత్ .

వ్యా — అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ భుక్తవతోఽనువ్రజ్యప్రదక్షిణీకృత్యద్వై
థం దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషూత్తరైరపోదత్వోత్తరైర్దక్షి
ణాపవర్గాన్ పిణ్డాన్దత్వా ॥ * ॥ ఇత్యాది । శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ సుతృ
ప్తైస్తైరనుజ్ఞాతశ్శుద్ధేనాన్నేనభూతలే । సతిలేనతతః పిణ్డాన్ సమ్యగ్దత్వా స
మాహితః ॥ దక్షిణాగ్రేషుదర్భేషు ధూపదీపాదిపూజనమ్ । స్వపిత్రే ప్రథ
మంపిణ్డం దద్యాదుచ్ఛిష్టసన్నిధౌ ॥ పితామహాయచైవాన్యం తత్పిత్రేచ త
థాపరమ్ । మాతామహేభ్యః పిత్ర్యేణ పిణ్డాంస్తీర్థేననిర్వపేత్ । దర్భమూ
లే లేపభాజః ప్రీణయేల్లేపఘర్షణైః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ సర్వమ
న్నముపాదాయ సతిలందక్షిణాముఖః । ఉచ్ఛిష్టసన్నిధౌదద్యాత్పిణ్డాన్వైపి
తృయజ్ఞవత్ ॥ * ॥ సర్వమన్నమ్ - హోమాఽశిష్టంభాణ్డస్థంచ । బోధాయ
నః ॥ వా ॥ సువర్ణహిరణ్యప్రాణివస్త్రలోహ భూమిభాణ్డైర్గోఽశ్వా
జావిహస్తిదాసపురుష వ్రీహి యవ మాష తిల దణ్డోపాన చ్ఛత్ర కమణ్డలు
యానాసన శయనోపధానైస్సర్వోపకరణైర్యథోపపాతం సంపూజ్యాక్ష
య్యంవాచయిత్వా స్వధాంవాచయిత్వోత్థాప్య సఙ్గృహ్య ప్రసాద్య సం
సాద్య ప్రదక్షిణీకృత్య శేషమన్నమనుజ్ఞాప్యతేనైవయథేతమేత్యభ్య
నుజ్ఞాతోదక్షిణేనాగ్నిం దక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వన్నశేషైః
పిణ్డందదాతి ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ భుఞ్జీయాచ్చ సమంపశ్చాద్భృ
త్యబన్ధుభిరాత్మనః । ఏవంశ్రాద్ధం బుధః కుర్యాత్పైత్రం మాతామహం త

థా ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే ॥ వా ॥ శ్రాద్ధశిష్టమిష్టైస్సహభుఞ్జీత నియమపవాయం నపరిసఙ్ఖ్యా ॥ * ॥ ఇతి । ఏవమిష్టానాం బన్ధూనాంచశ్రాద్ధశిష్టాన్నభోజనస్యశాస్త్రాభ్యనుజ్ఞానాత్ జ్ఞాతీనామేవ పితృశేషభోజనమితి మన్దవచనమ్ .

చన్ద్రికాయామ్ ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసోయదానిత్యశ్శ్రాద్ధంచ ప్రకృతంభవేత్ । ఉపవాసం తదాకుర్యాదాఘ్రాయపితృసేవితమ్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తమాహ —

మూ — ఏకాదశ్యామవజిఘ్రేదుపవాసస్యనిత్యత్వాత్ " ఆఘ్రాయపితృసేవితమ్ " ఇత్యుక్తేః.

వ్యా — " ॥ శ్లో ॥ నభోక్తవ్యం నభోక్తవ్యం సమ్ప్రాప్తేహరివాసరే । " ఇతివీప్సయాచ, " ॥ శ్లో ॥ వరంస్వమాతృగమనమేకాదశ్యన్నకామతః । " ఇతిప్రత్యవాయస్మృతేశ్చైకాదశ్యుపవాసోఽవశ్యకార్య ఇత్యర్థః । " ఏకభుక్తేననక్తేనక్షీణవృద్ధాతురః క్షిపేత్ " ఇత్యుక్తక్షీణాదివరణే " భుఙ్క్ష్వభుఙ్క్ష్వేతి యోబ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ " ఇత్యుక్తదోషోవాస్త్యేవ। ద్వాదశ్యాంశ్రాద్ధపరవచనం స్వాచార్యభూతసన్న్యాసిశ్రాద్ధవిషయమ్, పుత్రస్యతు " మృతాహం సమతిక్రమ్య చణ్డాలఃకోటిజన్మసు " ఇతిప్రత్యవాయస్మృతేః పుత్రేణ పిత్రోఃక్షయాహశ్రాద్ధమేకాదశ్యామేవ కార్యమ్, తిథ్యన్తరస్మృతౌ తత్రశ్రాద్ధవిఘ్నే ద్వాదశ్యాం వా కార్యమితివివేకః ,

మూ — మధ్యమపిణ్డద్వయం పత్న్యైపత్నీభ్యామేకైకం పిణ్డంప్రయచ్ఛేత్ , పత్నీభ్యస్తు పిణ్డద్వయం విభజ్యప్రత్యేకమ్ " అపాంత్వోషధీనాం రసంప్రాశయామి భూతకృతం గర్భంధత్స్వ " ఇతిమన్త్రమావర్త్య దద్యాత్తంపత్నీప్రాశ్నీయాత్ " ఆధత్తపితరోగర్భంకుమారంపుష్కరస్రజమ్, యథేహపురుషాసత్ " ఇతి । సతం భ్రాతృపత్న్యాదిభ్యోదద్యాన్నిషేధాత్.

వ్యా — మధ్యమపిణ్డద్వయం పత్న్యైప్రయచ్ఛేదిత్యుక్తం సర్వశ్రాద్ధసమానమితిభావః । " ॥ శ్లో ॥ ప్రదద్యాన్మధ్యమం పిణ్డం పత్న్యై భర్తా విశేషతః । నదద్యాద్భ్రాతృపత్నీనామేవధర్మస్సనాతనః ॥ పుత్రేజాతే

తుషణ్మాసే నారాధ్యంవాథబుతుత్రయే । నదేయంరజసఃపూర్వంతద్దేయం రజసఃపరమ్ ॥ అక్షతాగర్భిణీవన్ధ్యా గతరక్తారజస్వలా । నాశ్నీయాన్మ ధ్యమంపిణ్డం స్వైరిణీచవిశేషతః ॥ * ॥ శతవ్రతః ॥ శ్లో ॥ పత్నీబహుత్వే సతిపిణ్డమేకంవిభజ్యదద్యాత్ప్రజనార్థమిష్టమ్ । మన్త్రస్య చావృత్తిరిహ ప్రసిద్ధా తథైవమోక్త్రిం బహుపత్నికస్య ॥ * ॥ ఇతి । స్మృతిసారే ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయాం భార్యాయాం క్షయాహం యఃపరిత్యజేత్ । సవైనరక మాప్నోతి హన్తిదేవాన్ పితౄంస్తథా ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ సా ॥ నో చ్ఛిష్టం పరిసమూహత్యత్ర పిణ్డందదాతి ॥ * ॥ ఇతి । సఙ్గ్రహే ॥ శ్లో ॥ నోచ్ఛిష్టం మార్జయేత్తావద్యావత్పిణ్డం ననిక్షిపేత్ । ఉచ్ఛిష్టసన్నిధౌ పి ణ్డాన్ప్రదద్యాద్దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ ననుగ్రన్థలాఘవార్థం ప్రతీకోపాదానే నహివ్యాఖ్యాతారోవ్యాఖ్యాస్యన్తి, అతస్తద్విహాయ గ్రన్థగౌరవాపాద కం ప్రతిసూత్రం కృతోఽనుపపాదనంకిమర్థమితి చేదుచ్యతే, అత్రప్రశ్నే వ్యాఖ్యానకృతేఃపూర్వం పాఠభేదో న్యూనాతిరేకశ్చాప్యస్తి, అతశ్శుద్ధ పాఠజ్ఞాపనార్థమత్ర కృతోఽనుపాదానమితి నిరవద్యమ్.

ననుస్వధాగ్రహణాదికం బహుస్మృతిసిద్ధం తద్విదాపి త్వయా కిమ ర్థం తన్నోక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ —

మూ — అత్రయేపార్థివాస ఆవాహనముద్ధ్రియతామర్ఘ్యంభుక్తిదే శసంస్కారోవిసర్జనమిత్యాదీనిపాఠ్యాక్షికాణి.

వ్యా — “ యేపార్థివాస ” ఇతిమన్త్రేణ పృథివ్యభిమర్శనమ్, “ ఉ ద్ధ్రియతామగ్నౌచక్రియతాం కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచక్రియ తామ్ ” ఇత్యతిసర్జనమ్, “ అపహతాఅసురాః ” ఇత్యనేనభుక్తిస్థానసం మార్జనమ్, “ ఉదీరతామ్ ” ఇత్యద్భిరవోక్షణమ్, “ యేఽగ్నిదగ్ధాః ” ఇ తివికిరదానమ్, “ ఉత్తిష్ఠతపితరఃవిశ్వైర్దైవైస్సహ ” ఇతి విసర్జనమ్, “ వా జేవాజే ” ఇతిజపః, “ దాతారోనోఽభివర్ధన్తామ్ ” ఇతియాచనంచేత్యా దీని గౌణానీత్యర్థః.

అత్ర హేతూనుపన్యస్యతి —

మూ — సూత్రభాష్యకారాభ్యామనుక్తత్వాన్మన్త్రనామ్నానా త్స్వసూత్రోక్తమాత్రకరణేనచరితార్థత్వాచ్చ.

వ్యా — నహిమాసిశ్రాద్ధవ్యాఖ్యానేఽర్ఘ్యాదీన్యవశ్యకార్యాణీతి భాష్యకారేణోక్తమ్, తదనుక్తిశ్చ మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే ఇత్యత్రసూత్రకారేణానుక్తేః, యన్మేమాతేత్యాదిషు మన్త్రేష్వర్ఘ్యగ్రహణావాహనాదిమన్త్రాసధీతేః। అతఏవ తానిస్మృత్యన్తరోక్తానిపక్షేప్రాప్తాని నావశ్యకార్యాణి। అత్రకాత్యాయనః ॥ శ్లో ॥ యస్య యావత్స్వగృహ్యోక్తం స్వల్పంవా యదివాబహు। తస్యతావతశాస్త్రార్థే కృతేసర్వం కృతంభవేత్ ॥ * ॥ యద్యేతాన్యవశ్యకార్యాణి, అన్యదతఃపరిషత్స్వతఏవ బ్రూయాత్ । నను ఉదీచ్యవృత్తిష్విత్యాదినాఽర్ఘ్యాదీనాముక్తత్వాత్తానిసూత్రకారస్యాపీష్టానీతిచేన్నైవమ్, ఉదీచ్యవృత్తిరిత్యేవోక్తేః। స్వాభిమతత్వేఽపివా నవానామిత్యాదివద్బ్రూయాత్ । “ ॥ శ్లో ॥ యన్నామ్నాతం స్వశాఖాయాం యథోక్తమవిరోధిచ। విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమ్” ఇతివచనాత్తాని కార్యాణీతిచేన్నైవమ్, “ యజేత ” “ ఉపాసీత ” ఇతివన్మాసిశ్రాద్ధం కుర్యాదిత్యేతావదేవయదిబ్రూయాత్తదాఖిలాఙ్గకాఙ్క్షాత్రయపరిపూరణాయ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయఃప్రవర్తతే, నహితథాత్రాస్తి, “ అన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోతి ”ఇత్యాదిభిఃకర్తవ్యాంశోపదేశాత్, అతోనసముచ్చయః, నాపివికల్పః, శాఖాన్తరీయత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥ న జాతుపరశాఖోక్తం బుధఃకర్మసమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తం శాఖారణ్డఃప్రకీర్తితః ॥ ” ఇతివచనాచ్చ.

ఉపసంహరతి —

మూ — సర్వేషాం స్వసూత్రోక్తమేవకార్యమ్.

వ్యా — యథా — అగ్నిసన్ధానే కేషాంచిచ్చతుష్షష్టిరాహుతయః, అస్మాకంతు సర్వప్రాయశ్చిత్తమనాజ్ఞాతత్రయమిత్యేతావదేవ, వృషోత్సర్గేచ ద్విత్రాఏవమన్త్రాః, బోధాయనేవిస్తరః, అతోగురువాలఘువాస్వగృహ్యోక్తమేవకార్యమ్, తావతాతత్కర్మసిద్ధిరిత్యర్థః। తర్హి కిమర్థం బోధాయనోక్తముక్తం త్వయాసపిణ్డీకరణమితిచేన్నైవమ్, ఆపస్తమ్బేనసపిణ్డీకరణానుక్తేః, అనుక్తస్యావిరుద్ధస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్, “ ॥ శ్లో ॥స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణవర్తతే। బోధాయనమతం కృత్వాస్వ

సూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥" ఇతివచనాత్, కస్మింశ్చిత్కర్మణి స్వసూత్రస్యాభావేనాన్యసూత్రోక్తే కర్తవ్యే బోధాయనసూత్రోక్తేనైవ కర్తుస్స్వసూత్రోక్తఫలభాక్త్వావగమాచ్చ । తర్హి దేవయజనోల్లేఖనప్రభృత్యాపరిధానాత్కృత్వేతి దర్వీసంస్కారాన్తం పూర్వముక్త్వా పూర్వవత్తిలోదకం సంయోజ్యేత్యాదినార్ఘ్యదానాన్తమభిధాయ తిలోదకాన్తం కృత్వాఽముష్మై స్వధా నమ ఇతి తథాఽలఙ్కృత్య దదాతి మన్త్రిణాగ్నౌ కరిష్యామీతి కురుష్వేత్యనుజ్ఞాతః పరిధానప్రభృత్యన్నాభిమర్శనాన్తం కృత్వేత్యుక్తమ్, తథా మాసిశ్రాద్ధే భూతేష్టకాశ్రాద్ధే చ దేవయజనోల్లేఖనప్రభృత్యాప్రణీతాభ్యః కృత్వేత్యాదినా తిలోదకదానాన్తే వస్త్రగన్ధమాల్యైస్సంపూజ్య పృచ్ఛత్యుద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతాం కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చ క్రియతామిత్యనుజ్ఞాతః పరిధానప్రభృత్యాగ్నిముఖాత్కృత్వేత్యుక్తమ్, తథా దశమేఽహని శ్రాద్ధే చ, అథాపర ఆపరిధానాత్కృత్వేత్యారభ్య అర్ఘ్యగ్రహణాదీన్యుక్త్వా హోమాదికముక్తమ్, ఏవం సర్వత్ర ప్రణీతాప్రణయనభుక్తిదేశసంస్కారావాహనపాదప్రక్షాలనాసనోపవేశనవరణార్ఘ్యదానగన్ధాదిదక్షిణాదానపునస్స్వధాదానాన్తఏవ పరిధానప్రభృతి కృత్యస్య బద్ధక్రమాత్క్రియాప్రమాణవిరోధాచ్చ భుక్తిదేశసంస్కారాన్తే బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్యేత్యాదికథనం ముఖాన్తే ఆవాహనకథనం చాయుక్తమితి చేత్ ! సత్యమయుక్తమేవ బోధాయనమతే, కథమేవం శిష్టా ఆచరన్తీతి న వయం పర్యనుయోజ్యాః "నిమన్త్రయేత పూర్వేద్యుః" "అపరాహ్ణే సమభ్యర్చ్య" ఇత్యాదిభిర్యాజ్ఞవల్క్యేన నిమన్త్రణస్నపనామన్త్రణపాదప్రక్షాళనాసనోపవేశనావాహనార్ఘ్యదానహోమభోజనపిణ్డదానవిప్రవిసర్జనాన్తస్య క్రమాన్తరస్య పార్వణధర్మస్య "శేషం ప్రాగ్వదాచరేత్" ఇతి సపిణ్డీకరణేఽతిదేశాత్, విజ్ఞానేశ్వరేణ తథైవ ప్రతిపాదనాచ్చ । తర్హి తదేవ కార్యమితి చేన్నైవమ్, బోధాయనమతానుష్ఠాతురేవ స్వసూత్రఫలభాక్త్వస్మృతేః । నిమన్త్రణాదిషు పౌర్వాపర్యవిపర్యాసస్సోఢవ్యః, ఆర్యసమయసిద్ధేరిత్యలమ్.

మూ — ఏవం నైమిత్తికశ్రాద్ధమవశ్యం కార్యమ్.

వ్యా — ఏవమితి - నిమన్త్రణాభ్యఙ్గస్నాన విష్ణ్వారాధన వైశ్వదేవ బ్రాహ్మణామన్త్రణ హోమపదార్థాభిమర్శన వరణ పాదప్రక్షాళన పాత్రాభిమర్శన భోజన దక్షిణాదానానువ్రజన పిణ్డదానాన్తేనాపస్తమ్బమతేన మాసిశ్రాద్ధక్రమేణ ప్రత్యాబ్దికాదిశ్రాద్ధం కార్యమిత్యర్థః । లోకాక్షిః ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధంకుర్యాదవశ్యంతు ప్రమీతపితృకోద్విజః । ఇన్దుక్షయే మాసిమాసి మన్వాదిషుయుగాదిషు ॥ * ॥ శౌనకః ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యా వ్యతీపాతమన్వాదిష్వష్టకాసుచ । విద్వాంశ్శ్రాద్ధమకుర్వాణః ప్రాయశ్చిత్తీయతేద్విజః ॥ * ॥ మరీచిః ॥ శ్లో ॥ పణ్డితాజ్ఞానినోమూర్ఖాః స్త్రియో వా బ్రహ్మచారిణః । మృతాహం సమతిక్రమ్య చణ్డాలేష్వభిజాయతే ॥ * ॥ కార్ష్ణే ॥ శ్లో ॥ నైమిత్తికంతుకర్తవ్యం గ్రహణేచన్ద్రసూర్యయోః । బాన్ధవానాంచమరణే నారకీస్యాదతోఽన్యథా ॥ దర్శశ్రాద్ధమతిక్రమ్య యస్తుభుఙ్క్తే ద్విజాధమః । చణ్డాలత్వమవాప్నోతి జన్మానినవపఞ్చచ ॥ నిత్యనైమిత్తికశ్రాద్ధ సమవాయేఽహనికస్యచిత్ । నిత్యశ్రాద్ధంపురాకృత్వా నైమిత్తికమథాచరేత్ ॥ * ॥.

అతోఽవశ్యం నైమిత్తికశ్రాద్ధంకర్తవ్యమిత్యత్రవచనాన్యుదాహరతి —

మూ — “ ॥ శ్లో ॥ అపూపఫలాలాస్సర్పిర్న దధ్యఃపాయసకర్దమాః । ఉపతిష్ఠేరన్ ” ఇతిగాథా । “ క్షీరోదనేన సూపోదనేనవాయద్వా భవత్యామైర్వా మూలఫలైర్వా ప్రధానమాత్రం హిరణ్యేనవా ప్రదానమాత్రమపివా గోగ్రాసమాహరేదపివాఽనూచానేభ్య ఉదకుమ్భమాహరేదపివా శ్రాద్ధమన్త్రానధీయీతాపివారణ్యేఽగ్నినాకక్షముపోషేత్ ” ఇతిబోధాయనః । “ ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధేఽహనితుసంప్రాప్తేత్వభావేద్రవ్యవిప్రయోః । పిణ్డమాత్రప్రదానంవా భవేన్నిరశనోఽపివా ॥ ” ఇతిస్మృత్యర్థసారే । “ అభావేతైలంశాకమ్ ” ఇత్యాపస్తమ్బః । “ ॥ శ్లో ॥ తోయప్రదానపితృపిణ్డబహిష్కృతానాం సమ్భాషణాదపినరా నరకంప్రయాన్తి । ” ఇతి పరాశ

రః । "॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధవిఘ్నే ద్విజాతీనామామశ్రాద్ధం ప్రకీర్తితమ్ ।
అమావాస్యాది నియతం మాససంవత్సరాదృతే ॥ " ఇతి హారీత
ఇతిహారీతః .

వ్యా — నిగదవ్యాఖ్యానమేతత్, ద్విరుక్తిః ప్రశ్నసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతిపఞ్చదశః ఖణ్డః.

ఇతిహారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్యపౌ
త్రస్య శ్రీరఙ్గనాథార్యపుత్రస్య యజుర్నిధేః
శ్రీవేఙ్కటనాథస్య వైదికసార్వభౌమస్య
కృతిషు పితృమేధసారప్రశ్నవ్యాఖ్యానం
సమాప్తమ్.

సారోద్ధారమితస్తతః స్మృతిశతం వీక్ష్యాసకృన్నిశ్చితైస్సా
రాంశైః పితృమేధసారమవదం వ్యాచక్షి చాభ్యర్థితః।
శఙ్కోన్మూలనమర్థనిర్ణయకరం వేద్యాంశపూర్ణం బు
ధా గృహ్ణీధ్వం పితృమేధసారవివృతిం గ్రన్థం సుధీలోచనమ్॥
వేదేఽద్వితీయః స్మృతిషు ప్రవీణో వేదాన్తవిశ్రా
న్తమనాశ్శ్రితేషు । సుధీస్సుశీలో హారితాన్వ
యార్కో జయత్యయం వైదికసార్వభౌమః ॥

సుధీవిలోచనస్థ శుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౩	౩	నచధీర్షి	నచదీర్షి
,,	౧౫	ష్మముర్ధ్నణా	ష్మమూర్ధ్నణా
౧౫	౭	బలీవర్ధ	బలీవర్ద
౨౭	౨౦	యాద్వ్యధిర్వేది	యాత్ “ విధిర్వా ” ఇతి
౩౦	౧౧	రాననయ	రానయ
౩౧	౧	ప్రాశ్ఛ	ప్రాశ్చ
౩౨	౧	ఇయంవారి	ఇయంవారీ
,,	౧౧	ఊడాయాః	ఊఢాయాః
,,	౧౩	గోవదఘ్న	గోవధఘ్న
,,	౧౭	ద్వారారేషు	ద్వారేషు
౩౮	౧	పీగతశిష్టా	విగీతశిష్టా
౪౫	౪	ఊద్వయన్త	ఉద్వయన్త
౪౯	౩	లంకత్య	లంకృత్య
౫౩	౧౨	ద్వితియాం	ద్వితీయాం
,,	౧౬	నథకృతా	నధికృతా
౫౪	౬	ఆనాహితా	అనాహితా
౫౭	౩	విఙ్ఞుశ్వ	విష్ణుశ్చ
౬౪	౬	తస్మాధర్మ	తస్మాద్ధర్మ
౬౯	౧౨	అత్త్రైవం	అత్రైవం
౭౨	౧౪	కాసిస్త్రో	కాస్త్రిస్త్రో
౭౪	౯	త్ర్యహవిద్ధి	త్ర్యహవిధి
౭౯	౧౩	త్రైవధ్యతా	త్రైవద్యుతా
౯౨	౧౮	ధనహారీకా	ధనహారిదా
,,	౨౦	సోదరస్య	సోదకస్య
౯౮	౨౫	పిత్రృవ్యా	పితృవ్యా
౧౦౩	౨౩	యాజ్ఞవల్క్యీయ	యాజ్ఞవల్కీయ

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్
౧౦౪	౨౧	ధర్మయాస	ధర్మన్యాస
౧౦౫	౭	ఉత్పనమ్	ఉత్పన్నమ్
౧౦౭	౨౨	శిష్టాచారా	శిష్టాచారా
౧౧౦	౭	భ్యజ్జనే	భ్యజ్ఞనే
౧౧౩	౧౬	ప్రేతాకా	ప్రేతకా
౧౧౭	౧౧	వైశ్వదేశ్చ	వైశ్వదేవశ్చ
౧౨౨	౧౧	తధర్మం	తసధర్మం
౧౨౩	౧౬	తాగేర్మరణ	తాగ్నేర్మరణ
౧౩౨	౧౯	చాస్దిస	చాస్థిస
౧౩౯	౧౪	శాఙ్జలీ	శాఙ్జలీ
౧౪౧	౨౪	త్రితీయే	తృతీయే
,,	౨౬	స్త్రితీయే	స్తృతీయే
,,	,,	త్రితీయే	తృతీయే
౧౪౨	౧౦.	త్రితీయే	తృతీయే
౧౪౩	౧౩	ఉదకదాన	పిణ్డదాన
౧౪౪	౧౦	సంస్కృనాం	సంస్కృతానాం
౧౪౬	౬	ఐతశేయి	ఐతరేయి
౧౪౯	౧౪	విధగ్ప్ర	విదగ్ప్ర
౧౫౧	౧౯	మానాసస్య	మానారసస్య
౧౫౨	౨౨	లిర్జయే	వర్జయే
,,	౨౫	ల్క్రియా	లిక్రియా
,,	౨౭	గర్జంనిర్జ	గర్జన్నిర్జ
,,	౨౮	స్యవాయ	త్యవాయ
౧౫౫	౧౧	త్యల్యమ్	త్యలమ్
,,	౨౩	కారార్యః	కార్యః
,,	౨౪	దశాంవః	దక్షావః

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౫౭	౧౨	చోళే	చాళే
౧౫౮	౯	హస్తానాం	హస్థానాం
౧౬౪	౧౬	భిషోక్తే	భిషేక్తే
,,	౨౨	ర్మణిసతు	ర్మణితు
౧౬౯	౧౦	న్యథిరోహే	న్యథిరోహే
౧౭౪	౧౪	త్వశౌచా	త్వాశౌచా
౧౭౬	౧౮	సజల్పిత	సజల్పిత
౧౭౮	౩	ఆత్ర	అత్ర
౧౮౦	౪	కృష్టైకా	కృష్ణైకా
,,	౧౭	తేని	తేహాని
౨౮౪	౭	వజ్ఞాృవ	విజ్ఞావ
,,	౨౪	ద్వాపిత్యు	ద్వావిత్యు
౧౮౭	౨౦	పూర్వదర్మదర్మప్ర	పూర్వధర్మప్ర
౧౮౮	౨౭	తకిమిత	తమిితి
౧౯౭	౨౨	పూర్వసాత్యుత్తు	పూర్వాసాత్యుత్తు
౨౦౭	౮	జ్ఞవలశి	జ్ఞవలః
౨౦౯	౪	విఘ్నోషి	విఘ్నేషి
౨౧౨	౫	మిష్వాంల్లో	మిమాల్లో
౨౧౫	౪	తత్వాచ	తత్వాచ్చ
,,	౨౮	నిర్వతి	నిర్వపతి
౨౧౬	౪	ఆచ్ఛతు	అగచ్ఛతు
౨౨౫	౬	జీవపీతృ	జీవపితృ
౨౪౪	౮	ములిఖే	ముల్లిఖె
౨౪౬	౩	యాక్	యానాక్
౨౪౮	౧౦	పృథివిమను	పృథివీమను
౨౪౯	౧౦	విశ్వేదేవావా	విశ్వదేవావా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౪౯	౧౪	పిశ్వేదేవాను	విశ్వదేవాను
౩౫౩	౨౮	రానీయూధిశ్రుత్య	రానీయానధిశ్రుత్య
౨౯౫	౨౬	పితుగపితామహ	పితుగ(ప్ర)పితామహ
౩౦౮	౨౬	భ్య ఆచార్యేభ్య	భ్యఃజ్ఞాతిభ్యోజ్ఞాతిపత్నీభ్య ఆచార్యేభ్యః
,,	౨౮	పత్నీభ్యఃరాజభ్యో రాజపత్నీభ్యోఽమాత్యేభ్యో	పత్నీభ్యః అమాత్యేభ్యో
౩౧౩	౧౭	వాహయామీ	వాహయతి
౩౨౪	౧౯	కర్తావూర్వ	కర్తాపూర్వ
౩౨౫	౩	నిత్యశాద్ధంచ	నిత్యశ్రాద్ధంచ
౩౨౯	౭	పతన్తిపిరత	పతన్తిపితర
,,	౨౪	లుంపత్య	లుపన్త్య
౩౩౨	౨౬	న్మర్త్యోయేన	స్మర్త్యోయోన
౩౪౧	౧౭	ఘృతప్లుతమ్।	ఘృతాప్లుతమ్
౩౪౨	౪	భతదాత్మనః	భవతాత్మనః
,,	౫	పిదామహార్థ	పితామహార్థ
౩౪౬	౬	భుఞ్జీరణాస్తె	భుఞ్జీరంస్తె
౩౩౫	౧౦	చన్ధ్రిసూర్య	చన్ద్రిసూర్య

శ్రీః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమన్నైధ్రువకాశ్యపకులకలశపయోరాశి

రాకానిశాకరాయమాణ

శ్రీవీరరాఘవసూరివిరచితః

ప్రయోగదర్పణః

కోంబూరు, వజ్గిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్య

ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యసహాయేన

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ

పరిశోధ్య

మద్రాస్ తిరువల్లికేణి శ్రీసరస్వతీభణ్డారాధ్యక్షైః

స్థాపితాయామ్

మైసూరు సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితస్సర్వవిజయతేగరామ్

౧౮౮౭ - ౧౧ - ౭.

ప్రకటనా

యదృభిలషితాని గృహ్యరత్నాదిపుస్తకాని, మైసూరు హిందూ లైఫ్ ఇన్షూర్యరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యఙ్గార్యర్ణాత్ోఽధిగన్తవ్యాని, తేహి ప్రదానే ప్రేషణేచ సముద్యుక్తాః.

పుస్తకనామాని.	మూల్యమ్.	టపాల్
గృహ్యరత్నకణ్ఠభూషణమ్	౧ - ౧౨ - ౦	౦ - ౩ - ౦
స్మృతిరత్నాకరః	౩ - ౮ - ౦	౦ - ౫ - ౦
ఆశౌచశతకవ్యాఖ్యానమ్	౧ - ౩ - ౭	౦ - ౨ - ౦
దశనిర్ణయః	౧ - ౬ - ౦	౦ - ౨ - ౦
సుధీవిలోచనమ్	౩ - ౮ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయశ్రాద్ధకాణ్డః	౪ - ౦ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయాశౌచకాణ్డః	౧ - ౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ప్రయోగచన్ద్రికా	౭ - ౬ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ప్రయోగదర్పణః	౭ - ౬ - ౦	౦ - ౧ - ౦
చణ్డకౌశికనాటకమ్	౦ - ౯ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ప్రపన్నపారిజాతమ్	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౭ - ౬
ధనఞ్జయవిజయవ్యాయోగః	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౭ - ౬
దివ్యసూరిచరితమ్	౦ - ౧౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ఆర్తిప్రబన్ధః	౦ - ౬ - ౦	౦ - ౧ - ౭
ఉన్మత్తరాఘవమ్	౦ - ౨ - ౬	౦ - ౦ - ౬

గృహ్యరత్నాదిపుస్తకగళు అపేక్షితగళాదరే అవుగళన్ను, మైసూర్లిరువ హిన్దూలైఫ్ ఇన్షూర్యరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, ఐయ్యనైయ్యఙ్గార్యరింద పడయబహుదు, అవరు కొడువదక్కాగలి కళుహిసువదక్కాగలి ఉద్యుక్తరాగిరుత్తారే.

మూల్యవన్ను లేబిల్ రూపదిందకళుహిసువవరు రూపాయి౧ క్కే౧ఆణే ప్రకార అధికవాగి కొడబేకు.

విషయానుక్రమణికా.

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

విషయానుక్రమణికా.

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పు	ప	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౪	౧౬	లౌకోవా	లౌకికోవా
,,	౨౩	బ్రహ్మత్యా	బ్రహ్మహత్యా
౫	౧౯	తాంకృత	తాంకృత
౧౩	౬	గఃవ్యప్రాశ్య	గవ్యంప్రాశ్య
౧౭	౨౨	ప్రక్షమాసాది	ప్రథమాది
౨౦	౪	కేశశధారణ	కేశధారణ
౨౩	౨౪	ప్రకృతికృతా	ప్రతికృతా
౨౪	౧౩	హోతానాం	హతానాం
౨౮	౯	మాసనముప	మాసనఉప
౩౧	౨౦	కృత్	కుర్యాత్
౩౬	౧౪	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౧౮	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
౩౮	౧	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౩	మాహవిః	మహవిః
,,	౫	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౮	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౧౬	గఛన్తు	గచ్ఛన్తు
,,	౨౨	విశ్వేదేవవ	విశ్వదెవవ
,,	౨౬	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౨౮	విశ్వేదేవ	విశ్వదేవ
౩౯	౧౮	వర్ధన్తామ్	వర్ధన్తామ్
,,	౧౯	అముగో	అముకగో
,,	౨౦	ప్రేతాయే	ప్రేతాయై
౪౦	౨౪	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	,,	విష్ణ్వేచ	విష్ణ్వర్థచ
౪౧	౧౦	విశ్వేదేవవి	విశ్వదేవవి
౪౪	౧౮	విశ్వేదేవా	విశ్వదేవా
,,	౨౬	మహాష్ణోః	మహావిష్ణోః
౪౫	౧౪	విశ్వేదేవ	విశ్వదేవ
,,	౨౪	విశ్వేదేవ	విశ్వదేవ
,,	౨౬	న్విశ్వేదేవ	న్విశ్వదేవ
౪౮	౨	యోహీనం	యాహీనం
,,	౨౨	పత్రై	పత్రై[illegible]
౫౦	౯	ద్విశ్వేదె	ద్విశ్వదె
,,	౧౨	ద్విశ్వేదె	ద్విశ్వదె
,,	౧౩	విశ్వేదెవా	విశ్వదెవా
,,	౧౪	విశ్వేదెవా	విశ్వదెవా
౫౧	౬	అకగో	అముకగో
,,	౧౩	మహానా	మహాదీనా
,,	౨౨	హీమాతుః	హీమార్తుః
,,	౨౩	హీమాతుః	హీమార్తుః

శ్రీః

ప్రయోగదర్పణప్రారమ్భః

ససీతం సానుజం రామం సంప్రణమ్య సహస్రశః ।
ప్రయోగదర్పణం సమ్యక్సాంప్రతం క్రియతే మయా ॥
శ్రీధరాద్యస్మదాచార్యపర్యన్తాన్ ప్రణమన్ గురూన్ ।
ప్రయోగదర్పణం పశ్యేద్దృశ్యతే యేన సంస్ఫుటమ్ ॥

శ్రీవైకుణ్ఠం గమిష్యన్తం పిత్రాదిం పుత్రాదిః "శన్నో దేవీః - ఆపో వా ఇదం - ద్రుపదాదివ - ఆపో హి ష్ఠా మయో భువః - ఋతం చ సత్యం చ" ఇత్యేతైర్మన్త్రైస్సంస్నాప్య శుద్ధవస్త్రోర్ధ్వపుణ్డ్రపశ్చాత్ తులసీమాలాధారయిత్వా మహదవలోకనం కారయిత్వా తత్పాపానుగుణం ద్వాదశాబ్దకృచ్ఛ్రం షడబ్దకృచ్ఛ్రం త్ర్యబ్దకృచ్ఛ్రమబ్దకృచ్ఛ్రమితి క్రమేణ షష్ట్యుత్తర శతత్రయమశీత్యధికశతం నవతి స్త్రింశదిత్యేతేషాం ప్రతినిధిం ప్రతికృచ్ఛ్రం గోదానం తన్మూల్యం వింశతిమాషపరిమాణ స్వర్ణదానం తదర్ధం తదర్ధం వా షష్టి బ్రాహ్మణభోజనం చతుర్వింశతిబ్రాహ్మణభోజనం వా తదర్ధం వా తావత్ప్రస్థధాన్యదానం తన్మూల్యదానం వా అయుతగాయత్రీజపం గాయత్ర్యా తిలహోమసహస్రం ప్రాణాయామశతద్వయమనశన వేదపారాయణమహోరాత్రముదకవాసం ద్వియోజన తీర్థయాత్రాం పుణ్యతీర్థే ద్వాదశ వారమార్ద్రవస్త్రస్సశిరః-స్నానం సముద్రగనదీస్నానం వా కాలశక్త్యోరనుగుణం యతిః-ఇచ్ఛత్పరిషదనుజ్ఞాపూర్వకం కారయేత్ । అశక్తౌ పుత్రాదిస్స్వయం కుర్యాత్ । అత్యన్తాసన్నమరణసమయే తు భగవన్నామకీర్తనమేవ కారయేన్న ప్రాయశ్చిత్తముపదిశేత్, తదుపదేశే తు ముమూర్షుర్మనోవ్యాకులతయా హరిసఙ్కీర్తనం త్యజతి, తదుపదేష్టుశ్చ మహాన్ దోషో భవతి, తస్మాద్భగవన్నామసంకీర్తనమేవ కారయేత్ । తతో గాస్సవత్సాస్సభోజనపర్యాప్తా భూమిర్ద్రోణద్వయపరిమాణాస్తిలా నిష్కత్రయ పరిమాణం స్వర్ణమాఢకపరిమాణమాజ్యం సూక్ష్మవస్త్రద్వయం సార్ధభారిధాన్యం షష్టిపలం గుడం నిష్కచతుష్టయపరిమాణం రూప్యం సార్ధభారిల

వణమిత్యేతాని దశదానాని, అన్నపానాశ్వ సాలిగ్రామదానానిచ శక్త్యనుసారేణ కారయేత్కుర్యాద్వా। పుణ్యసూక్తపుణ్యమన్త్రాష్టాక్షరద్వాదశాక్షర శ్రీరామషడక్షరప్రణవోపనిషదః పఠేజ్జపేచ్చ.

అథసంస్కర్తృక్రమః

పుత్రస్సపత్నీపుత్రః పుత్రికాపుత్రః దత్తః పౌత్రః ప్రపౌత్రః ధనహారీ దౌహిత్రః దౌహిత్రః పత్నీ పతిః దుహితా భ్రాతా తత్పుత్రః అసోదరభ్రాతా తత్పుత్రః పితా మాతా స్నుషా ధాత్రీ దౌహిత్రీ పౌత్రస్య పత్నీ తత్పుత్రీ దత్తస్యపత్నీ భగినీ భాగినేయస్సపిణ్డః సోదకః మాతృసపిణ్డః సగోత్రః శిష్యః ఋత్విక్ భృత్యః గురుః ఆచార్యః సహాధ్యాయీ జామాతా సఖా రాజేతి పూర్వపూర్వాభావే పరః పరః కర్తా,

దాహాద్యేకోద్దిష్టాన్తాః పూర్వాః క్రియాః, తదుత్తరాస్సాపిణ్డ్యాన్తా మధ్యమాః, తదూర్ధ్వముత్తరాః। పుత్రాదిస్త్రివిధాః క్రియాః కుర్యాత్, పుత్రాదిః పూర్వా మధ్యమాశ్చ కుర్యాన్నోత్తరాః। ముఖ్యకర్తా అశక్తశ్చేత్ప్రధానమాత్రం స్వయమేవకుర్యాదన్యత్సర్వం దర్భప్రదానపూర్వకమన్యేన ప్రత్యాసన్నేన కారయేత్। పుత్రాణాం బహుత్వే శీలవృత్తాది గుణవాన్కుర్యాత్, సర్వేషాం గుణసామ్యేఽపి పితుః ప్రియః కుర్యాత్, సర్వేషాం ప్రియత్వే జ్యేష్ఠః కుర్యాత్సర్వేషామప్రియత్వేఽన్యః కుర్యాత్। దత్తౌరసయోర్మధ్యే కనిష్ఠోప్యౌరసః కుర్యాత్। ప్రథమవర్షకృతచౌళస్త్రివర్షో వా పిత్రోర్మన్త్రవదౌర్ధ్వదైహికం కుర్యాత్తత్పూర్వమన్యేన కారయేత్। భర్తుః పత్నీ సర్వం సమన్త్రకం కుర్యాదధర్మవివాహోఢాచేదమన్త్రకమ్, తయోర్మన్త్రోచ్చారణాశక్తౌ ప్రధానవ్యతిరిక్తం సర్వం దర్భం గృహీత్వాఽన్యః కుర్యాత్, ప్రధానం సమన్త్రకం తాభ్యామేవ కారయేత్। పత్న్యాం రజస్వలాయామమన్త్రకమన్యస్సంస్కుర్యాచ్చతుర్థే పఞ్చమే వాదినే సాపునస్సంస్కుర్యాత్, అథవా తదానీమేవోద్ధృతజలేన స్నాత్వా ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం తీర్థకృచ్ఛ్రం వారుణకృచ్ఛ్రం కృత్వా దర్భం ప్రదాయాన్యేన కారయేత్.

ఆత్మారూఢాగ్నిమరణే కర్తా ప్రేతస్య దక్షిణహస్తం లౌకికాగ్నావభితప్య "ఉపావరోహజాతవేద ఇమంతం స్వర్గాయ లోకాయనయప్రజా

ననాన్నాయుః ప్రజాం రయిమస్మాసు ధేహ్యజస్రో దీదిహినో దురోణే " ఇత్యుపావరోహణమన్త్రం జపిత్వా ఉపఘాత ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య పరిస్తీర్యాజ్యం దర్వీంచ సంస్కృత్య " పునస్త్వాదిత్యా " ఇత్యగ్నిం ప్రజ్వాల్య సర్వప్రాయశ్చిత్తమనాజ్ఞాతత్రయం చ జుహుయాత్ .

సమిత్సమారోపణేషు " ఆజుహ్వాన - ఉద్బుధ్యస్వ " ఇతి ద్వాభ్యాం లౌకికాగ్నౌ తాం సమిధమాధాయ పూర్వవదుపఘాత ప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ । ఏవం కాలత్రయహోమాతిక్రమే తదూర్ధ్వం ప్రేతాగ్నిసన్ధానమ్ .

విచ్ఛిన్నాగ్నేస్తత్పత్న్యావా మరణే ప్రేతాగ్నిసన్ధానం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య ద్వాదశగృహీతేనాజ్యేన సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వా " అయాశ్చాగ్నేసి " ఇత్యేతయా అనాజ్ఞాతత్రయేణచ హుత్వా అతీత కాలానుగుణం కృచ్ఛ్రప్రతినిధిద్రవ్యం హోమద్రవ్యంచ బ్రాహ్మణేభ్యో దత్వా పాయమారభ్య హుత్వా సంస్కుర్యాత్ । పతితాయాం రోగిణ్యామనిచ్ఛన్త్యాం ప్రతికూలాయాం వా భార్యాయాం దర్భైః ప్రతినిధిం కృత్వాఽగ్నిసన్ధానం కుర్యాత్ .

ప్రోషితభార్యస్య ప్రోషితభర్తృకాయా వా మరణే ప్రేతాగ్నిసన్ధానం సఙ్కల్ప్య, అయాశ్చ హోమాన్తే " సప్త తేఅగ్నే - సప్తవ్యాహృతయః - పూర్వం దేవా అపరేణ - ప్రాణాపానౌ చక్షుః - మా త్వా వృక్షౌ సంబాధిష్టామ్ - మా త్వా వృక్షౌ సంబాధేథాం - అగ్నే భ్యావర్తిన్ - అగ్నే అఙ్గిరః - పునరూర్జానివర్తస్వ - సహరయ్యానివర్తస్వ " ఇత్యేతాభిశ్చతుర్గృహీతం హుత్వా అనాజ్ఞాతహోమాద్యుపాసనాన్తం కృత్వా సంస్కుర్యాత్ .

రజస్వలా సూతికయోస్తద్భర్తుర్వా మరణే పూర్వవదయాశ్చ హోమాన్తం హుత్వా " జాతవేదసే సునవామ - మనోజ్యోతిర్జుషతామాజ్యమ్ " ఇత్యేతాభ్యామ్, " భూరగ్నయేచ " ఇతిచతుర్భిః, " తన్తుంతన్వన్ - ఉద్బుధ్యస్వ - త్రయస్త్రింశత్తన్తవః " ఇత్యేతాభిరవ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిరనాజ్ఞాతత్రయేణ పునస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః " అపపాప్మానం భరణీ - యస్మిన్నక్షత్రే యమ ఏతి " ఇత్యేతాభ్యాంచతు-

గృహీతంహుత్వా అనాజ్ఞాతమిత్యాదిపూర్వవత్కృత్వా సంస్కుర్యాత్ .

ఇతిప్రయోగదర్పణే ప్రథమఃఖణ్డః

అథయస్యద్వేభార్యే తస్యవా జ్యేష్ఠభార్యాయా అగ్ని సంసర్గా త్పరంమరణె తేనసంసృష్టాగ్నినా దాహఃకార్యః, కనిష్ఠపత్నీమరణే చన్ద్రికో క్తవిభాగక్రమేణ అగ్నిం ద్వేధావిభజ్య దక్షిణ భాగస్థఃజ్యేష్ఠాయా ఉత్తర భాగస్థఃకనిష్ఠాయాఃఇతి వినిర్దిశ్యపృథక్పృథక్పూర్ణాహుతిం హుత్వా జ్యే ష్ఠాయాఃఅగ్నిం శమయిత్వా కనిష్ఠాయాఃఅగ్నినా తాందహేత్ । తయోర్యు గపన్మరణేచైవంవిభజ్య తత్తదగ్నినా తాంతాందహేత్ । అగ్నిసంసర్గాత్పూ ర్వం తస్యమరణే భార్యాద్వయాగ్నిసంసర్గప్రకారేణ అగ్నిసంసర్గంకృ త్వా తేనదాహఃకార్యః । జ్యేష్ఠాయాఃఅగ్నౌకనిష్ఠావివాహ హోమేకృతే త్రయాణామపి తేనైవదాహఃకార్యః । వివాహ శేష హోమామయోర్మధ్యే దమ్పత్యోరన్యతరమరణె యుగపన్మరణెవా తదైవ శేష హోమాన్తం కృ త్వా తేనాగ్నినా దాహఃకార్యః । యతిభార్యావిధుర విధవా కన్యానుపనీతో పనీతానామకృత వివాహస్య స్నాతకస్య చోత్తపనాగ్నిః, యతిభార్యా యాఃప్రేతాగ్నిసత్థానంవా, కన్యాబాలయోస్తుషాగ్నిర్వా, బ్రహ్మచారియ తిభార్యేతరేషాం లౌకికోవా,బ్రహ్మచారిణఃకపాలాగ్నిర్వా । దర్భముష్టిత్ర యేణ క్రమాత్ప్రవర్తితోత్తపనాగ్నిః । తప్తకపాలనిక్షిప్త తుషాజ్జాతస్తు షా గ్నిః । కపాలదహనాజ్జాతఃకపాలాగ్నిః । ఏవమగ్నిముత్పాద్య ప్రేతస్యద క్షిణపార్శ్వే నిధాయ అయాశ్చ పురుషసూక్తవ్యాహృతిభిశ్చ ద్వాదశ గృహీతేనాజ్యేనహుత్వా తతస్సంస్కుర్యాత్ .

ప్రాణవాయౌకేనచిద్దోషేణ నాసాగ్రవర్తిని సతిమృతవద్భవతితస్మాన్నశీఘ్రం ప్రేతకర్మోపక్రమేత్, యామద్వయం యామంవాఽవలోక్య తతఉపక్రమేదన్యథా బ్రహ్మహత్యాభవతి, తథాఽశిశ్చితే నవిలమ్బేత శీఘ్రంనిర్హరేత్ । సనిర్హరణాత్ప్రాగ్యదిజీవతి తదాఽగ్నయ ఆయుష్మతేస్థాలీపాకంకుర్యాత్, ఆహితాగ్నిశ్చేదగ్నయ ఆయుష్మతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, యదిమార్గేశ్మశానేవా జీవతి తదా తత్పిత్రాదిస్తంఘృతకుమ్భేనిమజ్య జాతకర్మాదికుర్యాత్ .

దివాపఞ్చవింశతిఘటికాసు మృతే అస్తమయాత్పరం ప్రేతేస్థితే బ్రాహ్మముహూర్తాత్పూర్వం మృతే ఉదయాత్పరంస్థితే కృచ్ఛ్రత్రయం కృత్వా పఞ్చగవ్యేనప్రక్షాళ్య పవమానేనాభిషిచ్య "యమోదాధారపృథివీం యమోద్యాముతసూర్యః, యమస్సర్వమృత్యుస్తేన ప్రాణానాం వాయునాంస్వాహా। ఉశన్తస్త్వాసధీమహ్యుశన్తస్సమిధీమహి, ఉశన్నుశతఆవహపితౄన్హవిషేఅత్తవేస్వధానమస్స్వాహా। విశ్వేదేవస్య నేతుర్మర్తోవృణీతసఖ్యం, విశ్వేరాయఇషుధ్యసిద్యుమ్నం వృణీత పుష్యసే స్వాహా" ఇత్యేతాభిర్వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిశ్చతిస్రైర్జుహుయాత్.

మరణసమయే భయాదినాజలమలోత్సర్గేణార్ద్రీభూతేవా రోగాదినాపూతిగన్ధేవా గోమయవారిణాస్నాపయిత్వా శుద్ధజలేన ప్రక్షాళ్య గన్ధోదకేనసేచయిత్వా బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య కృచ్ఛ్రత్రయంకుర్యాత్। కృమ్యుత్పాతే మశకదూషితేవా మధ్వాజ్యగోమయవారిభిస్స్నాపయిత్వా శుద్ధజలేనప్రక్షాళ్య గన్ధోదకేన సేచయిత్వా బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య గోదానంకృచ్ఛ్రత్రయంచకుర్యాత్.

దక్షిణాయనే కృష్ణపక్షే రాత్రౌ వామరణే "తాసూర్యాచన్ద్రమసౌ - ఉభావన్తౌ - పతీద్యుమద్విశ్వవిదా - విశ్వవపరి - అస్యశ్రవః - పూర్వాపరమ్" ఇత్యేతాభిష్షడ్భిశ్చతుర్గృహీతం ప్రతినిమిత్తంజుహుయాత్। సర్పహతే "నమోఅస్తుసర్పేభ్యః - యేదోరోచనే - యాఇషవః" ఇతితిసృభిశ్చతుర్గృహీతం హుత్వా స్వర్ణతాంకృత సర్పప్రతిమాం గాంచ శ్రోత్రియాయదద్యాత్। అప్సుమృతే "ఇమం మేవరుణ - తత్వాయామి" ఇతిద్వాభ్యాం చతుర్గృహీతం జుహుయాత్। అశనిహతే "మూర్ధానం దివః" ఇతిచతుర్గృహీతంజుహుయాత్। పశుభిర్హతే "ఆగావోఅగ్మన్ - ఇన్ద్రోయజ్వనః" ఇతిద్వాభ్యాం చతుర్గృహీతంజుహుయాత్। దంష్ట్రిహతే "దంష్ట్రాభ్యాంమలిమ్లూన్ - యేజనేషుమలిమ్లవః" ఇతిద్వాభ్యాంచతుర్గృహీతంజుహుయాత్। శ్వసూకరసృగాలకుక్కుటగర్దభచణ్డాలసూతికోదక్యాశౌచిజనాదిస్పృష్టస్యమరణేపఞ్చగవ్యైఃకుశోదకేనచస్నాపయిత్వా ప్రోక్షణమన్త్రైః ప్రోక్ష్య త్రీన్పఞ్చవాద్వాకృచ్ఛ్రాన్ స్పృష్ట్యనుగుణంకుర్యాత్। మణ్డపగోపురప్రాసాదహర్మ్యఖట్వాశయ్యాదిష్వకామమరణే కృ

చ్ఛ్రద్వయం, బుద్ధిపూర్వకే కృచ్ఛ్రచతుష్టయం కుర్యాత్ । మార్గవనతటాకనదీతీరాఙ్గణనిష్కుటాద్యనావృతప్రదేశమరణే కృచ్ఛ్రదశకం నారాయణబలించ కుర్యాత్ । శృఙ్గిదంష్ట్రిచోరాన్త్య విద్యుదశని సర్వజలాగ్నికుడ్యక్రోధోద్బన్ధన జనసంమర్దాదిభిరబుద్ధిపూర్వమరణే కృచ్ఛ్రదశకం గోదానం బ్రాహ్మణభోజనం నారాయణబలించ కుర్యాత్, బుద్ధిపూర్వమరణేతు అశీతికృచ్ఛ్రం నారాయణబలించ కృత్వా త్ర్యహేణ ప్రేతక్రియాః కుర్యాత్ । ఏవముపనీతానామూఢానాంచ ప్రతినిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా తతస్సంస్కుర్యాత్ .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే ద్వితీయఃఖణ్డః

అథానుపనీతానామనూఢానాంచ సంస్కారః । జన్మమాసమారభ్య సౌరమానేన త్రయోవింశతిమాసేష్వన్యాబాలయోర్మరణే ప్రేతం సంస్నాప్య వస్త్రగన్ధాదిభిరలఙ్కృత్య గోఘృతేనాభ్యజ్య గ్రామాద్బహిః శ్మశానాదన్యత్ర అస్థిరహితాయాం భూమ్యామవటం ఖాత్వా తత్ర దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, యమగాథామ్ "యోఽస్యకౌష్ఠ్యజగతః" ఇతి వాక్యచతుష్టయం, యమసూక్తమ్ "పరేయువాంసమ్" ఇత్యాది ద్వాత్రింశద్వాక్యం ద్వాదశవాక్యం వా జపద్భిర్జ్ఞాతిభిస్సహ స్వయం జపన్ తేషు దర్భేషు దక్షిణాశిరసం ప్రణవేన శాయయిత్వా మృద్భిః ప్రచ్ఛాదయేత్ , మృతజాతే ప్రణవవర్జం నిఖనేత్ । తృతీయవర్షమారభ్య ఉపనయనాత్ప్రాక్తయోర్మరణే శ్మశానదేశసమ్మార్జనం హిరణ్యశకలనిధానంచామన్త్రకం కృత్వా యమగాథా యమసూక్తజపసహితమ్ "అస్మాత్త్వమధిజాతోఽస్యయన్తు" ఇతిమన్త్రేణ సంస్కృత్య గ్రామాద్బహిర్దగ్ధ్వా మన్త్రవర్జం భూమావేవప్రథమదివసే ద్వాదశజలాఞ్జలీన్ త్రీన్ పిణ్డాన్ ద్వితీయే త్రింశజ్జలాఞ్జలీన్ చతురః పిణ్డాన్ తృతీయే త్రయస్త్రింశజ్జలాఞ్జలీన్ త్రీన్ పిణ్డాంశ్చ దద్యాత్ । బాలానాం దాహోద్యుదకపిణ్డదానమ్ । పఞ్చమవర్షమారభ్యాస్థిసఞ్చయనం తృతీయేదివసే క్షీరేణాస్థిసేచనమస్థ్నామాదానమమన్త్రకం కృత్వాఽస్థికుమ్భం క్షీరేణపూరయిత్వా "ఇదన్తఏకమ్" ఇతిమన్త్రేణ నిఖనేత్ । షష్ఠవర్షమారభ్యనగ్నప్రచ్ఛాదనైకోత్తరవృద్ధి నవశ్రాద్ధైకోద్దిష్టాని చామన్త్ర

కంకుర్యాత్। నవమాబ్దాది పాషాణస్థాపనం షోడశశ్రాద్ధానిచ కుర్యాత్। త్రయోదశాబ్దాది సోదకుమ్భశ్రాద్ధాని సపిణ్డీకరణంచ కుర్యాత్। గృహస్థస్యాష్టమాబ్దాది సపిణ్డీకరణంకుర్యాత్। ఉపనీతస్య విధివత్పితృమేధాదిసపిణ్డీకరణాన్తం మన్త్రవత్కుర్యాత్। త్రయోవింశతిమాసేష్వపి కృతచూడస్య వివాహవత్ సంస్కారః। తత్రైవోఢాయాంమరణే తాంఖనిత్వాయామాదూర్ధ్వముత్థాప్య విధివత్పితృమేధాది సపిణ్డీకరణాన్తం మన్త్రవత్కుర్యాత్। త్రివర్షాదూర్ధ్వమనుపనీతానూఢయోర్మరణే ద్వాదశాహే నారాయణబలిం కుర్యాదిత్యేకేతత్పూర్వమపీత్యన్యే.

గర్భిణ్యాష్షణ్మాసాదూర్ధ్వం మరణే తాం శ్మశానం నీత్వా హస్తసమ్మార్జనాన్తం కృత్వా తస్యాఉదరంవామతస్స్వధితినా " హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే " ఇత్యుల్లిఖ్య, గర్భముద్ధృత్య యదిజీవతిశిశుః " జీవతుమమపుత్రోదీర్ఘాయుత్వాయవర్చసే " ఇతితమభిమన్త్ర్య, హిరణ్యశకలమన్తర్ధాయ జలేనాభిషిచ్య గ్రామంనీత్వా " యస్తేస్తనశ్శశయః " ఇతిమన్త్రేణస్తనం ప్రదాప్య సురక్షితంకృత్వా శ్మశానంగత్వా తదుదరే " శతాయుధాయ - యేచత్వారః - గ్రీష్మోహేమన్తః - ఇదువత్సరాయ - భద్రాన్నశ్శ్రేయః " ఇతిపఞ్చభిః, " ప్రయాసాయస్వాహా - ప్రాణాయస్వాహా - పూర్ణేస్వాహా " ఇత్యనువాకత్రయేణ ప్రతిస్వాహాకారం షడ్వింశతిభిశ్చహుత్వా, సూచ్యాసూత్రేణ జఠరంసన్ధాయ మృద్భస్మకుశగోమూత్రసహితైర్జలైస్సంస్నాప్య వస్త్రేణాచ్ఛాద్య చితిమారోప్య అష్టకాధేనుం నీలధేనుంభూమిధేనుంచ దత్వోత్తరం కర్మకుర్యాత్। యదిశిశుర్మృతస్స్యాద్గోఘృతేనాభ్యజ్యాలఙ్కృత్య తస్యాఃపాదప్రదేశే వ్యాహృత్యానిఖనేత్.

రజస్వలాసూతికయోర్మరణే బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య శుద్ధజలైఃపఞ్చగవ్యేన కుశోదకేనచ పృథక్పృథక్ స్నాపయిత్వా " యదంతియచ్చ " ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః " కయానశ్చిత్ర - ఆపోఅస్మాన్ " ఇతిద్వాభ్యాం, " ఆపోహిష్ఠా " ఇతితిసృభిః " హిరణ్యవర్ణాః " ఇతిచతసృభిః, " పవమానస్సువర్జనః " ఇత్యనువాకేన, " ఉదుత్తమమ్ " ఇత్యాదివరుణసూక్తేన పురుషసూక్తాదిభిశ్చాభిమన్త్రితేన కుమ్భజలేనచ స్నాపయిత్వా పఞ్చగవ్యేన యోనింప్రక్షాళ్య వస్త్రాన్తరేణాచ్ఛాద్య ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం వా

రుణకృచ్ఛ్రం తీర్థకృచ్ఛ్రంచకృత్వా “జాతవేదసేసునవామ - తామగ్నివ
ర్ణామ్ - అగ్నేత్వంపారయా - విశ్వానినః - పృతనాజితమ్” ఇతిపఞ్చభిః,
“మనోజ్యోతిః” ఇత్యేతయాగాయత్ర్యా “భూరగ్నయేచ” ఇతిచతుర్భిః,
“యోస్యకౌష్ఠ్య - యమంగాయ” ఇతిద్వాభ్యాంచహుత్వాసంస్కుర్యాత్.

ఇతిప్రయోగదర్పణే తృతీయఃఖణ్డః.

అథపరిభాషా

సర్వత్రప్రేతకర్మణిస్నాత్వా ఆర్ద్రైకవస్త్రోధృతోర్ధ్వపు
ణ్డ్రోబద్ధశిఖః పాదౌప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య పవిత్రపాణిర్బ్రాహ్మణైర
నుజ్ఞాతో దర్భేషూపవిశ్య భగవన్తం ధ్యాత్వా త్రిఃప్రాణానాయమ్య
హరిరోమిత్యుపక్రమ్య గోవిన్దం త్రిస్సఙ్కీర్త్య దక్షిణజానుస్థస్యోత్తానస్య
సవ్యపాణేస్తర్జన్యఙ్గుష్ఠయోర్మధ్యే అవాచీనస్య దక్షిణస్యపాణేరఙ్గుష్ఠ
రహితాశ్చతస్రోఙ్గులీర్న్యస్య స్వశేషభూతేనేత్యనుసన్ధాయ దక్షిణాఙ్గు
ష్ఠేన సవ్యాఙ్గుష్ఠం పరివేష్ట్య ద్యేత్యాద్యస్యాం తిథావిత్యన్తే భగవదాజ్ఞ
యాభగవత్ప్రీత్యర్థం భగవత్కైఙ్కర్యరూప మేతత్కర్మకరిష్య ఇతి కరి
ష్యమాణం కర్మసఙ్కల్ప్య తత్తత్కర్మకృత్వాఽన్తేచ పూర్వోక్తశ్లోకానను
సన్ధాయ తత్తత్కర్మసమాప్య భగవదర్పణంకుర్యాత్ । ఆద్యన్తయోర్మహ
దనుగ్రహం కారయేత్। ఉత్క్రమణాదిశ్రాద్ధాన్తం ప్రాచీనావీతమ్, ఆచ
మనప్రాణాయామప్రదక్షిణానువ్రజన నమస్కారశాన్తి హోమేభ్యోఽ
న్యత్ర। దక్షిణాగ్రైరయుగ్మైర్దర్భైర్దక్షిణాముఖఃపితృతీర్థేనసర్వంకుర్యాత్।
సఙ్కల్పావాహనాదౌతల్లిఙ్గం తద్విభక్తికం గోత్రంనామచకీర్తయేత్।
గోత్రాపరిజ్ఞానే కాశ్యపగోత్రమ్, నామాపరిజ్ఞానే “పృథివీషదన్తరిక్షసద్ది
విషత్” ఇతిపితృపితామహప్రపితామహానాం నామానిబ్రూయాత్.

దేవతాన్తరభజనరహితానాం భగవత్ప్రపన్నానాం బ్రహ్మవిదామే
వబ్రహ్మమేధః, ఏతేషామన్యేషాంచ పితృమేధః। ఆరణ్యక తృతీయచతుర్థ
ప్రశ్నే బ్రహ్మమేధపితృమేధౌ। పితృమేధమన్త్రైర్బ్రహ్మమేధమన్త్రై
శ్చ యఃక్రియతే సబ్రహ్మమేధః, పితృమేధమన్త్రైరేవ యఃక్రియతే సపి
తృమేధః। బ్రహ్మమేధేపి సంవేశనాది కేషుచిత్కర్మసు నబ్రహ్మమేధ మ

స్త్రైః, పితృమేధమన్త్రైరేవ తానికర్మాణిక్రియంతే । జ్ఞాతీనాంమధ్యే సర్వకనిష్ఠపూర్వం తతో జ్యేష్ఠానుక్రమమ్, జ్యేష్ఠో వా కనిష్ఠో వాకర్తా "సర్వేషాంపశ్చాత్" ఇతిసర్వత్రకనిష్ఠపూర్వక్రమః.

పిత్రాదేస్స్వసూత్రేణ ప్రేతక్రియాఙ్కుర్యాత్, మాతామహాదేస్తత్తత్సూత్రేణ, తత్తత్సూత్రవిదభావే తత్తచ్ఛ్వశురసూత్రేణ, తదభావేబోధాయనసూత్రేణ, సర్వాభావే యేనకేనచిత్సూత్రేణకుర్యాత్। యేనసూత్రేణ దాహఃకృతస్తేనైవ శ్రాద్ధాన్తక్రియాఙ్కుర్యాత్। స్వసూత్రవిదభావేప్యేవమేవ। సర్వేషాం స్వసూత్రేణైవ సపిణ్డీకరణం కార్యమ్.

అథబ్రహ్మమేధః.

ప్రాణసంశయే కర్తా గోమయేనోపలిప్తాయాం భూమ్యాందక్షిణాగ్రాన్దర్భానాస్తీర్య తేషుముమూర్షుం దక్షిణాశిరసం శాయయిత్వా "ఆయుషః ప్రాణంసన్తను" ఇత్యనువాకం తస్యదక్షిణేకర్ణేజపేత్। బ్రహ్మమేధేతు "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం - భృగుర్వై వారుణిః" ఇత్యనువాకౌచజపేత్। మృతేజ్ఞాతయఃకేశాన్ప్రకీర్యసవ్యమూర్ధస్వంసేషుచ పాంసూన్ప్రక్షిప్య తర్జనీమధ్యమానామికాభిర్మూర్ధన్యపహత్య ప్రేతంఘృతేనాభ్యజ్య సంస్నాప్య భగవదుపయుక్తవస్త్రగన్ధపుష్పాద్యైరలఙ్కుర్యుః। అథకర్తాస్నాత్వా సంస్కారకరణే స్వస్యయోగ్యతాసిద్ధ్యర్థం సప్తపఞ్చత్రీణివాకృచ్ఛ్రాణికృత్వా మృతస్యపాపానుగుణం బ్రహ్మదణ్డద్రవ్యంసభాయాం నిధాయ ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య తైరనుజ్ఞాతః, అముకగోత్రమముకశర్మాణమముకం ప్రేతమముకాగ్నినాపైతృమేధికేన విధినా బ్రహ్మమేధవిధినా వా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య దక్షిణాపవర్గముల్లిఖ్యాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యప్రజ్వాల్య పరిస్తీర్యాజ్యందర్వీంచ సంస్కృత్య ప్రదక్షిణం పరిషిచ్యాగ్నేఃపశ్చాద్దర్భేషు "సర్వస్యప్రతిశీవరి" ఇతి దక్షిణాశిరసం ప్రేతం శాయయిత్వా ప్రేతేనాన్వారబ్ధే "పరేయువాంవమ్" ఇతి, "చిత్తిస్స్రుక్" ఇత్యాదిభిష్షడ్భిరనువాకైశ్చ ప్రతిస్వాహాకారం హుత్వా హస్తాఙ్గుష్ఠౌ పాదాఙ్గుష్ఠౌచ పృథక్పృథక్ శ్వేతసూత్రేణబధ్వా శిరసినళదమాలామాబధ్య ఆసన్ద్యాముత్తానంనిపాత్య "ఇదంత్వావస్త్రమ్" ఇతిపత్నీ దశేనాఖణ్డితేన నవవస్త్రేణాచ్ఛాద్య పూర్వధృతవస్త్రం "అపైతదూహ" ఇతి

ధృత్వాఽఽచామేత్తద్వస్త్రమాజరసమహశ్శేషం రాత్రిశేషం వా వస్తి ।
పూర్వం ప్రతిష్ఠితేఽగ్నౌ జీవతణ్డులం చరుం శ్రపయిత్వా "ఇమౌయునజ్మి"
ఇతి వాహకాననుమన్త్ర్య త్రైరాదీయమానం ప్రేతం "పూషా త్వేతశ్చ్యావ
యతు" ఇతి, "భర్తా సన్" ఇత్యనువాకేన చానుమన్త్రయేత । అగ్నిఽ
గ్నిం ప్రస్థాప్య తత్పశ్చాన్ముక్తశిఖస్కర్తా గచ్ఛేత్తతశ్శిలాస్తణ్డులాంశ్చరుం
పలాశశాఖాలోష్టాని హిరణ్యశకలాన్యాజ్యం పాత్రాణి దర్భాన్మేక్షణమశ్మా
నస్సికతా ఉదకుమ్భం చ ప్రస్థాపయేత్ । తతో వాహకా నివీతినో మానినశ్చ
ప్రాచూనభిముఖం ప్రేతం నిర్హరేయుః । జ్ఞాతినో జ్యేష్ఠక్రమేణ పశ్చాద్గచ్ఛే
యుః । అన్యే యథేష్టం పశ్చాదేవ గచ్ఛేయుర్నాగ్నేః పార్శ్వయోశ్చ । ప్రే
తాగ్నిసమ్భారతృణకాష్ఠాని బ్రాహ్మణైరేవ హారయేన్న శూద్రైః । గ్రామశ్మ
శానయోరన్తరం మార్గం చతుర్ధా కృత్వా తత్రాద్యం చతుర్థాంశం గత్వా ద
క్షిణాశిరసం ప్రేతం నిధాయ తస్య దక్షిణతో లోష్టేషు చరుం ప్రతిష్ఠాప్య జ్ఞా
తయో ద్వేధా కేశాన్విభజ్య దక్షిణాన్ కేశానాబధ్య సవ్యాన్విస్రస్య దక్షి
ణానూరూనాఘ్నానా అధోవస్త్రాణ్యవధూన్వన్తః కనిష్ఠపూర్వాః "అప
నశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి ప్రేతం త్రిః ప్రదక్షిణం పరీత్య సవ్యాన్ కేశానాబధ్య
దక్షిణాన్విస్రస్య సవ్యానూరూనాఘ్నానా అవధూన్వన్తః ప్రాచీనావీతిన ఏవ
"అపనశ్శోశుచదఘమ్" ఇతి త్రిరప్రదక్షిణం కుర్యుః । తతో మేక్షణేన చరో
స్తృతీయాంశం లోష్టేషు సకృదేవ ప్రక్షిప్య మేక్షణేన లోష్టాని చరుం చ
త్రిర్మిశ్రయేత్ । తతో వాహకాః ప్రేతం నిర్హరేయుః । త్రైరాదీయమానం ప్రే
తమ్ "పూషేమా ఆశాః" ఇతి, "భర్తా సన్" ఇతి చానుమన్త్ర్య అవశి
ష్టాంశత్రయస్య మార్గస్య చతుర్థాంశం గత్వా ప్రేతనిధానాది పూర్వవత్కృ
త్వా తత ఆదీయమానం ప్రేతమ్ "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి, "భర్తా సన్"
ఇతి చానుమన్త్ర్య పునరవశిష్టస్య మార్గస్య చతుర్థాంశం గత్వా ప్రేతనిధా
నాది పూర్వవత్కృత్వా చరుస్థాలీం కపాలేషు యథోదకం న తిష్ఠేత్తథా భిత్వా
తత ఆదీయమానం ప్రేతమ్ "ఆయుర్విశ్వాయుః" ఇతి, "భర్తా సన్" ఇ
తి చానుమన్త్రయేత । తతో వాహకాః ప్రేతం శ్మశానం నీత్వా దహనదేశస్య
పశ్చాద్భాగే నిధాయ కర్త్రా సహ ఉదీచీం దిశం గచ్ఛేయుః । గ్రామశ్మశా
నయోర్మధ్యే శవాగ్న్యోరన్యతరస్య వా పతనే ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం కృ

త్వా "పరేయువాంసమ్" ఇతిప్రేతాహుతిమారభ్య పునఃకర్మ కుర్యాత్। ఏకదేశపతనేతు తముద్ధృత్యయోజయేత్.

ఇతిప్రయోగదర్పణే చతుర్థః ఖణ్డః

తతఃకర్తాప్రత్యేతోఽపరామేధ్యాఽన్యదాహరహితశ్మశానదేశ మార్ద్రియా పలాశశాఖయా శమీశాఖయా వారణశాఖయావా తాసా మభావే బహుపర్ణయా యయాకయాచిచ్ఛాఖయా "అపేతవీత" ఇతి సంహితా పాఠస్సంమృజ్య దక్షిణతశ్శాఖాం నిరస్యాపఉపస్పృశ్యోద్ధృ త్యావోక్ష్య హిరణ్యశకలమవధాయ దర్భాన్ సంస్తీర్య దక్షిణాగ్రైర్యా జ్ఞియైః కాష్ఠైస్తులసీకాష్ఠయుక్తైశ్శకృదేధోభిశ్చ దక్షిణాప్రాచీం చితిం కృ త్వా తత్పురస్తాదగ్నిం నిధాయ అగ్నిం చితించసహవా పృథగ్వా పరిస్తీర్య అగ్నేర్దక్షిణతోదర్భాన్ సంస్తీర్య తేషుదర్వీమాజ్యస్థాలీం ప్రోక్షణీపాత్రం చ దక్షిణాప్రాక్షైచ్ఛ్యైకైకశస్సాదయిత్వా రజ్జూశ్ఛిత్వా ఆసన్ద్యాఏకైకం వంశమపనీయ యథారజ్జుషు ప్రేతశ్శయీత తథాకృత్వా ఏకపవిత్రేణ ప్రో క్షణీరుత్పూయ అఙ్గుష్ఠబన్ధనసూత్రేఛిత్వా ప్రేతంపాత్రాణిచితించప్రత్యే కంప్రోక్ష్య ఆజ్యం దర్వీంచ సంస్పృశ్య "సువర్ణంహస్తాత్" ఇతి "దే వస్యత్వా" ఇత్యనువాకేనచ సప్తదశభిరనువాక్యైఃప్రత్యనుషఙ్గం సువర్ణేన ప్రే తస్యహస్తౌ సంమృజ్యాత్। తత్ప్రకారస్తు "దేవస్యత్వా" ఇత్యాది "దే విదక్షిణే" ఇత్యన్తే "అగ్నయేహిరణ్యమ్" ఇత్యాది। ద్వితీయేతు "దేవి దక్షిణేసోమాయవాసః - గ్నాస్త్వాకృన్తనపసస్త్వాతన్వతవరూత్రయస్త్వా వయమ్ - తేనామృతత్వమశ్యామి" ఇత్యాది। అన్త్యేఅనుషఙ్గేతు "దేవి దక్షిణేవైశ్వానరాయ రథమ్ - వైశ్వానరఃప్రత్నథానాకమారుహత్" ఇ తివాక్యచతుష్టయాన్తే "తేనామృతత్వమశ్యామ్" ఇత్యాది। తేనామృత త్వమశ్యామిత్యాది ప్రతిగృహ్ణాత్వ్యన్తం సర్వత్రసమానమ్। తతఃప్రేతం దక్షిణాశిరసముత్తానం చిత్యామారోప్య సప్తవ్యాహృతీర్మనసాధ్యాయన్ సువర్ణశకలానాజ్యబిన్దూన్వా ఆస్యనేత్రశ్రోత్రఘ్రాణేషు దక్షిణసవ్యేషుక్ర మాత్సువర్ణం ఘర్మేత్యనువాకేన నిక్షిపేత్। సువర్ణంఘర్మమిత్యాస్యే, బ్రహ్మేన్ద్రమితి దక్షిణనేత్రే, శతం నియుత ఇతి సవ్యే, సువర్ణం కోశమితి

దక్షిణేకర్ణే, ఇన్ద్రో రాజేత్యనువాకశేషేణ సవ్యే కర్ణే, పునశ్చేన్ద్రో రాజేతి దక్షిణేఘ్రాణే, తేనైవ సవ్యేఘ్రాణేచ వినిక్షిపేత్ । అథవా సువర్ణం ఘర్మమిత్యనువాకాన్తముక్త్వా పూర్వోక్తస్థానేషు క్రమాన్నిక్షిపేత్ । పితృమేధేతు సప్తవ్యాహృతీర్ధ్యాయన్ పూర్వోక్తస్థానేషు తూష్ణీంనిక్షిపేత్ । అథాజ్యంముఖేనినీయ పాదప్రభృతి ముఖాన్తం సన్తతం శేషంనినీయ దక్షిణతఃపాత్రం నిరస్య దధి మధు తిలఘృత తణ్డులానాస్యే దత్వా ఆదిత్యాభిముఖంస్థిత్వా "మైనమగ్నే విదహః - శృతంయదా" ఇతిద్వాభ్యామ్ "జ్యోతిష్మతీన్త్వాసాదయామి" ఇత్యనువాకేనచ జ్వలదుల్ముకేనోరసిదహేత్ । తతోనిరవశేషమగ్నిమప్రదక్షిణం ప్రాగాదిక్రమేణ నిక్షిప్య "సూర్యన్తే చక్షుః" ఇతి "సహస్రశీర్షా - అద్భ్యస్సమ్భూతః" ఇత్యనువాకాభ్యాంచ ప్రేతముపస్థాయ ఉరస్థమగ్నింయాజ్ఞీయైఃకాష్ఠైస్తులసీకాష్ఠైశ్చ ప్రజ్వాల్య చితేఃపశ్చాత్ప్రాఙ్ముఖఃస్థిత్వా "యపతస్యపథోగోప్తారః" ఇతినవభిః "ప్రయాసాయస్వాహా" ఇతి ద్వాదశభిశ్చ ప్రతిస్వాహాకారం హుత్వా ఆజ్యస్థాలీం దర్వీంచాగ్నౌప్రహరేత్ । ననగ్నం దహేత్ । శ్మశానవాసిభ్యశ్చణ్డాలమ్లేచ్ఛాదిభ్యశ్శవవస్త్రైకదేశం పరిత్యజేత్ । అథాగ్నేఃపశ్చాత్ప్రాఙ్ముఖముపవిశ్య "ప్రకేతున" ఇతినవభిఃఋగ్భిః "హరింహరన్తమ్" ఇత్యనువాకేన షడ్భిఋగ్భిశ్చార్ధర్చేవసాయ ఋగన్తస్యాచ తత్పరయోశ్చవ్యఞ్జన విసర్జనీయయోశ్చస్థానే త్రిమాత్రం ప్రణవముక్త్వా తేనోత్తరార్ధర్చం సన్ధాయైకస్వరేణ శంసేత్ । తతశ్చితేఃపశ్చాద్దక్షిణోత్తరతోదీర్ఘాంస్త్రీన్గర్తాన్ఖాత్వా తేష్వశ్మనస్సికతాశ్చ ప్రకీర్య కుమ్భజలేన పూరయిత్వా తేషుజ్ఞాతయఃకనిష్ఠపూర్వమ్ "అశ్మన్వతీరేవతీః" ఇతి "ఆప్యాయస్వమదన్తిమ" ఇత్యనువాకేనచావగాహ్య గర్తానాం పశ్చాత్పలాశశాఖే శమీశాఖేవా దక్షిణోత్తరే ప్రతిష్ఠాప్య తయోరగ్రేదర్భమయ్యాఽబలయా రజ్వా తోరణమవబధ్వా తయోర్మధ్యే "యద్వైదేవస్య" ఇతినిర్గచ్ఛేయుః । పశ్చాద్గచ్ఛన్గర్తాః "యద్వైదేవస్య" ఇతిమన్త్రం జపిత్వా "యారాష్ట్రాత్పన్నాత్" ఇతిమన్త్రేణ భూమౌప్రతిష్ఠితే శాఖే ఉత్క్షిప్య రజ్జుం ఛిత్త్వా దక్షిణస్యాంనైఋత్యాంచ దిశి పృథక్పృథక్పరిత్యజేత్ । తతోజ్ఞాతయః "ఉద్వయంతమసస్పరి" ఇతి,

"తరణిః" ఇత్యనువాకేనచాదిత్యముపస్థాయ శ్మశానమనవేక్షమాణా ఉదకాన్తం గత్వా కేశాన్ప్రకీర్య మూర్ధస్వంసేషుచపాంసూనోప్య "ధాతాపునాతు" ఇత్యేతయా "ఈయుష్టేయే" ఇత్యనువాకేనచ ప్రవాహోదకేన స్నానంకుర్యుః । యద్యజ్ఞాతయః ప్రేతం వహేయుస్తేనసభాం ప్రదక్షిణీకృత్య బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య దివాచేదానక్షత్రోదయాద్రాత్రౌచేదాసూర్యోదయాద్గ్రామాద్బహిర్వసిత్వా పఞ్చగవ్యం ప్రాశ్య కృచ్ఛ్రపాదం చరేయుః, జ్ఞాతయశ్చేద్బహిఃస్నానమాత్రం కుర్యుః । శృఙ్గిదంష్ట్ర్యాదిభిర్మారితశవస్పర్శే వహనదహనాదికర్తారో జ్ఞాతయః కృచ్ఛ్రమజ్ఞాతయః కృచ్ఛ్రత్రయం చ కుర్యుః । పర్యుషిత రజస్వలా సూతికా గర్భిణీప్రేతవహనే బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య పఞ్చగవ్యం ప్రాశ్య గోగ్రాసం దత్వా యథాశక్తి సహస్రాదన్యూనం గాయత్రీం జప్త్వా పుణ్యాహం వాచయిత్వా తేనజలేనాత్మానం ప్రోక్ష్య నూతనముపవీతం ధృత్వా పురాతనం పరిత్యజేత్, బహిర్వాస ఉభయోస్సమానః । యతీన్ద్రానాథప్రేతవహనే సద్యశ్శుద్ధిర్మహాఫలం చ । అనుగన్తారో వాహకాశ్చ త్రయోదశవారంనిమజ్యాగ్నింస్పృష్ట్వా ఘృతం ప్రాశ్య శుష్కవస్త్రం సప్తవాతాహతవస్త్రం వాపరిధాయ పునస్స్నాత్వా ప్రాణాయామాన్కుర్యుః । ఘృతాగ్న్యభావే అనాథానాథాఽనుపనీతానాం వహనే అనుగమనే వా సవ్యాహృత్యా గాయత్ర్యా దశవారమభిమన్త్రితం జలంచుళకేన పిబేయుః । స్త్రియస్స్నాత్వా బాలైస్సహ గ్రామంప్రవిష్టాసు దాహకేన వినాఽనుగన్తారో గ్రామం ప్రవిశేయుః । కపాలదహనాత్పరం సపిణ్డానాం ధూమదర్శనాత్పరమనుగన్తౄణాం సమాప్తే కర్మణ్యనారబ్ధే వాఽన్యేషాం స్నానమ్ । శ్మశానంగత్వాఽస్నాత్వా గ్రామం నప్రవిశేయుః । అలఙ్కృతస్యోహ్యమానస్య వా ద్విజప్రేతస్యదర్శనే సచేలస్నానం శూద్రప్రేతస్య దర్శనే ఆచమనమ్ । శవస్పృష్టియుక్తోయది విణ్మూత్రే విసృజేత్తదా శ్రోత్రాచమనంకృత్వా స్నానానన్తరమాచామేత్ । మృతస్యబన్ధుభిస్సహ పరిదేవనే అనుగమనేవా కృతే తదహోరాత్రం శ్రాద్ధభోజన జపహోమాదీన్నకుర్యాత్ । దివాచేత్సూర్యం రాత్రౌచేచ్చన్ద్రం దృష్ట్వా ఘృతంప్రాశ్య పునస్స్నాత్వా కర్మకుర్యాదిత్యేకే, తథాపి దేవతారాధనం శ్రాద్ధభోజనంచ వర్జయేత్ । సఞ్చయనాత్పూర్వం పరి

దేవనే స్నాయాత్తమార్ధ్వమాదశాహాదాచామేత్ । అనుమరణేతు పత్నీ స్నాత్వా బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తిదక్షిణాం దత్వా తైరనుజ్ఞాతా ప్రీతి సిగ్వా తైరుపవీజ్య శ్మశానం గత్వా చితిగతం భర్తారం ప్రదక్షిణీకృత్యప్రణమ్య చితిమారుహ్య భర్తుర్దక్షిణపార్శ్వే శయీత, తతస్సోదర్యా తామ్ "ఇయం నారీపతిలోకమ్" ఇతిశాయయిత్వా హిరణ్యశకలనిధానాదిక్రియాః కుర్యాత్ । దమ్పత్యోరన్యతరస్యహనాత్పూర్వం శ్మశానాగ్ని నాశాత్పూర్వం వా అన్యతరమరణే అనుమరణేచ చరు చితి కుణ్డసఞ్చయన ప్రదక్షిణనమస్కారోపస్థాన శాన్తిహోమాను మాసికాబ్దికాని సహైవ, హస్తసమ్మార్జన హిరణ్యశకల నిధాన నగ్నప్రచ్ఛాదన పాషాణవాస ఉదక తిలోదకస్నానైకోత్తరవృద్ధి నవశ్రాద్ధవృషోత్సర్జన షోడశోదకుమ్భశ్రాద్ధాని, తిథిభేదే మాసికాబ్దికానిచ పృథగేవ । ఏకోద్దిష్టె సపిణ్డీకరణేచ ప్రేతహోమాఘ్యనిమిత్తవరణ పిణ్డాః పృథక్, ఏతయోర్మాసికాదిషుచ పాకహోమాగ్ని విశ్వేదేవ విష్ణువరణ పిణ్డప్రదానాది సహైవ । పితృమాతృపత్నీపుత్రపౌత్రభ్రాతృతత్పుత్రస్నుషా స్వసౄణాం మధ్యే ద్వయోర్బహూనాం వా ఏకస్మిన్దినే మరణే పిత్రాద్యుక్తక్రమేణ సంస్కారాదిక్రియాః కృత్వా పితుర్ద్వాదశ దినే మాతుస్త్రయోదశదినే పత్న్యాదీనాం త్రిపక్షే సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్, ఏతేభ్యోఽన్యేషాం బహూనామేకదిన మరణే మరణక్రమేణ క్రియాః కుర్యాత్ । పిత్రాదీనామన్యేషాం చైకదినమరణే పిత్రాదీనాం పూర్వోక్తక్రమేణ సపిణ్డీకరణం కృత్వా తదన్యేషాం వత్సరాన్తే మాసికైస్సహ సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ । పితురాశౌచమధ్యే మాతృమరణే త్రిపక్షే పృథగ్దినే పితుః పూర్వం మాతుః పశ్చాత్సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్, మాతురాశౌచమధ్యే పితుర్మరణే పితుర్ద్వాదశదినే మాతుస్త్రిపక్షే సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్ । రాత్రౌ నవనాడికాసు బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తి దత్వా ప్రణమ్య చానుజ్ఞాప్య దాహోదక పిణ్డదానం వపనం చ కుర్యాత్, పుత్రేతరేపరేద్యుర్వపనం కారయేయుః .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే పఞ్చమఃఖణ్డః .

అథ కర్తా త్రయోదశ వారనిమజ్జనపునస్స్నానానన్తరం కణ్ఠాదుపరి వాపయిత్వా పూర్వవత్స్నాత్వాఽఽర్ద్రవాసాః కనిష్ఠపూర్వం గ్రామం ప్ర

విశ్య గృహద్వారే అముకగోత్రస్యాముకశర్మణఃప్రేతస్య నగ్నప్రచ్ఛాద
నశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య దశదినపర్యాప్త తణ్డులపూర్ణం వస్త్రవే
ష్టితం కుమ్భం తదుపరి ఘృతపూర్ణం సహిరణ్యం కాంస్యపాత్రం నిధా
య జలపాత్రప్రదీప దక్షిణా తామ్బూలసహితమిదం నగ్నప్రచ్ఛాదనశ్రా
ద్ధం తుభ్యమహం సంప్రదదే ఇతికులీనాయ శ్రోత్రియాయ దత్వా నిమ్బప
త్రాణిపిదశ్యాచమ్య అగ్నిముదకం గోమయం గౌరసర్షపం గాం దూర్వాం
ప్రవాళమక్షతాన్ తైలమశ్మానమృషభంచస్పృష్ట్వా గోమయోపలిప్తం సం
మృష్టం సప్రదీపం గృహంప్రవిశ్య యస్మిన్ దేశే ప్రాణా ఉత్క్రాన్తా
స్తం దేశం గోమయేనోపలిప్య తత్రదూర్వాక్షతతణ్డులానుదకమిశ్రాన్ప్ర
కీర్య స్వస్త్యస్తువోగృహాణాం శేషశివంవాస్త్వితి తందేశమభిమృశ్య గృ
హద్వారస్యదక్షిణే వామే వాపార్శ్వే కుణ్డంఖాత్వా ప్రత్యగ్ద్వారాం దక్షి
ణద్వారాంవా కుటీంకృత్వాఽలఙ్కృత్య నవంవాసస్తిలాన్దర్భాన్ కుం
భంచ సఙ్గృహ్య తీర్థంగత్వా హస్తౌ పాదౌచ ప్రక్షాళ్య వస్త్రం సంశోధ్య
స్నాత్వా తీర్థతీరే కుణ్డంఖాత్వా అముకగోత్రస్యాముకశర్మణఃప్రేతస్యవా
సఉదక తిలోదకప్రదానార్థం పాషాణస్థాపనం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య దర్భ
వేష్టితం పాషాణం కుణ్డేనిధాయ అస్మిన్నముకగోత్రాముకశర్మన్ప్రేతాత్రా
యాహీతి ప్రేతమావాహయేత్ .

తతో జ్ఞాతయః కనిష్ఠప్రభృతి కణ్ఠాదుపరి వాపయిత్వా స్నాత్వాఽ
ముకగోత్రస్యాముకశర్మణఃప్రేతస్య వాసఉదక తిలోదక ప్రదానాని కరి
ష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య ఏకవాససో దక్షిణాముఖాస్సకృదుపమజ్జ్యోత్తీర్య సవ్యం
జాన్వాచ్య అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయైతద్వాసఉదకం ద
దామీతి త్రిగుణీకృతం సదర్భం నవంవాసస్సవ్యోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం
కుణ్డేపీడయిత్వా పునరేవం నిమజ్య వాసఃపీడయిత్వా పునరప్యేవం నిమ
జ్య వాసఃపీడయేయుః । అశక్తాయుగపదేవ త్రిర్నిమజ్య త్రిర్వాసఃపీడయే
యుః । అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయైతత్తిలోదకం దదామీతిత్రీం
స్తిలోదకాఞ్జలీన్దద్యుః .

అథకర్తా పూర్వోక్తప్రకారేణ సఙ్కల్ప్య వాసఉదకతిలోదకాని
దద్యాత్ । ఏవమహరహరాదశాహాజ్జ్ఞాతయఃకర్తాచ త్రిర్వాసఉదకం ద

త్వా పూర్వపూర్వదినామత్తరోత్తరదినే ష్వేకైకాధికాం స్తిలోదకాఞ్జలీన్ దద్యాః । అథకర్తా స్నాత్వా జలపూర్ణకుమ్భమాదాయ గృహం గత్వాస్వయమేవ చరుంశ్రపయిత్వాఽభిఘార్యోద్వాస్య పునరభిఘార్య అముక గోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య వాసఉదక పిణ్డబలిప్రదానార్థం పాషాణంస్థాపనంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య పూర్వఖాతకుణ్డే దర్భైస్సంవేష్టితం పాషాణంస్థాపయిత్వా తస్మిన్పూర్వవత్ప్రేతమావాహ్య దక్షిణాముఖస్సవ్యం జాన్వాచ్య త్రిర్వాస ఉదకం దత్వా అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్యాద్య ప్రథమేఽహని పిణ్డబలిప్రదానం కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య కుణ్డస్య దక్షిణతః పశ్చాద్వా దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు మార్జయతాం మమపితా ప్రేతఇతి తిలోదకముత్సృజ్య ఫల మూల గుడ శాక దధిక్షీర ఘృతేషు యద్దశదినం లభ్యతే తేనసహ తిలమిశ్రమశ్వఖురప్రమాణం పిణ్డమఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం బలించాముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయైతం పిణ్డం దదామీతి దర్భేషుదత్వోత్థాయాఞ్జలింబధ్వా అముకగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేతైతం పిణ్డముపతిష్ఠ ఏతం బలిముపతిష్ఠేత్యుపస్థాయ గన్ధపుష్పధూపదీపాన్ దత్వా చరుస్థాలీం ప్రక్షాళ్య తిలమిశ్రేణ తేనోదకేన పిణ్డం ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య శేషంపిణ్డోపరిప్రూర్వ వముత్సృజ్య అన్యేనాన్నేన వాయసేభ్యో బలిందత్వా అప్సు దక్షిణాముఖ ఆకాశే పిణ్డముత్క్షిపేత్ । అథాముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్యైకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధాన్యామరూపేణకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య అమూన్యామరూపాణి ఏకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధానిశ్రోత్రియేభ్యోబ్రాహ్మణేభ్యస్సంప్రదదఇతి తిలోదకముత్సృజ్య త్రీణిశ్రాద్ధాని సదక్షిణానిబ్రాహ్మణేభ్యోదద్యాత్ । ఏవమహరహరాదశాహాద్వాస ఉదక తిలోదక పిణ్డబలిప్రదానానికుర్యాత్ । యస్మిన్దినే యావన్తితిలోదకాని తస్మిన్దినే తావన్త్యేకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధానిదద్యాత్ .

అథాముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య నవశ్రాద్ధమామరూపేణ కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య ఏతం నవశ్రాద్ధం యస్మైకస్మైచిచ్ఛ్రోత్రియాయ సంప్రదదే ఇతి తిలోదకముత్సృజ్య ప్రథమదినాద్యేకాదశదినాన్తేషు షట్సు విషమదినేష్వేకైకం నవశ్రాద్ధం దద్యాత్ । కుణ్డోపరి శిక్యే మృణ్మయే పాత్రద్వయే జలంక్షీరంచ నిధాయ అముకగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేత అత్రస్నాహీదం పిబేతి బ్రూయాత్ । ఏవం ప్రతిదినం నవం జలం క్షీరంచ

స్థాపయేత్ । దశమదినపర్యన్తం యథాఽస్థితి తథా ప్రథమదిన ఏవా స్థాపయేత్ । కాకాది పక్షిస్పృష్టే విదీర్ణే వా పిణ్డే పునః పిణ్డం దద్యాత్ । తదన్యైర్విక్తిజన్తుభిశ్శునా శూద్రేణ వా స్పృష్టే కృచ్ఛ్రత్రయం కృత్వా పునః పిణ్డం దద్యాత్ । ఫలమూలాదికం ప్రథమదినే యద్ద్రవ్యం పిణ్డేన సహ దత్తం తద్ద్రవ్యం దశాహాన్తం దద్యాత్ । ద్రవ్యాలాభే చరుపాత్రవిపర్యాసే వా పూర్వదత్తపిణ్డబలీన్ పునర్దద్యాత్ । వాసోవిపర్యాసే పూర్వదత్త వాసఉదకాని, కుమ్భవిపర్యాసే పూర్వదత్తతిలోదకాని, గృహద్వారకుణ్డవిపర్యాసే పూర్వదత్త వాసఉదక పిణ్డబలిశ్రాద్ధాని, కర్తృవిపర్యాసే పూర్వదత్త వాసఉదకాది శ్రాద్ధాన్తాని, తీర్థతీరకుణ్డవిపర్యాసే పూర్వదత్త వాసఉదక తిలోదకాని, తీర్థతీరకుణ్డస్థాపితపాషాణనాశే అన్యం పాషాణం " ఆయాతు దేవస్సుమనాభిః " ఇతి కుణ్డే స్థాపయిత్వా ప్రేతమావాహ్య " యమాయ సోమమ్ " ఇతి లౌకికాగ్నౌ హుత్వా పూర్వదత్త వాసఉదక తిలోదకాని, గృహద్వారకుణ్డస్థాపిత పాషాణస్య నాశే పూర్వవత్పాషాణాన్తరస్థాపనం హోమం చ కృత్వా పూర్వదత్తవాసఉదకాదీని శ్రాద్ధాన్తాని పునర్దద్యాత్ । పాషాణాన్తరే స్థాపితే నష్టపాషాణదర్శనే " యమే ఇవ యతమానే " ఇతి తచ్ఛత్రత్రైవ స్థాపయేత్ .

దేశవిప్లవే స్థాపితపాషాణం గృహీత్వా దేశాన్తరం గత్వా తత్ర తం స్థాపయిత్వా హోమం కృత్వా పూర్వదత్త వాసఉదకాదీని శ్రాద్ధాన్తాని పునర్దద్యాత్ । అథవా దశాహాన్తకృత్యమాకృష్య సమాప్య దేశాన్తరం గచ్ఛేత్ .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే షష్ఠఃఖండః .

అథాఽస్థిసఞ్చయః

దహనదినాత్పరేద్యుర్మృతాహోద్దహనదినాద్వా చతుర్థదినే వా దశాహాత్సపిణ్డీకరణాద్వా పూర్వం విషమదినే వాఽస్థిసఞ్చయనం కుర్యాత్ । క్షీరముదుమ్బరశాఖామాజ్యం బృహణీఫలం నీలలోహితసూత్రే అశ్మనస్సికతాః కుమ్భౌ పలాశశాఖే చ సంగృహ్య జ్యేష్ఠక్రమేణ శ్మశానం గత్వా అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య అస్థిసఞ్చయనం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య క్షీరమిశ్రేణోదకేనోదుమ్బరశాఖయా " యాం తే అగ్నిమమన్థా

మ" ఇతిపఞ్చభిః ప్రతిమన్త్రమస్థీన్యవోక్ష్య దహనదేశాద్దక్షిణతోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య ప్రజ్వాల్య పరిస్తీర్యాజ్యం దర్వ్యాంచ సంస్పృశ్య పరిషిచ్య వారణేనాన్యేన వాపర్ణేన "అపసృజపునరగ్నే" ఇతి తిసృభిః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా అయస్మైరుదకుమ్భే రేకేన వాకుమ్భేనా శేషాణ్యస్థీన్యవోక్షేత్ । అథయస్యాఃపునః ప్రసూతిర్న స్యాత్సతరక్తా వా సా విధవా వా ప్రేతస్య పత్నీ వా సవ్యహస్తే నీలలోహితసూత్రాభ్యాం బృహతీఫలం బధ్వా సవ్యేన పదాఽశ్మానమాస్థాయ నేత్రేనిమీల్య సవ్యాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం దన్తాస్థిశిరోఽస్థిచ "ఉత్తిష్ఠాతస్తనువమ్" ఇత్యాదాయ నేత్రే ఉన్మీల్య కుమ్భేనిధాయ అంసాస్థిబాహ్వస్థిచ "ఇదన్తపకమ్" ఇత్యాదాయనిధాయ పార్శ్వాస్థి శ్రోణ్యస్థిచ "పరఉతపకమ్" ఇత్యాదాయ నిధాయచ ఊర్వస్థిజఙ్ఘాస్థిచ "తృతీయేనజ్యోతిషాసంవిశస్వ" ఇత్యాదాయనిధాయ పదద్వయాస్థి "సంవేశనః" ఇత్యాదాయనిదధ్యాత్ । సర్వత్ర నేత్రేనిమీల్యాస్థీన్యాదాయ ఉన్మీల్యకుమ్భే నిదధ్యాత్ । తతఃకర్తా సర్వాణ్యస్థీన్యాదాయకుమ్భేనిధాయ భస్మాభిసమూహ్య శరీరాకృతిం కృత్వా ప్రేతస్య క్షున్నివృత్త్యర్థం పఞ్చభక్ష్యాణిదత్వా "ఉత్తిష్ఠప్రేహి" ఇత్యస్థికుమ్భమాదాయ పలాశమూలే దర్భమూలే శమీమూలే వా గజప్రమాణం పురుషప్రమాణం వా గర్తం ఖాత్వా ఆజ్యేన గన్ధతోయేనచాస్థీని సేచయిత్వా గర్తేకుమ్భం నిధాయ మృద్భిర్గర్తం పూరయేత్, అథవా వస్త్రేణ కుశరజ్వాచ కుమ్భం దృఢంబధ్వా గఙ్గాకావేర్యాది మహానదీషు వా ప్రవాహాదిషు పుణ్యతీర్థేషు వా ప్రక్షిప్య కుమ్భమజ్జనకాలే అఘమర్షణసూక్తం జపేత్ । కుమ్భనిధానదేశాత్పశ్చాద్దక్షిణోత్తరతోదీర్ఘం స్త్రీన్గర్తాన్ఖాత్వా స్నానాన్తం ప్రథమదినవత్కుర్యాత్ । శ్వగర్దభచణ్డాలైరస్థిస్పర్శే అస్థీని పఞ్చగవ్యైః ప్రక్షాళ్య పఞ్చవింశతికృచ్ఛ్రాణి వింశతికృచ్ఛ్రాణి త్రీణికృచ్ఛ్రాణి చక్రమేణకుర్యాత్ । సూకరసృగాల కుక్కుటసూతికా పక్షిభిశ్శవదేహభస్మాస్థిస్పర్శే శునాశవదేహస్పర్శేచ పఞ్చగవ్యప్రక్షాళనం కృచ్ఛ్రత్రయంచకుర్యాత్ । యద్యస్థిప్రవాహాభిహతం స్యాత్తద్భస్మవాతద్దేశమృదం వాఽస్థిస్థానేకృత్వా సఞ్చయనంకుర్యాత్ । యదిసదేశో నదీవాప్రహ్రదో వా స్యాత్తదాతత్రగత్వా సఞ్చయనమన్త్రాఞ్జపేత్.

యదిశ్మశానాగ్నిర్నష్టస్స్యాత్తదాఽముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్యశ్మశానాగ్నిసన్ధానం కరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య "అపహతా అసురాః - శన్నోదేవీః" ఇతిద్వాభ్యాం తద్భస్మ ప్రోక్ష్య "అయంతేయోనిః" ఇతి సమిధిభస్మసమారోప్య "ఆజుహోత నః - ఉద్బుధ్యస్వ" ఇతిద్వాభ్యాం లౌకికాగ్నౌ తాంసమిధమాధాయ ప్రజ్వాల్య పరిస్తీర్య ఆజ్యందర్వీంచ సంస్కృత్య సమన్తమప్రదక్షిణం పరిషిచ్య "అయాశ్చాగ్నేఽసి" ఇత్యేతయా "అగ్నిర్హోతా" ఇత్యనువాకేన ఏకామాహుతిం "బ్రాహ్మణఏకహోతా" ఇతి దశభిః "మనోజ్యోతిః - యన్మ ఆత్మనో మిందా - పునరగ్నిః" ఇతితిసృభిః "భూరగ్నయే - భూరన్నమగ్నయే - భూరగ్నయేచ" ఇతిద్వాదశభిర్వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిః "అనాజ్ఞాతమ్" ఇత్యాదిభిశ్చహుత్వా పూర్వవత్పరిషిచ్య తస్మిన్నగ్నౌ సఞ్చయన హోమం కుర్యాత్ .

దశమేఽహని మహతీ ప్రేతస్య క్షుదుద్భవతి తన్నివృత్త్యర్థం నిత్యోదకపిణ్డదానాత్పూర్వం ప్రభూతబలిం పశ్చాద్వా కుర్యాత్ । అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య మహాక్షున్నివృత్త్యర్థం ప్రభూతబలిప్రదానం కరిష్యఇతిసఙ్కల్ప్య కుణ్డస్య పశ్చాద్దక్షిణతో వా దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు పూర్వవత్తిలోదకముత్సృజ్య తేషు అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయ ఏతంప్రభూతబలిం దదామి ఏతాని నానావ్యఞ్జనాని పృథుకాపూపఫలాన్యుపతిష్ఠన్త్విత్యుపస్థాయ తదుపరి పూర్వవత్తిలోదకముత్సృజ్య తత్సర్వం పిణ్డవదప్సు నిక్షిప్య స్నాత్వాఽముకగోత్రాముకశర్మన్ ప్రేత అస్మాత్ పాషాణాదుత్తిష్ఠేతి పాషాణముత్థాప్య వస్త్రేణాచ్ఛాద్య కుణ్డస్యవాన్ ప్రకీర్య మృద్భిః పూరయిత్వా తీరకుణ్డేప్యేవం కృత్వా పాషాణద్వయం పిణ్డవదప్సు నిక్షిప్య స్నాయాత్ । తతో జ్ఞాతయః కర్తా చ సర్వాఙ్గవపనం కుర్యుః । దశమేఽహని శుక్రవారశ్చేజ్జ్ఞాతయః పూర్వేద్యుః పుత్రాస్తు తస్మిన్నేవ దినే వాపయేయుః । ప్రతిదినముదకదానం కర్తుమశక్తాజ్జ్ఞాతయో దశమేఽహని కనిష్ఠపూర్వకం సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా త్రింశద్ద్వాదశోదకాని పఞ్చసప్తతి తిలోదకాని దద్యుః । మాతుర్దశాహమధ్యే తద్దీక్షాయాంవా పితృమరణే న వపనమ్ , పితుర్దశాహమధ్యే తద్దీక్షాయాంవా మాతృమరణే వపనం కార్యమ్ , మాతృదీక్షాన్తం కేశాన్ధారయేత్ । గర్భదీక్షామధ్యే మాతాపిత్రో

ర్మరణే మాతృపితృదీక్షామధ్యే పత్న్యాః ప్రసవేచ వాపయేత్తచ్చేచ్ఛవం కే
శాన్ధారయేచ్చ । సపిణ్డీకరణాత్పూర్వం పత్నీప్రసవేన వాపయేదిత్యేకే ।
ప్రేతపక్షాదిషు సపిణ్డీకరణే గర్భదీక్షాభావే తత్పూర్వం శుభదినే వాపయే
త్ । మాతాపిత్రోర్మరణాబ్దే పత్న్యాం గర్భిణ్యాంచ ఆహితాగ్నేర్న కేశ
శధారణమిత్యేకే । వివాహదీక్షామధ్యే మాతాపిత్రోర్మరణే వాపయేన్నత
దన్యమరణే । జ్యేష్ఠభ్రాతృపితృవ్యమాతామహాదీనాం సంస్కర్తా షణ్మా
సాన్ క్షౌరాభ్యఙ్గతామ్బూలమైథునాది వర్జయేత్ । మాతాపిత్రాచార్యస్వ
పత్నీనాం యస్మిన్కాలే మరణం తదూర్ధ్వం పరేద్యుస్తత్కాలాత్పూర్వం
భోజనం నకుర్యాత్ । మాతాపిత్రోర్మృతాహాదివత్సరాన్తం సపిణ్డీకరణా
న్తం వా తైలాభ్యఙ్గక్షారలవణ తామ్బూల మధు కాంస్యభోజనపరాన్నా
ధ్వగమన దన్తధావన ద్విభుక్తిప్రతిగ్రహగన్ధపుష్పామితాశన ఖట్వాదిశయ
నాని వర్జయేత్ । అల్పంభుఞ్జీతాధశ్శయీత । మైథునంఋతుకాలేఽపి వ
ర్జయేత్ । మైథునేకృతే పితరో రేతఃకర్దమాబ్ధౌ నిమజ్జన్తి రేతఃపిబన్తి
చ । మైథునేకృతేకృచ్ఛ్రమ్, శుక్లోత్పత్తౌ కృచ్ఛ్రత్రయమ్, గర్భధారణే
బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యేతైర్నియమైస్సహ పుత్రాణాం కేశ
ధారణమ్ । జ్యేష్ఠస్యైవేత్యేకే । నియమైర్వినాపీత్యన్యే । ఆబ్దికాదూర్ధ్వం
శుభేమాసే శుభేదినేవపనమ్ । జ్యేష్ఠపత్న్యాం గర్భిణ్యాం కనిష్ఠపత్న్యాః
ప్రసవేనవపనమ్ । కనిష్ఠపత్న్యాం గర్భిణ్యాం జ్యేష్ఠపత్న్యాఃప్రసవేవాప
యేత్ । జ్యేష్ఠానాం జ్ఞాతీనాం తత్పత్నీనాంచ మరణే కనిష్ఠైర్వపనం కా
ర్యమ్ । అసన్నిధానేనేత్యేకే । దశాహాతిక్రమే పితృమాస చతుష్టయేన కా
ర్యమిత్యన్యే । తత్రాపిశుభేమాసేదినేచ కార్యమిత్యపరే । జ్యేష్ఠభ్రాతృ
పితృవ్యమాతామహ మాతులశ్వశురాచార్య తత్తత్పత్నీమాతృష్వసృపి
తృష్వసృ జ్యేష్ఠస్వసృ సపత్నీమాతౄణాం మరణేనాన్తర్వ్యాః తత్ప్రి
తియోగీ వాపయేత్ । అన్తర్వ్యనపి సంస్కర్తాచేద్వాపయేత్ । పత్నీమర
ణాత్పరం తత్పిత్రోర్మరణేనవపనమ్ । తస్యాఃపుత్రఃపుత్రీవాఽస్తిచేద్వపనం
కార్యమ్ । అశుభనక్షత్రే క్షౌరేకృతే పునశ్శుభనక్షత్రే క్షౌరం కారయేత్ ।
శిరసికృకలాసపతనే దగ్ధేషువా కేశేషు పఞ్చగవ్యేన కేశాన్ ప్రక్షాళ్యవా
పయేత్ । పితాపుత్రౌ భ్రాతరౌచ ఏకస్మిన్దినే క్షౌరం శ్రాద్ధభోజనంచ న

కుర్యాతామ్ । యస్మిన్మాసే పిత్రాదీనామాబ్దికం మాసికం వా కరోతి తన్మాసే తత్పక్షే వా క్షౌరం పరాన్నం చ వర్జయేత్ । గర్భధారా మాసత్రయాదూర్ధ్వం క్షౌరం శవానుగమనం శవనిర్హరణం సముద్రస్నానం శ్రాద్ధభోజనం ప్రతిగ్రహం దూరయాత్రాం గృహారమ్భప్రవేశౌ దేవతాప్రతిష్ఠాం మైథునం చ వర్జయేత్ । క్షౌరే కృతే బ్రహ్మహత్యాసమో దోష ఇతి విజ్ఞాయతే .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే సప్తమఖణ్డః

దశాహమధ్యే దర్శసఙ్క్రాన్త్యోరన్యతరసమ్భవే పుత్రేతరో దశాహాన్తం కర్తవ్యోదకపిణ్డైకోత్తరవృద్ధిశ్రాద్ధాన్యకృత్వా దర్శాన్త్యయామాత్పూర్వం సఙ్క్రాన్తిసమయాత్పూర్వం కుర్యాత్ । త్రయోదశీకలామాత్రయుక్తదినమరణేప్యేవమ్ । దినద్వయే దర్శసమ్భవే మధ్యాహ్నవ్యాప్తియుక్తదర్శదినే వా దర్శశ్రాద్ధదినే వా కుర్యాత్ । దర్శాత్పూర్వమేవ పుత్రాస్తదితరే చ సఞ్చయనం కుర్యుః । దర్శాత్సఙ్క్రాన్తేః పరమేవారభ్య కుర్యాత్ । దర్శాత్పూర్వం సమాపనేపి ప్రభూతబలి పాషాణోత్థాపనే దశమదిన ఏవ కుర్యాన్నవశ్రాద్ధాని తత్తద్దిన ఏవ కుర్యాత్ । పుత్రస్తు దశాహమేవ కుర్యాత్ । జ్ఞాతయస్తు దర్శసఙ్క్రాన్త్యోరేవోదకం దద్యుః । సర్వత్ర వపనపూర్వకమేవోదకం దద్యుః । విదేశస్థః పుత్రః మాతాపిత్రోర్మరణం శ్రుత్వా దశాహమధ్యే సఞ్చయనాత్పూర్వమాగతః సంస్కారాదావన్యైః కృతే అస్థిసంస్కారం తదభావే ప్రతికృతిసంస్కారం వా కృత్వా శిరోమాత్రవపనం కారయిత్వా నగ్నప్రచ్ఛాదనసఞ్చయనాతీతదినవాసోదకతిలోదకపిణ్డైకోత్తరవృద్ధినవశ్రాద్ధాని తదైవ కృత్వా తత్తద్దినేషు తత్తద్దినకృత్యం కుర్యాత్ । సఞ్చయనాత్పరమాగతశ్చేద్దాహసఞ్చయనవర్జం పూర్వోక్తవత్సర్వం కుర్యాత్ । కనిష్ఠపుత్రేణ సపత్నీపుత్రేణ వా దాహాదికే కృతే సఞ్చయనాత్పూర్వం పరం వాఽఽగతో జ్యేష్ఠపుత్రః అతీతదినవాస ఉదకతిలోదకాదీని కృత్వా తాత్కాలికాని తత్తత్కాలే కుర్యాన్న పునర్దాహః .

కనిష్ఠపుత్రేణ దశాహకృత్యే కృతే దశమదినరాత్రావేకాదశాహే అపరాహ్ణాత్పూర్వం వాఽఽగతో జ్యేష్ఠపుత్రస్సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా వృ

షోత్సర్గమేకోద్దిష్టంచ కృత్వా తద్దినప్రభృతి దశాహ ముదకమాత్రం దద్యాత్ । కనిష్ఠపుత్రేణాకృతే ప్రేతకృత్యే పూర్వోక్తకాల ఆగతోజ్యేష్ఠస్తద్దినమారభ్య దశమదినపర్యన్తం దశాహకృత్యం కృత్వా ఏకాదశాహ ఏకోద్దిష్టంకుర్యాత్ । అన్యేనసపిణ్డాదినాదశాహాన్తకృత్యేకృతే పూర్వోక్తకాలఆగతఃపుత్రఃపునర్దహనవపనాద్యేకోద్దిష్టాన్తాన్యేకాదశాహ ఏవకుర్యాత్ । అపుత్రస్య కృతసంస్కారస్య దశాహమధ్యే సఞ్చయనాత్పూర్వం పరంవా ఆగతోముఖ్యకర్తా అతీతదినవాసఉదక తిలోదకాదీనిదత్వా తాత్కాలికోదకాదీని తత్తత్కాలేకుర్యాత్ । అన్యేన దశాహకృత్యేకృతే పూర్వోక్తకాల ఆగతో ముఖ్యకర్తా వృషోత్సర్గమేకోద్దిష్టంచ కృత్వా అత్యాశౌచవిధినా యావత్స్వాశౌచముదకందద్యాత్ । అకృతే దశాహకృత్యేదాహంవినా సర్వం తద్దైవకృత్వా వృషోత్సర్జనమేకోద్దిష్టంచ కృత్వా యావత్స్వాశౌచముదకం దద్యాత్ । ఏకోద్దిష్టాన్తే పుత్రేణాన్యేనవాకృతే విదేశస్థఃపుత్రఃపిత్రోర్మరణంశ్రుత్వా వపనం కారయిత్వా దశాహముదకం దద్యాత్ । సర్వత్రమాతాపిత్రోర్భర్తుశ్చమరణశ్రవణం పుత్రాణాంపత్న్యాశ్చ సఞ్చయనాత్పూర్వంచేన్మృతాహాది దశాహశేషమ్, సఞ్చయనాత్పరంచేచ్ఛ్రవణాది దశాహమాశౌచమ్ । పుత్రాణామన్యేషాంచ యావత్స్వాశౌచముదకదానమ్, ఆశౌచేసత్యపి మృతాహాద్యేకాదశాహఏవైకోద్దిష్టశ్రాద్ధమ్, దశాహాత్పరం శ్రవణే శ్రవణదినాద్యేకాదశాహఏవ । సపిణ్డీకరణంతు సావకాశత్వాత్త్రిపక్షాదిషు కార్యమ్ । దశాహమధ్యఆగతేన ముఖ్యకర్త్రా క్రియమాణేఽపి ప్రేతకృత్యే పూర్వమారబ్ధప్రేతకృత్యేనాన్యేనాపి యావత్స్వాశౌచముదకమాత్రం దేయమ్, దౌహిత్ర సమానోదకాభ్యామాదశాహమ్, ఆశౌచాన్తేశుద్ధ్యర్థంబ్రాహ్మణానాం భోజనంచ కార్యమ్

అపుత్రస్య సపిణ్డస్యాకృతసంస్కారస్య దశాహాత్పరం మరణశ్రవణే పునర్దహనం కృత్వా యావదాశౌచముదకం పిణ్డంచదత్వా ఆశౌచాన్తే ఏకోద్దిష్టం పరేద్యుస్సాపిణ్డ్యంచకుర్యాత్ । కృతప్రేతకృత్యస్యతు ఉదకమాత్రం దత్వా ఆశౌచాన్తే ఏకోద్దిష్టం సాపిణ్డ్యంచకుర్యాత్ । కృతైకోద్దిష్టస్య ఉదకదానం సాపిణ్డ్యంచకుర్యాత్ । వత్సరాత్పరంచేదేకస్మిన్దినే పునర్దహనోదకపిణ్డాన్ సమాప్యద్వితీయేఽహన్యేకోద్దిష్టం తృతీయేసాపిణ్డ్యంచకు

రాత్ । దశాహాశౌచినో దౌహిత్రాశ్చ దశరాత్రం క్రియాఃకుర్యుః । త్రిరాత్రాశౌచినః పక్షిణ్యాశౌచినశ్చ త్రిరాత్రేణక్రియాఃకుర్యుః । త్రిరాత్రప్రేతకృత్యేతు ప్రతిదినం దశ వాసఉదకాని క్రమేణ ద్వాదశ త్రింశత్త్రయస్త్రింశత్తిలోదకాని, త్రీణి చతురస్త్రీణి పిణ్డాని, ద్వేద్వే ఏకమేకంచ నవశ్రాద్ధాని, ద్వితీయేఽహ్ని సఞ్చయనమ్, చతుర్థేఽహన్యేకోద్దిష్టమ్, పఞ్చమేఽహని సాపిణ్డ్యంకుర్యాత్ । దశాహాన్తస్త్ర్యహాత్కర్తవ్యేఽష్టమేఽహని చతుర్వింశతి వాసఉదకాని ద్విపఞ్చాశత్తిలోదకాన్యష్టౌపిణ్డాని, నవమేఽహ్ని పఞ్చనవశ్రాద్ధాన్యన్యత్సర్వం యథాకాలం పూర్వోక్తవత్కుర్యాత్ । అహరాశౌచినో బన్ధుజనాశ్చ ద్వితీయేఽహ్ని సఞ్చయనోదకాదీని సమాప్య తృతీయేఽహ్న్యేకోద్దిష్టం చతుర్థేఽహ్ని సాపిణ్డ్యంచకుర్యుః । అపుత్రస్య జ్యేష్ఠభ్రాతుః దేశాన్తరమరణశ్రవణే షణ్మాసాత్పూర్వం దశరాత్రేణ తదూర్ధ్వం త్రిరాత్రేణ క్రియాఃకుర్యాత్, సర్వత్ర కాలాతిక్రమే ప్రతిమాసం కృచ్ఛ్రంకృత్వా తతఃక్రియాఃకుర్యాత్, మాతాపితృమాతామహేభ్యోఽన్యేషాం వత్సరాత్పరం సఞ్చయనం శాన్తిహోమంచ నకుర్యాత్ .

గృహ్యాగ్నౌ విద్యమానే అన్యాగ్నినా విధివద్దాహే గృహ్యాగ్నినాప్యమన్త్రవద్దాహే అఙ్గవైకల్యదాహే చణ్డాలాదిహతే సఞ్చయనమకృత్వా దశాహోదకపిణ్డాసమాపనే ఏకాదశాహే ఏకోద్దిష్టాకరణేచ అస్థిభిఃపురుషాకృతిం కృత్వా గృహ్యాగ్నినా శ్మశానాగ్నినా వా పునస్సంస్కారంకుర్యాత్, ఉభయోరభావే అగ్నిముత్పాదయేత్ । అస్థ్యభావే పలాశవృన్తైర్వా దర్భైర్వా పురుషాకృతిం కుర్యాత్ - చత్వారింశతా శిరో దశభిర్గ్రీవాం వింశత్యోరస్త్రింశతోదరం పఞ్చాశతా పఞ్చాశతైకైకం బాహుం తేష్వేవ పఞ్చభిఃపఞ్చభిరఙ్గులీస్సప్తత్యా సప్తత్యైకైకం పాదం తేష్వేవపఞ్చభిఃపఞ్చభిరఙ్గులీరష్టాభిశ్శిశ్నం ద్వాదశభిర్వృషణంచ కల్పయిత్వోర్ణాసూత్రేణ సన్ధిషు సంవేష్ట్య అముకగోత్రమముకశర్మాణం ప్రేతమస్యాం ప్రకృతికృతావావాహయామీత్యావాహ్య స్నాపయిత్వాఽలఙ్కృత్యాగ్నిముత్పాద్య సఙ్కల్ప్య పితృమేధం సర్వంకృత్వా తద్భస్మ అస్థిస్థానే కృత్వా సద్యస్సఞ్చయనం కృత్వా తద్భస్మజలే ప్రక్షిపేత్ .

కృత్తికారోహిణ్యార్ద్రాశ్లేషాపూర్వత్రయోత్తరత్రయజ్యేష్ఠా మూలా రేవతీ త్రిపాదనక్షత్రాణి, శుభగ్రహాధిష్ఠితం జన్మత్రయం నన్దా భద్రాచతుర్దశీ, గురుశుక్రవాసరౌ, శుభయోగంచఅతీత ప్రేతకార్యే వర్జయేత్ । సోమబుధవాసరౌమధ్యమౌ, సఙ్కటేభరణీజ్యేష్ఠాచ గ్రాహ్యే। భానుభౌమగురుశుక్రశనివాసరేషు నన్దాసుపూర్ణాసుపూర్వత్రయోత్తరత్రయపుష్యహస్తచిత్రాసుత్రిజన్మసుచ సఞ్చయనం వర్జయేత్ । తత్కాలేనాత్యన్తం శోధయేత్, కాలాతిక్రమేసమ్యగ్విశోధయేత్ । నిర్దోషవినాభావేభద్రేభూమిమ్, త్రిపాదర్క్షే హిరణ్యమ్, అఙ్గారకేఽనడ్వాహమ్, గురౌవస్త్రమ్, శుక్రేరజతంచదత్వాఽల్పదోషెగుణాధికేదినే బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య కర్మకుర్యాత్ । ప్రతిపత్షష్ఠ్యేకాదశ్యోనన్దాః, ద్వితీయాసప్తమీద్వాదశ్యఃభద్రాః, పఞ్చమీదశమీపఞ్చదశ్యఃపూర్ణాః.

పాషణ్డ్యనాశ్రమిక్లీబకుణ్డగోళకవ్రాత్యవిధర్మగర్భహన్త్రాత్మఘాతినాం చణ్డాలాదిభిర్బుద్ధిపూర్వం హతానాంచోదకదానమపి నకుర్యాత్, తేచోదకమపినదద్యుః । మాతాపితృమాతామహమాతామహీజ్యేష్ఠభ్రాతృపితృవ్యమాతులాచార్యోపాధ్యాయేభ్యోఽన్యేషాం దాహాదిసపిణ్డీకరణాన్తకృత్యకరణే బ్రహ్మచారిణఃపునరుపనయనమ్, ఏకదేశకరణేకృచ్ఛ్రమ్ । సపిణ్డమరణే బ్రహ్మచారీనోదకం దద్యాత్ । సమావర్తనేకృతే తస్మిన్వత్సరే మృతానాం సపిణ్డానాం త్రిరాత్రాద్యాశౌచమనుష్ఠాయఉదకం దత్వావివాహంకుర్యాత్ । వివాహమధ్యేయజ్ఞమధ్యేచ పిత్రోర్మరణే సంస్కారంకృత్వా స్నాత్వా వివాహయజ్ఞాన్తేసఞ్చయనాదిసర్వంకుర్యాత్.

ఇతిప్రయోగదర్పణే అష్టమఃఖణ్డః

దశమేహని వపనానన్తరం గ్రామశ్మశానయోర్మధ్యే తత్రాసమ్భవేయత్రకుత్రాపివృత్తుమూలేవోపవీతీశాన్తిహోమంకరిష్యఇతిసఙ్కల్ప్య లౌకికాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య ప్రాగుదగగ్రైర్దర్భైఃపరిస్తీర్యాగ్నేఃపశ్చాల్లోహితమానడుహం చర్మతదభావేతదాకారం మృగచర్మ వాఽఽస్తీర్యతస్మిన్నేతనమాలినోజ్ఞాతీన్ "ఆరోహతాయుర్జరసమ్" ఇతికనిష్ఠపూర్వమారోప్య "యథాహాన్యనుపపూర్వమ్" ఇత్యేతయాతాన్ జ్యేష్ఠక్రమాత్కల్పయిత్వా ఆజ్యంవారణదర్వ్యేధ్మప్రతిలోమం సంస్కృత్య తూష్ణీం సమ

న్తరం ప్రదక్షిణమగ్నిం పరిషిచ్య " నహితేఅగ్నే - అపనశ్శోశుచదఘమ్ " ఇతిద్వాభ్యాం చతుర్గృహీతం దర్వీమూలేన హుత్వా సకృద్గృహీత్వా " అపనశ్శోశుచదఘమ్ - సుక్షేత్రియా - ప్రయద్భందిష్ఠః - ప్రయదగ్నేః - ప్రయత్తేఅగ్నే - త్వంహి - ద్విషోనః - సనస్సిన్ధుమ్ - ఆపఃప్రవణాత్ - ఉద్వనామదగాని " ఇతిదశభిశ్చహుత్వా అత్ర ప్రతిస్వాహాకారం కస్మింశ్చిత్పాత్రే దర్వీస్థం హుతశేషమాజ్యం నినీయదర్వీప్రహృత్యపూర్వవదగ్నిం పరిషిచ్యాగ్నేరుత్తరతో లోహితమనడ్వాహం ప్రాఙ్ముఖమవస్థాపయేత్ । తతో జ్ఞాతయః " అనడ్వాహమన్వారభామహే " ఇతికనిష్ఠపూర్వమన్వారభ్య " ఇమేజీవాః " ఇత్యనడుహాసహ ప్రాచీందిశం గచ్ఛేయుః । పశ్చాద్గచ్ఛేత్కర్తా వేతసశాఖామవకాంశ్చ సహగృహీత్వా తాభ్యామనడుత్పదాని " మృత్యోఃపదమ్ " ఇతి మార్జయన్గత్వా జ్ఞాతీన్ప్రస్థాప్య " జీవతాంమృతానామన్తరం భవేత్ " ఇతిమనసాధ్యాత్వా జ్ఞాతిభ్యో దక్షిణతః " ఇమంజీవేభ్యః " ఇత్యశ్మానం స్థాపయిత్వా పాత్రస్థసమాప్తాజ్యం జ్ఞాతిస్త్రీణామఞ్జలీషు " ఇమానారీః " ఇతినినయేత్ । తాస్తేనముఖం విమృజ్య " యదాఞ్జనమ్ " ఇత్యక్షీణ్యఞ్జీరన్ , అథకర్తా " యథాత్వముద్భినత్సి " ఇతిపృథివ్యామోషధీస్తమ్బం ప్రతిష్ఠాప్య దీపహస్తాః స్త్రియోగ్రతఃప్రస్థాప్య తత్రవాగృహఉత్తరపూర్వదేశేవా ఆనన్దహోమం కరిష్య ఇతిసఙ్కల్ప్య పూర్వవత్పరిషేచనాన్తం కృత్వా " ఆనన్దాయ - నవైతత్ర " ఇతిద్వాభ్యాం వారణదర్వ్యగ్రేణ చతుర్గృహీతం హుత్వా సర్వప్రాయశ్చిత్తమనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చహుత్వా దర్వీప్రహృత్య పూర్వవత్పరిషిచ్యాగ్నిముపస్థాయ గృహంగత్వా పుణ్యాహం వాచయిత్వా తేనజలేన గృహంప్రోక్ష్య యవోదనం వ్రీహ్యోదనంవా జ్ఞాతిభిస్సహ " యవోసి " ఇతిభుఞ్జీత .

ఆశౌచినోద్వివారభోజనం తల్పాదిశయనం మైథునం క్షారలవణతైలాభ్యఙ్గ తామ్బూలాని వర్జయేరన్ క్రీతమయాచితంవాఽన్నం భుఞ్జీరన్ । ఆశౌచినస్సూతకినశ్చ దానప్రతిగ్రహ దేవాలయప్రవేశ ప్రణామసమిత్పుష్పదర్భజలాహరణ దేవతారాధనాధ్యయనాని వర్జయేరన్ । పుత్రజననే తు నాభికృన్తనాత్పూర్వం తస్మిన్దినే వా మరణసమయే చ దానం దద్యుః । ఉష

రాగేచ యావన్మోచనం స్నానదానశ్రాద్ధజపహోమాదికం కుర్యుః । మాసికం సన్ధ్యాత్రయం వాచకమర్ఘ్యదానమమన్త్రకం ప్రాణాయామం దశవారం గాయత్రీజపముపస్థానం ప్రేతకర్మ చ స్నాత్వార్ద్రవాసస ఏవ కుర్యుః.

ఏకాదశేఽహని గృహం గోమయేనోపలిప్య పుణ్యాహం వాచయిత్వా తేన జలేన గృహం పాత్రవస్త్రాదిశోధనార్థం రజకాయ దత్వా ప్రాతఃకాలే వృషోత్సర్జనం కుర్యాత్ " ॥ శ్లో ॥ లోహితోయస్తు వర్ణేన ముఖే పుచ్ఛే చ పాణ్డురః । శ్వేతః ఖురవిషాణాభ్యాం స వృషో నీల ఉచ్యతే ॥ " ఇత్యుక్తలక్షణం వా సర్వకృష్ణవర్ణం వా యథా సమ్భవవర్ణం వా ద్వివర్షాధికం వర్షాధికం వా వృషభముత్సృజేత్ । ఏకాదశేఽహని వృషోత్సర్జనాకరణే యదా కదాచిత్సపిణ్డీకరణాత్పూర్వం కుర్యాత్ । పతిపుత్రవత్యాః స్త్రియాస్సగాం వృషభముత్సృజేత్ । పుత్రాసన్నిధానే భర్తా అన్యో వా కర్తా చేద్వృషభమేవోత్సృజేత్ । అపుత్రాయా భర్తృమృతాయా గోదానమాత్రం కుర్యాత్ । అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య పాపక్షయార్థం ప్రేతత్వవిమోచనార్థం వృషోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య వృషభం సంస్నాప్యాలఙ్కృత్య యో యద్దేవతాభక్తస్తస్య తచ్చిహ్నం పశ్చాద్దక్షిణపాదమూలే అగ్నితప్తేనాయసేన విలిఖ్య "పిశఙ్గరూపః - తన్నస్తురీపమ్" ఇతి ద్వౌ మన్త్రౌ క్రమేణ దక్షిణవామయోః కర్ణయోర్దక్షిణకర్ణే వా జపిత్వా "ఋచాం ప్రాచీమ్" ఇత్యనువాకేన తిలమిశ్రజలం పాయయిత్వా "ఏతం యువానమ్" ఇత్యనువాకేనాభిమన్త్రితం గోషు విసృజ్య ఏకోద్దిష్టవిధానేన యథాశక్తి బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ । వృషోత్సర్జనాశక్తౌ ఏకాదశ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ తదశక్తౌ తావన్మాత్రపర్యాప్తమామం వా హిరణ్యం వా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్ .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే నవమఃఖణ్డః.

ఏకోద్దిష్టస్య తస్మిన్నేవ దినే బ్రాహ్మణనిమన్త్రణమ్ ,, అన్యచ్ఛ్రాద్ధస్య పూర్వేద్యుః । ఏకాదశాహే మధ్యాహ్నే అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య ఆద్యైకాదశేఽహన్యేకోద్దిష్టశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య ప్రత్యఙ్ముఖస్య విప్రస్య హస్తే జలం దత్వా అముకగోత్రస్యాముకశర్మణ ఇ

దమాసనమిత్యాసనార్థం దర్భాన్ దత్వా పునర్జలం దత్వా ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధే ప్రేతార్థే భవతా క్షణః కర్తవ్య ఇతి హస్తే దర్భం దత్వా ఓం తథేతి ప్రత్యుక్తే ప్రాప్నోతు భవానిత్యనుజ్ఞాప్య ప్రాప్నవానీతి ప్రత్యుక్తే ఆయసవ్యతిరిక్తేన శఙ్కునా గజపాదప్రమాణం వృత్తం కుణ్డం ఖాత్వా గోమయేనోపలిప్య అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య పాద్యస్థానే ఇదమాసనమితి కుణ్డే దర్భం నిధాయ ఇదమర్చనమితి తిలైరభ్యర్చ్య అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయేదం తే పాద్యమితి పాదయోః పాద్యం దత్వా జానుపర్యన్తం జఙ్ఘాపర్యన్తం వా పాదద్వయం ప్రక్షాళ్య స్వస్య చ పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య ఆచాన్తమాసనముపవేశ్య అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయాన్తశ్శుద్ధ్యర్థమయం తే కృసరః ఆస్యశుద్ధ్యర్థమిదం తే తామ్బూలమితి తామ్బూలం చ దత్వా శరీరశుద్ధ్యర్థమిదం తే అభ్యఞ్జనమితి తైలేనాభ్యజ్య స్నాపయిత్వా స్నాత్వా లౌకికాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య దక్షిణాప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రాగాద్యప్రదక్షిణం పరిస్తీర్య ఉత్తరానుత్తరాన్ దక్షిణానధరాన్ కృత్వా అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వౌదుమ్బర మేక్షణమౌదుమ్బరీం దర్వీమాజ్యస్థాలీం ప్రోక్షణీపాత్రం పునర్దర్వీం సపవిత్రమర్ఘ్యపాత్రం హవిఃపాత్రం తిలాన్ సికతాః మధు గన్ధపుష్పాణి చైకైకశస్సాదయిత్వా ఏకేన పవిత్రేణ ప్రోక్షణీరుత్పూయ ఉత్తానాని పాత్రాణి ప్రోక్ష్యాజ్యసంస్కారే హవిషా సహ త్రిః పర్యగ్నికృత్వా దర్వ్యుపసంమృజ్య పవిత్రాన్తర్హితే అర్ఘ్యపాత్రే "ఆమ ఆగచ్ఛతు ప్రేతో దేవయానాన్ సముద్రాన్ సలిలాన్ సవర్ణానస్మిన్యజ్ఞే సర్వకామాన్ లభతే క్షీయమాణముపహ్వయతాభిమాం ప్రేతాయ తేఽర్ఘ్యం గృహ్ణామి" ఇత్యర్ఘ్యం గృహ్ణీయాత్। "ప్రేతా దేవయానాన్ - ప్రేతాయై తేఽర్ఘ్యం గృహ్ణామి" ఇతి స్త్రియాః। అర్ఘ్యం గృహీత్వా పవిత్రముద్ధృత్య "తిలోఽసి సోమదేవత్యో గోసవో దేవనిర్మితః, ప్రత్నవద్భిః ప్రత్తః పిహి ప్రేతమిమాన్ లోకాన్ ప్రీణయాహి నః" ఇత్యర్ఘ్యే తిలాన్ ప్రక్షిపేత్। ప్రేతామిమాన్ లోకానితి స్త్రియాః। పవిత్రం నిధాయ "మధువాతా ఋతా" ఇతి ప్రత్యృచం మధుగుడం వా ప్రక్షిప్య, "సోమస్య త్విషిరసి" ఇతి సర్వాఙ్గులీభిరభిమృశ్య "అపేష్టా దన్దశూకాః" ఇతి తత్ర యత్తిలాంశ్చాదాయ "నిరస్తం నముచేశ్శిరః" ఇతి నైరృత్యాం నిరస్య అప ఉపస్పృశ్య

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

" శన్నోదేవీః " ఇత్యర్ఘ్యమభిమృశ్య గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య దర్భైర్దర్వ్యాచ ప్రచ్ఛాద్య " అపహతా అసురా రక్షాంసి పిశాచా యేక్షియన్తి పృథివీమను - అన్యత్రేతోగచ్ఛన్తు యత్రాస్యగతంమనః " ఇతితిలాన్ సికతాశ్చ భుక్తిస్థానే ప్రకిరేత్ " యత్రాస్యాగతంమనః " ఇతి స్త్రియాః। ఉదీర్తామవరఉత్పరాస ఉన్మధ్యమాఃప్రేతసౌమ్యాః - అసుంయయియా వృకాఋతజ్ఞాస్తనోవతుప్రేతోహవేషు " ఇతి అద్భిరవోక్షేత్ " ఉదీర్తామవరోత్పరోన్మధ్యమాప్రేతాసౌమ్యా అసుంయే యాయాయావృకర్తజ్ఞా సా నోవతు ప్రేతాహవేషు " ఇతిస్త్రియాః " ఆయాహిప్రేతసౌమ్యాగమ్భీరైఃపతిభిఃపూర్వ్యైః ప్రజామస్మభ్యందదద్రయించ దీర్ఘాయుత్వంచ శతశారదంచ " అముకగోత్రమముకశర్మాణం ప్రేతమావాహయామీతి దక్షిణాముఖస్తిష్ఠన్నగ్నేర్దక్షిణతః ప్రేతమావాహయేత్ । " ఆయాహిప్రేతేసౌమ్యాగమ్భీరైఃపథిభిఃపూర్వ్యైః ప్రజామస్మభ్యందదతీరయించ " ఇతిస్త్రియాః। పూర్వవత్పాదౌ ప్రక్షాల్యాసనే నివేశ్య పూర్వవన్నిమన్త్ర్య హస్తేశుద్ధోదకం ప్రదాయ పవిత్రం నిధాయ అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయేదం తే అర్ఘ్యమిత్యర్ఘ్యం దత్వా పవిత్రమాదాయార్ఘ్యపాత్రే నిధాయ దర్భైర్దర్వ్యాచప్రచ్ఛాదయేత్। అర్ఘ్యపాత్రాణి వివృతానినకుర్యాత్, నోద్ధరేత్, నపునఃపూరయేత్, దర్వ్యాదాయార్ఘ్యందద్యాత్। కృతాన్యర్ఘ్యజలేనసన్నేశోషణేవా " ఆపోహిష్ఠామయోభువః " ఇతి తిసృభిః " ఆమఆగచ్ఛన్తు " ఇతిమన్త్రేణచ పునరర్ఘ్యంగృహీత్వా తిలప్రక్షేపాద్యాచ్ఛాదనాన్తంకృత్వా " తతమ్మ ఆపః " ఇతి జుహుయాత్। అథ బ్రాహ్మణాయ వస్త్రోత్తరీయ గన్ధ పుష్ప శయ్యాసనోదపాత్ర కాంస్యపాత్ర దీపపాత్రాదీని గోభూతిలహిరణ్యాలఙ్కారాదీనిచ యథాశక్తిదత్వా పూర్వవదర్ఘ్యం దత్వా గన్ధపుష్పాదిభిరగ్నిమభ్యర్చ్యాగ్నిసమీపే దక్షిణత ఉదకుమ్భంచనిధాయ దక్షిణతఃప్రతిష్ఠితంహవిరభిఘార్యప్రదక్షిణం సమన్తమగ్నిం పరిషిచ్య అగ్నౌకరిష్యామీతి పృష్ట్వా కురుష్వేతిప్రత్యుక్తే దర్వ్యముపస్తీర్య మేక్షణేనహవిర్మధ్యాత్సకృదవదాయాభిఘార్య అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతాయ యమాయచస్వాహేత్యగ్నౌదక్షిణార్ధేహుత్వా అహవిష్యం స్వాహేత్యుత్తరభస్మనిహుత్వా మేక్షణమగ్నౌ

ప్రహృత్య పూర్వవత్పరిషిచ్యహుతశేషమన్నం సవ్యఞ్జనం భుక్తిపాత్రే
దత్వా “పృథివీ తేపాత్రంద్యౌరపిధానం బ్రహ్మణస్త్వా ముఖేజుహోమి
బ్రాహ్మణస్యత్వా ప్రాణాపానయోర్జుహోమ్యక్షితమసి మాస్యక్షేష్ఠా
అముత్రాముష్మింల్లోకే” ఇతి బ్రాహ్మణస్య దక్షిణహస్తేనాన్నవ్యఞ్జనాది
స్పర్శయిత్వా తస్య దక్షిణాఙ్గుష్ఠమనఖప్రదేశమ్ “ఇదంవిష్ణుః” ఇత్య
న్నే నివేశ్య పరిషేచయిత్వా ఆపోశనం కారయిత్వా “ప్రాణేనివిష్టో
ఽమృతంజుహోమి” ఇత్యాదిభిఃపఞ్చభిర్భుఞ్జానం సమీక్ష్య “బ్రహ్మణి
మఆత్మా మృతత్వాయ” ఇత్యాత్మానం సమీక్ష్య యథాసుఖం జుషస్వే
త్యుక్త్వా అతఊర్ధ్వం భుఞ్జానం నపశ్యేత్ । భుక్తేద్విజే అపేక్షితంపృష్ట్వా
సమ్పన్నముక్త్వా ఆస్తుసమ్పన్నమిత్యుక్తే తృప్తాసీత్యుక్త్వా తృప్తోస్మీతి ప్రత్యు
క్తే ఆపోశనం కారయిత్వా ఆచాన్తే స్వదితమిత్యుక్త్వా అస్తుస్వదితమితి ప్ర
త్యుక్తే పూగ్నవదర్ఘ్యం దత్వా తామ్బూల వస్త్ర హిరణ్యోపానచ్ఛత్రాదీని
దక్షిణాంచదత్వా అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్సంస్తీర్య తేషుమార్జయతాంమ
మపితా ప్రేత ఇత్యపోమార్జయిత్వా అముకగోత్రాయాముకశర్మణే ప్రేతా
యై తంపిణ్డందదామీతి నాళికేరప్రమాణం పిణ్డం దత్వా అముకగోత్రాము
కశర్మన్ప్రేతఏతం పిణ్డముపతిష్ఠేత్యుక్త్వా పాత్ర సక్షాళనోదకేన పిణ్డంత్రి
రప్రదక్షిణం పరిషిచ్య పూర్వవన్మార్జయిత్వా అధోముఖానిపాత్రాణికృత్వా
తృప్యేతి త్రిరుక్త్వా పాత్రాణిప్రోక్ష్యోత్తానానికృత్వా అక్షయ్యమిత్యు
క్త్వా అస్త్వక్షయ్యమితి ప్రత్యుక్తే అగ్నిసమీపే స్థాపితముదకుమ్భం దక్షి
ణాంవదత్వా ప్రణమ్యఉత్తిష్ఠతామిత్యుక్త్వా పాయ్యనువ్రజ్యప్రదక్షిణీకృత్యోప
చారానుక్త్వా తంవిసృజ్య భుక్తశిష్టాన్యన్నవ్యఞ్జనానిపిణ్డదర్భహోమపా
త్రాణిచాప్సుప్రక్షిప్య స్నాత్వా గృహంగత్వా పుణ్యాహం వాచయేత్ ।
ఏకాదశేహని ద్రవ్యస్యబ్రాహ్మణస్యవాఽలాభే దేశవిప్లవాదౌ వాలౌకికాగ్నౌ
“యమాయసోమమ్” ఇతిద్వాత్రింశదాహుతీర్ఘృతపాయసేన దక్షిణా
ముఖఃపితృతీర్థేన హస్తేనజుహుయాత్ । “ఉదీరతామవరఉత్పరాసః”
ఇత్యష్టభిరృగ్భిశ్చతుర్వారంవా జుహుయాత్ । హుతశేషేణాన్నేనపూ
ర్వవత్పిణ్డం దద్యాత్ । ఏవంప్రతిదినమేకైకం పిణ్డందత్వా ద్వాదశదినే
త్రయోవింశదినే సప్తవింశదినేవా సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమేకోద్దిష్టంకుర్యా

త్ । సూతకేఽపి మాతాపిత్రోరేకాదశేఽహన్యేవైకోద్దిష్టం కుర్యాత్, అన్యేషాం తు సూతకాన్తే పూర్వోక్తదినేష్వన్యతమే కుర్యాత్ । పాషాణస్థాపన ప్రభృతిబల్యేకోద్దిష్ట శ్రాద్ధాన్యాహితాగ్నేర్దహన దినాద్యుక్తదినే కుర్యాత్, అనాహితాగ్నేర్మరణదినాద్యేకోద్దిష్టదినే । ప్రేతతృప్త్యర్థం నిమిత్తవ్యతిరేకేణ దశ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా తేభ్యో దక్షిణాం దద్యాత్ । ఏకాదశాహవ్యతిరిక్తదినేష్వేకోద్దిష్టశ్రాద్ధే, నన్దా చతుర్దశ్యో రోహిణీపుష్యోత్తర ప్రోష్ఠపద రేవతీ త్రిపాదనక్షత్రాణి స్వస్య చతుర్వింశతినక్షత్ర సప్తవింశ నక్షత్ర సమ్పత్తేషు సాధక మైత్ర పరమమైత్రాణి స్వస్య స్త్రీపుత్రయోశ్చ త్రిజన్మాని గురుశుక్రవాసరౌ చ వర్జయేత్ । సోమబుధ వాసరౌ మధ్యమౌ । సర్వేషు కర్మసు నిర్దిష్ట కాలాసమ్భవే స్వల్పదోషగుణాధికే కాలే బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య కర్మ కుర్యాత్ .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే దశమఃఖణ్డః

ద్వాదశాహమారభ్య సప్తదశదినపర్యన్తేషు షట్సు దినేష్వన్యతమే దినే త్రయోవింశదినే వా సావనేన మానేన మాసాదూర్ధ్వం పఞ్చదశసు దినేష్వన్యతమే వా తేనైవ మానేన తృతీయచతుర్థషష్ఠైకాదశసు మాసేష్వన్యతమే వా మాసే సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్ । రోహిణ్యుత్తరాప్రోష్ఠపద రేవతీఖణ్డనక్షత్రేషు చతుర్దశ్యాం రవిభౌమగురుశుక్రశనివాసరేషు స్వనక్షత్రాచ్చతుర్వింశే సప్తవింశేనక్షత్రే స్వస్య స్త్రీపుత్రయోశ్చ త్రిజన్మసు చ సాపిణ్డ్యం న కుర్యాత్ । ఉక్తేషు ద్వాదశసు కాలేష్వకృతం చేదాబ్దికాత్పూర్వస్మిన్ దినే కుర్యాత్ । ద్వాదశదినే దోషయుక్తేఽపి కుర్యాత్ । తస్మిన్ శుక్రవారశ్చేన్మాతాపిత్రోర్వినాఽన్యేషాం న కుర్యాత్ । వత్సరేఽతీతే § కర్కటకుమ్భయోరన్యతరే మాసి రోహిణ్యగ్నాహస్తానూరాధేష్వన్యతమే కుర్యాత్ । తదాఽకృతాన్యపి షోడశశ్రాద్ధాని పునః కృత్వా సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ । తదా మాతాపితృవ్యతిరిక్తానామేకోద్దిష్ట సోదకుమ్భ మాసిక సపిణ్డీకరణాన్యామేన హిరణ్యేన వా కుర్యాత్ । ఏకాదశాహే దర్శశ్చేత్సాహితాగ్నిః కర్తా చేన్మధ్యాహ్నే షోడశశ్రాద్ధాని సాపిణ్డ్యం చ కృత్వాఽపరాహ్ణే పిణ్డ

§. కన్యాకుమ్భయోరితి పాఠాన్తరమ్.

పితృయజ్ఞం కుర్యాత్ । ప్రతిమాసం మృతాహే ద్వితీయమాసికాదీని సాపిణ్డ్యాత్పూర్వమేకోద్దిష్టవిధానేన పశ్చాత్పార్వణవిధానేన కుర్యాత్ । ఆహితాగ్నేర్దహనతిథౌ ద్వితీయమాసికమన్యాని మరణతిథౌ కుర్యాత్ । ఊనమాసికం త్రైపక్షికం చ దాహాది సప్తవింశదినాచ్చతుర్వింశదినాచ్చోర్ధ్వం కుర్యాత్ । ద్వాదశాహాదిషు సాపిణ్డ్యతమూర్ధ్వభావీని ద్వితీయాదీని మాసికాన్యాకృష్య సాపిణ్డ్యాత్పూర్వం తస్మిన్నేవదినే కుర్యాత్ । త్రిపక్షాదిషు చేత్పూర్వం మృతాహే కుర్యాత్పునస్తత్తత్కాలేష్వపి కుర్యాత్ । కర్తా పుంసవనసీమన్తనామకరణాన్నప్రాశనేషు ప్రాప్తేషు తదూర్ధ్వభావీని మాసికాని సాపిణ్డ్యాత్పూర్వమాకృష్య కృతాన్యపి పునరాకృష్య తత్పూర్వస్మిన్ దినే తత్పూర్వం మృతతిథౌ వా కుర్యాత్పునశ్చ తత్తత్కాలేషు కుర్యాత్ । మాతాపిత్రోర్వినాఽన్యేషాముత్సవార్థమాకృష్య కృతాని పునశ్చ తత్తత్కాలే న కుర్యాదిత్యేకే । సాపిణ్డ్యం చాకృతం చేత్పూర్వస్మిన్ దినే తత్కృత్వాపరేద్యుః పుంసవనాది కుర్యాత్ .

పిత్రాదీనాం త్రయాణాం మాతామహాదీనాం త్రయాణాం తత్పత్నీనాం చ సాపిణ్డ్యాదిశ్రాద్ధేషు పార్వణమౌపాసనాగ్నౌ కుర్యాదన్యేషాం లౌకికే । మాతులాచార్యపితృవ్యాణాం జ్యేష్ఠభ్రాతుస్సీమన్తజస్యాప్యౌపాసనాగ్నావిత్యేకే । విభక్తేష్వపి పుత్రేషు జ్యేష్ఠ ఏవ సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ , తస్యాపత్నీకత్వే సపత్నీకోఽన్యః కుర్యాత్ , సర్వేషామపత్నీకత్వే జ్యేష్ఠ ఏవ లౌకికాగ్నౌ కుర్యాత్ , కనిష్ఠాదినాకృతం సాపిణ్డ్యం జ్యేష్ఠః పునః కుర్యాత్ । పత్న్యాకృతం దౌహిత్రః పునః కుర్యాత్ । సమానోదకాదినాకృతం పునస్సపిణ్డః కుర్యాత్ । ద్వాదశాహే పత్న్యాం రజస్వలాయామపి సాపిణ్డ్యం కుర్యాత్ , విచ్ఛిన్నాగ్నిస్తు కాలాన్తరేఽగ్నిం సన్ధాయ కుర్యాత్ । వత్సరాన్తసాపిణ్డ్యమాసికాబ్దికాని తు రజస్వలాయామపి భార్యాయాం నిరవకాశత్వాద్దర్భైః భార్యాప్రతినిధిం కృత్వా అగ్నిం సన్ధాయ కృత్వా తమగ్నిం విసృజేత్ .

శ్వస్సపిణ్డీకరణం కరిష్యన్ పరేద్యుస్సాయం హోమం హుత్వా నాశ్నన్ భుక్తవద్భ్యో బ్రాహ్మణేభ్యోఽముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య శ్వస్సపిణ్డీకరణం భవితా తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇతి విజ్ఞాప్య

శ్వోభూతే బ్రాహ్మణానాహూయ తేషాంపురతో యథాశక్తిదక్షిణాం నిధాయ ప్రణమ్య అశేషే హే పరిషద్భవత్పాదమూలే మయాసమర్పితామిమాం యథాశక్తి దక్షిణాం స్వీకృత్య అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య అద్యద్వాదశేఽహని సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధం కరిష్యన్నూనమాసికాదీన్యానాబ్దికపర్యన్తాని పఞ్చదశైకోద్దిష్టశ్రాద్ధాని తత్తత్కాలాదాకృష్య కర్తుకామోఽస్మి తత్ర మేఽధికారసిద్ధిమనుగ్రహాణ మాసికాని యథాకాలమనుష్ఠితాని భూయాసురిత్యనుగ్రహాణేతి చ విజ్ఞాప్య తైరనుజ్ఞాతోఽముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్యాద్యద్వాదశేఽహని సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధం కరిష్యన్నూనమాసికాదీన్యానాబ్దికపర్యన్తాని పఞ్చదశైకోద్దిష్టశ్రాద్ధాని తన్త్రేణకరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య ఊనమాసికాదిషు క్రమేణపఞ్చదశబ్రాహ్మణాన్ప్రేతార్థే వృత్వా వృత్తైకుణ్డే పాదాన్ప్రక్షాళ్య కృసరాదీనిదత్వాభ్యజ్య స్నాపయిత్వా అగ్నిప్రతిష్ఠాపనార్ఘ్యగ్రహణ భుక్తిదేశసంస్కారప్రేతావాహనాదీన్యేకోద్దిష్టవత్కృత్వా దర్వ్యాముపస్తీర్య హవిర్మధ్యాన్మేక్షణేన పఞ్చదశధావాదాయాభిఘార్య పూర్వవద్ధుత్వా అహవిష్యహోమాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా హుతశిష్టమన్నం సవ్యఞ్జనం భుక్తిపాత్రేషుదత్వా పృథివీతే పాత్రమితి ప్రతిపురుషముపస్పర్శయిత్వా ఆపోశనాది తామ్బూలదక్షిణాదానాన్తం కృత్వా అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భేషు పఞ్చదశపిణ్డాన్దత్వా శేషం సర్వం పూర్వవత్కుర్యాత్ । ఏవం కర్తుమశక్తావామశ్రాద్ధే క్రియమాణే పఞ్చదశైకొద్దిష్టశ్రాద్ధాన్యామరూపేణ కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య వరణ పాదప్రక్షాళన గన్ధదానాదికంసర్వం హోమార్ఘ్యవర్జం కృత్వా బ్రాహ్మణానాం పురతః పాత్రేషు సోపస్కరనామం దత్వా అమూన్యామాని యుష్మభ్యమహంసంప్రదదే నమమ ఆమరూపై రేభిశ్శ్రాద్ధైః ప్రేతరూపీభగవాన్ జనార్దనః ప్రియతామితి తిలోదకముత్సృజ్య తామ్బూలం దక్షిణాంచ దత్వా బ్రాహ్మణాన్ప్రస్థాప్య తతస్సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్ .

ఇతి ప్రయోగదర్పణే ఏకాదశఃఖణ్డః .

సపిణ్డీకరణాదికం సర్వం పార్వణశ్రాద్ధంచ చతుర్దశఘటికానన్తరమారభ్య దశఘటికాసు సమాపయేత్ । సఙ్కల్పాద్యవమాప్తైః ప్రాచీ

తేత్యాది, సాస్వహాపితుఃపితుఃపిత్రే, ఏష తేపితుఃపితుస్తత, మార్జయన్తాం
పితుఃపితుఃపితరః, ఏతత్తేపితుఃపితుస్తత ఇత్యాది। మాతామహాదీనాంతత్ప
త్నీనాంచ యస్మై మాతుఃపితుర్గ్నా తేత్యాది। పితృవ్యతత్పత్న్యోః యస్మై పితు
ర్గ్నా తేత్యాది। భ్రాతృ తత్పత్న్యోఃభార్యా పుత్రయోఃస్నుషాయాశ్చ
యస్మైమా తేత్యాది। భర్తుర్యస్మై భర్తుర్గ్నా తేత్యాది। అతోఽన్యేషాం మాతు
లాదీనాం యస్మై యజ్ఞశర్మణోమా తేత్యాది। భగినీమాతృష్వసృ పితృష్వ
సృ మాతులాన్యాదీనాం యస్మై శ్రీనామ్న్యైభర్తుర్గ్నా తేత్యాది.

మృతాహాదేకాదశాహాద్ద్వాదశాహాద్వా ఆరభ్య వత్సరాన్తం సో
దకుమ్భశ్రాద్ధం ప్రతిదినం సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమేకోద్దిష్టవిధానేన తదూ
ర్ధ్వంత్రిపురుషోద్దేశేనసఙ్కల్పవిధానేనవిశ్వేదేవవిష్ణువరణావాహనహో
మ స్వధానినయనవికిరపిణ్డప్రదానవర్జంకుర్యాత్। అముకగోత్రస్యాముకశ
ర్మణఃప్రేతలోకవాసజనితక్షుత్తృష్ణాశాన్త్యర్థం సోదకుమ్భశ్రాద్ధం సఙ్క
ల్పవిధానేనకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య పితృపితామహప్రపితామహార్థమేకం
బ్రాహ్మణం వృత్వాపాదప్రక్షాళన భుక్తిదేశసంస్కార గన్ధపుష్పాదిదాన
పాత్రస్పర్శాదిసహితం భోజయిత్వా తామ్బూలం దక్షిణాం జలపూర్ణకు
మ్భంచదద్యాత్। అథవామాసికాన్యదినే అతీతశ్రాద్ధాన్యేకస్మిన్శ్రా
ద్ధవిధానేనవాకుర్యాత్.

మృతాహాది సప్తవింశదినేభ్య ఊర్ధ్వంత్రిషుదినేషూనమాసికమ్,
చత్వారింశదినాదూర్ధ్వం పఞ్చాహస్వవిషమదినేషు త్రైపక్షికమ్, సప్త
త్యుత్తరశతదినేభ్య ఊర్ధ్వందశసుదినేషూనషాణ్మాసికమ్, చత్వారింశత్యు
త్తరత్రిశతదినేభ్య ఊర్ధ్వంపఞ్చదశసుదినేషూనాబ్దికమ్, నన్దాచతుర్దశీకృ
త్తికా భృగువాసర ద్విపుష్కర త్రిపుష్కర వ్యతిరిక్తదినేషుకుర్యాత్। భ
ద్రాణాం తిథీనాం భాను భౌమశనైశ్చరవారాణాం త్రిపాదనక్షత్రాణాం
మధ్యేద్వయోర్యోగోద్విపుష్కరః, త్రయాణాం యోగస్త్రిపుష్కరః।
ప్రతిమాసం మృతతిథౌద్వితీయాదిమాసికానికుర్యాత్। ఏకస్మిన్మాసేతిథిద్వ
య సమ్భవేపూర్వం ద్వితీయతృతీయాదికముత్తరమధికద్వితీయాధికతృతీ
యాదికంకుర్యాత్। ఏవంద్వాదశసుమృతతిథిషు గతేషు త్రయోదశ్యాం
మృతతిథావాబ్దికంకుర్యాత్। ప్రత్యబ్దంతన్మాసమృతతిథౌ ప్రత్యాబ్దికం కు

ర్యాత్। తత్ర తిథిద్వయ సమ్భవే సఙ్గవాత్రిస్త్ర్యుపరాగదోషరహితాయాం కుర్యాత్। ఉభయోర్దోషరాహిత్యే దోషదుష్టత్వేవోత్తరత్రకుర్యాత్। మృతమాసేమృతతిథ్యభావే పూర్వాబ్దమృతతిథిమారభ్య ద్వాదశసుమృతతిథిషుగతేషు త్రయోదశ్యాం మృతతిథౌ ప్రత్యాబ్దికంకుర్యాత్। మృతమాసాజ్ఞానేమాఘాషాఢయోరన్యతరస్మిన్, పక్షాజ్ఞానేకృష్ణపక్షే, తిథ్యజ్ఞానే ద్వివాద్వ్యష్మిస్తేచ కృష్ణైకాదశ్యామమావాస్యాయాంవా, ప్రస్థానతిథిజ్ఞానే పూర్వోక్తయోరన్యతరస్మిన్మాసే ప్రస్థానతిథౌ, ప్రస్థానతిథ్యజ్ఞానే ప్రస్థానమాసజ్ఞానే తస్మిన్మాసే పూర్వోక్తతిథ్యోరన్యతరస్యామ్, ప్రస్థానమాస ప్రస్థానతిథ్యజ్ఞానే మృతిశ్రవణమాసతిథ్యోః, తయోరజ్ఞానే పునస్సంస్కారమాసతిథ్యోఃప్రత్యాబ్దికంకుర్యాత్। సూతకాశౌచాభ్యాంవిఘ్నితమాబ్దికం తదన్తేకుర్యాత్। తత్రాసమ్భవేఽమావాస్యాయాంకుర్యాత్। మాసికంతూత్తరమాసికేన సహతన్త్రేణకుర్యాత్। రజస్వలాస్త్రీ భర్త్రాద్యాబ్దికం పఞ్చమేఽహనికుర్యాత్, తత్రాసమ్భవే అమావాస్యాయాంవా కుర్యాత్। ఆశౌచదినాన్తరితమూనమాసికం త్రైపక్షికం ద్వాదశమాసికం చ కృష్ణైకాదశ్యామమావాస్యాయాం వా కుర్యాత్। మాత్రాదీనాంమాసికాబ్దికాదిషు పిత్రాదీనేవావాహయేత్తేభ్య ఏవజుహుయాత్.

ఇతిప్రయోగదర్పణే చతుర్దశఃఖణ్డః.

ఆబ్దికాదిషు పార్వణశ్రాద్ధేషు పూర్వేద్యూరాత్రౌ తస్మిన్దినే ప్రాతశ్చ బ్రాహ్మణాన్నిమన్త్ర్య అభ్యఙ్గం కారయిత్వా స్నాత్వా భగవదారాధనం కృత్వా పక్వాపక్వం శ్రాద్ధార్హం పదార్థజాతం భగవతేనివేద్య ఔపాసనం కృత్వా శ్రాద్ధార్థాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పఞ్చమహాయజ్ఞాంశ్చ కృత్వా బ్రాహ్మణేష్వాగతేష్వాచమ్య ప్రాచీనావీతీ “సమస్తసమ్పత్సమవాప్తిహేతవస్సముత్థితాపత్కులధూమకేతవః। అపారసంసారసముద్రసేతవఃపునన్తుమాంబ్రాహ్మణపాదపాంసవః॥” దేవేభ్యోనమః పితృభ్యోనమఇతి తిలాక్షతైర్బ్రాహ్మణానభ్యర్చ్య ఉపవీతీప్రణమ్య ప్రాచీనావీతీ స్వామిన్నోఽస్మిన్దివసే అముకగోత్రమముకశర్మాణం పితరముద్దిశ్య ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం కర్తుకామోఽస్మి అయందేశఃకాలశ్చ అస్మిన్ గృహే వర్తమానాః

పక్వాపక్వపదార్థాశ్చ శ్రాద్ధార్హా భూయాసుర్మమచ శ్రాద్ధకరణే అధికా రోఽస్త్వితి భవన్తో మహాన్తోఽనుగృహ్ణన్త్వితి ప్రార్థయేత్। తేచ తథాస్తు, ప్రవర్తయ, కురుష్వ, అస్తుపాద్యమ్, సుగన్ధాః, ఇత్యాది సర్వత్ర ప్రతివచనం బ్రూయుః। "శ్రాద్ధభూమౌ గయాంధ్యాత్వా ధ్యాత్వాదేవం గదాధరమ్। వస్వాదీంశ్చపితౄన్ ధ్యాత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రవర్తయే॥" ఇత్యుక్త్వా తత్రైవధ్యాత్వా ప్రాఙ్ముఖఉపవిశ్య ఆద్యేత్యాద్యస్యాంతిథావిత్యన్తే అముకగోత్రస్యాముకశర్మణఃపితుః ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధంకరిష్యఇతి సఙ్కల్ప్య అగ్నింప్రతిష్ఠాప్య ప్రాక్తోయం నిధాయ దక్షిణాముఖస్సవ్యం జాన్వాచ్య సవ్యాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం భూమింస్పృష్ట్వా "యేపార్థివాసఃపితరః" ఇతి జపిత్వా దక్షిణాప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రాగాద్యప్రదక్షిణం పరిస్తీర్య దక్షిణానధరానుత్తరానుత్తరాన్ కృత్వా దర్వ్యాదీని హవిఃపాత్రమహవిఃపాత్రం చైకైకశస్సాదయిత్వా పాత్రప్రోక్షణాది పరిధినిధానాన్తం కృత్వా ఉపవీత్యాఘార సమిధావాధాయ ప్రాచీనావీతీ ప్రాగాద్యప్రదక్షిణం సమన్తంపరిషిచ్య ఇధ్మమాధాయోపవీత్యాఘారహోమౌహుత్వా అగ్నయేస్వాహేత్యుత్తర పూర్వార్ధే సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణపూర్వార్ధేఅగ్నయేస్వాహేత్యగ్నిమధ్యేచ హుత్వా "విశ్వేదేవాశ్శృణుత" "ఆగచ్ఛన్తుమహాభాగావిశ్వేదేవామహాబలాః" ఇతి ద్వాభ్యామగ్నేరుత్తరతోదర్భేషు విశ్వాన్దేవానావాహ్యాసనందత్వా యవోదకముత్సృజ్య, ప్రాచీనావీతీ "ఆయాతపితరః" ఇతిమన్త్రముక్త్వా అముకగోత్రానముకశర్మణఃపితౄనావాహయామీత్యగ్నేర్దక్షిణతోదర్భేషు పితౄనావాహ్య "సకృదాచ్ఛిన్నమ్" ఇత్యాసనందత్వా "ఊర్జంవహన్తీః" ఇతి తిలోదకముత్సృజ్య, ఉపవీతీ "సహస్రశీర్షాపురుషః" ఇత్యగ్నేరుత్తరతోదర్భేషు విష్ణుమావాహ్య "పురుషఏవేదమ్" ఇత్యాసనం దత్వా యవోదకముత్సృజ్య, ప్రాచీనావీతీ "ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచక్రియతామ్" ఇతి బ్రాహ్మణాననుజ్ఞాప్య "కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచ క్రియతామ్" ఇతితైఃప్రత్యుక్తే ఏకస్మిన్పాత్రేహవిరపరస్మిన్పాత్రే లవణమిశ్రంసూపాపూపవ్యఞ్జనాదికంచానీయాభిఘార్య దర్వ్యాంసకృదుపస్తీర్యాఙ్గుష్ఠమాత్రంహవిర్మధ్యాద్ద్విరవదాయ పఞ్చావత్తీనాం త్రిరవదాయ సకృ

దభిఘార్య “ యస్మైమాతా ” ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః ప్రతిమన్త్రం దక్షిణతోఽగ్నౌ హుత్వా పునరవదాయాభిఘార్యోపవీతీ పాత్రస్థం హవిరభిఘార్య ప్రాచీనావీతీ “ యేచేహ పితరో యేచ నేహ ” ఇతి హుత్వా “ స్వాహా పిత్రే ” ఇత్యాదిభిష్షడ్భిరాజ్యేన హుత్వా, ఉపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య ఉత్తరార్ధాదార్ద్రామలకమాత్రం సకృదవదాయ పఞ్చావత్తినాం ద్విరవదాయ ద్విరభిఘార్య “ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా ” ఇత్యుత్తర పూర్వే హుత్వా, ప్రాచీనావీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య అన్యపాత్రస్థం సూపాదికం సకృదవదాయాభిఘార్యోదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ హుత్వా, పరిధీనాజ్యేన నిధానక్రమేణాభ్యజ్య లేపకార్యం కృత్వా సంస్రావ హోమం హుత్వా, ఉపవీతీ ప్రాయశ్చిత్త హోమం హుత్వా ప్రాణానాయమ్య ప్రాచీనావీతీ పూర్వవత్పరిషిచ్య ప్రణీతామోక్షణం కృత్వా దక్షిణతో నిషాదితం బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, ఉపవీతీ “ అగ్నే నయ ” ఇత్యగ్నిసూక్తేనాగ్నిముపస్థాయ బ్రాహ్మణాన్ వృణుయాత్.

ఇతి ప్రయోగదర్పణే పఞ్చదశఖణ్డః.

బ్రాహ్మణహస్తే అపః ప్రదాయాముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రత్యాబ్దిక శ్రాద్ధే విశ్వేషాం దేవానామిదమాసనమిత్యాసనార్థం దర్భాన్ వామభాగే భూమౌ దత్వా పునరపః ప్రదాయ విశ్వేదేవార్థే భవతా క్షణః కర్తవ్య ఇతి హస్తే దర్భాన్ దత్వా ఓం తథేతి ప్రత్యుక్తే ప్రాప్నోతు భవాన్ ఇత్యుక్త్వా ప్రాప్నవానీతి ప్రత్యుక్తే ప్రాచీనావీత్యేవమేవ పిత్రాదీనుపవీతీ విష్ణుం చ వృత్వా గృహాఙ్గణే పూర్వదిగ్భాగే ఉత్తరావనతే ప్రాదేశమాత్రం చతురశ్రం గోమయేనోపలిప్తే విశ్వేషాం దేవానాం పాద్యస్థానే ఇదమాసనమితి దర్భాన్నిధాయ ఇదమర్చనమిత్యక్షతైరభ్యర్చ్య తద్దక్షిణతః షడఙ్గులం విహాయ తద్దక్షిణతో దక్షిణావనతే ద్వాదశాఙ్గులం వృత్తం గోమయేనోపలిప్తే ప్రాచీనావీతీ పితృపితామహప్రపితామహానాం పాద్యస్థానే ఇదమాసనమితి దర్భాన్నిధాయ తిలైరభ్యర్చ్యోపవీతీ శ్రాద్ధసంరక్షక శ్రీమహావిష్ణోః పాద్యస్థానే ఇదమాసనమితి చతురశ్రమణ్డలే దర్భాన్నిధాయాక్షతైరభ్యర్చ్య గోమయసంయుక్తమాజ్యం విప్రపాదేష్వనులిప్య, విశ్వేభ్యో

దేవేభ్య ఇదం వః పాద్యమిత్యుత్తరమణ్డలే, అముకగోత్రేభ్యోఽముకశర్మభ్యః పితృపితామహప్రపితామహేభ్య ఇదం వః పాద్యమితి దక్షిణమణ్డలే, శ్రాద్ధసంరక్షక శ్రీమహావిష్ణవ ఇదం తే పాద్యమిత్యుత్తరమణ్డలే విప్రపాదాన్ ప్రక్షాళ్య స్వస్యాపి పాదౌ ప్రక్షాళ్య మణ్డలస్యోత్తరత ఆచమ్య విప్రానపి తత్రైవాచమయ్య, ప్రాచీనావీతీ “అపహతా అసురాః” ఇతి పిత్రాదిభుక్తిస్థానే తిలాన్ సికతాశ్చ ప్రకీర్య “ఉదీరతామవర” ఇత్యద్భిరవోక్ష్య “యజ్ఞేశ్వరో హవ్యసమస్తకవ్యభోక్తావ్యయాత్మా హరిరీశ్వరోఽత్ర। తత్సన్నిధానాదపయాన్తు సద్యో రక్షాంస్యశేషాణ్యసురాశ్చ సర్వే” ఇతి జపిత్వా సర్వత్ర తిలాన్ ప్రకీర్య పూర్వవదాద్యన్తయోరుదకదానసహితమాసనం దత్త్వా వస్త్రయజ్ఞోపవీతగన్ధపుష్పాలఙ్కారధూపదీపవర్తుళపవిత్రదక్షిణా దత్త్వా గోమయాజ్యాభ్యాం చతురశ్రముపలిప్య తత్రాజ్యం నిస్రావ్య దర్భాన్ సన్నిధాయ తదుపరి వామాగ్రాణి కదళీపత్రాణి నిధాయ తేష్వాజ్యం నిస్రావ్య అన్నపాయససూపాపూపవ్యఞ్జనాదిక్రమేణ దత్త్వా హుతశేషమన్నం పిత్రాదిపాత్రేషు దత్త్వా తదుపరి దర్భాన్ సన్నిధాయ విశ్వేదేవపురతో దక్షిణం జాన్వాచ్య భగవత్పాద్యజలేన ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా గాయత్ర్యాఽన్నం ప్రోక్ష్య “దేవసవితః ప్రసువ” ఇతి ప్రదక్షిణమన్నం పరిషిచ్య హస్తే జలం దత్త్వా హస్తం గృహీత్వా “పృథివీ తే పాత్రమ్” ఇత్యన్నాదికం స్పర్శయిత్వా ఇదం విష్ణురిత్యన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠనఖాన్యప్రదేశం నివేశ్య స్వాహా విష్ణో హవ్యం రక్షస్వ అముకగోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధే విశ్వేదేవా దేవతా ఏతద్వో హవ్యం సవ్యఞ్జనమిత్యాదుక్త్వా యవోదకముత్సృజ్య ప్రాచీనావీతీ పిత్రాదీనాం పురతస్సవ్యం జాన్వాచ్య “ఏష తే తత” ఇతి త్రిభిర్మన్త్రైః పాత్రస్థాన్నవ్యఞ్జనాదీని క్రమేణాభిమృశ్యాన్నప్రోక్షణాది పూర్వవత్ స్వధా విష్ణో కవ్యం రక్షస్వేత్యాదిభేదేన సర్వం కృత్వా తిలోదకముత్సృజ్య, ఉపవీతీ విశ్వేదేవవద్విష్ణోశ్చ కృత్వా, ప్రాచీనావీతీ “యజ్ఞేశ్వరో హవ్య” “ఏకో విష్ణుః” ఇతి శ్లోకద్వయముచ్చార్య, అనేన బ్రాహ్మణభోజనేన భగవాన్ విశ్వేదేవరూపీ పితృపితామహప్రపితామహరూపీ శ్రాద్ధసంరక్షక శ్రీమహావిష్ణురూపీ భగవాన్ జనార్దనః ప్రియతామితి దర్భేషు తిలాక్షతోదకముత్సృజ్య, భగవతే

సమర్పితేనార్ఘ్యజలేన పరిషేచనం పాద్యజలేనాపోశనంచ కారయిత్వా "ప్రాణే నివిష్టోఽమృతం జుహోమి" ఇతి పఞ్చభిః ప్రాణాహుతీః కుర్వాణాన్ సమీక్ష్య "బ్రహ్మణి మ ఆత్మాఽమృతత్వాయ" ఇత్యాత్మానం సమీక్ష్య ప్రణవవ్యాహృతిసహితాం గాయత్రీం మధువాతా ఇతి తృచం మధ్వితి త్రిర్జపిత్వా యథాసుఖం జుషధ్వమిత్యుక్త్వా వైష్ణవాన్ రక్షోఘ్నాన్ పితృసూక్తాన్ పావమానాదీంశ్చ భవతో భుఞ్జానాన్ యావచ్ఛక్యం శ్రావయిష్య ఇత్యనుజ్ఞాప్య శ్రావయేత్యుక్తే భుఞ్జానాననవేక్షమాణ ఉపవీతీ పూర్వోక్తమన్త్రాన్ పఠేత్ । భగవన్నివేదితమేవాన్నాదికం దద్యాత్ । భగవతే సమర్పితాన్యాచమనీయార్హణీయాదీని భగవదభిషేకజలంచ పానార్థం దద్యాత్ । భుక్తవత్సు ద్విజేషు ప్రాచీనావీత్యపేక్షితం పృష్ట్వా పూర్వవద్గాయత్ర్యాదీన్యక్షన్నమీమదన్తేతి చ జపిత్వా సమ్పన్నమిత్యుక్త్వాఽస్తు సమ్పన్నమితి ప్రత్యుక్తే తృప్తాః స్థేత్యుక్త్వా తృప్తాః స్మ ఇతి ప్రత్యుక్తే పితృదేవయోర్మధ్యే భువం సమ్ప్రోక్ష్య తత్ర దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు తిలోదకముత్సృజ్య అన్నవ్యఞ్జనాదికం జలేనాప్లావ్య "యే అగ్నిదగ్ధాః" ఇతి తత్ర వికీర్య తదుపరి పూర్వవత్తిలోదకముత్సృజ్యోపవీత్యాచమ్య భగవత్పాద్యజలేనాపోశనం కారయిత్వా చాన్తేషు తామ్బూలం దక్షిణాం చ దత్త్వా స్వామినః అస్మిన్ దివసే అముకగోత్రమముకశర్మాణం పితరముద్దిశ్య కృతం ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధం యథాశాస్త్రమనుష్ఠితం గయాశ్రాద్ధఫలదమక్షయ్యతృప్తికరం చ భూయాదితి భవన్తోఽనుగృహ్ణన్త్వితి ప్రార్థ్య తథాస్త్వితి ప్రత్యుక్తే అన్నశేషైః కిం క్రియతామితి పృష్ట్వా ఇష్టైః సహ భుజ్యతామితి ప్రత్యుక్తే దాతారో నోఽభివర్ధన్తామితి ప్రార్థ్య దాతారో వోఽభివర్ధన్తామితి ప్రత్యుక్తే ఓం స్వధేత్యుక్త్వా అస్తు స్వధేతి ప్రత్యుక్తే భూమౌ కిఞ్చిజ్జలం నిస్రావ్య "స్వాదుషంసదః" ఇత్యాదిజపిత్వా ఉపవీతీ ప్రణమ్యోత్థాయ "అగ్నిరాయుష్మాన్" ఇత్యాదిభిరాశీర్వచనే కృతే "ధన్యా వయం భవత్పాదరజఃపూతమిదం గృహమ్ । అనుగ్రహశ్చ యుష్మాభిః కృతోఽస్మాసు దయాలుభిః" ఇత్యాద్యుపచారానుక్త్వా, ఉత్తిష్ఠత పితరః, ఉత్తిష్ఠత విశ్వే దేవాః, ఉత్తిష్ఠ విష్ణో ఇతి దర్భాన్ స్వారమ్భణేన బ్రాహ్మణానుత్థాప్య ప్రస్థాప్య "వాజే వాజే" ఇతి జపిత్వా ఆసీమాన్తమనువ్రజ్య "పత్రశాకాదిదానేన క్లేశితా యూయమీ

దృశాః । తన్న్యూనశజాతం చిత్తేషు విస్మృత్యక్షన్తుమర్హథ ॥ మన్త్రహీనంక్రియాహీనం భక్తిహీనంద్విజోత్తమాః । శ్రాద్ధంసమ్పూర్ణతాంయాతు ప్రసాదాద్భవతాంమమ ॥ అద్యమేసఫలంజన్మభవత్పాదాబ్జవన్దనాత్ । అద్యమేవంశజాస్సర్వే యాతావోఽనుగ్రహాద్దివమ్ ” ఇత్యుపచారానుక్త్వా ప్రదక్షిణీకృత్యాగత్య ప్రాచీనావీత్యగ్నేర్దక్షిణతోద్వేధాదర్భాన్సంస్తీర్య పూర్వదర్భేషు మార్జయన్తాం మమపితరఇత్యాదిభిఃపశ్చిమదర్భేషు మార్జయన్తాం మమమాతరఇత్యాదిభిర్దక్షిణాపవర్గం తిలోదకముత్సృజ్య హుతశేషైర్భుక్తశేషైశ్చాన్నవ్యఞ్జనాదిభిస్తిలమిశ్రైర్ముష్టిప్రమాణం కుక్కుటాణ్డప్రమాణంవా పిణ్డపటకంకృత్వా పూర్వదర్భేష్వేతత్తేతతేత్యాదిభిః పశ్చిమదర్భేష్వేతత్తేమాతరిత్యాదిభిఃపిణ్డపటకందత్వా యేచత్వామనుయాంశ్చత్వమనుస్వతిచపిణ్డమూలేదర్భేషు ప్రతిపిణ్డంలేపంనిమృజ్య పూర్వవత్తిలోదకముత్సృజ్య యేచవోత్రేతిపిత్రాదిపిణ్డాన్ యాశ్చవోత్రేతిమాత్రాదిపిణ్డాన్ తేచవహన్తామితిపిత్రాదిపిణ్డాన్ తాశ్చవహన్తామితిమాత్రాదిపిణ్డాన్ తృప్యన్తుభవన్తఇతిపితృపిణ్డాన్ తృప్యన్తుభవత్యఇతిమాతృపిణ్డాన్ తృప్యత తృప్యత తృప్యతేత్యుభయపిణ్డానుపస్థాయ ఉదకపాత్రందక్షిణేహస్తేనిధాయ సవ్యేనపాణినాపిధాయ తిలమిశ్రేణతేనోదకేన [illegible] పాత్రాణిత్యుభయపిణ్డాన్పితృతీర్థేన త్రిరప్రదక్షిణంపరిషిచ్య పిణ్డావస్థానపాత్రం హోమపాత్రాణిచావాఙ్ముఖీకృత్వా తృప్యత తృప్యత తృప్యతేతిమన్త్రంయావచ్ఛ్వాసమావర్త్య పాత్రాణిప్రోక్ష్య ద్వన్ద్వముత్తానానికృత్వా పిణ్డకరణశిష్టం గ్రాసమాత్రమన్నం ప్రాణేనివిష్టామృతంజుహోమి బ్రహ్మణిమఆత్మామృతత్వాయేతిప్రాశ్య ఉపవీత్యాచమ్య మధ్యమపిణ్డౌపత్నీపత్నీభ్యాం పత్నీభ్యోవావిభజ్య ప్రతిభార్యంమన్త్రమావర్త్య జ్యేష్ఠక్రమేణదద్యాత్, తాః స్వంస్వంభాగంప్రాశ్నీయుః । అక్షతయోన్యై గతరక్తాయై రజస్వలాయై గర్భిణ్యై వన్ధ్యాయై స్వైరిణ్యైచ మధ్యమపిణ్డంనదద్యాత్ । ప్రసూతాయైపత్న్యై షణ్మాసంనదద్యాత్ । పత్న్యభావేజలేప్రక్షిపేత్ । తతఆచమ్య స్వశేషభూతేనమయేతిగద్యంపద్యంవాఽనుసన్ధాయ భగవదర్పణంకుర్యాత్ .

ఇతిప్రయోగదర్పణే షోడశఖణ్డః.

మాతృశ్రాద్ధేతు “ ఆయాతపితరః ” ఇతి పితౄనావాహయేత్, “ యస్మైమాతా ” ఇత్యాదిభిః పిత్రాదిభ్యోజుహుయాన్మాత్రాదీన్ వృణుయాత్ “ ఏష తేమాతః ” ఇత్యాదిభిరన్నాభిమర్శనం పిత్రాదీనాం మాత్రాదీనాంచ పిణ్డప్రదానం కుర్యాత్ । పితృవ్యశ్రాద్ధే పితృవ్యపితామహప్రపితామహార్థే వృణుయాత్పితుఃపిత్రాదీనావాహయేత్పితుఃపిత్రాదిభ్యోజుహుయాత్ । జ్యేష్ఠభ్రాతృశ్రాద్ధే జ్యేష్ఠభ్రాతృ పితృపితామహార్థే వృణుయాత్, భార్యాశ్రాద్ధే భార్యామాతృపితామహ్యర్థే వృణుయాత్, ఉభయత్ర పిత్రాదిభ్యోజుహుయాత్ । భర్తృశ్రాద్ధే భర్తృ తత్పితృపితామహార్థే వృణుయాత్ “ యస్మై భర్తుర్మాతా ” ఇతిజుహుయాత్ । మాతామహశ్రాద్ధే మాతామహమాతుఃపితామహమాతుఃప్రపితామహార్థే వృణుయాత్ “ యస్మై మాతుర్మాతా ” ఇతిజుహుయాత్ । యోయోజీవతి తం తం విహాయ వరణాదికుర్యాత్ । యేభ్యోజుహోతి తేభ్యస్తత్పత్నీభ్యశ్చ పిణ్డప్రదానం కుర్యాత్ । కనిష్ఠభ్రాతృ భగినీపుత్ర మాతులాచార్యాదీనాం శ్రాద్ధం సఙ్కల్పవిధానేన । భ్రాత్రర్థే భగిన్యర్థే ఇత్యేకోద్దిష్టమ్, అగ్న్యాస్థానహోమ వికిర పిణ్డప్రదానవర్జం కుర్యాత్ । ఏకముద్దిశ్యక్రియమాణమేకోద్దిష్టమ్, త్రీనుద్దిశ్యక్రియమాణం పార్వణమ్ । తయోరేకస్మిన్దినే సంయోగే పూర్వం పార్వణం కృత్వా పశ్చాదేకోద్దిష్టం కుర్యాత్ । మాతాపిత్రోశ్శ్రాద్ధసంయోగే పూర్వం పితుశ్శ్రాద్ధం కృత్వా పశ్చాన్మాతుశ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్ । దార్శికాబ్దికయోర్యోగే పూర్వమాబ్దికం కృత్వా పశ్చాద్దార్శికం కుర్యాత్ । సోదకుమ్భమాసికయోర్దర్శసఙ్క్రాన్త్యోర్గ్రహోపరాగయోశ్చయోగే సోదకుమ్భదార్శికే హిత్వా మాసికసఙ్క్రాన్త్యుపరాగశ్రాద్ధానికుర్యాత్ । దార్శిక మాసికయోర్దార్శికసోదకుమ్భయోర్దార్శికాబ్దికయో రాబ్దిక సఙ్క్రాన్త్యోరాబ్దికోపరాగయోర్యోగే శ్రాద్ధద్వయమపి కుర్యాత్ । అతోఽన్యేషాం యోగే దేవతాభేదే నిమిత్తభేదేవా శ్రాద్ధద్వయం కుర్యాత్ । పాకారమ్భాత్పరం కర్తుః వరణాత్పరం భోక్తుశ్చాఘసమ్భవేఽపి శ్రాద్ధం కుర్యాత్, అఘీశ్రాద్ధపదార్థం నస్పృశేత్, అఘరహితేన పరివేషణం కారయేత్, భోజనానన్తరం గృహాన్తరాదాహృతేనోదకేనాచామేత్ । పాకారమ్భాత్పూర్వమపి

Funding: Tattva Heritage Foundation Kolkata. Digitization: eGangotri.

తస్మిన్దినే జననే మరణే వా ఆసన్నే నిరవకాశశ్రాద్ధే చ ప్రాప్తే మదీయ
మిదం వస్తుజాతం పిత్రర్థమితి నిర్దిశ్య అఘరహితస్య హస్తే దర్భం ప్రదాయ
తేన సఙ్కల్పవిధానే నోపవీతినా శ్రాద్ధం కారయేత్స్వయం తత్ర ప్రాచీ
నావీతముపవీతం చ కుర్యాత్ । అత్యన్తాశక్తావప్యేవం కారయేత్ । ఏకోద్ది
ష్టే సపిణ్డీకరణే చ నిమిత్తస్య షోడశైకోద్దిష్టనిమన్త్రితనిమిత్తానాం మధ్యే ఏ
కస్య ద్వయోర్బహూనాం వా భోజనవేళాయాం వమనే జాతే పాత్రముద్ధృ
త్య శుద్ధిం కృత్వా పూర్వం స్థాపితేఽగ్నౌ ప్రేతమావాహ్య ఆసనాదిభిరభ్య
ర్చ్య ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదిభిః పఞ్చాన్నాహుతీ ర్యమాయ సోమమితి
మన్త్రేణ ద్వాత్రింశదన్నాహుతీస్తావతీరాజ్యాహుతీశ్చ హుత్వా బ్రాహ్మ
ణానాం తామ్బూలదక్షిణాదికం దత్త్వోద్వాస్య తస్మిన్దినే ఉపోష్య పరే
ద్యురేకోద్దిష్టం సాపిణ్డ్యం షోడశం నా పునః కుర్యాత్ । సాపిణ్డ్యాదిపార్వ
ణశ్రాద్ధే పిత్రర్థం నిమన్త్రితస్య వమనే తస్మిన్దినే ఉపోష్య పరేద్యుః పున
శ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్ । భ్రాత్రాద్యేకోద్దిష్టశ్రాద్ధేష్వేవమ్ । పితామహ
స్య వమనే పాత్రముద్ధృత్య శుద్ధిం కృత్వా పూర్వం స్థాపితేఽగ్నావముకగో
త్రమముకశర్మాణం పితామహమావాహయామీత్యావాహ్యాముకగోత్ర
స్యాముకశర్మణః పితామహస్యేదమాసనమిత్యాసనాదిభిరభ్యర్చ్య ప్రాణా
య స్వాహేత్యాదిభిః పఞ్చాన్నాహుతీర్హుత్వా అముకగోత్రాయాముకశ
ర్మణే పితామహాయ స్వాహేతి ద్వాత్రింశదన్నాహుతీర్జుహుయాత్ । ప్ర
పితామహస్య వమనే తు తమావాహ్య తస్మై పూర్వవజ్జుహుయాత్ । పితృ
వ్యాదిశ్రాద్ధేష్వేవమూహ్యమ్ । పిత్రాదీనాం త్రయాణామప్యేకపవని
మన్త్రితశ్చేత్తస్య వమనే పునశ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్ । పిణ్డప్రదానాత్పూర్వ
మగ్నినాశే తస్మిన్దినే ఉపోష్య పరేద్యుః పునశ్శ్రాద్ధం కుర్యాత్ । భుఞ్జా
నానాం మధ్యే ద్వయోర్భోజనపాత్రయోరన్నోదకాది సంసర్గేణోచ్ఛి
ష్టే తావుభౌ భోజనాద్విరమేతామ్, కర్తా ఉపోష్య పరేద్యుః పునశ్శ్రాద్ధం
కుర్యాత్ । అన్యతరోచ్ఛిష్టాభావే తదుచ్ఛిష్టపాత్రం నిసృత్య గోమయేనో
పలిప్యాన్యపాత్రం నిధాయ తస్మిన్నన్నాదికం పరివిష్య తత్పరిషేచయిత్వా
భోజయేత్ । హస్తస్యోచ్ఛిష్టే తం ప్రక్షాళయేత్ । అన్యోన్యగాత్రసంస్ప
ర్శే పాత్రస్థమన్నం భుక్త్వా అష్టశతం గాయత్రీజపం కుర్యాత్ । భుక్తిమధ్యే

దీపనాశే సూర్యం ధ్యాయన్తః పాణిభ్యాం భోజనపాత్రం గృహ్ణన్తః పునర్దీపే ప్రజ్వలితే భోజనపాత్రస్థమేవాన్నం భుఞ్జీరన్ । విభక్తేష్వపి భ్రాతృషు ప్రథమాబ్దికపర్యన్తం జ్యేష్ఠపుత్ర ఏవ కుర్యాత్తదూర్ధ్వం సర్వేఽపి పృథక్పృథక్కుర్యుః । అవిభక్తా అపి భిన్నస్థానగతాశ్చేత్ప్రత్యాబ్దికదార్శాదికం పృథక్పృథక్కుర్యుః । ఏవం నిత్యం నైమిత్తికంచ శ్రాద్ధం యథాశక్తి కుర్యాత్ । తేన ప్రీతాః పితరః పశుపుత్రాదికాన్ భోగాన్ ప్రయచ్ఛన్తి, అకరణే పశుపుత్రాది హీనో భవత్వితి శపన్తి, సర్వేఽపి నిన్దన్తి, శరీరాన్తే బహూన్నరకాననుభూయ బహుజన్మసు చణ్డాలో భవతి .

పితుస్సాపిణ్డ్య మాసికాబ్దికాదిషు తత్ర విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ పిత్రర్థే పఞ్చ త్రీన్వా పితామహార్థమేవం ప్రపితామహార్థమేవం విష్ణ్వర్థమేకమేవమష్టాదశ ద్వాదశ వా బ్రాహ్మణాన్వృణుయాత్ । అథవా “ శ్రాద్ధం న విస్తరేత్ప్రాజ్ఞః ” ఇతి వచనాద్విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ పిత్రాద్యర్థ ఏకైకం విష్ణ్వర్థమేకమేవం షడ్బ్రాహ్మణాన్వృణుయాత్ । ద్రవ్యస్య బ్రాహ్మణస్య వా లాభే విశ్వేదేవార్థమేకం పితృపితామహప్రపితామహార్థమేకం విష్ణ్వర్థమేకమేవం త్రీన్బ్రాహ్మణాన్వృణుయాత్ । విష్ణ్వర్థే విశ్వేదేవార్థే వా ద్రవ్యస్య బ్రాహ్మణస్య వాలాభే దేవతాసన్నిధౌ పాత్రం పాత్రద్వయం వా నిధాయ తస్మిన్నన్నవ్యఞ్జనాదికం నిధాయ శ్రాద్ధాన్తే తదన్నమగ్నౌ ప్రక్షిపేద్బ్రహ్మచారిణే వా దద్యాత్ । నిమన్త్రణానన్తరం విశిష్టో బ్రాహ్మణ ఆగతశ్చేత్తాననుజ్ఞాప్య తైస్సహ తంచ భోజయేత్ । ప్రవాసే అగ్న్యభావే ఆపత్సు వా మాసికాబ్దికదర్శశ్రాద్ధవ్యతిరిక్తశ్రాద్ధం తీర్థశ్రాద్ధం చామేన కుర్యాత్ .

ఆమరూపేణ శ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య వరణ పాదప్రక్షాళన గన్ధదానాది కృత్వా బ్రాహ్మణానాం పురతస్తణ్డుల శాక దధి క్షీర ఘృతాదికం నిధాయ అనేనామశ్రాద్ధేన భగవాన్ జనార్దనః ప్రీయతామితి తిలోదకముత్సృజ్య తామ్బూలం దక్షిణాంచ దద్యాత్ । ఏవమేవ హిరణ్యశ్రాద్ధమ్, తణ్డులాదిస్థానే హిరణ్యం నిదధ్యాత్ । అథవా పిణ్డప్రదానరూపేణ శ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య మార్జయన్తాం మమ పితర ఇత్యాదిభిః పిణ్డప్రదానం కుర్యాత్ । అథవా ఫలైర్మూలైర్వా కుర్యాత్ । అథవా ఉదకుమ్భరూపేణ శ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య వరణాదికృత్వా జలపూర్ణాన్ కుమ్భాన్ సదక్షి